ALİ ŞERİATİ

28 BÜTÜN ESERLERİ

İslam'ı Tanıma Metodu

FECR

Fecr Yayınları 176
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 28

İslam'ı Tanıma Metodu

Eserin Orijinal Adı
Reveş-i Şenaht-ı İslam

Tercüme
Prof. Dr. Derya Örs (1-126, 237-274, 381-410 sh.)
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç (275-315, 411-468 sh.)
Dr. Murat Demirkol (127-236, 316-380, 469-583 sh.)

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Hüseyin Nazlıaydın
Rufi Tiryaki

ISBN 978-605-5482-43-5

1. Baskı: Kasım 2012

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 3419234 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

İslam'ı Tanıma Metodu

FECR

Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul

edemeyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

FARSÇA YAYINCININ NOTU

Bu derleme, aşağıda olduğu gibi her biri bazı bölümler içeren üç bölüm ve sekiz kısımdan meydana gelen "Ekler" bölümünden oluşturulmuştur:

Birinci Bölüm:

1- İslam'dan Önce Araplar: Büyük öğretmenin Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki şifahi derslerinden oluşan bir bölümdür. Maalesef öğretim yılı tarihi ve ders başlığı belli değildir. Bizim asıl kaynağımız, aynı zamanda söz konusu fakülte öğrencileri tarafından düzenlenmiş ve çoğaltılmış olan yazılardır.

İkinci Bölüm:

1- İslam'ı Tanıma Metodu: HŞ. 1347 yılı Aban ayının üç ve dördünde ardışık iki gecede Hüseyniye-i İrşad salonunda bu başlık altında verilmiş bir konferanstır. Yukarıda anılan metin, bizzat Öğretmenin gözetiminde düzenlenmiş ve Derleme Bürosu, onu söz konusu konferans kaseti ile karşılaştırdıktan sonra sadece bir parça zaruri düzeltmeler yapmıştır.

2- Peygamberin Şahsiyetinin Bazı Özellikleri: Bu bölüm, Şehidin ömrünün son yıllarındaki özel oturumların birinde gerçekleştirilmiştir. Bu konuşma kasetinin "Peygamberin Doğumu" adıyla bilindiği dikkate değer. Bu başlığın seçilmesinin sebebi, sadece bu konuşmanın Peygamberin doğum gününe tesadüf etmiş olmasıdır. Başlık tarafımızdan değiştirilmiştir.

3- Hicretten Vefata Dek: Bu bölüm, peygamberliğin 15. yüzyılının başlangıcı münasebetiyle Tahrir alanında meydana getiril-

miş ve bundan önce makaleler mecmuasında "Peygamberlerin Sonuncusu Muhammed" adıyla iki cilt hâlinde HŞ. 1348 yılının Şehreyur ayında yayınlanmıştır. Yukarıdaki metnin birçok bölümü her ne kadar 30 numaralı (Meşhed İslambilimi) Eserler Mecmuasının bazı bölümlerinden özetlenmiş ve daraltılmış olsa da gerçekte yeni konuların varlığı, onun buraya yerleştirilmesini gerektiriyor.

4- İslam'ın İlk Dönemindeki Bazı Olayların İncelenmesi: Bu bölüm, Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde HŞ. 1346-1347 öğretim yılında "İslam Tarihi" adı altında ders olarak verilmiş şifahi konuşmanın bir parçasıdır.

5- Selman-ı Pak: Bu eser, Profesör Luis Massignon tarafından yazılmış ve Şehit Öğretmen tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu bölüm, söz konusu eserin tercümesine bir ilavedir ve aşağıdaki konuları ihtiva etmektedir:

a) Doktorun önsözü

b) Doktor Abdurrahman Bedevî'nin Doktor tarafından tercüme edilen önsözü

c) Massignon'un biyografisinin ve eserlerinin Doktor tarafından tanıtımı

d) (Sorbon Üniversitesi hocası ve Massignon'un arkadaşı ve meslektaşı) Profesör Henry Corbin'in Tahran Üniversitesi'ndeki Konuşması. Belirtilmesi gerekir ki bu konuşma bizzat Doktor tarafından tercüme edilmemiş olmasına rağmen Doktorun ona işaret etmesi ve okuyucuların Profesör Massignon'u oldukça çok tanıması ve böylece teselsülü korumak sebebiyle onu gizlemekten kaçındık.

6- İmam Rıza'nın Veliahtlığı Meselesi Hakkında Kısa Bir İnceleme: Hapisten kurtulduktan sonra hemen Kum şehrinde sevenlerinden birinin evinde gerçekleştirilen özel bir konuşmadır.

Üçüncü Bölüm:

1- İslamî Eğitim ve Öğretim: Bu bölüm, Şehit Öğretmenin

Meşhed Üniversitesi'nden tasfiye edildikten sonra Bilimler Bakanlığı için yazmış olduğu bir araştırma risalesidir.

Ekler:

1- İslam Tarih ve Medeniyetini Tanımanın Zarureti: Bu kısmın ana kaynağı, Öğretmenin Meşhed Üniversitesi'nde İslambilim başlığı altında dört oturumda gerçekleştirilen ilk derslerinde öğrencilerin tuttuğu notlardır. Bu notlar çeşitli konuları ihtiva ettiği için onların bir kısmı, "Çeşitli Dinlerde Tanrı" ve "Açık ve Kapalı Toplumlarda Dünyagörüşü Kavramı" bu bölümden ayrılmıştır.

2- Çeşitli Dinlerde Tanrı: Birinci kısmın açıklamasına müracaat ediniz.

3- Açık ve Kapalı Toplumlarda Dünyagörüşü Kavramı: Yine birinci kısmın açıklamasına müracaat ediniz.

4- Kur'an ve Bilgisayar: El ile yazılmış olan bu kısım, bundan önce metindeki bazı değişiklerle iki şekilde basılmıştır. Asıl el yazısı bulunamadığı için -diğer baskıya göre daha tam olan- İrşad Yayınları tarafından yayınlanmış metni kaynak olarak kullandık.

5- İslamî Meselelerde Şekil ve Muhteva İlişkisi: HŞ. 1355 yılındaki özel bir oturumdaki konuşmanın başından ve sonundan bir bölümdür. Onun orta kısmı daha önce "Hak Kapısına Varlık Tokmağını Vurmak" başlığıyla Külliyatın 2. Kitabında basılmıştır.

6- Kur'an'da Salihalar ve Haseneler: Bu kısım da birinci bölümü "Miraç ve İsra" adıyla Külliyatın 2. Kitabında yayınlanan özel bir konuşmanın ikinci bölümüdür.

7- Arabistan'ın Kültürel Coğrafyası

8- Kur'an'a Bir Bakış: Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verilen "İslamî Bilgiler" dersinden bir bölümdür.

***

Sonunda aşağıdaki hususların hatırlanması zaruridir:

1. Konunun daha iyi anlaşılması için Derleyen tarafından eklenmesi gerekli görülen kelime veya kelimeler [ ] içinde belirtilmiştir.

2. Kasette kelime veya kelimelerin duyulamadığı veya hatta tahmin edilemediği yerlerde onların yerine ...* işareti konulmuştur.

3. Doktor ile katılımcılar arasında geçen soru-cevap şeklindeki diyaloglarda sorular özetlenmiş, kapalı veya gereksiz diyaloglar atılmış ve onların yerine bazı paragrafların başında ... (üç nokta) kullanılmıştır.

Şehit Öğretmen Doktor Ali Şeriati'nin Eserlerini Derleme ve Düzenleme Bürosu (Derleyen)

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DAN ÖNCE ARAPLAR

Hatırlatma: İslam'ı tanımak için, her din, hareket ve şahsiyet konusunda olduğu gibi, onun ortaya çıktığı muhiti ve zamanı da tanımak gerekir. Günümüzde bu hususun lüzumunu bilmeyen kimse yoktur. Nitekim her yazarın, çalışmasının başında (eğer bu alanlarda yazıyorsa), bunu tekrarladığını görürüz. Ne var ki bu söz İran'da bir tercümeden ve taklitten ibaret olup çok zaman pek de işe yaramayacak şekilde gerçekleştirilir. Örneğin edebiyat tarihinde veya bir şairin, filozofun, büyük bir tarihî ve siyasî şahsiyetin biyografisinde, onun muhiti, zamanı ve yaşadığı çağdaki durum da tanıtılır. Ama bu tanıtım, sanki bir muhite veya döneme ait olayların ve şartların müstakil olarak yazılması amaçlanmış gibi gerçekleştirilir. Oysa burada sadece söz konusu muhitin bir resmini çıkarmakla yetinmemek lâzımdır. O muhitin şartları, halleri ve özellikleriyle, bu muhitin kendisini tanımak hatırına derinlemesine incelendiği din, hareket veya şahsiyetin çeşitli halleri ve özellikleri arasındaki bağlantıyı keşfetmek ve böylece bu muhiti incelediğimiz konunun ortaya konmasında az çok payı olan etkenler bakımından da ele almak gerekir.

Hazar Denizi'nin güney sahillerinde bulunan balık havyarı hakkında bir inceleme yapmak istediğimizde, bu denizin güney sahillerinde bulunan çeşitli tuzları ve maddeleri, denizdeki gelgiti, denizin durgunluğunu veya sakinliğini, iç akıntıları, güneş ısısını ve yansıma kalitesini ve buna benzer hususları bilmemiz gerekir. İran ile Rusya arasındaki denizin sınırını, Hazar Denizi'nin ticarî ve siyasî bakımdan önemini, balıkçılık anlaşmalarını, Hazar, Gîlân ve Mâzenderân halkının psikolojisini ve efsanelerini araştırmak, 20. yüzyılın başında Hazar kıyılarında meydana gelen karışıklıkları ve değişimleri, özellikle ormanlık bölgelerde yaşayanların ve merhum Sipehdâr'ın kıyamlarını, Hazar Denizi'nin Rusya'nın İran üzerinde, bilhassa kuzey bölgelerinde nüfuz elde etmek için giriştiği çeşitli oyunlarda oynadığı rolü tahlil etmek değil. Bu bilgilerin çok yararlı olduğu

doğrudur, ama bunların balık havyarını tanımaya nasıl bir yardımları olabilir?! Her neyse, geçelim...

Burada cahiliye dönemi Araplarından ve onların ülkesinden özet olarak söz edeceğim. Çünkü bu alanda, konuyu az çok derinlemesine tanımamızı sağlayacak kadar Farsça kaynak bulunmaktadır. Bu yüzden sadece, öncelikle sizlerin kolayca ulaşamayacağı, ikinci olarak Peygamber gönderildikten sonraki İslam'ı ve tarihî akımları tanımaya yardımcı olacak, üçüncü olarak da bu hususta kendi araştırma ve düşüncelerimden çıkardığım konular üzerinde biraz daha fazla duracağım. Bu konuları Arap ırkından, tarihinden ve coğrafyasından söz eden kitapları okuyarak ikmal etmeniz gerektiği açıktır; çünkü ben burada, tarihî ve sosyolojik meselelere dair derin tahlillerimi ve şahsî çıkarımlarımı ifade etmek için gereken kısa işaretler dışında, sizlerin kitaplara başvurarak kolayca elde edebileceğiniz konular üzerinde durmayacağım:

Arabistan, batıda Kızıl Deniz, doğuda Fars Körfezi ve Umman Denizi ve güneyde Hint Okyanus'u arasında bulunan bir yarımadadır.

Bu topraklar deniz sahillerinde yer aldığı hâlde, yüzyıllar boyu susuz kalmış dudaklarıyla, kupkuru ve yakıcı güneşi yağmur yüklü bulutları nadiren taşıyan bir gökyüzünün yolunu gözlemiştir. Arabistan coğrafyasını incelerken, yazarların ve araştırmacıların genelleyici görüşleri yüzünden çok zaman duçar olunan bir yanlışa düşmeme konusunda dikkatli olmak gerekir. Çünkü bunlar, Araplar hakkında çoğunlukla genel ve klişe bir yargıda bulunarak Arabistan Yarımadası'ndan tek bir ülke gibi söz etmektedirler. Bunun nedeni, insanlar konusunda ırkın, coğrafya konusunda da belli doğal sınırların ayırıcı özellik olarak kabul edilmesidir. Bundan dolayı bu genel çizgiler ve ayırıcı özelliklerle sınırlı hususlar hakkında, çoğu zaman dikkatten ve gerçekten uzak genel yargılara varırız. Bu genel bakış da pek çok hayalî uydurmalara, hatta aynı konuda nice zıt ve çelişik görüş farklılıklarına yol açar. Arabistan Yarımadası yaklaşık

3.200.000 km^2 yüzölçümüyle coğrafî bakımdan son derece çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik o kadar fazladır ki bu toprakların tümü hakkında genel bir yargıda bulunmak dikkatten ve gerçekten uzak olacaktır. Yarımada'nın etrafını çevreleyen ve zaman zaman 3.000 metreye varan irili ufaklı yükseltilerden oluşan doğal duvarlar, adayı çevredeki denizlerin neminden mahrum etmiştir. Ancak Yarımada'nın güneybatısındaki Yemen, Kızıldeniz kenarında olup, doğal şartlar bakımından yaşamaya ve tarıma daha elverişlidir.

İslam'ın ortaya çıktığı Arabistan'ın merkezi, ortada Necd[1], Necd ile Tihâme arasında Hicâz[2] ve Kızıldeniz'in doğu kıyılarıyla Yarımada'nın batısındaki yüksek bölge arasında bulunan Tihâme'den[3] ibarettir. Bu bölgede, yükseltisi az, tek tük birkaç dağın görüldüğü kum tepeleri var olup korkunç bir yumuşak kum okyanusunun kuşattığı bir ada görünümündedir. Güneyde, ürkütücü "Rub'u'l-Hâlî" çölü ile yarımadanın merkezine doğru incelerek uzanan ve bir boğaz şeklinde kuzeyde "Nufûd" sahrasına ulaşan "Dehnâ" çölü bulunur. Yarımadanın yaklaşık üçte ikisini kaplayan bu iki büyük sahra arasında, Necd'e doğru genişleyen nispeten geniş bir kumluk bölge daha vardır.[4] Bu korkunç kum okyanusları, durgun sahralar olmayıp okyanuslar gibi fırtınalı yerlerdir. Pek çok hava akımı, buraların sükûnetini her canlı varlığın hayatını şiddetle tehdit edecek şekilde bozar. Bu çöllerde "semûm ve hamsîn" adı verilen fırtınalar ansızın patlak verir, kıpkırmızı kumlar ufkun rengini kızıla boyarlar. Bu kızıllık önce koyulaşır ve ardından kurşunî bir renge dönüşür. Güneş, rengi soluk ve belirsiz bir hâlde, gökyüzünü kaplayan yoğun toz bulutlarının ardında kızıla bürünür. Kum okyanusları yerden hareket edip havada şiddetle savrula-

1 Yüksek yer, plato.

2 Necd ile Tihâme arasını ayırdığı için buraya ayırmak anlamına Hicâz denilmiştir.

3 Deniz kıyısıyla dağlık etekler arasındaki topraklar.

4 Nufûd 65.000+Dehnâ 130.000=195.000

rak oradan oraya saldırır. Ayakların altı birdenbire boşalır, korkunç ve kocaman bir vadi açılır. Bir anda koca koca kum tepeleri gözler önüne serilir. Develer korkudan kaçışmaya başlar, yollar kaybolur. Çölde yeni yeni dağlar ve yüksek tepecikler oluşur. Doğal yol işaretleri yer değiştirir. Birisi bu fırtınadan canını kurtaracak olsa, fırtına sonrasında, kanlı gözleri aradığı hiçbir şeyi bulamaz, çünkü her şey değişmiştir. Ortada bir ırmak yoktur, ama irili ufaklı vadiler vardır. Vadiler, içinde su bulunmayan nehir yataklarına benzerler! Bu yataklardan, sadece yağmurun sürekli yağdığı günlerde su akmaya başlar. Bu su, o kızgın kum yatakları üzerinde ne kadar ilerleyebilir ki? İnsan hayatı ortamı, kendi varlığını bu çöle öylesine bağlı görür ki ona dair en küçük bir mahrumiyet duygusu kanlı savaşlara yol açar. Bu geniş ve fırtınalı okyanuslar üzerinde yüzen gemiler sadece develerdir; bu gemilerin biricik korkusuz ve usta kaptanları da çöl Arapları.

Güney, kuzey ve batıdaki bu engin okyanuslar dışında, baştan sona volkanik kayalarla kaplı, "harrât" (harre'nin çoğulu) adı verilen başka çöller de vardır. *Mu'cemu'l-Buldân* sahibi Yâkût-i Hamevî, yirmi "harre"den söz eder ki Medine'nin de içinde bulunduğu "Vâkım Harre'si" bunların en ünlüsüdür. Harre günü (yevm-i harre), Yezîd b. Muâviye'nin, kendisinin hilafetine oy vermeyen Medine'yi kuşattığı ve üç gün boyunca halkın arasına karışmış olan vahşî askerlerini her türlü cinayeti işlemede serbest bıraktığı gündür. Yâkût, Yarımada'daki "harrât"ı şöyle anlatır: "*Harre, üzeri leke leke delikli siyah taşlarla kaplı kupkuru bir yerdir; sanki o taşlar ateşte pişirilmiştir.*"[5]

Araplar üç gruba ayrılırlar:

1- İslam'dan önce yok olmuş olan Bâdi'e veya Âribe Arapları. Bunlar Âd (Peygamberleri Hûd) kabilesi, Semûd (Peygamberleri Sâlih) kabilesi ve nüfuz sahaları bazen Şam'a ve Mısır'a dek

[5] 1882 yılında, bu "harrât" ile ilgili ayrıntılı bir coğrafi harita Almanya'da basılmıştır.

uzanmış olan Amâlîk, Tasm, Cedlîs, Emîm, Curhum, Hadramût ve bunların şubelerinden ibaret olan kabilelerdir. Bu kavimler, şimdiki Araplardan daha önce Arabistan topraklarında yaşadıklarından "Âribe" ve yok oldukları için de "Bâdi'e" adıyla anılmışlardır.

Bâdi'e Arapları da iki şubeye ayrılırlar:

Lâvez b. Sâm neslinden olan Amâlîk (Amâlika) koluna Sâmî, Âdem b. Sâm neslinden olan ötekilere de Ârâmî adı verilmektedir. Amâlîk, Mısır ve Irak'ta hüküm sürmüşlerdir. M.Ö. 18. yüzyılda Bâbil'de kurulan büyük Hammurabi devleti bu şubeden doğmuştur.

2- Kahtânî Arapları (Tevrat'ın tabiriyle Yaktânî): Hammurabi devleti yıkıldıktan sonra Araplar Yemen'e göç ettiler. Mezopotamya ve Bâbil medeniyetlerine öteden beri aşina olduklarından, bu medeniyeti Yemen'e taşıyarak orada yerleşik olan Ma'în, Sebâ, Tebâbi'a ve Himyeriyye devletlerini [kurdular]. Yemen'de Marib barajının yıkılıp (meşhur Arim seli yüzünden) Yemen'in viran olmasından sonra, pek çok kabile buradan Irak'a göç ederek Doğu Roma hâkimiyeti altındaki Şam'da Gassân, Lahm, Kinde ve İran hâkimiyeti altındaki Irak'ta Hîre (Lahmiyyîn) devletlerini kurdular.

3- İslam'ın içlerinden çıkmış olduğu Araplaşmış Araplar: Bunlar, Arabistan'a çok sonraları geldiklerinden Adnânî (tevhidin bayraktarı İsmâîl b. İbrâhîm'in oğullarından Adnân'a mensup) olarak adlandırılmışlardır. Necd, Hicâz ve Tihâme'de yaşarlar; Kudâ'a, Mudar, Ayâd, Enmâr, Kureyş ve Temîm vs. kabilelerinden ibarettirler.

Yemen Medeniyeti

Arapların sosyal ve coğrafî durumunun çeşitliliğine genel bir bakış atıldığında, İslam'dan önceki cahiliye Arapları hakkındaki her türlü genel yargının temelsiz kalacağı iyice hissedilebilir. Yemen, söylediğimiz gibi, öteden beri seçkin bir uygarlığa, sosyal ve siyasî merkeziyete sahip olmuştur. Yemen dini ve mede-

niyeti, parlak Mezopotamya medeniyetinin, özellikle de tarihte yüksek bir konuma sahip Bâbil medeniyetinin bir devamıdır.

Yemen medeniyetinin parlaklığı, onların bütün mitolojileri, dinleri, kıssaları ve düşüncelerini dolduracak kadar Arapların hayal gücü üzerinde etkili olmuştur. Avrupalıların yeni araştırmaları, gerçeklerin üzerindeki perdeleri kaldırmış ve Yemen medeniyetine ait seçkin eserleri ortaya çıkarmıştır.

1815 yılında, Himyeri yazısı keşfedilmiş, Dr. Rot Sen, "Sebâ" yazıtlarının kopyalarını Avrupa'ya götürmüştür. Fransız Cron, Arabistan'ın güneyindeki 65 kitabe ve 20 tabletin kopyalarını çıkarmış, böylece Himyeri dili aydınlığa kavuşmuştur. 1869 yılında Fransız Sâmîbilimcisi Holevy 70 belge bulmuş, Glaser 1882-1894 yılları arasında dört kez Arabistan'a giderek çok önemli ve ayrıntılı metinlere ulaşmıştır. 1895'te İngiliz Bent, Kızıldeniz yani Habeşistan yakınlarında Seba yazısıyla yazılmış bir kitabe bulmuştur.

Yemen, coğrafî bakımdan, Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan Bâbu'l-Mendeb kenarında, Afrika'ya en yakın mesafede, Habeşistan ile komşu olmaya uygun bir yerde bulunmaktadır. Bu hassas konumu Yemen'i ticarî bakımdan çok önemli hale getirmiş ve yüzyıllar boyu kadim doğu ile batı arasında (İran, Hindistan vs. Doğu Roma toprakları, Şam, Filistin vs.) bir eşya alışveriş merkezi olmuş ve bu yönüyle Habeşistan ile rekabet etmiştir. Bölge halkının geçmişte parlak Mezopotamya ve Bâbil medeniyetlerine aşinalığı ve böylesine uygun bir konum elde etmiş olması, özellikle de Arabistan'ın öteki bölgelerinin aksine deniz iklimi ve nemi bakımından tarıma ve insan hayatına uygun oluşu, onları ticaret ve tarım hayatı, dış dünyayla temas, geçmiş medeniyet ve birikimlerini koruma yönünden çeşitli meziyetlere sahip kılmıştır. Yunanlıların buraya "Mutlu Arabistan" demeleri boşuna değildir.

Kızıldeniz'in iki yakasında karşılıklı olarak yerleşmiş olan ve her ikisi de doğu ve batı ile ticareti kendi ellerinde tutmak iste-

yen Habeşistan ve Yemen arasındaki eski rekabet, iki küresel rakibi, İran ve Roma'yı, aradaki bu zıtlıktan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya sevk etmiştir. O zamandan itibaren, Habeşlilerin Hıristiyan oluşu, doğu toplumlarıyla bağlarını daha da güçlendirmiş olan Habeşistan ve Roma (Bizans) ile ister istemez bu bağ karşısında kendilerini birbirlerine yönelmiş olarak bulan Yemen ve İran arasında çok yakın ilişkiler meydana gelmiştir. Bu durum, bölgede bir dizi önemli tarihî olayın vuku bulmasına yol açarak Yemen'i uluslararası çatışmaların ve çalkantıların sahnesine sokmuştur.

İran mitolojisinde Yemen, "Hâmâverân Çölü" [adıyla] çok tanınmış bir isimdir. Kâvûs'un sevgilisi Sûdâbe, Hâmâverân padişahının kızıdır. Kâvus, onun uğruna Yemen'e asker çıkarmış, hile yaparak orada güya esir düşmüş ve Rüstem, her zaman olduğu gibi, Hâmâverân padişahının yardımına gelen Mısır ve Berber ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Kâvûs, kendisiyle birlikte zindanda olan Sûdâbe'yi kurtararak İran'a geri götürmüştür. Bu efsane, Enûşîrevan'ın, Yemen padişahı Seyf b. Zî-Yezen'in yardımıyla işgalci Habeşlilere karşı asker sevk etmesi olayını hatıra getirmektedir. Nitekim kimilerinin dediği gibi, belki de "Hodâynâme" yazanlar, o mitleri bu olay üzerine yazmışlardır. Yemen, Habeşlilerin elinden kurtulduktan sonra, İranlıların eline düşmüş ve tarihin hep tekrarlanan hikâyesi burada bir kez daha gerçekleşmiştir.

Yemen Habeşîleri bir kez daha kıyam ederken, Enûşîrevân'ın emriyle İranlı komutan "Vehrûz" yeniden Yemen'e gitmiştir. Bu emir şu şekildedir: "Yemen'de Habeşlilerden kim varsa, genç yaşlı, kadın erkek, büyük küçük hepsini öldür; Habeşlilerden hamile olan her kadının karnını deş, çocuklarını dışarı çıkar ve öldür; Yemen'de saçı kıvırcık olan kim varsa -sen onların Habeşlilerden olduğunu bilmesen de o Habeşlilerden demektir- onları ve çocuklarını öldür; Yemen'de onlara taraftar olan, gönüllerinde onlara sevgi besleyen kim varsa hepsini öldür ki orada Habeşlilerden kimse kalmasın." (*Târîh-i Bel'amî*). Bu

"öldür öldür"ün ardından, Habeşliler Yemen'de ortadan kalkmış, onların yerini İranlılar almıştır. Enûşîrevân, Vehrûz'dan sonra, ne zaman ata binmek istese birini öldüren ve ikiye yarılmış cesedinin üstünden geçen "Zîn veya Zerîn" adında vahşî bir canavarı Yemen yönetimine atamıştır. Bu adam, İranlı atlı birlik komutanlarından birisiydi.

Yemen'deki son İranlı hâkim Bâzân'dı. Bâzân, İslam Peygamberinin mektubu geldikten sonra Husrev-i Pervîz tarafından, "Kendi adını onun adından önce yazacak kadar küstahlaşmış olan bu köleyi (Muhammed'i)" yakalamak ve başkente göndermekle emrolunmuştu. Ne var ki Husrev-i Pervîz, oğlu Şîrûye'nin eliyle öldürülmüş, Bâzân da Muhammed'e iman etmiştir. Bu tarihî, ekonomik ve coğrafî zeminde Yemen Araplarının medeniyet seviyesini tahmin etmek mümkündür. Toplum çeşitli ve belirli sınıflara sahipti. Askerler, çiftçiler, zanaatkârlar, tacirler ve din adamlarının her birinin kendilerine özgü sosyal ve psikolojik âdetleri ve özellikleri vardı. Yemen'de tarım sele ve yağmura dayalıydı. Altın, gümüş, demir ve değerli taşları çıkarmayı biliyorlardı. Ülkede mimarlık sanatı çok ileriydi. Son kazılarda ele geçen eserler, Arapların, hatta İslam tarihçilerinin, Yemen padişahlarının saraylarının ihtişamı ve azameti konusunda naklettikleri hayret verici efsanelerin büsbütün asılsız olmadığını göstermektedir. Hemedânî ve *Mu'cemu'l-Buldân* sahibi Yâkût-i Hamevî, Melik el-Buşrah Muhsib'in M. 1. yüzyılda inşa ettiği ve üçüncü halife Osman zamanına kadar ayakta olan Gamdân sarayı harabelerinin hâlâ görülmekte olduğunu söylerler. Buranın yıkıntılarını görmüş olan Hemedânî'nin tanıklığına göre, bu saray 20 katlı ve her kat arasındaki mesafe iki zira' imiş. Son katının çatısı, yekpare şeffaf bir mermer taşından yapılmış olup arkasından bakıldığında havada uçan kuşları görmek mümkünmüş. İçi boş bakır heykellere vuran rüzgâr esintisinin yankılanmasıyla birlikte aslan kükremesi sesi gelirmiş...

Padişahların muhteşem sarayları, ünlü Marib barajının yanı başında, barajın arka tarafındaki gölün ucunda inşa edilmiş.

Yemen medeniyeti, özellikle de dini, Mezopotamya ve Bâbil'in taklidi olmakla birlikte, Yemen'in dış dünyayla sürekli ve geniş teması, bu toprakları Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştîlik ve Hicaz Araplarının putperestliği gibi dinlerle tanıştırmıştır. Yemenlilerle Habeşliler arasında başlangıçta ırkî ve ekonomik yönü olan düşmanlık, zamanla bir dizi dinî düşmanlığı da beraberinde getirmiştir ki hepsinden kötüsü Kur'an'da da zikredilen Zû-Nuvâs ve Ashâb-ı Uhdûd kıssasıdır.

Zû-Nuvâs, M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısında, Hıristiyanlığa inanan ve sırtını Doğu Roma İmparatorluğu'na yaslayan Habeşlilere rağmen, Yahudi dinine inanmış ve Arabistan'da kök salmaya başlayan Hıristiyanlığın kökünü kazımak istemiştir. "Yezdigird'in üstün olduğu dönemdi; Yahudi âlimlerinin sözleri Zû-Nuvâs'ın hoşuna gitti ve Yahudi dinine girdi. Bunun üzerine Yahudiler onu Necrân'a (Yemen ve Hicâz arasında) gitmekle görevlendirdiler. Orada Hıristiyanlar vardı. O, onları Hıristiyanlıktan çıkıp Yahudiliğe inanmaya davet etti. Onlarsa buna direndiler. Zû-Nuvâs derin bir çukur kazdırıp içine devasa bir ateş yaktırdı; Hıristiyanlıktan dönmeyen ve Yahudiliğe inanmayan herkesi o çukura attırdı. Zû-Nuvâs ileri gelenleriyle birlikte orada oturup (seyrediyordu); yirmi bin kişi orada yandı, bütün İnciller de yakıldı.

... Hıristiyanlardan bir adam, yarı yanmış bir İncil'i alıp Kayser'in yanına gitti. ... Zû-Nuvâs'ın neler yaptığını anlattı. Kayser dedi ki: Yemen bana çok uzaktır, ama Yemen Habeşistan'a yakındır. Bir mektup yazıp onunla Habeş kralına gönderdi. Bu adam oraya gitti. Habeş kralı olup bitene ağladı. Yaklaşık yetmiş bin adam toplayıp Eryât adlı ünlü bir komutanı Yemen'e gönderdi. Zû-Nuvâs onlara karşı hezimete uğradı. Kendisini denize attı ve kimse onu bir daha görmedi." (*Mucmelu't-Tevârîh*, s. 169).

Bu ordunun bir diğer komutanı olan Ebrehe, Eryât'a karşı ayaklanıp bizzat Yemen'deki işgalci Habeş ordusunun komutasını eline aldı. M. 570'te Kâbe'yi yıkmak üzere savaş fillerini oraya

doğru süren de budur. Savunmasız hâldeki Mekke'ye girmeden önce çiçek hastalığı (belki de veba) ordusunu dize getirmiş ve İbrahim'in evi tehlikeden korunmuştur. Kur'an'da sözü edilen "ashâb-ı fil" Ebrehe'nin fil süren ordusudur: "*Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne sürü sürü kuşlar gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.*" (105/Fil Suresi 1-5) Kıssanın ayrıntısına, Şerî'atî ve Ebu'l-Futûh-i Râzî tefsirlerinden, ilmî tefsirine ise Tantâvî'nin el-Cevâhir'inden bakılabilir.

Hîre, kuruluşu Buhtu'n-Nasr'a nispet edilen Kûfe yakınlarında, aynı adla anılan ırmağın kenarında bir şehirdir. Araplar M. 3. yüzyıl başlarında, Eşkânî hâkimiyetinin son zamanlarındaki kargaşadan yararlanarak Mezopotamya ile Fırat arasındaki bölgeyi kolayca işgal edip burada tarım yapmaya başladılar. Yavaş yavaş yerleşmeye başlayıp şehir hayatına geçtiler. Yemen Kahtânî Araplarından olan Lahmî kabilesi, burada bir hanedan kurdular ve bu hanedanın padişahları saltanat yerleri dolayısıyla Hîre kralı olarak adlandırıldılar. Bir oldu bitti ile karşı karşıya kalan Sâsânîler, imparatorluklarının hemen yanı başında güçsüz bir emirliğin varlığına katlanmakla kalmadıkları gibi, Arabistan çölündeki bedevilerin İran'ın sınır boylarındaki köylere ve şehirlere sürekli baskınlarının ve yağmacılıklarının da acı hatırasıyla, kendilerine karşı güçsüz ama vahşî çöl Araplarına karşı güçlü bir hükümetin kurulmasını İran'ın güvenliği açısından yararlı görerek, onu Sâsânî uygarlığına karşı çölün kıyısında koruyucu bir set olarak telakki edip desteklediler.[6] Bunlar Sâsânî sarayıyla yakın temas kurduklarından, İran medeniyetiyle tanıştılar. Medenî ve ileri bir toplumla temas kurduklarında kendilerini küçük gören, bu aşağılık duygusunun

[6] Kimileri Hîre hükümetinin kuruluşunun 1. Şahpur zamanında (M. 240 dolayları), Amr b. Adiyy'in İranlılar eliyle resmen saltanata atanmasıyla başladığını kabul ederler.

çılgınca bir hayranlıkla körü körüne ve anormal bir taklide yönelmeye zorladığı, kendisini tıpkı onlar gibi medenî göstermeye çalıştığı, bunun da kolaylıkla gerçekleşmediğini gördüğünde -yapması kolay olduğu için- onun özelliklerini ve âdetlerini taklit hususunda örnek aldığı modelden de ileri gidecek kadar abartıya kaçan düşük seviyeli her milletin tabiatında olduğu gibi, bunlar da zahirî teşrifatlarda, muhteşem saltanat sarayları inşa etmede ve kendilerine özgü saltanat törenleri düzenlemede, hayret verici Sâsânî saraylarından da ileri gittiler. Muhtemelen sadece yeme içme işleri için yapılmış olan Havernak Sarayı (güneşe bakan kelimesinden gelir)[7], Beyaz Saray, İbn Necîle Sarayı, Sedîr vs. hepsi yoksul bir ülkede, sahibinin taklidini çıkaran geri kalmış bir milletin içinden çıkmış kukla bir rejimin göstergesidir.[8]

Hîre emirleri resmen Sâsânî şahlarının kuklası ve maaşlı adamlarıydılar, hayat tarzlarında da onları taklit ediyorlardı. Ne var ki bu ırkın seçkin özelliklerinden birisi olarak, Türklerle (özellikle Osmanlı İmparatorluğu) ve Avrupalılarla (sömürge ve batı medeniyetini alma sırasında) uzun süreli temaslarının da gösterdiği gibi, Araplara özgü gelenek, görenek ve görüşleri korumuşlardı. Bu kendini kaybetmemişlik, emirlerin, özellikle de halkın, İranlılara olan bütün bağlılıklarına rağmen şahsiyetlerini korumalarına, onların içinde eriyip gitmemelerine, hatta belirli bir sosyal ve ahlâkî güç olarak bağımsız bir hâlde Sâsânî İmparatorluğu'nun yanı başında kalmalarına, ne zaman İran'ın siyasî sistemi bozulacak ve iç düşmanlıklar ülkede merkezî yönetimi ve huzuru bozacak olsa, kendilerini o keşmekeşin içine atıp İran siyasetinde rol üstlenmelerine yol açmıştır. Nitekim Munzir b. Mâu's-Semâ, başlangıçta Mezdek'e iman

7 "Güneşe bakan" anlamında almayacak olursak, bazılarının anlam verdiği üzere, güneş her gün bir penceresinden doğduğu için bu adı almıştır.

8 Nu'mân b. Munzir'in kızı Harkâ, ne zaman kiliseye gitse, yolunun üzerine baştanbaşa nakışlı işlemelerle kaplı ipek döşerlerdi. Cariyelerin arasında gider ve geri gelirdi. (Murûcu'z-Zeheb, C. 1, s. 295.)

eden Enûşîrevân'ın babası Kubâd'a muhalefet ederek İranlı siyaset ve din adamlarıyla Mezdek hareketi aleyhine işbirliğine giriştiğinde, Kubâd, sadece Lahmîler ile yönetim konusunda rekabet eden güçlü Kinde kabilesinin yardımı sayesinde geçici olarak onun elini iktidardan kesebildi. O da Enûşîrevân tarafından Mezdekîlerin katledilmesinden sonra, hâkimiyeti yeniden Hâris b. Kindî'nin elinden aldı. Havernak sarayının yapım hikâyesi (ki adı bile bu işlerde Sâsânî şahlarını ne kadar taklit ettiklerini gösterir), Sinmâr-ı Rûmî'nin başına gelen uğursuz macera (ki başka birisi için bir daha böyle bir saray inşa etmesi korkusuyla feci şekilde öldürülmüştür[9]) ve Munzir'in 1. Yezdigird ile irtibatı meşhurdur. Onun oğlu olan Munzir, söylentiye göre Behrâm'ın sert ve efsanevî çöl terbiyesine aşina olmak üzere çocukluğunda yanına gönderildiği kimsedir. (Bu da onların kendi şahsiyetleri ve istiklallerini korudukları gibi, ruhî ve terbiyevî istiklallerini de koruduklarının bir başka göstergesidir.) Saltanat iddiasında bulunanların hemen her yerde birbirlerinin canına kastettikleri Yezdigird'in ölümü sonrasında, Behrâm'ın mürebbisinin desteği, onun öteki dâhilî rakiplerine galebe çalmasında çok etkili olmuştur. Siyasî bakımdan İranlıların yönetimi altında oldukları hâlde, kendilerini dağılmaktan ve çökmekten koruyan kavmî ve ırkî geleneklerini ve karakterlerini sürdürerek zaman zaman Sâsânîlerin son dönemlerinde zirveye çıkmış olan İran'daki siyasî karışıklıklardan yararlanmak suretiyle büyük bir imparatorluğun iç ve dış siyasetine karışabilmiş olmaları da bu durumun bir başka açık şahididir.

Her milleti ve her gücü yenmeleri imkân dâhilinde olan Sâsânî, Yunan ve Roma imparatorlarının kendilerine boyun eğdirmekte zorlandıkları çölün karşı yakasındaki bu büyük set ve onun her türlü kayıttan azade sert ve çevik komutanları, Sâsânî reji-

[9] Onun öldürülüş sebebi olarak "Sarayı tek parça bir kaya üzerine inşa ettim, bu kaya iteklenince saray çöker, bu sırrı kimse bilmemeli" dediği için emirin sırrın ifşa olması tehlikesini gidermek üzere onu öldürttüğü şeklinde de naklederler.

minin son yıllarında yıkılmıştır. Tarih, her ne zaman bir kimseyi bütün sosyal ve siyasî engellere ve etkenlere rağmen galip getirmek istese, gerekli ortamı şaşırtıcı ve mucizevî bir şekilde önceden hazırlar. Tarih, Ebu Talib'in[10] yoksul ve avare yetimini, yanık çölün bağrından, sapı samandan ayırt edemeyen bir bölük yarı vahşî deve çobanının arasından çıkarıp cihangir İran imparatorluğuna, onun medenî halkına ve bayındır ülkesine galip getirmek isteğinde bakın gerekli ortamı nasıl hazırlamıştır:

Adiyy, Sâsânî sarayının Arapça mütercimiydi. Nu'mân onu öldürdü. Oğlu Zeyd, babasının katiliyle dostluğunu sürdürdü. Nu'mân, tarihte pek çok kez tekrar edildiği üzere, öldürdüğü adamın oğlunu babasının yerine Husrev-i Pervîz'in sarayına gönderdi. Elinin altında yedi binden fazla kadın bulunan Husrev-i Pervîz, haremini çoğaltmak için sürekli kadın peşinde koşardı. Arapların, siyaseten köle bile olsalar yine de Arap olduklarını bilen Zeyd, Nu'mân'ın kız kardeşi veya amcasının kızı hakkında abartılı övgülerde bulunarak Husrev'i heveslendirir. Husrev mektup yazarak, Nu'mân'dan kız kardeşini saraya göndermesini ister.

Nu'mân, Zeyd b. Adiyy'in tahmin ettiği üzere, bu teklifi reddeder ve Husrev'in elçisine (yani Zeyd'e), "Acemlere kız vermek Araplar nezdinde ne kadar çirkin ve utanç verici bir iştir, sen bilirsin. Arap kızlarına musallat olmaktan Husrev'in gözünü kara toprak doyurur." der. Böylesi bir cevap Husrev'in gururuna ve şehvetine o kadar ağır ve acı gelir ki derhal kendi eliyle atadığı bu küstah emirin saraya çağırılmasını emreder. Nu'mân'a ne olduğu bellidir. Sâsânî sarayının yolunu tutarken silahlarını ve ailesini Benî Şeybân kabilesinin yanına bırakırken öyle bir vasiyette bulunur ki Arapların canına ateş düşer ve kanlarını kaynatır: "Ben gidiyorum, Arapların namusunu korumak

[10] Peygambere hitaben: "*O seni yetim bulup barındırmadı mı? Şaşırmışken doğru yola iletmedi mi? Yoksulken zengin etmedi mi?*" (93/Duha Suresi 6-8)

artık size düşer." Numân'ın başına gelen uğursuz macera, bıraktığı mesajın Hîre Arapları arasında tutuşturduğu kini ve öfkeyi iyice alevlendirir. Nu'mân'ı İran zindanlarında öldürürler; böylece İran'ı çöl bedevilerine karşı koruyan set, Husrev'in hevesi yüzünden yıkılır ve İran'ın başkenti Medâyin, Araplar karşısında korumasız kalır. Otuz yıl sonra, çölün içlerinden İran'a doğru saldıran İslam askerleri, İran'ı savunan güçlü bir Arap hükümetinin engeliyle karşılaşmadıkları gibi, Nu'mân'ın feci şekilde katledilişi, Hîre Araplarını yönetmek için Arap emirleri yerine İran'dan adam gönderen Husrev'in ve İranlı yöneticilerin nankörlüğünün ve şiddetinin (ki onlar böyle bir ortamda, kılıçtan ve kandan başka bir şeyle halka boyun eğdiremezlerdi) tutuşturduğu intikam ateşleri, bu seddi, çölden gelen orduyu bekleyen sıcak bir kucak gibi açık hale getirir.

"Nu'mân'ın iki günü", yani "öfke günü ve memnuniyet günü", muhtemelen Sâsânî padişahlarının, özellikle de zaman zaman genel eğlence günleri ilan eden Behrâm'ın bir taklidiydi. İbn Rusteh, *Alâiku'n-Nefse*'de der ki: "Hîre halkı, zındıkların yanıldığı şeyleri telkin ettiler ve Müslümanlara yazı öğrettiler." İbn Haldûn'a göre: "Bunlar, kendileri alfabeyi ve yazıyı Himyerîlerden (Yemen'de) öğrenmişlerdir."

Hîre sultanlarının, İran şahları üslûbundaki sarayları, övgü söyleyen şairlerin Kâbesiymiş. (*Nâbiga-i Zubyânî*)

Gassânîler

Gassânîler, Kahtânî kavimlerinden birisi olarak bilinirler. Buna göre Yemen'den yarımadanın kuzeyine göç etmiş olmalıdırlar. Şam, İslam'ın fethine dek Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde olan bölgelerdendir. Bu yüzden Şam'da ve Havran'da yaşamakta olan Gassânîler, Romalılar için, Lahmîler Hîre'de İranlılar için hangi konuma sahipse o konuma sahiptiler. Bundan dolayı tarihçiler, onların medeniyete aşina olduklarına inanmaktadırlar.

Gassânîlerin tarihi o kadar karanlıktır ki onların uygarlığı,

maddî ve manevî hayat düzeyleri hakkında bir yargıda bulunmak tümüyle tahmine ve faraziyeye dayalı olacağı gibi, doğru bir ilmî temele de oturmayacaktır. Onların padişahlarının sayısı, hatta hükümet merkezlerinin adı bile tam olarak belli değildir.[11]

Örneğin Ebu'l-Fidâ ve Hamza-i İsfâhânî, Gassânî padişahlarının sayısını otuz bir kişi kabul ettikleri hâlde, Mes'ûdî ve İbn Kuteybe on veya on bir kişi olarak kabul ederler. Bazıları Hâris b. Cebele'nin saltanat süresini on yıl (Hamza-i İsfâhânî) ve bazıları da kırk yıl (Rus tarihçileri) olarak göstermişlerdir. Daha da tuhaf olanı, tarihçilerin, tarihin bütün öteki Gassânî emirlerinden çok daha fazla tanıdığı bir kişi hakkında bu denli görüş farklılığına sahip olmasıdır. Çünkü o, Gassânî emirlerinin ilki ve en lâyık olanıdır. Üstelik en ünlü Roma imparatorlarından birisi olan Justinian ile ilişkisi ve yakın dostluğu ve Hıristiyan âleminde edindiği son derece seçkin makam, ona Hıristiyanlık tarihinin ve o dönem Doğu Roma İmparatorluğu'nun büyük isimleri arasında önemli bir yer kazandırmıştır. Justinian 529 yılında, Şam'da oturan bütün Arapların yönetimini ona teslim eder. Justinian bin yıllık Orta Çağ döneminin temelini atan, Yunan kültürü, felsefesi ve bilimleri üzerine kurulmuş olan bütün okulları ve bilimsel kurumları kapatarak yerlerine kiliseler ve okullar kuran, bilginleri ve filozofları avare eden, o zamanlar Yunan-Roma kültürünün en parlak kültür merkezi olan imparatorluğunun hemen her yanında özgür düşünceyi

[11] Bununla birlikte, Hicaz Arapları ile bu meçhul kavim arasındaki irtibata dayanarak -ki böyle bir irtibatın doğruluğu dahi kesin ve belli değildir- Hicaz Araplarının hayat tarzı, kültürü, medeniyeti ve akideleri hakkında yargıda bulunmak isteyen bazı tarihçilerin, çalışmalarının ne denli ayağı havada ve yargılarının yanlış olduğu görülmelidir. Teessüf edilecek nokta şurasıdır ki bunlar arasında Dr. Taha Huseyn, Ahmed Emin, Ferid Vecdi gibi büyük ve çok ünlü isimler de vardır. Bundan daha da üzücü olan, bu ünlü İslam düşünürlerinin bu konuda, 19. yüzyıl felsefe tarihinin genelleyici ekollerine bağlı (temiz olanlar) ve bir kısmı ırkçı, sömürgeci ve kiliseci siyasetlerin tellalı olan (çirkef olanlar) bazı oryantalistlerin etkisi altında kalmalarıdır. Her iki grubu da yeri geldiğinde daha ayrıntılı olarak tanıyacağız.

öldüren ve nihayet kılıcını, gökyüzünde olduğu gibi yeryüzünde de Tanrı'nın egemenliğini yerleştirmek için küfür saydıkları Yunan felsefe, bilim, sanat ve özgür düşüncesinin yok edilmesini zorunlu gören papazların iradesine teslim eden kişidir.

Justinian, İslam'ın gazi sultanı (liselerimizde okutulan ders kitaplarını yazanların dediğine göre ... *) Gazneli Mahmud gibi, dünyanın her yanında Tanrı'nın ve Hıristiyanlığın egemenliğini yaymak için pek acele ediyordu. Özellikle de kendi topraklarıyla biricik güçlü ve tehlikeli rakibi İran toprakları arasındaki hassas bölgede bulunan ve çok zaman bu kargaşanın ortasında tarafsız kalan halkı hidayet etmeye aşırı derecede ilgi duyuyordu. Bu büyük arzusunun, Roma'ya bağlılığını kanıtlamış olan yerli Arap halkından lâyık bir adam olan Hâris b. Cebele tarafından gerçekleşmesinin mümkün olduğunu görüyordu. Araplar arasında Tanrı'nın dininin yerleşmesi sayesinde, hem yarımadada kendisi için sağlam bir üs kurarak en cesur cihangir İran, Roma ve Yunan ordularının bile tecavüzünden masun kalan uçsuz bucaksız kızgın çöllerin koruduğu topraklara hâkim olmak, hem de İran'ın elini sonsuza dek bu bölgeden uzak tutmak ümidiyle ona sadece Suriye Araplarının siyasi liderliğini vermekle kalmıyor, aynı zamanda "filak ve patrik" lakaplarını da veriyordu ki bu lakap sadece imparator lakabının bir derece altındaydı!

Bakınız Justinian, bu Roma imparatoru, tehlikeli Sâsânî imparatorluğunun beline bir Hıristiyan zünnarı bağlamak için Roma'nın en büyük siyasî ve dinî lakabını Şamlı bir Arab'a vermeye yanaşacak kadar nasıl da Allah yolunda cihat etmektedir! (Tarihte pek çok kez tekrar edildiği gibi). İmparatorun Hıristiyanlığı yayma aşkı ve bu patriğin kendi halkını Hıristiyanlığa (imparatorun dinine) çekme görevi, onları, her ne kadar bunların dindaşı Hıristiyanlar da olsalar Hîre melikleri ile düşmanlıktan alıkoymadığı gibi, Gassânîler ile Lahmîler (Hîre Arapları) arasındaki eski rekabeti de şiddetlendirir. Hâris, kendisi de Hıristiyan olan Hîre emiri III. Munzir ile pek çok kez

savaşır. Bu savaşlar iki kabile arasındaki eski husumetlerden kaynaklanmakla birlikte, bu eski iç düşmanlık, yeni dış siyasetlerin oyuncağı hâline gelmiştir. Ben işte tam da bu yüzden tarihî meseleleri anlamak için, tarihçinin sosyoloji bilmesi gerektiği gibi siyasete, siyasetin oyunlarına ve karmaşıklığına da aşina olması gerekir diyorum. Siyasî görüşü olmayan, siyasetin çok cepheli ve çok içerikli mücadeleleri ve keşmekeşleri içinde pişmeyen bir tarihçi, kendi hayatındaki pek çok karmaşık siyasî olayın farkına varamayacağı ve aldanacağı gibi, tarihî araştırmalarında da bu tür meselelerle karşılaştığında, olayların sadece dış yüzünü görecektir.

Bugün onlarca seçim mücadelesine katılmış, siyasî ortam oluşturmaya, halkı hazır hale getirmeye, bilmezden gelmelere, ustaca tartışmalara, rengârenk faaliyetlere, yerinde tatlı sertliliklere alışkın olan birisi, Sakîfe olayını, ilk halifenin seçimini, Ali gibi bir şahsiyetin ustaca kenara itilmiş olmasını, sadece kitaplar ve kaynaklar konusunda derinleşen, çeşitli rivayetlerden ve sözlerden oluşan çıkarsamalar üzerinde yoğunlaşan birinden daha iyi anlayabilir. Hâris ile Munzir arasındaki doğrudan savaş, aslında Justinian ile Enûşîrevân arasındaki dolaylı savaş demektir ki nihayet 554 yılında Hâris'in zaferiyle sonuçlanmıştır. Arapların "Halîme Günü" adını verdikleri bu olay öylesine ünlenmiştir ki "Halîme savaşı gizli bir sır değildir" sözü, herkesin bildiği açık seçik her olay hakkında darbımesel olmuştur.

Gassânî devletinin kurucusu Hâris'in 569 veya 570'de ölümü üzerine, Gassânîlerin tarihi daha parlayamadan sönmüştür. Açıkça görülen sadece şudur ki Hâris'in oğlu Munzir, babasının yerine geçer ve yine Hîre ile savaşarak zafer elde eder.

Gassânîler ile Romalılar arasında başlangıçta çok sağlam ve kopmaz gibi görünen ve üç çeyrek asır boyunca süren bağ, bu dönemde gevşeyerek 6. yüzyıl sonlarında yani İslam'ın doğduğu sırada tamamen kopar. İran'ın Roma'ya galip gelmesi, bu anlaşmanın ve bağın varlık felsefesini ortadan kaldırır. İran'a karşı Roma belasına siper ve vatandaşları arasında imparatorun

kılıcı olması gereken devlet, Roma'nın yenilmesiyle zevale uğrar ve kısa zamanda İslam'ın içinde eriyip giden zayıf bir emirlikten başka, büyük filak ve patriğin imparator Justinian'ın desteğiyle kurmuş olduğu rejimden geriye bir şey kalmaz. Son Gassânî emirinin, İslam tarihindeki en güzel kısa temsillerden olan ilginç bir de macerası vardır:

Cebele b. el-Eyhem İslam'a girer. Bu haber Müslümanlar arasında büyük bir sevinçle ağızdan ağıza yayılır. Çünkü Gassânîler her şeyden önce Hıristiyan idiler. İkinci olarak Romalılara komşu olduklarından, onların nüfuzu altında Batı imparatorluğunun büyük gücüne kolayca oyuncak oluyor ve İslam için tehlike teşkil ediyorlardı. Üçüncü olarak İslam'ın ve Hicâz'ın başkenti Medine'den, Müslümanların ana egemenlik bölgesinden çok uzakta olduklarından, o gün için Müslümanların onlara ulaşması ve tasallut etmesi zor görünüyordu. Dördüncü olarak da Gassânî Araplarının ihtişamı, gücü ve serveti, Müslümanların yani Hicâz Araplarının gözüne o kadar parlak geliyordu ki bunlar kendilerini onlara karşı her zaman güçsüz ve hakir hissediyorlardı.

Bu yüzden Gassânî emirinin İslam'a girmesi Müslümanlar için büyük bir başarı olarak kabul ediliyordu. Medine Müslümanları, Cebele'nin bu şehre geleceğini işittikleri gün, kadın erkek, büyük küçük herkes, kendisinin ve atalarının azameti ve ihtişamı hakkında hayret verici hikâyeler işittikleri bu emiri kendi gözleriyle görmek ve seyretmek için evlerinden dışarı çıktılar. Emir, sanki Hicaz halkının işittiği o efsanelerin ve hikâyelerin gerçekliğini kendi gözleriyle onlara göstermek istercesine Medine'ye girdi. Bu başarıdan dolayı başkalarından daha fazla heyecana kapılan Ömer de onu sıcak bir şekilde karşılayıp kabul etti. Ona "büyük bir muhacir" gibi saygı gösterdi. Aslında akla hayale sığmayacak kadar büyük olan küçük bir hadise, birdenbire her şeyi değiştirdi. Benî Fezâre kabilesinden adı sanı bilinmeyen bir adamın, özgür, bağımsız, Roma ve İran medeniyetlerinin saraylarında yetişmiş kimselerin "savulun - çekilin"

laflarından habersiz bir Arap Müslüman'ın ayağı Emir'in saltanat elbisesinin eteğine çarptı. Çarşı pazar halkına daima belli bir mesafeden daha fazla yaklaşmayan Emir öfkeye kapıldı. Ama o andaki ortam ve hava Emir'i, bu tür suçluları çok zaman dillerini kafalarının arkasından çıkarma, derilerini yüzme, kazanda kaynatma, göze mil çekme şeklinde gerçekleştirilen bir cezaya çarptırmaktan alıkoydu. Bu yüzden sadece kafasına bir yumruk vurmakla veya suratının ortasına bir tokat patlatmakla yetinerek öfkesini bastırdı. Allah'tan başka kimseden korkmaması, O'ndan başkasının hükmünü kabul etmemesi ve katlanmaması, O'ndan başkasına teslim olmaması (İslam) gerektiğini, hangi ada ve sana sahip olursa olsun herkesle eşit olduğunu daha yeni öğrenmiş bulunan o meçhul Müslüman, Emir'in eline ayağına kapanmak, bin türlü özürler dilemek, dalkavuklukla, tatlı dille, yumuşak sözle, ağlaya sızlaya öfkesini yatıştırmak yerine, doğruca Ömer'in yanına gidip kısas talep etti. Ömer, ya şikâyetini geri alması ya da [İslam] kardeşini fidye ile razı etmesi için Gassânî padişahını yanına çağırdı. Eğer adam kısastan başka bir şeye razı olmazsa, Emir'in kalabalık karşısında attığı dayak gibi dayak yemesi gerektiğini söyledi. Müslüman, kısastan başka bir şeye razı olmadı. Ömer de çaresiz padişahı hükmün infazı için hazırlanmaya mecbur etti. Böyle bir dinin, toplumun ve şehrin tahammül edilecek gibi olmadığını gören Cebele, ertesi sabah kısasa hazır olmak üzere bir geceliğine Ömer'den mühlet istedi. Ömer de kabul etti. Emir, geceleyin Adnânî Araplarının giriftar olduğu bu acayip dinli tuhaf şehri gizlice terk edip soluğu, medenî halkı, emirlerin şanına ve soy sop üstünlüğüne saygı gösteren, halktan birine tokat attı diye bir kavmin padişahına kısas uygulamayan Kostantiniye'de aldı. Cebele hicretin 20. yılında orada öldü; böylece Gassânîlerin tarihi de onun ölümüyle birlikte son buldu.

Gassânî sarayı, Hîre sarayı ile rekabet ederken şairleri himaye ediyordu. Nâbiga ez-Zubyânî, Murakkaş el-Ekber, Alkame, A'şâ, Kays ve Minhal gibi methiye şairleri, her zaman olduğu

gibi meddahlık yapıp bundan ekmek yiyorlardı. Bu Nâbiga, Şam'ın ve Hîre'nin birbirine düşman olan saraylarının ikisini birden sağan, her boyaya boyanır, siyaset bilir hilekâr birisiydi.

Gassânî devletinin Şam'da kurduğu medeniyetin niteliği hakkında iddia edilenlere dair el-Egânî adlı kitapta çeşitli deliller bulmak mümkündür. Daha sonra İslam'a girmiş olan Peygamberin çağdaşı şair Hassân b. Sâbit, "cahiliyenin hoş zamanlarını" anarken Gassânî padişahı Cebele b. el-Eyhem'in sarayını şöyle tasvir eder:

"On güzel cariye, Roma üslûbunda müzik çalan beş Romalı müzisyen kadın ve Hireliler gibi şarkı söyleyen beş başka cariye, Cebele şarap meclisine oturduğu zaman, ayaklarının önüne yaseminler ve reyhanlar dökerlerdi.

Altın ve gümüş tabakları misk ü amberle doldurarak karşısına koyarlardı. Kışın içki içmekle meşgul olduğunda, meclisinde öd yakar, yazları da buz kullanırlardı. Onun meclisine katılan kimseler, omuzlarına seçkin ridâlar atar, eğer hava soğuksa, sansar postu veya çeşitli hayvanların postlarından yapılmış en iyi kürkleri giyerlerdi. Allah'a andolsun ki ne zaman onunla otursam, kendi elbisesini bana giydirir, başkalarına da kaftanlar verirdi. Eşine dostuna karşı sabırlı ve vakarlıydı. Kimse onun tükürdüğünü ve sümkürdüğünü görmedi. Güzel yüzü ve ikna edici konuşması vardı. Sarhoş olduğunda kavga çıkarmazdı. Bununla birlikte biz o zamanlar ölüm [tehlikesi] içindeydik."

Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*'da "Eğer bu hikâye doğruysa, onların ne derece medenî oldukları anlaşılır" diyor. Biz de bu ünlü araştırmacının ilmî çıkarımına dikkat ettiğimizde ilk kez olarak hem "araştırma"nın hem de "medeniyetin" anlamını anlıyoruz!

Cahiliye Arapları

Din: Araplar, sonradan ortaya çıkan Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinden başka, öteki bedevî kavimler gibi, putlara veya tabiî olgulara ve olaylara tapıyorlardı. Durkheim ve Lévi Bruhl'a göre din ruhunun ilkel insanlardaki en eski tecellisi olan totemizm inancının kalıntıları ve tabu inancı, cahiliye Araplarında da görülmekteydi.

Putlar, özellikle de Arap putperestlerinin en büyük tapınağı olan Kâbe evindeki putlar, yaratılmışla yaratan arasında bir aracı ve şefaatçi olarak kabul ediliyorlardı. Araplar *"Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (10/Yunus Suresi 18) diye inanıyorlardı. Bu putlardan başka, her kabile, taife, aşiret ve ailenin, cinsi ve yapım değeri bakımından kendisine dua edenin şanına lâyık olan özel bir putu vardı. Bazen bir parça odun, taş, hamur veya birazcık hurma, geçici olarak bile olsa put sayılabiliyor ve kendisine dua ediliyordu. Bu tapınma karnı aç Arapları, hurmadan veya hamurdan olan kendi putlarını yemekten asla alıkoymuyor ve karnı kolayca, kalbinin lokmasını elinden alıyordu. Bunun amiyane ve açık bir örneğini, Kur'an ayetlerini konularına göre sınıflandıran Fransız Maxime Joules Laboum, "Kur'an'ın Tasnifi" başlıklı mukaddimede, ünlü İslambilimci Dozy'nin *İspanya Arapları Tarihi* kitabından şöyle nakleder: "Araplardan bazıları yıldızlara, özellikle de güneşe taparlardı. Kinâne kabilesi Ay'a ve Deberan'a, Benî Lahm (Hîre meliklerini yetiştiren kabile) Müşteri'ye, Benî Ukayd (Akid) kabilesi Utarid'e, Benî Tayy kabilesi Süheyl'e ve Benî Gays İlân kabilesi Şi'râ-yı Yemânî'ye."

Dupre Séval *"Arap Tarihi"*'nde der ki: "Araplardan kimileri ölümden sonra yok oluşa, kimileri de ölümden sonra dirilişe inanırlardı. İkinci grup bir yakınları öldükten sonra, açlıktan ölmesin diye mezarının yanında bir deve keser veya oraya bir deve bağlarlardı. Çünkü inanışa göre ruh, "Hâme" veya "Sady" (bir tür baykuş) adı verilen bir kuş şekline girer ve mezarın üzerinden çocuklarına seslenirdi. Eğer öldürülmüş olursa kana

susamış olduğundan kuş süreli olarak "beni doyurun, beni doyurun" diye öter ve intikamı alınmadıkça susmazdı." (Ruhun kuş suretinde cesedin etrafında tecessümü inancı, ilkel kavimler arasında, Mezopotamya uygarlıklarında ve Yunan felsefesinde de görülmektedir. Bu durum, kadim Doğu'nun dinî ve mitolojik düşünceleri üzerinde Yunan felsefesinin yoğun etkisi olduğunu gösteren delillerden birisidir). Bkz. İbni Sina'nın *Kaside-i Lâmiyye*'si.[12]

Bazıları, cahiliye Araplarının putperestliğinde Budizm'in izlerini aramak istemiş ve Kâbe'deki diğer putlar arasında Buda heykelinin de görüldüğünü iddia etmişlerdir. Ne var ki bu durum bana çok muhtemel görünmemektedir. Kesin olan husus, Arapların, özellikle de Yemen Araplarının yoğun bir şekilde Mezopotamya dinlerinin etkisi altında bulunduğudur. Nakledilen bazı delillerden başka, Arap kavminin tarihî geçmişi de bu meseleyi doğrulamaktadır. Sümer, Akad ve parlak Bâbil uygarlıklarının Sâmî kavimlerine ait olduğu, tarihte ilk derli toplu ve nispeten tam bir hukuk sisteminin kurucusu olan Hammurabi'nin Sâmî soyundan geldiği, muhtemelen bu uygarlıkların çökmesinden, Ur ve Bâbil gibi şehir-devletlerin yıkılmasından sonra Arapların buralardan Yarımada'ya göç ettikleri sanılmaktadır. Bence (kesine yakın bir ihtimalle Sâmî olan) Sümerler, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından birisi sayılmakta olup Aşağı Mezopotamya'da milattan 4000 yıl önce belli ve açık seçik bir din ekolüne, felsefeye ve dünyagörüşüne sahiptirler. Milattan ...* yıl önce, Bâbil'in büyük ilmî, dinî, sanatsal ve toplumsal uygarlığının kuruluşunda en büyük paya sahip olmuş ve cahiliye Araplarının dinî ve felsefî düşünce temellerini atmışlardır. Sümerler ve onun ardından Tanrıların yıldızlarda yaşadıklarına inandıkları için onları kutsayan

[12] İlkel mitolojik inançların Yunan felsefe ekollerindeki örneklerini, "Yunan felsefesinde ilkel düşüncelerin kalıntıları" başlıklı Fransızca bir makalemde, şimdiye dek bu konu üzerinde düşündüğümden daha yüzeysel bir şekilde incelemiştim.

Bâbilliler, ateşten olan Güneş'e tapar, onun yeryüzündeki mazharı olarak ateş yakar, onun karşısında ibadet ve dua ederlerdi. Bu, dinler tarihinde ateşperestliğin en eski kaynaklarından birisidir. Doğu'da ve Batı'da güneşe tapınma, aydınlığın kutsanması, İran'da Zerdüştî dininde ateş tapınaklarının (âteşkede) kurulması, Yunan ve Roma iktidarının simgesi olarak meşale kullanılması, Doğu Akdeniz milletlerinin ve uygarlıklarının çoğunun geleneklerinde ve dinlerinde kandil, mum, ışık gibi aydınlıkla ilgili şeylerin maddî olmayan ruhsal anlamlara sahip olması, Molla Sadrâ felsefesindeki "işrâk, envâr-ı İspehbudiye[13]" ve İskenderiye meselesinin varlığı, maddeci Yunan felsefesinde bir başka âlemden gelip insan bedenine giren ve ölüm sonrası eski yerine geri dönen sonsuz ruhun adlandırılması, tarihin bildiği kadarıyla Doğu edebiyatının güneşe, şimşeğe, aydınlığa duyduğu hayranlık, bütün bunlar Doğu topraklarındaki en eski felsefî ve dinî inançtan kaynaklanmaktadır. Bahsedilen bu öncüllerle birlikte ...* Arap putları arasında "Âzer" adında bir putun bulunması son derece önemlidir ve rastlantı olamaz. Çünkü "Âzer" kelimesi, "ateş" ile aynı kökten olup aynı anlama sahiptir.

Araplar arasında Mezopotamya uygarlığının en liyakatli vârisleri olan Kahtânîler, din bakımından Sümerler, Akatlar ve Bâbillilerin yoğun etkisi altındaydılar. Bunların tanrıları olan İştar, Ba'al[14] ve Eyl, Mezopotamya tanrılarının aynısıdırlar

[13] Envâr-ı İspehbudiye, İşrak Şeyhi'nin (Sühreverdî) ıstılahlarından olup Şeyh'in felsefesinde "varlık ve var oluş" anlamında kullanılmaktadır. (Derleyen)

[14] "Ba'al" kelimesi Arapçada "koca" manasına gelir. Ataerkil Arap aile yapısında bu anlam, ilkel ve putperest dinlerdeki tanrı kavramına çok yakındır. Ba'al'ın Arapçadaki bir başka anlamı da aşağı yukarı "rab" kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılan "seyyid" kelimesidir ve bu kelime Mezopotamya dinlerindeki Ba'al'in karşılığıdır. Finikeliler arasında da Ba'al Güneş veya Müşteri gezegeni ilahının adıdır. Ba'albek Lübnan'da önemli bir tarihî şehirdir; Güneş'e tapınma yeri olduğundan Yunanlılar oraya Heliopolis, oradaki büyük tapınağa da Jüpiter'in Heliopolis'i derlerdi. Ba'albek Romalıların sömürgesi hâline geldiğinde Ba'al'in Romalılar arasında Jüpiter'e dönüştüğü

(bence). Bkz. Bundan önce sözü edilen Juoles Laboum'un Dozy'den naklettiği söz.

Bence Araplar arasında ve merkezleri Harran'da (Mezopotamya) bulunan Sabi'în dininde yıldızlara tapınma olayı, yıldızları, her biri bir tanrının meskeni olduğu için kutsayan Sümer dininin ve Bâbillilerin bir devamıdır.

Kuşkusuz başlangıçta göreli olan yıldızların kutsanması, zamanla aslî ve cevherî bir olguya dönüşmüştür. Cahiliye Araplarının düşüncesinde büyünün yaygınlaşması, bunların Yarımada'da Bâbil dininin inançlarını ve düşüncelerini doğrudan doğruya nakletmemekle birlikte en azından yoğun bir şekilde onların etkisi altında olduklarının bir başka göstergesidir. Her yeni doğan kişiyle birlikte aynı anda ona yakın bir cin doğmakta ve insan yeteneğini, zevklerini ve ilhamlarını birlikte doğduğu ve kendisine yakın olan bu cinden almaktadır. Şiir söyleyen, birlikte doğduğu cin şair olduğu ve kendisine şiir telkin ettiği için şiir söylemektedir. Gayptan (geçmişten veya gelecekten) haber veren, birlikte doğduğu cin gökyüzü perdelerinin arasından içeri sızdığı, geçmiş, gelecek, gaybî sırlar ve Tanrı'nın kararları hakkında aralarında konuşan meleklerden kulak hırsızlığı yaptığı ve insan arkadaşına haber verdiği ve onu halk arasında kâhin, büyücü, arif vs. olarak tanıttığı için haber vermektedir! Melekler birinci gökyüzünde, Tanrı ise yedincidedir. Ama söylediğimiz gibi, melekler Tanrı'nın işleri hakkında bilgi sahibidirler ve o sırlar halvetgâhında, o gayp perdelerinin ardında kendi aralarında bunları konuşmaktadırlar. Cinler sürekli olarak o gizlilik hareminin ve iffet melekûtunun sakinleri arasına girmeye ve birlikte doğdukları insanları da oraya sokmaya çalışırlar. Bu yüzden ne zaman kendilerini oraya sokmaya çalışsa-

anlaşılmaktadır. Nitekim Yahudilik'te de Yehova olmuştur. Acaba Ba'albek kelimesinin son hecesindeki "bek", "bağşur, bağdad, bağistan: (bisutun)" kelimelerinde ilah anlamına kullanılan "bağ" ile aynı değil midir ve acaba "bağ ve ba'al" kelimeleri kökteş değiller midir?

lar Tanrı ateşten oklarla[15] (şihâb-ı sâkıb veya kâbis: kuyruklu yıldızlar/göktaşları) onları ok yağmuruna tutar ve kovar.

Burada din ile büyü arasındaki ilişki ve bu ikisi arasında var olan köklü mücadele ve çelişki bir dereceye kadar görülmektedir. Bu ilişkinin gerçekliğinin incelenmesi ve tanınması, günümüz din sosyolojisi tarafından gündeme taşınan en büyük meselelerden birisidir. (R. Bastide, Lévy Bruhl, Durkheim, Max Weber, Hallboix, Le Bras, Jack Berques gibi kimselerin eserlerinde.)

Bu yüzden cahiliye devri Arap toplumunda görsel haberler, tuhaf ilimler ve müneccimlik önem kazanır. Kâhinler, büyücüler toplumda derin bir nüfuz kazanırlar; öyle ki her hususta onlara başvurmak kaçınılmaz bir durum hâline gelir. Bu mesele toplumun sadece bayağı ve düşük seviyeli kesimlerinde değil, seçkin, gelişmiş ve ilerlemiş topluluklar arasında da yaygındır. Mesela oğullarından birisini (Abdullah) Allah yolunda kurban etme konusundaki adağını yerine getirmek isteyen Abdulmuttalib'in kaç kez kâhinlerle meşveret ettiğine, hatta bu iş için Mekke'den Yesrib'e (Medine) seyahat ettiğine şahit oluruz.

Din

Yahudiler: Yahudiler Yarımada'da eskiden beri var olmuşlardır. Bir rivayete göre Arabistan Yahudileri, Musa zamanından itibaren, bugün sanıldığının aksine, Musa'nın dinini kendi ırkî sınırlarının dışına yaymaya çalışıyorlardı ve Yemen kabilelerinin çoğunu bu inanca bağlamışlardı. Bundan dolayı Arabistan Yahudilerinin hepsinin Yahudi ırkına mensup muhacirler olduğu zannedilmemelidir. İslam'ın ortaya çıktığı sıralarda Yarımada'da bunların kolonileri vardı: Tîmâd, Fedek, Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Yesrib (Medine). Yesrib Yahudileri nüfus çokluğu ve hayat seviyesi bakımından ötekilerden üstündü. Şehrin

[15] Cin Suresi 8.ayet ve Mülk Suresi'nde bu tabirler açıkça zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için muteber tefsirlere başvurunuz. (Derleyen)

sanayi, ticaret ve tarımı daha çok bunların elindeydi. Bu şehirdeki Benî Nadîr, Benî Kurayza ve Benî Kaynuka Yahudileri, İslam'ın doğduğu sıralarda çok hassas siyasî roller oynayan üç ünlü Yahudi taifesiydi.

Ünlü *"El-Egânî"* kitabı onların muhaceretini şu şekilde nakleder: "Roma ordusu Yahudilere galebe çalınca, onların pek çoğunu öldürüp esir alarak kadınlarını bedbaht ettiler. Benî Nadîr, Benî Kurayza ve Benî Behlûl bu olay yüzünden Şam'ı terk edip Hicaz'a sığındılar." Yâkût-i Hamevî (*Mu'cemu'l-Buldân*), Yesrib Yahudilerinin Yahudi dinini kabul etmiş Araplar olduğuna inanıyordu. Yahudiliği kabul etmiş olan Yemen padişahı Zû-Nuvâs meşhurdur. O Yemenlilerin (Hıristiyanlığı kabul etmiş olan) Habeşlilere ve onların dışarıdan güçlü hamisi olan Romalılara karşı düşmanlığın zirvede olduğu bir sırada, Yahudi âlimlerinden hoşlanarak Yahudi dinini kabul etti. Bunun üzerine Yahudiler onu Hıristiyanların yaşadığı Necrân'a gitmeye zorladılar. Zû-Nuvâs bir çukur kazdırarak içine kocaman bir ateş yaktırdı; Hıristiyanlıktan vazgeçip Yahudiliğe girmeyen herkesi o çukura attırdı. Bu çukurun içinde 20.000 adam yakıldı; bütün İnciller ateşe verildi... (*Mucmelu't-Tevârîh*, s. 169). Bütün bu olup bitenler Yemen'in Romalıların yardımıyla Habeşliler tarafından işgaline neden olur. Hatta Kâbe bile yıkılma tehdidiyle karşı karşıya kalır. (Fil ashabının ve Ebrehe'nin Habeşî ordusunun Mekke'ye saldırması olayı). Böylece Yemenlilerin yardımıyla Enûşîrevân'ın müdahalesi sonucunda İranlılar İslam dönemine dek Arabistan'ın güneyine hâkim olurlar.

Hiç kuşkusuz Arabistan'da çeşitli Yahudi kolonilerinin varlığı, bu tür siyasî olayların ortaya çıkışı, din çatışmaları, cahiliye Araplarının dilini ve düşüncesini Yahudilerin ıstılahları ve düşünceleriyle az çok aşina kılmıştır. Dilbilimsel ve tarihî karineler bu durumu teyit etmektedir.

Hıristiyanlık: Hıristiyanlık İslam'dan önceki iki üç asır boyunca Yahudi dininin aksine, dünyadaki en büyük dinamik, canlı ve

yaygın din olmuş; İran'da, Anadolu'da ve Avrupa'nın tamamında hızla yayılmıştır. O günün temiz yürekli ve imanlı Hıristiyanlarının hayret verici fedakârlık ve tahammülkârlıkları, Kayser'in ve Kisra'nın yozlaşmış haşin iktidarlarının bu dünya hayatını işkenceler, mahrumiyetler ve kederlerle kendilerine dar ettiği insanların ruhlarına tatlı ve teskin edici bir şerbet gibi gelen Hıristiyanlık dininin orta sınıflara (genellikle kentliler ve aydınlar) hızla nüfuz etmesini sağlıyor; Zerdüştîlik, Yahudilik, putperestlik gibi donmuş ve köhnemiş dinleri olduğu kadar, Yunan felsefe ekollerini de geriletiyordu. [Hıristiyanlar] özellikle Milano anlaşması [gereğince] Roma imparatoru Büyük Konstantin'in bu dine mensup olanların özgürlüğünü ilan ettiği ve İran'da Medâyin şehrinin onların en büyük dinî merkezi hâline geldiği 313 yılından itibaren küresel güçte bir merkeze kavuşmuş ve Batı İmparatorluğu'nun siyasî ve askerî gücü onun koruyucusu olmuştur.

Hıristiyanlık, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren Arabistan'a ayak basmıştır. Araştırmacı yazar Constant Virgil Gheorghiu, *Muhammed'in Hayatı*'nda (Farsçada milleti gibi adı da değişmiştir; *Muhammed: Yeniden Tanınması Gereken Peygamberde*) şöyle der: "İsa'nın havarisi Bartholomeus, Hıristiyanlığı Arabistan'ın güneyine, özellikle de Yemen'e götürmüştür. O, Yemen'i Hıristiyan yaptıktan sonra Bâbü'l-Mendeb'den geçerek Hıristiyanlığı Habeşistan'da yaymaya başlamıştır." (s. 6). Habeşlilerin işgali sırasında (522-575) Hıristiyanlık Yemen'de kök salar. Bence Roma imparatorlarının, Hıristiyanları kendi memleketlerini terk etmek zorunda bırakan ilk çağlardaki eziyet ve işkenceleri, pek çok Hıristiyan topluluğunun Yarımada'ya muhaceret etmesine yol açmıştır. Öyle ki Ya'kûbî ve Nastûrî fırkalarının Arabistan'da takipçileri olmuştur.

Arabistan'ın doğusunda, Hîre Arapları, Zerdüştî İran ile sınırdaş ve aynı zamanda siyasî bakımdan Sasânî iktidarına muti oldukları hâlde, 4. yüzyılın başında (Hîre padişahı I. İmrü'l-Kays) yahut 6. yüzyılın sonlarında (Nu'mân b. Munzir zamanında)

Hıristiyanlığı seçerler. (Bu tarihlerden her ikisinin de doğru olması mümkündür). Bu durum Zerdüşt dininin bi'set çağında iyice güçten düştüğünün ve Hıristiyanlık tarafından yoğun bir şekilde geriletildiğinin bir başka göstergesidir. Hıristiyanlığın Hîre bölgesinde yayılmasının sebebi olarak, I. Hürmüz'ün emriyle oraya yerleştirilen Romalı esirlerden oluşan bir koloninin varlığı kabul edilmektedir.

Necrân, Arabistan Hıristiyanlığının merkezi olmuş; buradaki Hıristiyanlar da Ya'kûbî fırkasına tabi olmuşlardır. Eski Yemen-Hîre yolu üzerinde bulunan bu şehir, Hıristiyanlık tarihinde iman uğruna can vermenin ve inanç yolunda en korkunç ölümlere kucak açmanın eşsiz benzersiz örneğine sahne olmuştur: "Ashâb-ı Uhdûd" (çukur halkı). İslam adlarını yücelterek onlardan söz etmekte ve Kur'an onların şaşırtıcı hikâyesini anlatırken ayrı bir ifade tarzına geçmektedir: "*Hazırladıkları hendekleri, tutuşturulmuş ateşle doldurarak çevresinde oturup, inanmış kimselere, dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyredenlerin canı çıksın. Bu inkârcıların inananlara kızmaları; onların sadece, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisinin bulunan, övülmeye lâyık ve güçlü olan Allah'a inanmış olmalarındandır.*" (85/Burûc Suresi 4-8) Daha önce de söylediğimiz gibi akideleri uğruna mertçe mukavemet eden ve Zû-Nuvâs'ın ateş çukurlarını takiyeci bir hayata tercih ederek özgürleşen kimselerin sayısı 20.000 kişiydi. Birkaç yıl önce bu bölgedeki çiftçiler tarlalara yük taşırken çok büyük bir kül kitlesine rastladılar. Bu külü gübre olarak taşımak istediler. Durum Suudi kralına iletilince, bu nakliyatı durdurdu. Şimdilerde orada bu çukurların yanına inşa edilen bir anıt kilise bulunmaktadır.

Necrân kendine has bir sosyal teşkilâta sahipti. Üç farklı kudret arasındaki güçler ayrılığı bu şehirde özel bir tarzda görülüyordu. "Seyyid" askeri işlerin ve dış ilişkilerin riyasetini uhdesinde bulunduruyor, "âkib" iç işlerini idare ediyor, "iskaf" da şehrin dinî ve ruhânî yönetimini elinde tutuyordu. Bu üç makam şehrin yönetimi konusunda birbirleriyle meşveret hâlindeydiler.

Mu'cemu'l-Buldân yazarı Yâkût-i Hamevî şöyle der: "Necrân'dan bir heyet Peygamberin huzuruna girdi. Bu heyette adı Vehb olan Necrân "seyyidi", adı Abdülmesih olan "âkib" ve künyesi Ebu Hârise olan "iskaf" vardı. Peygamber onlarla lânetleşmek istedi; ailesiyle birlikte buluşma yerinde hazır bulundu. Ne var ki onlar bu buluşmaya katılmaktan imtina ettiler. O ülkenin hatırasına her zaman hürmet eden Peygamber, onları korumak üzere barışa dayalı bir anlaşma yaptı. Anlaşmanın maddelerini Ebubekir uyguladı. Ancak Ömer mallarını satın alarak onları yurtlarından sürdü. Pek çoğu, Hıristiyanlığın iyice yerleşmiş olduğu Hîre'ye göç ettiler. Hıristiyanlıktan önce oralarda var olan ve Hıristiyanlar Necrân'ı ele geçirdikten sonra kiliseye çevrilen bir mabede yerleştiler. (Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*)

Asıl ilginç olan Mekke'deki Kâbe taklit edilerek yapılmış olan bu mabedin şeklidir. Bana kalırsa bu durum aynı zamanda Yemen ile Hicaz arasındaki kadim rekabetin de bir başka göstergesidir. Kendilerini Adnânîlerden daha üstün gören, şimdiki ve geçmiş medeniyetleri de bir dereceye kadar bu üstünlüğü teyit eden Yakzânî Arapları, İbrahim'in evinin ve Kâbe'nin şerefinin Adnânîlere ait olmasına tahammül edemiyor ve bu eksikliklerini telafi etmeye çalışıyorlardı. (Bu meselelerin hassasiyetini ve önemini olduğu gibi hissedebilmek için, zamanın ruhunu ve o muhitin sosyal, kabilevî ve ırkî ilişkilerinin ruhî niteliğini daima zihinde canlandırmak gerekir.) Sonraları, İslam Peygamberinin Adnânî Arapları arasından ortaya çıkışının şerefi, Yemen'i, daha aşağı sayılan bu kavmin sahip, daha soylu ve üstün olan kendilerininse mahrum olduğu iftihar kaynakları konusunda daha da hassas hale getirir. Bu durumu telafi etmek için maziye ait iftiharları anmak, zenginlik, kudret, asalet ve soy üstünlüğü konusunda mübalağalı, boş ve muhayyel sözler uydurmak; atalarının şaşırtıcı eserleri, onların medeniyete ve hayata dair usulleri hususunda sahte övünçler bulmak ve bu nevzuhur vahşî kavme karşı kendi haysiyetlerini korumak için

uğraş verirler. Muhtemelen Yemen sultanları, köşkler, şehirler, barajlar, acayip binalar hakkındaki onca tuhaf efsaneler ve garip hikâyeler [uydurmaları da bu yüzden olmuştur]. (...* Güya Yemen padişahlarından birisi o kadar muktedir biriymiş ki dünyanın iki büyük imparatorunu, İran'ı ve Roma'yı yenmiş ve ...* yı kılıcının gücü altına almışmış.)

Bu rekabetin bir başka yansımasını da din konusunda görürüz. Habeşîlerin komutanı Ebrehe'nin Hıristiyan dininden ve Mekke'ye saldırmadan yarım yüzyıl önce Yemen'i işgal ettiği doğrudur; ne var ki asıl amacı, Mekke'nin dinî bir merkez oluşunu yok etmek ve Kâbe'yi yıkmaya çalışmaktır. Bu planda bu iki bölge halkının eski rekabeti gizli değil midir? Necran'da Hıristiyanlığın egemen olmasından önce Mekke'deki Kâbe şeklinde bir evin varlığı, karşı tarafı çökertmek için bir başka çabanın veya İbrahim'in Adnan Araplarını nasiplendirdiği ve bütün Arap kavimlerinin dikkatini celbeden büyük bir iftiharın göstergesidir.

Adnânî Arapları

Bugün Adnâni Arapları çevresinde gelişen kavimlerin nasıl yaşadıklarını ve medeniyetlerini az çok tanıyor ve biliyoruz. Burada Adnânî Araplarının hayatı, dini ve medeniyeti hakkında çok kısa bir bilgi vermek; ardından da bi'setin eşiğinde Hicaz, Necd ve Tihâme konusunda ortaya koyduğum hükümlerin aksine ortaya atılan görüşleri incelemek istiyorum. Adnânîlerin ırkı ve soyu ile öteki Arap kavimleriyle münasebetleri hakkında sözler söyledik. Şimdi onların yaşadıkları hayatın bazı bölümlerine göz atalım:

1. Din: Söylediğimiz gibi, Mezopotamya dinleri (Sümer ve Babil) Araplar arasında etkili olmuştur. Büyü, yıldızlara ve putlara tapma, Mezopotamya dinlerinin değişmiş bir devamıdır. Arapların en büyük mabedi olan Kâbe, özellikle Hicaz, sayıları üç yüzü geçen çeşitli putların eviydi. Hıristiyanların da Mekke'de bir Meryem ve İsa heykeli varmış ve ona ibadet eder-

lermiş. Oysa bu putların etki alanı sanıldığının aksine sınırlıymış. Çünkü put, din sosyolojisine göre bir kabilenin veya şehrin, daha genel anlamıyla bir toplumun, küllî ve müşterek ruhunun sembolü olup onun totemi makamında tutulmaktadır.[16] Benim tahminime göre Mekke'deki putların etki alanı nadiren Hicaz, Tihâme ve Necd'in dışına taşabiliyordu. Yemen, Hîre ve Şam Arapları (Yarımada'nın güney, doğu ve kuzeyi) Hıristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştîlik ve Mânîlik gibi dinlere inanmışlardı. İçlerinde hâlâ putperestlikte kalmış olan o topluluk, kendilerine tapındıkları etnik ve yerel putlara sahiptiler. Burada hatırlanması gereken şudur: Cahiliye döneminde Kâbe'deki putlara tapılması ile Kâbe evinin kutsanması arasında fark gözetmek gerekir. Bu ikisinin ayırt edilmesi, pek çok yazarçizerin, Arapların genelinin Kâbe'ye gösterdikleri ihtiramı, Kâbe'deki putlara tapmakla bir tuttuklarını, Lât ve Uzzâ'yı Yarımada'daki Arapların tamamının kabul ettiği putlar olarak saydıklarını zannetmelerine sebep olmuştur.

Kâbe'deki putlara tapılmasının sosyal bakımdan, özellikle de dinî psikoloji bakımından son derece ilginç bir keyfiyeti vardır. Lât ve Uzzâ, Arap dinî mitolojisinde birbirleriyle zina ettikleri için taşa dönmüş bir kadınla erkekmiş; bu olayın ardından, söz konusu maceradan haberdar olan Arapların putları olmuşlar.

Bu putların kutsanmasının hiçbir makul özelliği ve sebebi yoktur. Sâsânîler, Mekke şehrine üzeri mücevher işlemeli iki tane

[16] Özel anlamda putperestliği totemizmin bir parçası saymıyorlar. Fakat ben bunu onun gelişmiş bir devamı olarak görüyorum. Çünkü ikisi de insanın dinî ruhunun, fıtrî ve iptidai görüşünün "maddî ve somut sembolizminin bir tezahürüdür. İzah olsun diye söylemeliyim ki totemizmi insanlık tarihinde dinin iptidaî şekli olarak kabul ediyorum, ama genel şöhret ve kabule konu olan Durkheimci tahlil ve yorumu derin, akıllıca ve ilginç, fakat yanlış buluyorum. Durkheim ekolünde bütün insanî konuların varıp dayandığı toplumculuk ve 19. yüzyılda zirveye çıkan bilimselci ve din karşıtı ruh, onun ve onun gibi çoklarının derin görüşünün "açı" kazanmasına ve bir meselenin bütün boyutlarını görmek demek olan "üst bakış"tan mahrum kalmasına ve dinî taassupla savaşa koyulduğu hâlde din karşıtlığı taassubuna düşmesine neden olmuştur. Oldukça uzun ve ilginç olan bu hikâye bu mecale sığmaz.

ceylan heykeli hediye ederler. Kureyşliler bu ikisini, Kâbe evinin içine yerleştirirler. Böylece bu ikisi hiçbir gerekçe olmadan oradaki mabutlar arasında yer alıverirler. Bir Arab'ın, herhangi bir putu ziyarete gittiği, ona hediyeler adadığı, put duasını kabul etmediğinde veya kâhin kendisine istediğinin aksine bir haber verdiğinde, o putu kırdığı, o kâhini dövdüğü, öldürdüğü veya küfrettiği pek çok kez vaki olmuştur. Burada, günümüz rasyonalistlerinin anlamaktan âciz olduğu güç ve karmaşık bir meseleyle karşı karşıyayız. Taşa dönüşen iki zinakâr sırf bu nedenle mabut veya şefaatçi hâline gelmişlerdir. Putperest olmayan (Sâsânîler), Araplar arasında dinî bir geçmişleri veya hatıraları bulunmayan bir halkın hediyesi olan iki ceylan heykeli nasıl putlaştırılmıştır? İnanan birisinin, kendi kutsal mabudundan bir şey isteyip de istediğini alamadığında ona küfretmesi nasıl bir şeydir? Cahiliye Araplarının dinî duyguları, özellikle de dinî felsefeleri ve itikatları hangi mantıkî ve aklî usuller üzerine kurulmuştur? Bizim şimdiki mantığımızla bu usullerin idraki muhaldir. Burada onların dinî mantığının günümüzün aklî kalıplarına tatbiki yönündeki her türlü telaş boşuna olacağı gibi, aynı zamanda tarihte karşı karşıya bulunduğumuz bir hakikatin inkârına veya başkalaştırılmasına neden olacaktır.

Ben şu anda kendimi, bedevî sosyolojisi uzmanı Lévy Bruhl'un Peloponezya ve Avustralya'nın tamamen bedevî ve vahşî kabileleri arasında bulunup onların dinleri, görüşleri ve ruhlarından söz ederken, karmaşık ve şaşırtıcı bir hakikat karşısında hissettiği şeyleri hissediyorum. O tam da bu aşamada insanda "iki mantık" bulunduğu sonucuna varıyor. 1. Bedevî görüş (vahşî insanda) 2. Aklî görüş (medenî insanda). Bedevî görüşü, kendisine has mantık uyarınca eşyayı ve olguları anlar ve yargılar; öncüllerden, ikisi arasındaki bağlantıyı bizim aklî mantığımızın algılamaktan tamamen âciz olduğu sonuçlara ulaşır. Bir bedevî düşmanından intikam almak için onun orada bulunmasını zorunlu görmez. Düşmanı yanında değilse, onun bulunduğu yöne doğru (kuzey, güney ya da ...) dizüstü çöküp bütün dik-

kati, ciddiyeti ve öfkesiyle, sanki düşmanını okunun önünde görüyormuş gibi yayını gerer ve o tarafa doğru okunu bırakır. Sonra da her intikamdan sonra insan ruhunda ortaya çıkan o lezzeti ve başarıyı elde eder.

Biz bu jesti "akıldışı" olarak niteleyebilir, ancak "mantıkdışı" diyemeyiz. Çünkü bir bedevînin kafasındaki özel mantığın nasıl işlediğine dair bilgimiz yok. (Lévy Bruhl, *"Bedevî Ruhu"* ve *"Bedevî Görüşü"* kitapları; özellikle de ölümünden sonra *Participation* adıyla yayımlanmış olan yarım kalmış son bilimsel çalışmasındaki notlar.)

Burada din sosyolojisi bakımından ele alınması gereken bir başka mesele de Arapların, özellikle de Kureyş'in dinî inançlarının zayıflığıdır. Onlar Kâbe'yi ve Kâbe'de bulunan putlara inanmayı daha çok sosyal, ekonomik ve siyasî amaçlar bakımından istemektedirler. Bu evin saygınlığı kabilelerin yücelmesine ve ticaretin serbestleşmesine yol açıyor; Kâbe'nin perdedarlığını, adakların kabulünü, harcanmasını ve hacılara su verilmesi işini yürüten Kureyş ailesinin önemini ve izzetini artırıyordu. Yoksa onlar uzaktan algılandığı şekliyle bu putlara ve zamanın yaygın dinî inanışlarına karşı öyle derin ve şiddetli bir iman duymuyorlardı. Bu gerçeği pek çok tarihçi doğrulamaktadır. Bu gerçek, Emile Durkheim'in "Les Regles elementaire de la vie religieuse" diye bilinen ünlü teorisini sarsar. O, dinin, bir toplumun ortak ve genel ruhunun dışa yansımasından ibaret olduğuna inanır. Bedevî toplumda (kabile), ortak ruh daha güçlü olduğu, bireyler kendi şahsiyetlerini kabilenin ruhunda çözünmüş olarak buldukları, böyle bir toplumda bireyler arasındaki bağ son derece güçlü ve yakın bulunduğundan (onun, bilinen siyasî ve ekonomik anlamı dışında sosyalizme verdiği özel anlam) bu ruhun tezahürü olan din, o toplumda daha güçlü olacaktır. İnsanın aklî gelişimi, onu yavaş yavaş kendi bireysel kişiliğinin farkına vardırır. Toplum medeniyet ve aklî tekâmül yolunda ilerledikçe, ruhsal ve duygusal bağlılık zayıflar; bireyleşme ve bireysel bağımsızlık duygusu daha çok güçle-

nir. Durkheim'in kendi tabiriyle insanlık bireyciliğe (individualisme, yani Durkheim sosyalizminin aksi istikametine) doğru gitmekte, ortak ruh ve buna bağlı olarak da din zayıflamaktadır.[17]

Şu anda sözünü ettiğimiz toplumda -Hicaz, Necd ve Tihâme'nin cahilî Arapları- Lévy Bruhl'un tabiriyle bedevîye özgü mantığı, dinî iman ve duygu zaafı (Durkheim'e göre gelişmiş medeniyetin, beşerin akletme gücünün, bireysel ruhunun ve bedevî sosyalizmden uzaklaşma hâlinin malulüdür) ile birlikte görürüz. Hâlbuki Durkheim'in teorisine göre, böyle bir toplumda dinî inanç en güçlü ve en şiddetli toplumsal etken olmalıdır.[18]

Adnânî Arapları: Dış Dünya ile Bağlantı

Dış dünya ile bağlantı, sosyolojik bir ıstılah olarak, düşüncelerin aydınlanmasında, görüş genişliğinde, toplumsal hareketlilikte ve sonuç olarak her toplumun gelişip serpilmesinde en önemli ve etkili sebeplerden birisidir. Bu yüzden cahiliye Araplarının dış dünyayla temasını dikkatle incelemek gerekir. Özellikle de bu durum, cahiliyede medeniyetin varlığını ispat etmek için çalışan bir grubun dayandığı en önemli ve büyük karinedir.

Cahiliye döneminde Adnânî Araplarının dış dünya ile çeşitli bağlantı imkânları şunlardan ibaret olmuştur:

[17] Onun inanışına göre, ileri toplumlarda intiharın artış nedenlerinden biri, bireyselcilik ruhundan; ortak ve genel ruh (kabile, kavim, yöre ruhu) yoksunluğundan kaynaklanan boşluk ve güvensizliktir. (2. Bs. 1960, İntihar Sosyolojisine Dair İnceleme. Ayrıca intihar ve ...*)

[18] Arapların hızlı bir şekilde İslam'a yönelmeleri, Mekke toplumunun Muhammed'in bi'setinin ilk üç yılında halkın dinî inançlarına ve Kâbe putlarına yönelttiği şiddetli ve yok edici saldırılar karşısındaki göreceli tahammülü ve halkın putları yıkmak için Mekke'ye giren Muhammed ordusu karşısındaki dirençsizliği, dinî taassubun sandığımız kadar şiddetli olmadığını göstermektedir. Yoksa Ebu Talib'in yetimi, Kâbe karşısında nasıl durur da "Kendi yaptıklarınıza mı tapıyorsunuz!" diye haykırabilirdi.

1. Ticaret: Adnânî kabileleri arasında dış ticaretle uğraşanlar sadece Kureyş olmuştur. Bunlar kışları Yemen'e (güney) ve yazları Şam'a (kuzey) ticarî yolculuklara çıkarlarmış.[19] Kureyş kabilesi Arabistan'ın geniş ve tehlikeli çöllerine hâkimiyet bakımından doğu ile batı arasındaki en iyi ticarî amaç sayılmaktaymış. Çünkü deniz yolu, deniz korsanlarının ve siyasî engellerin varlığı, özellikle de denizcilik konusundaki (gemi yapımının gelişmemiş olması, pusula bulunmayışı, deniz yollarını ve uygun limanları bilmeme, ayrıntılı bilimsel coğrafî haritaların bulunmayışı gibi) zaaflar yüzünden güvenilir değildi. Öte yandan, İran ve Roma arasındaki sürekli düşmanlıklar ve siyasî krizler, iki imparatorluğun ortak sınırlarından geçen doğu ile batı arasındaki yolları emniyetsiz hale getirmişti. Bu sebeplerden dolayı, ticaret mallarını Hindistan ile İran arasında, doğunun çeşitli noktalarında Şam, Filistin, Anadolu ve Akdeniz toplumlarıyla değiş tokuş etme imkânı veren en güvenilir kervan yolu Arabistan çöllerinden geçen yoldu. Çünkü Arabistan[20] bir yandan bu topraklara ordu çıkarmanın güçlüğü, bir yandan da oraya hâkim olmanın değersizliği dolayısıyla dünyayı elde etmek isteyen iki askerî güç olan İran ile Roma arasında nispeten tarafsız bir bölge olarak kalabilmişti.

Tek güçlük, yegâne hâkimi güçlü develer ve cesur Araplar olan çölün yakıcı, fırtınalı ve kupkuru okyanuslarını, Arapların tabiî gemileri ve yetenekli kaptanları oldukları okyanusları aşmaktı.

İki büyük kervan yolu Arabistan'dan geçiyordu. Birisi Şam tarafından Hadramut'a doğru giderek Bahreyn'e ve Fars körfezine gelerek Sur şehrine ulaşıyordu. Öteki Hadramut'tan Kızıldeniz sahillerine ulaşarak oradan, nispeten dağlık ve denize yakın bir nokta olan yarımadanın batı kıyılarından Şam'a doğru yükseli-

[19] Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı, onları kışın ve yazın yaptıkları yolculuğa ısındırdığı için, Kureyş de kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin Rabbine kulluk etsin. (Kur'an, 106/Kureyş Suresi 1-4)

[20] Toplumbilim terminolojisinde böyle ülkeye ...* [adı verilir]. (Tuhaf olsa da buna karşılık olarak Farsçada "penâhistan" -sığınak ülke- terimi üretilebilir).

yordu. Mekke, Yemen ile Basra arasında, bu yol üzerinde yer almaktaydı. Uzun zamanlar doğu ile batı arasındaki mal ticaretinde Yemenlilerin tek rakibi Habeşliler idiler. Bâbü'l-Mendeb'in iki yakasında karşılıklı olarak yerleşmiş bulunan bu iki ülke arasındaki dinî ihtilaflar, ağır siyasî ve askerî çatışmalar, daha çok doğu ile batı ülkeleri arasındaki ticareti tekeline geçirme konusundaki rekabetten kaynaklanıyordu. Ne var ki Yemenliler yarımadada rakipsizdiler. Hadramut ve Zufâr mallarını Hindistan ve Fars Körfezi ithalatını Şam'a ve Mısır'a onlar götürüyorlardı. Cahiliye döneminin son yıllarında Hicazlılar yavaş yavaş bu yolu onların elinden alarak 6. yüzyılda Yemen, Şam ve Mısır arasında doğrudan aracı hâline gelmişler ve böylece Mekke canlılık kazanmıştır. İran ile Roma arasındaki ticaret yollarının bu iki imparatorluk arasındaki siyasî kriz ve savaşın zuhuru yüzünden kapanması, bu yolun canlanmasına ve sonuçta Mekke'nin ve Kureyş'in servetinin ve gücünün artmasına yol açmıştır. İran'ın Araplarla olan ticarî ilişkisi Hirelilerin elindeydi ve Hicazlıların İranlılarla doğrudan teması yoktu. Kureyş M. 6. yüzyılda önem kazanan kervan yolunu elinde tutarak zenginleşmiş; ticaret hayatı Kureyş'i daha lâyık ve hareketli bir hale getirmiştir. Kabile hayatının aksine, Kureyş'in şehirli toplumu bu dönemde, Bergson'un meşhur tabiriyle, nispeten "açık" bir toplum hâline gelmiştir. Kureyş adı, Adnânî Arap kabileleri arasında servet, ticaret ve para ile o kadar anılır hale gelmiştir ki Lisânu'l-Arab'ın[21] deyişiyle Kureyş, takriş (mal biriktirme) kelimesinden gelmektedir. İster Kureyş takriş'ten gelsin, ister takriş Kureyş isminden türemiş olsun, benim aklıma geldiği gibi -bu bana daha doğal geliyor- Kureyş ile "kuruş"[22] arasındaki bağlantı konusundaki asıl görüşü değiştirmez.[23]

[21] Kelime ve terimlerin anlam köklerini ortaya koyma bakımından çok değerli olan ve dilin katmanlarından çıkartılabilecek sosyolojik ve sosyo-psikolojik hisselerle dolu bir sözlük.

[22] Bu ikisinin birbirine yakınlığı yok mu gerçekten?

[23] Karaşe ve türevlerinin anlamları için bakınız: "Karaşe'ş-şey'e": Bir şeyi oradan buradan topladı ve yığdı. "Tekarraşe" veya "karreşe li-iyâlih": Ailesi için mal

Dediğimiz gibi Kureyş bu ticarî konumu sadece çöle tahammülü, sertliği ve hâkimiyeti nedeniyle elde etmemişti. Bunu daha çok devesine borçluydu; kum okyanuslarını şaşırtıcı bir kudret ve güvenle aşan bir gemi, bir binek olan devesine. Deve adeta böyle bir muhit, böyle bir iş için özel olarak yaratılmıştı. Ayak tabanının yayvan ve geniş olması, devenin ve yükünün daha geniş bir baskı alanına yayılması ve kuma batmaması içindir. Sert dizleri, uzun boynu, ağır yük altındayken rahatlıkla kalkabilmesi içindir. Çünkü boyu uzun olduğundan, üzerine ayaktayken yük yüklemek mümkün değildir. Yük taşıyan bütün hayvanların aksine deve çökerek yük almak ve öyle kalkmak zorundadır. Devenin hayret verici yön buluşu -ki bütün hayvanlar arasında eşsizdir- söylediğimiz gibi ufuktan ufka tekdüze bir çölden ve kumlardan ibaret olan, doğal işaretlerin her an değişime uğradığı sahraları aşabilmesi için kendisine verilmiştir. Kum üzerinde hiçbir ayak izi ve yol izi kalıcı değildir. İnsan kendisini, yerden ve gökten başka bir yönü teşhis etmemin imkânsız olduğu bir okyanusun tam ortasında buluverir. İşte tam bu sırada ister istemez devesinin dizginini salıverir ki deve ona kılavuzluk etsin. Su depolama keseleri vücuduna öyle bir yerleştirilmiştir ki ancak bir haftalık bir yolculuktan sonra ulaşabildiği bir kuyudan yakıcı ve susuz çölleri aşmak için yeterince su depolaması gerekir. Dudağı ve ağzı dikenleri koparabilecek ve çiğneyebilecek şekildedir. Midesi yarımadanın çöllerinde yetişen sert ve kuru dikenleri iyice hazmettirecek şekilde var edilmiştir. Araplar, başka her milletten daha çok develerinin sahip olduğu bu meziyetleri ve onlarca başka yetenekleri bilirler. Edebiyatı, bu bereketli ve vefalı dostunun ve arkadaşının kadrini bilen canlı bir dildir. Bu hayvanın kendisi için ne denli

edindi, servet kazandı. "Karraşe beynehum": Şiddete başvurdu, aldattı, hile yaptı, yanlış yola sevk etti. "Tekarreşe ani's-seyyiât": Kötülüklerden arındı, uzaklaştı (Kureyş'in Peygamberin bi'setindeki kaderi dikkate alındığında çok ilginç). Aynı şekilde, tuzağa düşürmek ve avlamak, gizlice dinlemek, yalan ve riya, mızrak çarpıştırmak, mızrağı mızrağa dayamak, birinin zararına çalışmak, kıtlık, çok kurak çöl, çorak arazi ... (El-Muncid).

hayatî öneme sahip olduğunun tümüyle farkındadır. Araplar sadece insana ve deveye "nefer" derler. Onu hayvanlar arasında saymaz, aksine (kelimenin sözlük anlamıyla) kendilerine eş ve denk kabul ederler. Arap dili, devesini adlandırdığı pek çok kelimeyle doludur. Devenin bütün yaşam evreleri, halleri, ırkı, özellikleri, onunla nispeti ve alakası olan hemen her şey, özel kelime veya kelimelerle ifade edilir. Buna karşılık Araplar gemiye bir kelimeden başka isim vermemiş, onunla ilgili bütün parçaları ve aksamı isimsiz bırakmışlardır.

Eski sözlüklerin tarzına uygun olarak, kelimelerin kavrama göre tertip edildiği el-Muhassas[24] adlı kitapta, dil sosyolojisi alanında çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu kitapta deve konusunda toplanan kelimeler kitabın 186 sayfasını işgal eder. Hâlbuki denizcilikle ilgili kelimeler sadece yedi sayfaya sığdırılmıştır.

"Kafile çanı", Arapların hayat, zenginlik ve umut müziği; kervansa onun bütün hayatıdır.

Strabon, çöldeki Arap kervanını büyük bir orduya benzetmiştir. Taberî der ki: "O kervanların birinde, Bedir savaşının patlak vermesine neden olan, Şam'dan Mekke'ye dönerken Muhammed tarafından takip edilen Ebusüfyan önderliğindeki kervanda 1500 deve vardı. İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde anlatıldığına göre kervanda 30-40 adam vardı; önde öncüler, daha önde kılavuzlar arka tarafta muhafızlar kervanın ardı sıra hareket ediyorlardı. (İbn Hişâm, *Sîre*, Bedir Savaşı).

Tam olarak bilinmeyen, ancak bilinmesi çok önemli olan bir husus da şudur ki bu Kureyşli tacirlerin bir malın bir noktadan başka bir noktaya taşınmasında aracı ve gerçekte İran, Hint, Yemen, Şam, Filistin ve Mısır mallarını bir elden ötekine ulaştıran ve sadece bir taşıma vasıtası olan deve sürücüleri mi yoksa bizzat gerçek anlamda alım satım yapan, sermaye koyan veya her ikisini de yapan tacirler mi olup olmadıklarını bilmiyoruz.

[24] İbn Sîde'nin telifi.

Eğer böyleyse, ne nispette birinci ne nispette ikinci gruptan olmuşlardır, bunu da bilmiyoruz. Tarihçilerin genellikle ticarî seferlere çıkan, kervanları idare veya kılavuzluk eden Araplara tacir dedikleri doğrudur; ancak bunlar tacir ile yani üretici ve tüketici arasında aracı olarak ticaret mallarını bir yerden başka bir yere taşıyanlar (İranlı deve sahiplerinin dilinde: öncüler) arasındaki derin ekonomik ve sosyal farkı bilmemektedirler. Şurası kesindir ki Kureyş sermayedarları iç tüketim mallarını daha çok kendi paralarıyla alır ve iç pazarlarda satarlarmış. Ancak bu topluluğun o günün uluslararası ticaretini kendi yerel ve kişisel sermayeleriyle idare etmeleri uzak bir ihtimaldir; aksine bunların sadece doğu ve batı arasında mal taşıyan aracılar olduklarına dair benim görüşümü doğrulayan pek çok karineler mevcuttur.[25]

Cahiliye Araplarının İran'a üstün geldikleri ilk zafer olan, Arap şiir, edebiyat ve gururunun bu başarıyla kendinden geçtiği "Zîkâr Savaşı" göstermektedir ki Hîre Arapları İranlı tüccarların yol bilen kılavuzları ve mallarını taşıyan vasıtaları olmuşlardır.

[25] İran'a makine girmeden önce ticaret mallarının taşınması deve kervanlarıyla yapılıyordu. Bizim şu an kitaplarda okuyup on dört asır önceki Arabistan'da olduğunu öğrendiğimiz şeyi İran'da kırk yıl önce kendi gözüyle görenler hâlâ çoktur. Benim çoğunlukla kendileri tüccar veya deve sahibi olan bu kişilerden duyduklarım bana çok uzak tarihteki benzeri bir ortamı tanımada yardım ediyor. Bazı tüccarların kendilerinin birçok devesi vardır. Deve sahiplerinin çoğu develerini tüccarlara kiraya verirler ve mal alım satımı değil taşımacılık yaparlar. Bazıları da kendi iki üç devesi olup kendi kendileri için çalışır. Bunlar deve sahibi tüccarlar olan birinci grubun aksine tüccar deve sahipleri, hatta çerçilik eden deve sahipleridir. En önemli kervanlar ne tüccar deve sahiplerinden ne de deve sahibi tüccarlardan oluşur. Bilakis bunlar mutlak deve sahipleridir. Yani büyük kafileler yola çıkarıp tüccarın malını bir noktadan bir noktaya taşıyan kimselerdir. Kafile, "culûdâr"ın (baş kervancı) idaresinde bulunmakta olup yükün toplanması, yük listesi tanzimi, tüccarla temas ve seyahat gereçlerinin hazırlanması onun uhdesindedir. Büyük bir kervanda her yedi sekiz deve bir "sârbân"ın (deveci) gözetimi altındadır. Dolayısıyla "sârbân", bir kervanda birkaç deveciden, "culûdâr" ise kervandan, tüccarla temastan vs. sorumludur. Bence tacir olarak tanıtılan büyük Kureyş şeyhleri bu "culûdâr"lardandılar ve Ebusüfyan kesinlikle bunlardan biriydi.

Bunlar belirlenmiş bir ücret olarak, İranlı tacirlerin mallarını taşırlar. Bir keresinde İranlılar bu iş için vermeyi taahhüt ettikleri ücreti vermekten kaçınmış, Araplar yolda kervanı basmış ve bugün "Makîr" adı verilen Fırat sahilindeki Zîkâr'da, İranlılarla Araplar arasında savaş çıkmış ve İranlıların yenilgisiyle sonuçlanmıştı. (Birkaç sayfa öncesine geri dönünüz: Hîre Arapları, Nu'mân ve Benî Şeybân olayı). O'Leary der ki: "Mekke'de ticaret işi yapan bir grup Habeşli ve Romalı vardı." (*Fecrü'l-İslam*'dan naklen C. 1, s. 29). Buradan anlaşılmaktadır ki Kureyşlilerin ve Arapların ticareti olarak bilinen şeyde, doğrudan doğruya yabancı eller ve sermayeler işin içindeymiş ve Araplar tıpkı develeri gibi sadece taşıma ve dağıtma işiyle uğraşırlarmış.

Adnânî Arapları: Kültür ve Medeniyet

İbn Haldun der ki: "Hicaz halkı yazı yazmayı Hîrelilerden öğrendiler. Bunlar da yazı yazmayı Himyerîlerden (Yemen'de sakin Kahtânî Araplarından bir kabile) öğrenmişlerdi. Ama önemli olan bu toplumda okuma yazma bilenlerle bilmeyenlerin oranının ne olduğunu bilmemizdir. Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*'da bu soruya dikkatlice cevap vererek Cahiliye Araplarının manevî kültür ve medeniyetlerinin derecesini gösterir. İslam'ın ortaya çıkmasına yakın zamanlarda, Kureyş'de okuryazar on yedi kişi mevcuttu. Bunlar Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Ebu Ubeyde Cerrah, Talha, Yezid b. Ebusüfyan, Ebu Huzeyfe b. Abd b. Rebia, Hâtib b. Amr, Ebu Seleme b. Âmiri, Huveytab b. Abdulaziz Amiri, Ebusüfyan b. Harb, Muaviye b. Ebi Süfyan, Cehm bin es-Sılat ve Kureyş mevalisi arasından Alâ bin Hadrami; kadınlardan Havda, Umm Kulsum (Peygamberin karısı), Abdullah Adevi'nin kızı Şifa'dan ibaretti. Aişe okuyor ama yazamıyordu; Ümmü Seleme de öyleydi.

Ya Medine nasıldı? Belâzûrî şöyle cevap verir: "Evs ve Hazrec (Medine Araplarının iki ünlü kabilesi) arasında okuma yazması olan azdı. Arap hattını bilen bazı Yahudiler Medineli çocuklara

yazı öğretiyorlardı. İslam'ın doğuşu sırasında şehir halkından on bir kişinin okuma yazması vardı. Okuryazar sayısı az olduğundan, yazı yazabilen, okçuluk ve yüzme bilen herkes kâmil kişi olarak tanımlanıyordu. Sa'd b. Ubade, Esyed b. Hadîr ve Abdullah b. Ebî kâmil idiler. Cahiliye döneminde ise Sueyd b. Sâmit kâmil imiş." İbn Haldun der ki: "Kur'an kıraatının çeşitliliği konusundaki ihtilafın nedeni, kâtiplerin yazı yazmadaki beceri eksikliğidir. Mesela "le-ezbehannehu"yu "lâ ezbehannehu" olarak yazıyorlardı, yine "bi-eyyidin" (fazladan bir yâ ile) ve "İmraetü Firavne" ve "Gurratü aynî lî ve leke" (açık te ile) zapt olunuyordu.

Toplum, Hükûmet, Gelenek

Arapların sosyal hayatının özelliklerinden birisi de genel anlamda bir yönetim (hükümet) zaafıdır. Hükümet insanlık tarihinin en eski sosyal yapılarından birisidir; geçmişi o kadar eskilere gider ki bildiğimiz kadarıyla din ile yoldaştır. Henüz iş bölümü, sınıfsal ve toplumsal çeşitliliğin dahi içinde bulunmadığı en ilkel kabilelerin hayatında dahi somut ve sabit bir hükümet var olmuştur. Kabile reisliği, en eski kabilevî toplum şekillerinde ruhaniyetle birdir. Siyasî ve dinî her iki güç kabile reisinde bir araya gelmiştir. Tekâmül yolunda yeni bir merhale aşıldıktan sonra bu iki güç birbirinden ayrılmış, toplum başkanlığı sadece nesep veya güç üzerine kurulmuştur. Bir sonraki aşamada yeniden nesebe dönüşmüştür.[26] Ne var ki bütün bu aşamalarda ortak olan husus, kabile reisinin bireyler üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve kabilenin itaatkar ve iradesiz bir riayet ile dilediğini yapan ve mutlak hâkim olan kabile reisi ve ailesi olarak taksimidir. Ancak Arapların hayatında bedevî toplumlarda genel bir ilke olarak kabul ettiğimiz bu durumu tadil etmek ve daha büyük bir dikkatle yakından incelemek zorundayız.

"Toplum" ile "Kabile" arasında sosyolojik olarak mevcut olan

[26] Zorla insanlara tasallut eden birisinin oğlu da kendi çapında şerefli bir asilzade olarak telakki edilmektedir.

fark şudur: Durkheim, işaret ettiğimiz üzere, sosyalizmi ilkel ve antik toplumlara özgü ruhsal ve toplumsal bir hâl olarak kabul eder ve der ki toplumlar kendi gelişim seyirlerinde bireyciliğe doğru hareket ederler; harici toplumsal, ekonomik ve siyasi ilişkiler daha gelişmiş ve karışık hale gelirken, duygusal ve ruhsal bağlar daha gevşek ve daha sınırlı hale gelirler. Bedevî toplum bireylerden oluşan bir terkiptir ve birey kendisini toplumun içine karışmış ve onun içinde çözülmüş bir unsur olarak görür. Medenî toplum ise bireylerden oluşan bir karışımdır. Birey kendisini, başka bireylerin yanında yaşayan bağımsız bir unsur olarak kabul eder; onların bir parçası değil, aksine komşusu ve ortağıdır. Bireyler buradan "tekil" hâlde varlık gösterirler. Bundan dolayı ilkel toplumda birey yoktur; bireylik medenî insanın keşfettiği ve hissettiği bir haldir.

Oysa bir bedevî kendi şahsiyetini hissetmez. Bu kendisinin derinliklerine işlemiş olan kabilenin genel şahsiyetidir. Kabilenin övüncü onun da övüncüdür. Onun kabilesine hakaret edilmesi, doğrudan onun şahsına hakaret edilmesi demektir. Bunun aksine bir kabileden bir fert hakaret görecek olsa, hem kendisi hem de kabilesi bunu doğrudan doğruya kabileye hakaret olarak hissederler ve kamu vicdanı (conscience collective) yaralanmış olur. "Ben" yoktur; "ben" medeniyetin ortaya çıkardığı yeni bir olgudur. Orada her şey "biz"den ibarettir. Bu genel ruh "reis"te (kabilenin hanı veya büyüğü) tecessüm eder; onun mutlak iktidarının temeli, kabile bireylerinin ona karşı kayıtsız şartsız teslimiyetleri işte bu yüzdendir. Bundan dolayıdır ki kabile reisinin soyu doğrudan ya bütün kabile fertlerinin ortak atasına ulaşır ya da tanrının, güneşin ve … oğludur.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM'I TANIMA METODU

Konuşmam, kendileriyle İslam'ı tanıyabileceğimiz çeşitli yöntemler üzerinedir. "Çeşitli yöntemler" İslam'ı tanıma yöntemi (*method*) anlamına gelen özel, önemli ve hassas bir bilimsel terimdir.

Tarihte yöntem meselesi -özellikle de bilim tarihinde- büyük bir öneme sahiptir. Doğru bir tanıma yöntemi hakikatin keşfi için, felsefeden, bilimden, yetenekten ve dehadan daha önemlidir.

Biliyoruz ki Orta Çağ'da Avrupa bin yıl boyunca feci bir durgunluk ve durağanlık içinde yaşadı. Sonra bu durgunluk ve durağanlık döneminin hemen ardından, bilimde, sanatta, edebiyatta, insanî ve toplumsal meselelerde çok yönlü bir devrime yol açan bir harekete ulaştı. Ardından düşünce sahasında ortaya çıkan bu ani devrim ve hareket, günümüz dünyasının medeniyet ve kültürünün meydana gelmesini sağladı. Şimdi kendimize şunu sormalıyız: Avrupa neden bin yıl durakladı ve ne oldu da birden yön değiştirerek iki üç yüzyıl zarfında büyük mesafeler alarak bilimde, sanatta ve edebiyatta bin yıl boyunca ulaşamadığı yeni hakikatler keşfetti?

Bu çok önemli bir sorudur, belki de bilimin cevap vermesi gereken en büyük ve zor sorulardan birisidir.

Kuşkusuz pek çok çeşitli etmenler Avrupa'nın Orta Çağ'daki durağanlığına neden olmuş; yine türlü sebepler birdenbire uykudaki Avrupa'yı uyandırmış, her yönde baş döndürücü hızda bir ilerleme ve gelişme yoluna sokmuştur.

Bu hususta şunu da hatırlatmalıyım ki Avrupa'nın düşünce, medeniyet ve kültürünü durağan kılan ana neden Aristocu kıyas yöntemiydi. Eşyaya ve olaylara bu bakışla bakma yöntemi değiştiğinde bilim, dünya, toplum ve buna bağlı olarak insan hayatı da değişti. Burada kültürden, bilimsel düşünceden ve hareketten söz ediyoruz. Zaten yöntem değişikliğini bu hareketin ana nedeni sayışımız da tam olarak bu yüzdendir.

Genel sosyolojik alanda bu değişimin sebebi, feodalite sisteminin burjuvaziye dönüşmesidir; bu durum da aslında doğu İslam'ı ile batı Hıristiyanlığı arasındaki engel duvarının, yani en büyük etken olan Haçlı savaşlarının ortadan kalkmasıdır.

Yöntemin ilerlemede veya çöküşte bu denli hassas bir rolü vardır. Duraklamaya veya durağanlığa, hızlanmaya veya ilerlemeye yol açan şey deha değil araştırma yöntemidir. Örneğin milattan önce 4. ve 5. yüzyılda, öyle dehalar var olmuşlardır ki bunları hiçbir zaman 14, 15 ve 16. yüzyıl dehalarıyla mukayese etmek mümkün değildir. Hiç kuşkusuz Aristo, Francis Bacon'dan, Eflatun da Roger Bacon'dan daha fazla dahidir. O hâlde Aristo ve benzeri şahsiyetlerden daha aşağı bir konumda bulunan bu kişiler (deha bakımından) nasıl olmuş da Avrupa'nın uyanmasını ve bilimin ilerlemesini sağlamışken, öteki dahiler Orta Çağ'da 1000 yıllık duraklamaya neden olmuşlardır? Neden bir dahi, dünyada duraklamaya sebep olurken bu vasat adamlar bilimin gelişmesine ve halkın uyanmasına yol açmışlardır?

İkinciler doğru düşünmenin yolunu buldukları için bunu başarmışlardır. Çünkü bir yolda vasat bir düşüncenin de hakikati bulması veya bir buluşa ve keşfe ulaşması mümkündür. Oysa büyük bir dahi, eşyaya doğru bakmanın ve olayları doğru düşünmenin yöntemini bilmiyorsa dehasından hiç istifade edilmeyecektir.

Yunan medeniyeti tarihinde, milattan önce 4. ve 5. yüzyıllarda insanlık tarihini bugüne kadar dehalarının etkisi altında bırakan onlarca dâhinin, bir araya toplanmış oldukları hâlde Atina'da bir tekerlek dahi icat edememiş olmamaları bu yüzdendir. Oysa günümüz Avrupa'sında Aristo'nun veya onun öğrencilerinin bir tek sözünü bile doğru dürüst anlamayan ortalama bir teknisyen dahi yüzlerce buluş yapıp patentini almaktadır.

Bunun en iyi örneği Edison'dur. Aristo'nun üçüncü kuşak öğrencilerinden bile daha az şuur sahibi olan, 2400 yıl boyun-

ca Aristo mektebi ile sulanmış olan dahiler topluluğu içinde onlardan daha çok tabiatı keşfetmiş ve endüstriyel ürün vermiş olan Edison, irili ufaklı binden fazla buluşun patentini almıştır. Doğru düşünmek yürümek gibidir: Daha düşük bir hızla giden topal bir kimse, eğer doğru düzgün olan bir yolu seçerse, koşu şampiyonu olup taşlık ve eğri büğrü bir yolu seçen kişiden daha önce hedefine ulaşır. Bu koşu şampiyonu ne kadar hızlı koşarsa koşsun hedefine ulaşamaz, oysa yolu doğru seçen o topal maksadına ulaşacaktır.

Çeşitli bilim dallarında, edebî, toplumsal, sanatsal, psikolojik, sosyolojik alanlarda doğru yöntemi seçme meselesi, ortaya konulması gereken ilk meseledir. Bundan dolayı her araştırmacının yapacağı ilk iş, en iyi araştırma yöntemini seçmektir. Bu yüzden tarihte sahip olduğumuz bu büyük tecrübeden, yani yanlış bir yöntemin büyük dâhileri bile çıkmaza soktuğu ve doğru bir yöntemin ortalama düşünceleri bile hakikate ulaştırdığı tecrübeden yararlanarak, büyük bir dinin mensupları olarak, dinimiz İslam'ı doğru ve metodolojik olarak tanımayı kendimiz adına bir görev bilmeliyiz.

Bugün bilmediğimiz, tanımadığımız bir şeye tapma zamanı değildir. Özellikle okumuş yazmış olanların, kendi mukaddeslerini tanıma konusundaki görevleri daha da ağırdır. Bu sadece İslamî bir görev değil, aynı zamanda bilimsel ve insanî bir görevdir de. Herkesin şahsiyeti kendi inançlarını tanıdığı ölçüde değer taşır. Çünkü inanç, tek başına bir erdem değildir. Tam olarak bilmediğimiz bir şeye inanıyor olmamızın fazla bir değeri yoktur. Aksine erdem, inandığımız bir şeyi iyice bilmektir. Madem ki biz İslam'a inanıyoruz, o hâlde onu doğru tanımak ve doğru tanımak için de doğru bir yöntem seçmek zorundayız.

Şimdi şu soruyu sormalıyız: Hangi yöntem, İslam'ı doğru tanıma yöntemidir? İslam'ın hakikatlerini tanımak için Avrupaî yöntemlerden birini, mesela doğal, psikolojik veya sosyolojik bir yöntemi taklit etmek ve yararlanmak zorunda değiliz; aksine kendimiz yöntem seçimi konusunda bir yenilik yapmak için

çaba harcamalıyız. Elbette Avrupa'nın bilimsel yöntemlerini tanımak gerekir, ama onları "cebren" taklit etmeye gerek yoktur. Bundan dolayı bizim vazifemiz, İslam hakkında bir araştırma yapmazdan önce, İslam'ı araştırmanın en iyi yöntemini seçmektir. En önce bu mesele aydınlığa kavuşturulmalıdır ki ardından İslambilim ve Kur'anbilim araştırmalarının hepsi dünyanın kabul ettiği bilimsel ve kesin sonuçlara ulaşsın.

Günümüzde bütün bilim dallarındaki bilimsel yöntemler değişmiş ve yeni bir bakış açısı kazanmıştır. İster istemez dinî araştırmalarda da yeni bir yöntem geliştirmek ve yeni bir yöntem seçmek gerekir. Bunu yapmak için, herkesin aklına her geleni ortaya atmaya hakkı vardır. Ben de İslam'ı tanıma konusunda yeni bir yöntem ortaya atma hakkı olan herkes gibi, üzerinde düşündüğüm hususları sizin için meydana koyuyorum.

İslam'ı tanımak için münhasıran tek bir yöntem seçilemeyeceği açıktır; çünkü İslam tek boyutlu bir din değildir. İslam insanın sadece irfanî hislerine dayalı, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyle sınırlı bir din değildir; aksine bu durum, İslam'ın boyutlarından sadece birisidir. Bu boyutu tanımak için felsefî bir yöntem kullanmak gerekir. Çünkü insan ile Tanrı ilişkisi, bilimsel yaklaşımın ötesinde, genel özgür düşünce anlamında, felsefede ortaya atılmıştır. Bu dinin bir diğer boyutu, insanın yeryüzünde yaşaması meselesidir. Bu boyutun araştırılması için günümüzde sosyal bilimlerde ele alınan yöntemlerden yararlanmalıyız. İslam, bireyin günlük hayattaki sorumluluklarının dinidir. Öte yandan İslam aynı zamanda toplum ve medeniyet inşa eden bir dindir. Dinin bu boyutunu tanımak için de sosyoloji ve tarih bilimlerinde kullanılan yöntemlerden yararlanılmalıdır.

Demek ki İslam'a sadece bir açıdan bakacak olursak, bu çok yüzlü mektubun sadece bir boyutuna bakmış oluruz. Üstelik doğru bakmış olsak bile İslam'ı genel olarak tanımak için bu yeterli değildir. Kur'an bizzat bunun bir örneğidir. Bu kitabın çeşitli boyutları vardır, büyük âlimler tarih boyunca onun bazı boyutlarını incelemişlerdir. Örneğin Kur'an'ın bir boyutu onun

lugavî ve edebî meseleleridir ki bunlar edebiyatçılar ve sanatçılar tarafından hallaç edilmiştir. Kur'an'ın bir diğer boyutu, kelamcıların ve felsefecilerin bugün üzerinde durup düşünmeleri gereken felsefî ve itikadî meselelerdir. Kur'an'ın hepsinden daha meçhul kalmış bir başka boyutu da onun insanî boyutu ile tarihî, sosyolojik ve psikolojik meselelere ilişkin boyutudur. Bu boyutun meçhul kalışının nedeni sosyoloji, psikoloji ve sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinden daha yeni oluşudur. Aynı şekilde tarih ve günümüz dünyasında ortaya çıkan en yeni bilimlerden olan tarih bilimi de her toplumda yazılmış en eski kitaplar olan tarih kitaplarından ve tarih konularından farklıdır.

Kur'an'da, özellikle de uzun surelerde çeşitli kavimlerle ilgili tarihî meseleler, milletlerin kaderi, bunlar arasındaki ilişkiler, milletlerin yıkılış ve yok oluş nedenleri çokça zikredilmiştir. Bir tarih bilgini bunlara tarihî ve bilimsel bir gözle bakmalıdır. Bir sosyolog da sosyolojik bir yöntemle bunlara yaklaşmalıdır. Yaratılışla ilgili meseleleri yani doğa bilimlerini ve doğal olguları da doğal bir yöntemle incelemek ve tanımak gerekir.

Ben tahsilim ve ihtisasım tarih ve sosyoloji üzerine olduğundan, kendime bu konuda aklıma gelen şeyleri bir plan olarak ifade etme hakkı tanıyorum.

Ben iki yöntem ortaya koyuyorum, ikisi de sadece bir bakış açısına göredir ve bu bakış açısı, toplumsal, tarihî ve sosyal bilimlerin bakış açısıdır. Sözümün daha açık olarak anlaşılması için, dini bir insan bireyine benzetiyorum.

Büyük bir şahsiyeti tanımak için ancak iki yol vardır. Bu büyük insanı tanımanın nihai sonucunu elde etmek için bu iki yolun birlikte aşılması lazımdır.

Öncelikle bu şahsın, düşüncesinden, bilgisinden ve kaleminden doğan eserlerini, görüşlerini, konuşmalarını, makale ve kitaplarını incelemek ve tanımak gerekir. Yani bir insanın düşünceleri ve akideleri, onu tanımak için zorunlu olan mukaddimelerdir. Ancak bu tür bir araştırma da bir şahsiyeti tam olarak tanımak

için yeterli değildir. Çünkü o şahsın hayatında, onun eserlerine, yazılarına, sözlerine yansımayan nice meseleler vardır. Ya da yansımış olsa bile iyice anlaşılmış değildir. O hâlde bu şahsı tam olarak tanımayı sağlayacak olan ikinci yol onun biyografisini de incelemektir. Hangi aileden gelmektedir, nerede doğmuştur, soyu sopu, memleketi neresidir? Çocukluğunu nasıl geçirmiştir? Nasıl yetişmiştir? Annesi ile babası arasında nasıl bir ilişki varmış, anlaştıkları ve anlaşamadıkları konular nelermiş? Nasıl bir muhitte büyümüş? Nerede tahsil görmüş? Hangi hocaları olmuş? Hayatı boyunca hangi olaylarla karşılaşmış? Yenilgileri ve zaferleri neler olmuş?

Demek ki özet olarak bir kişiyi tanımak için zorunlu ve kesin olarak aşılması gereken iki temel yol vardır. Önce kişinin düşüncelerini araştırmak sonra da baştan sona biyografisini incelemek.[27]

Bir din de tıpkı bir şahsiyet gibidir. Bir dinin düşünceleri ve eserleri onun kitabıdır. Yani insanları kendisine davet eden bir mektebin metni; bir dinin biyografisi ve şerh-i hâli de onun tarihidir.

Bundan dolayı İslam'ı doğru, ayrıntılı, dikkatlice ve günün yöntemleriyle tanıyabilmek için iki temel yol vardır: Önce İslam

[27] Tanımak istediğimiz bütün büyük şahsiyetler için bu ikisinden fazla yol yoktur. Mesela İbn Sina'yı örnek veriyoruz: Eğer bir kimse *Şifa ve Kanun*'u, onun bütün Farsça ve Arapça eserlerini, [tüm] felsefî, tabiî ve edebî [eserlerini] okur ve dikkatli bir şekilde tanırsa İbn Sina'nın düşüncelerini tanımış olur; ama onun birçok ruhsal özelliğini tanımaz. Bunun için onun ilmî eserlerini tanımamız dışında biyografisini de tanımamız gerekir. Niçin? Onun biyografisinde İbn Sina'nın, bu büyüklükteki bir adamın mesela ahlâkî sapıklıklarının bulunduğu veya birçok ruhsal özellik açısından zayıf olduğu [belirtilmiştir]. Bu, *Şifa* veya *Kanun*'a yansımamıştır. Ya da birçok olumlu ve seçkin özellikleri vardır. Mesela kıvrak zekâ, çabuk kavrayış ve açık zihinliliğe eserlerinde çok az rastlanır. [Fakat] biyografisinde ve hayatıyla ilgili nakledilen olaylarda bu daha net görülür. Ama eğer sadece biyografisini bilirsek yeterli değildir. Çünkü ilmî eserlerinde belli olan birçok deha kıvılcımı biyografisinde belli değildir. Bundan dolayı bir insanı tanımak için hem fikirleri hem de biyografisi zarurîdir; bu iki yolu takip etmek gerekir.

adında bir şahsiyetin düşüncelerinin, onun düşünsel ve bilimsel eserlerinin bütünü olan Kur'an, ikinci olarak da İslam tarihi yani, bi'setin başlangıcından günümüze dek geçmiş olan değişimlerin şerhi.[28]

Bu bir yöntemdir, ama ne yazık ki bizim İslamî araştırmalarımızda, Kur'an ve tarih konusundaki araştırmalar çok zayıftır ve İslamî bilimsel araştırmaların dışında kalmıştır. Bununla birlikte ne mutlu ki günümüzde İslam toplumlarında meydana gelen uyanış, Müslümanların ilgisini Kur'an'ın metnini tanıma ve İslam tarihini analiz etme konusunda her geçen gün daha da artırmaktadır.

Ferhat Abbas, "*Sömürge Gecesi*" adıyla telif ettiği kitapta şöyle der: "Kuzey Afrika ülkelerindeki yani Fas, Cezayir ve Tunus'taki toplumsal uyanış, Şeyh Muhammed Abduh'un Kuzey Afrika'ya adım attığı ve o zamanlar dinî ve ilmî mahfillerde yaygın olmayan Kur'an tefsiri işine başladığı zamandan itibaren başladı."

Kitabın yazarının, kendisi dindar olmadığı hâlde, Kuzey Afrika ülkelerindeki uyanış ve değişimi, Müslümanların ve din alimlerinin çeşitli dini ilimlerdeki araştırmaları bir yana bırakıp Kur'an'a geri dönüşü ve Kur'an metni hakkında araştırmalar yapmayı esas almalarına bağlamaktadır.

[28] Birinci yüzyıl Müslümanları ile dördüncü yüzyıl Müslümanları arasında ne fark vardır? Birinci, ikinci ve üçüncü yüzyıl edebiyatı, sanatı ve toplumu ile altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü yüzyılların arasında ne fark vardır? İran'a gelen İslam çeşitli dönemler boyunca nasıl bir ruhsal değişiklik yapmıştır? Gittiği kuzeyi nasıl değiştirmiştir? Gittiği batı ve kuzey Afrika'da nasıl bir farklılık oluşturmuştur? Ulaştığı Avrupa, İspanya ve Endülüs'te nasıl bir değişim meydana getirmiştir? Mücadele ettiği Zerdüştîlik ve diğer dinlerden nasıl bir ruh hâli edinmiştir? Gelen Moğollar Müslümanlar üzerinde -dokuzuncu yüzyıl Müslümanları ile birinci yüzyıl ve peygamberliğin ilk yarın yüzyılındaki Müslümanları arasında fark oluşturduğunu gördüğümüz- ne gibi etkiler bırakmışlardır? Bu değişiklikler tarihçi tarafından tamamlanır ve çıkarılır. Daha sonra bütün bu konular iyice bilinince bize -İslam toplumunun en azından kendi formunu seçtiği ve mikrop ve hastalıkların içinde yuvalanmasına rağmen bedenin hâlâ ayakta durduğu- Hz. Muhammed zamanından Ali hükümetine kadar ilk yarım yüzyılın Müslümanlarını tanımada yardım eder.

Bundan dolayı İslam düşüncelerinin metni olarak Kur'an'ı tanımak ve çeşitli aşamalarda İslam'ın karşılaştığı değişik olayların açıklanması olarak İslam tarihinin bilinmesi, İslam'ın bilimsel ve ayrıntılı olarak bilinmesini sağlayan iki ana yoldur.

İran Müslümanları, günümüzde mescitleri faal mekanlar hâline getirir, Kur'an ve tarih ilkelerine dayanarak halkın eğitim ve öğretim meselesini programlar iseler, en büyük İslamî ve fikri değişimin temellerini atmış olacaklardır.

İslam'ı tanımak için bir yöntem daha vardır. Bu yöntem "tipoloji"dir. Sosyolojide meselelerin tipolojisinin çıkarılması ve bunların birbirleriyle mukayese edilmesi başlı başına bir yöntemdir. Sosyoloji bilginlerinin çoğu tipoloji adı verilen bu yönteme inanmaktadırlar.

Ben İslam'ı tanımak için, Avrupa'da bazı insanî bilimleri araştırmada kullanılan bu yöntemden yararlanarak her din için kullanılması mümkün olan bir yöntem geliştirdim. Bu yöntem, her dinin beş yüzünün veya somut çehresinin tanınması ve bunların başka dinlerdeki benzer çehrelerle mukayesesidir.

1- Her dinin tanrısı veya tanrıları[29], yani bu dinin mensupları tarafından tapınılan kimse/varlık.

2- Her dinin peygamberi, yani bu dinin "risaletini" ortaya koyan kimse.

3- Her dinin kitabı, yani bu dinin getirdiği ve halkı ona inanmaya ve amel etmeye davet eden kanunî sistem.

4- Her dinin ortaya çıkış şekli ve peygamberin muhatapları: Çünkü her peygamber kendi ortaya çıkışını (bi'set) farklı bir şekilde ifade eder. Birisi muhatap olarak halkı alır; birisi emirleri ve eşrafı; başkası âlimleri, filozofları ve seçkinleri. Bundan dolayı bazen bir peygamber mevcut bir güce yaklaşarak ortaya çıkar, bir başka peygamber ise mevcut gücün muhalifi olma iddiasıyla kıyam ederek ortaya çıkar.

[29] Burada dinlerin hak veya batıl üzere olmasından söz edilmez. Çünkü hak dini tanımak için batıl dinleri de incelemek gerekir.

5- Her dinin yetiştirdiği özel kişiler: Yani bu dinin terbiye ettiği, topluma ve tarihe sunduğu en örnek, en temsilci çehreler. Çünkü nasıl ki her fabrikayı veya tarım alanını doğru tanımak için en iyi yol o fabrikadan çıkan malı veya tarladan elde edilen ürünü ele alıp incelemekse, din konusunda da o dinin yetiştirdiği insanlar, bu insanı üreten ve inşa eden fabrikada yetiştirilmiş ve üretilmiş ürünlerdir.

Bundan dolayı, bu yönteme göre İslam'ı tanımak için ilk önce Allah'ı tanımak/bilmek zorunludur. Allah'ı tanımak/bilmek için çeşitli yollar vardır: Kainata bakıp üzerinde tefekkür etmek, felsefî, işrakî, irfanî yöntemler ya da ayrıntıları tecrübe etmek gibi. Ancak benim arz ettiğim yöntem tipoloji yöntemidir. Bu yöntem şöyledir: Biz İslam'da "Allah" hakkında ortaya atılmış olan tip, çehre, sima, kavram ve özellikleri inceleyerek aşağıdakine benzer soruları inceleriz: Allah kahhar mıdır? Rahim midir? Bütün varlıkların üstünde midir? İnsanla ihtilatı var mıdır? İnsana yakın mıdır yoksa uzak mıdır? Rahmanlık yönü kahharlığına galebe çalmış mıdır, yoksa bunun aksi midir? Hâsılı "tipolojisi" nasıldır? Yani nasıl bir tanrıdır?

Bu özellikleri doğru tanımak için Kur'an'a, Peygamberin veya onun tarafından terbiye edilmiş seçkin kimselerin sözlerine müracaat etmek lazımdır. Çünkü bu sıfatlar Kur'an'da açıkça teşhis edilmiştir; Peygamber veya onun terbiye ettiklerinin sözlerinde bunlara değinilmiştir. Bunu yaptıktan sonra Allah ile başka dinlerin tanrı olarak tasvir ettikleri Ahuramazda, Yehova, Zeus, Ba'al gibi ilahların çehrelerini mukayese etmek mümkündür.

İslam'ı tanımak için ikinci aşama, bu dinin kitabını yani Kur'an'ı tanımaktır. Kur'an konusunda da onun ne tür bir kitap olduğunu, hangi meselelerden söz ettiğini, hangi konulara daha çok temayül ettiğini, hayattan mı yoksa âhiretten mi daha çok bahsettiğini; bireysel ve ahlâkî meselelerden mi yoksa toplumsal meselelerden mi daha çok söz ettiğini; maddiyata mı yoksa maneviyata mı daha çok yöneldiğini, tabiat mı yoksa insan üze-

rinde mi daha çok durduğunu, hasılı hangi meseleleri, hangi şekilde meydana koyduğunu anlamak lazımdır.

Mesela bu kitap, tanrının varlığını ispat konusunda, tanrıyı bilmek için gidip nefis tezkiyesi yapmamızı mı istiyor yoksa ayrıntıları, afakta (dışta) ve enfüste (içte) olanları inceleyerek tanrıya ulaşabileceğini mi söylüyor? Yoksa her iki yolu da mı? Başka çeşitli yollar da gündeme getiriyor mu? Bireyin yaşama şeklini, toplumun yaşama şeklini, toplumla bireyler arasındaki ilişkinin formunu nasıl belirliyor? Kur'an'ı, İncil, Tevrat, Veda, Avesta gibi başka dinlerin kitaplarıyla nasıl mukayese ediyor?

İslam'ı tanımak için üçüncü yöntem Muhammed b. Abdullah'ı (sav) bu dinin Peygamberi olarak tanımaktır. Bir tarihçi için Peygamberi tanımak çok yüksek öneme sahiptir. Çünkü bir tarihçiye göre, İslam Peygamberinin beşer tarihinde oynadığı rolü başka kimse oynamamıştır. İslam Peygamberinin meydana getirdiği olaylardaki rolü, son derece önemli ve güçlü bir roldür. İslam Peygamberinin şahsiyetinden söz ederken amacımız onun hem beşeri yönleri hem de sahip olduğu özel manevî bağlantı ve güçtür; yani hem beşeri boyutunu hem de nebevî boyutunu göz önünde tutmaktayız.

Mesela, beşerî boyutu konusunda onun konuşma, çalışma, yaşama, düşünme, gülme, oturma ve uyanmasını incelemek; yabancılar, düşmanları, dostları ve ailesi ile ilişkilerinin niteliği konusunda bilgi edinmek; aynı şekilde yenilgilerini, zaferlerini, çeşitli büyük sosyal meseleler karşısındaki yaklaşımlarını incelemek gerekir. Öyleyse İslam'ın hakikatini, ruhunu ve ilk gerçekliğini anlamanın temel yollarından birisi onun peygamberini tanımak, sonra da onu Musa, İsa, Zerdüşt, Buda gibi tarihteki başka dinlerin kurucuları ve peygamberleriyle mukayese etmektir.

Dördüncü aşama, İslam Peygamberinin nasıl zuhur ettiğini incelemektir. Acaba birdenbire mi ortaya çıkmıştır? Onu bekleyen birisi var olmuş mudur? Kendisi kendi zuhuru hakkında

bilgi sahibi midir? Bi'setin ne olduğunu biliyor muymuş? Yoksa ruhuna aniden gizli bir darbe inmiş veya düşüncesinde ilk başta katlanması kendisine zor gelen, olağandışı bir akım meydana gelmiş de onun konuşmasını ve şahsiyetini mi değiştirmiştir. Zuhuru sırasında nasıl bir tavır almış? Hangi sınıfa meyletmiş, hangi sınıfa karşı savaş açmış? Bütün bunlar, İslam Peygamberini ve onun zuhurunun niteliğini tanıma konusunda bize yardımcı olacak meselelerdir.

Eğer İslam Peygamberinin nasıl zuhur ettiğini Mesih, İbrahim, Musa, Zerdüşt, Konfüçyüs, Buda, Lao Tsu, Mahavira gibi başka dinlerin -batıl veya hak- peygamberlerinin nasıl zuhur ettikleriyle mukayese edecek olursak şaşırtıcı bir sonuca ulaşırız. İbrahimî silsile dışında kalan bütün peygamberler; zuhur edinceye kadar mevcut büyük gücün farkına varıp ona yaklaşır ve onun gücü vasıtasıyla kendi dinlerini ve risaletlerini toplum içinde gerçekleştirirler; oysa bunun aksine İbrahimî silsileden gelen peygamberlerin hepsinin zuhuru, İbrahim'den İslam Peygamberine kadar, mevcut güce baş kaldırmak şeklinde olmuştur. İbrahim içeri girer girmez baltayla putları kırmaya başlayıp baltasını en büyük putun boynuna astığında zamanın putlarına olan muhalefetini bu şekilde ilan eder. Musa'nın ortaya çıktığı ilk görüntü bir çoban elbisesi ve sopasıyla Firavun'un sarayına girmek ve Tevrat ile Firavunluk arasındaki mücadeleyi ilan etmektir. İsa mevcut güç olan Yahudi ruhaniyetine karşı mücadeleye girmiştir. Çünkü bu ruhaniyet ile Roma emperyalizmi arasında bağ vardır. İslam Peygamberi Hz. Resul, bi'setini başlatmak için Taif'in ve Kureyş'in önde gelenleri, eşrafı, köle sahipleri ve bahçe sahiplerine karşı muhalefetini ve mücadelesini başlatır. Bunları mukayese etmek bize bu dinlerin hakikatini, ruhunu ve yönünü tanıma konusunda yardım edecektir.

İslam'ı tanımanın beşinci aşaması, insan inşa eden bu fabrikanın insanlığa, topluma ve tarihe sunduğu seçkin, aydınlık ve örnek ürünün tanınmasıdır.

Mesela Musevilikte Harun'u, Hıristiyanlıkta Saint Paul'u, İslam'-

da Ali, Hüseyin veya Ebuzer'i bu dinlerin yetiştirdikleri özel ve örnek kimseler olarak incelememiz bu dinleri tanımamızı kolaylaştıracaktır.[30]

Bu örnekleri bilimsel olarak dikkatli ve açık bir şekilde tanımak, ürününü tanıyıp, ürün üzerinden fabrikasının niteliğini kavrayabildiğimiz bir fabrikayı tanımak gibidir; çünkü din, insan inşa eden bir fabrikadır.

Bu gece, bu Allah'a, bu Kur'an'a ve bu Peygambere inanan birisinin, nasıl bir insan olacağını anlamak için İslam dininin yetiştirdiği somut bir örnek olarak Hüseyin'i ele alacağız.

Hüseyin'in hayatı malumdur; hayatı için seçtiği şiar malumdur, hususî hayatı malumdur, toplumdaki haysiyeti malumdur, onun toplumsal meseleler ve halkın kaderi konusundaki hassasiyeti malumdur, çalışma tarzı ve serdengeçtiliği malumdur, hakikati, hedefi ve inandığı şey tehlikeye düştüğünde, bir insanı hayata bağlayan her şeyi nasıl kolayca bırakıp vazgeçtiği malumdur.

İşte bu şekilde Hüseyin b. Ali gibi seçkin bir insanın örneğini tanımak için bir temsilci belirlemek mümkündür.

Hüseyin'in hayatını, düşüncelerini ve niteliklerini tanımak için bir başka yol daha vardır. Bu yol, Hüseyin'i, İran felsefe ve tasavvufunun yetiştirdiği iki Müslüman olan İbn Sina ve Hüseyin b. Mansur-ı Hallac ile mukayese etmektir.

Bu üç kişiyi birbiriyle mukayese etmek, bizi tasavvuf ve felsefe ekolleriyle İslam mektebi arasındaki ihtilafı veya bu ekoller arasındaki ortak yönleri somut, görsel ve işitsel olarak anlamak hususunda bilgi sahibi kılar.

30 Ama özellikle İslam' la ilgili olan şey Allah, kitap, peygamber, hareketin yönü ve örnekten başka altıncı bir ilkenin de eklenmesi gerekir. O, toplum (ümmet, medine)dur. Çünkü İslam Peygamberi, kurulu toplumların daha sonra kendilerine inandığı diğer peygamberlerin aksine kendi dini toplumunu kendi elleriyle oluşturan tek peygamberdir.

İbn Sina, İslambilim, felsefe ve medeniyet tarihinin iftihar ettiği büyük bir filozof, âlim ve dahidir. Edebî ve felsefî bakımdan bu denli seçkin olan bu büyük ve derin insan, sosyal hayatında kolayca makamın ve gücün hizmetine girmiş, toplumun ve insanlığın yazgısına karşı hiçbir hassasiyet göstermemiştir; o prensip olarak kendisini başkalarının kaderine bağlı görmemektedir; işi sadece bilimsel konuları araştırmaktır; hayatının nasıl geçtiği onun için fark etmemektedir. Ona para ve makam veren herkes kendisi için eşittir; hiçbir şekilde özel bir inancı yoktur.

Hüseyin b. Mansur-i Hallac ise "tutuşmuştur"; yanmış bir insan sorumluluk taşımaz; sadece yaşamalı ve feryat etmelidir. Hallac'ı yakan şey nedir? Allah aşkından dolayı başını iki elinin arasına almış, Bağdat sokaklarında yürümekte ve "Bana isyan eden bu kafayı kırın, beni içimde yanan bu ateşten kurtarın, ben hiçbir şey değilim, ben Hakk'ım yani ben yoğum, yani var olan her şey sadece Tanrı'dır." demektedir.

Daima Allah'ın zikri hâlinde yangınlar içindedir; elbette yüksek ve yüce bir makamdadır. Ancak İran toplumunda 25 milyon tane Hallac-ı Mansur olduğunu bir düşünün; İran, herkesin sokaklara fırlayıp "Beni öldürün, beni derhal öldürün, benim artık gücüm yok, benim hiçbir şeyim yok, cübbemde Tanrı'dan başka bir şey yok" diye bağırdığı bir tımarhaneye döner!

Bu tür yanışlar ve batışlar bir tür manevî ve sofiyane cinnetten ibarettir; bundan dolayı bir toplumdaki herkes Hallac-ı Mansur veya İbn Sina gibi yetişecek olsa, o toplumun bedbahtlığına ve yok olmasına sebep olacaktır.

Ama şimdi şöyle düşünün, bir toplumda sadece bir Hüseyin b. Ali veya birkaç Ebuzer'e sahip olsak hem hayatımız, hem özgürlüğümüz hem de düşüncemiz ve bilimimiz olacaktır. Hem muhabbet, kudret ve izzet sahibi olacağız, hem de düşmanı yenip Allah'a aşk duyacağız demektir.

Öncelikle asıl konuya başlamadan evvel hatırlatma babında birkaç konuya temas etmenin uygun olacağını düşünüyorum. Bu konuların, asıl söyleyeceklerimle irtibatı olmasa da çok temel ve hayatî meselelerden olduğundan ortaya konması önceliklidir.

Son yıllarda aydınların çoğu artık konuşmanın yararı olmadığını ve "derdi" anlatmanın beyhude olduğunu düşünmektedirler. Şimdiye kadar hep konuştuk; dertten söz ettik, hiçbir zaman çalışmadık, eyleme geçmedik, bundan dolayı konuşma dönemine son verip, herkes kendi şehrinin ve ailesinin ıslahı için eylem aşamasına geçmelidir.

Bence bu konuda bir tür kolaycılık söz konusudur; çünkü biz şimdiye kadar konuşmuyor, dertten söz etmiyor, dert hakkında doğru dürüst bir bilimsel analiz yapmıyorduk; aksine sadece dertten inliyorduk; dertten inlemenin bir değeri olmadığı ortadadır.

Biz şimdiye kadar ruhsal ve toplumsal dertlerimiz hakkında hiçbir şekilde konuşmadık. Bazen, yanlışlıkla dertlerimizi bildiğimizi ve onların dermanını bulmak için uğraşmamız gerektiğini zannederiz; oysa ne yazık ki dertlerimizi bilmediğimizi ve tanımadığımızı söylemeliyiz.

Eylem aşamasına geçen, insanın eylem aşamasında tecrübe ettiği güçlükleri, sapmaları ve mutsuzlukları gören ve tecrübe eden kimseler, derdimiz hakkında ne kadar da az konuştuğumuzu, dertleri, yozlaşmaları ve sapmaları anlama konusunda bilgimizin ne denli az olduğunu iyi anlar ve hissederler.

Hatta akidelerimiz, itikadî ve dinî mektebimiz hakkında sadece yeterince konuşmamış değil, aksine aslında hiç konuşmuş değiliz.

Nasıl olur da dertleri tanıdığımızı, onlar hakkında yeterince konuştuğumuzu ve şimdi eylem zamanı olduğunu söyleyebiliriz? Biz dinî bir toplum olduğumuz ve eylemimiz dinimize dayanmak zorunda olduğu hâlde, henüz dinimizi tanımıyoruz.

Mesleği öğretmenlik olan ben, öğrencim benden bazı konulara

dair birkaç kitap istediğinde, ona cevap vermekten âcizim. Fars dilinde bazı meselelere dair kitap yoktur, evet bu gerçekten utanç vericidir.

Yüzyıllardır milletimiz Caferî mezhebine mensup olmakla, Ali'ye mensup olmakla iftihar etmektedir. İslam'ın başından bu yana, İran'a İslam'ın girdiği hicri 1.yüzyıldan beri, eski dinini süratle terk etmiş ve İslam'ı kabul etmiştir. Baştan itibaren -ister bugünkü resmi şekliyle ister amelî olarak bir duygu ve inanç şekliyle- Ali mektebinin takipçisi, Ali'nin dostlarının, Ali'nin hükümetinin takipçisi oldu. Oysa bugün bir öğrenci bana "Ali hakkında hangi kitabı okuyayım" diye sorduğunda veya "Ali'yi takip eden, Şiîlik tarihinin İslam'ın ilk asırlarında temelini atan ve o zor zamanlarda Ali'ye bağlı kalan ilk kişiler kimlerdir?" diye sorduğunda âciz ve çaresiz kalıyorum!

Onları biliyorum; ama sadece adlarını!

Dini Ali'nin dini, yolu Ali'nin takipçilerinin yolu olan bir millet için, Ali ve arkadaşları hakkında kayda değer bir kitap yazılmamış olması çok utanç vericidir.

Ali'yi bize George Cordak adlı bir Hıristiyan'ın anlatması, üstelik on dört yüzyıl sonra; yine Ebuzer'i Sünnî kardeşlerimizden Cevdet es-Sehhâr'ın anlatıp tanıtması bizim için utanç vericidir.

Selman-ı Farisî İslam'a geçen ilk İranlıdır, Arya ırkının ve İranlıların övünç kaynaklarındandır; Peygamberin ilk davetinde ona bağlanan ve ailesinden sayılacak kadar o hazrete yaklaşan büyük bir adam ve dehadır. Hem millî, hem ilmî, hem dinî bakımdan hem de Şiîlik açısından İran'ın iftihar vesilelerinden birisi olan böyle bir adamın kitabını bir Fransız yazmıştır; oysa Fars dilinde bu adam hakkında dört sayfalık bir kitap bile yoktur.

Nasıl oluyor da tanıma ve konuşma aşamasının bitip eylem zamanının geldiğini iddia edebiliyoruz bilmiyorum! Ben eylem zamanı değildir demek istemiyorum, konuşmak, eylem yapmak, bilmek ve uygulamak daima birlikte ve iç içe olmalıdır. Bu

İslam Peygamberinin bir sünnetidir; O hayatı hiçbir zaman iki fasıla ayırmamıştır ki mesela birinci fasıl mutlaka konuşma, ikinci fasıl mutlaka eylem faslı olsun. Çok konuştuk artık konuşmaya gerek yoktur demek çok acemice bir iddiadır. Oysa biz sadece çokça inledik. Ben de öyle inanıyorum ki dertten inlemeyi bir kenara bırakıp, dert hakkında, derde dair alimâne ve derinlemesine sözler söylemeliyiz. İnandığımız mektebin, amelimizin, düşüncemizin ve ilmimizin temeli olmalıdır; biz Ali'nin nasıl bir adam olduğunu tanımak zorundayız, Ebuzer'i, Selman'ı, Peygamberin gerçek yaranını ve Ali'yi tanımak zorundayız.

Ne yazık ki din konusu dışında da insaniyet ve beşeriyet bakımından kendilerine saygı duyduğumuz bu mukaddes çehrelere dair Fars dilinde okumaya değer kitap yoktur. Son zamanlarda birkaç kitap meydana konmuşsa da bunlar devşirme şeklindedir ve henüz kendimiz bu alanda kalem oynatmış değiliz.

Bu ülkede Kur'an'ı doğru bilen kimse hâlâ "fazıl" olarak bilinmektedir "âlim" olarak değil. Âlimler daha üst bir derecede bulunmaktalar; fazıllar ise Kur'an'ı, İslam tarihini, Hz. Resul'u, ashabını bilen, Kur'an'ı tefsir edip açıklayan ve bu işlerde emeği olan kimselerdir. Bunlar fazıllar grubundandırlar yani İslam'ın ikinci el bilginleri. Bu hesaba göre Hz. Peygamberin kendisi, Ali, Ebuzer vs. de İslam âlimleri değil İslam fazılları arasında yer almaktadırlar.

Bundan dolayı ben bugün yapmamız gereken en büyük, acil ve hayati görevin derdi tanımak ve dert hakkında doğru dürüst, derinlemesine, âlimane konuşmak olduğuna inanıyorum. Çünkü İslam ülkelerinde ve bizim ülkemizde eyleme geçenler, bir şey yazmak isteyen, kendilerini ve toplumlarını ıslah etmek isteyenlerin bütün emekleri ya az semere vermiş ya da hiç semeresiz kalmıştır. Çünkü eyleme geçtiklerinde ne yapmaları gerektiğini bilmiyorlardı. Ne istediğimizi bilmediğimizde, ne yapmamız gerektiğini bilemeyeceğimiz bellidir.

İşte bu yüzden ilk görevimiz dinimizi ve mektebimizi tanımaktır ve biz bu yolda -bu büyük dine mensup oluşumuzun üzerinden geçen yüzlerce yıllık tarihten sonra bile- hâlâ işe dinimizi tanımakla başlamak zorundayız.

Bir önceki toplantıda arz ettiğim gibi, İslam'ı tanımanın çeşitli yolları vardır: Bunlardan birisi Allah'ı tanımak ve onu başka dinlerin mabutlarıyla mukayese etmektir; bir başkası kitabımız Kur'an'ı tanımak ve onu başka semavî (veya semavî olduğu iddia edilen) başka dinlerin kitaplarıyla mukayese etmek, İslam Peygamberinin şahsiyetini tanımak ve insanlık tarihi boyunca var olmuş, insanlığa çeki düzen vermiş başka büyük şahsiyetlerle mukayese etmek ve yine aynı şekilde İslam'ın öne çıkan şahsiyetlerini tanımak, onları başka dinlerin ve mekteplerin yetiştirdiği kimselerle mukayese etmektir.

İslam'ı, insanı, bireyi ve toplumu ihya eden, insanlığın geleceğine rehberlik etme risaletini uhdesinde taşıyan, bu görevi de somut bir görev olarak telakki eden bir mektep olarak bu yolla tanımak ve hangi alanda eğitim görürse görsün o alan yoluyla bu dine ve onun büyük şahsiyetlerine yeni bakış açılarıyla bakmak günümüz aydınının görevidir. Çünkü İslam'ın öyle değişik boyutları ve çeşitli tecellileri vardır ki herkes kendi uzmanlık alanında yeni ve dikkatli bir bakış açısı geliştirebilir.

Benim eğitim alanım din sosyolojisi olduğu ve yaptığım işle uygunluk gösterdiği için, İslam'a dayalı, Kur'an'ın ve İslamî kitapların metninden çıkarılmış ve alınmış ıstılahlarla bir tür din sosyolojisi kurmaya çalıştım. Çalışmalarım ve araştırmalarım sırasında karşılaştıklarım önceden tasavvur bile edemediğim çok yeni meselelerdir. Bunlardan birisi şudur: Kur'an'ı ve İslam'ı incelerken münhasıran Peygamberin sünneti ve amel tarzıyla ilgili tarihî ve sosyolojik bilimsel teorilere ulaştım. Bu bizim Kur'an'ı, Kur'an ayetlerini, felsefeyi, Peygamberin bazı yöntemlerini veya Peygamberin toplum içinde gösterdiği siyasal, toplumsal, ruhsal ve ahlâkî sistemi, bugünün bilimleri aracılığıyla analiz etmek ve mesela fizik yardımıyla yaratılışla ilgili

Kur'an ayetlerini anlamak veya sosyoloji sayesinde Kur'an'ın tarihî ve sosyal ayetlerini anlamak ve bunlardan çıkarsama yapmak meselesinin aksinedir. Hayır bu başka meseledir; bu, tarih, sosyoloji ve sosyal bilimlerdeki pek çok yeni meseleyi, prensip olarak Kur'an'dan çıkardım. Yani bizzat Kur'an ve bizzat İslam bana fikir/ide verdi. Sosyoloji ve tarih konusunda felsefî bir plan ve teori zihnimde belirdi, sonra tarihe ve sosyolojiye dönüp araştırdığımda bu teorim benim için gerçekleşmiş oldu.

Ben Kur'an'ın yardımıyla günümüz insanî bilimlerinde, genel olarak bu bilimlerde ortaya atılmamış olan birkaç önemli meseleye ulaştım: Bunlardan birisi hicret meselesidir. İrşad Yayınları'ndan çıkan *Peygamberlerin Sonuncusu Muhammed* adlı kitapta, bu mesele sadece tarihî yönden yani kavimlerin bir noktadan bir başka noktaya göçü olarak ortaya konmuştur. Ben Kur'an'ın hicret, muhacirler, Peygamberin hayatı ve genel olarak İslam'ın ilk döneminde bu konudaki telakkiye dair üslubundan anladım ki bu hicret, Müslümanların İslam'da hissettiklerinin aksine sadece tarihî bir olaydan ibaret olmamıştır.

Müslümanların hicret konusundaki telakkileri, ashaptan bazılarının Peygamberin emriyle Mekke'den Habeşistan'a ve Medine'ye muhaceret etmesi şeklindedir. Tarihte hicret, bedevî ve yarı medenî bir kavmin coğrafî veya siyasî etmenler sonucunda bir yerden başka bir yere intikali olarak tanımlanmıştır: Hicret Müslümanlar arasında da Müslümanlar ile İslam Peygamberinin hayatında olup bitmiş bir olay olarak telakki edilmiştir. Ben Kur'an'da hicret meselesinin beyanı için kullanılan üsluptan, hicretin derin bir felsefî ve toplumsal ilke olduğunu hissettim. Sonra tarihe müracaat ederek, anladım ki hicret son derece muhteşem ve yeni bir ilkedir; tarihçilerin ve tarihin söylediği kadar basit bir mesele değildir; hatta tarih felsefecileri de hicret meselesine burada arz ettiğimiz şekilde dikkatle eğilmemişlerdir. "Hicret" tarih boyunca bir medeniyetin oluşumundaki tek etmen olmuştur.

Tarihten günümüze dek tanıdığımız yirmi yedi medeniyet,

önceden gerçekleşmiş bir hicretin sonucudur; hatta bu ilkenin tek bir istisnası dahi yoktur. Öte yandan şöyle bir durum daha vardır, yani bedevî bir kabilenin yerinden hareket etmeden veya yaşadığı yerden başka bir yere hicret etmeden medenileştiği ve ileri bir kültür yarattığı görülmemiştir.

Ben tarihte ve sosyolojide var olan bu meseleyi, İslam'dan ve Kur'an'da hicret, hicretin makam ve hicret için verilen sürekli emirler -genel emirler- konusundaki üslubundan çıkardım.

Dünyadaki medeniyetlerin hepsi, en yenisi olan Amerikan medeniyetinden iyice tanıdığımız en eski medeniyet olan Sümer'e kadar, hepsi bir hicretin ardından meydana gelmiştir. Yani bir bedevî kavim, kendi topraklarında kaldığı sürece bedevî olarak kalmış, hicret ettiği ve başka bir ülkeye yerleştiği dönemde de medeniyete ulaşmıştır. Bundan dolayı bütün medeniyetler bedevî kavimlerin hicretinin eseridir.

Benim bu şekilde anladığım pek çok mesele vardır; yani İslam ve Kur'an, sahip olduğum bilimsel yetenek miktarınca, tarihi ve sosyolojik meseleleri daha iyi, daha dikkatli ve daha yeni bir şekilde anlamamda bana yardımcı olmuştur. Bundan dolayı pek çok meseleyi Kur'an'a özgü ıstılahlarla günümüzün en yeni ilimleri olan sosyal bilimlerde dahi keşfetmenin mümkün olduğu sonucuna vardım.

Şimdi İslam sosyolojisi hakkında arz etmek istediğim konu şudur: Tarihin ve sosyolojinin en büyük problemi, toplumların değişim ve gelişiminin ona etkisini bulmaktır; yani toplumun birdenbire değişmesine ve gelişmesine veya birdenbire çökmesine ve yok olmasına neden olan ana etmeni. Toplumun bazen olumlu bir sıçrayış yapmasına neden olan ve bir veya iki yüzyıl zarfında cinsi, ruhu, hedefi ve şeklinin tümden değişmesine, ondaki bütün bireysel ve toplumsal ilişkilerin toptan değişmesine neden olan etmeni.

Bu yüzyıllardır süre giden bir tartışmadır; özellikle yüz on beş yıl öncesinden bu yana bütün açıklığı ve dikkatiyle devamlı ola-

tak sosyoloji ve tarih mekteplerinde gündeme getirilmiş; sürekli tarihin motoru ve insan toplumlarındaki değişim ve gelişimin ana etmeni nedir sorusuyla karşı karşıya kalmıştır.

Sosyoloji mekteplerinin birbirinden ayrıldığı ve her mektebin bir başka etmene daha fazla teveccüh gösterdiği nokta tam da burasıdır.

Bu mekteplerden bazısı esasen tarihe inanmamakta ve tarihi geçmiş dedikoduların bir koleksiyonu olarak görmekte ve değersiz saymaktadır. Bunlar sosyoloji için bile bir kanun, ilke ve ölçü kabul etmemektedirler.

Dünyada genel olarak sosyoloji felsefesine ve sosyal bilimlere karşı kötümser olan bir tür bilimsel anarşizm vardır. Bu anarşizm, rastlantıyı ana etmen olarak kabul etmekte ve milletlerde meydana gelen değişimlerin, yükselme, çöküş, sıçrayış ve devrimlerin hepsinin bir rastlantı sonucu ortaya çıktığını söylemektedir. Mesela Araplar bir anda tesadüfen İran'a saldırmış, İran tesadüfen yenilmiş, İranlılar Müslüman olmuş, Cengiz tesadüfen İran'a saldırmış, İran hükümeti tesadüfen zayıf olduğu için yenilgiye uğramış ve Moğollar İran'a girmiş ve Moğol kültürü, Moğol hayat tarzı İslamî ve İranî hayat tarzı tümüyle yer değiştirmiş ve değişim gerçekleşmiştir. Hatta 1. Dünya Savaşı tesadüfen ortaya çıkmış keza çıkmaması mümkün olan 2. si de. Kısacası bunları ana etmen olarak kabul etmektedirler.

Bir başka grup da maddeciler ve tarihin cebrine inananlardır. Bunlar tarihin ve toplumun zamanın başlangıcından beri bir ağaca benzediğine inanırlar. Bu ağaç kendisi bir irade sahibi olmaksızın yarılmış bir tohum iken yerden baş vermiş, kök, gövde, dal, budak salmış sonra gelişe gelişe kocaman bir ağaç olmuş ve cebren meyve vermiştir. Kışın cebren kurumuş, ilkbaharda yeniden tomurcuklanarak cebren açılmış ve yine cebren solmakta ve yok olmaktadır. Yine bu grubun inancına göre genel olarak insan toplumları zaman boyunca toplumda var olan cebrî etmenler ve kanunlar neticesinde tıpkı tabiatta bulu-

nan kanunlarda olduğu gibi (okyanuslar, bitkiler, hayvanlar vs.) tarih boyunca uzun bir hayat sürmüşlerdir.

Bu inanca göre insan bireylerinin kendi toplumlarının kaderinde hiçbir müdahaleleri yoktur, olamaz da. Toplum, doğal etmenler ve kanunlar neticesinde gelişen doğal bir olgudan ibarettir.

Üçüncü grup, kahramanlara ve şahsiyetlere tapanlardır; faşistler, Naziler, İslam Peygamberinin hayatını yazan Carlyle ve Emerson gibi büyük bilginler. Bu gruba göre kanunlar el araçlarıdır ve toplumda hiçbir şekilde müdahaleleri yoktur; ortalama bireyler ve ortalamanın altında kalan bireylerin de toplumun değişiminde hiçbir payları yoktur; onlar da el araçlarıdır ve toplumları ıslah eden ve ilerleten veya çökmesine neden olan tek ana etmen büyük şahsiyetlerdir.

Emerson der ki: "Siz bana on tane büyük şahsiyet verin, ben de hiç okumaksızın insanlık tarihini size anlatayım. Siz bana İslam Peygamberini tanıtın ben de size İslam tarihini anlatayım; siz bana Napolyon'u tanıtın ben size yeni Avrupa tarihini anlatayım." Bunlara göre toplumun ve insanlığın kaderi topluma liderlik eden büyük şahsiyetlerin elindedir. Dolayısıyla toplumların mutluluğu ve mutsuzluğu ne bireylerin ve halkın elinde; ne muhitin toplumun cebri kanunları ile malul; ne de tesadüflerin elindedir; tersine zamanlı zamansız toplumda zuhur eden ve kendi toplumlarının kaderini, bazen de insanlığın kaderini değiştiren büyük şahsiyetlerdir.

Carlyle İslam Peygamberinin biyografisinde şöyle yazar: "İslam Peygamberi akrabalarını ilk kez davet edip hepsi kendisini yalanladığında, o zamanlar on yaşında bir çocuk olan Hz. Ali kalkıp o davete olumlu cevap vererek Peygambere biat etti." Carlyle burada kendi düşünce tarzına uygun -yani tarihi yapanlar şahsiyetlerdir- bir sonuç çıkararak şöyle der: "Bu küçük el o büyük elin içine yerleştiğinde tarihin seyrini değiştirdi."

Bir başka inanca göre ise halk ve toplumun geneli kendi kader-

lerine müdahil olurlar; ancak hiçbir mektep -hatta eski ve yeni demokrasiler çeşitli aşamalarında- yoktur ki toplumların değişim ve ilerlemesindeki ana etmenin halk kitleleri olduğunu söylesin. Demokrasi mekteplerinin inancına göre en iyi yönetim şekli, halkın müdahil olabildiği yönetim şeklidir; ne var ki Atina demokrasisinden bu yana bu mekteplerden hiçbirisinin, halkın kendisinin toplumdaki değişim ve gelişimin ana etmeni olduğuna dair bir inancı yoktur. Yani en demokratik sosyologlar bile en iyi yönetim şeklinin, idari ve sosyal teşkilat şeklinin halkın müdahil olabildiği, oy verdiği ve yönetimi seçtiği şekil olduğuna inandıkları hâlde hiçbirisi toplumun ana değişim ve gelişim sebebi olarak "halkı" görmemekte aksine bunlar da ya cebri ana etmen olarak kabul etmektedirler ya da büyük ve seçkin şahsiyetleri, rastlantıları veya bir ihtimal ilahî iradeyi.

Şahsiyetler iki kısma ayrılırlar:

Bunlardan bir bölüme göre Buda, Musa veya İsa gibi büyük şahsiyetin zuhuru toplumu değiştirmektedir. İşte bunlar şahsiyete tapanlardır.

Bir başka topluluğa göre önce bir şahsiyet ortaya çıkar, sonra bir kavmin seçkinleri, ileri gelenleri, dahîleri ve eşrafı onun etrafında kümelenir ve bir ekip oluştururlar. Toplumu istediği her yöne ve her yola doğru çeken işte bu seçkinler grubudur. Bu topluluğa seçkinler/elitistler denilir.

Oysa İslam'da ve Kur'an'da bunların hiçbiri bu şekilde gündeme getirilmemiştir. İlke olarak İslam'a göre en büyük şahsiyet peygamberdir. İslam, toplumun ve tarihin gelişme ve ilerlemesindeki ana etmen olarak şahsiyetin rolüne inanacak olsaydı peygamberleri özellikle de Hz. Resul'ü toplumun gelişim ve değişiminin ana etmeni olarak kabul ederdi. Oysaki böyle olmadığını görmekteyiz; Hz. Resul'ün sıfatları ve risaleti Kur'an'da tam olarak belirlenmiştir; bu ise bir mesajın tebliğidir. O bir mesajın tebliğinden sorumludur, uyarıcı/nezir ve müjdecidir/beşir. Hatta Peygamberin kendisi insanlar yola gel-

mediği kendisi onları dilediği gibi yola getiremediği ve hidayet edemediği için rahatsız olduğunda, Allah ona defalarca "*senin görevin sadece ve sadece mesajı iletmektir; sen korkutmalısın, müjde vermelisin, onlara yolu göstermelisin, sen hiçbir şekilde onların yükselişinden ve düşmesinden mesul değilsin, insanların kendileri kendilerinden sorumludur*" diye açıklamada bulunuyordu.

Kur'an'da Peygamber, tarihteki temel değişim ve dönüşümlerin failî sebebi olarak telakki edilmez; onun yerine insanlara hakikatin yolunu ve mektebi gösteren, risaleti burada tamamlanan bir mesaj getirici olarak tanıtılmıştır. Bundan sonra halk kendisi bu yolu, bu hakikati ve bu şiarı seçip o yola gelebilir veya gelemezlerdi.

Bu dinde rastlantının da hiçbir şekilde imkânı yoktur; çünkü bütün işler Allah'ın elindedir. Bundan dolayı herhangi bir olayın sebepsiz olarak veya nihai bir hedefi olmaksızın varlık âleminde meydana gelmesi anlamında bir tesadüf ne doğada ne de insan toplumunda tasavvur edilemez. Kur'an'da nebiler dışında büyük tarihi şahsiyetlerden de söz ediliyor olması yine kötümser ve karamsar bir söylem duygusuyla iç içedir; onların ıslahından ve temizliğinden söz edilse de toplumun değişim ve dönüşümünün ana etmeni olarak sayılmazlar.

Genellikle her mektebin, dinin ve Peygamberin muhatapları, o mektepteki toplumun değişim ve dönüşümünün etkili temel nedenidir. Buna göre Kur'an'ın tamamıyla hitabın nâs'a/insanlara olduğunu, Peygamberin nâs'a gönderildiğini, Peygamberin sözünün nâs'a olduğunu, istek ve soru merciinin nâs olduğunu, yükselme ve gelişmenin amilinin nâs olduğunu, çöküş nedeninin nâs olduğunu, toplumun ve tarihin sorumluluğunun nâs'a ait olduğunu görmekteyiz.

Nâs kelimesi, muadili ve müteradifi başka kelimelerin bulunduğu çok değerli bir kelimedir. Ne var ki hem vezin hem de telaffuz bakımından ona benzeyen tek kelime "masse" kelimesidir.

Sosyolojide "masse"; sınıfsal niteliği, onu bir başka insan topluluğundan ayıran ve öne çıkaran özellikler dikkate alınmaksızın bir halk kitlesinden ibarettir. Bundan dolayı "masse" yani hiçbir özel sınıfsal, sosyal ve kitlesel şekli olmayan "halk" demektir.

Nâs'ta bu anlam doğrudan mevcuttur; yani halk kitlesi, halkın kendisi. Bundan başka fazladan bir anlamı yoktur. Hâlbuki insan veya beşer veya buna benzer kelimeler yine halk anlamını verir, ama ahlâki bir özellikle veya canlı bir varlık özelliği gösteriş ifade eder.

Buradan yeni bir mesele daha çıkar: İslam, toplum, tarih ve bireyin kaderinin kaynağı, ana sebebi ve doğrudan sorumlusu olarak Nietszche'nin deyimiyle seçkinleri değil, Eflatun'un deyişiyle Aristokratları, Carlyle ve Emerson'un deyimiyle büyük şahsiyetleri ve faşistleri değil, Alexis Carrel'in deyişiyle ne temiz kanlıları, ne ruhanileri, ne entelektüelleri, ne âlimleri, doğrudan halkın kendisini kabul eder.

Bu meselenin incelenmesi, benzeri mekteplerle mukayese edebildiğimizde onun değerini daha da artırmaktadır.

Çeşitli mekteplerin sözünün muhatabı kimdir? Bu mekteplerden bazılarının muhatabı eğitimli, entelektüel ve aydın kesimdir; bir başka grubun sözü toplumun elit/seçkin kesiminedir; bir başka mektebin sözü "üstün ırka" bir diğerinin ki "superman"e/üstün insanadır. Bunun gibi bir başka mektep de "proletarya" veya "burjuva" gibi belli bir toplumsal sınıfı dikkate alır.

Ancak İslam'da, bu imtiyazların hiçbirisine yer yoktur; toplumdaki değişim ve dönüşümün tek ana etkeni, belli etnik veya sınıfsal imtiyazların özel bir şekline sahip olmaksızın halkın kendisidir.

Kur'an'dan çıkardığımız bir başka mesele şudur: Halk Kur'an'a muhatap olduğu, toplumdaki değişim ve dönüşümün ana ekseni olarak sorumluluk sahibi bulunduğu hâlde, "şahsiyet, tesadüf ve sünnet/gelenek" etkenlerinin de toplumun yazgısında etkili olduğu kabul edilmiştir.

Öyleyse İslam'da şu dört etken yani "şahsiyet, sünnet/gelenek, tesadüf ve nâs" toplumdaki değişim ve dönüşümün ana nedenleridir.

Kur'an'dan ve İslam'dan anlaşıldığına göre sünnet, toplumun bir ecel-i müsemması -Kur'an'ın tabiriyle- bir yolu, mesleği, özel bir yapısı olduğu manasınadır. Esasen bütün toplumların değişmez, kesin cebrî kanunları vardır. Toplum başka her canlı beden gibi (bitki, ağaç vs.) değişmez bilimsel ve cebrî kanunları olan canlı bir varlık gibidir. Bu bakımdan toplumdaki bütün değişimler ve dönüşümlerin tamamı, toplumsal hayatın üzerine kurulu olduğu değişmez cebri yasalara ve belli bir sünnete dayanmaktadır. Toplumun temeli budur. Bundan dolayı toplumda var olan hayatın kanunları ve Kur'an'ın tabiriyle sünneti, değişim ve dönüşüm kabul etmez.

Buradan, tarihi cebre ve sosyolojik cebre yaklaştığını görmekteyiz. Ancak İslam'ın bu konuda bu kanunu tadil eden başka bir sözü vardır. Bu sözün aslı şudur: İslam'da hem insanlık toplumunun (camia-i nas) sorumluluğu vardır; hem de birey kendi kaderinden sorumludur. "*Sizin kazandığınız size, onun kazandığı onadır.*"; yine "*Bir topluluk kendilerinde olanı değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.*" ifadeleri toplumun sorumluluğu anlamınadır; "*Her nefis kendi kazandığının rehinidir*" ayeti de bireyin sorumluluğunu beyan eder. Bundan dolayı birey ve toplumun her ikisi de hem kendi eylemleri, hem de Rableri karşısında sorumludurlar. Yani her birisi kendi kaderini kendi elleriyle inşa etmektedir.

Birisi insanın toplumdaki değişim ve dönüşümü konusundaki sorumluluk ve özgürlüğüne işaret eden, öteki de toplumun hareketinin cebrî, mutlak, bilimsel ve insanın müdahalesi dışında kalan değişmez kanunlara göre olduğunu ifade eden bu iki sosyolojik olgu görünüşte birbiriyle çelişki içindedir; ancak Kur'an'ın bu iki kutba baktığı şekilde bakacak olursak, yeni toplumun cebri, kesin ve değişmez kanunlara sahip olduğu, insanın da "nâs" olarak bu toplumsal değişim ve dönüşüme

karşı sorumluluk sahibi bulunduğu göz önüne alınırsa, bu iki olgunun birbiriyle çelişmediği aksine birbirini tamamlayan olduğu görülecektir.

Bu doğada da böyledir. Bir ziraat mühendisi bahçedeki ağaçların meyve vermesi ve bitkilerin gelişmesinden sorumludur; bu bitkilerden ve ağaçlardan en iyi ürünü elde etmekle sorumludur. Ağaçların güzelliğinden, bakımından ve canlılığından sorumludur. Bundan dolayı burada ziraat mühendisi irade sahibidir ve sonuçta sorumluluk sahibidir. Ne var ki öte yandan şunu da biliyoruz ki bir takım botanik yasaları vardır ki bitkilerin gelişim ve değişimi bu cebri ve değişmez yasalara göre gerçekleşir.[31]

Bundan dolayı insan elde edebileceği daha fazla bilgi ve görgü oranınca bitkideki değişmez olan yasaları kendi hizmetinde kullanabilir. Ziraat mühendisi hiçbir zaman yeni bir botanik yasası koyamadığı gibi mevcut botanik yasaların hiç birini de yok edemez.

Doğada var olan yasalar cebren ziraat mühendisine dayatılmıştır ve mühendis onları değiştiremez. Bununla birlikte bilimsel tedbirler alarak botanik yasalarını ve sünnetlerini kendi içinde yer değiştirebilme, değiştirme imkânı bulunmayan mevcut cebri yasaları kendi lehine kullanma gücüne sahiptir. Yani bu yasalarda var olan bir başka sünnete göre kötü veya vasat bir meyveyi daha iyi hale getirebilir.

[31] Peki, ne oldu? Burada insana ilişkin bu anlayışa rağmen bugün insanlığı sadece geçmişte felsefe ocağında ve felsefî alanda değil, aynı zamanda günümüzde insanın bu veya öteki kutbu seçmek zorunda olduğu hayat ve sosyoloji meselelerinde yakalayan en zor ve en karmaşık meselelerin burada birbirini tam olarak kavradığını görüyoruz. Özgür insan için seçim gerçekleşiyor ve meseleler aydınlanıyor. Tarım mühendisinin seçme hakkı vardır. Bundan dolayı bu bahçenin sorumluluğu ona aittir. Bu bahçeyi harabeye de çevirebilir, olabilecek en iyi bahçe hâline de getirebilir ve bu bahçeden en iyi meyveleri elde edebilir. Aynı zamanda en küçük bitki işinin, hatta her yaprağın beslenme ve teneffüs etmesinin hiç biri insanın ve tarım mühendisinin elinde olmayan değişmez botanik ve bilimsel kanunlara göre olduğunu biliyoruz. Öyleyse tarım mühendisinin bu özgürlük ve sorumluluğu nereden gelmektedir?

Bir insanın toplumdaki sorumluluğu da aynen bu şekildedir. Yani toplumda bir bahçe gibi Allah'ın sünnetleri üzerine vazedilmiş olup gelişmekte, değişmekte ve olgunlaşmaktadır. Ancak insan sorumludur ve Hayyam'ca bir cebirle veya istorik determinizme dayanarak kendisini sorumluluktan kurtaramaz, toplumun kaderine karşı sorumluluğunu kendisinden uzaklaştıramaz. Kur'an toplumun "değişmez" yasalar üzerine kurulduğunu itiraf ettiği hâlde; insanın sorumluluğunu olumsuzlamamıştır. İnsan bu mektepte, sünnetleri doğru tanımakla, kendi toplumunun gelişim yolunda bu sünnetleri ıslah etmekle sorumludur. Hangi araçla? Kendi bilgisi aracılığıyla.

Neden bir ziraat mühendisinin, bir bahçeyi bayındır etmekte ve onu verimli hale getirmekteki sorumluluğu daha çoktur? Çünkü bu sünnetler konusunda daha fazla bilgi sahibidir. Sonuçta ağaçların ve bitkilerin kaderini değiştirmekte daha fazla özgürlüğe sahiptir. İnsan da topluma hâkim olan sünnetler konusunda sahip olduğu bilgi oranınca, toplumun değişim ve dönüşümünde daha fazla sorumluluğa ve özgürlüğe sahip olacaktır.

İslam dini, bilimsel bir sosyoloji ekolü gibi, toplumun değişim ve dönüşümünün münhasıran tesadüfe dayalı olmadığına inanır; çünkü toplum değişmez bilimsel sünnetlere sahip canlı bir varlıktır. İnsan da bu sünnetlere müdahale ederek, onların hakkında bilgi edinerek ve onların yerlerini değiştirerek kendisi ve toplumu için daha iyi bir kaderin temelini atabilecek özgür iradeye sahiptir.

Buradan insanın sorumluluğu ve toplumun bilimsel yasalara dayanan canlı bir varlık olduğu inancı ortaya çıkmaktadır.

Belki de ünlü *"Ne cebir ne tefviz vardır, belki durum her ikisi arasındadır."* şeklindeki cebir ve ihtiyara dair hadisin özel anlamlarından birisi, sosyolojik olarak bu olmalıdır.[32]

[32] Cebir/belirleme değildir. Çünkü insan, bitki, ağaç veya hayvanın belirleyici kanunlara göre değiştiği ve yaşadığına ilişkin ilmiyle onlara müdahale edebilir. Zira müdahale ettiğini görmekteyiz (cebrî kanunlara dayandığı hâlde

Öyleyse bir yanda insan, yani irade vardır, öte yanda toplum, yani sünnet/yasa vardır. Kur'an'ın tabirine göre sünnet/yasa değişmezdir ve insan, bireysel ve toplumsal hayatından doğrudan doğruya sorumludur, bu ikisinin arası da "emru beyne'l-emreyn" ile bulunmaktadır.

Dolayısıyla insan eylemde ve işte özgür; özgürlüğünü uygulamakta ise mecburdur; kendi arzusuna doğru gitmek için bizzat kendisi tabiatta var olan yasaları takip eder.

İslam'da "şahsiyet" de yaratıcı bir etken değildir; peygamberler bile, toplumların varlığında yeni bir sünnet ihdas eden şahsiyetler olarak kabul edilmemişlerdir. Peygamberlerin sosyolojik olarak -nübüvvet makamları dışında- başka reformistlerden üstünlüğü, ilahi sünneti/yasayı tabiat, dünya ve zamandaki öteki reformistlerden daha iyi tanımış ve buna dayanarak toplumdaki hedeflerini ileri taşıma hususunda bir insan olarak kendi özgürlüklerinden daha iyi yararlanabilmiş olmalarındandır. Peygamberlerin, peygamber olmayan reformculardan/muslihlerden daha başarılı oldukları tarihin gösterdiği bir hakikattir.

Reformcular kendi kitaplarında en iyi insani tezleri ve şiarları ifade etmiş; ancak herhangi bir toplumu değiştirememişler, bir medeniyet de kuramamışlardır; oysa peygamberler yeni medeniyetler, toplumlar ve tarihler kurmuşlardır, ilahi yasaya karşı yeni bir sünnet ortaya koymaksızın; faşistlerin ve şahsiyetperestlerin dediğinin aksine, nübüvvet kudreti ve harikulade yetenekleriyle toplumda, zamanda ve tabiatta Allah'ın sünnetlerini keşfetmiş ve kendi iradelerini kullanmak ve bu sünnetlere tabi olmak suretiyle kendi amaçlarını ve görevlerini icra etmişlerdir.

İslam'da felsefî anlamıyla bir "tesadüf"ün bulunması da mümkün değildir; çünkü Allah prensip olarak bütün işlere doğrudan

tabiata müdahale eder). Öte yandan tefviz, insanın mutlak irade sahibi olması şeklinde mutlak değildir. Çünkü insanın bu özgürlüğü ve mutlak iradesi, kesin ve zorunlu kanunlar -Kur'an'ın tabiriyle sünnet- vasıtasıyla insanın gücü dışında sınırlanır.

ve sürekli olarak müdahale etmektedir. Tesadüfün mantıklı bir nedeni ve nihaî bir hedefi olmadığından, toplumda, doğada ve hayatta var olması da imkânsızdır.

Bununla birlikte insanlığın kaderinde özel anlamda bir tür tesadüf de mevcuttur. Mesela Moğolistan'da Cengiz ortaya çıkar, toplumsal geleneklere göre iş başına gelerek büyük bir iktidar meydana getirir. Ama İran'ın Cengiz'e yenilmesi, gerçekleşmemesi imkân dâhilinde olan bir tesadüftür. Dolayısıyla bu tür tesadüflerin bazı toplumların kaderinde etkili olması mümkündür.

Özet olarak toplumların kaderinde "şahsiyet, tesadüf, sünnet ve nâs" etkenleri etkilidir; ama İslam'a göre bunların en etkilisi "nâs" ve "sünnet" etkenleridir. Çünkü "nâs" halkın iradesi, sünnet de toplumda var olan bilimsel yasalardır.

İslam'da şahsiyetler (toplumda etkili olan büyük şahsiyetler) ilahî sünneti iyi anlamış ve kitap vesilesiyle (kitabın İslam'da hikmet ve hidayet anlamına gelen şekliyle) bu sünnetleri keşfetmiş olan şahsiyetlerdir. İşte bu durum onların başarısının sırrı olmuştur.

Bu dört etkenin toplumun kaderi üzerindeki etkisinin oranı, o toplumun içinde olduğu duruma bağlıdır. İnsanların yani kitlenin ve halkın ileri seviyede olduğu, eğitim ve kültür bakımından yüksek ve gelişmiş bir seviyede bulunduğu toplumlarda şahsiyetin rolü daha zayıftır. Oysa medeniyetin bu aşamasına gelememiş toplumlarda, örneğin bir aşirette veya kabilede, şahsiyetin ve rehberin etkisi daha fazla olabilir. Dolayısıyla toplumun çeşitli aşamalarının her birinde, gelişmişlik, geri kalmışlık bakımından, zikredilen bu dört etkenden birisi, diğer üç etkene oranla daha fazla etkiye sahiptir.

İslam'da Peygamberin şahsiyeti, toplumun değişim, dönüşüm ve atılımında gelecek medeniyetin inşasında ve kendi tarihi yolunun değişiminde en temel yapıcı rolü üstlenmiştir. Çünkü İslam Peygamberi özel bir coğrafi konumda zuhur etmiştir (Arap Yarımadası); medeniyetçe tıpkı coğrafi konumu gibi, üç taraftan deniz kıyısına yaslanmış bir yarımadadır, ama dudağı

kuru ve susamış bir hâldedir ve suyu yoktur. Etrafında büyük tarihi medeniyetlerle komşudur; kuzeyinde Yunan ve Doğu Roma, batısında İran, güneybatısında Hint ve kuzeydoğusunda Aramî ve İsrailî medeniyetleriyle; Musevî, İsevî ve Zerdüştî dinleriyle; Aryayî ve Samî medeniyetlerle ve yine Yunan ve Atina [medeniyetleriyle] komşudur.

İslam Peygamberinin zuhuru sırasında var olan bütün medeniyetler, Yarımada'nın etrafındadırlar. Arap Yarımadası'nın kendine has coğrafî konumu öyle bir hâldedir ki deniz suyu buharlarının hiçbirisi bu Yarımada'ya giremediği gibi, çevredeki büyük medeniyetlerin hiçbirisinin medeniyet eserleri de oraya girememiştir. Bundan dolayı İslam Peygamberi öyle bir konumda zuhur eder ki bir sosyoloğa göre toplumun ve tarihin değişim ve dönüşümündeki en büyük etkene Hz. Resul'ün şahsiyeti sahip olmuştur. Nitekim bir tarihçi de yedinci yüzyılda Yarımada'da meydana gelmiş ve ardından bütün çevresini kendi bünyesinde eriterek büyük bir medeniyet, muazzam bir toplum inşa etmiş olan büyük bir tarihi hadise görür. Tarihçi burada, kültür ve medeniyet bakımından tam bir boşluk içinde olan, halkı en düşük seviyede bulunan bir Yarımada'yı incelediğinde, bu değişim ve dönüşümün bütün izlerini, İslam adı verilen bu tarihin en büyük ve esaslı değişimini Muhammed b. Abdullah'ın şahsiyetine nispet etmek zorundadır. İslam Peygamberinin şahsiyeti özel ve istisnaî bir konuma sahiptir.

Genel olarak insanı inşa eden beş büyük etken vardır. İnsanın ilk ruhî yapısını, boyutlarını ve şekillerini anne inşa eder. Yesuiler derler ki "Çocuklarınızı yedi yaşına kadar bize verin sonra nereye giderse gitsin ömrünün sonuna kadar Yesui kalacaktır."

Anne insan ruhunu çok ince, hassas ve duygulu bir şekilde şekillendirir. Kendine özgü jest ve mimikleriyle süt emen yavrusuna ilk dersleri öğretir.

İnsanı inşa eden ikinci etken babadır ki; anneden sonra çocuğun ruhunun öteki yönlerini inşa eder.

İnsanın görünen ve açık boyutlarını inşa eden üçüncü etken mektep veya medresedir. Dördüncü etken ise çevre ve toplumdur. Çevre ne kadar güçlü ve geniş olursa inşa eğitimindeki etkisi o denli çok olur. Mesela çevrenin toplumsal etkisi köyde yaşayan biri üzerinde, çok büyük bir şehirde yaşayan birisine nispetle daha azdır.

İnsanı inşa eden eğitici unsurların beşincisi "milletin genel kültürü" veya dünyanın genel kültürüdür. Dolayısıyla bir kalıp oluşturup insan ruhunu onun içine döken ve onu dışarı salan beş kalıp ve boyut mevcuttur.

Eğitim insan ruhlarına belirli hedefler için bilerek verilen özel bir şekilden ibarettir. Çünkü insan kendi hâline bırakılırsa hayatın ve bizim hedeflerimizin işine yaramayan biri olarak yetişir. Bu yüzden ona, içinde yetişeceği, bizim istediğimiz ve zamanın beğendiği şekilde meydana çıkacak kalıplar veririz.

Oysa tarihin değişiminde "şahsiyet" olarak en büyük etkene sahip olması gereken İslam Peygamberinin hayatında, yukarıdaki etkenlerin hiçbiri, onun ruhunu kuşatamamıştır. Bu ruha hiçbir kalıbın yüklenmemesi, hiçbir yapay eğitim şeklinin, kendi zamanının insanlarının ve kendi çevresinin istediği şekilde o ruha sokulmamış olması aslında bile bile yapılmış bir şeydir. Çünkü bu adam bütün kalıpları kırmaya gelmiştir. Eğer kendisi bu kalıpların herhangi birinde yetişmiş olsaydı risaletini yerine getiremezdi. Mesela büyük bir filozof olabilirdi, ama Yunanî kalıplar içinde; büyük bir bilge olabilirdi, ama İranî kalıplar içinde; büyük bir matematikçi veya şair olabilirdi, ama kendi zamanının beğeni sınırları içinde; hâlbuki o kültürden ve medeniyetten yoksun bir çevrede yetişmek ve bu beş kalıptan hiçbirine girmemek üzere gönderilmişti.

Bu yüzden dünyaya gözünü açtığında babasını görmez, bir annesi olsa da onu her türlü kalıptan uzak tutması gereken "el" annesi olduğu hâlde, onu çöle doğru çeker. O zamanlarda Arap geleneğine göre çocuklar iki yaşına kadar çöle götürülür, süt

çocukluğu dönemini orada geçirtirler, sonra onları şehre geri götürüp annelerinin eteğinde büyütürlerdi.

Oysa Muhammed geleneğin aksine, Mekke'ye geri gönderilmesi gerekirken bir bahaneyle yeniden çöle gider ve beş yaşına kadar orada yaşar. Bir süre sonra da annesi vefat eder. Bu hikmet dolu ince tedbirler, bütün Yunanî, Şarkî, Garbî, Yahudî, Mesihî, Zerdüştî kalıplarını kırması ve yeni bir kalıp kurması gereken bir çocuğu her türlü kalıbın dışında tutar. Sonra yine çobanlık bahanesiyle tedbirin ve takdirin eli, onu gençliğinde şehirden çöle doğru çeker. Böylece şehir ve şehrin çevresi, kendi beğendiği kalıpları, özgürce gelişmesi gereken bu ruhun üzerine kuramaz ve toplumun ve zamanın ruhu ona etki edemesin diye genel kültür sahibi olmayan bir toplumda var edilir. O aynı zamanda ümmidir; yani ne okuyabilir ne de yazabilir; çünkü mektep ve medresenin kalıbının da ona yüklenmemesi gerekmektedir.

Gördüğümüz gibi gelecekte böyle büyük bir risaleti üstlenmesi gereken bir şahsiyetin en büyük nasibi, onun bütün mekteplerden insanları kalıplar içinde yetiştiren, zamanın beğendiği bütün kalıplardan mahrum olmasıydı. Böylece hem ateşkedeleri yıkacak hem akademileri kapatacak ve bunların hepsine karşı mescidi inşa edecek bir adamın, bütün etnik yerel ve bölgesel kalıpları kırması gereken bir adamın kendisi bu kalıplara girmeyecekti.

Bu ilk boyutlar ruhunda sabitlenmesin diye önce babasını ondan alırlar; güçlü ve dayanıklı olması gereken bir ruh bir annenin okşayışlarıyla bir ceylan inceliği kazanmasın diye bir annenin sevgisini ve merhametini ondan uzak tuttular. İnsanların ruhu üzerinde son işlemi gerçekleştiren genel kültürden yoksun olan bir Yarımada'da dünyaya gelir; böylece bu büyük ruh hiçbir kültürün, medeniyetin ve dinin terbiyesiyle yetişmez. Çünkü olağan dışı bir risaleti yüklenmesi ve uygulaması gereken bir ruhun, hiçbir sıradan kalıpla şekillenmemesi gerekiyordu. Bu mahrumiyet, tarihin en büyük olayında en önemli ve en büyük rolü üstlenen bir şahsiyet için en büyük nasipti.

PEYGAMBER'İN ŞAHSİYETİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Doğrusu, Peygamber hakkında düşünmek bile çok dehşet verici, ağır ve korkutucudur. Hz. Ali gibi muazzam birisi der ki: "Biz, işler ne zaman sarpa sarıp zorlaşsa Allah'ın resulüne sığınır, gölgesinin altına girer, kendimizi o gölgenin altına atardık." [Buradan] bu insanın, bu adamın varlığının ne kadar yüce ve yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bizim anlayışımızın bu hakir daraltılara sığmaması çok doğaldır. Anlayabildiğimiz kadarıyla incelemek dışında, elimizde bulunan, insanları değerlendirdiğimiz kalıplarla böyle bir varlığı yorumlamak imkânsızdır.

Zirvede Bir Salabet, Zirvede Bir Mahbubiyet

Ders verdiğim, birkaç yıl boyunca sürekli olarak Peygamberin hayat hikâyesi ile meşgul olduğum sıralarda [karşılaştığım] hususlardan birisi[33] şudur: Tarihte hiçbir şahsiyet yoktur ki zirvede bir salabetle, zirvede bir mahbubiyeti bir arada toplamış olsun. Bir şahsiyette, insanın karşısında korkuya ve dehşete kapıldığı bunca azametle, Peygamberi tanırken insanda arkadaşça bir ünsiyet duygusu uyandıran başka bir hâlin bir arada bulunması mümkün değildir. Peygamberin "mahbub" oluşu onun peygamberliğinden ayrı bir şeydir. Çünkü Musa da İbrahim de İsa da peygamber idiler; kendi kavimleri arasında birer nebi ve resul olarak aziz, mahbub ve muhterem tutuluyorlardı. Ancak Peygamberin bunlara ek bir özelliği var, o da Peygamber sevgisinin daha sonraları ashaptan pek çoğunu korkuya düşüren "Sakın Peygamberin sözü Kur'an ayetlerinin üzerine gölge düşürüp, ayetlerin alanını daraltacak kadar bir güce dönüşmüş ve kendine yer açmış olmasın." kaygısıdır. (Biz burada kelimeler yoluyla Peygamberle meşgul oluyoruz, Peygamberin varlığıyla meşgul olanların onu ne denli sevdikleri ortadadır.) İnsanlar Peygamberi o kadar seviyorlardı, onun sözlerini o kadar dil-

33 Peygamberin kendi varlığına özgü birçok özelliği vardır. Ben bilinen ve hakkında konuşulmuş olan bu hususları tekrarlamak istemiyorum.

lerine dolamışlardı ki şimdi bile bin dört yüzyıl sonra, Mekke ve Medine'nin hiçbir kültürü olmayan, düşük zihniyet sahibi avam kesimi için Peygamber hâlâ diridir, onlarla konuşmaktadır; sözleri hatıraları, eserleri, yadigârları daima halk kitlesinin dilindedir. Sanki şu anda bile Medine'de yaşamaktadır. Hatta Medine'de kuaför, bakkal, eczacı olan insanlar bile, tarih bilmeyen, sîret okumamış, ümmî insanlar onun varlığını şu anda dahi hissetmektedirler; yani şu anda mevcuttur, orada yaşamaktadır, onunla temas hâlindedirler!

Bu 1400 yıl boyunca hiçbir olay, hiçbir çukur, hiçbir hendek bu insanların duygularıyla Peygamberin varlığının arasını açamamıştır. (Bu çok acayip bir şeydir.) Çok şaşırtıcı ve çok sıra dışı bir mahbubiyettir. Öyle ki insan Peygamberin hayat hikâyesini okuduktan sonra ona karşı büyük bir aşk duymaya başlar. Bunca azamet bu derece bir sadeliğe sığacak gibi değildir. Bu durum bizzat bir mucizedir. Felsefî bakımdan, tıpkı dünyayı bir yumurta kabuğuna sığdırmak gibidir; ama bu gerçekleşmiştir!

İnsan Mescid-i Nebi'nin bir köşesine oturdu mu, Peygamberin sistemi canlanıverir. Yeryüzündeki bunca muazzam imparatorluğu yerle bir eden, yakıp yıkan bu adam kimdir, nedir, necidir, cirmi ne kadardır! Oraya gitmiş olanlar ne mutlu ki bu zihinsel canlandırmayı hâlâ kafalarında kurabilirler. Mescid-i Nebi'ye sonradan ilave edilmiş kısımlar şimdi de bellidir. Eğer başka bir renkte olan Mescid-i Nebi'nin bir kısım sütunlarını toplu hâlde zihninizde canlandırırsanız -üstü kapalı ve üstü açık kısmı- Peygamberin tamamı 2100 arşın olan mescididir. Şimdiki sütunların yerinde bir hurma ağacı konulmuştur. (O sütunların yerine de şimdiki sütunlar konulmuştur). Yani büyük Roma imparatorluğu sistemini, Eyvan-ı Medain'in muazzam sistemini, çeyrek asırdan daha az bir zaman zarfında yerle bir eden bu sistemin nasıl bir sistem olduğunu mükemmel olarak gösterir. Bir köşede birkaç kerpiçten ev, avlusunun önü bizzat mescit olan, bir başka köşede bir minber, ona iki üç metre

mesafede de mihrabı, orası ev, burası mescidin yeri, namazın yeri, şurası da sohbet ettiği yer; şurası da iktidarının kuşattığı bütün alan! İslam'ın dünyadaki bütün üssü bundan ibaret; öldüğü ana kadar bütün sistemi işte buydu.

İnsan bu on, on iki metrelik mesafe içinde bir tarihin yapıldığını, onca azametlerin ve iktidarların hepsinin "toz duman" olduğunu görünce, bunun kesinlikle sıra dışı bir olgu olduğunu hisseder. İnsan bu mucize oluşu bizzat duyar ve gözleriyle görür.

Peygamberin hayatında gördüğümüz başka bir özellik de Peygamber yarımadada her nereye gitmişse insanın o memlekete, o topraklara, o taş parçalarına, o dağlara karşı bir cezbe [hissetmesidir]; bir mıknatıs gibi kalbinin buralara çekilmesidir; bir mıknatısın çekim alanı içinde kendisini hissetmesidir. Hatta ben Ebu Kubeys'in sırtlarında neler olup bittiğini, onunla Peygamberin hayatı arasında nasıl bir ilişki olduğunu, o korku yıllarında, vahyin kesildiği o gecelerde, Peygamberin kendisini oradan atmayı[34] düşündüğü zamanları bildiğim hâlde, buraya geldiğimde, bu atmosferin benim için ayrı bir cazibesi vardır. Almanya'dan falan gelen bazı çocuklar da ben onlara buranın neresi olduğunu söylemediğim hâlde, birlikte sohbet ederek Benî Âmir ve Benî Hâşim'in kollarından Ebu Kubeys dağına doğru tırmandığımız sırada, o dağın üstüne çıktığımızda, hepsi de ben ne hissediyorsam, bilinçsiz bir şekilde, onlar da hissediyorlardı; hâlbuki onlar bu hatırayı, bu memleketi, bu noktayı hiç bilmiyorlardı.

Peygamberin Yükseklerde Duruşu

Peygamberin ziyadesiyle şahsî vasıflarını naklediyorum; ne de olsa bugün onun şahsî günü. Onun mektebi ve ideolojisi hakkında her gün konuşmak mümkün. Ama bugün "bi'set" günü değil, doğum günü. Bu yüzden insanın, onun bizzat kendisin-

[34] Vahiy kesildiği, işin başında Allah boş verdiği ve o da gelecekte ne olacağını bilmediği için korkuyordu. Bazıları "Hayır, bunlar uydurmadır." diyorlar. Tesadüfen bu korku, meselenin doğruluk ve gerçekliğinin göstergesidir.

den, bu azametin ve şahsiyetin özelliklerinden söz etmesi fena olmaz diye düşünüyorum.

İnsan Peygamberin hayat hikâyesini ve memleketini görünce [şunu anlıyor] ki her nereye giderse gitsin onun özelliklerden birisi, bir kartal gibi yükseklere yerleşmesidir. Bir yere gittiklerinde, orada durakladıklarında, bir yere çadır kurduklarında en yüksek yeri seçmeleri gerekiyordu. Örneğin hac için Arafat'ı seçtiği gibi. Onun ruh hâli tıpkı yükseklere konan bir kuş gibiydi. Mina'ya bakınız. Mina vadisinde bulunan en yüksek tepe "Hif'tir; Hif Mescidi, eğer görürseniz orada, Mina'da, Peygamberin yeridir.

Arafat bir çöldür, çorak bir yerdir; bir köşesinde bir tepe vardır -bilirsiniz- Peygamber Arafat'ta yukarılara çıkmış ve yerleşmiştir. (Arafat'ta durduğu yer daha yukarıdadır.)

Bi'setinden önce şehrin etrafındaki bütün yüksek dağlarda, en yüksek ve en gizemli tepe Hirâ'dır. Orayı yalnız kalmak ve itikafa çekilmek için seçmiştir. Yer altlarına, deliklere, mağaralara sığınıp inzivaya çekilen ve uzlet eden ruhların aksine onun inzivası ve uzleti bile tepelerde, dağların yükseklerinde ve zirvelerindedir. Bunlar ruhsal ve psikolojik hallerdir. Ama aynı zamanda onun şahsî hallerinin de bir göstergesidir. Bazen bir kimsenin bireysel davranışı, onun varlığının azametini ve zatî niteliklerini anlatır bize.

Köhne Değerleri Yıkması ve Yeni Değerler İnşa Etmesi

O öylesine fevkalade muktedir ve şiddetli bir adamdır ki peygamber düşmanları bile ona küfretmek istediklerinde "O silahlı bir peygamberdir, dini de kılıç dinidir" derler.[35] Dünyada böyle bir görünüme sahiptir. Hiçbir Romalı, Aramlı, Yunanlı, Aryalı general, tarihte bizim peygamberimiz kadar savaşmamıştır. Savaşın büyüklüğü önemli değil, önemli olan savaş işiyle

[35] Kendisine küfrettiklerinde felsefesinin zillet, teslimiyet ve kölelik felsefesi olduğunu söyledikleri Mesih'in aksine.

meşgul olmak. Peygamber yaklaşık sekiz yıl savaşla iştigal etmiştir.[36] Bu süre zarfında 64 veya 65 savaşı vardır. Eğer günlerin [sayısını] hesap edeceksek ve [bu sayıya] bölecek olursak her 45, 50 günde bir askeri harekâtı olmuştur. Hiçbir asker kişi yoktur ki sadece asker olsa dahi on yıllık sosyal ve siyasi faaliyeti içinde 64 veya 65 kez savaşa veya askeri harekâta girişmiş olsun.

Bununla birlikte, bütün ashabı onun çehresinde askeri bir kişilik görmüyorlardı. Falanca kadın, kocası kendisiyle yatmıyor diye, onunla dertleşmeye geliyor, gönlünü ona açıyordu. O kadar halkın elinin altındaydı ki; birisi Peygamberin yanına geliyor ve onunla arasında ne kadar fark olduğunu hiç hissetmiyordu. (Bu sözleri söylediğin kişi kim? Sen mahallendeki hocaya bile bu sözleri söylemeye cüret edemezsin!) Gelir, bir saat Peygamberi oyalar, kocasının özelliklerini [anlatır], eve geldiğinde şöyle böyle, canı sıkkın, ben ne diyorum, o ne diyor; gece neler söyledi, kaç gecedir yatmadı, bana nasıl davranıyor, harçlık veriyor, vermiyor" diye konuşur. Bu adam oturur ve onu öyle bir dinler ki o ertesi gün de gelir; daha ertesi gün de komşusu gelir, sonraki gün bütün öteki kadınlar gelirler! Anlaşılan onlara öyle bir davranır ki; bir anda "yanlış yaptık, buraya gelmemeliydik" duygusuna kapılmazlar. O ölene kadar, hiç kimse yaptığı bu işin yanlış olduğunun farkına varmamıştır.

Bu adamın evrensel salabeti, heybeti, korkutuculuğu, azameti ve haysiyeti her zaman kendisini görmüş olan kimseleri etkilerdi; dost düşman fark etmezdi. Ama onu görenler onda tanıdık, bildik, sevimli bir adam bulurlardı. Uzaktan kırık ve hakir, yakından ise korkutucu ve korkunç görünen dünya büyüklerinin aksine.

İhtiyar bir kadının onunla işi vardı; bir ara Peygamberin odasından çıktığını görür, işte Peygamber karşısındadır! Peygamber

[36] Çünkü 10 yıl Medine'de idi. Bu 10 yılın ilk bir buçuk yılında ve son bir yılında savaş olmamıştır. Sadece bu sekiz yıllık [sürede] savaşıyor.

kendisiyle işi olduğunu anlar ve durur; gelmediğini görünce ona doğru gider. Kadının kekelemeye, elini ayağını yitirmeye başladığını görür. (Peygamberin şahsiyeti onu cezbetmiştir.) Peygamber gider, tıpkı kendi çocuğu gibi, ihtiyar kadının omzundan tutarak, "Anacığım kimden korkuyorsun?" der. "Ben kimim ki? Ben süt sağan o Kureyşli kadının oğluyum, sen kimden korkuyorsun?" İşte yeni bir değerler sistemi inşa edilmiştir ve öteki değerler sistemini değiştirmektedir.

Biz şimdi yeniden o eski Aristokrat değerlerimize geri döndük; biz şimdi yine Peygamberimizden söz ederken bile, onu Peygamber karşıtı değerlerle değerlendiriyoruz. Bu yüzden İmam Sadık der ki; "Allah Resulü'nün oturması bir kul oturuşu, yemesi bir kul yemesi idi ve kul olduğunu biliyordu."(Bu çok acayip bir şeydir!)[37]

Aristokrasi, sosyal bir statü olmak dışında, kendine has sembollere sahiptir. Kendi elbisesi vardır, kendi süsü püsü vardır, kendi bineği vardır, kendine has yaşam araçları vardır, kendine has lakapları vardır; bütün bunlar aristokrasinin alametleridir. İster ruhanî aristokrasi olsun -bakınız ruhanilerin lakapları asla bir zarfın arkasına sığmaz- ister siyasî veya sınıfsal aristokrasi olsun fark etmez.

Aristokrasinin alametlerinden biri uzun sakallardır; [mesela] Rusya'da yakın zamanlara kadar böyleydi. Senyör ailelere mensup kimselerin çok uzun sakalları vardı.

[Aristokrasinin] bir başka [alameti], uzun elbiseler, uzun kollar, lakaplar ve atlardır. At, Avrupa'da şövalyeliğin, İran'da süvariliğin özelliklerinden birisidir. Avrupa'da aristokratlara şövalye (Chevalier) derler. "Cheval" yani at kelimesinden gelir; İran'da "üsvar" derlerdi; yani binici. Bu yüzden aristokrat ailelere "üsvaran" derlerdi. Padişahların lakapları "Geştasb, Biveresb, Lohrasb vs." idi. Yani on at sahibi, yüz at, iki yüz at, bin at ... sahibi.

[37] Ona dair cüzî ve şahsî meselelerden söz ediyorum, ama şu anda onun şahsiyetinin etkisi altındayım.

Yani bu, bizzat aristokrasinin sembolüydü. Hatta Çin ve Avrupa aristokrasisinde, raiyetin/avamın ata binme hakkı yoktu. Parası yetmediğinden değil, parası yetse bile hakkı yoktu! Çünkü kılıç ve at sadece bu ailelerin [sahip olabileceği] aristokrasi alametleriydi. Peygamber savaşa gider[ken bile][38] deveye biner, yolculuklarında daima devesi veya katırı vardır. Hazret-i Emir, [Peygamberin] katıra bindiğini söyler. Katır, son derece değersiz bir halk kitlesinin en hakir bineğidir; bundan daha da hakiri onun semerinin bile olmamasıdır. (Bir rivayete göre, tokası olmayan ve üzerine birisinin bindiği iki tekerlek gibi!) Üstelik bu durum bir de bu adamın hiçbir şey olmadığının, saygın bir adam olmadığının belirtisidir. Bundan daha da hakiri birisini arkasına bindirmesidir. Peygamber genellikle şehirde böyle dolaşmayı seviyordu. (Hatta beylerin deyişiyle "erkekliğin" hilafına!)

O, süslere de el atarak daima emreder ve lânet ederek derdi ki: "Bu kabzadan daha uzun olan her şey ateştedir." Farklı bir taassupla "uzun elbiseleri makasla kesin, hiçbir Müslüman'ın dizinden aşağısını örtmeye hakkı yoktur" diye emir veriyordu. Oysa biz aristokrat sistemde, aristokrasi ne kadar şatafatlıysa, kadın ve erkeklerin elbise eteklerinin o kadar uzun olduğunu biliyoruz. Öyle ki Çin'de elbiseleri ayak tarafından birkaç metre uzatılarak yaparlardı. Daha sonra hareket edemediklerinden [elbiseyi] toplar, bir sepete koyar, sepetin altına da dört tekerlek koyup ve bunu kölelere taşıtırlardı! Buradan öyle anlaşılıyor ki elbiseyi makaslamak köklü, devrimci, kesin, derin ve anlamlı bir iştir. Bunların hepsi aristokrat değerlerin kırılması demektir.

Bütün lakapların kaldırılması: Peygamber isimleri bile kasten, devrimci bir şekilde düzeltmek istiyordu. [Mesela adı] Ebu'l-Âs olan birine "Hayır, Ebu Muti" dedi ve ondan sonra adı Ebu Muti oldu. Bazen lakap verdiği de olurdu. Şimdi bile köylerde insan-

[38] Burada Doktorun sözlerinden kısa bir bölüm kaydedilmemiştir. [ ] içindeki kelimeler tahminen seçilmiştir. (Derleyen)

lara verilen lakaplara alışkınızdır. Ama köylerde verilen bu lakaplar daha çok alaya alma, kötüleme veya eşraflık ve ırkçılık gibi yönlere sahiptir. Oysa Peygamberin koyduğu lakapların mizahi bir yanı olduğu gibi bir letafeti de vardı. Mesela elinde kedi olan birini gördüğünde ona "Ebu Hureyre/kediciğin babası" dedi ve bu ad kaldı. Mescide girdi baktı ki Ali toprağın üzerine yatmış. Kalk bakayım dedi, onu yerinden kaldırdı; o da kalktı. Yüzünü, gözünü, üstünü, başını tümüyle dağınık görünce, bu ne kılık böyle ey "Ebu Turab/toprağın babası" dedi. "Hazret-i Emir" o günden sonra sadece bu künye ile anılmaktan çok hoşlanırdı. Değerler tamamen değişmişti artık ve öyle anlaşılmaktadır ki şimdilerde din adamları/ruhaniler, eşraf/ileri gelenler, aristokratlar ve devlet adamları/rical için düzülen lakapların tamamen zıddına bir yöne sahiptir.

Peygamberin Eğitimi

Peygamberin özelliklerinden bir diğeri, onun "avamdan/halktan" biri olmasıdır. (Bu kötü bir terimdir, ama bunu daha iyi ifade eden başka bir terim yoktur.) Mutlak mı mutlak, hâlis mi hâlis bir ümmî. Terbiye (eğitim) ne demek? Terbiyenin anlamı bir varlığa şekil vermektir. Hangi etkenler insanı terbiye eder.

Bana göre bireyi inşa eden beş etken vardır. İlki annedir, bir çocuğun varlığının ilk boyutlarını inşa eder. İkincisi baba, üçüncüsü mektep, medrese ve kültür, dördüncüsü uygarlık ve beşincisi zamanın ruhudur. Mesela siz: Anneniz sizi eğitir, ikinci eğitim babadır, üçüncü eğitim okuduğunuz derslerdir, dördüncü eğitim Tahranlı oluşunuzdur, beşinci eğitim yirminci yüzyılda oluşunuzdur. Eğer Nâsıruddin Şah zamanının Tahranlısı olsaydınız, bugünün Tahranlısıyla bu dört etmen konusunda ortaktınız, ama zamanınız başka bir zamandı. İşte beş etken bunlardır.

İslam Peygamberinin şahsiyetinde bu beş etkenin hiçbirisinin yeri yoktur. Babası önceden gitmiştir. (Bu bir şey değil!) İkinci eğitim, anne; onu daha doğar doğmaz, süt emzirmek için

hemen çöle götürürler. Süt emmek üzere iki yıl orada kalır. İki yıl sonra anasının kucağına geri getirilmesi lazımdır; fakat annesinin elinin ona değmemesi gerekmektedir! Veba yayılır, çocuğu geri göndermek üzereyken bir kez daha çöle gönderirler. Veba, onun annesi tarafından yetiştirilmesine engel olur. Beş yaşına kadar ne anne görür ne de baba. Onu beş yaşındayken geri gönderirler. Kocası ölmüş ve sadece çocuğu kalmış olan anne onu ilk kez kucağına alır ve Medine'ye dayılarının yanına, kendi babasının yanına, ailesinin yanına götürmek ister. (Peygamberin annesi Medineli ve Benî Neccâr'dandır.) Yolun yarısında vefat eder, çocuk çölün ortasında yapayalnız kalır.

Üçüncü etken uygarlıktır:[39] Peygamber kesinlikle o çağın en bedevî/ilkel kavminde doğmuştur. Yarımada hem uygarlık bakımından yarımadadır, hem de coğrafi bakımdan. Coğrafi olarak bir yarımadadır. Yer üç tarafından suyla çevrili bir kara parçasıdır; ama bir damla su bile bu çölün içine nüfuz etmez. Kupkuru bir çöldür. Medenî bakımdan da tam bir yarımadadır; Yunan medeniyeti o yanda, Filistin bu yanda, İran ve Irak medeniyeti öte yanda, Hint daha ötede onu kuşatmıştır. Ama etrafında bulunan bu medeniyet eserlerinden hiçbirisi onun içine nüfuz edememiştir. Bundan dolayı medeniyetten, kültürden yoksun bir medeniyet ve kültür boşluğunda yetişir.

Beşinci etken zamandır: O sıralarda zaman, Roma medeniyetinin kontrolündedir, İskenderiye medeniyetinin kontrolündedir; İran medeniyetinin kontrolündedir; zaman onların kontrolü altındadır. Miladi 7. yüzyılda yarımadada zaman yoktur. Evet bizim şu anda 20. yüzyılda olduğumuz doğru, ama 20. yüzyılda yaşamıyoruz. Şu anda elbiseleri bile olmayan bazı ilkel kavimler mevcuttur. Takvimlerine bakarsanız 20. yüzyılda olduklarını sanırsınız, ama 20. yüzyılın orada varlığı söz konusu değildir. Onlar milattan önce 20. yüzyılda yaşamaktadırlar.

[39] Üçüncü etken, burada Doktorun Peygamber hakkında işaret etmeyi unuttuğu okul etkenidir. (Derleyen)

Gördüğümüz gibi Peygamber bir birey üzerinde etkili olan bu beş eğitimden en küçük bir iz ve renk almamış bir varlıktır, özgür mü özgür büyümüştür; işte bu yüzden beşeriyetin anlayamadığı, kabul edemediği ve sahip olamadığı bir kavramları, anlamları ve değerleri alma ve anlama yeteneğine sahiptir. İşte bu yüzden bütün değerleri ve medeniyetleri, eğitim ve öğretim sistemlerini, bütün inançları ve mukaddesleri yıkabilmiştir. Eğer eğitilmiş olsaydı kendi zamanının değerlerinin etkisi altında kalırdı.

Bundan dolayı Peygamberin ümmî oluşu, onun "varlığının el değmemişliği" anlamına gelir. Zaman, aile, tarih, kültür ve ahlâkî klişelerin onun üzerinde en küçük bir etkisi dahi yoktur. Bu yüzden tamamen yeni devrimci anlamları kolayca algılayabilmekte, öyle yaşayabilmekte, öyle olabilmekte, öyle yapabilmekte, öyle de yıkabilmektedir. Bütün bunları rahatça yapabilmektedir. İskenderiye'de Atina'da ve Hemedan'da felsefe okumuş bir filozof böyle bir yeteneğe asla sahip değildir

Zaaf Halinde Kudret

Peygamberin hayatında gerçekten çok tuhaf ve garip şeyler vardır. Yedinci yılda Mekke'ye gelip der ki "Biz öteki Araplar gibi (Peygamberlik ve hiçlik!) gidip evi/Kabe'yi tavaf etmek [istiyoruz]." Kendisine yol vermeyip, "Git, izin vermiyoruz" dediler. O da beyni pişmiş bir hâlde geri döndü.

Bedevî bir Arap kadar bile hakkı olmayan, kendi memleketinde son derece zayıf bir adam; kalkıyor, Roma imparatoruna, İran imparatoruna - süper güçlere- mektup yazıyor. Hem de nasıl bir üslupla. "Yâ Allah, bana teslim ol, yoksa başına ne gelirse senden gelecek!" Gerçekten kabadayı! Peki, efendi, kardeş! Ama hangi hesap kitapla? Daha demin Mekke duvarının arkasından Ebusüfyan seni geri çeviriyor; geri dönmeye mecbursun, çünkü başka çaren yok! Böyleyken geri dönüp kime mektup yazıyorsun? Hem de böyle bir üslupla! Belli ki sırtını dağa yaslamış, aksi takdirde nasıl böyle bir şey olabilir? Deli de değil. Belli ki

aklı başında bir adam, hesap kitabı da kendi elinde, imparator Husrev-i Perviz'in kesinlikle bir bölük göndermeye bile ihtiyacı olmadığını, Yemen'deki[40] bir kölesine "Git o Arab'ı, al ve getir!" demesinin yeteceğini biliyor. Zaten öyle de yaptı. Onu getirmeleri için Medine'ye bir tek asker bile göndermedi. Bâzân'a, yanındaki hizmetkârına; "Git bak bakalım, rüya gören ve böyle fodulluk eden bu adam kim? Bize teslim ol, yoksa... diye mektup yazıyor." dedi. Onu getirmek için dört tane adam gönder[ebilirdi]. Bu onun için yeterliydi!

Bununla birlikte dünyadaki böyle güçlere ve kendindeki böyle güçsüzlüklere rağmen, yeryüzündeki bütün güçlere böyle tehditler savuruyor ve yedinci yılda bu mektupları yazıp gönderiyor. (Bu mektupların yedinci yılda yazmış olması önemlidir.)

Evin İçindeki Peygamber

Sonra böyle bir azamet, bir evin içine girer. Bu kadınlar Peygamberin görünüşünde sade, sıradan, iyi bir koca görürler. Bu nasıl bir insandır ki kapının dışında imparatorlar ondan korkmaktadırlar ve o bu dünyada o denli kabadayı, bu ruhsal azamete ve heybete sahipken evin içine girer girmez karılarının, o zamanlar babalarından ve kocalarından köpek gibi korkan kadınların yakasına yapıştığı, hakaret ettiği, eziyet ettiği, sitem ettiği, başına vurduğu bir adamdır: "Bu seninki nasıl bir hayat? Bak başkaları nasıl yaşıyorlar, nasıl evleri var, kızları ne hâlde, kadınları nasıl? Şu bize kurduğun ev nasıl bir ev böyle?" Ebu Hureyre'nin tabiriyle, ay gelir geçer, bu evin mutfağından duman yükselmez. Çok savurganlık yapmak istediklerinde hurma çekirdeğini alır, hurmayla yoğururlardı (Yine de aşçılık değil mi?) ve yumuşak hale gelinceye kadar yoğururlardı. O da bu yemeği çok severdi, ne zaman karnını çokça doyurmak iste-

40 Aslında Hicaz'ın neresi olduğunu bilmedikleri için bir Babaî kalesinde "Ben peygamberim." dediğini [söylemişlerdir]. Arabistan çölünün ortasında bir köyde! Arapların kendileri bunlara önem vermemektedirler. Bunlara sadece Yemen âşina idi. [O da] bayındır bir yer [olduğu için]. Oraya hükümet kurmak üzere bir kölelerini göndermişlerdi.

se ondan yerdi. Hayatı buydu! Evi, evindeki mobilyaları buydu! Avrupa'da birisi "Peygamber, aşkları ve eşleri" diye bir konuşma yaptı. Ben de [ona cevap olarak bu konuda] şöyle dedim: Peygamberin haremi nasıl bir yer? Çamurdan yapılmış küçücük bir oda, kendisi bizzat çamurdan yapmıştır. Yarısı hasır yarısı da kumdandır. Kumu çölden getirmişlerdir ve birkaç günde bir kirlenmesin diye değiştirirler. Sevgili eşinin -ki Aişe'dir- evindeki mobilya bundan ibarettir. Kocaman bir imparatorluğun bütün mobilyası budur. Peki bu kadınlara karşı nasıl davranıyor? Eşine ve ailesine karşı artık Resulullah değil. Artık bir ... Bazen Ömer itiraz eder "Bunlara niye bu kadar yüz veriyorsun?" diye. [Hafsa] Ömer'den korkardı [ama Peygamber] ona yüz veriyordu. [Ömer] kendi kızına "Sana ne oluyor, kime naz yapıyorsun sen?" diyordu. Çünkü Hafsa hem dul bir kadındı, hem huyu bozuktu, hem de çirkindi. Hiç kimse onu almadı. Ömer ona bir koca bulabilmek için oraya buraya koşuşturduysa da bulamadı. Peygamber de onu bu belirsizlikten kurtarmak için kendisi görücü oldu. Çirkin, huysuz bir dul kadın Peygamberin yanına geldi, ne kadar da Peygambere bağırıp çağırıyordu, [Peygamber] ömrü boyunca onunla uzlaştı, birbirleriyle anlaştılar. Bu çok çok acayip bir şeydir. Bu kadar tahammül, bu kadar huşu, bu kadar sadelik!

Mahrumların Dostu Muhammed

Sokaklara çıktığında kimsenin selam vermediği, kimsenin selamını almadığı bütün dulların, yersiz yurtsuz sığınaksızların, kimsesizlerin, gariplerin, yabancıların tek dostudur o. Bazen bu yabancılardan birkaçının, bu koyun çobanlarının veya dilencilerin sokak kenarına gelip yere oturduklarını, sofralarını serip birkaç lokma bir şey yediklerini görürdü. Bunlara bakıp o da yere oturur onlarla birlikte ciddi ciddi yemek yemeye başlardı, asla "...* mış gibi" yapmazdı, fotoğrafını çeksinler diye yapmacıklık etmezdi! Oturur, doyasıya yer, sonra da bunlarla arkadaş olur, gece onları davet eder ve derdi ki "Şimdi de siz bu gece bizim eve buyurun!" Kendini o kadar aşağılara çekerdi ki

Medine'de ondan daha aşağılarda kimse yoktu sanki! Benî Mustalik'ten dönüyorlardı. (Bu çok korkunçtur! Bütün değerlerin aristokrat değerler olduğu bir dönemdir.) Medine halkı (Artık Medine'de kimse kalmamıştı, savaşçıların hepsi gitmişti, ihtiyar kadınlar, çoluk çocuk kalmıştı, ordu hareket ediyordu ve [şimdi] geri dönüyordu) onu karşılamaya gelmişlerdi. Şehrin biraz dışına çıkmışlardı, Peygamberin rehberliğinde [geri dönmekte] olan Medine ordusunu karşılamak üzere kadınlardan, çocuklardan, ailelerden, ihtiyarlardan ve Medine'nin saygın kimselerinden ve geri kalmış olanlardan oluşan saflar oluşmuştu. Atsız sansız bir amele de oralarda toprak bellerken Peygamberle mücahitlerin geri döndüklerini görünce hemen yola çıkıp, kalabalığın arkasında, aralarda bir yerde bir köşeye sıkışıp izlemeye koyulmuştu. Yani kendisine asla o kadar değer vermeyen birisi ki öne çıkıp hâl hatır sorsun! (Bizim öne çıkıp selam verecek kadar şahsiyetimiz yok, hayır, bu şekilde seyrediyoruz. Peygamber safların oluştuğunu görünce onların önünde yere indi. Öndeki safların arasından geçip herkesle tokalaşır, sonra o amelenin safların arkasında saklandığını görünce safları yarıp ona doğru yürür ve elini uzatır. Onun ise eli ayağı birbirine dolaşır. (Bu nedir, bu nasıl olur!) Kendisini asla böyle bir durum için hazırlamamıştı. Küreğini atıp elini uzatır. Peygamber biraz irkilir, çünkü elinde taş parçası gibi bir şey hisseder. Şaşırarak "Eline ne oldu?" der. Adam: "Hiç, ben kürek sallarım, işçiyim, ameleyim; ellerim biraz nasır bağlamıştır. Üstünde çamur kalmış, kurumuş." der. Peygamber bu eli neden önceden tanımadım diye yaptığından sarsılır biraz, sonra yaptığını telafi etmek istercesine, bu tepkisine karşılık onun elini alır, öper, ordusunun önünde yukarı kaldırarak der ki: "Bu ateşin asla dokunmayacağı bir eldir." Bu çok sıra dışı bir adamdır! Acayip bir varlıktır! Şimdi gel, fiziki olarak vahyi ispat et, [mesela] ne renktir? Bu kesinlikle başka bir şey, başka bir yerden gelme bu! Ne zaman, hangi dönemde, hangi devranda, hangi zamanda, hangi konumda!? Büyük Fransız Devrimini ve Victor Hugo'yu okumamıştır. Medeniyet İran'da ve Roma'dadır.

Eğitim ve kültür oradadır; değerlerin nasıl olduğuna bir bakınız. Bu olaydan bin yıl önce bile muazzam bir kültüre sahip olan Hindistan'da, şimdi bile 20. yüzyılda, işe giden işçiler akşamları patronlarından para almak için yanlarında kâse götürürler; patronu yukarıdan parayı kâsenin içine atar, böylece eli doğrudan doğruya bu amelelerin eline değmemiş olur! Üstelik bu aristokrasinin ortadan kalktığı modern ticaret döneminde böyledir; kabile döneminde veya geleneksel tarım hayatında değil. Orada neler olup bittiğine bir bakın. Bu beyefendi İngilizce bilir, moderndir, Avrupa'yı ve dünyayı tanır, ama hâlâ bu tür değerlerin peşindedir. Dünya böyle bir değerler sistemine sahiptir!

İşte bu yüzden, el öpmeyi şirk sayan bir Peygamber, sadece iki kişinin elini öpmüştür; bir kadının -Fatıma- ve bir amelenin elini.

Peygamberin İntizamı

Benim için Peygamberden söz etmek gerçekten zordur. Hatta şahsi ve hususi hayatı hakkında, sırf bunlardan söz etme imkânı olduğu için konuştum. Bu insan sade bir insandır derken, aynı zamanda onun tamamen kendi şahsına has özellikleri olduğunu da söylüyorum. [Bu özelliklerden birisi de] onun tertibi, düzeni ve intizamıdır (ki bendenizde ziyadesiyle mevcuttur!). Sanki birleşmiş milletler teşkilatı genel sekreteridir! Üç tane çamurdan oda, hasırdan ve hurma dalından örülmüş bir çatı (bütün teşkilatı bundan ibaret); öyle organize edilmiş ve düzenlenmiş ki dünyadaki en büyük bürokrasi bile böyle bir intizama sahip değildir. Sanki bu olgu, tabiî bir olgudur ve aslında dünyanın bir parçasıdır. Muhammed, hacim bakımından insanoğlu şeklinde küçük bir sistem/nizamdır, tıpkı bir bilgisayar gibi çalışmaktadır, matematiksel bir şey gibi... Şu mescidine bir bakın (Şimdi bunun ayrıntısına girmeyeceğim.)

Bu kadar sade, ama bu kadar titiz ve özenli bir hayat: Birkaç tane eşi var, kendisinden on, on iki yaş büyük olan Ümmü'l-

Mesâkîn'in yanına, Aişe'nin yanına gittiği kadar gider. Ömrü boyunca tek bir istisna bile yapmaz; hastalandığı ve bir yerde kalmak zorunda olduğu hallerde bu kadınlardan izin alır; onun aynı evde kalması için ötekilerin izin vermesi gerekir. Sokaklarda ötekiler gibi yürüyen, sırtına çocukları bindiren[41] öyle sade bir adamın hayatı, düzeni ve intizamı işte böyledir.

Sonra üç sütunu [vardır]; öyle özel sütunlar da değil; evinin çatısının üzerine oturtulduğu sütunlar; üç tane hurma kütüğü; şimdi birinin üstünde "Ustuvanetü'l-halak", birinde "Ustuvanetü'l-hars", birisinde de "Ustuvanetu't-teheccud" yazıyor. Ne demek bu? Yani Peygamber ne zaman namaz kılsa orada minberin kenarında durur, yani canı isteyen herkes oraya gelebilsin diye, alışverişte kandırılan biri gelip çektiği derdi orada söyleyebilsin diye, kocasından şikayeti olan biri gelip anlatsın diye, kavga eden [iki kişi] olanı biteni gelip anlatabilsin diye, Medine'de biri birine küfredecek olsa gelsin söylesin diye, herkes her ne istiyorsa söylesin diye. Ama bu adamın bazen komisyona da ihtiyacı oluyor: Kabile reisleri gelmişler onunla konuşmak istiyorlar. İslam'ın kaderiyle ilgili müzakereler yapılacak. Pekâlâ bunu hesabını yapmak durumunda. Ama yine kapısı kapalı bir odaya girmiyor! Geliyor ve bu sütunun yanına oturuyor. Buraya oturduğunda, içeri giren bütün Müslümanlar Peygamberin komisyonu olduğunu ve artık yanına oturmamaları gerektiğini anlarlar. Yabancı misafirleri olduğu[42], önemli siyasi müzakereleri olduğu ve artık onunla konuşmamaları (belki daha sonra) gerektiği bellidir. Siyasetin, mücadelenin,

[41] Bütün Sahabîler, "Beyefendi! Sizin şahsiyetiniz..." diye korkuyorlar. Hatta onu kendi huzurunda kınıyorlar: Peygamber, çocuğunu o kadar öpüyordu ki... daha sonra Ashaptan biri şöyle dedi: Peygamber aslında çocuklarının önünde eli ayağınadolaşıyor. Vallahi, benim oğlum şimdi büyüdü ve ömrüme ant olsun ki ben onu bir defa bile öpmedim. Peygamber duydu ve o kadar hoşnutsuz oldu ki şöyle dedi: "Sevgiyi tatmayan ve tatmamış olan, bu sevgi ve muhabbet zevkini anlamayan kimse Allah'tan asla merhamet görmeyecektir."

[42] Bu "Ustuvânetu'l-vufûd"dur, yani temsilci heyetlerin [sütunu].

çekişmelerin, gerekli gereksiz herkesin gönül derdine kulak veren bu adam, aynı zamanda melekut aleminde seyreden ruhanî bir azamete sahiptir ve onun tefekküre, teemmüle, susmaya ve inzivaya da ihtiyacı vardır.

Ne zaman kendi kendisiyle yalnız kalmak ve derinlere dalmak istese "Ustüvanetü't-teheccud"e gider. Oradayken hiç kimse yanına girmez, ailesinin kendisiyle temas kurmaması gerekir; karısının onunla konuşmaması gerekir; en yakın ashabı bile yanına yanaşmaz, erkeklerin onunla işi yoktur; kendi başına, yapayalnızdır. Gelen temsilci heyetlerinin beklemesi lazımdır. Orada teheccüd sütununun yanına oturduğunda anlaşılır ki kendi başına tefekkür etmekte, namaz kılmaktadır. Bazen normal namazlarını kılar, insanlara namaz kıldırır; ama bazen gece yarıları kendine has ruhsal halleri vardır; o sırada yalnız başına namaz kılmak ister, kimse ona iktida etmemeli, kimse onu rahatsız etmemelidir. Bu üç ev arasında döner durur. Fatıma'nın evinin arkasına gelir orada namaza durur. (Özel bir yer de değildir, Fatıma'nın evinin arkasında, orada durur.) Yani yalnız namaz kılmalıdır ve kimsenin etrafında olmaya hakkı yoktur.

Bu düzen öyle bir noktaya ulaşır ki ev eşyalarının bile özel adı vardır. İbn Hişâm, *Sîre*'sinde bunun bir listesini yazmıştır; her birinin özel bir adı olan birkaç eşeği ve katırı vardır. (Falanca siyah kuyruklu katırı getirin demez, onun bir adı vardır...*) Birkaç tane başlığı vardır. Savaşlarda giydiği dört tane köşeli başlığı, 2-3 tane de Cuma günleri barış törenleri ve sosyal teşrifatlar sırasında giydiği sarığı vardır. Bu sarıklardan her birinin özel bir adı vardır! Başlıklarının bile özel adı varken varın o düzeni siz hesap edin! Bedeni tıpkı tabiat gibi çalışmaktadır. İnsanî davranış özellikleri olan "yüz" gibi değildir. Ona bakmak da [böyledir].

Mühendis Bâzergân (Allah gerçekten ona bu yaptığı işten dolayı büyük bir ödül verecek.) Kur'an ayetleri üzerinde düzen bakımından matematiksel bir çalışma yapmıştır. Onun yaptığı

şey ayetlerin üzerine uzunlukları bakımından bir cetvel çekmiş olmasıdır. Biliyoruz ki Mekke'de nazil olan ayetler daha kısa, medenî ayetler ise daha uzundur. (Bunun neden böyle olduğu malumdur.) Bâzergân vahyin indiği 23 yıldaki ayetleri, 23 somut ölçü üzerinde tasnif etmiş ve her birisini kendi yılının ölçüsü üzerine koymuştur. Tesadüfen o yıla ait olan bir ayet çıkmıştır. Her yıl nazil olan bir ayetin kelimelerinin sayısını da saymak suretiyle bilebiliriz. Sonra ne şekilde çıktığına bakarız. Birinci yıl Peygambere 2500 kelime nazil olmuştur. Yani birinci yılda Peygamberin ağzından çıkmış ayetleri sayarsak 2500 kelimedir. İkinci yıl 3000, üçüncü yıl 3500, dördüncü [yıl] 4000, [sonraki yıllarda] 4500, 5000, 5500, 6000, 6500. Burada iştigal ettiğimiz şey nedir? Fizikî ve matematiksel bir düzen; konuşan kişiyle işimiz yok. Sanki yılın çeşitli ayları boyunca güneşin ışığı ile yağmurun yağışı arasındaki bağın eğrisinden söz ediyoruz. Sürekli konuşan bir insan, 23 yıl zarfında baskı, başarı, sevinç, zorluk, siyaset ve ibadetle ilgili meseleleri konuştuğu sırada geçen sene söylediği sözlere 500 ilave kelime konuşma hususunda kendisini asla kontrol edemez. [Hâlbuki] farkında olmaksızın Peygamberin ağzından nazil olan ayetlerin toplamının her yıl tam bir ölçüsü vardır. 500 kelime bir önceki yılın payına ilave edilmektedir.

Demek ki biz tabiî ve insanî bir şahsiyet karşısında değil bilimsel bir düzenle karşı karşıyayız. Peygamber gerçekten de gece ve gündüz gibi, deniz gibi, yıldız gibi bir ayettir. Varlık aleminin ve var oluşun bir parçasıdır.

Hz. Emir, Peygamberin başka bir özelliğini naklederek onun fizyonomisini ve dış görünüşünü ayrıntılı bir şekilde resmeder. (Yani onu kelimelerle resmetmiştir). Ne kadar günümüze ait bir tasvirdir, ne kadar psikolojiktir ve ne kadar ressamcadır. Şöyle der; "Uzun görünecek kadar uzun boylu, kısa görünecek kadar kısa boylu değildi. Omuzları yüksek olup güçlü bir iskeleti vardı. Kudretli gözleri, tok bir sesi vardı. Yürürken hamle ederek yürür ve bir miktar öne doğru eğilirdi. (Öyle yayıla yayıla

ve geriye doğru yürümezdi, sürekli yemek yediği için arkaya doğru kaykılan kimseler gibi değil. Onun durumu havayı yararak ilerleyen birisininkine benzer. Uzaktan görünür ve gözleri alırdı. Sanki çağlayarak gelen bir ırmak veya dağdan yuvarlanan bir kaya parçası gibiydi. Daima yokuş aşağı bir hâldeydi.) Göğsünde bir omzundan öbür omzuna doğru tüyler bitmiş ve bir çizgi şeklinde göbeğine kadar uzanmıştı. Vücudunu temizlemede bütün ömrü boyunca bir havluyu iki kere kullanmamıştı. Günümüzde devrimci bir adam esasen pis bir adam demektir! Aslında günümüz devrimci değerleri bu şekildedir. Eğer bir kimse temizse ona burjuva olmuş derler. Oysa varlığı bile devrimci olan hayatı, bütün düzeni, varı yoğu dört tane hasırdan ibaret olan, un ve hurma çekirdeği yiyen, ama dünyayı değiştirmiş olan bir adamdır. Bu adam çölde onun suyuyla, onun sağlık koşullarıyla büyümüş ve çobanlık yapmış olduğu hâlde ömrü boyunca bir kere bile aynı havluyu ikinci kez kullanmamış bir temizlik ve sağlık anlayışına sahiptir.[43] El-Hamîsî'de şöyle yazar: "Serveti yoktu ama dünyalığının üçte birini temizliğe ve bezenmeye ayırıyordu." (Sahip olduğu bütün paranın üçte biri süse, temizliğe ve kokuya aitti.) Ne diyeyim kesinlikle inanması zor. Kılıçları da böyleydi. Bütün kılıçlarının da her birinin bir adı vardı.

Peygamberin Vefatı

Peygamberin vefatı, [hayatının] bütün fasıllarından daha güzeldir. Biz her zaman gürültülü, patırtılı, sinemacıların tabiriyle operasyonel ölümleri anlarız: Böyle ölümlerin savaşı, patırtısı, keşmekeşi, sesi, hareketi vardır. Sanatçıların tabiriyle çok olaylı, çok maceralıdır... Ne var ki onca derinliğine, azametine, güzelliğine ve taşıdığı onca ibrete rağmen, sakin bir ölümü hissedemez ve anlayamayız. İşte bu yüzden şimdiye dek

[43] 18. yüzyılda [bile] zamanın en büyük medeni ülkesinin kralları, yani 7.000 kişinin oturduğu Versay'da "Lui"ler tuvalete sahip değil iken altlarına çanak koyuyorlar, def-i hacet yaptıktan sonra dışarı atıyorlardı. Pislik kokusu [o kadar çok oluyordu] ki parfüm sürmek zorunda kalıyorlardı.

Peygamberin vefatı keşfedilmemiştir. Yoksa zerre kadar duygusu olan ve bu şeylerden anlayan birisi için Peygamberin vefatı Hüseyin'in vefatından kesinlikle daha üzücü, daha derin ve gerçekten daha kanlı bir trajedidir.

Peygamberin can çekişmesi bir yıl sürer; Veda Haccı'ndan ağzının kapandığı ve ölüme hazırlandığı son ana dek. Bu bir yıl boyunca bütün davranışları, bütün sözleri başka bir şekildedir. Ashabı ile ilişkileri sınırlıdır, her birisi somut bir hesaba ve anlama dayanır. Bütün bunlar arasında Ali ile bağı özel bir hâl almıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki hem bu adamın hem de kendisinin durumundan kaygı duymakta, bu duruma istinat ederek ashabının ileri gelenleri arasında onun hakkında söylediği övgülü sözlerle ve ona karşı davranışlarıyla onun yalnızlığını telafi etmek istemektedir. Bir yıl boyunca bu hikâye sürekli tekrarlanır.

Ayrıntılı olduğu ve hepiniz de duymuş olduğu için tekrar etmiyorum. Ama eğer isterseniz Peygamberin vefatıyla [ilgili] son birkaç sayfasını burada [okurum].[44] (Elbette burada özet olacak): İnsan, hayatı boyunca daima kendisini örterek saklar. Daima başkalarının göründüğü görüntüsünün altında saklıdır. İnsanın yüzünde daima bir örtü vardır. Sadece iki yerde bütün ömrü boyunca yüzüne taktığı o örtüyü açar: Hapishane hücresi ve ölüm döşeği. Bu iki yerde herkesin gerçek yüzünü iyice görme fırsatı elde edilir. Özellikle de ölüm anında.

"İnsan ölümün kokusunu alınca samimileşir herkes ölüm döşeğinde kendisidir. Ölüm korkusu onu o kadar sersemletir ki gösteriş yapma mecali kalmaz. Ölüm hadisesi o kadar büyüktür ki başka her şey onun karşısında küçük kalır. Ruh bir ömür boyunca çeşitli maslahatlar gereği bakışlardan saklanmış olduğu o gizli yerden çırılçıplak dışarı çıkar. Ölüm bu gizli sığınağın kapısını çalmıştır."

[44] Bkz: "Hicretten Vefata Dek" bölümündeki "Muhammed Ölüyor" başlığı. (Derleyen)

"Ölmek de bir sanattır. Her sanat gibi onu da öğrenmek gerekir. Çok güzel ve derin bir gösteri, hayatın en seyirlik sahnesidir ölüm. Güzel ölmüş olan pek az insan vardır. Ben bir süredir güzel ölmüş olan insanları bulmak için tarihte dolaşıyorum. Çok güzel muhteşem ölümler buldum hiç kuşkusuz nasıl ölmek gerektiğini bilenler nasıl yaşamak gerektiğini de biliyorlardı. Çünkü yaşamanın sadece alıp vermek olmadığını bilen kimseler için ölmek de sadece son nefesi vermek değildir. Ölüm bizzat hayat kadar büyük bir iştir."

Büyük ölümler de büyük ölümlerin hepsi de aynı şekilde değildir. Herkes yaşadığı gibi ölür, var olduğu gibi ölür. Bu ölümlerin en meşhurlarından birisi Roma İmparatoru Vespasien'in ölümüdür. O yatağa düşmüş can çekişiyordu. Subayları yanında ayakta durmuşlardı. Canının boğazına dayandığını hisseder hissetmez birden yerinden fırlayarak "Bir imparator ayakta ölmelidir." diye bağırıp komutanlarının kucağında ayakta can verdi."

"Çok muhteşem, ama öyle gözler vardır ki bazı iri şeyleri gören gözlere görünmeyen derin ve ince güzellikleri ve ihtişamları görür." (Bir generalin ölümünün güzelliğini insan çabucak anlayabilir. Ama...)

"İnsanlar bir savaş sahnesinin ihtişamını, kılıcın güzelliğini, bir bulutun letafetini hissedebilir ama bir ruhun ihtişamını bir tefekkürün güzelliğini ve bir ihtiyacın letafetini algılayamazlar."

"Muhammed'in ölümü bu türdendir: Kılıç parıltısı, kan dalgası, öfkeli otların kişnemesi, kahramanca meydan okuyuş feryatları onu süslememiştir. Bu yüzden fersiz gözler asla onun güzelliğini görmemişlerdir. Muhammed'in ölümle karşılaşması nasıl sıradan olabilir?"

Bu sene Peygamberin bakışında, sözünde, davranışlarında yorulmak bilmez sosyal çabalarında ve özel hayatında hayatın sonu ve ölümün başlangıcı görünmekteydi. Tarihin büyük komutanı şimdi 23 yıl gece gündüz süren bir çaba ve emekle

seferber ettiği ağır bir orduyu istikbalin cephesine göndermek zorundaydı. Her yerde her zaman ruhlarda ki cehalet ve düşkünlüğe karşı, toplumlarda ise Kayser ve Kisra'ya karşı büyük bir savaşı başlatmaya karşı giden bir ordu..."

"Muhammed'in büyük risaleti sona ermiştir. Ordusunu son kez selamlamalı bir kez daha 23 yıl boyunca öğrettiklerini hatırlamalıdır. Genel bir gözden geçirme, meseleleri topluca değerlendirme, ayrıntıları inceleme. Böylece söylemediği bir söz, halkın işitmediği bir husus kalmasın ve bu yolculukta her şey önceden hazırlanmış olsun."

Hicretin 11. yılı başlar ve Muhammed'in verimli hayatı sona erer. İlk işi halkla vedalaşmaktır, Mekke'de, insanların evinin yanı başındaki Kâbe'de." (Bu onun Hac hikâyesidir, çok ayrıntılı olduğundan buraya almıyorum, burada karşımıza çok ilginç bir hikâye çıkar.)

"Tavaftan sonra İbrahim'in makamında iki rekat namaz kıldı. (Veda Haccı). Sonra Hacerü'l Esved'i bir kez daha öpüp hızla Safa'ya doğru gitti. Safa ile Merve arasında "say" yaptı ve bu sırada kurbanlık getirmeyen herkesin Umre'yi bırakıp ihramını açmasını ilan etti. (Buradaki davranışına bir bakın.) Bu iş pek çok kimseye ağır geldi, bu emri uygulamakta tereddüt ettiler. Peygamber buna çok öfkelendi, öfkeden yüzü kızardı; kızgınlıktan titreyen bir sesle: "Ne emrediyorsam onu yapın" diyerek kızgın bir hâlde çadırına girdi. Aişe korkarak "Kim seni böyle kızdırdı?" diye söylendi. Öfkeden azarlayıcı bir hâl almış sesiyle: "Nasıl kızmayayım, ben emrediyorum, bunlarsa dinlemiyorlar." dedi. O sırada içeri bir sahabe girdi. Peygamberi perişan hâlde görünce üzülerek: "Ey Allah'ın Resulü kim seni kızdırdıysa Allah onu ateşine atsın." dedi. Peygamber: "Görmedin mi insanlara bir hususta emir verdim, ama onlar onu uygulamakta itaat etmediler. Bilseydim ben de kurbanlık getirmezdim ve onlar gibi ihramımı açardım." dedi.

İnsanlar Peygamberin çok incindiğini haber alıp yaptıklarından

utanarak derhal ihramlarını çözdüler. Kurbanlık getirmemiş olan kızı Fatıma ve bütün eşleri de böyle yaptılar.

Tarih, bu aristokrat köle, yine hayretlere düştü. Bu da ne? Bu kralın yüz binlerce kölesi var. Öyleyse neden suçluları cezalandırmıyor? (Veda Haccı'nda yüz bin kişi vardı.) Cellat nerede? Neden bir katliam için ferman vermiyor?" (Tarih böyle şeylere alışkındır; o ise üzgün ve öfkeli bir şekilde çadırına gidiyor!)

Bu kral nasıl hüküm sürüyor? Bu memleketi neyle almış. İpekle safrandan başka bir şeyle memleket zapt etmek mümkün mü ki? Birisi kılıç birisi para, Bu ne kılıç ne de eteğinde parası var. Öyleyse memleketi neyle alıyor?

Evet alınabilir. Zaten bu ümmî adam bunu öğretmek için gelmiştir. Atina, Roma ve Medain medreselerinin öğretmenleri, Doğu'nun ve Batı'nın büyük medeniyetlerinin yetiştirdikleri bunları ne bilir? Bunların siyaset ilkokulunda kurttan ve tilkiden başka üstatları olmamıştır.

Peygamber Arafat Tepesi'nin üstünde (Cebelü'r-Rahme) durmuş ve sesini iletsinler diye birkaç adam görevlendirmişti. (Bu ona o da ötekine söyleyecekti.) O bizzat Rebia'ya: "Ey Rebia insanlara, ey insanlar Allah Resulü diyor ki: Hangi ayda olduğumuzu biliyor musunuz?" demesini söyler. (Son konuşması)

Rebia yüksek sesle soruyu tekrar eder, Peygamber bekler. (Dikkate bakar mısınız?) İnsanlar cevap vermeleri gerektiğini hissederek derler ki: "Haram ayındayız." Peygamber sözüne devam ederek onlara söyle: "Allah Rabbinize kavuşuncaya kadar kanlarınız ve mallarınız bu ay nasıl haramsa size haram kılmıştır. De ki: Ey İnsanlar Allah'ın Elçisi bu ay hangi aydır biliyor musunuz? diyor." Rebia tekrar ediyor, Peygamber bekliyor, diyorlar ki haram aydır. Onlara de ki "Allah, Rabbinize kavuşuncaya kadar kanlarınız ve mallarınız nasıl haramsa size haram kılmıştır. De ki: Bugün hangi gündür biliyor musunuz?" Rebia tekrar eder. "Hacc-ı Ekber günüdür" derler. Onlara de ki: "Allah, kanlarınız ve mallarınız nasıl haramsa, bugünü size

öylece haram kılmıştır." Peygamber bu üslup üzere sözlerine devam eder."

"Ey İnsanlar sözümü dinleyin, bilmiyorum belki bu yıldan sonra sizi burada bir daha asla göremeyeceğim. Ey İnsanlar Rabbinize kavuşuncaya kadar kanlarınız ve mallarınız bugün ve bu ay nasıl haramsa, size öylece haramdır. Siz yakında Rabbinize kavuşacaksınız; O size amellerinizden hesap soracak. Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine ulaştırsın; bütün faizler iptal edilmiştir; ama sermayeleriniz sizindir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah faizin yok olduğuna hükmetmiştir. Abbas Bin Abdülmuttalib'in faizinin tamamı yok hükmündedir. (Önce kendi ailesinin hesabını görmekte ve sonra...) Cahiliyede olan her kan davası hükümsüzdür; vazgeçtiğim ilk kan davası İbn Rebia b. Haris b. Abdülmuttalib'in kanıdır." (ki ben talep ediyorum!)

Son büyük görevini yerine getirmişti. Dünyadaki en tehlikeli görevleri başarıyla sona erdiren tarihin en büyük adamı, şimdi vicdanı rahat ve ruhu muzaffer olarak vefalı arkadaşlarının arasında, Medine'de ölmek üzere kendi şehrini sonsuza dek terk etmektedir. Sonra "Gadîr" olayının hikâyesi vardır. Peygamber geri dönerken ashabını ve dostlarını birer birer gözden geçirir ve değerlendirir. Yarın kimlerin etrafında bir araya gelecekler. Osman şöyle, Ebubekir böyle, Sad ibni Ebi Vakkas şöyle, Abdurrahman böyle derken sıra Ali'ye gelir. O arada Ali'nin özel bir seçkinliği vardır. (Ali'yi en sona getirdi diye saldırırlar! İyi de değersiz şeyleri öne çıkarırlar!) O Muhammed'in cahiliyeyle bağı bulunmayan tek ünlü sahabesidir; İslam ile başlamış bir nesil olup ruhu Muhammed'in inkılabında şekillenmiştir. Onun eğitiminin bir başka özelliği de şudur: Yoksulluğun müşfik eli, bir insanın ruhunun ve fikrinin ilk boyutlarının oluştuğu bir yaş diliminde, onu kendi evinden alıp Muhammed'in evine götürür ve büyük bir tesadüf, babası olan bu çocuğu, amcasının oğlunun eline teslim eder. (O sıralarda bir kimsenin babası hayatta, belli ve ünlü iken amcasının oğlunun eline tes-

lim edilmesi sıra dışı bir şeydi.) Böylece ideal bir insan numunesi olması gereken hayret verici bir adamın ruhu, kitabı Ku'ran ve öğretmeni Muhammed olan bir medresede eğitilecektir. O, daha işin başından itibaren ilk mesajla birlikte Peygambere aşina olur ve çocuğun tertemiz levhasına cahiliye yazısı yazılmamış olur. Kılıç, söz ve siyaset adamı, bir arif kadar ince duygulara, bir bilge kadar sağlam düşüncelere sahiptir. Takva ve adalet konusundaki katılığı, onu dostlarının arasında bile katlanılmaz hale getirir. Onun Kur'an konusundaki derin ve kuşatıcı bilgisi, üzerinde herkesin ittifak ettiği bir sözdür. (Peygamber Veda Haccı'ndan dönüşte yarın iş başına geçecek öteki sahabesiyle mukayese ederek zihninde bunları hayal eder.) Özel hayatına has şartlar, sosyal ve siyasi hayatı, Peygambere bağlılığı ve hususen ruhunun ve düşüncesinin macerası, onu İslam'ın hakiki ruhu ile dinin ahkamı, akaidi ve şiarları altında gizli olan ve çok zaman zahire bakan gözlerden gizli kalan derin anlamıyla yakından tanıştıran etkenlerdendir. Onun duyguları ve görüşü İslam'la yoğrulmuştur. O İslamî bir vicdana sahiptir ve bu, İslam'a inanmanın bir parçasıdır.

Muhammed'in ruh ve toplum sahnesinde hareketini başlattığı 23 yıl boyunca Ali her zaman parlamış, daima tehlikelerin kucağında yaşamış, bir kez bile sürçmemiş, bir kez bile en küçük bir zaaf göstermemiştir. Ali'yi çok değerli kılan bir husus da onun ruhunun birkaç boyutlu oluşudur. Öyle bir ruh ki çeşitli boyutlarının tamamında eşsiz bir kahramandır. O düşünmenin, savaşmanın ve aşk duymanın kahramanıdır, mihrabın ve halkın adamıdır, yalnızlığın ve siyasetin adamıdır, insanlığın daima yüreğinde beslediği bütün arzuların tecessümüdür.

Ne var ki bedevî ve kabilevî cahiliye ile arasında on yıldan fazla mesafe bulunmayan bir toplumda, böyle bir ruhun ne kadar yalnız, yabancı ve meçhul olduğu malumdur. Bu tarihin hüzünlü bir hikâyesidir. Ali ve arkadaşlarının macerası ise onun en hüzünlüsü. Çünkü hiçbir zaman bir adamla bir toplum arasında bu kadar mesafe olmamıştır.

Hiç kuşkusuz Peygamber Ali'yi şiddetle düşünmektedir. Hayatındaki pek çok karine, Ali'ye başka bir gözle baktığını göstermektedir. Ama bir yandan da kavmin ileri gelenlerinin, toplum içinde Muhammed'den başka sığınağı olmayan, İslam'da serdengeçtiliklerinden başka sermayesi bulunmayan otuz küsur yaşındaki bu gence asla meydan vermeyeceklerini ve onun rehberliğine kolayca tahammül etmeyeceklerini bilmektedir. İslam'daki en güçlü siyasi kanat Ebubekir kanadıdır. Ömer, Ebu Ubeyde, Sa'd İbn-i Ebi Vakkas, Osman, Talha ve Zübeyr bu ekibin ana unsurlarıdırlar. (Hepsi de Ebubekir'den sonra ve onun tavsiyeleriyle Müslüman olmuşlardır ve bunlar otuz beş yıl sonra Şûra'da yer alan kimselerdir! Çok tuhaftır!)

Peygamberin mesuliyeti şimdi çok tehlikeli ve hassastır. Ümmete rehber olma liyakatine sahip en büyük şahsiyet olarak Ali'yi ilan etmesi bedevî ve kabilevî Arap toplumunda sağlanan ve genç ümmetin bekasının yegâne garantisi olan birliği sarsacaktır. Öte yandan Muhammed, Ali hakkında suskun kalsa hakikati maslahata feda etmiş olmayacak mıdır? Ali'nin sosyal akandaki zaafı da zaten onun dinî kudretinden kaynaklanmamakta mıdır? Onun siyasi yalnızlığı Muhammed'in yolunda gösterdiği katılıktan ve keskinlikten başka bir şey midir? Onun her taifeyi yaralayan ünlü kılıcı, Muhammed'in emrinden ve Allah'tan başka bir şey için mi inmiştir? Gönüllerde ona duyulan kinler Peygamberimizin birkaç gün önce Mekke'de söylediği Allah'ın zatı için ve Allah yolunda gösterdiği katılıktan başka bir şey için midir?

Muhammed'in Ali konusundaki sükûtu, onu tarihte savunmasız bırakacaktır. Toplumun siyasi şartları, sosyal, sınıfsal ve aristokrat yapısı ve maslahatçı gruplaşmalar hiç kuşkusuz Ali'yi mahrum etmekle kalmayacağı gibi, onun İslam'daki simasını da başkalaştıracaktır. Onun adını tarihte öylesine kötüye çıkaracaktır ki en temiz Müslümanlar bile Allah'a ve Muhammed'e yakınlaşmak için ona lânet edeceklerdir. Acaba Muhammed kendisinden başka savunucusu olmayan Ali'yi savunmayacak

mı? Acaba bu sükûtu ile onu acımasız tarihin elinde ayaklar altına atmayacak mı?

Mekke'den on mil uzaklaşmışlarken Peygamber kararını verdi. Burası [Gadir-i Hum'dur ve hikâyesi malumdur.

"...Usâme, şehre yakın uçurumlara yerleşmiş olan ordunun harekete hazır hale gelmesini bekler. Bu ordunun seferber edilmesi için çok uğraşır... Yakında baş gösterecek olan tehlikeler şimdiden dişlerini göstermektedir."

Baş ağrısı başlar: Peygamber geceleyin uyumaz. Ölümü kendisine birkaç adım yakında hissetmiştir. Hızla yaklaşmakta olan kara tufanları gözüyle görür. Gece yarısıdır ve bu gecenin sessizliği çok korku vericidir. Üzüntü ıstırap tehlikelerle dolu hayatı boyunca hiçbir zaman mustarip olmamış güçlü bir ruhu sıkar, takati kesilir. Hatice'nin kölesi Ebu Muyhibe'ye haber verir. Evden dışarı çıkarlar. (Peygamberin yalnızlığına bakın ki kudretinin zirvesinde yalnız başına kabristana gitmek için bir köleye seslenmektedir.) Sakin bir yaz gecesidir, Safer veya Rebiülevvel başlarıdır. Sessiz ve gizemli bir şekilde esen hafif bir rüzg3ar acı hatıraları canlandırır ve düşüncelerini perişan eder. Köleye der ki: Ebu Muyhibe gidelim. Bakî'dekiler için istiğfar edeyim diye beni görevlendirdiler. İki kişi yola koyulurlar ve şehirden dışarı çıkarlar. İşte gece ve sessiz Bakî Kabristanı. Durur, yakında onlara katılacağını bilmektedir, bir süre bakınır ve sonra konuşmaya başlar. Kabirler yavaşça ona kulak kesilmişlerdir:

"Selam size ey mezarlık sakinleri! İyice dinlenin çünkü sizin hâliniz bu halkın hâlinden daha rahattır." (Bir şey olmamıştır, peki bu ıstırap nedendir? Peygamber ömründe şimdikinden daha muzaffer olmamıştır!) Fitneler karanlık gecenin parçaları gibi birbirlerinin ardı sıra ilerlemektedir.

Susar, sonra arkadaşına döner ve der ki: "Ey Ebu Muyhibe! Dünyanın ve ondaki ebedî hayatın, sonra da cennetin hazinelerinin anahtarını bana getirip, beni bunlarla Rabbimi ve cenneti

görmek arasında muhtar bıraktılar. Ben Rabbimi görmeyi seçtim." Ebu Muyhibe perişan olmuş bir hâlde ayrılığın yakın olduğunu hissederek ağlamaktan kesintiye uğrayan bir sesle: "Anam babam sana feda olsun. Önce ebedî dünya hayatının, sonra da cennet hazinelerinin anahtarlarını al." deyince Peygamber: "Hayır Allah'a yemin olsun ey Ebu Muyhibe! Ben Rabbimin didarını ve cenneti seçtim." deyip Bakî'dekiler için istiğfar ederek geri döndü.

Baş ağrısı şiddetlenmişti, hastalık ve keder ruhunu daraltıyordu. Aişe'nin evine girdi. Aişe'nin de başına ağrı girmişti; o da vay başım vay başım diye sızlanıyordu. Sıkıntılarının çoğunu daima evin dışında bırakan ve tebessümle aydınlanan bir yüzle eşinin yanına giren Peygamber Aişe'ye cevaben: "Senin değil ama vallahi vay benim başım ey Aişe" dedi. "Sen benden önce ölseydin de ben senin cenazende hazır bulunsaydım, seni kefenleseydim, cenaze namazını kılsaydım ve seni toprağa verseydim ne zararı olurdu?" Aişe hemen cevap verdi: "Sonra da benim evime dönüp eşlerinden birisiyle yatsaydın!" Peygamber tebessüm etti. Şakasını devam ettirmek istiyordu, ama ağrı ona mecal vermeyip şiddetlendi. Birkaç saat sonra ağrı biraz hafifledi. Kalktı eşlerinin evlerine birer birer uğrayıp her birisiyle konuştu, sanki onlarla vedalaşıyordu. Meymune'nin evinde ağrısı yeniden şiddetlendi. Eşlerini çağırıp onlardan Aişe'nin evinde yatmak için izin istedi. Durumunu görünce ona izin verdiler. Peygamber başını bir kumaşla sarmış, Abbas b. Abdülmuttalib ve Ali b. Ebi Talib koltuğunun altına girmişlerdi. Ayakları yerde sürüklenircesine Aişe'nin evine girdi. Ağrısı şiddetliydi. Ateşler içinde yanıyordu sanki. Neden ordu hareket etmemişti? Neden olduğunu biliyordu. Böyle günlerde halkın ileri gelen büyüklerinin Medine'den uzaklaşmayacağını biliyordu. "Çeşitli kuyulardan yedi kırba suyu benim üzerine dökün de halkın yanına gidip onlarla ahitleşeyim" dedi. Yakınları Ömer'in kızı ve kendisinin eşi olan Hafsa'ya ait leğenin içine oturtup yeter yeter deyinceye kadar üzerine su döktüler.

Sonra yüzü ateşler içinde ve başı bağlı hâlde mescide girip Fazl b. Abbas'a: "Fazl elimi tut." dedi. Fazl minbere çıkması için ona yardım etti. (Bu sahne ve o halleri canlandırılmaya değer, bunun için ayrıntılar kıymetlidir.) İnsanlar etrafına toplandılar, o bu hâlde iken söze başladı. Allah'a hamdettikten sonra, önce Uhud Ashabını andı. (Neden Uhud Ashabı diye düşünüyor musunuz? Genellikle Ashab-ı Bedr daha ünlüdürler. Öyle sanıyorum ki Uhud'da sahabeden bir kısmının ihaneti yenilgiye neden olduğundan; şimdi de bir ihanet sezmektedir. Yoksa bunun başka bir anlamı ve nedeni yoktur.) Onlar için bağışlanma diledi ve onlara yeniden selam gönderdi. Sonra şöyle dedi: "Allah kullarından bir kulu, dünya ile kendi katında olan arasında muhayyer bıraktı ve o, O'nun katında olanı seçti." Sustu; insanlar gözlerini ondan alamıyorlardı. Ebubekir olacakları hissetti, yüksek sesle ağladı ve gözü yaşlı bakışlarını büyük dostunun yüzüne dikmiş olduğu hâlde üzüntüsünün ve sevgisinin şiddetinden kısılmış bir sesle: "Kendi canımızı da çocuklarımızı da sana feda ederiz." dedi. Peygamberimiz "Sakin ol Ebubekir" dedi.

Mescidin havası heyecandan ve üzüntüden titriyordu. Keder ve hasret bütün ağırlığıyla ruhların üzerine çökmüş ve herkesi susturmuştu.

Şöyle devam etti: "Ey İnsanlar Usâme'nin görevini yerini getirmeye uğraşın; canıma yemin olsun ki Usâme'nin komutanlığı hakkında söylediğinizi babasının komutanlığı hakkında da söylemiştiniz. Hâlbuki Usâme liyakatli bir komutandır, nitekim babası da öyle liyakatliydi."

Bu sırada yeniden baş gösteren ve toplumunu tehdit eden tehlikelerin farkına vardı: "Dün gece bir rüya gördüm; iki elimde iki altın bilezik vardı. Bundan hoşlanmadım, ikisinin birden üzerine üfledim, birden yok oldular. Bu ikisini Yemâmeli ve Yemenli iki yalancıya yordum." (Bu ikisi peygamberlik iddiasında bulunmuşlardı.)

Sustu, ateşi her an şiddetleniyordu. Hararetli bedenine soğuk su döküldükten sonra ortaya çıkan ve onu mescide kadar götüren bir parça ferahlık da kaybolmuş, hastalığını daha da ağırlaştırmıştı. Çok yorgun görünüyordu. İnsanlar onun kendileriyle yine konuşmak için çok çaba harcadığını, ama yapamadığını görüyorlardı. Kendi kendine kıvranıyordu; acı onu takatsiz bırakmıştı. Bu halkla son buluşmasıydı. Artık mescide ve ashaba veda etmeliydi, başka bir fırsat kalmamıştı. Her şey sona ermişti. Onunla halkın hikâyesi sona ermişti. Halkla vedalaşmalı ve sonsuza dek minberden inmeliydi. Ölüm Aişe'nin evinde onu bekliyordu. Ne var ki bu adamın hayatının son anlarında halka söylemesi gereken sözler vardı adeta. Konuşabilmek için kendisinde kalan son gücü de toparladı. İnsanlar onun bu son mesajını söylemek için yürek burkan bir çaba gösterdiğini hissediyorlardı. Münafıklar bile bu hayret veren manzaradan çok etkilenmişlerdi. İnsanlar başlarını yakalarını eğmiş içten içe ağlıyorlardı. Acıları, ona ağlayıp sızlamaktan daha büyüktü. Muhammed söze başladı. Yorgun argın kelimeler, ateşten kurumuş bir ağızdan güçlükle dışarı çıkıyorlardı. Ama Muhammed konuşmalıydı. Halka soracağı bir soru vardı. Onu sormadıkça huzur bulmayacaktı.

"Ey İnsanlar! Ben kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a sizin önünüzde hamdediyorum. İçinizde benim üzerimde hakkı olan biri varsa işte buradayım. Eğer birinizin sırtına kırbaç vurduysam, işte benim sırtım, gelin ve ona karşılık beni kırbaçlayın. Eğer birinize küfretmişsem, gelin bana küfredin. Benim tabiatımda asla inzibatlık yoktur, bu bana yakışmaz. Sizin benim kalbimde en sevimli olanınız, eğer varsa hakkını benden alan veya hakkını bana helal edendir. Böylece Allah'a kavuştuğumda ruhum herkesten daha hoş olur. Öyle görüyorum ki bu talep benim için yeterli değil. Birkaç kere aranızda ayağa kalkıp bunu tekrarlamam gerekiyor."

Minberden aşağı indi, öğle namazını kıldı. Ateş, baş ağrısı, yorgunluk ve öğle sıcağı onu elden ayaktan düşürmüştü. Ölümün

belirtileri yüzünde belirmeye başlamıştı. Ama sanki henüz insanlarla işi bitmemişti. Onun insanlardan istediği ahlâki bir alışkanlık değildi. Can çekişmenin bile kendisini alıkoyamadığı daha ciddi bir şeydi. Peygamberlerini en zor hallerde gören halkın şaşkınlığı arasında ayağa kalktı, birkaç kişi ona yardım etti, ama evine gitmedi, yeniden minbere çıktı, oturdu ve sözlerini tekrar etti, bu defa sözlerinin tonu daha ısrarcıydı.

İsteklerini tekrar ettikten sonra yeniden sustu. Yorgun ve ateşli gözlerle insanlara baktı, bir süre bekledi, insanlar çaresiz ona cevap vermek zorunda olduklarını hissettiler; ama ne diyeceklerdi? Hayatının tamamını insanlara vakfeden, bu adı sanı belirsiz bedevilere medeniyet, şöhret ve iftihar kazandıran o idi. O Hatice'nin büyük servetini de halkın yolunda harcamıştı. Onun hayatında bir hakkı çiğneyecek veya zulmü reva görecek bir şey yoktu. O bizzat kendisi en iyi Müslüman örneğiydi. Öyle bir Müslüman'dı ki Allah onun simasını iki çizgi üzere tasvir etmişti: *"Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametli."* O asla kimseyi incitmemişti. Sadece bir keresinde Muhammed'le omuz omuza at koşturan, son derece vahşîce, haşin bir hâlde sürdüğünden bineği onun bineğine çarparak ayağını şiddetle acıtan kaba bir bedeviye kızmış, elindeki kırbacı ona vurarak öfkeyle: "Mesafeli dur!" demişti. Medine'ye vardıklarında onu çağırtıp ondan özür dilemiş ve kendisini o kırbacın fidyesi olarak seksen oğlak vermeye mahkum etmişti. Şimdi bir kimseyi incittiğini veya bir kimseye borçlu olduğunu hatırlamıyordu. Ama olaylarla dolu hayatı boyunca, kendisi bilmeden başka birisine nahoş gelecek bir davranışta bulunmuş olmaktan da son derece korkuyordu.

Muhammed beklemekte, halksa hicap duymaktaydı. Hiçbir gözde bu yüzdeki hayret verici bekleyişi görecek güç kuvvet yoktu. Başlar eğilmiş, omuzlar titriyordu Muhammed'in sorduğu soru çok ağırdı. Bir Arap ayağa kalkıp "Ey Allah'ın Resulü benim sende üç dirhemim var" dedi. (Ne acayip bir toplummuş!) Ötekiler daha fazla dayanamayıp ağladılar. Muhammed

hemen: "Fazl ona ver" dedi. Fazl b. Abbas üç dirhemi ödedi, Arap oturdu. Mescidi ağır ve incitici bir sessizlik sarmıştı. (İnsanlar bu adamın davranışından dolayı çok utanmışlardı.) Peygamber, insanların kendisini kalabalığın ortasında utandıran bu adamın davranışından dolayı çok perişan olduğunu hissedince: "Ey İnsanlar kimin yanında başkasına ait bir mal varsa onu geri versin ve dünyanın rüsvalığı demesin. Dikkat edin ki dünyanın rüsvalığı ahretin rüsvalığından çok kolaydır." Bir başka Arap ayağa kalkıp "Ey Allah'ın elçisi benim elimde Allah yolunda kullanmam gereken üç dirhem var" dedi. Peygamber "Neden kullanmadın?" dedi. "Ona muhtaçtım" dedi. Peygamber "Fazl onu ondan al" dedi. Bir adam ayağa kalkıp gözlerini gözlerine dikerek heyecandan şiddetle titrediği hâlde: "Ey Allah'ın Resul'ü! Bir keresinde falan savaşta benim karnıma kırbaç vurmuştun" dedi.

Mescit birden sessizliğe büründü. Kederden neredeyse yürekler parçalanacaktı. Korku herkesi susturmuştu. Kimsenin başını kaldırmaya cüreti yoktu. Peygamber sakin bir çehreyle terden ıslanmış olan gömleğini göbek kısmı göğsünün üzerine kadar görünecek şekilde yukarı sıyırarak ilerlemeye başladı. İnsanlar korkudan başlarını dizlerinin üstüne eğmişlerdi. Halk acı anlar yaşıyordu. Bir anda mescidin hayretler içindeki atmosferini acı dolu feryatlar inletti. İnsanlar başlarını kaldırdılar, adam kendisini çılgınca Peygamberin çıplak sinesine ve karnına atmış, kısas yerini öpüyordu. Gözyaşı dalgası kimseye aman vermiyordu. Peygamberden utanan insanlar kendilerini onun karşısında başlarını kaldırmış olarak buldular. Aşk ve şevk mescidin atmosferini bir anda öyle bir doldurmuştu ki o bedevinin utanç verici hatırası silinip gitmişti. İnsanlar Peygamberlerini iyi tanıdıklarını gösterdikleri, Peygamber de halk kendisini çok sevdiğinden dolayı sevinçliydi. Kardeşlerinin yazgısına karşı tertemiz aşkını göstermek için başka bir fırsatın kalmadığı bir anda şaşırtıcı bir teklifte bulundu. (Bu Peygamberin bu insanlar için artık hiçbir şey yapamayacağı, ama aynı zamanda bir şey yapmak istediği-

nın alametidir.) Hiçbir göz yoktur ki güzel bir ruhun güzelliklerinden haber alsın da gözleri yaşarmadan kalabilsin. "Ey insanlar kimin kendisi için bir korkusu ve eksikliği varsa ayağa kalksın ki onun için dua edeyim."

Bu söz mescidin kederli ve kapalı havasında şaşırtıcı bir heyecan ve umut meydana getirdi. (Peygamber bir fert için dua ediyor!) İmanın güçlü ruhu Araplar arasında geçmişi olmayan bir saadet ve sarahat meydana getirdi. Umut yüzlerden örtüleri kaldırdı. Adamın birisi kalkıp "Ey Allah'ın Resulü ben çok yalancıyım, kötü işler yapıyorum ve haddinden fazla uyuyorum." dedi. Peygamber onun için dua etti: "Allah'ım! Sen ona doğruluk ve iman bağışla, ne zaman istese uykuyu ondan gider." Bir başkası kalkıp "Ey Allah'ın Peygamberi ben çok yalancıyım, münafığım; ömrümde içinde hıyanet olmayan hiçbir iş yapmadım." Ömer kalktı bağırarak adama "Kendini rüsva ettin be adam" dedi. Peygamber Ömer'e cevaben "Ey İbn-i Hattab dünyanın rüsvalıkları ahiretin rüsvalıklarından daha kolaydır. Allah'ım ona doğruluk ve iman nasip et, onu hayra doğru yönelt." dedi. Minberden aşağı indi. Tam mescidi terk edecekken birden durdu ve yüzünü insanlara çevirip "Ey Muhacirler topluluğu! Size Ensar'a karşı iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. İnsanlar çoğalacak ama Ensar kendi hâli üzerine kalacaktır." dedi.

HİCRETTEN VEFATA DEK

Okuyucu İle Birkaç Husus

Burada İslam tarihinin en eski belgesine dayanıyor ve Peygambere ve Medine'ye daha yakın bir noktadan bakmaya çalışıyorum. Ayrıca daha çok Sünnî kardeşlerin metinlerine dayanıyorum. Aynı şekilde onların da bu tür çalışmalarda daha çok Şiî kardeşlerin belgelerine dayanmalarını bekliyorum. Böylece yıllardır birbirine uzak düşmüş bu iki kardeş birbirine kavuşur. Zira her mezhebin inançları kardeş mezhebin eserlerinde dile gelirse onların doğruluğu konusunda hiçbir tereddüde yer olmayacaktır. Taberî *Tarih*ini ve İbn-i Hişam *Siyer*ini metin olarak aldım; başka bir kaynağa başvurduğumda belirttim. Bir diğer husus, burada -çokça konuşulan ve yazılan- İslam Peygamberi hakkında okuyucunun bildiği veya her siyer kitabında okuyabileceği şeylerin tekrarı olmayacak bir söz söylemeye çalışmamdır. Son husus, benim bu hikâyeye bakışımın dini inançlarım zaviyesinden olmamasıdır. Aksine onu izlemek için her dine mensup her insanın baktığı bir noktayı seçtim. Çünkü bu köşeden bakıldığında görünen şey bir araştırmanın hastalığı olan her tür taassup, taraftarlık ve ön yargıdan uzak olacaktır. Bu yüzden okuyucunun İslam Peygamberi hakkında konuşmak için seçtiğim konuşma tarzından dolayı beni bağışlamasını dilerim. Zira bir Müslüman olarak değil, yalnızca bilimsel olarak bakan, tarafsız bir düşünür olarak Muhammed'e nasıl bakılacağını göstermek istiyorum.

Hicret

İnsan dünyayı hiçbir zaman coğrafyanın bahsettiği şekilde ve ölçüde görmez. Bireyin dünyagörüşü[45], toplumunun belli maddî ve manevî boyutlarına bağlıdır ve bir şehrin[46] burç ve hisarlarının değişmesi ve gelişmesiyle orada yaşayan bireylerin gözünde dış dünya da değişir ve gelişir. Hatta herkesin dünya ile ilgili zihinsel sureti, onun sınıfsal çerçevesiyle de aynı tip[47]te ve aynı ölçüdedir. Başka bir deyişle dış dünya, bireyin gözünde onun toplum ve sınıfından gerçeklik aynasına ve nesnellik perdesine düşmüş olan bir tasvirdir. Sosyolojide öznellik ve subjektivite, nesnellik ve objektiviteyi kendi suretinde boyayan ve yontan bir ressam heykeltıraştır. Eğer Bergson'nun ifadesiyle söylemek istersek, dış dünya kapalı bir toplumda[48] yaşayan insanın gözünde sınırlı, küçük ve durgun bir dünyadır. Bunun aksine açık topluma mensup bir insan, onu sınırsız, geniş ve sürekli değişim hâlinde görür. İlk olarak yeryüzü, kendi vatanından biraz büyük bir ülkedir (Vatan da onunla komşu veya birlikte yaşayan kabile, kavim veya taife hayatının sınırlı bir ülkesidir). Gök, her taraftan ona doğru gelen ve çok yakın ve belirgin ufuklarda yeryüzüne bitişen bir kubbe gibi durgun ve değişmez bir tavandır. Kaf Dağı varlık âleminin sınırıdır.

[45] '*Vision du monde*'nin tercümesidir. Farsçada son zamanlarda yaygınlaşmıştır.

[46] Cité'nin en zengin Farsça karşılığının onun hem sözlük hem terimsel olarak en açık bir şekilde ifade ettiğini biliyorum.

[47] Tip kelimesi Farsça senah kelimesinin karşılığı olarak alınmıştır.

[48] Kapalı (fermée) toplum veya din ve açık (ouverte) toplum veya din, büyük çağdaş Fransız filozof Henri Bergson'un meşhur terimidir. Kapalı toplum veya din kendi özel ilke, inanç, gelenek ve şekillerinin kalesinde kuşatılmış olan şeydir. Bundan dolayı durgundur ve asırların ve yüzyılların geçmesine rağmen hep sabittir. Bunun aksine açık toplum veya din, bu kaleyi yıkmıştır. Onun kapıları diğer toplum veya dinlerin yüzüne açıktır. Bu bizzat daimî bir değişim, dönüşüm, zenginleşme ve gelişme etkeni hâline gelir. Yahudi dini ve milleti, kapalı toplum ve dinin örneği; İslam ve ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzyılların Müslüman Toplumu, açık toplum ve dinin örneğidir. Habeş Hıristiyanlığı kapalı bir din, Batı Avrupa Hıristiyanlığı ise açık bir dindir.

Cabulsa ve Cabulka Adaları varlığın kendisine çektiği en son noktalardır. Mesela; dünyaya Arabistan Yarımadası'ndan bakarsa, orada Abadan tarafında başka bir bayındırlık olmadığını görür.[49] Bundan dolayı kapalı bir toplumda dünya, şahsî, basit, çok küçük ve durgun bir çardaktır. Onun vatan sınırlarından biraz uzak ve çok yakın sınırların ötesinde yokluktan veya mutlak ve boyun eğmez kapalılıktan(karanlıklardan) başka bir şey yoktur. Toplum, belirli, ezelî ve ebedî şekiller, ilişkiler, gelenek ve haklardan oluşan bir birliktir. Din de aşkın[50], değişmez, niçinsiz ve nedensiz, determinist, kesin ve akla ve idrake uzak inanç ve uygulamalardan meydana gelen bir yapıdır. Neticede özellikle kendisine bağlı bütün fertlerin zihinlerinde ve ruhlarında aynı düzeyde ve aynı şekilde ve başka bir deyişle bir tür içgüdüsel, psikolojik, kör tecellidir. Durkheim'in deyişiyle (doğru bir bakış açısından) "Toplumun genel ruhunun dış tezahürü ve kutsallığıdır".[51]

Sosyolojiyi incelemek suretiyle ve özellikle medeniyetler, toplumlar ve dinler tarihinin hikâyeleri yardımıyla başlangıçtan günümüze kadar, insanın (birey ve toplum) yeryüzüyle ilişkisinin, toplum, din ve dünyagörüşünün temel kapalı kalma etkeni ve başka bir deyişle ana durgunluk ve donukluk nedeni olduğu söylenebilir.

Bu sosyoloji ilkesi, sosyal sınıflara da uygundur. Gördüğümüz gibi çiftçi sınıfı, en durgun, Bergson'un tabiriyle en kapalı sosyal sınıftır. Psikoloji ve sosyoloji eserlerinde insan-yeryüzü ilişkisini dikkatle inceleyen ve sınıfsal psikolojide seçkin bir araştırmacı ve teorisyen olan Holbwacs[52], bunun sebebinin bu sınıf ile toprak arasında olan yakın, sağlam ve sabit bir bağ olduğu-

[49] "Abadan'ın ötesinde bir köy yoktur".

[50] Trancendantal. Bu günümüz faşizm ve ırkçılığının ulaştığı ilkellik fikri ve yalanıdır. Hatta Emerson gibi düşünürler ondan transcendantalism adlı yarı bilimsel bir ekol oluşturmuşlardır.

[51] Durkheim, *Les Formes Elementaries de la Vie Religieuse.*

[52] Holbwacs, *La Psychologie des Classes Sociales.*

nu kabul eder. Hatta bu bağ, çiftçinin gözünde onun ezelî ve doğal yeri ve manevî ve atalardan kalma mirasın sahibi olarak anlaşılmasına sebep olmuştur. Onunla arasındaki bağı dinî ve bir tür metafizik ve tanrısal kutsallıkla karışmış bir bağ olarak kabul eder. Kendi ikamet ve ziraat yeri olan toprak, manevî, insanî ve ailevî şahsiyetiyle ve sosyal ve ahlâki inanç ve esaslarıyla karışmıştır. Bu durumun dilbilimsel belgelerinden biri köylüleri adlandırmak için kullanılan kelimelerin genellikle değişik şekillerde topraktan ve toprakla irtibatlı kelimelerden türemiş olmasıdır.[53] Bundan dolayı kendi yerinde kalan bir toplumun bağlı olduğu, durgunlaştığı ve neticede ilerleme, değişim ve gelişimden mahrum kaldığı söylenebilir. Buna bağlı olarak düşünce, akıl, duygu, bilimler, teknikler, kültür, din ve dünyagörüşü de donuklaşır ve durağanlaşır ya da çürür ve ölür yahut kendisiyle temas kuran hareketli ve açık bir din, toplum ve kültüre yem olur; onun tarafından çekilir ve sindirilir.[54] Batı, Orta Çağ'ın kapalı duvarları içinde dünyanın merkezini Avrupa, dünyanın dinini Katolik mezhebi ve insanlığı da dik duran, geniş tırnaklı, çıplak derili ve kıllı, eve ve köye iki ayakla giden, beyaz yüzlü, kızıl saçlı, mavi gözlü hayvan olarak kabul eder. Geri kalanları ise esrarengiz, karaltılı mekânlarda ve tuhaf bir ülkede oturan, karanlıklara dalmış Kâfiristan halkı kabul eder.

[53] Fransızcada köylü anlamındaki paysan kelimesi yeryüzü/toprak manasındaki pays kelimesinden türemiştir. Farsçada hakeşver, dehkan... Özellikle atalarının toprağını kurtaran, daha iyi de olsa bir iş aramak için şehre giden veya onu satan bir kimsenin onurunun incinmesi, köylü ile toprak arasındaki kutsal bağı gösterir.

[54] Bana göre, Yunan'ın çöküşü ve Roma toplumu içinde erimesi, sitelerin kapalı duvarları içinde mahsur kalmasının, Yunanlı olmayan toplum ile kendisi arasına uzak bir mesafe koymasının ve her yabancıyı barbar olarak görmesinin sonucudur. Tam tersine Roma'nın gücü ve hayatı, onun dünyagörüşü ve evren algısındaki genişliğin eseridir. Bu ilkenin belgelerinden biri, Roma'nın Yunan felsefî ve dinî üssüne sahip olmakla manevî açıdan oluşturduğu eksiklik duygusudur. Daha sonra kendi açık ve gelişmiş dünyagörüşüyle uyumlu olan büyük ve aşkın bir evrensel din arayışı içinde kendisini Kızıl Deniz'in sahillerine atar ve evrensel Hıristiyanlık dininin kaynağından beslenir.

Dünyanın doğusunu Cenova'dan başlatır ve bir efsaneye bağlarlar. Dünyanın batısı ise Lizbon'dan, başı yokluğun kucağında olan korkunç okyanusa kadardır. Bin yıl boyunca Haçlı Seferleri[55] ansızın hisar kapılarını doğuya açıncaya kadar kendi kapalı hisarında kaldı ve uyudu. Kendisinden başka bir din görmemiş olan Hıristiyanlık, gözünü İslam'a açtı ve milyonlarca insan batı kalesinden dışarı çıktılar. Akdeniz'in bu tarafında başka bir halk, başka toplumlar ve başka bir dünya gördüler. Gözlerinin önünde birden yeni ufuklar açıldı ve dünya, bakışlarında iki kat büyüdü. "Biz"in dışında başkaları, buranın dışında başka yerler gördüler ve tanıdılar. O karanlıkların arkasındaki duvarlar yıkıldı, görüş alanları genişledi, sağlam bağlar koptu, sayısız kalıplar kırıldı ve hareket başladı. Sosyolojinin diliyle söyleyecek olursak[56], sosyal zamanı gösteren ve bin yıl önce kullanımdan kalkan ve 395[57] sayısı üzerinde duran akrep harekete geçti ve gittikçe hızlandı.

Haçlı Seferleri'nden sonra meydana gelen ve dünyayı Batılıların gözünde çok genişleten ve çeşitlendiren yapıların ve ilişkilerin zayıflaması ve yenileşmesi, onlarda seyahat arzusu uyandırdı ve meraklı halkı, zihinlerine nakşedilen yeni ülkeler ve uzak ufukları tanımak için harekete geçirdi. Dünyayı batıdan ve doğudan gezdiler, yeni yollar kat ettiler. Bundan dolayı 15 ve 16. Yüzyıllardan seyahat ve peş peşe coğrafi keşifler hareketi ve uzun kara ve deniz yollarının bulunması zirveye çıktı. Avrupa'nın Doğu'dan efsanevi ve gizemli Asya ve Afrika'ya ayak basmasına ve Batı'dan meçhul Amerika kıtasını keşfetmesine

[55] 1096-1291. Hans Prutz (*Haçlı Seferleri*, Beş Cilt, Berlin, 1883). Avrupa'nın uyanışını, keşifler, ıslahatlar ve Rönesans dönemini ve Batı medeniyetinin başlangıcını yalnızca Haçlı seferlerinin ürünü olarak kabul ediyor.

[56] G. Gurvitch, *les temps Sociaux, in Dialectique et Sociologie*. 1961 yılında Sorbonne'da "Bilginin sosyal çerçeveleri" başlığı altında verdiği genel dersler kapsamında olan konferansların fotokopisi. Edebiyat fakültesinde on yedinci yüzyıl tarihi hakkında verdiğim derslerimin fotokopisi.

[57] Onu Orta Çağ'ın başlangıcı ve 1453'ü (Konstantiniye'nin Müslümanlar tarafından fethi) onun sonu kabul ediyorlar.

sebep oldu. Onun dünyagörüşü gelişti ve değişti. Ona dayanarak kendi büyük ve evrensel medeniyetinin temellerini attı. Bundan dolayı bütün tarihçi ve sosyologlara göre Haçlı Seferleri (Batılı halkın doğuya hicreti), coğrafi keşifler ve seyahat (Amerika, Afrika, Asya'ya göç), Avrupa'nın uyanış ve hareketinin ilk nedeni ve günümüz Batı medeniyetinin ana etkenidir.[58] Bu ilke, hicret esasına dayanan yeni Amerikan medeniyetinde daha açık bir şekilde görünür. Çünkü Avrupalı maceracıların -eğer Avrupa kalesi üzerlerine kapalı kalsaydı, kendi çökmüş toplumlarında cinayet, hırsızlık ve adam öldürme etkenleri hâline gelirlerdi- kendi ülkelerini terk edip, yeni kıtaya göçmekle günümüzün en büyük ileri toplumunu nasıl kurduklarını gördük.

Bana göre, insanlık tarihinde kapalı ve açık dinlerin; kapalı ve açık toplum ve medeniyetlerin incelenmesi şu ilmî hakikatin ispatlanmasını sağlar: hicret -toplum ile toprak arasındaki bağın kopması- insanın dünyagörüşünü değiştirir ve geliştirir. Neticede sosyal, dinî, fikrî ve duygusal çöküş ve donukluğun buzları erir. Durgun toplum harekete geçer. Başka bir deyişle büyük bir insanî devinim ve geçiş olan hicret, düşünceye ve sonuç itibariyle topluma hareket kazandırır. Onu kendi donuk çerçevesinden gittikçe yükselen ilerleme ve gelişmenin merhalelerine taşır.

[58] Yarı vahşi Arya kavimlerinin en büyük Doğu ve Batı medeniyetlerini meydana getiren güney ve batıya doğru hicreti; büyük Sümer, Babil, Akad ve Aram medeniyetlerinin kurulmasına sebep olan Samilerin Mezopotamya, Mısır ve Kuzey Afrika'ya hicreti; İsrailoğullarının Mısır'dan Filistin'e hicreti; Berberilerin batıya ve doğuya hicreti Keltler, Galler, Franklar, Hunlar, Slavlar, İngilizler ve Saksonların günümüz Avrupa milletlerini oluşturan Avrupa'ya hicreti; bunların tamamı ilkel kabile toplumlarının büyük medeni toplumlara geçişinin temel nedeninin hicret olduğunu gösterir. Yarı vahşi kavimlerin yeryüzündeki büyük göçleri her zaman medeniyetlerin doğuşunun, büyük bir toplumun, gelişmiş ve mamur bir milletin, kültürün, dinin ve hükümetin kuruluşunun öncüsü olmuştur. Kur'an'ın ifadesiyle bol, çok ve geniş. Allah'ın lütfu maddî vergiler olarak açıklanır.

Her medeniyetin çehresinin gerisinde hicret saklıdır. Kulak verdiğimiz her büyük toplum kendi tarih veya mitolojisinin diliyle hicreti anlatır. Bundan dolayı İslam tarihinde, Kur'an'da ve Peygamberin siyerinde hicret, genellikle gördüğünüz gibi bir olay değil, bilakis büyük bir sosyal ülkedir. Eğer İslam'a dikkatle bakarsak, onu böyle göreceğiz.

Müslümanların Habeşistan'a yaptığı iki hicret, Peygamberin emriyle gerçekleşti. İlk defa Mekke şehrini içine alan kuşatılmış bir vadide oturan Arap halkı, sadece kendi kabilesinden ve toprağından çıkmıyor, aynı zamanda yabancı bir ülkeye toplu hâlde hicrete kalkışıyordu. Denizden geçiyor, başka bir kıtaya ayak basıyor ve ırkı, dini ve yeni bir sosyal ve siyasal yapısı olan bir ülkede ikamet ediyordu. Ondan sonra Medine'ye yapılan o büyük hicret, hem Medine'nin kapalı kapılarını dışarıya açıyor hem de Kureyş muhacirlerini yeni bir toplum ve yeni şartlar ve ortamla tanıştırıyor. Peygamberin Medine'de çevre kabilelerle sürekli ilişki kurulması, kendi nüfuz alanının olabildiğince en uzak sınırlara kadar genişletilmesi, her taraftan Medine'ye peş peşe heyetlerin gelmesi, tebliğcilerin ve elçilerin yarımada çevresine hatta sınırların ötesine çıkması ve İran, Doğu Roma, Mısır ve Yemen ile yani o günün dünyasının uzak-yakın bütün bölgeleriyle ilişkiler kurulması şeklinde siyaseti; bütün bunlar sadece İslam Peygamberinin Kabilevi Arap toplumunun kapalı dünyagörüşünü genişletmeye çalıştığının kanıtları değil, aynı zamanda açıkça Peygamberin sözünde ve Kur'an ayetlerinde hicretin ve özellikle onun en yüksek türü olan fikrî ve itikadî hicretin büyük ve kutsal bir ilke ve hatta insani bir yükümlülük olarak algılandığının da kanıtlarıdır.

"İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, bağışlayan ve merhamet edendir." (2/Bakara Suresi 218).

Burada hakikat yolundaki muhaciri, sadece mücahit safına yerleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda ayette gördüğümüz gibi onu bunun önüne geçiriyor ve imandan sonra hemen hicreti ilk

ve en büyük bilimsel ilke ve kutsal insanî görev olarak hatırlatıyor. Kur'an'ın konuşma tarzında bu takdim ve tehirler çok anlamlıdır ve düşünmeye değerdir; asla saçma ve tesadüfî değildir.

"Hicret eden, yurtlarından çıkarılan, benim yolumda eziyete uğrayan, savaşan ve öldürülen kimselerin günahlarını bağışlayacağım ve onları Allah katından bir sevap olarak altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Sevabın iyisi Allah'ın katındadır." (3/Al-i İmran Suresi 195)

Bu kısa ayette açıkça hicreti mazlumlar için daha iyi bir hayat ve bu dünyanın daha çok nimetinden yararlanma yolunda bir etken olarak anıyor. Bu, tarihin herkesten daha iyi bildiği bir gerçektir.

"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri dünyada iyi bir şekilde yerleştiririz. Eğer bilirlerse ahiret mükâfatı daha büyüktür." (16/Nahl Suresi 41)

Şu ayete bakın: Duygusal bağlar ve sosyal gelenekler veya siyasî miyopluk ve psikolojik zillet ve zayıflık sebebiyle yüzsüzlüğe boyun eğen ve zulüm ve fesat yükü altında sessizce can veren ve kımıldamayan bütün insanlara bir mesajdır:

"Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya, melekler onlara şöyle der: Ne durumdaydınız? Onlar da biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik, derler. Melekler: Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir. Ancak gerçekten güçsüz olan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır. Umulur ki Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır. Kim Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir." (4/Nisa Suresi 98-100)

Burada söylenemeyecek daha birçok şey vardır: Hak ve özgürlük her zaman basık tavanların altında ve kapalı kapıların arkasında boğuldu ve boyun eğmez katılımcılar boğuldular ve öldüler. Her zaman!

Burada sanki Allah gönlünde iman ateşi ve omuzlarında risalet yükünü hisseden insana şöyle buyurmaktadır: Allah'a yöneldin, evini terk et! Kaç! "Zorla ölünmez; çünkü ben burada doğdum." Evin, ailen, şehrin ve kavmin özgürlüğünün ve imanının olduğu yerdedir. Zulmün olduğu ve hakikatin esir düştüğü yerde kalma! Kara ve deniz geniştir; insan çoktur.

Evini barkını, canını ve malını korumak için teslimiyet gösteren ve orada kalan kimseler, kendilerine zulmetmişlerdir. Özgürlük ve imanlarını korumak ve kazanmak için sattıkları şeyden mahrum kalacaklardır. Aksine, Allah yolunda verdikleri her şeyden vazgeçen ve hicret eden kimseler hicret ile kaybettiklerinden daha çoğunu hicrette kazanacaklardır. Tarih şu sözü ne güzel açıklıyor:

Gördüğümüz gibi, Kur'an'ın konuşma tarzından -Hicret'in "darb fil-arz" yani ülkeden çıkmak veya çıkarılmak ve bu tür tabirlerin geçtiği yerde- açıkça İslam'ın doğum yerini, kavmini, vatanını ve toplumunu terk etmeye çağırdığı anlaşılıyor:

1. İman yolunda ve özgürlük ve şerefini kurtarmak için (Ashab-ı Kehf'in anlamlı ve çekici hikâyesi, Habeşistan'a hicret).

2. Kendi zalim siyasal ve sosyal çevresine karşı mücadelede uygun şartlar ve yeni imkânlar oluşturmak. Başka bir deyişle, toplumunu oraya muzaffer olarak dönmek için terk etmek (Mekke'den Medine'ye terk, Musa'nın hikâyesi).

3. Diğer ülke ve toplumlarda düşünce ve inancın yayılması; her Müslümanın inandığı ve insanlığa ve bütün milletlerin ve ırkların, uyanış, özgürlük ve mutluluğuna karşı sorumluluk duyduğu, evrensel ve insanî görevin yerine getirilmesi (Öğretmenlerin ülke ve şehirlerinden dışarıya yönelmesi).

4. Dünyanın bilimsel olarak incelenmesi ve tanınması: Tabiat

(özellikle doğal, insanî, ekonomik, zoolojik, botanik ve klimatolojik coğrafya); insan (kavimlerin, milletlerin, ırkların, toplumların, değişik sosyal, siyasal ve ekonomik hayat tarzlarının, geleneklerin, adetlerin, inançların ve dinlerin tanınması... Genel olarak antropolojik, sosyolojik ve etnolojik meselelerin incelenmesi ve mütalaa edilmesi...). Kur'an'ın kapsamlı ve dakik ifadesiyle "afakta ve enfüste yolculuk yapmak" (tabiat ve hayat); hem de Aristo'nun kısır metoduyla değil, yeni bilimsel metodla, yani gözlem, deney ve tümevarımla: Oturup, deha ve formel mantığın yardımıyla ve akıl deliliyle tabiat olgularını ve hayatın meselelerini tanımak için efradını cami ve ağyarını mani bir tanım yapmayalım; aksine, gidelim, dönelim, görelim, deneyelim ve düşünelim: işte o zaman bilimsel tanıma ulaşırız. Hayret ki çağımızda bile hâlâ büyük düşünür ve tarihçilerin bir sanat kabul ettikleri veya bir tür felsefe ya da edebiyat saydıkları ve her halükârda zihnî ve aklî bir metotla araştırıp ve inceledikleri[59] tarih, tarih felsefesi ve eski toplum ve medeniyetlerin ilerleme, çöküş, doğuş ve ölüm sebeplerini tahlil ve analiz etme adlı mesele; Kur'an'da duyusal ve nesnel ilimler olarak telakkî edilmiştir. O konuda araştırma ve inceleme için nesnel ve duyusal gözlemi (observation), başka bir deyişle Bacon, Descartes, Newton ve Galileo'nun doğa bilimleri (science exacte) için önerdikleri (bilimlerin gelişmesi ve Yeni Çağ'ın bilimsel ve endüstriyel medeniyetinin ilerlemesi, Aristo'nun kıyasçı ve akılcı metodu yerine, bu metodun tercih edilmesinin sonucudur) metodu Kur'an, hâlâ kesin bilimlere oranla en uzak mesafeleri olan insan ve tarih bilimleri alanında da sadece önermekle kalmıyor üstelik bilimsel hicreti dinî bir hüküm gibi emrediyor[60]

[59] Tarih felsefesi, naif bir konu, benim tarih konusunda çeşitli ekol ve teoriler hakkındaki derslerim. HŞ. 1346 fotokopisi ve *İslambilim* kitabı, s. 133, 138.

[60] Kur'an'ın bilimsel tarih araştırmasındaki metodunu, özellikle Kur'an'da tarihin önemini ve bilhassa tarihsel sonuç çıkarma şeklini tanımak; sosyolojide tarihi kullanmak ve günümüzün siyasal ve sosyal meselelerini ve şartlarını tarihten çıkarılabilen ilkeler yardımıyla analiz etmek için Kur'an kıssalarını bu bakış açısıyla dakik bir şekilde mütalaa etmek gerekir. (Bir sosyolog ve

"...Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bir bakmıyorlar mı?..." (12/Yusuf Suresi 109). *"...Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın."* (3/Al-i İmran Suresi 137).

Kur'an'da hicretle ilgili olarak (daha çok hicret ilkesi ya da hicret hükmü demeyi tercih ediyorum) akla gelen ve hicretin anlam alanını sonsuza kadar genişleten çok önemli bir nokta bu terimin Kur'an'da genel ve mutlak manada kullanılmış olmasıdır. Sosyal dilbilimin tabiriyle bu kelimenin anlam derecesi[61] o kadar yükselmiştir ki yer seviyesinden (bir noktadan başka bir noktaya hicret) daha yukarılara çıkmış; tâ ruhun yüksek tavanına ve ahlâkî maneviyatların ve fikrî ve psikolojik inkılâpların harikulade göklerine kadar çıkmıştır.[62] Burada hicret adlı çok büyük derin ve ciddi bir ilke ile karşı karşıya bulunuyoruz. Öyle bir ilke ki anlamak mümkün olduğu sürece onun derinliğini ve değerini anlayabiliriz. Kur'an'a bağlı bir Müslüman (mevcut bir Müslüman tipi) imandan sonra ve hatta bazen cihattan önce ansızın kendisini büyük bir ilkenin, kesin bir emrin karşısında bulur: Dışarıdan hicret, içeriden hicret, yeryüzünde yolculuk, ruhun derinliğinde yolculuk, artık kalınacak yer bulunmayan yerden çıkmak ve artık uygun olmayan hâlden çıkmak. Sadece doğduğu yerden değil, kendi aynı zamanda kendisinden de hicret etmek. Böylece İslam hem toplumu hem de ferdi yerinde durmaması ve ölmemesi için harekete geçir-

tarihçinin gözünde çok derin ve anlamlı olan Rum Suresi bu bakımdan açık bir örnektir. Kur'an'ın, gelecek birkaç yıl içinde Roma'nın İran'a karşı muzaffer olacağı konusundaki öngörüsünün okuyucuya verdiği şaşkınlığın, onun bakışını sonra surenin tamamında ortaya konan daha bilimsel ve derin meseleleri görmekten alıkoymaması şartıyla. Nitekim tefsirciler Kur'an'ın gaybdan haber vermesi üzerinde durmuşlar ve daha önemli olan şeyleri görmemişlerdir).

Ontoloji ve antropolojiden beslenen yeni sosyoloji, tarih ve sosyolojinin hicret ve yolculuğa ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir.

61 Bkz. Degrés de la signification; *İslambilim*, s. 71.

62 *"Kötü şeyleri terk et..."* (75/Müddesir Suresi 5). Kur'an'ın peygambere hitabı.

meye çalışır. İnsanı dışarıdan harekete, içeriden devrime davet eder. Bu sayede onu sürekli durgunluk, çöküş ve donukluktan uzak tutar ve daimî bir hareket, yükseliş ve devrime sevk eder. Bütün bunları bilimsel hicret mucizesiyle yapar: Afakî hicret ve enfüsî hicret.[63]

Bu iki tür hicret ilkesinin bilimsel sonuçlarının incelenmesi, sosyolojide ve psikolojide bu hafsalaya sığmaz. Ayrıca bu ilkenin İslam nazarında sahip olduğu büyük değer burada tam olarak açıklanamaz çünkü bu ikisi bağımsız ve ayrıntılı araştırmaya muhtaçtır. Fakat burada hatırlanamayan şey şu önemli meseledir: İslam, hicretin ilginç etkileri sayesinde büyük ruhları ve medeniyetleri oluşturmada sahip olduğu kesin bilimsel bilgi ile bunu hatırlatır.

Peygamberin ilk inananlarının ve arkadaşlarının Muhacirler diye adlandırılması bizzat böyle bir düşüncenin göstergesidir: Peygamber, büyük öncülerini adlandırabileceği bütün bu sıfatlar arasından Muhacir sıfatını seçmiştir. Eğer hicretin İslam düşüncesinde böyle bir ihtişamı olmasaydı şüphesiz onların İslam'daki önceliğinden hareketle ve özellikle sıkıntılı günlerde Peygambere arkadaşlık etme, işkencelere katlanma, tehlikelere göğüs germe, ihlâs, cömertlik, fedakârlık, mutlak hakikat sevgisi, can, mal, aile ve sosyal konumlarından vazgeçme; güvenlik, zevk, mutluluk ve İslam hareketini kurarken sahip oldukları makam onlar için bir sıfat olarak kullanılabilirdi.

[63] Çağdaş dünyanın en seçkin tarihçisi olan Arnold Toynbee, *Tarih İncelemesi* adlı büyük şaheserinde Hicret ve Dönüş İlkesi adlı bir teoriye yer vermektedir. Bunu şu anlamda söyler: İnsanlık tarihinin medeniyet, din veya toplum kuran büyük şahsiyetleri hayatlarında ilk olarak kendi yurtlarını terk etmekten söz etmişler, kendi toplum ve ülkelerinden çıkmışlar, önemli görevleri yerine getirmek için hazırlık yaptıkları gaybet döneminden sonra kendi toplumlarının arasına geri dönmüşler ve faaliyetlerine başlamışlardır. Aslında, bu yaratıcı ve büyük dönüşler daima sessiz sakin ama onların ruh ve dehalarını oluşturmada temel etken olan bir hicretten sonra olmuştur. İbrahim, Musa, Zerdüşt, Buda ve İslam Peygamberinin (onun, Hira'daki on beş yıllık sessizlik ve inziva dönemi, kendi toplumundan uzaklaşması olarak kabul edilebilir) hicretleri böyledir.

Bu görüşü tam olarak destekleyen ve bizzat İslam'ın özelliklerinden biri olan şey de ilk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti bir tarih başlangıcı olarak almalarıdır.[64] Bu, üzerinde çokça düşünmeye değer. Çünkü tarihsel gelenek her zaman şöyleydi: Bir hareket ya da din önderinin doğumunu veya kavuştukları parlak bir zaferi tarih başlangıcı olarak alıyorlardı. Ama İslam'da ne Peygamberin doğumu ne de onun büyük fetihleri böyledir (özellikle esasen İslam'ın siyasal tarihinin başlangıcı olması gereken Mekke'nin fethidir). İlginçtir, ne de peygamberlikle görevlendirme! Bilakis, yine de hicret.

Şimdi, Peygamberin atalarının, kavminin ve hatıralarının yurdu olan Mekke, Kureyş ile savaşmaktadır. Şehrin sağlam kalelerinde ve basık ve ağır tavanlar altında on üç yıl süren mücadele, dışarıya bir pencere açmamıştır. Ya kalması ya ölmesi ya da imanını ve özgürlüğünü kurtuluşu, büyük ilahî ve evrensel görevin yerine getirilmesi için hicret etmesi gerekir.

Virgil Gheorghiu[65]: "Kabile ve aile çölde büyüyen ve altında olmayan hiçbir ferdin yaşayamadığı bir ağaçtır. Muhammed hicret etmek suretiyle ailesinin kanından ve etinden yapılmış bir ağacı yetiştirdiği kimseler için kesti."

Muhammed'in Mekke'yi terk etmesi gerekir. Nereye? Burası olmayan her yere. Özgürce yaşamak için bir mekân, cihat etmek için bir karargâh olabilecek her yere. Gördüğümüz gibi Peygamber daha önce Yesrib'i böyle bir çalışma için hazırlamıştı.

Hicret emri yayınlandı. Ama Kureyşliler de uyandılar ve tehlikeyi fark ettiler. Peygamber şehri gizlice ve dağınık bir şekilde terk etmelerini emretti. Kureyş ciddi olarak Muhammed'in arkadaşlarının gitmesini engelliyordu. Bazılarını geri döndürüp ve hapsediyorlar; bazılarını da toplu hâlde eşlerini alıkoymak

[64] 17 veya 18. yılda Ömer, Ali (a.s)'nin teklifiyle hicreti yaygın olan fil yılı ve diğer tarihlerin yerine başlangıç olarak kabul etti (*Taberî Tarihi*, c.3, s.1250).

[65] C.V. Gheorghiu, *La Vie de Mahomet*

suretiyle engelliyorlardı. Fakat Müslümanlar karar vermişlerdi: Muhaciri hicret etmekten hangi etken alıkoyabilir?

Sahabîler peyderpey gittiler; cehalet, şirk ve zulüm üssünü ve kendi ev, aile, servet ve bağlılıklarını terk ettiler. Bütün bunların yerine hürriyeti ve özgür kalmayı seçtiler.

Peygamber ömrünü olaysız, büyük siyasî ve askerî cereyanlardan uzak olan bir şehirde ve zamanda geçirmesine ve çevresi de bedevî ve basit bir çevre olmasına rağmen olağanüstü bir liderlik gücüne ve siyasal olgunluğa sahipti. Onun en bariz özelliklerinden birisi, özellikle Medine'de olaylı hayatı döneminde ortaya çıkan karmaşık, gizli, gizemli ve ilginç siyasî planlar ortaya koymasıdır. Mekke Peygamberin şahsının kararından haberdar değildi. Sadece müşrikler değil onun en samimi arkadaşları ve akrabaları dahi en ufak bir şey sezemiyorlardı. Çünkü genelde Habeş'e yapılan iki hicret gibi o Mekke'de sürekli işkence ve ölüm tehlikesi altında yaşayan arkadaşlarını Yesrib'e gönderiyordu. Kendisi Abdülmenaf ailesine mensup olması ve canının ölümden korunmuş olması sebebiyle Mekke'de kalacak ve mücadeleye devam edecektir. Müslümanların çoğu gitmişlerdi. Ebubekir de niyetlendi ve Peygamberden izin istedi. O, böylesi durumlarda her zaman yaptığı gibi kısa, kesin ve kapalı bir cevap verdi: Hayır, acele etme! Belki Allah senin için bir yoldaş gönderir. İşte böyle. Ebubekir, açıklamaya mahal olmadığını anladı. Şimdi Muhammed, Ali ve Ebubekir'den başka kimse kalmadı. Onun bir grup arkadaşı hâlâ Habeşistan'dadır, bir grup Medine'dedir, bir grup firarîdir. Mekke'deki saygın ailelere mensup olmayan bazıları ise müşriklerin esareti altında yaşıyorlar ve işkence görüyorlardı. İslam'a gönül veren gençlerse babalarının ve aile büyüklerinin tehditleri ile "eve" teslim olmuşlardır.

Şimdi aslında Mekke'de Müslümanlardan kimse kalmamıştır. Bu olağan bir durum değildir. Kureyşliler düşünceye daldılar. Yesrib'den gelen haberler onları daha çok korkuya düşürüyordu.

Bütün Muhacirler orada toplandılar ve insanlar onları kendi yakınları gibi bağırlarına bastılar. Sabırda, savaşta, vefakârlıkta ve yiğitlikte Arapların meşhuru olan Evs ve Hazreç'in, Muhacirleri kabul etmek dışında daha tehlikeli bir işe karar verdikleri ve büyük bir haberi bekledikleri görünmektedir. Şehir bir bütün olarak nasıl da Muhammed'in ashabının elinde! Hayır, Yesrib Habeşistan değildir. Şüphesiz böyle bir durumda Muhammed parmakla sayılacak kadar az birkaç kişiyle birlikte Mekke'de kalacaktır. Eziyete sabır ve tahammül dönemi bitmiştir. *"Zulme uğradıkları için savaşan kimselere izin verildi."* (22/ Hac Suresi 39) ayeti, Peygamberin "Ben zulme uğradıkları için onlara savaşmayı mübah kıldım" sözü ile birlikte ayaklanmanın ve olumlu mücadelenin başladığını ilan etmiştir. Muhammed Yesrib'e ulaşacak, şehrin liderliğini eline alacak ve Mekke'yi dışarıdan tehdit edecektir. Bir çare düşünmeleri gerekir. Darünnedve'de toplandılar, Utbe, Şeybe, Ebusüfyan, Cübeyr b. Mut'in, Ebu'l-Buhteri, Hakim b. Hizam, Ebucehil, Nübye, Münebbih, Ümeyye b. Halef ve Kureyş'le anlaşmalı bir grup geldiler ve Muhammed meselesi hakkında istişare ettiler.

Ebu'l-Buhteri, "onu zincire bağlayalım ve hapse atalım" şeklinde öneride bulundu. Bu görüş kabul edilmedi. Çünkü daima tehlike vardır; arkadaşları sonunda onu elimizden alacaklardır. Amir b. Levîoğulları ailesinden olan Ebu'l-Esved şöyle bir öneride bulundu: "Emniyet, ülfet ve iyi güne tekrar kavuşuncaya kadar onu şehirden uzaklaştıralım; onun fitnesinden kurtulalım ve nereye isterse gitmesine izin verelim." Bu görüşe herkes karşı çıktı ve dediler ki: "Yoksa siz onun gönül alıcı hoşsohbetini bilmiyor musunuz? Eğer böyle yaparsanız bir Arap kabilesinin arasına girecek, onları size karşı kışkırtacak ve dizginleri sizin elinizden alacaktır." Daha sonra Ebucehil çok kurnazca ve kesin bir görüş ortaya attı: "Bana göre, her kabileden aramızda şerefiyle tanınan çevik ve soylu bir genç seçelim ve her birine ona saldırmaları için bir kılıç verelim. Hepsi tek vücut hâlinde ona vursunlar ve kendisinden kurtulmamız için onu öldürsünler.

Böyle yaptıklarında bütün kabileler kana ortak olurlar ve Abdülmenaf ailesinin bütün kabilelerle savaşacak gücü veya cesareti olmaz, mecburen diyetlere boyun eğerler."

Suikastçılar evi kuşattılar, evin bütün pencerelerinden Peygamberi gözetliyorlardı. Bazı tarihçilerin aktardığına göre Süheyli şöyle diyor: "Evin duvarları kısa olduğu için oradan atlayıp içeri girmek ve Peygamberi yatağında kılıçla vurmak istediler. İçeriden bir kadın feryat etti. Bunlar kendilerini şerefli ve gururlu adamlar kabul ettikleri için böyle bir işi kendilerine ayıp saydılar: "Bizim bu ayıbımız Araplarda kalacak ve diyecekler ki biz evin duvarından amcasının kızlarının üzerine geliyoruz ve namuslarına saygısızlık ediyoruz." Bu yüzden evin kapısının önünde Peygamberin sabahleyin çıkmasını beklediler. Gece boyu onun odasını gözetlediler. Onun gelip gittiğini görüyorlardı. Gece uyku zamanı yatağa gittiğini ve uyuduğunu gördüler.

İş bitmişti. Peygamberin hayatı, sadece hiçbir olayın meydana gelmeyeceği birkaç saatin sakin geçmesine bağlıydı. Bu birkaç saati de Peygambere bizzat düşman vermişti. Çünkü Abdullah'ın oğlunun şimdi küçük odasında uyuduğundan emin idi. Bütün şehirde Ali adlı 13-14 yaşlarında bir genç ve Ebubekir adlı yaşlı bir adamdan başka yardımcısı yoktur. Şehrin tüm büyük ailelerinin temsilcisi olarak evinin önünde bekleyen gençlerin susuz kılıçlarının oluşturduğu kaleden canını nasıl kurtarabilir?[66]

Peygamberin yatağına gittiğini ve huzur içinde uyuduğunu kendi gözleriyle gören gençler, Muhammed'in macerasının sabahleyin son bulacağından; Mekke'nin kendi emniyetine, Kureyş'in kendi önderliğine ve putların şu 13 yılda sarsılan kendi izzetlerine tekrar kavuşacağından emin idiler. Bu güven

66 *"Yoksa onlar, o bir şairdir; onun zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar? Onlara de ki: Bekleyin; ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."* (52/Tur Suresi 30-31).

onları o kadar neşelendirmişti ki alaycı bir ifadeyle Muhammed'in sözlerini tekrarlıyorlar, gülüyorlar ve ondan artık bitmiş bir hikâye olarak bahsediyorlardı.

Ebucehil, kendisi gibilere özgü yarı aydınca tavırlarla dudağında derin bir tebessüm şöyle dedi:

"Muhammed, arkasından gitmeniz hâlinde Arap ve Acem padişahı olacağınızı; öldükten sonra tekrar dirileceğinizi; size Ürdün bahçeleri gibi bahçelerin verileceğini; böyle yapmadığınız takdirde ise öldükten sonra diriltileceğinizi ve yanmanız için ateş hazırlanacağını sanıyor!"[67]

Bu sırada bir adam bu grubun yanına geldi ve: "Burada neyi bekliyorsunuz?" diye sordu. "Muhammed'i bekliyoruz" dediler. Dedi ki: "Allah sizi muradınıza erdirmedi; Muhammed elinizden kaçtı." Suikastçılar başlarını çevirdiler ve hayır, bunun uyuyan Muhammed'den başkasının olmadığını gördüler. Onun yatağı üzerinde, yeşil hadramud taşı üstünde ondan başka kim yatabilir! Sabah oldu, birden Muhammed'in yatağından Ali'nin kalktığını gördüler. İlginç bir aldatma!

Takip Başladı

Böyle bir iş için düşman bir şehrin elinden kaçmak hem fedakârlık hem de bir takım imkânlar gerektirir. Bu yüzden, Peygamber böyle bir gece için Ali ve Ebubekir'i muhafaza ediyor. Ali, Hak yolunda ölümün kararsız aşığı ve Allah ve Peygamber karşısında ölümü ve hayatı hiçe sayan bir delikanlıdır. Tecrübeli ve zengin bir yaşlı sahabi olan Ebubekir'in nüfuzu ve seçkin sosyal ve ailevi konumu böyle bir durumda çok işe yarar. Bildiğimiz gibi her ikisi de iyi seçilmiş olduklarını gösterdiler.

Peygamber ve Ebubekir Yesrib'e doğru giden batı yolu yerine güney yolunu tuttular. Düşmanın vakit kaybetmeden her yerde

67 İbn Hişam devamında diyor ki: Peygamber bir avuç toprak aldı ve sonra evet, ben bunu söylüyorum ve sen onlardan birisin deyip o zaman yüzlerine toprak serpti... Bu, Peygamberin bazı savaşlarda göreceğimiz bir âdetiydi.

onları arayacağını bildikleri için takipçilerin ümitsizliğe düşmeleri ve şehre geri dönmeleri için Sevr Dağı üzerindeki bir mağarada (Mekke'nin ayağının altında) saklandılar; yolculuğa başladılar.

Ebubekir önceden her şeyi öngörmüştü. Oğlu Abdullah, gündüz şehirde Kureyş'in içine karışıp onların karar ve komplolarından haberdar olmak ve gece rapor vermek ile görevliydi.

Ebubekir'in azatlı kölesi Amir b. Füheyre'nin Ebubekir'in koyun sürüsünü şehir ile Sevr mağarası arasında gidip gelen Abdullah'ın izini kaybettirmek için onun peşinden sürmesi gerekiyordu. Ebubekir'in kızı Esma geceleri onlar için yemek hazırladı. Müşriklerden olan ve ona suizan beslemeyen Abdullah b. Erkut'ın, Ebubekir'in kendi hizmetine verdiği iki deveyi hareket esnasında buluşma yerine getirmek ve onlara rehberlik etmek için çölde otlatması gerekir.

Firarileri bulan kimse yüz deve ödül alacak. Bu ödül, Peygamberin daimî düşmanları dışında birçok serseri ve ayak takımını da onları aramak için şehrin dışına çıkardı ve çöle yaydı. Ebubekir perişandı; birden mağaranın yakınından geçen bir grubun sesini duydu ve korkudan titreyerek şöyle dedi: Bunlar ayaklarının önüne baksalar bizi görecekler. Sakin bir şekilde başını Ebubekir'in dizine dayamış olan Muhammed, şefkatli ve emin bir tebessümle şöyle dedi: Üçüncüleri Allah olan iki kişiden biri olmaya ne dersin?

Üçüncü gün kargaşa sakinleşti ve firarileri arayanlar vazgeçtiler. Şehirde herkes ümitsizce konuşuyordu. Öfkeden kızaran Ebucehil, Ebubekir'in evine gitti ve kapıyı çaldı. Ebubekir'in kızı Esma dışarı çıktı. Ebucehil: "Baban nerede?" diye bağırdı. Dedi ki: Vallahi bilmiyorum. Ebucehil, Esma'ya öyle bir tokat attı ki kulağından küpesi düştü.

Yollar güvenli hale geldi. Abdullah b. Erkut Ebubekir'in iki devesini getirdi. Peygamber bir devede, Abdullah diğer devede ve Ebubekir de onun arkasında yol almaları gerekiyordu. Çok

hassas ve tehlikeli bir andı. Ama Peygamber için sanki hareketten daha önemli bir iş ortaya çıkmış ve onu düşünüyordu. Ebubekir'e döndü ve dedi ki: Ben bana ait olmayan bir deveye binmem. Ebubekir dedi ki: Anam babam sana feda olsun, bu deve senindir ey Allah'ın Resulü! Peygamber dedi ki: Hayır, bunu kaça satın aldın? Filan meblağa, dedi. Dedi ki: Ben onu bu fiyata alıyorum. Ebubekir mecburen kabul etti; Peygamber, satın aldığı ve kendisine ait olan deveye bindi ve hicret tamamlanıncaya kadar yola koyuldu. Hicret basit bir iş değildir; hicret, her türlü bağı koparmaktır. Her muhacir bağımsız bir iklimdir; "Kendisi için insan"[68], kendinde insandır. Bir tarafta o ve imanı vardır, diğer tarafta onun dışında olan her şey, bütün dünya vardır. Tarih başladı, bir rehber[69] eşliğinde iki kişilik kervan yola düştü. Büyük bir gelecek, şimdi güneş ateşinin altında çölün sıcak bağrını aşan bu muhacire gözünü dikmiştir. Dünyanın iki büyük imparatorluğu, gece sığınağında sapa yollardan giden bu yalnız firariye korkarak bakıyor. Geceleri tamamen ve gündüzleri birkaç saat gidiyorlardı. Güneş tepelerinden vuruyor ve sıcaklığı takatlerini kesiyordu. Bir taş veya tepeye sığınarak dinleniyorlardı. Bazen böyle bir sığınak da bulamıyorlardı; iki devenin gün ortasında çok çok az olan gölgesi, tek gölgelikleri idi.

Medine'de Peygamberin arkadaşları, Muhacirler ve Ensar, her gün sabah namazından sonra şehirden dışarı çıkıyorlar ve Mekke yoluna gözlerini dikiyorlar ve öğlen Güneş yükselinceye kadar şevkle ve ızdırapla bekliyorlardı.

Henüz Peygamberlerini görmemiş olan ve ondan uzakta kalpleri onun için çarpan kimseler yerlerinde duramıyorlardı.

Kuba'da

Güneş gün ortasında durmuştu. Ümitsizce bekleyenler evlerine

[68] Erich Fromm'un *Man for Himself* adlı bir kitabı.

[69] Bazıları her ikisinin birlikte geldiğini, hem deve sahibi hem de çoban olduklarını söylemişlerdir.

geri dönüyorlardı ki ansızın bir Yahudi bağırdı: Ey Kayleoğulları[70], işte büyükbabanız geldi!

Halk sokağa döküldü. Peygamber ve yol arkadaşı bir hurma ağacının gölgesinde durmuşlardı. Kadın erkek, küçük büyük, Yahudi Müslüman bütün halk onun etrafında toplandı. Genelde Peygamberi Ebubekir'den ayırt edemiyorlardı. Ağacın gölgesi gidip Ebubekir abasıyla Peygambere gölge yapınca onu tanıdılar.[71]

Peygamber bekâr ve henüz evlenmemiş olan, evi muhacirlerin ikametgâhına dönüşen Gülsüm b. Hedem'in evini mesken olarak seçti. Ebubekir ise Habib b. Esaf ya da Harice b. Zeyd'in evine gitti.

Peygamber dört gün (pazartesiden perşembeye kadar)[72] Kuba'da kaldı. Ammar b. Yasir'in teklifi üzerine meşhur Kuba mescidinin temelini attı. Bu, İslam'da yapılmış olan ilk mescittir. İlk kıble taşını peygamber bizzat koydu, sonra Ebubekir onun üzerine bir taş koydu ve daha sonra diğerleri işe başladılar. Medine ve Kuba'da birçok Müslümanın telaşlı, sevinçli ve yanıp tutuşarak yaşadığı ve yüzlerden ve bakışlardan büyük bir ümit ışığının saçıldığı bu günlerde yirmi küsur yaşlarında bir genç çölde tek başına yol kat ediyordu. O, Peygamberin çıkışından sonra üç gün ilginç bir fedakârlık ve zekâ gösterisi ile Mekke'de Peygamberin işlerini yoluna koydu. Şimdi çabucak şehirden kaçıyor ve yakıcı çölü yaya olarak aşıyordu. Yaya! O yoksul bir gençtir. İnsanlığın uzun ömrü boyunca onun gibi bir sermayesi ve tarihe anlam, duygu ve güzellik katan bir kimsesi olmamıştır.

Evet, o ve onun gibi birkaç kişi olmasaydı tarih ne soğuk, saçma

70 Kayle, Ensarın büyükannesinin adıdır.

71 Bazıları, onu tanıtmak için kasten böyle yaptığını söylerler.

72 Bazılarına göre Kuba'daki ikamet süresi bundan daha fazladır. Bu daha doğru görünüyor. Çünkü Ali, Peygamberden üç gün sonra hareket ediyor ve yolu kat ediyor. İki haftada Kuba'da Peygambere yetişiyor.

ve komik bir nakilci olurdu! Kâbe'nin bu temiz çocuğunun, vahy anasının bu değerli öğrencisinin, bu özgürlük, adalet, takva, söz ve kılıç tanrısının şimdi Mekke ile Medine arasındaki o yakıcı ve korkunç çölü aşacak bir devesi yoktur. Belinde kılıcı, başı önde, gelecek düşüncesine dalmış ve samimi imanlı. Geceleri ve gündüzlerin yarısını yaya gidiyor ve öğlenin ateş yağmuru altında bir köşede yalnız dinleniyor. On beşinci gün Kuba'ya varıyor ve Gülsüm b. Hedem'in evinde Peygamberle ev arkadaşı oluyor.

Ali, Kuba'da bir veya iki gece kalıyor. Bu iki geceyle ilgili ilginç bir hatıra anlatıyor. Diyor ki: Kuba'da kocasız ve yalnız yaşayan Müslüman bir kadının bir evi vardı. Geceleri gizlice bir adam geliyor, yavaşça kapıyı çalıyor, kadına bir şey teslim ediyor ve geri dönüyordu. Ben bu kadının hâlinden şüphelendim ve yanına gidip sordum: Ey Allah'ın kulu, her gece evinin kapısını çalan, senin yüzüne kapıyı açtığın ve sana bir şey veren bilmediğim bu adam kimdir? Sen Müslüman ve kocasız bir kadınsın! Kadın cevap verdi: Bu, Sehl b. Hanif'tir. O benim yalnız ve kimsesiz bir kadın olduğumu biliyor. Geceleri kendi putlarına saldırıyor, onları kırıyor, kırık putları bana getiriyor ve bunları yak diyor.

Şehre Giriş

Cuma günü peygamber şehre girmek niyetiyle Kuba'yı terk etti. Devesi üzerinde şehre girdi. Muhacirler ve Ensar, Yahudi, Müslüman ve müşrik, kadın, erkek ve çocuklardan oluşan halk devesinin peşinden gidiyorlar; kadınlar ve çocuklar şarkı söylüyorlar, eğlendiriyorlar ve meraklı, özlem dolu ve korkulu bakışlarla kendi kavminden bu şehre kaçan bu garip süvarinin yüzüne şaşkınlıkla bakıyorlardı. Beyinlerde birçok düşünce, kalplerde çeşit çeşit çarpıntılar!

Süvari, şehrin sokaklarını dolaşıyordu; adam, devenin yularını bırakmıştı. İş, süvariye kendi başına karar alma gücü vermeyecek kadar büyüktür. Devenin dizgini, dünyanın geleceğinin yazgısını şimdiden gören gizli bir eldedir.

Süvari, Salim b. Avfoğullarının evlerine uğradı. Utban b. Malik ve Abbas b. Ubade ailenin erkekleri önünde ileri atıldılar, devenin yularını tuttular ve şöyle dediler: Ey Allah'ın Resulü, muhafızlarınla birlikte bizim yanımızda kal!

Gizemli bir düşünceye dalan ve gözünü devenin yoluna diken süvari, kesin bir ifade ile: "Yolunu açın, o görevlidir!" dedi. Kenara çekildiler ve deve yola koyuldu.

Deve, Beyyazaoğullarının evine uğradı. Ziyad b. Lebid ve Ferve b. Amr Beyyaza ailesinin erkekleriyle birlikte devenin önünü kesip: "Ey Allah'ın Resulü, muhafızlarınla beraber bize gel!" dediler. O "Yolunu açın, o görevlidir." dedi. Kenara çekildiler ve deve yola koyuldu.

Saideoğullarının evine uğradı. Saad b. Umade ve Münzir b. Amr meşhur Saideoğulları ailesinin adamlarıyla birlikte öne atıldılar ve devenin yolunu kestiler. "Ey Allah'ın Resulü, muhafızlarınla beraber bize konuk ol!" dediler. O "Yolunu açın, o görevlidir." dedi. Kenara çekildiler ve deve yola koyuldu.

Haris b. Hazreçoğullarının ailesine uğradı. Saad b. Rebi, Harice b. Zeyd ve Abdullah b. Revaha, yani Ensar'ın meşhur kahramanları aile erkekleriyle birlikte öne çıktılar ve devenin yolunu kestiler. "Ey Allah'ın Resulü, muhafızlarınla beraber bize konuk ol!" dediler. O "Yolunu açın, o görevlidir." dedi. Kenara çekildiler ve deve yola koyuldu.

Ady b. Neccaroğullarının evine uğradı. Bunlar peygamberin dayılarıdırlar. Abdülmuttalip'in annesi onlardandır. Salit b. Kays, Ebu Salit ve ailenin diğer erkekleri özlemle devenin yolunu kestiler. "Ey Allah'ın Resulü, muhafızlarınla beraber bize konuk ol!" dediler. O "Yolunu açın, o görevlidir." dedi. Süvari yoluna devam etti. Hiç kimse devenin nerede duracağını bilmiyordu. Ama herkes bir süre sonra büyük rejimin ilk yapıtaşını koyacak ve Kayser ve Hüsrev'in ülkesine hükmedecek adamın, hizmetçi, uşak ve halvet işçisi sahibi olmayacağını ve hiçbir ailenin kalesine bir grup ve sınıfın sığmayacağını anladılar. Deve, şehrin evleri ve büyük aileleri önünden geçti. Tüm gözlerin

üzerine çevrildiği adam, konak sahiplerinin davetini kesin ve tek tip bir ifade ile reddetti. Yani adam, evsizlerin misafiridir. Yakın akrabalarının evi önünde dahi durmadı. Dayılarına bile aynı üslupla karşılık verdi. Yani o, kimsesizlerin akrabasıdır. Halk yüksek bir şevkle coşmuştu. Deve ilerliyor ve her varlıklı kişinin evinden uzaklaştıkça halka daha çok yaklaşıyordu. Ady b. Neccaroğullarının evinin önünden geçti ve durmadı. İnsanlar bir süvarinin onlardan olduğunu, onların peşinden geldiğini ve onların da onun ev sahibi olduğunu anladılar.

Bundan sonra deve, attığı her adımda Yesrib'in kimsesiz ve evsiz barksız halkına yaklaşıyordu. Yüzlerine hiçbir zaman iftihar izi düşmemiş olan kadınlar, çocuklar, mahrum erkekler ve yoksul yaşlılar mutluluk ve gururdan coşuyorlar, ayakları yerden kesiliyordu. Şehrin adsız sansız insan seli bu devenin ve yüksek alnından derin düşünce şimşeği ile büyük bir kararlılık parlayan sessiz süvarinin üzerine hücum ediyor. Deve sanki azgın ırmağın coşkun dalgaları üzerinde yüzen bir gemidir.

Ruhları iman ve inkılâp ateşiyle eriyen çocuklar, kadınlar, mahrumlar ve gençler göz kırpmaksızın öte dünyadan gelmiş bir elçi olan bu adama ve bineğe bakıyorlar. Süvarinin resmi, gözyaşı perdelerine düşüyor, titriyor, kararıyor ve siliniyor. Bir süre bakış ve resim gözyaşlarının kararsız dalgasında birbirini arıyorlar ama bulamıyorlar; ansızın birden resim görünüyor, tekrar titriyor, kararıyor, siliniyor ve tekrar...

Şehrin sokaklarında süvarinin ardından akan coşkun ırmak ansızın geri tepiyor ve herkes şaşakalıyor. Ne oldu? Deve diz çöktü. Nerede? Bir kaç hurma ağacının dikili olduğu bir toprak parçasında. Kader deveyi buraya çöktürdü.

Evi bu toprak parçasının yanında olan Ebu Eyyub, hızla geldi ve peygamberin eşyalarını alıp eve götürdü.

Peygamber sordu: Bu toprak kimin? Muaz b. Afra, Rafi b. Amr'ın yanımda olan iki yetim oğlu Sehl ve Süheyl'e ait diye açıkladı. Onları, satmaya razı ederim.

Mescit

Peygamber burada bir mescit yapmalarını emretti. Bu, ilk iştir. Yani mescit, kurulan düzen yapısının ilk temel taşıdır. Mescit, Allah'ın evi ya da insanların evi olmuş, ne fark eder? İslam'da ve Kur'an'da toplumdan, insan hayatından, halktan ve Tanrıdan bahseden her yer daima aynı manadadır ve aynı yerde kullanılır.[73] Çünkü Tanrı ve halk kitlesi bir kutupta, aristokratlar diğer kutuptadır. Sadece mescit değil, aynı zamanda Kâbe de insanların evidir.

İnsanlar için yapılan ilk evdir.[74] Mescit inşaatı hemen başladı. Peygamber'in kendisi de işe koyuldu; protokol icabı ve sembolik olarak değil, halkı teşvik etmek veya kendini sevdirmek için değil. Basit bir işçi gibi toprağı kazıyor, toprak atıyor, çamur yapıyor, yük taşıyor. Muhacirler ve Ensar, ümit ve iman dolu olarak çalışıyorlardı. Ne yaptıklarının farkındaydılar. Çalışıyorlar, taş taşıyorlar, çamur götürüyorlar ve şevkle kahramanlık şarkıları söylüyorlardı. Kahramanlık şarkısı! Hangi büyük savaşa başladıklarını biliyorlardı.

Duvarlar hızla yükseliyordu. Şimdi insanlık tarihinin en parlak büyük medeniyetinin temellerini atan bu adamlar, şu şiiri okuyorlardı:

Peygamber çalışırken biz oturursak
Bu bize ait yanlış bir iş olur

Bu kahramanlık şiiri daha çok tekrarlanıyor:

Ahiret hayatından başka hayat yoktur
Allah'ım Ensar ve Muhacirine merhamet et[75]

[73] Kur'an'da insan ve toplumdan söz edilen her yerde (felsefe ve bilim değil) Allah ile ilgili olduğu veya O'na tahsis edildiği her durumda kolayca Allah kelimesi kaldırılıp, onun yerine insanlar kelimesi konulabilir. Bunun tersi de doğrudur (Allah yolunda, mülk Allah'ındır, yeryüzü Allah'ındır...).

[74] *"İnsanlar için kurulan ilk ev..."* (3/Al-i İmran Suresi 96)

[75] Bazıları onu kahramanlık şiiri değil, nesir olarak kabul etmişlerdir (İbn-i Hişam Siyeri, c.1, s.496).

Kafiyeleri kasıtlı olarak bozan peygamber çalışırken arkadaşlarının şiirini şöyle değiştirdi:

Ahiret hayatından başka hayat yoktur
Allah'ım Muhacirin ve Ensar'a merhamet et

Herkes işe koyulmuş ve bir şey söylüyordu. Birden Ammar b. Yasir geldi. Sırtına vurdukları çok miktardaki kerpiç altında beli bükülmüştü. "Ey Allah'ın Resulü, beni öldürdüler; sırtıma bu kadar yük vurmalarına rağmen kendileri taşımıyorlar!" diye bağırdı. Peygamber öne çıktı, kıvırcık saçlarını şefkatle okşayarak şöyle dedi: "Vah Sümeyye'nin oğlu, seni öldürenler bunlar değil; seni zalim bir topluluk öldürecektir." Ammar sakinleşti, başını öne eğdi, bir an düşündü ve sevincinden dudaklarına yavaş yavaş bir tebessüm yayıldı.

Ammar, Yasir ile zenci Sümeyye'nin oğludur. Her ikisi de Ebucehil'in korkunç işkenceleri altında şehit oldular ve hiçbir şey söylemediler.

O, zencilerin insanî içtenliğini anneden, Arapların hamiyet ve çevikliğini babadan tevarüs etmiştir. Bu bariz ırkî özellik, İslam öğretisinde zarif ve güzel bir şekil almıştır. O, Osman aleyhtarı ihtilalde isyancıların liderliğini üstlenmişti. Sıffin Savaşı'nda iyice yaşlanmış ve eli kılıç tutmaz hale gelmiş olmasına rağmen savaşa katıldı ve öldürülmek için kendisini korkusuzca tehlikelerin kucağına attı. Muaviye'nin askerleri ona zarar verilmemesi emrini aldıkları için onu görmezden geliyorlar ve önünden çekiliyorlardı. Ama o, kendi ölümüyle Muaviye'nin ordusunun psikolojisini iyice sarsmayı amaçlayarak ölmek için sabırsızlanıyordu.

Herkesin işe koyulduğu esnada Ali kahramanlık şiiri söylüyordu:

Mescitleri imar edenler eşit değildir
Orada ayakta ve oturarak ibadete dalar
Kim tozdan döneni görür

Ammar onu Ali'nin dilinden aldı, kahramanlık şiiri okudu ve tekrarladı, öyle ki ölçüyü aştı. Elinde bir asa olan ve bir köşede duran Osman[76] suizanda bulundu, üzerine alındı ve Ammar'ın ona bir üstünlüğünün olduğunu sandı. Kızgın ve tehditkâr bir tavırla öne çıkıp dedi ki: Ey Sümeyye'nin oğlu! Ne dediğini duydum; Allah'a ant olsun ki bu değnekle burnunu kırmayı düşündüm. Peygamber işitti ve yüzü öfkeden kızardı: "Bunlardan Ammar'a ne! O onları cennete, onlar ise onu ateşe çağırıyor. Ammar, iki gözüm ile burnum arasında deridir." O, İslam'da ilk mescidi inşa eden kimsedir. Kuba mescidinin yapılmasını o teklif etti ve Kuba mescidinde kullanılan taşları o topladı. Temelini Peygamber attığı için onun yapısını o tamamladı.[77] Mescit işi bitince Peygamberin evinin inşaatı başladı. Onun emriyle evini sanki mescidin bir parçasıymış gibi mescidin yanına yaptılar. Yani bu rejimin önderi halkın evinde, yani Allah'ın evinde oturur. Evin odalarının dışarıdan mescide açılmasını emretti. Yani ona yakın olmak için insanların evinden, yani Allah'ın evinden geçmek gerekir. Yani evinin kapısı insanlardan başkasının yüzüne açılmayacaktır.

Hanımlarından her biri için bir oda yaptılar. Duvarları çamur, saman ve taş ile ve çoğunlukla da çamur sıvanmış hurma ağaçlarıyla yükselttiler ve çatıyı hurma dalıyla örttüler.[78] Kapılar arar tahtasındandı ve üzerlerinde halka ve tokmak yoktu. Üzerine elleriyle vuruyorlardı.

Yattığı yatağı tahtadan yaptılar ve yüzünü lifle örttüler.[79] Kılıcı dünyayı, dili gönülleri sarsan adamın evi ve hayatı işte budur.

[76] İbn Hişam isim anmıyor. Süheylî'nin ifadesine göre o, böyle nahoş bir durumda bir Sahabî'nin adını anmak istemiyor. Ama İbn İshak'ın naklettiğine göre Ebuzer, onun Osman b. Affan olduğunu söylüyor.

[77] Er-Ravzu'l-Enf. İbn Hişam Siyeri, c. 1, s. 497-498.

[78] Bu evleri Emevî halifesi Abdülmelik'in emriyle mescide eklediler. Halifenin mektubu ulaşıp Peygamberin evlerini yıktıkları gün Medine halkı tıpkı onun vefat ettiği günkü gibi feryat ettiler.

[79] Emevîler zamanında onu sattılar. Bir adam onu 4000 dirheme satın aldı.

Hayat tarzını soran Ali'ye cevap verirken bir kaç güzel ve ilginç renkte kendisini büyük ve güzel bir insan ruhunun güzelliklerine âşık olan kimseler için şöyle resmeden bir adam:

"Bilgi benim sermayemdir. Akıl benim dinimin temelidir. Arkadaşlık benim çalışmamın esasıdır. Şevk benim yol alan atımdır. Onun hatırası benim munis gönlümdür. Güven benim hazinemdir. Gam benim dostumdur. Bilgi benim silahımdır. Sabır benim elbisemdir. Rıza benim ganimetimdir. Fakirlik benim övüncümdür. Takva benim mesleğimdir. Kesinlik benim gücümdür. Doğruluk benim şefaatçimdir. İbadet benim yeterlik sermayemdir. Çalışma benim tabiatımdır. Namaz benim mutluluğumdur."

Her gün Medine'den bir kabilenin üzerine bir grup asker gönderen adam, İmam Sadık'ın şöyle güzel ve heyecanlandırıcı bir ifadede tasvir ettiği bir adamdır: "Resulullah kul gibi oturur, kul gibi yer ve kul olduğunu bilirdi."

Onun davranış tarzı, gönülleri kendisine âşık ediyor ve pislikleri ruhlardan temizliyordu. Hayatı; sevgi, iman, çalışma coşkusu, ümit, mutluluk ve kudret doğuran bir kaynaktı. Arkadaşlarına sıcak ve sade davranırdı. Her birini bir münasebetle adlandırırdı. Günün birinde mescitte toprağın üzerinde uyuyan Ali'yi uyandırdı. Çünkü başı, yüzü ve elbisesi toprak olmuştu. Ona "Ebu Türab/Toprağın babası" lakabını taktı. Ebu'l-Âs'a, hayır, Ebu'l-Muti dedi. Kediyle birlikte yürüyen birini görünce ona şakayla Ebu Hüreyre/Kediciğin babası adını verdi.

Kaba ve katı Arap çevresinde ruh inceliği, edep ve sevgiyi yaymaya çalışıyordu. "İslam'ın en iyi hükmü nedir?" diye sordular. Dedi ki: Tanıdığına ve tanımadığına selam vermen, olabildiğince herkese bir hurmanın yarısını ikram etmek şeklinde de olsa yemek yedirmendir. Eğer yapamazsa tatlı diliyle kendisini cehennem ateşinden korusun. Kendisine yazık etmesin." İnsanlarin arasında İsa'nın diliyle konuşuyordu: "Birbirinizi her zaman seviniz. İslam sevgidir. İnsanlar Allah'ın ailesi ve namu-

sudur. Hiçbir kimse Allah'tan daha çok namusuna düşkün değildir. Beni Hıristiyanlar gibi övmeyin ve dalkavukluk yapmayın. Beni sadece Allah'ın kulu ve elçisi olarak kabul edin."

Bir topluluğun yanına uğradı, ona saygı için ayağa kalktılar. Dedi ki: "Benim önümde kesinlikle ayağa kalkmayın. Büyüklerine tazim için ayağa kalkanlar gibi olmayın." Çocukları o kadar çok seviyordu ki sokakta ve pazarda etrafına toplanıyorlardı. Yetimler, dul kadınlar, köleler ve adsız ve mahrum insanlar ona dayanıyorlardı. Dışarıda kalplere korku ve ürperti salan, evinde ve şehrinde yumuşaklık, sevgi, kolaylık, kardeşlik ve af kaynağı olan bir adamdı. Hanımlarına o kadar yumuşak, güler yüzlü, mütevazı ve yakın idi ki Ömer, kızının ona karşı saygısızlığından dolayı öfkelendi.

***

Şehir şaşırtıcı bir şekilde hareketli ve coşkulu idi; taze bir ruh kazanmıştı. İslam, tıpkı kuru oduna atılan ateş gibi gönülleri tutuşturuyor ve ruhları peyderpey alevlendiriyordu. Yesrib Yahudilerinin evi hariç İslam'ın çaldığı her evin kapısı derhal yüzüne açılıyordu.

Peygamber ilk hutbesini okudu. Allah'a hamd ve senadan sonra insanlara şöyle hitap etti:

"Ey insanlar kendiniz için önceden bir şey gönderin. Bilmelisiniz ki Allah'a yemin olsun, sizden biri ansızın ölür ve koyunlarını çobansız bırakması gerekir. Sonra onun Rabbi tercümansız ve vasıtasız ona şöyle der: Yoksa ben sana tebliğ etmesi için elçimi göndermedim mi? Yoksa ben sana mal vermedim mi? Öyleyse kendin için önceden ne yolladın? O zaman sağa sola bakar, hiç kimseyi göremez. Sonra önüne bakar, cehennemden başka bir şey görmez. Öyleyse herkes gücü yettiğince, hatta yarım hurmayla da olsa yüzünü cehennemden korusun; kendisine yazık etmesin. Bir şeyi olmayan da hiç olmazsa tatlı diliyle! Zira onun mükâfatı iki katından yedi yüz katına kadardır. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun."

Peygamberin girdiği ilk hafta içinde sadece Ensar'dan bir aile şirkte kalmıştı.

İkinci Hutbe

"Allah'a hamd olsun. Onu övüyor ve ondan yardım diliyorum. Kendi huyumun şerrinden ve davranışımın kötülüğünden Allah'a sığınırım. Allah'ın hidayete erdirdiği kimseyi kimse saptıramayacak; Allah'ın saptırdığı kimseyi de kimse hidayete erdiremeyecektir. Şehadet ederim ki ortağı olmayan bir Allah'tan başka ilah yoktur. En iyi söz, yüce ve kutsal olan Allah'ın kitabıdır. Allah kimin kalbini onunla süsler, küfürden sonra İslam'a getirir ve onu onun dışındaki her söze tercih ettirirse o kimse kurtuluşa erer. O en iyi ve en olgun sözdür. Allah'ın sevdiğini sevin. Allah'ı bütün ruhunuzla sevin. Allah'ın sözünden ve zikrinden rahatsız olmayın. Kalplerinizi onun karşısında katılaştırmayın. Allah onu yarattığı her şeye tercih etmiştir. En iyi amelleri, en iyi ibadetleri, doğru sözü ve insanlar için getirdiği helal ve haramı seçmiştir. Öyleyse Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ondan gerektiği gibi korkun. Allah adına dilinize getirdiğiniz şeyleri dürüstçe ve liyakatle yapın. Birbirinizi ilahî ruh ile sevin. Allah aldığı sözün çiğnenmesinden hoşlanmaz. Size selam olsun."

***

Peygamber, Allah'ın elçisi ve risaletini uygulamakla görevli olmasına rağmen doğru düşünceli beşer bir düşünür gibi davranır. O, her sosyal faaliyeti başlatmak ve köklü bir siyasî, itikadî, sosyal ve ahlâkî bir devrime el atmak için önce faaliyet alanı olan toplumu tanıması ve çalışmasını mevcut gerçekler ve toplumun psikolojik, iktisadî ve siyasî şartları temelinde başlatması gerektiğini bilmektedir.

Yesrib'i, Evs ve Hazreç adlı iki Arap kabilesinin cemiyetin temel esaslarını oluşturduğu şehri iyi tanımaktadır. Kabile hayatının geleneği olduğu üzere iki kabile arasında köklü bir husumet ve rekabet vardır. Bu iki kabilenin yanında Kaynukaoğulları,

Nadiroğulları ve Kureyzaoğulları adında üç Yahudi kabilesi yaşar. Şehrin ekonomisi bunların elindedir. Yesrib'in sanat, zanaatkârlık (kuyumculuk), eğitim, para, mamur hurma bahçeleri ve çarşısını ele geçirmişlerdir. Onlar Araplara göre ileri bir medeniyet, kültür ve dine sahiptirler. Bilgili, güçlü, akıllı ve hilekâr bir halk, özellikle bu toplumda Yahudi dini hakkındaki iman ve bilgileri onlara öyle bir mevki kazandırmıştır ki İslam'ın ve Peygamberin en yakın ve tahsilli arkadaşları da olabilirler, onun en tehlikeli ve güçlü düşmanları da. Peygamber bunu iyi biliyordu; onlarla işbirliği yapmak için çok çalıştı.

Peygamber görevine başladı. Ferdî mücadele dönemi bitmiştir. Öğretisinin ilk öğrencilerini etrafında gördüğü ve sosyal mücadele için bir üs elde ettiği bu günlerde işe başlanması gerekir.

İlk iş, Yesrib toplumu için kendi öğretisine dayalı olarak sosyal sınırların, toplumun fertlerinin, gruplarının, sınıflarının ve azınlıkların haklarının ve istikrara kavuşmuş olan hükümetin iç ve dış politikasının belirleneceği temel bir genelge oluşturulmasıdır:

"Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla: Bu, Muhammed'den Kureyş ve Yesrib mü'minleri ve Müslümanları ile onların yolundan giden, onlara bağlanan ve onlarla birlikte cihat eden kimseler arasında bir yazıdır. Onlar diğer halkların karşısında birleşik bir ümmettir.

Kureyş Muhacirleri, üzerinde bulundukları şeye göre birbirlerine diyet öderler; kendi esirlerine örf ve adalete uyarak mü'minler arasında fidye verirler. Avfoğulları kabilesi, üzerinde bulundukları şeye göre kendi peşin diyetlerini öderler. Her topluluk, kendi esirine örf ve adalet uyarınca mü'minler arasında fidye verecektir...[80] Borçlu mü'minler, aile sahibini kendi aralarında fidye veya diyetini örfe göre ödemeksizin teslim etmeyeceklerdir. Hiçbir mü'min diğer mü'minin azatlı kölesi ile o olmadan sözleşme yapamaz. Muttaki mü'minler, kendi içlerindeki zul-

80 Burada bütün toplulukları tek tek aynı yöntemle dikkatli bir şekilde anıyor.

meden ya da zulüm, tecavüz veya fesada teşebbüs eden kimseye karşı -bu kişi onlardan birinin çocuğu olsa bile- topluca işbirliği yapacaklardır. Hiç bir mü'min bir mü'mini bir kâfir karşılığında öldüremez ve bir kâfiri de mü'mine karşı destekleyemez. Allah'ın ahdi birdir. En adsız sansız mü'minler bile herkes tarafından -Yahudiler bizi takip etse bile- bir ahde, bizim yardım ve eşitliğimize sahip olacaklar, zulüm görmeyecekler ve onlara karşı hiç kimseyi desteklemeyeceğiz. Müminlerin barışı birdir. Bir mü'min diğer mü'min ile Allah yolunda savaşta eşitlik ve adaletten başka bir şey üzerinde barış yapmayacaktır. Müminler, Allah yolunda akıtılan kanları hususunda birbirlerinin velileridirler. Kim bir mü'mini sebepsiz yere öldürür ve bu da ispatlanırsa maktülün yakınlarının rıza göstermemeleri hâlinde öldürülür. Bütün mü'minler ona karşı olacaklardır. Hiç kimsenin caniye yardım etme hakkı yoktur. Her ahlâklının mercii Allah ve Muhammed'dir. Yahudiler savaş yaptıkları zaman mü'minlerle masrafta ortaktırlar. Avfoğulları Yahudileri, mü'minlerle müttefiktirler ve hükmen bir ümmettirler. Yahudiler kendi dinlerine, Müslümanlar da kendi dinlerine uyarlar. Köleleri de zulüm yapmadıkları ve suç işlemedikleri sürece aynı hükme tabidirler. Ondan başka kimse cezalandırılamaz. Neccaroğulları, Saideoğulları ve Salebeoğulları... Yahudileri de Avfoğulları Yahudileriyle aynı hükme tabidirler ve mü'minlerle müttefiktirler. Yahudilerin köleleri de böyledir. Onlardan hiçbir kimse Muhammed izin vermedikçe istisna olmayacaktır. Zulme maruz kalan hariç, kan döken kimse, kendi esiri olur. Hiç kimse anlaşmalı olduğu kimsenin hakkında kötülük yapamaz. Herkesin mazluma yardım etmesi gerekir. Yesrib'in içinde bu sözleşmeyi imzalayanlar için haram bir bölge vardır. Herkesin komşusu kendisi gibidir. Kötü dilli ve kötü davranışlı kimse onunla uyumlu değildir. Kureyş ve yardımcılarına sığınma verilmez. Bu sözleşmeyi imzalayanlar, Yesrib'e saldıran kimseye karşı işbirliği yaparlar. Eğer onları sözleşmeye davet ederlerse kabul ederler. Eğer onlar barışa davet ettilerse mü'minlerin her birinin din hakkında savaşan

kimse hariç kendi payına kabul etmesi gerekir. Evs Yahudileri ve onların köleleri bu sözleşmeyi imzalayanların haklarından faydalanırlar ve ona iyi davranılır. İyilik ile kötülük bir değildir. Hiç kimse Allah'tan başkası için çalışmaz. Allah'ın bu sözleşmenin en doğru ve en iyi bölümü ile ortak bir hikâyesi vardır. Bu sözleşme, hiçbir suçluyu ve zalimi himaye etmez. Zalim ve suçlu olmadıkça Medine'yi terk eden güvendedir, Medine'de kalan da güvendedir. Allah, iyilik yapanların ve sakınanların sığınağıdır."[81]

Şimdi toplumun hukukî ve siyasî yapısı belli olmuştur; ama bir toplumun birliğini sadece onun siyasî boyutları garanti eder. Fertleri, grupları ve sınıfları manevî ve ruhsal bir bağla birbirine bağlaması gerekir. Muhammed'in dahice ve doğru yöntemi, en devrimci sosyal adet ve kurumları toplumun köklü ve eski gelenekleri üzerine oturtan bir yöntemdir. Kendi devrimci ve ıslahatçı projelerini toplumun tabitayla uyumlu hale getirmeye çalışır. Afrika ve Asya toplumlarının Avrupa hayranı aydınının bilmediği ve bilmeyeceği şeyler ve zor çabalar birkaç nesli yok etti ve yok etmektedir.[82]

Arapların en güçlü sosyal geleneği kabilevi sözleşmedir (Hulf). Bu çeşitli kabileleri birbirine bağlayan ve onlara birlik veren tek sağlam bağdır. Kendi kavminden uzak kalan bir fert de yaşayamazdı. Ferdin mecburen bir toplumda hayat imkânı bulmak için bir toplulukla sözleşme yapması gerekir. Mekke'de sözleşme şu şekilde yapılırdı: İki taraf Kâbe'ye gider putların önünde birisi elini uzatır diğeri onun elinin üzerine kendi elini koyar, putları bu sözleşmeye şahit tutar ve bu şekilde iki yabancı ara-

[81] Sözleşmenin İbn Hişam'ın *Siyer*indeki metni, c. 1, s. 501-504.

[82] Bugün siyasal sosyolojide gündeme gelen en büyük meseledir ve özellikle geri kalmış milletlerin kendisini yetişmiş aydınları ve liderleri bunu çok düşünürler. Günümüz aydın ve reformcularını 19. yüzyıldaki selefleriyle belirleyen işte budur (nereye dayandığıma bakın. Paris baskısı, 1961, benim 17. yüzyıl tarihi hakkında asimilasyon ve benzeyenler hakkındaki araştırmam).

sında sağlam ve yakın bir akrabalık meydana gelirdi. Kabilevî toplumda iki müttefik birbirinin hukukunu korumakla yükümlü ve birbirinin özel hayat ortağı olurlardı.

Peygamber bu köklü ve güçlü geleneği alıyor ve ona tamamen devrimci bir ruh ve anlam kazandırıyor.

Sözleşme geleneği aynı şekilde korunuyor. Ama kabilevi sözleşmenin yerine itikadi sözleşme alıyor. Eller üzerine diğer el değil Allahın eli konuyor. Bugün genel bir felsefî ve ahlâkî mana verilen Kur'an sözü böyle belli ve önemli bir sosyal geleneğe işaret etmektedir. (Allah'ın eli onların eli üzerindedir). Böylece fertler Allah ile sözleşme yapan bir toplumda birbirleriyle sözleşme yapmış olurlar. Kardeş ve ailevi kardeş geleneği, iki kişi arasında önemli ve sağlam bir sözleşme meydana getirir. Böylece daha yeni bir şekilde daha manevî ve daha temiz bir ruhla yenilenir.

Ensar ve Muhacirler arasında büyük bir kavmî ve sosyal uçurum vardı. Yahudilerin ve münafıkların Medine toplumunun birliğini bozmak için tek ümitleri bu iki kanat arasında ihtilaf çıkarmaktı. Medine'ye girişin ilk günlerinde Müslümanlar arasında kardeşlik sözleşmesini ilan etti. Her Muhacir'in Ensar'dan biriyle kardeşlik sözleşmesi yapmasını emretti. Ortadaki tek istisna, kendisine kardeş seçmesi idi. O, ikisi de Muhacir olmalarına rağmen Ali b. Ebu Talib'i kardeş olarak seçti.

Şimdi çalışma ortamı müsaittir. Muhammed Medine'yi hızlı bir şekilde sağlam bir sosyal, askerî ve siyasî üs hâline getirdi.

Çalışma başlıyor. Hedef, Yarımada'da İslam öğretisine dayalı siyasî bir rejimi yerleştirmektir. Böylece Medine, Yarımada'nın manevî ve siyasî gücünün ocağı olmuştur. Yarımada, İslam'ın etkisinin bütün dünyada yayılması için bir üs hâline geldi.

Muhammed'in telaşlı ve mücadele dolu hayatı başlıyor. Haberciler, küçük ve büyük ordu birlikleri, tebliğ heyetleri ve siyasî elçiler Medine kapısından çıkıyor ve tekrar dönüyor.

Savaşlar başlıyor!

Hayatın On Yılı

Hicretin İlk Yılı

Yedinci ay: Hamza'yı 30 kişiyle deniz sahiline Ebucehil başkanlığındaki 300 kişilik koruyucusu bulunan kervanın üzerine gönderdi. Mecdî b. Amr Cühenî'nin araya girmesiyle savaş olmadı.

Sekizinci ay: Ubeyde b. Haris'i 60 Muhacir süvariyle birlikte Ebusüfyan başkanlığındaki ve 200 Kureyşli savaşçı eşliğindeki kervanın üzerine gönderdi. Sa'd b. Ebivakkas bu savaşta onlara bir ok attı ki bu, İslam adına yaydan fırlatılmış ilk oktur.[83]

Dokuzuncu ay: Sa'd b. Ebivakkas sekiz, yirmi veya altmış Muhacirle birlikte bir kervanın üzerine gitti; ama kervan daha önce selametle geçmişti.

On ikinci ay: İlk gazve Ebva'da[84] gerçekleşmiştir (Gazve, Peygamberin şahsen hazır bulunduğu savaşlardır. Buna karşılık seriye, Peygamberin hazır bulunmadığı savaşlardır). Bu ayda Medine'nin idaresini Sa'd b. Ubade'ye bıraktı ve kendisi Kureyş ve Zamre b. Bekroğullarının ardından saldırdı. Kureyş'le karşılaşmadıysa da Zamreoğullarıyla anlaşma yaptı.

Hicretin İkinci Yılı

Safvan ya da Birinci Bedir Savaşı: Cabir Fehrî'nin (ya da Amir b. Keriz'in) Medine çevresinde soygun yapması, Kureyş'le olan ilişkisi bakımından siyasî bir tecavüz olarak telakki edildi. Peygamber onun peşinde (Bedir nahiyesinde) Safvan'a kadar gitti; ama onu ele geçiremedi. Bazıları bu olayı ilk Bedir gazvesi olarak adlandırmışlardır.

Dördüncü ay: Peygamber, Abdullah b. Cahş'a bir mektup verdi ve sekiz Muhacirle[85] birlikte bilgi toplaması için Hicaz tarafına

[83] İbn Hişam bu seriyeyi ilk seriye, Hamza'nın seriyesini ikinci seriye kabul ediyor. Doğru görünen bir diğer görüşe göre her iki seriye birlikte çıkarılmıştır (İbn Hişam Siyeri, c. 1, s. 591-597).

[84] Vedan nahiyesinde bir köy olup Medine'ye 23 mil mesafededir.

[85] Bir rivayete göre 12 kişidir. Ayrıntısı *Şerh-i Mevahibü'l-Ledünniye*'dedir.

yolladı. Dedi ki: İki gün geçmeden mektubu açma, o zaman onu oku ve gereğini yap! Emre göre Taif ile Mekke arasında Nahle'de Kureyş yolu üzerinde pusu kurmuşlardı ki bir kervan geçti ve onları tanıdılar. Bu, bir grup silahlı Müslüman'ın düşman ile çarpıştığı ilk karşılaşmadır. Haram ay olmasına rağmen kervancıların Kureyş'i haberdar etmesinden korktular. Gizlice düşman sınırına giren bu kişiler onların eline düştüler. Mecburen kervan reisini okla vurdular[86] ve iki esirle birlikte mallarını Medine'ye getirdiler. Onlar, düşmanla muzafferce savaşan, öldüren ve ganimet ve esirle dönen ilk mücahitler olmalarına rağmen haram ayın hürmetinin çiğnenmesi Müslümanları öfkelendirdi ve Medine onları soğuk karşıladı. Yahudiler ve Kureyş velvele kopardılar ve Muhammed'in haram ayın saygınlığını ihlâl ettiği söylentisini yaydılar. Müslümanlar Kureyş'e, Abdullah'ın ayın Recep değil, Cemaziyelahir olduğunu sanmıştı diyorlardı. Abdullah ve arkadaşları, Allah işlerine nasıl bakacak diye çok korkuyorlardı. Nihayet vahiy onları hayırla andı ve "Haram ayda savaş büyük bir günahtır." hükmünü desteklediği sırada Kureyşlilere: *"Ama fitne savaştan daha büyük bir günahtır."*[87] şeklinde cevap verdi. Haram bölge olan Mekke'de insanlara Allah'a ibadet etme suçuyla korkunç işkenceler altında öldüren kimselerin Abdullah'ı kınamaya hakları yoktur.

Altıncı ay: Kıble, Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çevrildi.

Bedir Gazvesi: Muhammed'in Aşire'de yolu üzerine pusu kurduğu, fakat elinden kaçırdığı büyük Kureyş kervanı Şam'dan dönüyordu. Peygamber, Said b. Zeyd ve Talha b. Ubeydullah'ı haber toplaması ve teftiş etmesi için gönderdi; ama haberi beklemeden hareket emri verdi. Müslümanlar her ne kadar deve üzerinde bir tek binici kişi varsa da yaya ve hatta silahsız olarak

[86] Onu öldüren Teymli Vakıd b. Abdullah'tır. O, İslam'da bir düşmanı öldüren ilk mücahittir.

[87] 2/Bakara Suresi 214-216.

yola düştüler. Müslüman ordusu, 70 deve ile birlikte 313 kişi idi. Bundan dolayı Muhammed, kendilerine düşen bir tek deveye Ali ve Mersed b. Ebimersed Ganevî ile birlikte nöbetleşe biniyordu.

Ebusüfyan da bir haber edinmek ve yol güvenliğinden emin olmak için kervandan önce Bedir kuyusuna gelmişti. Su kenarında bir adam ona; oraya iki süvarinin geldiğini ve bir süre sonra döndüğünü söyledi. Ebusüfyan, iki süvarinin deve dışkılarındaki hurma tanelerinden Yesrib hurması ve dolayısıyla o iki kişinin Muhammed'in casusları olduğunu anladı. Hızla yolu deniz sahili tarafından saptı ve kervanı uzaklaştırdı. Şimdi Müslümanların ganimete tamah etmeden eşit olmayan bir savaşa razı olmaları gerekiyordu.

İslam için büyük bir imtihanın hassas anı gelip çatmıştı. Çünkü Ebusüfyan'ın kervanı uzaklaştırdığı ve buna karşılık Mekke'den Müslümanlara yönelik büyük bir ordunun çıktığını haber aldılar. Ne yapsınlar? Savaşsınlar mı? Dönsünler mi? Medine'ye eli boş nasıl dönsünler? Yahudiler ve münafıklar ne diyecekler? Medine havzasında güç sebebi olan Muhammed'in çabaları ne olacak? Kureyş, bundan sonra İslam'ı tehlikeli ve ciddi bir güç olarak kabul edecektir. Savaş niyetiyle değil, ganimet ümidiyle çıkan bir ordu, bir intikam savaşı için seferber edilen bin süvarilik bir orduya karşı nasıl savaşmalı? Muhammed istişare için oturdu; ama savaştan başka bir şey düşünmüyordu. Herkesi düşmana karşı kesin bir zaferle müjdeliyordu.

Peygamberi çok meşgul eden önemli mesele, Akabe sözleşmesiydi. Ona göre Ensar sadece Muhammed'in canını savunmayı taahhüt etmişlerdi. Bu nedenle de şimdiye kadar seriye ve gazvelere sadece Muhacirler katılmışlardı. 77 Muhacire karşılık 263 kişi olan Ensar acaba saldırıya da yardım edecek mi?

Muhacirler, Ebubekir, Ömer ve Mikdad'ın diliyle kendi hazırlıklarını bildirdiler. Cemiyet suskun olmuştu. Peygamber dedi ki: Ey insanlar, istişare edelim! Görüşlerinizi söyleyin."

Ensardan Sa'd b. Muaz, Peygamberin niyetini anladı ve Ensar tarafı olarak kendi hazırlıklarını bildirdi, "Biz sana inandık, sözleştik ve seninleyiz. Eğer bize şu denizi gösterir ve oraya dalarsan biz de seninle birlikte oraya dalacağız ve bir kişi dahi karşı çıkmayacaktır. Biz savaşta sabırlı ve dostlukta doğru sözlüyüz. Belki gözünün havada gördüğü şeyi Allah bizden sana gösterir. Bizi ilahî saadete sevk et."

Peygamber hemen kalktı ve hareket emri verdi. Yüzü sevinçten gül gibi olmuştu. Kervan gitmiş ve iki ordu birbirine yakın bir yere ulaşmıştı. Savaşa başlamakta tereddüt ediyorlardı. Kureyş'in sıradan insanları, şimdi savaşmaya ne gerek var düşüncesindeydiler. Özellikle Ebusüfyan savaşsız geri dönün diye yazmıştır. Muhammed'in ordusunda da bir grup tartışmaya kalktılar: Biz savaşmaya değil, ganimete geldik! Kureyş'i -ruhu kinle dolmuş ve Mekke'nin hiçbir zaman görmediği böyle bir orduyu seferber etmek için çok çalışmış olan- Ebucehil; Müslümanları ise *"Allah size iki gruptan birinin sizin olduğunu vaat ediyordu. Siz ise kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kurutmak istiyordu."* (8/Enfal Suresi 7) ayeti savaş için oturttu. Savaşta karar kılındı. Peygamber Bedir'e ulaştı ve suyun kenarına konakladı. Yurdunu iyi tanıyan Habbab b. Münzir dedi ki: "Buraya yerleşmen vahiy gereği midir? Değiştirilemez mi? Yoksa bu bir görüş, savaş ve hile midir?" Peygamber dedi ki: "Görüş, savaş ve hiledir." Habbab şöyle dedi: "İnsanları düşmana en yakın kuyunun başına varıncaya kadar hareket ettir. Oraya bir havuz kazalım, gerideki tüm kuyuları kapatalım. Böylece bizim suyumuz olur, düşman susuz kalır." Peygamber: "Senin görüşün doğru." dedi.

Savaş, Ramazan ayının 19'unda Cuma sabahı başladı. Sa'd b. Muaz dedi ki: "Sana dostlukta kendilerinden daha ileri olmadığımız bir topluluk seninle birlikte Medine'den gelmedi. Eğer savaşacağını bilselerdi geride kalmazlardı. Allah seni onlar vasıtasıyla koruyacak, onlar senin iyiliğin için çalışacaklar ve senin-

le birlikte cihat edeceklerdir. Sen cephe gerisinde kal ki yenilmemiz hâlinde onlara ulaşabilesin."

Peygamber için muhafızlık düzenlediler, Ebubekir yanında durdu. Muhammed, kendisi emretmeden saldırıya geçmemelerini buyurdu. Ele geçirdiği bir mızrakla ordunun komutası, safların intizamı ve meydanın idaresiyle meşgul oldu. Bu arada saf dışı olan Sevad b. Gaziye'yi gördü ve mızrakla karnına vurarak "Doğru dur!" dedi. Sevad itiraz edip dedi ki: Ey Allah'ın Resulü, karnımı acıttın. Allah seni hak ve adalet için teşvik etmiştir."

Peygamber, gömleğini kaldırıp: "Bana kısas uygula!" dedi. Heyecandan kararsızlaştı ve Muhammed, en çetin savaşların ortasında kaderinin, risaletinin ve arkadaşlarının belirlediği gibi onu kısasa davet etti, adam kısas yerine öptü. Müslümanlardan iki kişi ok ile öldürülünce Peygamber şöyle bağırdı: "Bugün kim savaşır ve sabrederse, saldırır ve geri kalmazsa Allah onu cennetine koyar." Eli hurma dolu ve yemekte olan Umeyr b. Humam dedi ki: "Ne güzel, benimle cennet arasında beni öldürmelerinden başka mesafe yoktur." Hurmaları attı, düşman safına daldı ve ölünceye kadar savaştı. Galeyana gelen Avf b. Haris dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! Allah kulunun hangi amelinden hoşlanır?" Dedi ki: "Zırhsız olarak pençesini düşman safına daldırmasından." Avf zırhını bir kenara attı ve düşmanın ortasında kayboldu.

Çok kötü bir adam olan Esved Mahzumî, Kureyş ordusundan çıktı ve hızla Muhammed'in ordusuna doğru gelirken şöyle bağırdı: "Senin Allah'ına söz verdim ki ya bunların havuzundan içeceğim, ya onu yıkacağım, ya da onun yanında öleceğim."Abdülmuttalip'in reşit oğlu Hamza, onun üzerine ansızın saldırdı, bacağını kılıçla kopardı, havuza attı ve diğer bir kılıç darbesiyle de onu susturdu. Savaş göğüs göğse resmen başladı. Başlangıçta savaş muhaliflerinden olan Utbe b. Rebia, kardeşi Şebih ve oğlu Velid iki tarafında iken mücadeleye geldi. Bu taraftan Ensardan birkaç Müslüman genç, mesela Haris'in -anneleri Afra ile birlikte- iki oğlu ileri atıldı. Utbe hakaret ede-

rek sordu: Siz kimsiniz? "Ensardan bir grup" dediler. Bağırdı: "Ey Muhammed! Bizim akrabalarımızdan dengimiz olan kimseleri gönder." Muhammed dedi ki: "Ubeyde b. Haris kalk! Hamza kalk! Ali kalk!" Utbe bağırdı: "Kimlerdir?" Dediler ki: "Haris'in oğlu Ubeyde, Abdülmuttalip'in oğlu Hamza ve Ebu Talip'in oğlu Ali." Gururlu bir şekilde şöyle dedi: "Evet, benim büyük denklerim!" Daha büyük olan Ubeyde, Utbe ile Hamza, onun kardeşi Şebih ile; Ali de Velid ile düello etti. Hamza ve Ali iki herife mühlet vermedi; ama Ubeyde rakibiyle uğraşırken Ali ve Hamza, çok yaralanmış olan yaşlı savaş arkadaşlarına iki kılıç darbesiyle yardım ettiler ve sonra onu can çekiştirmekteyken kaldırıp Peygamberin yakınında yere koydular. Ubeyde, Peygambere sordu: "Ey Allah'ın Resulü, yoksa ben şehit değil miyim?" Peygamber, "Niçin?" dedi. Dedi ki: "Eğer Ebu Talip hayatta olsaydı, onun kendisi hakkında söylediği şeye benim daha layık olduğumu bilirdi."

Ona etrafını yıkıncaya kadar teslim oluruz
Çocuklarımız ve karılarımızdan yüz çeviririz.

Muhammed, ateşli sözler ve onun askerî liderlik ve komutanlıktaki maharetini anlattığı hareketlerle kendilerinin üç katı olan donanmış bir ordu karşısında az sayıdaki arkadaşlarını öyle bir coşturuyor ki hiç düşünmedikleri şey hayat idi. Düşman ordusu, sayıca yüksek olmanın dışında, Arap aristokratlarının meşhur simaları ve büyük, muktedir şahsiyetlerinin bulunması bakımından da Muhammed'in ordusuna mukayese kabul etmez bir üstünlüğe sahipti. Muhammed, bu adamların heybet ve azametini Müslümanların kanını kaynatan ve halka şahsiyet, güç ve görkem kazandıran ateşli cihat ayetleriyle onların gözünde küçültüyordu.

Mücahitler, Kureyş'in bin kılıçlı askerinin kalbine saplanmıştı ve saldırılarının keskin ağzı Kureyş'in büyük adamlarına ve aristokratlarına, Peygamberin tabiriyle Mekke'nin ciğerparelerine dönük idi. Çünkü Peygamber, düşman ordusundaki ya zorla gelmiş ya da aristokratlara alet olmuş sıradan insanları görmez-

den gelmelerini emretti. Bu arada Peygamberin müezzini Bilal, diğerlerinden daha çok saldırıp geri çekiliyordu. Sanki gün onun günüydü. Bu Habeşli zenci köle, şimdi kendisini özgürlük mücahidi olarak görüyordu. Bütün efendilere ve özellikle kendi aşağılık efendisine karşı kendi fikir arkadaşlarıyla birlikte aynı safta durmuştur. Bedir savaşı, Muhacir başkanları için bir inanç savaşıydı; ama Bilal için bunun yanı sıra bir intikam ve özgürleştirme savaşıdır: Köle sahipliğine ve insan esaretine karşı özgürlük savaşı. Bilal'ın tevhidi, yalnızca soyut fikrî ve felsefî bir tevhit değildir. Onu bütün eti ve derisiyle hisseder. Bedir'in sloganı "bir, bir"dir. Bu slogan, Ebucehil'in işkenceleri altındaki Bilal'ın sloganıdır. Bilal, başından beri (eski efendisi) Ümeyye b. Halef için pusudaydı. Şöyle bağırıyordu: "Ümeyye, küfür topluluğunun başıdır, onu bırakmayın!" Mekke'de Ümeyye ile arkadaş olan Abdurrahman b. Avf, onu esir olarak himayesine aldı. Ama Bilal, Ümeyye ve oğlunu öldürtmek için çok uğraştı.

Kureyş'in liderleri tek tek peş peşe inen ayetler ve Muhammed'in özel söz ve fiilinin olağanüstü güç verdiği Müslümanların kılıcıyla yere seriliyor ve kuvvetler dengesi hızla Müslümanların lehine çevriliyordu. Fırtınanın kopması, Ebucehil'in öldürülmesi,[88] Müslümanların şiddetli, her an daha da şiddetli coşku ve saldırısı, Kureyş'i ümitsizleştirdi ve sonunda Kureyş'in firarı başladı, Müslümanlar da onları arkalarından takip etti.

Peygamber, sıradan halk kitlesini, ayrıca Haşimoğullarını ve özellikle Abbas ve Ebu'l-Buhterî'yi öldürmekten kaçınmalarını emretti. Peygamberin meşhur yardımcısı Ebu Huzeyfe öfkelenerek dedi ki: Biz kendi babalarımızı, oğullarımızı, kardeşlerimizi ve akrabalarımızı öldürelim de Abbas'ı bırakalım mı? Allah'a ant olsun ki eğer onu görürsem kılıcımı yüzüne vuracağım ve etine saplayacağım."

Peygamber onun sözünü duymazdan geldi ve asla üzerine git-

[88] Annesi Afra ile birlikte savaşa gelen Muavvez'in eliyle.

medi. Ebu Huzeyfe bu tavsiyenin akrabalık sebebiyle değil, bilakis Haşimoğullarının Mekke'deki 13 yıllık boğulma ve işkencede onlarla dert ortaklığı etmeleri, Ebu Talip mahallesinde kendileriyle aynı kaderi paylaşmaları ve Kureyş'e karşı Peygamberi desteklemeleri sebebiyle olduğunu anlayınca sözüne çok pişman oldu. Her zaman şöyle diyordu: "Ben kefaretini şehadetle ödemedikçe bu sözden dolayı kendime güvenmiyorum." O Yemame'de bu arzusuna ulaşmıştır.

Savaş meydanı sakinleşti. Peygamber, esirleri ashap arasında taksim etti ve onlara iyi davranmalarını öğütledi. Ganimet bölüşümü esnasında anlaşmazlık çıktı. Peygamber herkesi tuttu ve doğrudan veya dolaylı olarak savaşta bulunan kimseler ve şehirde görevlendirilen kimseler arasında bölüştürdü.

Dönüşte Peygamber, aristokrat çocuklarından Mekke'de Müslüman olan gençleri düşünüyordu. Hicret emredildikten sonra babaları onları eve hapsettiler ve Muhammed'i takip etmekten alıkonuldular. Aydın, fakat zayıf, düşük şahsiyetli ve muhafazakâr olan bu gençler kalpten inanmalarına rağmen toplumlarının rengini aldılar. Sadece mücadeleden el çekmekle kalmadılar, aynı zamanda babalarıyla birlikte Bedir'e de geldiler. Şimdi irtica ve cehaletin başı olan bu gençler bu kuyuda metfundurlar. Peygamber bunların talihsiz kaderlerinden dolayı çok üzgündü. Şu ayet ona cevap verdi: *"Melekler, canlarını aldıkları kimselere dediler ki: Ne durumdaydınız? Dediler ki: Biz yeryüzünde zayıf düşürülmüştük. Dediler ki: Allah'ın yeri geniş değil miydi, hicret etseydiniz. Onların varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir."* (4/Nisa Suresi 97)

Ordu Esil'e vardı. Esirleri Muhammed'in önünden geçirdiler. Birden Nadr b. Haris'i gördü. Mekke'de 13 yıl hiçbir kötülük ve rezillikten geri durmamıştı. Ona öyle bir baktı ki ölüm bakışı olduğunu anladı; kurtuluş bulmayacak. Müttefiki olan Musab b. Umeyr'den kendisine şefaat etmesini istedi. Musab: "İslam o anlaşmaları bozmuştur." dedi. Sonra onun yaptığı cinayet ve işkenceleri hatırladı. Esir taksiminde Nadr, Mikdad'a düşmüş-

tü. Nadr'ın zengin kabilesine çok ümit bağlamıştı. İtirazla: "Bu benim esirimdir." dedi. Peygamber dedi ki: "Allah'ım, fazlınla Mikdad'ı ona muhtaç olmaktan kurtar!"

Ebusüfyan'ın oğlu, Mekke'de Ebusüfyan'ın eline esir düşmüş olan Sa'd b. Numan ile Medine ve Mekke arasında mübadele edildi. Peygamberin damadı (Zeynep'in kocası) olan Ebu'l-As da esirler arasındaydı. Zeynep, annesi Hatice'nin kendisine verdiği gerdanlığı, karşılığında kocasının serbest bırakılması için gönderdi. Peygamberin gözü gerdanlığa ilişince çok üzüldü ve ashabına dedi ki: "Eğer isterseniz onun esirini onun için serbest bırakın ve malını ona geri verin!" Öyle yaptılar. Karşılığında Peygamber, Ebu'l-As'tan kızı Zeynep'i Medine'ye göndermesini istedi. O eşini sevmesine rağmen kabul etti. Daha sonra Ebu'l-As Medine'ye döndü ve İslam'a girdi. Müslümanların ordusu, ilk ve en zor savaşdan geri dönüyordu. Zafer ve gururla doluydular. Gurur mu? Ama bu, İslam'ın mücadele ettiği çok çirkin bir savaştır. "Attığında sen atmadın, fakat Allah attı." ayeti nazil oldu. Hem de hitap, diğerlerinin daha derinini hissetmeleri için Peygambere yöneliktir.

Peygambere Suikast: Bedir'de öldürülen Halef'in kardeşi Safvan b. Ümeyye, Mekke'nin rezillerinden biri olan Umeyr b. Vehb'i Peygambere suikast için Medine'ye gönderdi. Fakat planı deşifre oldu; İslam'a inandı ve Mekke'de bir grubu İslam'a çekti.

Yahudi Problemi ve Kaynukaoğulları Gazvesi: Muhammed, Mekke'nin Bedir'den sonra sadece yas tutmayacağını ve geleceğin intikam savaşının daha zor ve daha karmaşık olacağını biliyordu. Bu yüzden bütün tehlike etkenlerini ortadan kaldırmak ve savunma ve siyaset alanını güçlendirmek gerekiyor. Düşmanlık ve hilede hiçbir cinayetten geri durmayan Yahudiler şehirde ve Medine'nin büyük kısmında yayılmışlardı. Muhtemelen Franko'nun meşhur ifadesiyle gelecekte Müslüman saldırısında Kureyş'in beşinci sütunu rolünü oynayacak ve İslam'ı arkadan hançerleyecektir. Onun için çözüm yolu aramak gerekmektedir.

Bedir zaferi kendilerine çok ağır gelmiş olan Yahudiler, bizzat alanı Muhammed için müsait hale getirdiler ve anlaşmanın aksine Allah, Muhammed ve onun dinine kötü söz söylemeye ve sövmeye kalkıştılar. Mesela üç şair kişi vardı. Hiciv kasidelerinde Müslümanların namuslarına dil uzattıktan sonra bizzat yakınlarının eliyle ve Muhammed'in isteğiyle öldürüldüler. Her üçünün katili de kabile geleneklerine göre kendi ailelerindendi. Kimse suçlanmadı. Bundan dolayı Medineli Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki mevcut kanunun çiğnenmesi olarak anlaşılmadı.

Çok geçmeden Yahudiler pazarda kendisi için mücevher almak istediği kuyumcu dükkânının önünde oturur hâldeki Müslüman bir kadının eteğini fark etmeden arkasına iliştirdiler. Kadın kalkınca çarşaf eteğinin düşmediğini ve elbiselerinin alttan göründüğünü anladı. Yüksek sesle bağırdı ve Müslümanları yardımına çağırdı. Genç bir Müslüman bunu yapan Yahudi'yi öldürdü ve o da onlar tarafından öldürüldü. Medine biraz karıştı ve Muhammed müdahale etti.

Şimdi Kaynukaoğulları Yahudileri ilk defa sözleşmelerini bozmuşlardır. Ortaya çıkan olaylarla Muhammed'in böyle bir durum karşısındaki sessizliği, resmî kabul manasında bozulmuştur. Peygamber kuşatma emri verdi ve Kaynukaoğulları evlerinde 15 gün hapis hâlde kaldı. Abdullah b. Übey'in aracılığı veya hoşgörüsüyle Muhammed onları bağışladı ve Medine'yi topluca terk etmelerini emretti.

Hicretin Üçüncü Yılı

Yahudilerin Cezalandırılması: Peygamber, Yahudi tehlikesini daimî olarak ortadan kaldırmaya karar verdi. Yahudilerin eziyet eden liderlerinden kimi görürlerse öldürmelerini emretti. Bu ardışık öldürmeler ve özellikle Kaynukaoğullarının kaderi, önceki şerefli anlaşmayı saygısızca bozan Yahudilerin aşağılayıcı bir anlaşmaya boyun eğmelerine sebep oldu.

Yeni Bağlar: Muhammed, ortamı haricî bakımdan Kureyş'in in-

tikam saldırısı tehlikesine karşılık hazırlarken dâhilî bakımdan o günün en sağlam sosyal bağları olan yeni evlilik bağlarıyla arkadaşlarıyla ilişkilerini nüfuzuyla pekiştirdi.

Uhud Gazvesi: Kureyş tek kurtuluş yolunu bütün güçlerini bir darbede toplamada ve Muhammed'in ekonomik kuşatma kaydından kurtulmada gördü.

300 adam, 15 kadın, 200 at, 3000 deve ve 300 zırhlı yola düştü. Peygamberin amcası Abbas, Muhammed'i gizlice gelişmelerden haberdar etti. Peygamber psikolojik ve stratejik bakımdan Medine surları içinde kalmayı açık meydan savaşına tercih ediyordu. Çünkü Araplar, evin yanında ve kadın ve çocukların gözleri önünde bütün güçleriyle savaşıyorlardı. Ayrıca şehrin kale, burç ve surları, Müslümanlara düşmanın mahrum kaldığı birtakım imkânlar sağlıyordu. Hepsinden önemlisi, kendi selametlerinden başka bir şeyi düşünmedikleri açık meydana karşılık kadın ve çocuklarını sadece Medine'de gözetleyebilirler ve onları korumak için canla çalışabilirlerdi.

Muhammed Müslümanları mescide çağırdı ve bana göre Medine'de kalın, dedi. Müslümanların çoğu ve özellikle heyecanlı gençler Muhammed'in görüşüne karşı çıktılar. Muhammed azınlıkta kaldı ve mecburen eve gitti, zırhını giyip döndü. 1000 kişiyle Uhud'a doğru hareket etti. Abdullah b. Übey, 300 takipçisiyle birlikte yolun ortasından geri döndü. Muhammed'in yanında 700 kişi kaldı. 100 zırhlı, iki atlı ve 50 okçu vardı. Çocukları savaştan alıkoydular. Mücahitler Uhud dağındaki dereye varınca emir vermedikçe savaşa başlanmamasını emretti. Okçuları derenin ağzına yerleştirdi ve komutanları Abdullah b. Cübeyr'e dedi ki: "Arkamızdan saldırmamaları için düşmanı okla vur. Yenilsek de yensek de yerinde sağlam kal, bize yardım etmeyin. Leşlerine kargalar konsa bile yerinizden kımıldamayın."

Savaş başladı ve önce bire bir düello oldu. Peygamber kılıcını arz etti ve dedi ki: "Bu kılıcın hakkını kim verebilir?" Zübeyr

"Ben!" dedi. Peygamber umursamadı ve sözünü tekrarladı. Zübeyr yine "Ben!" dedi. Peygamber yine tekrarladı. Ebu Dücane ayağa kalktı ve: "Ben hakkını veririm, hakkı nedir?" dedi. Dedi ki: "Onun hakkı, onunla hiçbir Müslüman'ı öldürmemen, kâfirden yüz çevirmemen ve düşmana onu bükülünceye kadar saplamandır."

Savaş iyice şiddetlendi. Hind ve onun liderlik ettiği bir grup kadın, şiddetli bir şekilde erkekleri savaşa tahrik ediyorlar ve saflar arasında defle dönüyorlar ve şunu okuyorlardı:

Öldürürseniz sarılırız
Yastıkları yayarız
Düşünürseniz ayrılırız
Şefkatsiz ayrılışla

Aileleri isim ve künyeleriyle okuyorlar ve Bedir'de ölenleri anıyorlardı. Ar, namus, şeref ve hamiyet... kelimelerini savaşçıların kulaklarında kışkırtıcı kahramanlık ahenk ve şarkılarıyla çınlatıyorlardı.

Hamza, Ali ve Ebu Dücane, Kureyş'i yaklaşık beşte birleri kadar olan bir ordu karşısında perişan eden bir korkusuzluk, kudret ve ihlâs gösterisi sergiliyorlardı. Bu arada Peygamber bütün ilgisini düşmanı olabildiğince dağıtmak ve ilerlemeyi kolaylaştırmak için düşman kuvvetlerinin bir noktada yoğunlaşmasını önlemeye hasretti. Kureyş'in işi zorlaştı ve kaçış başladı. Dağlardan yukarı çıktılar ve Uhud deresini terk ettiler. Düşmanın hezimetini gören birçok Müslüman grup derenin içine hücum etti ve ganimet yağmalamakla meşgul oldular. Derenin ağzında bekleyen okçular, on kişi hariç Abdullah b. Cübeyr'in çabalarına rağmen dereye doğru ganimet yağmalamaya indiler.

Kureyşli kadınlar, bu en hassas dakikalarda sahneyi çevirdiler, saçlarını dağıttılar, yakalarını yırttılar, açık göğüsler ve çılgınca bağrışmalarla firarileri geri döndürdüler; onlardan önce kendileri dereye akın ettiler. Kureyş'in komutanı Halid b. Velid, dağı

dolandı ve Abdullah b. Zübeyr ve az sayıdaki arkadaşını kolayca ortadan kaldırdı. Derenin savunmasız tarafından içeri daldı ve ganimete çöreklenmiş olan Müslümanları kılıçtan geçirdi. Yaralanmış olan Peygamber, bu sırada bir çukura düştü. Süraka: "Peygamber öldürüldü." diye bağırdı. Haber, dağınık savaş cephesinde yıldırım hızıyla yayıldı. Müslümanların belini kıran diğer uğursuz haber, Muhammed'in cesur, temiz ve sadık akrabasının ölümü idi. Müslümanlardan bir grup dereden kaçıp kayalığa çıkıyorlardı. Aralarından biri dedi ki: "Ey kavim, Muhammed öldürülmüştür. Üzerinize gelmeden ve sizi öldürmeden önce akrabalarınızın yanına dönün." Enes b. Nadr bağırdı: "Ey kavim, Muhammed'i öldürdülerse de Muhammed'in Rabbi asla öldürülmez." Sonra düşmana doğru saldırdı. Ömer b. Hattab ve Talha b. Ubeydullah'a uğradı ve Muhacir ve Ensardan kırgın ve üzgün bir toplulukla birlikte oturduklarını gördü. Başlarında feryat etti: "Niçin oturuyorsunuz?" Dediler ki: "Peygamber öldürüldü. Ondan sonra siz yaşayıp da ne yapmak istiyorsunuz? Kalkın ve Peygamberin öldüğü şey uğrunda ölün." Peygamberin öldürüldüğünden emin bir hâlde ölümün peşinde düşman ordusunun içine daldı ve bir daha dönmedi. Bütün Müslümanlarının yok oluşunun kesinleştirdiği böyle zor anlarda Peygamber kendisini kaybetmedi, ansızın -zafer için değil, bilakis güç toplamak ve bir yenilgiye şerefli bir şekilde karşı koymak için- bir hücum saldırısına geçti. Ele geçen zaferi tehlikeye atmak istemeyen Kureyşliler, kadınların bağrışma, dans ve defi eşliğinde savaş meydanını terk ettiler. Peygamber, belki Medine'ye saldırmaya niyetlenirler diye kaygılandı. Ali'yi onların peşinden haber için gönderdi. Ali, Mekke'ye doğru gittiklerine dair haber getirdi. Peygamber, öldürülenlere doğru gitti. Onlar arasında bitkin bir hâlde Hamza'yı aradı. Yüz organlarının kesildiğini, karnının yarıldığını ve ciğerinin söküldüğünü gördü. Öfkesinin şiddetinden: "Eğer Allah beni bir yerde Kureyş'e galip getirirse onlardan 30 adamın organlarını keseceğim." diye söz verdi. Müslümanlar da yemin ettiler. Peygamber ansızın irkildi, çehresi değişti. Ona şu ayet indi:

"Eğer cezalandıracaksanız size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret; senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlar için üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme." (16/Nahl Suresi 126-127)

Hamraülesed Gazvesi: Savaşın ikinci günü (16 Şevval Pazar) umumun hayreti ortasında Bilal'ın, insanları düşmanı aramaya çağıran sesi yükseldi. Kureyş, Medine'ye dönüp işi bitirmeye karar vermişti. Muhammed, orduya gece dağılmalarını ve geniş bir arazide ateş yakmalarını emretti. Ebusüfyan, Muhammed'e bir mektup yazdı ve onda işi bitirmek için savaşa dönüş kararını haber verdi. Ulak Hamraülesed'de Muhammed'e ulaştı. Kureyş'in niyetinden haberdar olunca: "Allah bize yeter, o ne güzel vekildir!" dedi. Peygamber, Ebusüfyan'ın mektubunu anlamasına rağmen yeni donanımlarla savunmaya ve hatta saldırıya hazır olduğunu göstermek için Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri aynen kaldı. Muhammed'in yenilginin ikinci gününde gelişini sıra dışı olarak gören Kureyş, ona karşılık verme konusunda tereddüt etti. Özellikle Safvan b. Ümeyye, Ebusüfyan'a dedi ki: "Yapmayın. Bu grup öfkelenmiştir. Savaşlarının dünkünden farklı olacağından korkuyorum. Uhud savaşından sonra Medine'ye böyle beklenmedik bir hareketle dönme konusunda Peygamber, bir güç gösterisine kalkıştı ve İslam'ın varlığını geniş Medine bölgesine, çevre kabilelere ve Kureyş'e arz etti. Müslümanlar, henüz dünkü yaraları sarılmamış olmasına rağmen kendilerini açık bir zaferden dönmüş gibi hissediyorlardı.

Ebu Seleme b. Abdulesed Seriyesi: Peygamber, Uhud yenilgisinin olumsuz yansımasının daha ezici ve daha geniş askerî ve siyasî fedakârlık ve gayretlerle telafi edilmesi gerektiğinin farkındadır. İçeride münafıklar başkaldırmışlar ve tehlikeli hareketlere kalkışmışlardır. Müttefik kabileler işlerinde gevşemişlerdir. Eğer Peygamber ani bir siyasî ve askerî gösteriye kalkışmazsa, Medine tıpkı Hicaz çölüne düşmüş savunmasız bir yaralı gibi hızla bedevî leş kargalarının, kindar Kureyş ve

Kinaneoğulları kurtlarının ve onların Arap ve Yahudi müttefiklerinin lezzetli lokması olacaktır. Esedoğulları hızla Medine'yi yağmalamaya hazırlanıyorlardı. Peygamber, Muharremin başında sütkardeşi Ebu Seleme b. Abdulesed'i 150 kişiyle birlikte gizlice onların üzerine gönderdi ve ansızın diğer kabilelerden yardım almalarına ve kendilerini donatmalarına fırsat kalmadan tepelerine çökmek için geceleri sapa yoldan gitmelerini, gündüzleri sığınaklarda uyumalarını emretti. Ebu Seleme böyle yaptı. Uhud'dan sonraki bu ilk zafer, Araplar arasında olumlu bir yankı buldu ve Muhammed'in grubunun varlığını düşman için bir saldırı tehlikesi ve dost için bir savunma dayanağı olarak tekrar gösterdi.

Hicretin Dördüncü Yılı

Nadiroğulları Gazvesi: Reci ve Maune Kuyusunda 14 gün içinde meydana gelen ve Müslümanların askerî ve siyasî konumunu sarsan iki uğursuz hadiseden[89] sonra yenilginin etkisinin dost ve düşman zihinlerinden silinmesi için bir hücum hareketi gereklidir. Aynı zamanda bir gösteri ve propaganda hareketi olan bu eylemin nesnel ve hayatî sonuçlar sağlaması ne kadar iyi olur! Muhammed bu iki amaca ulaşmak için tekrar Yahudilere yönelir. Çünkü Yahudiler Uhud savaşından ve Reci ve Maune Kuyusu seriyeleri adlı bu iki uğursuz faciadan sonra Müslümanları alaya alıyorlar ve şöyle diyorlar: "Allah tarafından gönderilmiş ve görevlendirilmiş bir hak peygamber yenilmez." Müslümanların müttefiki olan Amiroğulları kabilesinden iki kişi öldürülür. Onlar bu ikisinin diyetini Peygamberden isterler. Nadiroğulları Yahudileri de Müslümanlar gibi Amiroğullarının müttefikidirler. Peygamber onlardan ortak müttefiklerinin iki kişisinin kanını ödemede kendisine yardım etmelerini ister. Nadiroğullarının cevabı müspet de olsa menfi de olsa Muhammed için başarı doludur. Çünkü Peygamber, düşmandan fiilî darbeler yediği bu esnada onların asıl niyetinden haberdar olur.

89 Müslümanlardan Reci'de üç, Bi'r-i Maune'de 39 kişi kâfirler tarafından öldürülmüştür.

Peygamber, bu diyeti istemek için arkadaşlarından on kişiyle birlikte Nadiroğulları kalesine gider. Fakat onların kendi canına kast ettiklerini anlayınca Medine'ye geri döner. Bu komplo, Muhammed b. Mesleme'yi gidip Yahudilere şöyle demekle görevlendirmesine sebep oldu: "Benim yurdumdan çıkın; ihanete kalkıştığınız bir ülkede benimle birlikte ikamet etmeyin." Yahudiler kabul etmediler ve Muhammed, kaleyi kuşatmaya girişti. Yahudiler uzun bir mücadeleden sonra teslim oldular ve terk-i diyar ettiler.

İkinci Bedir Gazvesi: Ebusüfyan, Uhud'da Peygamberle "Gelecek yıl buluşma yeri Bedir'dir!" diye anlaşmıştı. Şimdi (Şaban, Vakıdî'nin rivayetine göre Zilkade) Peygamber randevu yerine gider. Ebusüfyan yolun ortasında pişman olur ve orduyu geri çevirir. Mekke halkı bu orduyu Sevik ordusu diye adlandırmıştır. Bu yıl Peygamber, Ebu Ümeyye'nin kızı ve dul Ebu Seleme ile evlenir. Zeyd b. Sabit'e: "Yahudilerden yazıyı öğren, zira ben onların benim mektubumu tahrif etmediklerinden emin değilim." diye emreder.

Hicretin Beşinci Yılı

Dumetü'l-Cendel Gazvesi: Ebusüfyan'ın kendi önerdiği Bedir randevusuna gelmemesi, Nadiroğullarının sürgün edilmesi ve ekonomik baskının azalmasına sebep olan mülklerinin Muhacirler arasında bölüştürülmesi, Müslümanların durumunda hissedilir bir iyileşme meydana getirdi.

Şimdi (Rebiülevvel) Muhammed, Medine havzasının en uzak noktalarında bulunan Dumetü'l-Cendel'e yönelir. Bu gazve, Müslümanların gücünü korkunç çöllerin etrafında görünür kıldı ve İslam'ın nüfuzunu Doğu Roma sınırlarına kadar yaydı.

Hendek ya da Ahzab Gazvesi: Yahudiler, Vailoğulları, Kureyş, Gatafanoğulları ve onların müttefikleri bir birlik oluşturdular ve 10.000 kişiye ulaşan bir ordu Medine'ye doğru yürüdü. Bu orduyu putperestlerin ve Yahudi tevhit bayraktarlarının ortak düşmanı olan İslam'ın kökünü kazımak için Yahudi liderleri Hay b. Ahtab ve İbn Ebilhakik'in geniş ve karmaşık çabaları ve

planları yola çıkardı. Şehre görülmemiş bir korku egemen oldu. Müslümanlar Uhud'da 3.000 kişiden darbe yemişlerdi. Şimdi 10.000 kişi ile ne yapmaları gerekmektedir?

Peygamber hızla işe el attı. Tek yol şehirde hendek kazmaktı. Selman hendek kazılmasını önerdi ve hemen işe başlandı. Kıtlık yılıydı, Müslümanlar açtı. İlk defa Yahudilerin çabasıyla bütün düşman kabileler işbirliği yaptı.

Peygamberin sorumluluğu çok zordu. Hem zayıf şehri münafıklarla birlikte Müslümanların dört katından fazla olan bir orduya karşı savaş bakımından donatmak, hem de böyle toplu ve görülmemiş bir ordu karşısında kendisini kaybeden korkak ruhlara egemen olmak ve bütün somut ve hissedilir delil ve şartlara rağmen onları zaferden ümitli hale getirmek gerekiyor. Alnında en ufak bir zafer belirtisi okunmayan bu savaş hakkındaki ayetler ve Peygamber sözleri, bütün önceki savaşlardan daha kesin ve güven verici idi. Müslümanları bu müsait olmayan olguların arkasında yatan ve onlara yardım edecek olan güçle ümitlendiriyordu. Çok az görülmüş soğuk, o günlerde sıkıntının üzerine açlık ve kıtlığı ekliyordu. Ama yaklaşık altmış yaşında olduğu hâlde açlığın acısını hafifletmek için karnına taş bağlayan Muhammed'in sözleri ve davranışları, onların ruhlarını baştan aşağı iman ve ihlâsla dolduruyordu. Buna rağmen herkesin yardımına koşuyordu. Mesela; soylu aristokrat çocuğu Selman-ı Farisî'nin ağır bir taşla düştüğünü görünce ona doğru koştu. Kazmayı ondan aldı ve taşa üç defa vurdu, her defasında ateş sıçradı. Selman dedi ki: "Anam babam sana feda olsun, ey Allah'ın Resulü, vurduğun sırada kazmanın altında parlayan o şey neydi?"

Muhammed sordu: "Sen onu gördün mü?" Selman "Evet" dedi. Dedi ki: "Allah, bana birincisiyle Yemen'i, ikincisiyle Şam ve Batı'yı, üçüncüsüyle Doğu'yu açtı."[90]

[90] İbn Hişam Siyeri, c. 2, s. 219.

Taberî onu biraz farklı vermiştir. Amr b. Avf diyor ki: Ben, Selman, Huzeyfe b. Yeman, Numan b. Mukrin ve Ensardan altı kişi ansızın kazmaları kıran

Medine'yi parçalayan, sadece ganimet toplamayı ve Müslümanları nasıl toptan öldüreceğini düşünen Ebusüfyan'ın 10.000 kişilik ordusu, Peygamberin bekleyişini boşuna çektiği Uhud'dan beri Medine'ye doğru yürüdü ve hendeği görünce yere çakıldı. Şehre girecek bir yol yoktu. Mümkün görünen tek yol, Kureyzaoğulları mahallesi yolundandı. Bunlar Müslümanlar ile müttefik ve onların yardımcıları olmalarına rağmen Nadiroğulları Yahudilerinin reisi Hay b. Ahtab, Kureyzaoğullarının reisi ve ahitçisi Kâb b. Esed Kurazî'yi ikna edebildi ve Peygambere karşı kendisiyle işbirliği yapmasını sağladı. Muhammed, Kâb b. Esed Kurazî'ye şayiaların aslını öğrenmesi için birini gönderdi ve elçiden, haberin yalan olması hâlinde bunu yüksek sesle Müslümanlara duyurmasını, doğru olması hâlinde gizlice sadece kendisine söylemesini istedi. Elçi döndü ve onların hıyanetini gizlice söyledi. Ama hıyanet gizli kalmadı. Müslümanlar gerçeği üzgün bir şekilde anladılar.

Ahzap ordusu güç ve ümit kazandı; ama Medine çok perişan oldu. Müslümanlar Medine'yi birkaç saat sonrası için kan denizi içinde görüyorlardı. Her türlü mukavemete karşı ümitlerini kaybetmişlerdi. Bu arada münafıklar, sivri dilleriyle Müslümanların yarasına tuz basıyorlardı. Şimdi önlerinde artık şu iki yoldan başka bir yol yoktur: Ya şereflice ölmek; ondan sonra evler yağmalanır ve ev halkı esir düşer. Ya da 18 yıllık acı ve çabanın semeresini berbat eden ve güven alacakları utanç. Müslümanların gözleriyle gördükleri bu durumda 10.000 kılıç ile arala-

beyaz bir taşla karşılaştık. Peygamberin yanına gittik. O geldi ve üç kazma vurdu. Şimşek çakan her kazmadan sonra gecenin karanlığında Medine'yi bir lamba gibi aydınlatıyordu. Sahabîler tekbir getirdiler. Peygamber dedi ki: İlk şimşek, bana köpek dişleri gibi görünen Hire saraylarını ve Hüsrev'in şehirlerini gösterdi. Cebrail bana, ümmetimin oraya egemen olacağını haber verdi. İkinci şimşek bana köpek dişleri gibi görünen kızıl Roma saraylarını gösterdi. Cebrail bana, ümmetimin oraya egemen olacağını haber verdi. Üçüncü şimşek bana Sana saraylarını gösterdi. Cebrail bana, ümmetimin oraya egemen olacağını haber verdi. Öyleyse zaferin onlara geleceğini müjdeleyin. Öyleyse zaferin üç defaya kadar... müjdeleyin.

rında 40 metre genişliğindeki hendekten başka bir şey yoktur. Onu da Kureyzaoğullarının hıyaneti doldurmuştur. Çok sersemdirler. Sakin ve emin bir şekilde zafere bir köprü arayan tek kişi Muhammed'dir. Sanki ashabın perişanlığından, Yahudilerin hainliğinden ve düşmanın görülmemiş çokluğundan haberdar değildir ve savaş meydanında kendisinden daha zayıf bir düşman ile karşı karşıya olan ve zaferden en ufak bir tereddüt dahi etmeyen bir komutandır. Muhammed, savaşın yüz yüze yapılması hâlinde Medine'nin aciz, Ahzabın zaferinin kesin olacağını bilmektedir. Bundan dolayı tek yol tedbir almaktır.

Düşmanın çeşitli kanatlarını inceler; onların düşmanlık keyfiyetlerinin aynı olmadığını görür. Kureyş köklü bir dinî ve siyasî intikam peşindedir; ama Gatafan ise daha çok ganimet ve yağma elde etmek için gelmiş olan bedevîlerdir.

Öyleyse düşmanın tek tip olmayan safları arasına ihtilaf sokulabilir. Haris b. Avf ve Uyeyne b. Hasan'a Medine mahsulünün üçte birini almaları ve vazgeçmeleri şeklinde bir mesaj gönderiyor. Bu diyalog, Gatafan'ı savaş konusunda tereddütlü hale getiriyor ve bu şartı kabul etmeye hazır olduklarını Peygambere bildiriyorlar. Fakat Medine tarlalarının çoğuna sahip olan Evs ve Hazreç halkı bu teklifi kabul etmekten vazgeçiyorlar ve savaş başlıyor. Ama Gatafan ile Medine arasındaki uyumlu temasların gerçekleşmesi düşmanın psikolojisini sarsmıştır.

Ebucehil'in oğlu İkrime, Amr b. Abdud ve diğer iki kahramanlık şiiri okuyan kişi hendeğin dar yerinden geçtiler ve düellocu talep ettiler. Ebu Talip'in yirmi küsur yaşındaki oğlu Ali, birkaç kişiyle birlikte öne atıldı ve ünlü Arap kahramanı Amr ile birbirine girdi ve onu yere serdi. Olay o kadar hayret verici idi ki İkrime ve diğerleri hemen kaçtılar. Müslümanlar tekbir getirdiler; sessizlik ve şaşkınlık hendeğin o tarafına yöneldi. Güneş batarken Nevfel b. Abdullah, Amr'ın ölümünü ve ordunun kahramanı İkrime'nin kaçışını telafi etmek için kahramanlık şiiri okuyarak saldırdı ve suya düşüp öldü! Başka bir haber gelme-

di. Zaman zaman iki taraftan karşılıklı olarak oklar atılıyordu.

Medine'nin çevresinde 10.000 kişi ve binekler için yaprak ve meyve yoktu. Gatafanoğulları, boşuna, yiyecek kıtlığı çekerek ve soğuğun baskısıyla beklemekten yorulmuşlardı. Kureyzaoğullarından da ilgilerini çeken aşırı ümitlerine rağmen haber yoktu. Gözcülerin ilk saldırılarına da Ali ağır bir şekilde karşılık verdi. Ahzab ordusuna Muhammed'in az sayıdaki arkadaşlarına galip gelmenin, sanıldığının aksine, kolay olmadığını gösterdi. Ümitsizlik, tereddüt, anlaşmazlık, yiyecek kıtlığı ve işin sonucuna güvenmeme, gitgide Ahzab ordusunun psikolojisini zayıflattı. Bu arada Peygamber, mükemmel bir tedbir ile sahneyi birden kendi lehine çevirdi ve savaşın kaderini değiştirdi.

Gizlice Müslüman olmuş olan Gatafanlı Naim b. Mesud, Peygamberin emriyle planı uygulamakla görevlendirildi. İlkin cahiliyeden beri tanıştığı Kureyzaoğulları ile temas kurdu ve: "Gatafan ve Kureyş ile sizin aranızda fark var. Onlar muhtemelen işin zorluğu veya Muhammed'le uzlaşmaları sebebiyle meydanı kolayca terk edecekler ve sizi Muhammed ile savaşta yalnız bırakacaklardır. Onların sebat ve uyum kabul etmezliğinden emin olmak için onların ileri gelenlerinden birkaç tanesini rehin alın." Sonra Kureyş ve Gatafan'la temas kurdu ve onlara dedi ki: Yahudiler, Muhammed'le gizlice anlaştılar, sizin ileri gelenlerinizi rehin olarak almak ve Muhammed'e teslim etmek istiyorlar." Ertesi gün Yahudiler, kendilerinden savaşa önce onların başlamalarını isteyen Kureyş ve Gatafan temsilcilerine şöyle cevap verdiler: "Cumartesi Yahudiler savaşmazlar, siz başlayın. Dahası biz, ileri gelenlerinizden birkaç kişiyi rehin almadıkça Muhammed ile savaşmayacağız." Bu cevap onların şüphesini kesine dönüştürdü. Kureyzaoğulları'nın isteğini sert bir şekilde reddettiler ve dediler ki: "Eğer istiyorsanız yarın rehinesiz savaşa başlayın." Yahudiler de karamsarlığa kapıldılar. Bu defa Müslümanlar şayia çıkarıyorlar, ihtilaf ateşini ve karamsarlığı körüklüyorlardı. Hendeğin kenarlarında karşı karşıya oturan iki düşman ordunun psikolojisi tamamen birbiriyle değişti.

Düşman bu gelişmeden sonra kendi kendisini yendi ve geceleyin hızlı bir şekilde korkarak kaçma kararını tercih etti.

Hicretin Altıncı Yılı

Mustalikoğulları Gazvesi: Şaban ayında Mustalikoğulları (Huzaalı bir topluluk) gazvesi meydana geldi. Kabilenin reisi, adamlarını ve müttefiklerini Medine'ye karşı seferber etmeye çalışıyordu. Hâlâ başlangıçta ansızın Muhammed'i kendi ülkesinde bulan ittifak vardı. Yolda döndü, küçük bir olay meydana geldi. Eğer Muhammed ona özel maharetiyle musallat olmasaydı İslam için yeni uğursuz tehlikeyi ortaya koyar ve Muhammed'in bütün gayretlerini tamamen berbat ederdi.

Suyun başında Ömer b. Hattab'ın kölesi ile Sinan Cühenî birbirine girdi. Sinan "Ey Ensar!" diye; köle "Ey Muhacirler!" diye bağırdı.

Büyük münafık Abdullah b. Übey, öfkelendi ve etrafına şöyle dedi: "Allah'a ant olsun, bizim işimiz ve bu feraceler şöyle bir şeyi anlatır: Köpeği besle seni ısırsın. Ama Allah'a ant olsun, Medine'ye döndük. Aziz olan zelil olanı dışarı atacak." Haberi Peygambere getirdiler. Ömer b. Hattab dedi ki: "Abbad' b. Beşir ya da Bilal'ı gönder, onu öldürsün." Peygamber cevap verdi: "Ömer, nasıl? İnsanlar derler ki Muhammed arkadaşlarını öldürüyor. Hayır. Seslen, ordu hareket etsin." Askerler yorgun idiler ve hareket saati değildi; ama Peygamber duraklamadı. O günü tamamen geceye kadar, geceyi sabaha kadar ve ikinci gün de bir an durmadan tepelerinde Güneş doğana kadar yol kat etti. O zaman durma emrini verdi. Sahabîler aşırı yorgunluktan toprağın üzerine düştüler ve derin bir uykuya daldılar. Olağanüstü yorgunluğun kalkmasından sonra ruha ve sinirlere yayılan tatlı bir huzur, Muhacirler ile Ensar arasında ateşlenen ve Abdullah b. Übey'in körüklediği öfke ve kini ashabın ruhlarından temizledi. Abdullah b. Übey, Peygamberin Übey'in sözlerini nakleden kişinin kulağını çektiğini ve şöyle dediğini duydu: "Bu, kendi kulağıyla Allah'a vefakârlık eden bir kimsedir." Hızla

Peygamberin huzuruna vardı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Elçisi, eğer Abdullah b. Übey'i öldürmek istiyorsan beni gönder. Ben, onu öldürmek için benden başkasını görevlendirmenden korkuyorum. Nefsim bana, Abdullah b. Übey'in katiline bakmama, onu öldürmeme, bir mü'mini bir kâfire karşılık öldürmeme ve ateşe girmeme izin vermiyor." Peygamber dedi ki: "Hayır, onu yumuşatıyoruz, bizimle kalması için ona iyi davranıyoruz."

Peygamberin bu âlicenap davranışı, bundan sonra çok nüfuzlu ve itibarlı bir adam olan Abdullah b. Übey'in makamını arkadaşları arasında çok sarstı. Onu açıkça kınıyorlardı. Af ve yumuşaklık silahıyla en tehlikeli iç düşmanını bile alt eden Peygamber bir gün Ömer'e şöyle dedi: "Ömer, nasıl görüyorsun? Allah'a ant olsun, eğer bana dediğin gün onu öldürseydim yıldırımlar onu savunmaya kalkardı. Bugün onun öldürülmesini emretsem canına üşüşeceklerdir."

Hicretin Yedinci Yılı

Roma ve İran'ın siyasî nüfuzu altındaki kuzey ve doğu sınırları Muhammed'i çok meşgul etti. Bu yüzden bu yıl savaş faaliyetleri çoktur.

Hudeybiye Barışı: Peygamber, Kâbe'nin bütün Arap kabilelerinin evi olup Kureyş'in onun sahibi olmadığı, bilakis Kâbe'nin mütevellisi ve perdedarı olduğu ve hiçbir Arap'ın İbrahim'in Evini ziyaret etmekten alıkonulamayacağı ilkesine dayalı olarak Zilkâdede Kâbe ziyaretine niyetlendiğini ilan etti. Peygamber, çeşitli söz ve hareketlerle aklında Arap toplumuna bu işle ilgili olarak askerî ve siyasî hedefinin olmadığını ispatlamaya çalışıyordu. Bundan dolayı bu seferi Müslümanlarla sınırlamadı; onun davetini müşrik bir grup da kabul etti. Her ziyaretçinin yanına sadece -kendisiyle birlikte bulunmasına izin verilen- bir tane kılıç alma hakkı vardı. Kureyş, Peygamberin hareketinden haberdar olur olmaz küçük büyük dışarı çıktılar ve Mekke'ye Peygamberin ayak basmasına asla müsaade etmeyeceklerine dair söz verdiler. İki ordu karşı karşıya geldi. Haram aydı.

Peygamber, ellerine en ufak bir savaş bahanesi vermek istemiyordu. Eğer savaş olursa Kureyş, ayın hürmetini çiğnemekle suçlanacaktı. Böylece Peygamber, ziyarete muvaffak olamasa bile siyasî ve ahlâkî bakımdan muzaffer olmuştu. Mekke'ye girebilseydi o zaman da Araplar arasında şu söz dolaşacaktı: "Muhammed, Mekke'den kaçışından altı yıl sonra 1.400 put kıran Müslüman'la birlikte Kureyş'in gözü önünde Kâbe'yi ziyaret etti ve onların katlanmaktan başka çareleri yoktu.

Biraz müzakereden sonra Kureyş, Muhammed'le barış anlaşması yapması için Süheyl b. Amr'ı gönderdi: Bu yıl Allah'ın Evinin ziyaret edilmesinden vazgeçilecek: ama gelecek yıl Müslümanlar Kâbe'yi ziyarete gelebilirler. Bu anlaşmaya göre, Müslümanlar ile Kureyş arasındaki savaş hâli sona ermiştir. Her biri diğerinin ülkesine gidip gelmekte özgür idi. Peygamber, anlaşma şartlarında Süheyl b. Amr'ın bütün dediklerini kabul ediyordu. Öyle ki bütün Sahabîler öfkelenmişlerdi. Onun korkusu gidiyor, Peygamberin yüzüne duruyorlardı. Müslümanlar, özellikle Muhacirler, Kâbe ziyaretinden alıkonuldukları için, daha doğrusu, Mekke'nin kapısından geri çevrildikleri için çok üzgün idiler. Onlara göre, bütün barış şartları, Müslümanların güçsüzlük ve aşağılığını; Kureyş'in ise güçlülük ve üstünlüğünü anlatıyordu. Bu durum onları o kadar perişan ve kompleksi yapmıştı ki sanki yenilgi ve zilletten başka bir pay almadıkları bir savaştan dönmüşlerdi. Fakat bu anlaşmanın beklenmeyen ilk meyveleri gelmeye başladı. Kureyş İslam'ı resmen tanımış ve Müslümanlar Mekke'de inanç ve tebliğ özgürlüğüne kavuşmuşlardı. Mekke halkını bölük bölük kendi dinlerine getiriyorlardı. Kureyş Müslümanlara gelecek yıldan itibaren Kâbe'yi ziyaret etme izni veriyordu. Diğeri ise kervan ve ticaret yollarından faydalanmaları idi.

Müslümanların da buna karşılık kervanları sıkıştırmaktan ve yolları kapatmaktan kaçınmaları gerekiyor. Bundan dolayı Mekke'den Şam'a doğru giden sahil yolunu anlaşma uyarınca serbest bırakmaları gerekiyor. Yine bu anlaşmaya göre bundan

sonra eğer Kureyş'ten biri Müslümanlara katılır ve Kureyş de onu isterse Müslümanların onu geri vermesi gerekir. Bu arada Ebu Basir adlı bir adam efendisinden kaçmış ve Medine'ye sığınmıştı. Anlaşmaya göre Muhammed'in onu Mekkeli temsilcilere teslim etmesi gerekiyordu. Ebu Basir dedi ki: "Ey Allah'ı Resulü, dinimi bozsunlar diye beni müşriklerin eline mi teslim ediyorsun?" Fakat Muhammed, ashabın öfkesine rağmen anlaşmanın metnini uyguladı. Ebu Basir, Mekke'den gelen iki kişinin eline teslim edildi. Ama yol ortasında muhafızlardan birini öldürüp kaçmayı başardı. Ebu Basir Medine'ye geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, sen sözünü yerine getirdin, beni bu kavmin eline teslim ettin. Ben de bozulmaması ve oyuncak olmamak için dinimi savundum.

Peygamber, bu yeni Müslüman'ın sebat ve yiğitliğinden heyecana kapıldı; memnuniyet ve övgüsünü gizlemedi. Ebu Basir Medine'de kalamayacağı için başını alıp çöle gitti ve Şam'a giden Mekke kervanlarının yolu üzerinde saklandı. Mekke'de Müslüman olan ve Hudeybiye anlaşmasına göre Medine'ye kaçamayan kimseler, Ebu Basir'in yanına gittiler ve böylece sahil yolu güvensiz hale geldi. Ebu Basir ve arkadaşları, ellerine düşen Kureyşlileri öldürüyorlardı. Kureyş onlara ne kılıç zoruyla ne de kanun zoruyla bir şey yapabiliyordu. Mecburen Ebu Basir ve diğerlerini istemesi ve "Medine'ye sığınanların iadesi"yle ilgili maddenin anlaşma metninden çıkarılması için Muhammed'e başvurdu. Böylece Peygambere dayatılan ve Müslümanların büyük utanç kabul ettiği şey zafer ve iftihar getirdi. Hudeybiye anlaşması, İslam'ın resmî ve kanunî bir güç olduğunu bildiriyordu. Kureyş korkusundan İslam'a yönelmeyen kabile ve fertlerin Müslümanlarla ilişki kurmayı engelsiz gerçekleştirmelerine sebep oldu. Anlaşmanın en önemli sonucu, Peygamberin gelecek on yıla kadar en büyük düşmanları olan Kureyş ve müttefiklerinden yana güvende olmasıdır. Kureyş dışındaki diğer kabileler dağınık oldukları için ona tehlike oluşturamazlardı. Ülke genelinde ve hatta Arabistan sınır-

larının ötesinde olumlu işler ve İslam maneviyatının yayılması için ortam hazırlandı.

Dünya Liderlerine Mektup: Peygamberin evrensel risaletini Arap sınırlarının dışına taşıma ve bütün dünya insanlarına arz etme zamanı gelmişti; ama bu görevin yerine getirilmesi kolay değildi. Bir gün arkadaşlarına şöyle hitap etti: "Allah beni bütün insanlara gönderdi. Siz bana İsa'nın Havarileri gibi karşı çıkmayın."

Dediler ki: "Havariler İsa'ya nasıl karşı çıktılar?" Dedi ki: "Onları fertleri davet etmeye gönderiyordu. Yolu yakın olan hoşnut oluyor, yolu uzak olan hoşnutsuzluk yapıyordu. Görevlerini yerine getirmede gevşeklik gösteriyorlardı." Sonra kendi kararını açıkladı ve şöyle dedi: "Kisra, Herkül, Mukavkıs, Hire padişahı Haris Gassanî, Yemen padişahı Haris Himyerî ve Habeş padişahı Necaşî'yi İslam'a davet etmeye yöneldi."

Mektupların dili kuru ve kesin idi. Onlar bazıları tarafından gösterilecek şiddetli tepki tehlikesini peşinden sürüklüyordu. Peygamber, böyle bir tehlike ihtimalinden haberdardı. Böyle bir büyük korkusuzluğa el atması yanında, ona karşılık vermek için alanı özellikle askerî ve siyasî bakımdan hazırlıyordu. İlk etapta kendi ülkesinin havzasını dışarıdan bir tehlikenin görünmesi şeklinde düşmanın üssü hâline gelebilecek olan şüpheli etkenlerin varlığından ve muhtemelen içeride düşmanın beşinci sütunu rolünü oynayacak olan azınlıklardan temizlemesi gerekiyor. Bu, bir toplumun önderinin sorumluluk duyacağı en acil ve en önemli iştir.

Hayber Gazvesi: Hayber, Müslümanlar açısından sakin olmayan ve şüpheli bir üs olarak görülüyordu ve komplo ve tahrik etkenlerinin en güçlü sığınağı idi. Şimdi Peygamberin en güçlü dünya iktidarlarının tepkisini gözetlediği günlerde Hayber'den gelen haberler, Medine'ye karşı kurulan komploları anlatıyordu. Her an Hayber'in Roma imparatoru veya İran hüsrevi için bir üs olma ve Yesrib'i, Muhammed'in küçük ve zayıf şehrini iki

üç bin fakir mücahidiyle birlikte yerinden etme imkânı kayboluyordu.

Hudeybiye'den dönüşün üzerinden yaklaşık bir ay geçmişti ki hızla Medine'den hareket etti. Kendi sürekli tarzıyla düşmanı gafil yakalamak için yaklaşık 200 km. yolu üç konakta aldı. Yolu üzerlerine kapatmak ve iki müttefiğin arasına ayrılık sokmak için hızla Reci'ye -Hayber ile Gatafan evleri arasında Gatafan'a ait bir su- vardı.

Sabahleyin Hayber halkı Müslümanların saldırısından habersiz bel ve sepetleriyle kalelerinden tarlalara ve hurmalıklara doğru gidiyorlardı. Birden Müslümanların hızlı bir şekilde Hayber'i her taraftan kuşattıklarını gördüler. Hızla evlerine kaçıp bağırdılar: Muhammed, ordusuyla birlikte.

Peygamber sağlam bir ses tonuyla dedi ki: "Hayber harap oldu. Biz bir kavme baskın yaptığımız zaman günlerini görürler." Savaş başladı, Müslümanlardan 50 kişi yaralandı. Yahudiler çok iyi direniyorlardı, kaleleri sağlamdı. Günler geçti, iş bitmedi. Açlık Müslümanları tehdit ediyordu. Hayber'in surları boyun eğmez görünüyordu. Yahudiler korkusuzca savaşıyorlardı; çünkü zafer veya ölümden başka yolları yoktu. Fakat onların bütün çabalarına rağmen kaleler birbiri ardınca düşüyordu. Fedek Yahudileri de barış yaptılar ve Fedek'i Peygambere teslim ettiler.

Vadi'l-Kura Gazvesi: Muhammed, Hayber ve Fedek'ten sonra Vadi'l-Kura ve Teyma Yahudileriyle ilişkisini netleştirmek için Vadi'l-Kura yoluyla Medine'ye döndü. Vadi'l-Kura Yahudileri savaşa kalktılar ve yenildiler. Ama Teyma Yahudileri cizye vererek barış yaptılar. Böylece Yahudi tehlikesi Arabistan'ın her tarafından kazındı.

Herakl'ın Cevabı: Herakl (Herakliyus), ana haçı Beytülmukaddes'e bırakmak için İran'dan bir fatih gibi dönerken Muhammed'in mektubuyla karşılaştı. Ona saygılı bir şekilde cevap verdi ve Muhammed'in cezalandırılmasını isteyen Gassanî Emirinin isteğini kabul etmedi.

Bu günlerde Hatib b. Ebi Beltaa, Mısır'dan Mukavkıs'ın verdiği hediyelerle geri döndü. Şifahi bir mesajla Peygambere dedi ki: "Ben de bir peygamberin ortaya çıkışını bekliyordum, ama Şam'dan."

Hayber'den Sonraki Seriyeler: Hayber'in fethinden sonra Peygamber kendisini daimî düşmanlarından yana rahatlamış görüyordu. Rebi, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir, Receb, Şaban, Ramazan ve Şevval ayları Medine'de sakin idi. Kafasında geliştirdiği önemli planı uygulamaktan alıkoyacak büyük hadiselere kalkışmak istemiyordu. Çünkü Zilkade ayı yakındı. Hudeybiye antlaşmasına göre ilk defa Kureyş'in gözü önünde kendi gücüyle Mekke'ye girmesi ve Kâbe'nin etrafında tavaf etmesi gerekiyordu.

Müslümanlara ve bu birkaç ay zarfında (Hayber'in fethinden Mekke'ye girişe kadar) sadece etraftan haber almak ve müttefiklerine tecavüze kalkışan dağınık bazı grup ve toplulukları cezalandırmak için küçük seriyeler gönderiyordu.

Mekke'ye Doğru, Umre Kazası: Hudeybiye antlaşmasının üzerinden tam bir yıl geçiyor. Peygamber, 2.000 kişiyle Mekke'ye doğru yola çıkıyor. Barış antlaşmasına göre herkes bir kılıçtan başka bir şey alamazdı. Muhtemel tehlikeleri önlemek için Muhammed b. Mesleme'yi 100 süvari ve yeterli silahla birlikte önden gönderiyor. Onlar Mekke'ye bakan Meruzzahran'da duracaklar ve bir derede hazır olacaklardır.

Mekke'ye yaklaştılar. Şu tepenin ardında Mekke vadisi vardır. 2.000 Müslüman, heyecan ve şevkin şiddetinden sessiz kalmışlardı. Kusva devesine binmiş olan Peygamber hızlandı, boyun çekti. İşte Mekke, bu Kâbe'dir. Muhammed için bütün hatıraların bir an durmaktan başka değeri yoktur. Onun başka bir işi vardır: Kâbe, putlar ve Kureyş. "Lebbeyk, lebbeyk!" diye bağırdı. Heyecanlı halk da sesleri şevkten titreyerek bağırdılar: "Lebbeyk, lebbeyk!" Resim gözyaşı dalgasında titriyordu. Diğer bazıları da dayanamadılar ve yüksek sesle ağladılar. Kureyş, bu

zor sahneyi görmemek için şehri toplu hâlde terk etti. Abbas b. Abdulmuttalip, bir grup Kureyşli adamla birlikte Darunnedve'nin yanında saf durmuşlar, muzdarip bakışlarla bakmaktadırlar.

Bu, Ebu Talip'in yetimi mi? O Ali, o Ebubekir, Ömer, Talha, Zübeyr... Halid b. Velid! Amr b. As! Peygamber kuzeyden hızlı bir şekilde Kâbe'ye doğru indi. Abdullah b. Revaha, deve Kusva'nın yuları elinde kahramanlık şiiri okuyor.

Tören sona erdi. Muhacirler yedi yıl sonra kendi evlerine gittiler. Kendilerini Medine'de misafir eden Ensar kardeşlerini yanlarında götürdüler. Kureyş Mekke'yi boşaltmıştı. Müslümanlar şehrin sokaklarında özgürce dolaşıyorlardı. Muhammed, şimdi bütün sakinleri onun en samimi takipçi ve fedaileri olan bu şehrin ortasında gidip geliyordu, konuşup gülüyordu.

Meymune ile Evlilik: Peygamberin amcası Abbas, İslam'a ve Muhammed'e kalben meyilli idi. Faiz yiyen ve parayı seven birisi olduğu için bütün benzeri unsurlar gibi nalına mıhına vuruyor ve siyasî olmayan işler ve zararsız maslahat düşüncelerini yerine getirmek suretiyle kendisini Muhammed'e yaklaştırmaya ve aynı zamanda Kureyş ile olan geçmişini yıkmamaya çalışıyordu. Bu sebeple Muhammed'e karısının kız kardeşi Meymune ile evlenmesini teklif etti. Meymune'nin ailevî konumunu siyasî bakımdan bilen Peygamber, hemen kabul etti ve Mekke'de düğün merasimi yapılmasına karar verdi. Kalplerinde kendisine yönelik olarak bulunan düşmanlık, yabancılık ve vahşilik duygusunu hafifletmek için bütün Kureyş'i davet etti. Özellikle sıradan insanların İslam'a gitgide ısındığını ve bu iki üç günde daha çok aşık olduklarını ve Kureyş liderlerinin zehirleyici propagandalarının aksine Muhammed'in Kâbe'ye onlardan daha çok saygı gösterdiğini görüyorlardı. Hac rükünlerini onlar gibi yerine getiriyor ve kurban kesiyor. Müslümanların birbirlerine şefkatli olduklarını, yüzlerinde safa parıldadığını ve her zaman işgalci bir ordudan, vahşi Arap bedevilerinden beklenen intikam alma duygusundan uzak olduklarını görüyorlardı. Üçüncü gün oldu.

Hudeybiye antlaşmasına göre Mekke'de kalabildikleri son gün Kureyş'in temsilcileri geldiler ve "Süren bitti, Bundan dolayı aramızdan çık." dediler. Peygamber mecburen Mekke'den çıktı ve Meymune'yi getirmesi için Ebu Rafi'yi bıraktı.

Peygamber, Serf'te bu sırada 16 yaşında olan Meymune ile evlendi. O, Peygamberin en son eşidir. Şimdi Peygamber siyasî görevinin ilk merhalesini başarıyla tamamlamıştır. Müslümanlar, Allah'ın kendilerini iradesinin gerçekleşmesi için seçtiğine kesin olarak inanmışlardır.

Hicretin Sekizinci Yılı

Bu yıl Münzir b. Savi el-Abdî'ye mektup yazdı ve onlarla Mecusilerden (Zerdüştîlerden) cizye almaları, kestiklerini yememeleri ve onlarla evlenmemeleri üzerine bir barış antlaşması yaptı.

Vakıdî, Amr b. As, Halid b. Velid ve Osman b. Talha'nın Müslüman oluşlarının ve Medine'ye girişlerinin bu yılın başında olduğunu kabul eder.[91]

Mute Seriyesi: Peygamberin askerî faaliyetlerinden biri de kuzeye aşırı ilgi göstermesidir. İslam'ın siyasî ve manevî nüfuzunun kuzey sınırlarına yaklaştığı bu zamanda coğrafî ve ırksal sınırların Peygamberi durdurmayacağı açıktır.

Mekke'nin onu her zaman güneyle meşgul ettiği doğrudur; ama Arabistan'ın güneyinde Yemen'e kadar bu noktadan başka İslam'ın yayılması bakımından önem arz eden değerli insan toplulukları yoktur. Medine'nin batısı da Kızıl Deniz ve sonra Afrika'dır. İslam'ın nüfuzunun bu taraftan yayılması fiilen birçok zorluklarına değmez. Aksine, kuzeyde ve doğuda o günün en büyük medeniyetleri yer almaktadır. Bunlar hem siyasî ve askerî bakımdan hem de dinî, kültürel ve medenî bakımdan en büyük insan toplulukları sayılırlar. Bundan dolayı Peygamber ister istemez iç meseleleri bitirdikten sonra bu ikisini düşüne-

[91] Taberî Tarihi, c. 2, s. 313.

cektir. Şimdi onun zamanı gelmiştir. Ama bu ikisinden Roma, coğrafî açıdan Medine'ye daha yakındır. İkinci olarak, Roma, Hıristiyanlığın, İslam'la tanışıklıkları, uyumları ve ortak noktaları olan ve İslam'ın dilini iyi anlayan bir dinin ülkesidir. Bundan dolayı Peygamberin henüz Mekke'yi fethetmeden Roma'nın peşine düştüğünü görüyoruz.

Peygamber, Haris b. Umeyr başkanlığında bir grubu Busra padişahı Şurahbil Gassanî'ye elçi olarak gönderdi. Padişah onları öldürdü. Peygamber hemen ilk defa imparatorun görevlilerini cezalandırmaya, İslam'ın gücünü Arap sınırlarının dışına çıkarmaya girişti. Cemaziyelulada 3.000 kişiyi kuzey savaşı için seferber etti. Zeyd b. Harise'yi ordu komutanı olarak seçti ve şöyle dedi: "Eğer Zeyd öldürülürse Cafer b. Ebu Talib, eğer Cafer öldürülürse Abdullah b. Revaha ve eğer Abdullah öldürülürse ordunun seçtiği kimse kumandayı ele alsın."

Ortada büyük bir iş vardı. İnsanlar şu ana kadar Medine'den kalkmış en büyük orduya veda etmek için dışarı çıkıyorlar, karargâhta onlarla vedalaşıyorlar ve dua ediyorlardı. Peygamber şu tavsiyede bulundu: "Kadınları, çocukları ve âmâları öldürmeyin. Evleri yıkmayın, ağaçları kesmeyin" Sonra dua etti ve döndü.

Ordu Şam'a ulaştı ve Maan'da konakladı. Herkül (veya kardeşi Teodor)'un 100.000 Rum askeri ve 100.000 Arap askeriyle birkte savaşa hazır olduğuna dair bir haber geldi. Medine'nin azıcık ordusu kendisini kaybetti. İki gün, iki gece Maan'da kaldı. Ne yapacağını düşünüyordu. Eğer kaçarsa Medine'ye nasıl girecek? Eğer ölümden korkmaz ve şehadete sırtını dönmezse acaba bu dünyada İslam'ın bütün gücünü teşkil eden 3.000 mücahidin yok oluşu Allah'ı hoşnut edecek mi?

Herkese tereddüt ve korku egemen olmuştu. Peygambere yazılması önerildi. Şiir ve kılıç adamı Abdullah b. Revaha ayağa kalktı ve şiirin güzellik ve fesahatına, imanın güç ve hararetine sahip sözlerle mücahitlere şöyle hitap etti: "Ey kavim! Şimdi

kötü saydığınız şey, uğrunda dışarı çıktığınız şeyin aynısıdır. O şehadet talebidir. Biz düşmanla çokluk, sayı ve kudret bakımından savaşmıyoruz; bilakis Allah'ın bizi kendisiyle yücelttiği bu dinin gücü üzere savaşıyoruz. Haydi bakalım, iki serencamdan biri iyi olacaktır: Zafer veya şehadet." Abdullah'ın sözü o kadar etkili oldu ki hemen savaşa kalktılar. Abdullah, ruhlar üzerinde art arda şaklayan şiir kamçılarıyla tereddüt, zayıflık ve korkuyu kalplerden atıyor ve Müslümanlara ölüme karşı cesaret aşılıyordu. İki ordu Mute adlı köyde mevzilendi. Zeyd b. Harise, Peygamberin bayrağını dalgalandırarak kendisini bir yıldırım gibi düşman kalabalığının üzerine attı. Onun ardından mücahitlerin her biri bir ateş alevi gibi ordunun uçsuz bucaksız karanlığı içine daldı. Bir anda Müslümanlar 200.000 kişilik Rum ve Arap ordusu içinde bir ok yağmuru gibi kayboldular. Kalabalık düşman ordusu birbirine girdi.

Hepsi de en iyi şekilde ölmenin gayretinde olan Müslümanlar, hayranlık uyandıran kahramanlıklar sergiliyorlardı. Ordunun kahraman komutanı Zeyd b. Harise, okların amansız darbeleri altında parçalandı Peygamberin bayrağını bıraktı. Ansızın Cafer b. Ebu Talib bir şahin gibi daldı, bayrağı eline aldı ve ileri atıldı. Düşman, yeni bayraktarı her yandan kuşattı. Kendisini ölüm savaşında bulan Cafer, atının düşman eline düşmemesi için aşağı atladı, onu takip etti, savaşı yaya olarak devam ettirdi. Düşman, bayrağı aşağı düşürmeye çalışıyordu. Sağ eli düştü; kılıcı attı ve hayret verici bir maharetle bayrağı hızla sol eline aldı. Sol elini de kopardılar. Bayrağı iki pazısıyla tuttu. Cafer ortadan parçalandı. Bayrağı Abdullah b. Revaha aldı ve rüzgâr gibi öbür tarafa atıldı. Müslümanlar acımasız ölüm orağı altında biçiliyorlardı. Abdullah düşünceye daldı: " Faydalı olan kimdir? Kendimi bir kenara çekmem daha iyi değil midir? Böylece hiçbir zafer ümidi olmadan ölmem mi?" Atından atladı. Amcasının oğlu üzerinde biraz et bulunan bir kemiği ona verdi ve dedi ki: "Canlanıncaya kadar ye." Onu aldı ve kemirdi. Birden birbirine giren kılıç sesi onu kendisine getirdi. Öfkeyle

başı üzerinde "Sen canlısın!"diye bağırdı. Sonra bir ok gibi düşmanın kalbine saplandı ve öldürülünceye kadar savaştı.

Yeni İslam'a girmiş olan ünlü Arap kahramanı Halid b. Velid, askerlerin önerisi ve görüşü ile bayrağı eline aldı. Savaşı sonuçsuz gören Halid, geceyi beklerken ihtiyatlı çarpışmalarda bulundu. İki ordunun sakinleştiği gece vakti askerlerinden birçok grubu ertesi günün sabahı gürültü patırtıyla orduya katılmak üzere karargâhın arkasına gönderdi. Rumlar, sabahleyin Medine'den büyük bir destek gücü geldiğine kesinlikle inandılar. Müslümanların kılıç gücünü ve ok darbesini gördükleri için savaşta tereddüt ettiler ve saldırıya geçmediler. Müslümanların saldırmasını beklemeye durdular. Halid'in saldırmaya niyetinin olmadığını görünce fiilen savaş kesildi. Halid, Medine yolunu tuttu ve bu tedbir sayesinde Müslümanları 200.000 düşman savaşçının pençesinden selametle kurtardı. Peygamber, Müslümanların başına gelenlerden ve özellikle Cafer'in ölümünden dolayı çok üzüldü. Müslümanlar Peygamberi hiçbir zaman bu kadar bitap görmemişlerdi. O, olaylarla dolu hayatında çok az ağlamıştı. Müslümanlar, Peygamberin ağlamalarından şaşkına dönmüşlerdi.

Ordu Medine'ye girdi. Halk çok perişan ve öfkeli idi. Ordu tutuk ve suskun. İnsanlar önden koştular. Toprak alıyorlar ve askerlerin yüzüne serpiyorlardı. "Kaçaklar, Allah'ın yolundan firar mı ediyorsunuz?" diye bağırıyorlardı. Askerler solgun ve utangaç bir şekilde evlerine gittiler. Halkın korkusundan bir süre evden çıkamadılar ve hatta namaza da gelmediler.

Selasil Seriyesi: Kendisini peş peşe başarılara gark olmuş gören ordunun kahramanlık ruhu yaralanmıştı. Halk, mücahitlere olan büyük ve sağlam inancını kaybetmişti. Halid'in sonuç almadan dönüşü dışarıda da yenilgi olarak görülüyordu. Çünkü Halid'in bir icat olarak bariz örneğini oluşturduğu muzafferce geri dönme meselesini doğru anlamıyorlardı. Müslümanlarla müttefik ve dindaş kabileler kendi sağlamlıklarını kaybetmişlerdi. Düşmanlar onlara karşı cesaret gösterir olmuştu.

Şimdi Mute macerasının ruhlar üzerinde bıraktığı istenmeyen etkiyi telafi etmek için bir güç gösterisi yapmak gerekiyordu. Muhammed Cemaziyelahirde birden bir saldırıya kalkışıyor. Halid'in dönüşünden birkaç hafta sonra Amr b. As'ı 300 kişi ile birlikte Medine'ye saldırı için komplo hazırlayan Kuzaaoğullarının üzerine gönderiyor. Amr b. As'ın annesi bu Kuzaalılardandır. Peygamber, Amr b. As'ı seçmekle düşmanı bir ateşin başına getirmek veya saflarında ihtilaf çıkarmak ve muhtemelen onların gücünden Şam'a hareket etmek ve Mute yenilgisini telafi etmek için yararlanmak istiyordu. Amr b. As muzafferce geri döndü.

Mekke'nin Fethi: Peygamber, Mekke'nin şimdi kolayca teslim olacağını ve ciddi ve kanlı bir mukavemet ihtimali olmadığını biliyor. Kureyş henüz ona ruhen teslim olmamış bile olsa ona tahammül edecektir. Bundan dolayı Mekke'ye egemen olma, Kâbe'yi kurtarma ve özellikle yirmi yıl kendileriyle mücadele ettiği putları kırma şeklindeki büyük arzusunu hayata geçirme ve kavmi içindeki en büyük şirk üssünü yıkma zamanı gelmiştir.

Önündeki tek engel, Hudeybiye antlaşmasıdır. Muhammed, kendi sözleşmesine sıkıca bağlıdır. Antlaşma Kureyş tarafından bozulmadıkça Mekke'ye saldıramaz. Karşılığında Mekke bile olsa ona antlaşmayı bozmak yakışmaz.

Ama tarih, ferdî veya öğretisel zaferi irade ettiği zaman önceden yolunun üzerindeki bütün engelleri kaldırır, onun için bütün araçları hazırlar ve düşmanı da körü körüne kendi eliyle yolu düzeltmeye zorlar. Peygamber Mescitte otururken ansızın Amr b. Salim Huzaî sersem bir hâlde yoldan geldi. Perişan ve acınacak bir hâlde Peygamberin karşısında durdu, ona hitaben antlaşmanın bozulduğunu haber verdi.

Peygamber seferberlik emretti ve Medine'nin o güne kadar görmediği ağır bir ordu hazırlandı. Ordu harekete hazır hale geldi; Peygamber, Mekke niyetini bildirdi. Ordu, muhacir kuşlar gibi

güneye doğru hızla akın ettiler. Müslümanlar oruçluydular. Peygamber, oruçlarını bozmalarını emretti. Ordu o kadar hızlı yol alıyordu ki casusların önüne geçtiler. Haber daha yolda iken Peygamber ve 10.000 kişilik ordusu, Medine-Mekke yolunu bir haftada kat ettiler ve gece Merizzahran'a vardılar.

Peygamber, 10.000 kişilik ordunun çölün her tarafına dağılmasını ve ordunun daha çok görünmesi ve daha korkutucu olması için her bir askerin bir ateş yakmasını emretti. Çünkü Peygamberin bütün gayreti, Mekke'de kan dökmemek ve Mekke'nin kutsallığını muhafaza etmekti. Bu yüzden Mekke'yi mukavemet için hazırlanmaya fırsat bulamadan gafil avlamak; şimdi böyle büyük bir gücü şehrin dört fersah yakınında görünce direnmekten ümidini kesmesini ve Mekke'nin kan dökülmeden boyun eğmesini sağlamak istiyordu. Çok çalışkan ve 20 yıl Peygamberi incitmiş ve İslam'a kin gütmekten bir an geri durmamış şahsiyeti zayıf bir tüccar olan Ebusüfyan, düşmanı güçlü gördüğü şu anda geceleyin onunla irtibat kuruyor ve yıllarca maddî ve siyasî amaçları için maşa olarak kullandığı bir halkı namertçe bırakıyor, kendisi tek başına Abbas'ın şefaatine teslim oluyor ve halkının kaderini düşmanın eline teslim ediyor. Onu Peygamber de iyi tanıyor. Onun ruhî direncini kırdıktan ve önceki siyasî şahsiyetini sildikten sonra siyasî ve sosyal planlarını yerine getirmek için ondan kullanılabilir bir iş aleti üretmeye çalışıyor. Peygamber bütün öncülleri Mekke'nin mukavemete kalkışmaması için hazırlamıştı. Aynı zamanda Mekke'ye girdiği sırada en küçük bir çarpışmanın meydana gelmemesi için çalışıyordu. Bu, zor bir işti. Çoğunluğu yeni Müslüman olmuş bedevî kabilelerden oluşan 10.000 kişilik bir ordunun putperestliğin ve putlar Kâbe'sinin merkezi olan bir şehre girişi hiçbir çarpışma olmadan gerçekleşemezdi. Bu arada özel kabilevî kinlerin depreşmesi mümkündür. Putları inkâr eden ordu yüzünden Kâbe'yle ilgilenecek gücü kalmamış bazı mutaassıp Kureyş putperestlerinin ateşi alevlendirmesi ve henüz İslam terbiyesinden çok az nasiplenmiş olan Müslüman kabilelerin

gurur ve katılıklarının bir olay çıkarması mümkündür. Bunlar, Peygamberi bütün mahirane ve geniş öngörülerine rağmen kaygılandıran önemli meselelerdi. Ordu Zituva'ya ulaştı. İşte Mekke görünmektedir: Sessiz, sakin; ama muzdarip. Peygamber, Kureyş'in mukavemete kalkışmayacağından emin oldu. Orduyu dört gruba ayırdı ve her birini bir yönden şehrin içine gönderdi. Komutanlara: "Sizinle savaşanlardan başkasıyla savaşmayın!" diye emretti. Fakat bir grubu adıyla istisna tutarak dedi ki: "Onları Kâbe'nin perdeleri altında bulsanız bile öldürün!" Peygamber için Mekke'nin yukarısına, Hatice ve Ebu Talib'in kabirleri yanına bir çardak yaptılar. O, bunun içinden 10.000 Müslüman'ın bir sel gibi dört bir taraftan şehre akışını dikkatle gözlüyordu. Bu, o ve arkadaşları önünde işte böyle susmuş olan Mekke'dir! Ebucehil, Ebuleheb, Hind, Utbe, Velid ve Ümeyye b. Halef'in kulak tırmalayan haykırışları artık ebediyen susmuştur! Bu, vadide kıvrılan 10.000 Müslüman'ın bineklerinin nal sesidir. Hıra'ya yüzünü dönmüş, kendi tanıdığına bakmaktadır. Mağara, yalnız ve güçsüz öğrencisinin elini bugün iktidarın zirvesinde yükseğe koyduğunu ve 10.000 silahlı fedainin Mekke vadisini doldurduğunu görmektedir. Askerler, dört bir yandan buluşma yerinde bir araya geldiler ve Mescid-i Haram'ın etrafında halka oluşturdular. İş bitti. Peygamber, bineği üzerinde aşağı indi, orduya kavuştu. Yol verdiler, Mescid'e vardı. Binek üstünde tavafa başladı. Yedinci defasında tavaf tamamlandı. Osman b. Talha'yı çağırdı, ondan Kâbe'nin anahtarını aldı, kapı açıldı, içeri girdi.

Peygamber, putları kendi asasıyla tek tek devirdi. Şiî tarihçiler, bu sırada Ali'yi omzuna çıkardığı ve Ali'nin putları tek tek yere attığı ve Kâbe'nin içinden dışarı çıktığı konusunda müttefiktirler. İnsan seli, baştan aşağı ateşli ve heyecanlı olarak işin sonunu bekliyorlardı. Kâbe'nin kapısında halka dönük olarak durdu. Kureyş, kendi ölüm ve hayatının onun iki dudağı arasında biri diğerinin yakasına el atmış olduğunu kendi gözüyle görüyor. Uzun anlar geçiyor, tarih başlamıştır.

Muhammed, 20 yıldır uğrunda çalıştığı ve acı çektiği büyük risaletini bitirmiştir. Şimdi o, büyük bir zafere dalmış ve kendi eski arzusunun zirvesinde emrindeki 10.000 fatih askerle birlikte 13 yıl ona acı çektiren şehrin kaderini ve 20 yıl onu töhmet, sövgü ve kılıç darbeleri altında tutan kavmin ölümünü ve hayatını ele geçirmiştir. Muhammed konuşmak istiyor, kalpler çarpıyor. Asker ve sivil, kadın, erkek, küçük, büyük, düşman, dost on binlerce kişi, gözlerini onun dudaklarına dikmiş; sakin ve sessiz bir şekilde sanki her birinin başına bir kuş konmuştur. Peygamber konuşmaya başladı ve sonra Kureyş'e hitap etti: "Ey Kureyş topluluğu, benim sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?" Dediler ki: "İyilik! Ulu bir kardeşlik ve büyük bir kardeş evladı tavrı." Dedi ki: "Gidiniz, özgürsünüz!"

Muhammed gücün ve zaferin zirvesine çıktıkça daha mütevazı ve daha müşfik oluyordu. Bu onun en seçkin özelliklerinden biriydi. Genel af ve özgürlük ilanından sonra affedilmez hıyanetler sebebiyle istisna tuttuğu kimseleri de küçük bahanelerle bağışladı. Peygamber, Mekke'nin kutsallığı geleneğini sağlam tutmaya çalıştı. Çünkü sürekli kabile savaşlarına ve ailevî intikamlara maruz kalan bir toplumda haram/kutsal mekân (Mekân) ve haram zaman (dört haram ay) savaşları durduran tek etkendir. Kesin bir dille şunu söyledi: "Ey insanlar! Allah, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kıldı; kıyamet gününe kadar da haram içinde haramdır..." Peygamber, Safa tepesine oturdu: Bir gün Mekke'de: "Sizin için bir haberim var." diye seslendiği aynı yerde. Etrafında toplandıklarında ve o Allah'ın birlenmesi ve kendi risaletinden ibaret olan haberini tebliğ ettiğinde herkes ona küfretmeye ve alaya almaya başladı. Orada amcası Ebuleheb dedi ki: "Allah senin elini kırsın! Bizi buraya bunun için mi çağırdın?" Sonra herkes onu Safa'da yalnız bıraktılar ve dağıldılar. Şimdi tarihin olaylı ve yaratıcı hayatı karşısında şaşkın kaldığı ve büyük bir geleceğin güçlü elleri altında şekillendiği adam, "çökmüş bir toplumda mücadele"nin yaklaşık 20 yıllık ardışık cihat ve çok sayıda zorluğa tahammülünden sonra

Safa'ya geri dönmüştür. Ama bu defa karar gücü ve iman mucizesi zamanın isyankâr vahşisini dizginlemiş ve kalpler ve başlar onun açık düşüncesi ve ezici gücü karşısında mütevazı olmuştur. Kadınıyla erkeğiyle Kureyş, Peygambere biat etmek için Safa'da toplandılar. Ensar, acaba Muhammed kendi şehrini ve evini terk edecek ve gurbete mi gelecek diye endişelidirler. Muhammed: "Allah muhafaza, sizinle yaşayacak, sizinle öleceğim." diye cevap verdi.

Putların kırılmasından, Kâbe'nin temizlenmesinden ve Kureyş'in İslam'a girmesinden sonra putperestliğin izlerini her yerden silmek için herkesten kendi putunu kırmasını ve ardından çevre kabilelerin putlarını yok etmek üzere harekete geçmesini istedi.

Huneyn Gazvesi: Mekke'nin düşüş haberi, düşman kabilelerde korku uyandırdı. Teslim olmaktan ya da kapsamlı bir planla bütün muhalif güçlerle el ele vererek gafil bir anında Muhammed'e saldırmaktan başka çareleri yoktu. Malik b. Avf, bütün İslam düşmanı kabilelerden ortak bir cephe oluşturmaya çalıştı. Hevazin kabilelerinin birçoğunu seferber etti; Sakif taifesi toplu hâlde onlara katıldılar; Nasr ve Ceşm kabilesi de tamamen silahlandılar. Sa'd b. Bekroğulları ve Hilaloğullarından bir grup da bunlara iltihak etti. Böylece Peygambere karşı bir defa daha bir Ahzap ordusu hazırlandı. Bunlar durumlarla ilgili dakik ve açık bir bilgiye dayanarak tek çözümün bütün varlıklarıyla Muhammed'e saldırmak olduğuna kesin olarak inanıyorlardı. En ufak bir zaaf ve tereddüt, onları kolayca yok edecektir. Bu yüzden hayatla ilgili bütün bağlarını kesmeleri, savaş meydanında hiçbir bağın onları cephe gerisine bağlamaması ve sadece önlerine bakmaları için kadın, çocuk, sürü, hizmetçi, ev eşyası ve mal namına neleri varsa hepsini alıp yanlarında getirdiler.

Peygamber, Şevvalin sekizinde Mekke'ye girdikten 16 gün sonra kendi askerleri ve 2.000 Kureyşli savaşçıyla birlikte dışarı çıktı. Düşman, Huneyn vadisinde pusuya yatmış, bütün yolları, sığınakları ve dağ yarıklarını doldurmuştu. Ordu Huneyn'e

ulaştı. Peygamberin savaş geleneğine göre geceleyin uyudular ve sabahleyin renksiz bir tebessümle kalktılar. Ezan sesi suskundu. Bu, savaşın başladığını haber veriyordu. Ordu, kükreyen bir sel gibi dereye doğru indi. Düşmanın sığınakları belli değildi. Dere dilsiz idi; ama tehlike, her kayanın kamburunda ve her derenin kıvrımında saklı idi. Sesi kulaklarda çınlıyordu. Ordu dere yatağındaymış gibi gidiyordu. Yol iyice daraldı. 12.000 askerin tamamı birer göz olmuştu. Ansızın korkunç bir patlama dereyi sarstı ve seherin karanlığında binlerce gölge ordunun uzun safına vurdu. Korkunç bir hengâme idi. Derenin dar geçidi ve seherin karanlığı, Müslümanları kapalı gözler ve ellerle adamların emansız darbeleri altında canlarından bıktırmıştı. Müslümanlar peş peşe yere düşüyorlardı. Kıyım o kadar çoktu ki iki Müslüman taife son neferine kadar yok olmuştu. Her taraftan firar başladı. Beyaz katırı üzerinde gelen Peygamber, uzun ordu ırmağının geri teptiğini ve safların birbirine girdiğini gördü. Süvariler dereden kaçıyorlardı. Peygamber acılı bir şekilde her şeyinin berbat olacağını ve büyük başarılarının Huneyn deresine gömüleceğini hissediyordu. Ebusüfyan ve diğer Kureyşliler şevkten yerinde duramıyordu, kinler bileniyordu. Peygamber, süvarilerin dereden sersemce dışarı çıktıklarını ve hızla onun etrafından geçtiklerini görürken şöyle bağırdı: "İnsanlar, nereye?" İriyarı sesi gür bir adam olan amcası Abbas'a dedi ki: "Ey Abbas! Ey Ensar topluluğu, ey Rıdvan ağacı altında biat edenler diye bağır!"

Abbas, gür sesiyle ciğerden öyle bir bağırdı ki Peygamberin mesajı derenin atmosferini doldurdu ve firarilerin kulaklarına ulaştı.

Cesur Medineliler, birden kendilerine geldiler ve şimdiye kadar Peygamber için sağlam bir dayanak olduklarını ve şimdi de 12.000 asker ve 2.000 yakın akraba arasından sadece onların adını andığını ve onların yardımına ümit bağladığını hatırladılar. Hızla meydanda olduğu gibi sağlam duran Peygambere doğru geri döndüler ve "Lebbeyk, lebbeyk!" diye bağırdılar.

Hava aydınlanmıştı. Peygamber, saldırgan düşman seli karşısında oluşturduğu yeni cephenin komutanlığını şahsen eline aldı ve şimdi ancak şehadet aşkına geri gelen ve Peygamberi savunmak için savaşan kendi yardımcılarının önünde savaşıyor ve kahramanlık şiiri söylüyor. Savaşın kaderi hızla değişiyor.

Müslümanlar, kısa süre önceki firar ve yenilginin telafisi ve verdikleri ölülerin intikamıyla zaferden ümitli oldukları şu anda hayret verici kahramanlıklar gösteriyorlar.

Gittikçe güçleniyorlar, ilerliyorlar. Elde ettiklerini kaybetmemeye çalışan düşman zor direniyor.

Düşmanın mukavemeti anbean daha da zayıflıyor. Peygamber bu esnada kendi hızlı zaferinden ve düşmanın kesin yenilgisinden emin olduğu için şunu ilan etti: "Herkes bir kâfir öldürsün, ondan elbisesini ve silahını alsın." Binlerce yeni Müslüman olmuş bedevi kendisini korkusuzca savaşa attı; Allah ve hak için gelen Muhacirler ve Ensarın kılıçları elbise ve silah için savaşan kabilelerin kılıçlarına karıştı ve güçlü saflar düşmanı yıktı.

Peygamber, düşmanı evine kadar takip etmelerini emretti. O son defa onların kaderini entrikacılara ibret yapmak istiyordu. Böylece İslam karşısında direnme hayali muhalif kabilelerin aklından silinir ve siyasî hedefini gerçekleştirmesi için ortam hazırlanır. O, kabilelerin bağımsızlığını ortadan kaldırmak suretiyle ortak fikrî öğreti ve bütün ayrı ve düşman kabileleri bir tek ve muktedir ümmet yapan güçlü ve merkezî bir siyasî yönetimin istikrarı üzerine kurulu bir toplum meydana getirmek istiyordu. Çünkü İslam'ı dünya çapında yaymak için önce dünyanın bir köşesini onun sağlam ve güçlü üssü hâline getirmek gerekir.

Ayrıca Peygamber, bugünün 12.000 kişilik ordusunun Bedir'in 313 kişilik ordusundan çok farklı olduğunu biliyordu. Bu ordunun çoğunluğu, sadece Allah'ı düşünen, hakikat yolunda ve inanç uğrunda kolayca canını ve malını feda eden kimseler-

den başka idi. Bugün etrafında ganimet bulmak ve esir almak hevesiyle veya ganimet verme ve esir olma korkusuyla bağlanan kimseler toplanmışlardır. Böyle bir ordu, yenilgiye tahammül etmez ve peş peşe zaferlerden ve göz alıcı askerî, siyasî ve iktisadî başarılardan başka bir etken onların İslam ile olan bağını sağlamlaştırmaz ve düşük ve sarsıntılı ruhlarında imanı kökleştirmez.

Peygamber, düşmanın başka bir cephe oluşturmasından veya kendisini Taif'in sağlam kalelerine atmasından kaygılanıyordu. Bu yüzden takip edilip öldürülmelerini emretti.

Birkaç noktada tekrar birleşen firariler, ağır direnişlere başladılar; ama artık geç olmuştu. Müslümanların eylem ve takip hızı onlarda yeni bir saf oluşturma fırsatı vermedi. Ama asıl kahraman Malik b. Avf, kendi ordusunu Taif'e ulaştırdı ve kaleye yerleştirdi. Bu büyük bir tehlikeydi.

Peygamber, bu hikâyenin henüz bitmediğini biliyordu. Onun için mecburen Medine'ye dönmek gerekiyor. Siyasî ve askerî başarılarının bütün meyvesi berbat olacak ve hatta Mekke de düşecektir. Esirleri ve ganimetleri Curane deresine bırakmalarını ve derhal Malik'i takip etmelerini emretti. Taif kaleleri sağlamdır; Sakif kabilesi dik kafalı ve çok birikimlidir.

Muhammed'in ordusu yaklaştı; başlarına ok yağmuru yağdı. İlk çarpışmada 18 can yere yığıldı.

Peygamber hemen ok hedefinden uzaklaşmalarını emretti. O bir süre önce Tufeyl Devsî'yi kale dövme tekniğini öğrenmesi için debbabe/tank, dabr ve mancınık kullanmayı bilen kendi kabilesinin yanına göndermişti.

Şimdi o, Arapların önceden sahip olduğu modern kale dövme silahlarıyla gelmiştir; ama Sakif'in muhafızları, demir eritiyorlar ve kendisine sığınarak burç ve sur önlerine yaklaştıkları dabr ve debbabenin meşin örtüsü üzerinde döküyorlardı. Mecburen önceden bir şey yapılamıyordu.

Sakif kalesi ve sakinleri boyun eğdirilemez görünüyordu. En azından onlara güç yetirilmesi için uzun bir süreye ihtiyaç vardı.

Öte yandan Muhammed, Medine'den uzaktadır. Ayrıca birlikte olduğu o binlerce kozmopolit orduyu bu kadar süre bu surların önünde tutamazdı. Herkesten çok onları tehdit eden tehlike, yiyecek ve ot kıtlığı idi. Açlık şimdiden görünmeye başlamıştır. Büyük bir grup da Curane'ye dönmek için sabırsızlanıyordu. Öte yandan Malik'i ve Sakif'in inatçı halkını nasıl bırakırlar ve bu kalelerin yanından hiç durmaksızın dönerler?

Peygamber duyurdu: Kaleden aşağı inen özgürdür. En azından Sakif kölelerinin ve yenilgi ve esaret kaderinden korkan kimselerin bu fırsatı ganimet sayacakları umuluyordu.

Ama 20 kişiden fazla kimse teslim olmadı. Bunlar Peygambere uzun direniş için ambarların erzak dolu olduğunu haber verdiler.

Hiçbir yol yoktur, geri dönüş tehlikelidir ve zafer imkânsızdır. Ne yapmalı? Son savaş aracı hurmalıkları yakmaktı. Akrabalık hatırına yapma diye mesaj gönderdiler. İstersen onları kendin için al; ama yakma. Müslümanlar, Sakif Araplarının Kureyzaoğulları Yahudileri olmadığını anladılar. Peygamber hemen hurmalardan el çekmelerini emretti.

Başka hiçbir çare kalmamıştır. Haram aylar da yakındır. Kalmak sonuçsuzdur. Peygamber, geri dönmek gerektiğini biliyordu; ama böyle bir dönüşe tahammül etmek onun için çok zordur. Daha sonra karar verebildi. Umre yapmak için Mekke'ye gideceğini ve haram aylar geçtikten sonra tekrar döneceğini haber verdi.

Şimdi Curane boğazındadırlar: 6.000 esir ve sayısız koyun ve deve sürüleri! Hevazinlilerin temsilcisi olan Züheyr Ebu Sard, Peygamberin yanına geldi ve dedi ki: "Bu geçitte senin amcaların, halaların ve dayıların vardır.[92] Eğer biz Numan b. Münzir

[92] Peygamberin sütannesi Halime'nin taifesi olan Sa'doğulları, Hevazin taifelerindendir.

(Hire padişahı) veya Haris b. Ebişemr'e (Gassanî padişahı) süt vermiş olsaydık böyle bir durumda lütuf ve kereminden ümitli olurduk. Sen bakıcılık yapılan herkesten daha ulusun!"

Peygamber dedi ki: "Benim ve Abdulmuttalipoğullarının payı sizindir. Öğle namazı vakti toplanma yeri ortasında kalkın ve isteklerinizi tekrarlayın." Böyle yaptılar. Peygamber dedi ki: "Benim ve Abdulmuttalipoğullarının payı sizindir." Bütün Muhacirler hemen "Bizim payımız da Allah Resulünündür." dediler. Ensar da aynısını yaptı. Akra b. Habis bağırdı: "Ama ben Temimoğulları değil!" Fezareoğulları reisi Uyeyne de böyle davrandı. Abbas b. Merdas da bağırdı: "Ama ben ve Selimoğulları değil!" Fakat Selimoğulları dediler ki: "Niçin? Bizim payımız Allah Resulünündür." Peygamber dedi ki: "Esirini geri verene ilk savaşta elde ettiğim esirlerden altı esir karşılık vereceğim." Böylece Hevazin esirleri bedelsiz olarak serbest bırakıldılar. Böylece Yarımada'nın tehlikeli en büyük kabilesinin kalbi İslam'a karşı yumuşadı.

Bu sırada Malik b. Avf'a mesaj gönderdi: "Eğer teslim olursa ailesini ve servetini ona geri vereceğim ve 100 deve bağışlayacağım." Muhammed'in Hevazin kabilesine karşı bu ilginç yiğitlik mesaj ve haberi bu dik başlı yiğidi sakinleştirdi ve hemen Sakif halkı arasından kaçtı, İslam'a girdi ve Taif havzasındaki en büyük tehlike etkeni ortadan kalktı.

Burada Peygamber, "Müellefe-i kulûb" için sayısız bağışlarda bulundu. O kadar ki Ensar bile şikâyetçi oldu: "Öyleyse bizim payımız nedir?" Böyle bir şeyi beklemeyen Peygamber çok incindi ve dedi ki: "Sizin payınız benim." Ensar utançtan ağladılar. Umre merasiminden sonra Itab b. Esid'i Mekke yönetimi, Muaz b. Cebel'i de halkın eğitim ve öğretimi için görevlendirdi. Zilkade sonları veya Zilhicce başlarında Medine'ye döndü.

Hicretin Dokuzuncu Yılı

Heyetlerin Girişi: Şimdi İslam'ın gücü bütün Yarımada'ya yayılmıştır. Bu yıl, heyetler yılıdır. Medine Mescidi her gün kendi

kabilelerinin temsilcisi olarak Muhammed'e bağlılıklarını bildiren şahsiyetlerin ve heyetlerin (vefdler) girişine şahit olmaktadır. Peygamber, birkaç açık ve basit ibare ile dinin itikadî esasları ve amelî hükümleri onlara öğretiyor. Böylece bir taifenin ümmete katılımı ve Muhammed ile kabile reisleri arasında ortak siyasî, askerî ve sosyal bir sözleşme ilan edildi.

Bu heyetlerden her birinin Medine'ye girişi, onların Peygamberle görüşmeleri ve Müslümanlarla karşılaşmaları maalesef burada açıklama fırsatı olmayan ilginç bir hikâyedir.

Bu yılın ilginç hadisesi, Muhammed ve İslam'ı hicveden ve takipte olan ünlü Arap şairi Ka'b b. Züheyr'in himaye altına girmesidir.

Sabahın aydınlık gölgesinde sabah namazının bitiminden sonra Peygamberin önüne oturdu ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, eğer Ka'b b. Züheyr tevbe eder ve İslam'a girerse onu senin huzuruna getirmemi kabul edecek misin?" Peygamber "Evet!" dedi. Dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, ben Ka'b b. Züheyr'im." Sonra meşhur kasidesi "Banet Suad"ı okudu ve Müslümanlara katıldı.

Tebük Gazvesi: Muhammed'in gittikçe artan gücü, Roma'yı korkutmuştu. Şimdi kuzey sınırlarında büyük bir ordu hazırladıklarına ve saldırıya hazır hâlde olduklarına dair bir haber geliyor. Sonbahar başlarında Arabistan sıcağı öldürücüdür. Peygamber, kabilelere hareket emri verdi. Yolun uzun ve seferin zor olduğunu bildiği için askerî stratejisinin aksine yolu ve hedefi baştan bildirdi. Romalıların üzerine oldukça fazla bir güç göndermeye ve Mute savaşının hatırasını unutulmaya terk etmeye çalıştı. Yolun zorluğundan ve Roma imparatorluğuyla savaşın tehlikesinden haberdar olan münafıklar, sadece halkın psikolojisini bozmakla yetinmiyorlar; aynı zamanda resmen evlerde gizlice istişare toplantısı yapıyorlar ve seferberlik konusunda bozgunculuk yapmak için entrikalar çeviriyorlardı. Bu esnada yumuşaklığı tehlikeli bulan Peygamber, bu fesat ocaklarını kurutmak için bir topluluğun entrikayla meşgul olduğu evleri yakmalarını emretti. Böylece iç tehlike ortadan kalktı ve

münafıklar sustular. Peş peşe 10.000 süvarinin harekete geçtiği büyük ordu, korkunç ve yakıcı kuzey çölü yolunu tuttu. Şimdi 60 yaşında bir adam olan Muhammed, Ceyşü'l-usre'nin -zorluk ordusunun- komutanlığını bizzat üstleniyor.

Tebük'e vardıklarında Romalıların Muhammed'in önünden kaçtıklarını ve kendi sınırları içine çekildiklerini haber aldılar. Peygamber bir süre sınır bölgelerinde kaldı ve Roma siyasetinin görevlileri olan sınır kabileleriyle antlaşma yaptı. Hıristiyan olan Eyle valisi, Peygamberin: "Ya teslim olsun ya da savaşa hazırlansın" şeklindeki mesajına teslim olarak boyun eğdi. Bu antlaşmayı imzaladı ve her yıl 300 dinar cizye ödemeyi kabul etti.

"Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla. Bu, Allah ve elçisi Muhammed Peygamber tarafından Yuhanna b. Rube ve Eyle halkı için bir teminattır: Gemileri, kervanları ve Şam, Yemen ve deniz halkından onlarla birlikte olan kim varsa denizde ve karada Allah'ın ve Peygamberin güvencesi altındadır. Hiçbir suçlunun servetini cezadan muaf tutmayacaktır. Muhammed'in onu halktan alma hakkı vardır. Onları gittikleri sudan ve üzerinde yürüdükleri yoldan karada ve denizde engellemeleri caiz değildir."

Sonunda Peygamber, bir Yemen ridasını antlaşmaya uyma belgesi olarak ona hediye etti. Bu, Peygamberin en son savaşı idi.

Şimdi İslam hükümeti güç ve ağır bir sorumluluk almıştır. Peygamber, Müslümanlardan zekât, diğerlerinden cizye almaları için Yarımada'nın her tarafına temsilciler gönderiyor. İki taifeden başka bütün kabileler, vergi toplama memurlarını memnuniyetle karşılıyorlar.

Müslümanların bu yılki başarılarından biri, Peygamberin Medine'ye girişinden beri nifak ve fesattan bir an geri durmamış olan tehlikeli unsur ve münafık Abdullah b. Übey'in ölümüdür. Ama Muhammed onunla her zaman iyi geçindi, bu siyasetiyle onu kavmi içinde yalnızlaştırdı ve onun sosyal konumunu zayıflattı. Peygamber, Abdullah'ın cenaze namazını kıldı ve defin törenine katıldı.

Peygamberin biricik oğlu İbrahim'in ölümü de bu yıl vuku buldu. Bu olay Peygamberi çok üzdü. Bu sırada Güneş tutuldu. Müslümanlar, Güneşin Peygamberin üzüntüsü sebebiyle tutulduğunu söylediler. Peygamber bunu yalanladı ve dedi ki: "Güneş ve Ay Allah'ın ayetlerindendir ve hiç kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Güneş veya Ayın tutulduğunu gördüğünüzde zikredin ve namaz kılın."

Daha sonra kendisini İslam'ın kuşatması altında gören ve Huneyn kahramanı Malik b. Avf yüzünden sıkıntıya düşen Sakif teslim oldu ve Medine'ye temsilcilerini gönderdi. Bunlar uzun müzakerelerden sonra Muhammed'in temsilcisini meşhur putları Lat'ı kırması için kabul etmeye hazır hale geldiler. Böylece iç direnişin son üssü de ona teslim oldu.

Hac zamanı gelip çattı. Muhammed şimdiye kadar sadece umre törenine katılmıştır. Hac merasimine müşrikler de hâlâ kendi eski geleneklerine göre Müslümanlarla birlikte katılıyorlardı. Muhammed bu yıl Ebubekir'i 300 kişiyle birlikte hacca gönderiyor ve Ali'yi de Müslüman ve müşrik bütün ziyaretçilerin toplandığı esnada insanlara Berae/Tevbe suresi ayetlerini okumakla görevlendiriyor[93]: Müşrikler bilmelidirler ki önceki antlaşmaları bozulmuştur ve müşriklerin bu yıldan sonra artık hac merasimine katılma hakları yoktur. Muhammed, ilk ve son haccını -İslam'ın manevî ve siyasî gücünün sembolü olan- haccın şirk kirinden arındığı bir sırada eda etmek istiyor.

Peygamberin hayatının son yılında bütün yarımadada İslam'ın siyasî ve manevî hükümetinin yerleşmesi arzusu gerçekleşiyor.

93 Berae suresinin inişinden sonra Resul-i Ekrem (sav) şöyle buyurdu: Bu sureyi benim veya benden olan bir kimsenin iletmesi gerekir. Ali (as) bildirmekle görevlendirildi. Ehlisünnet kardeşler şöyle yazıyorlar: Ali (as) sadece sureyi iletmekle görevlidir; Ebubekir hac memuriyetini sürdürdü. Fakat Şiîlerin çok sayıda delilleri vardır: Ebubekir azledildi, hac imamlığı Ali (as)'nin yetkisine bırakıldı. (Makalenin önsözünde hatırlatıldığı gibi) metinde Ehlisünnet kardeşlerin nakline dayanılmıştır.

Muhammed Ölüyor

İnsan hayatta kendisini daima gizler. Her zaman başkalarının gözüne gelen bir görünüş altında gizlidir. Ömrü boyunca yüzüne örttüğü maskeyi genellikle çıkardığı iki yer vardır: Hapishane hücresi ve ölüm döşeği. Bu iki yerde, özellikle ölüm anında herkesin gerçek yüzünü görmek için değerli bir fırsat ele geçer.

İnsan ölüm kokusunu duyduğunda samimi olur. Ölüm döşeğinde herkes kendisidir. Ölüm korkusu onu o kadar şaşkına çevirir ki gösteriş fırsatı bulamaz. Hadise o kadar büyüktür ki başkaları tamamen küçülürler. Korkan ruh, ömür boyu maslahat gereği gözlerden saklandığı yerden çıplak olarak çıkar. Ölüm bu saklanma evinin kapısını çalmıştır.

Ölüm de bizzat bir sanattır. Her sanat gibi onu da öğrenmek gerekir. Piyes çok güzel ve derindir; hayatın en çok seyredilmeye değer sahnesidir. Güzel ölen insan sayısı çok azdır. Ben uzun süredir tarihte iyi ölen insanları bulmak için dolaşıyorum. Çok güzel ve görkemli ölmeler buldum. Şüphesiz nasıl ölünmesi gerektiğini bilen kimseler, nasıl yaşanması gerektiğini de biliyorlardı. Çünkü yaşamayı sadece nefes almak olarak görmeyen kimseler için can vermek de sadece nefes almamak değildir. Bizzat yaşamak gibi büyük bir faaliyettir.

Büyük ölümlerin hepsi de aynı değildir. İnsan yaşadığı gibi ölür, olduğu gibi ölür. En meşhur ölümlerden biri, yiğit Roma imparatoru Vespasiano'ya aittir. O, yatağa düşmüş, can çekişiyordu. Subayları yastığının başında durmuşlardı. Ölümün boğazına kadar çıktığını anlayınca birden yerinden fırlayıp bağırdı:

"Bir imparator ayakta ölmelidir."

Sonra subaylarının kucağında can verdi.

Çok görkemlidir. Ama bazı gözler, iri gözlere görünmeyen çok derin ve zarif güzellikleri ve ihtişamları görürler.

Savaş meydanının ihtişamını, kılıcın güzelliğini ve bulutun kadife yumuşaklığını hissederler; ama bir ruhun görkemini, bir düşüncenin güzelliğini ve bir duanın yumuşaklığını anlamazlar.

Muhammed'in ölümü bu türdendir: Onu kılıcın parlaklığı, kan dalgası, öfkeli atların kişnemesi, kahramanlık şiirlerinin haykırışları süslememiştir. Bu yüzden karanlık gözler onu hiçbir zaman görmemişlerdir.[94]

Muhammed'in ölümle bakışı nasıl basit olabilir?

Bu yıl Peygamberin bakışında, sözünde, davranışında, yorulmaz sosyal çalışmalarında ve özel hayatında hayatın sonu ve ölümün başlangıcı görünmektedir.

Tarihin büyük komutanının, 23 yıl sıkıntı ve gayretle gece gündüz seferber ettiği ağır orduyu şimdi gelecek cephesine doğru uğurlaması gerekir.

Büyük bir savaşı başlatmaya giden bir ordu, her yerde her zaman ruhlarda cehalet ve alçaklıkla, toplumlarda kayser ve kisra ile savaşır.

Muhammed'in ilginç risaleti son bulmuştur. Orduyu son defa aynı görmesi gerekir. Bir başka defasında 23 yılda öğrettiği şeyi hatırlar. Genel bir kontrol, meseleleri umumi bir inceleme, tikellere ulaşma. Demediği bir söz, duymadığı bir söz kalmamalıdır. Bu büyük seferde her şey öngörülmüştür.

Hicretin on birinci yılı başlamıştır. Muhammed'in verimli hayatı son bulur. İlk iş halka vedadır. Mekke'de, insanların evinin yanında, Kâbe'de.

Kendisiyle birlikte hac yapmak isteyen herkesin oradan Kâbe'ye

[94] Güzel bir tapınağın duvarına Çinli bir rahip şöyle yazmıştı: Bir yüzün güzelliğini görmek için yüzü yüz kalemle boyaması gereken bakışlar, bedenin güzelliğini anlamak için onu çıplaklaştırırlar; yemeğin tadını tatmak için yemeğin üzerine bir kâse ilacı ters çevirirler; güzel kokuyu hissetmesi için keskin güzel koku şişesini bir kimsenin üzerine boşaltırlar. Güzellik, yücelik, güzel koku ve tat, bu mihrapta gözünü kendi duacısının yoluna dikmiş olan benim ruhumu nasıl görebilir?

doğru birlikte hareket etmek için Medine'ye gelmesini iki ay öncesinden bütün Müslümanlara duyurmuştu.

Peygamberin ve Müslümanların müşrike vize olmayan tek haccıdır. Peygamberle birlikte Kâbe'ye doğru hareket etmek ve son haccı... için ilk defa 100.000'den fazla kişi Medine'nin etrafında çadır kurmuştur.

Zilkadenin 25. günü Medine'den ayrıldılar. Peygamber, bütün hanımlarını yanında getirmiştir. Gece Zülhuleyfe'de kaldılar ve sabahleyin ihram giyip yola düştüler. "Lebbeyk, Allahümme lebbeyk! Lebbeyk la şerike leke lebbeyk! İnnel hamde venni'mete leke velmülk! La şerike leke lebbeyk!" feryadı çölde yankılanıyor. Gökyüzü insanlık tarihinde o güne kadar yeryüzünde böyle bir gösteriyi görmemişti 100.000'den fazla kadın ve erkek, Yarımadanın yakıcı güneşi altında, tarihin adını duymadığı suskun ve korkunç çölün parlak sinesi üzerinde bir kıbleye doğru yol alıyordu. Beşerin kendi hayat ve toplumunun yüzüne kapandığı bütün o sayısız renk, belirti, süs, bezek, tanım ve tasvirlerden bir işaret yoktur. Bütün renkler birdir: beyaz. Bütün elbiseler iki tanedir: Biri omza atılan kumaş, diğeri bele bağlanan kumaş. Burada insan hayatının renksiz güzellik gösterisi; toplumun eşitlik gösterisi vardır. Hiç kimseyi diğerinden ayırmamak gerekir. Bu iki parça üzerinde dikiş haramdır. Öyle ki yol her alamete kapalıdır. Burada herkes "insan"dır; başka hiçbir şey değildir. Renk, alamet ve sıfatları Zülhuleyfe'de dökmüşlerdir.

Muhammed gider, aynı renk ve giysideki 100.000'den fazla Müslüman da onunla birlikte giderler. Dünya şaşkınlıkla bakar! Tarih; sarayların hizmetçi çocuğu bu yaşlı köle, firavun, kisra ve kayser kıssasının kıssa anlatıcısı, her efendi konağının uydurmacı meddahı, savaş ve içki meclisinin uzun ömründe sokağa ayak basmamış ve fakirlik, acı ve zulüm kurbanlarına başvurmamış ücretli ve hil'at alan nakilcisi şaşkın bakar.

Hayret! Bu nasıl bir ordudur? Çıplak komutan, çıplak ordu

Zülhuleyfe'den bu ümmetin ardı sıra gider. Sultanın orduyla birlikte olduğunu duymuştur; ama nerede arasa bulamaz.

Zilhiccenin dördüncü günü Mekke'ye girdiler. Yoldan hızlı bir şekilde Kâbe'ye doğru. Hepsi burada toplandılar: Allah, İbrahim, Kâbe, Muhammed ve insanlar.

Muhammed, İbrahim'in, insanlık tarihinin büyük put kırıcısının makamında ilginç ve takat kesen çalışmanın meyvesini hayatının son günlerinde Allah'a arz etmeye; onun huzurunda insanlardan kendisinin görevini yerine getirme konusunda hiçbir gayreti esirgemediğine şahitlik etmelerini istemeye; İbrahim'e dünyada başlattığı önemli işi buraya kadar getirdiğini ve böylece tamamladığını göstermeye; yarının tarihine ümmetin bu olduğunu, yeryüzünde insanın gelecek hayatının bu olduğunu öğretmeye ve nihayet son defa insanlarla konuşmaya, onları görmeye ve hepsine veda etmeye gelmiştir. İnsanlar da sürekli olarak çölün son peygamberine veda etmeye gelmişlerdir. Her zaman çölün kalbinden çıkmış, paranın ve gücün efendilerine karşı ayaklanmış olan bu gönderilmiş çobanların hikâyesi sona erer.

Tavaftan sonra İbrahim'in makamında iki rekât namaz kılar, sonra Hacerülesved'i iki defa öper ve birden Safa'ya doğru gider ve Safa ile Merve arasında sa'y eder. Bu sırada kurbanlık getirmemiş olan herkesin umre yapmasını ve ihramını çıkarmasını emreder. Bu iş çoğuna ağır geldi ve onu yerine getirme konusunda tereddüt ettiler. Peygamber çok kızdı, suratı öfkeden kızardı ve öfkeden titreyen bir sesle şöyle dedi: "Neyi emredersem onu yapın." Öfkeli bir şekilde çadırına gitti. Ayşe korkarak sordu: "Seni böyle kim öfkelendirdi?" Öfkeden azarlayıcı bir hale bürünen ses tonuyla dedi ki: "Nasıl öfkelenmeyeyim? Ben emrediyorum, bunlar dinlemiyorlar." Bir Sahabi girdi, Peygamberi çok üzgün buldu. Üzgün bir hâlde dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, seni kim üzdüyse Allah onu ateşe atsın!" Peygamber dedi ki: "Yoksa insanlara bir işle ilgili olarak emrettiğimi ve onu yerine getirme hususunda tereddüt ettiklerini

görmedin mi? Eğer ben de kurbanlık getirmediğimi bilseydim, ben de onlar gibi ihramımı çıkarırdım."

İnsanlar, Peygamberin çok incindiğini anladılar ve yaptıklarından utandılar, hızla ihramlarını çıkardılar. Kızı Fatıma ve bütün hanımları da böyle yaptılar.

Tarih, o aristokrat oğlan, yine hayrete düştü. Yani ne? Bu kralın yüz küsur bin hizmetçisi vardır. Hata yapanları niçin cezalandırmıyor? Cellât nerede? Niçin katliam emri vermiyor?

Bu kral nasıl hüküm sürüyor? Bu kralı ne tutmuştur? İpek ve safrandan başkasıyla memleket tutulabilir mi?

Bir altın kralın adını yazmış
Diğer cevher Yemenliye su vermiş

Evet, alınabilir. Bu adam, bunu öğretmek için ümmi ve büyük Doğu ve Batı medeniyetlerinin eğitmenleri ne biliyorlar? Bunların siyaset ilkokulunda kurt ve tilkiden[95] başka hocaları yoktu. Ali, ordusuyla birlikte Yemen görevinden geldi. Yoldan Fatıma'nın çadırına girdi. İhram giymediğini gördü. Sebebini sordu. Fatıma açıkladı. Ali hemen Peygamberin yanına gitti. Göreviyle ilgili rapor verdi. Peygamber dedi ki: "Git, Ev'i tavaf et ve yoldaşların gibi ihramını çıkar." Dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, ben senin gibi niyet ettim." Peygamber yine tekrarladı: "Niyetinden dön ve yoldaşların gibi ihramı çıkar." Ali rica ederek yine dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, ben ihram giyerken dedim ki: Allah'ım, ben, peygamberin, kulun ve elçin Muhammed'in niyet ettiği şeye niyet ettim." Peygamber bir an Ali'nin yüzüne baktı ve sonra sordu: "Kurbanlığın yanında mı?" "Hayır" dedi. Peygamber onu kendi kurbanlığına ortak etti. O ihramlı kaldı. Hac bitince kurbanlığı her ikisi adına kesti.

Bu sırada Ali ile Yemen'den dönmüş bulunan askerler, onu

[95] Makyevelli'nin "*İnsanlar Üzerinde Hükümet*"teki meşhur öğretisi: Ya aslan olmalı ya tilki. Aslan/şir bizim aramızda güzel isim olduğu için kurdun Makyevelli'nin amacına daha yakın olduğunu biliyorum.

Peygamberin yanında şikâyet ettiler. Mesele şu kararla ilgili idi: Mekke'de Peygamberi görmek ve hac merasiminde ona katılmak için acele eden Ali, onların geriden gelmeleri ve kendisinin öne geçip hızla koşması için kendi yerine bir adamı onlar üzerine görevlendirdi. Ali gözden uzaklaşınca adam, Ali ile birlikte olan ipekli Yemen kumaşlarını askerlere bölüştürdü. Askerler geldiler, Ali onların izini takip etti. İpekleri giydiklerini gördü. Öfkeyle bağırdı: "Size yazıklar olsun! Onları Resulüllah'ın yanına götürmeden önce üstünüzden çıkarın. Sonra ipekleri üstlerinden tek tek çıkardı. Askerler, Ali'nin kendilerine yaptıkları bu muameleden dolayı Peygambere şikâyette bulundular. Peygamber hemen kalktı ve onlara hitaben şöyle dedi: "Ey insanlar, Ali'yi şikâyet etmeyin. Allah'a yemin olsun ki Allah'ın zatı ve Allah'ın yolu konusunda hiç kimseden ve hiçbir şeyden korkmaz."

Terviye Günü: Zilhicce'nin sekizinci günü Mina'ya gittiler ve ertesi günün sabahı Peygamber, yolun başında Arafat'a gitti.

Bütün insanlarla konuşmak istiyordu. Peygamberin hâlinden çok önemli bir iş düşündüğü anlaşılıyordu.

Güneş, öğlenin tepesinde duruyor ve kafalara ateş yağıyor. Peygamber, süvari hâlde her yandan onun etrafına gelen 100.000'den fazla kadın ve erkek arasında durdu. Rebia b. Ümeyye b. Halef, onun sözlerini tekrarlamakla görevlendirildi. Bu, Peygamberin ümmetine verdiği son mesajdır. Herkesin tek tek dinlemesi gerekir, tek tek kelimeleri en uzaktaki insanlara ulaştırması gerekir.

Her şey olağanüstü görünüyor: Böyle bir iş için seçilmiş bir an, mekân, durum, Peygamberin hâli ve özellikle özel anlatım tarzı.

Peygamber başladı (Rebia'ya hitap): "Söyle! Ey insanlar, Allah'ın Resulü diyor ki: Acaba bu ayın ne ayı olduğunu biliyor musunuz?" Rebia, yüksek sesle Peygamberin sorusunu tekrarlıyor. Peygamber bekliyor. İnsanlar cevap vermeleri gerektiğini anlıyorlar. "Haram ay" diyorlar. Peygamber devam ediyor: "Allah,

Rabbinizi göreceğiniz zamana kadar kanlarınızı ve mallarınızı bu ayınızın haram oluşu gibi size haram kılmıştır. De ki: Ey insanlar, Allah'ın Resulü diyor ki: Bu ayın ne ayı olduğunu biliyor musunuz?" Rebia tekrar ediyor. Peygamber cevap vermelerini bekliyor. "Haram ay" diyorlar. "Allah, Rabbinizi göreceğiniz zamana kadar kanlarınızı ve mallarınızı bu ayınızın haram oluşu gibi size haram kılmıştır. De ki: Allah'ın Resulü diyor ki: Bu günün ne günü olduğunu biliyor musunuz?" Rebia tekrar ediyor. Diyorlar ki: "Hacc-ı ekber günü". "Onlara söyle: Allah, kanlarınızı ve mallarınızı bu gününüzün haram oluşu gibi size haram kılmıştır. Peygamber, konuşmasını aynı üslupla devam ettiriyor:

"Ey insanlar, sözümü dinleyin. Çünkü ben bilmiyorum, belki bu yıldan sonra artık sizi burada her zaman görmem. "Ey insanlar, Allah, Rabbinizi göreceğiniz zamana kadar kanlarınızı ve mallarınızı bu gününüzün ve bu ayınızın haram oluşu gibi size haram kılmıştır. Siz Rabbinize çabuk kavuşacaksınız. Sizi yaptıklarınızdan sorguya çekecek. Ben dedim ki: Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine geri versin. Her faiz yok olmuştur. Ama sermayeniz size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah, faizin olmadığına hükmetmiştir. Abbas b. Abdulmuttalip'in faizi tamamen yok olmuştur. Cahiliyede olan her kan yok olmuştur. Gözümü kapatacağım ilk kan, Rebia b. Haris b. Abdulmuttalip'in kanıdır...

...Gözümü yumduğum ilk kan, onun cahiliye kanlarındandır.

...Meseleye gelince; ey insanlar! Şeytan, sizin yurdunuzda, burada ibadet edilmesinden daimî olarak ümidini kesmiştir. Ama sizin önemsiz saydığınız işlerde ibadetten başkasıyla itaat edilirse ondan memnun olur. Dininiz konusunda ondan korkun. Ey insanlar, "nesi"[96] inkârda ileri gitmedir. İnkâr edenler, onunla yoldan saparlar; onu bir ay helal, bir ay haram kılarlar.

96 Haram ayı geciktirmektir. Cahiliyede savaşı devam ettirmek için bazen böyle yaparlardı.

Allah'ın haram kıldığını helal kılarlar; Allah'ın helal kıldığını da haram kılarlar.

Zaman dönmekte ve yaratılış gününde yer ve göklerin yaratıldığı şekildedir. Ayların sayısı Allah katında 12'dir. Onun dört ayı haramdır. Ardışık üç ay ve Recep. Ey insanlar, sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız; hanımlarınızın da sizin üzerinde hakkı vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, bıktığınız kişiyi yatağınıza oturtmamaları ve kesin olan çirkin bir işe kalkışmamalarıdır. Eğer böyle yaparlarsa onları yataklarda yalnız bırakmakta ve hafifçe cezalandırmakta izinlisiniz. Eğer ondan vazgeçerlerse yiyeceğini ve elbisesini uygun şekilde veriniz. Kadınlara iyilikle ilgili tavsiyemi kabul ediniz. Bunlar sizin yetkinizdedir ve kendileri üzerinde bir yetkileri yoktur. Siz onları Allah'ın bir emaneti olarak aldınız. Allah'ın kelimeleriyle onları kendinize helal yaptınız. Öyleyse ey insanlar, sözümü anlayın. Ben duyurdum. Aranıza tutunduğunuzda sapmayacağınız bir şeyi bıraktım. O açık bir emirdir: Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetidir.[97] Ey insanlar, sözümü dinleyiniz ve onu anlayınız. Biliniz ki Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir ve Müslümanlar kardeştirler. Öyleyse kardeşin gönül hoşnutluğuyla bağışladığından başkası kardeşe hel"al değildir. Öyleyse kendinize zulmetmeyiniz."

Bu sırada gün ortasındaki Güneş altında yanmış bir yüzle önemli görevini bitirdiğini söylerken gözünü göğe dikti ve sordu:

"Allah'ım, acaba duyurdum mu?" Bekleye durdu.

Rebia onu insanlara tekrarladı. On binlerce dertli inilti yükseldi: "Evet, duyurdun." Peygamber tekrar aynı noktaya gözünü dikti ve dedi: "Allah'ım, şahit ol!"

97 Taberî ve İbn Hişam'ın bu konuda Peygamberden naklettikleri bu tabir içinde diğer mütevatir rivayetlerde "sünnet" yerine "ıtret" gelmiştir. Çelişki görünmüyor. Sünneti tam olarak ıtretten öğrenmek gerekir. Itrete başvurmak, sünnetin hükmü ve emridir.

Veda haccı sona erdi ve Muhammed, Mekke'yi ve Kâbe'yi Medine yönünde terk etti ve geride tarihte hep canlı kalacak olan hatıralar bıraktı.

Son büyük görevi tamamlanmıştı. Şimdi tarihin dünyada en önemli görevleri başarılı bir şekilde tamamlamış olan en büyük adamı, kendi şehrini huzurlu bir vicdan ve başarı dolu bir ruhla vefakâr arkadaşlarının arasında ölmek üzere daimî olarak terk ediyor.

Ümmetin Geleceği: Şirk, Yarımadanın her tarafından kazınmış; tevhidin kurucusu ve mimarı olan insanların Evi putlar utancından temizlenmiş; Allah'ın ve halkın hükümeti, kardeşlerin birlikteliği üzerinde kökleşmiştir.

Ama Muhammed, zaferlerin parlaklığının kendi dikkatli bakışını gizli gerçeklerden alıkoymasına izin vermeyecek kadar akıllıdır. O kendi toplumunu herkesten daha iyi tanıyor. İman, kılıç ve siyaset eliyle meydana gelen birlik örtüsü altındaki nifak ateşleri, kabilevî kincilikler, kavmî ve ırkî övünmeler, kabilelerin genel cehaleti, aristokrasi, kabalık ve cahiliye çirkinliklerini açıkça görüyor. O, liderlik gücü ve manevî nüfuzuyla bütün kabile reislerini ve Kureyş aristokratlarını İslam bayrağı altına çekebilmesine rağmen ruhların eğitiminin ve bir milletin beyin ve kalbinin derinliklerine yeni imanın girmesinin ve dinî vicdanın cahiliyeye kadar on yıldan fazla sürenin olmadığı nefislerde verimli olmasının uzun bir zamana ihtiyaç duyduğunu ve üzerinden nesillerin geçmesi gerektiğini biliyor.

Peygamber tehlikeyi fark etmiştir. Ölüme yaklaşmış olmasına rağmen şimdi üzerine inanç kardeşliği elbisesi giymiş ve yüzü peş peşe gelen zaferlerin ışığı ile parlamış olan bu genç ümmetin geleceği gözünde korkunç görünmektedir. Babanın dünyayı hızla terk etmesi gerekir; ama şimdi içine yüzlerce hastalık mikrobu yuvalanan, ondan sonra ayakları üstünde durması ve uğursuz olayların ansızın her yönden esecek olan vahşi fırtınalar geçidinde durması gereken bu on yaşındaki küçük çocuğun kaderi ne olacak?

İki büyük askerî imparatorluk, her iki taraftan hamisini çabucak kaybedecek olan bu genci parçalamak için diş gösteriyorlar. Yarmadada Ebusüfyan'lar, Muaviye'ler ve diğer münafıklar kulak uyutmuşlar; Müseyleme ve Esved-i Ansî açıktan başkaldırmışlardır. Ama Muhammed, düşmandan güçlü de olsa korkmaz. Onun siyasî hayatı bunu gösteriyor. Kur'an da her yerde küçük bir topluluğun büyük bir topluluğa karşı zaferinden bahsediyor. Onun ruhunu çok perişan eden şey iç tehlike, nifak, ihtilaf, İslam toplumu içinde cahiliye ruhunu diriltme ve şahsî işler amaçlamadır. Şüphesiz Muhammed, bu anlarda derin bir şekilde en azından bir hareketin lideri ve bir toplumun sorumlusu olarak ümmetinin kaderini ve kendisinden sonra onu tehdit edecek olan tehlikeleri düşünmektedir ve düşünmesi gerekir.

Muhammed'den sonra siyasî gelenekten yoksun ve köklü bir sosyal alt yapısı olmayan bu yeni yetme toplumun kaderi, kabilevî kurumları hâlâ çok ve güçlü olan ve liderleri her tür siyasî tecrübeden, yönetsel ve medenî kültürden mahrum olan bir birlikteliktir. Aslında onların siyasî olgunluğu, hızla gelişen sosyal bir önderin ihtiyaç duyduğu kadar değildir.

Bunlar, bu sıralarda Muhammed'i şiddetli bir şekilde rahatsız eden önemli ve hayatî meselelerdir

Bu büyük kervanın dizginini ondan sonra kim eline alacaktır? Acaba Peygamberin bu soruya cevap vermesi gerekir mi? Acaba onun burada hiçbir sorumluluğu yok mudur? Acaba o günün Arap halkı, böyle bir sorumluluğu toplumun önderinden, aynı zamanda bu toplumun mütefekkir ve öğreti[98] sahibi de olan bir önderden tam olarak soyutlayacak siyasî olgunluk merhalesine

[98] İdeoloji. Bu makam, Muhammed için kendi toplumunda siyasî açıdan çok anlamlıdır. Çünkü en demokratik toplumlarda lider için caiz olmayan şey, parti, hareket veya rejim ideologu için caizdir.

Bir ideologu genel görüşlerini dikkate alarak seçmezler. Çağdaş dünya da mesela; Engels'i insanlara sosyalizmin en büyük teorisyeni olarak tanıtan Marks'a tamamen hak verir.

ulaşmış mıdır? Acaba demokrasi -Büyük Fransız Devriminden itibaren iki yüzyıl sonra Batı Avrupa'da hâlâ onunla tanışma liyakatine sahip bir toplumu elde edememiş bir demokrasi- Evs, Hazreç, Kureyş, Gatafan, Hevazin ve Sakif... arasında sadece ve sadece 23 yıllık tarihi olan bir toplumun kaderini o günün dünyasında eline alacak dereceye ulaşmış mıdır? Acaba bu ümmetin gelecek liderini Muhammed mi daha iyi tespit edebilir, yoksa kabileler ve hatta Sa'd b. Ubade, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Abdurrahman b. Avf, Ömer, Ebubekir, Osman, Talha, Sa'd ve Zübeyr mi?

Üç halifenin seçilme şekli, son yıllarda yeni yetme milletlerin kendisine olan imanlarını az çok kaybettikleri[99] "Batı demokrasisi"nin, o günün Arap toplumunda halka siyasî kaderlerini belirlerken Peygamberin müdahalesine ihtiyaç duyulmamasında ne derece güçlü olduğunu gösterdi.

Peygamber, ümmetinin kendisinden sonra hükümet dizginini muhtemelen eline alacak olan en seçkin simalarını tek tek inceliyor. O, insanî eşitlik, İslamî kardeşlik, takvanın asaleti, ilim ve fedakârlık fikrinin -Müslümanların ve hatta onun büyük Sahabîlerinin beyinlerinde kökleşmesine ve ona çok inanmalarına rağmen- hâlâ onların ahlâkî duygu ve vicdanlarında yer almadığını ve onların ruhsal tabiatlarıyla yoğrulmadığını çok iyi biliyor. Çünkü duygu her zaman inançtan geç değişir.

[99] Özellikle devrimin Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın her tarafını kapladığı ve bu üç kıtada genç milletlerin ortaya çıktığı İkinci Dünya Savaşından sonra sosyal ve emperyalizm karşıtı devrimlerin önderleri, kötü tecrübelere dayalı olarak demokrasinin bu tarihsel aşamada çok köklü olan sapkın ve eski geleneklerin durgunluk, zayıflık ve hâkimiyet etkeni olmayacağına; bilakis ondan güçlü dış düşmanın ve içerdeki görevlilerinin yararlandığına inandılar. Birden devrimin bütün meyveleri mahvolur veya genel olarak elde edilenler yok olur. Devrimci genç toplumda demokrasinin çirkinleştirilmesi, kazananın her zaman demokrasi düşmanı ve kaybedilenin devrim olduğu aldatıcı bir oyundur.

Batı demokrasilerinin kalbinde faşizmin ortaya çıkması, demokrasinin bütün insan sever aydınların dini olduğu 18 ve 19. yüzyılların aksine bugün sorumlu demokrasiyi kendisine tercih ettikleri başka bir etkendir.

Bu yüzden geleceğin önderliği için doğal olarak insanların zihinlerinde damarlarında cahilî şeref ve soyluluk kanını, ailelerinde kavmî ve sosyal haysiyeti tanıyan çehrelerin gündeme geleceğinde şüphe yoktur. Şahsiyet ve cazibesini sadece Allah, iman, cihat, takva ve İslam geçmişinden almamış olan çehreler. Şüphesiz ruhsal ve duygusal şahsiyetleri ve gizli vicdanları cahiliyede şekillenmiş olan insanlar İslam'da da farkına varmadan yine böyle olacaklardır.

Bu yüzden şüphesiz ondan sonra insanlar, kavmin ileri gelenleri ve aristokratları üzerinde icma edeceklerdir. Kureyş'in şeyhi ve Teymoğullarının şerifi Ebubekir b. Kıhafe, Adiyoğullarının Şerifi Ömer b. Hattab, Hazreç taifesinin şerifi Sa'd b. Ubade, iki kimseden nesebi olan üst üste iyi adam Osman b. Affan, Zühreoğulları taifesinin şerifi Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebivakkas da aynı taifedendir, Mekke'de Kureyş'in en güçlü taifesi Ümeyyeoğullarının reisleri Ebusüfyan b. Harb ve Muaviye b. Ebusüfyan, Haşimoğullarının seçkin simaları Abbas b. Abdulmuttalip ve Ali b. Ebitalip.

Peygamber bunları iyi tanıyor. Hazreç reisi Sa'd b. Ubade ile Ebusüfyan ve Muaviye dışındakiler tamamen İslam'a ilk inananlardır. O zor günlerde Muhammed ile dostluğun ve İslam'a inanmanın işkence, ölüm ve sürgünden başka dünyevî ödülü yoktur.

Ama içeriden ve dışarıdan yüzlerce tehlikenin tehdidi altındaki yeni doğmuş toplumun liderliği, toplumun siyasî ve fikrî sorumluluğuna birlikte sahip olan bir liderliktir; sadece Muhammed'in peygamberliğine gerçek inancı yeterli gören bir sorumluluk şeklinde değildir. Bir adamın çeşitli insanî, ferdî, sosyal, manevî ve siyasî yeteneklerde Muhammed gibi özel bir seçkinliğe sahip olması gerekir.

Muaviye ve Ebusüfyan her ne kadar sosyal güç itibariyle ashabın bu seçkin adamlarının hepsinden daha önde iseler de cahiliye ve İslam düşmanlığındaki geçmişleri mertebece İslam'da-

kinden daha çoktur. Bedir ve Uhud hatırasını hem onların hem de halkın unutması için üzerlerinden biraz zaman geçmesi gerekir. Bu yüzden şüphesiz Peygamberin ölümünden sonra iktidarı hemen ele geçirmek için ortamları yoktur.

Ebubekir, halk arasında herkesten çok nüfuza sahip iki üç kişiden biridir. İslam'daki geçmişi, Muhammed'le olan yakın arkadaşlığı ve onunla olan akrabalığıdır. Aynı zamanda onun cahiliyede sosyal açıdan sahip olduğu şahsiyet, onun adını dillere tespih edecektir. Ama o yaşlı bir adamdır. Ayrıca çok yumuşak huylu ve her işte kolaycıdır. Siyasî ve sosyal sorumluluk, tehlike doludur ve böyle bir ruha sahip olmak uyumlu olmaktan daha önemlidir.

Ömer, Ebubekir'in aksine sert, mutaassıp ve çok ciddi bir adam; Avrupalıların tabiriyle kuralcı bir unsurdur. Adalet bildiği şeyi uygulamada asla en ufak bir yumuşaklığı ve müsamahası yoktur. Onun Mekke'de Muhammed'in az sayıdaki arkadaşları arasına girmesi onları güçlendirdi. Müslümanların esaretine düşen düşman veya düşmanlar hakkında bir karar veya hükümden söz edildiği sırada Ebubekir'in önerisi özgürlük ve sevgi idi; ama Ömer'in bu konuda sürekli tekrarladığı cümle şu idi: "Ey Allah'ın Resulü, izin ver, boynunu vurayım!" Ama o çok lâyık ve ciddi bir uygulayıcı olduğu ölçüde mucit ve müçtehit değildir. Güçlü bir ruhu vardı; ama fikri yüzeyseldi. Çalışırken olağanüstü bir güç gösteren bu adam, itikadî ve fikrî bir mesele ortaya çıktığı zaman çok zayıf görünüyor ve sürekli fikrî hatalara düştüğünü bizzat itiraf ediyordu. İslam ümmetinin liderliği ve özellikle Peygamberin halifeliği sadece icraî ve siyasî bir sorumluluk değildir. İslam'daki halife, günümüz rejimlerinde bir cumhuriyet hükümetindeki devlet başkanıyla[100] karşılaştırılamaz. O, aynı zamanda hem hükümet başkanı hem hüküme-

[100] Padişah veya cumhurbaşkanına hükümet (Etat) başkanı; başbakana da devlet (Gouvernement) başkanı denir. Çünkü birincisi, toplumun umumi önderlik ve genel siyaset belirlemesini elinde tutar; ikincisi ise sadece icracı gücün başkanıdır.

tin ideolojisi üzerine yerleştiği parti ideologu sayılır. Bu yüzden İslam ümmetinin liderinin yüzeyselliği ve Kur'an'ın ruhu ve nassıyla derin tanışıklığının olmaması, Muhammed'in üstlendiği önemli sorumlulukları üstlenme liyakatini çok zayıflatır.[101] Çünkü Muhammed'in yolunu ve ümmetinin liderliğini devam ettirmek için ilim, fikrî olgunluk ve onun öğreti derinliği ile tanışıklık, liyakat ve takva ölçüsünde zaruridir.

Osman, Muhammed'in akrabası ve çifte damadıdır; mukaddes bir adamdır; ama onun dar görüşü ve çok dar ve zayıf dünyagörüşü öyledir ki Peygamberle yaptığı işbirliği süresince kimse onunla ilgili en küçük bir önemli işi duymamıştır. O, hiçbir zaman sınıfsal ruh ve yönü ve İslam'ın derinliğini anlayamayan Müslüman bir aristokrat adamdır. İslam'ı şiarlardan ve İslam liderliğini şiarların kutsanmasından başka bir şey olarak görmez. Servet sevgisi, lüks, kavme kendine tapma, ileri gelenleri ve para, güç ve kan sahiplerini yüceltme, onun ruhunda öyle güçlüdür ki cahiliye ile olan bağını İslam'la olandan daha güçlü ve daha sağlam tutmuştur. Büyük tehlike, onun güçlü ve tehlikeli Ümeyyeoğulları ailesine mensup olmasıdır. Şüphesiz o, taşıdığı böyle bir ruh ve düşünceye rağmen şimdi yüzlerine İslam maskesi geçirmiş olan bu güçlü, layık ve zeki düşmanların fiilî aletinden başka bir şey olmayacaktır.

Sa'd b. Ubade, İslam'a değerli ve çok saygın hizmetleri olan Hazreç kabilesinin reisidir; ama o hiçbir zaman kendisini seçkin bir fikrî ve siyasî şahsiyet olarak göstermemiştir. Onun öyle bir sosyal konumu vardır ki kabile mensubiyeti, İslam toplumunda sahip olduğu konumdan daha belirgindir. O daha çok İslam'ı destek yapmış ve kendiliğinden birçok ihlâs, samimiyet, fedakârlık ve cesaret göstermiş olan bir kabile reisi olarak kabul edilir. Halk ve büyük Sahabîler arasında kabilevî şahsiyeti

101 Peygamberin ölümünde gösterdiği ilginç tepki, özellikle Ebubekir'in hatırlatmasına verdiği cevap, bilhassa Arap kölelerin serbest bırakılması için yaptığı tuhaf tavsiye (Allah, Acemlerden köleleri bizim hizmetimize verdiği için artık Arapları köle yapmamamız gerekir!) ve daha birçoğu.

İslamî haysiyetinden daha çok göze batar. Bu topluma daha çok, hatta sürekli bağlıdır. Ayrıca Kureyş ve hatta Evs taifesi Hazreç kabilesinin reisini bir lider olarak nasıl kabul edeceklerdir? O, Muhacir ve Ensardan büyük Sahabîlerin imametine kolayca katlanabilecekleri bir maneviyattan mahrumdur.

Sa'd b. Ebivakkas, siyasî, sosyal ve özellikle fikrî ve dinî unsurdan daha çok askerî bir unsurdur.

Abdurrahman b. Avf, ilklerden olmasına rağmen hâlâ cahiliyeden aristokratlık, mal sevgisi, lüks düşkünlüğüne sahiptir. Menfaat ve hakikat onun gözlerinde birbiriyle o kadar iç içe girmiştir ki birbirinden zor ayırt edebilir.

Bu arada Ali'nin özel bir seçkinliği vardır. O, Muhammed'in cahiliyeye bağlılığı olmamış olan tek ünlü Sahabîsidir. İslam'la başlamış ve ruhu Muhammed'in devriminde şekillenmiş olan bir nesildir. Onun diğer eğitsel özelliği, şefkatli fakirlik elinin onu İnsan ruh ve düşüncesinin ilk boyutlarının teşekkül ettiği yaş döneminde kendi ailesinden Muhammed'in evine götürmesidir. Büyük tesadüf, çocuğu ideal bir insan örneği olması gereken ilginç erkeklik ruhunun Muhammed'in öğretmen, Kur'an'ın kitap olduğu bir okulda eğitilmesi için amcaoğlunun eline teslim eder. Başlangıçtan itibaren gelen ilk mesajla tanışır. Basit çocuk levhası üzerine cahiliyeden hiçbir yazı çizmemiştir.

Kılıç, söz ve siyaset adamı, bir arif inceliğinde duyguya ve bir bilge sağlamlığında düşünceye sahiptir. Takva ve adalette o kadar şiddetlidir ki bu onu arkadaşlar topluluğunda tahammül edilemez kılmıştır. Kur'an'la olan dakik ve kapsamlı tanışıklığı herkesin tasdik ettiği bir sözdür. Özel hayatının hususi şartları, sosyal ve siyasî hayatı, Peygambere bağlılığı ve özellikle ruh ve düşünce yapısı, bütün bunlar onu hakiki İslam ruhuyla -bir dinin hüküm, inanç ve şiarları altında yatan ve genellikleri zahiri gören gözlerden saklı olan derin mana ile- yakından tanıştıran etkenlerdir. Onun duygusu ve düşüncesi onunla yoğrulmuştur. Onun İslamî bir vicdanı vardır. Bu, İslam'a inanmaktan başka bir şeydir.

Muhammed'in kendi hareketini ruh ve toplum sahnelerinde başlattığı 23 yıl boyunca Ali hep parlamış, her zaman tehlikelerin kucağında yaşamış, bir kez olsun kaymamış ve bir defa bile en ufak bir zaaf göstermemiştir. Ali'de çok saygın olan şey, onun çok boyutlu ruhudur; kahramanın bütün değişik ve hatta benzer olmayan boyutlarında bir ruhtur. Düşünme, savaşma ve aşk kahramanı, mihrap ve halk adamı, yalnızlık ve siyaset adamı, insanlığa her zaman acı çektirmiş olan bütün kötülüklerin düşmanı ve insanlığın daima gönlünde büyüttüğü tüm arzuların sembolüdür.

Bedevî kabile cahiliyesi ile arasında on yıldan fazla zaman aralığı bulunmayan bir toplumda böyle bir ruhun nereye kadar yalnız, garip ve meçhul kalacağı ortadadır! Bu, tarihin üzücü hikâyesi; Ali ve dostlarının acıklı serüvenidir. Çünkü bir fert ile toplum arasındaki uçurum hiçbir zaman bu kadar olmamıştır.

Şüphesiz Peygamber, yoğun bir şekilde Ali'yi düşünüyor. Hayatındaki birçok kanıt, Ali'nin özel bir gözle baktığını gösterir. Ama bir yandan da kavminin ileri gelenlerinin hiçbir zaman toplumda Muhammed'den başka sığınağı, İslam'daki fedakârlıklarından başka sermayesi olmayan bu otuz küsur yaşındaki gence meydan vermeyeceklerini ve onun liderliğine kolay tahammül etmeyeceklerini bilmektedir.

İslam'ın en güçlü kanadı, Ebubekir'in kanadıdır. Ömer, Ebu Ubeyde, Sa'd b. Ebivakkas, Osman, Talha ve Zübeyr, bu kanadın aslî unsurlarıdır.

Burada benim tarihin içinden anladığım şeyleri hatırlatmam çok gerekli görünüyor. Çünkü bu dönemin birçok siyasî muammasının aydınlanmasında daha çok olayların sınıfsal ve sosyal köklerini araştıran tarihçiye yardım edecektir.

İbn Hişam'ın Siyer'inde sırayla peygamberliğin ilanından sonra İslam'a inanan kimseler ad, özellik, zaman ve şartlar anılarak verilmiştir. Muhammed'in ailesi dışından ona inanan ilk kimse-

nin Ebubekir olduğunu biliyoruz.[102] Daha sonra Ebubekir, grup hâlinde onun davetiyle Muhammed'e inanan bir grubu İslam'a çekiyor. Bundan dolayı bu grubun Ebubekir'le özel ilişkisi, tamamen cahiliyede şekillenir. Bunlar beş kişidir. Abdurrahman b. Avf, Osman, Sa'd b. Ebivakkas, Talha ve Zübeyr'dir.

Bu beş kişiyi tarihte bir başka yerde daha birlikte görüyoruz. Ne zaman ve nerede? 36 yıl sonra Ömer'in şûrasında, Ali'yi öyle ustaca bir oyunla saf dışı ettikleri bir şûrada, Abdurrahman b. Avf'ın başkan olduğu, veto hakkına sahip olduğu ve Osman'ı hilafete seçtiği şûrada. Ömer'in şûrasının Ali dışındaki üyeleri daha az olmamak kaydıyla bu beş kişidir.

Ebubekir bu gizli grubun seçkin şahsiyetidir. Ömer, bu beş kişinin seçimi ve Sakife'de sahip olduğu rolle bu gruba bağlılığını göstermiştir. Bunlar peygamberliğin ilk yılından yarım asır sonrasına kadar Cemel savaşında, olabildiğince her yerde birbirlerine sahip çıkmışlar ve İslam tarihini şekillendiren bu karışık ve hassas yarım asrın tüm siyasî sahnelerinde temel rol üstlenmişlerdir. Bu güçlü siyasî kanat Ali'nin karşısında yer alır. Her üç halife bunlardandır ve Ali karşıtı ilk savaşı da Talha ve Zübeyr, bu siyasî grubun iki üyesi tertip etmiştir.

Sa'd b. Ebivakkas'ın da Ömer zamanında sahip olduğu konum ve Ali hükümeti zamanında oynadığı menfi ve muhalif rol, bu birliğin ve onun bunlara özel bağlılığının göstergesidir. Şimdi bizim gördüğümüz şeyi şüphesiz o zaman halka Mekke'den veda eden ve ümmetinin kaderini bunların elinde bulan Peygamber de görüyor ve onu düşünüyor. Ali bu kanat karşısında tamamen yalnızdır. Ona inanan insanların, Ebuzer, Selman, Ammar'ın vs. böyle bir gizli siyasî bağlantısı yoktur. Sakife'de onların hiçbirinin bulunmaması bunu gösterir.

Peygamberin sorumluluğu şimdi çok önemli ve hassastır.

[102] Her ne kadar bazıları ondan önce bir grubun Müslüman olduğuna inansa da tarihin anacağı kadar önemi yoktur.

Ali'nin ümmetin liderliğine layık en büyük şahsiyet olarak ilan edilmesi, bedevî ve kabilevî Arap toplumunda bulunan ve sadece bu genç ümmetin bekasını garanti eden birliği sarsacaktır. Öte yandan eğer Muhammed Ali hakkında susarsa hakikati maslahata feda etmiş olmaz mı? Ali'nin sosyal zayıflığı, yoksa onun dinî gücünün sonucu değil midir? Yoksa onun siyasî yalnızlığının Muhammed'in yolunda gösterdiği sertlik ve kesinlikten başka bir sebebi var mıdır? Yoksa onun her taifeyi mateme boğan meşhur kılıcı Muhammed'in emrinden başka bir şey ile ve Allah'tan başkası için mi iniyordu? Kalplerde ona karşı beslenen kinler, yoksa Peygamberin birkaç gün önce Mekke'de söylediği deyişle Allah ve Allah'ın yolu konusunda gösterdiği sertlikten başka bir şey sebebiyle midir?

Muhammed'in Ali hakkındaki suskunluğu, onu tarihte savunmasız bırakacaktır. Toplumun siyasî şartları, sosyal, sınıfsal ve kabilevî yapısı ve maslahatçı gruplaşmalar, şüphesiz Ali'yi mahrum bırakmakla kalmayıp aynı zamanda onun İslam'daki simasını çirkinleştirecek ve onu tarihte en temiz Müslümanların Allah ve Muhammed'e yaklaşmak için kendisine lânet edeceği derecede kötü adlı kılacak ölçüdedir. Yoksa böyle olmadı mı?

Acaba Muhammed, kendisinden başka savunucusu olmayan Ali'yi savunmadı mı? Acaba sükutuyla onu tarih eliyle çiğnetmeyecek mi?

Mekke'den 10 mil uzaklaştılar. Peygamber kararını verdi. Burası, Medine, Tihame, Necid, Yemen ve Hadramut yolu üzerindeki Gadir-i Hum'dur. Orası, kendisiyle birlikte gelen Müslümanların her birinin bir köşeden ilerlediği ve başka hiçbir yerde Muhammed'den bir söz işitmeyeceği bir yerdir.

İlerleyenlerin dönmelerini emretti. Arkada kalanların yetişmelerini bekledi. Taşları yığdılar, develerin eşyalarından büyük bir minber oluşturdular. Peygamber uzun bir hutbe irat ettikten sonra şöyle bir dakik ve kesin bir yöntemle tanıttı: Önce cemiyete sordu: "Mü'minlerden kim onlardan daha evladır?"

Cemiyet dedi ki: "Allah ve Resulü daha iyi bilir." Sonra sordu: "Acaba ben size kendinizden daha evla değil miyim?" Hepsi "Elbette!" dediler. Sonra şöyle dedi:

"Ben kimin mevlası isem Ali onun mevlasıdır. Allah'ım ona dost olana dost ol, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu yardımsız bırakanı yardımsız bırak."

Ali'nin tanıtımı bittikten sonra insanlara şu ayeti okudu:

"Bugün dininizi tamamladım, size olan nimetimi bitirdim ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim." (5/Maide Suresi 3)

Muhammed, Medine'ye girdi. Şimdi onun gücü Yarımadanın her tarafına yayılmıştır. Ama kuzey sınırları sakin değildir. Doğu Roma imparatoru, güçlü ve tehlikeli bir düşmandır. Romalılar, doğu tarafından İslam'la sınırdaş olan İranlılara oranla Muhammed'in gücünden daha çok korkmaktadırlar. Çünkü siyasî etkenlerden başka Hıristiyanların İslam'a olan özel dinî duyarlılığı kuzey sınırlarını daima emniyetsiz kılıyordu. Muhammed, Romalılarla ve onların kuzey Arap kabilelerindeki iç görevlileriyle birkaç defa kapışmıştı. En sonuncusu Abdullah b. Revaha, Cafer b. Ebu Talip ve Muhammed'in reşit ailesinin oğlu Zeyd b. Harise'nin öldürüldükleri ve Halid b. Velid'in askerî liyakat ve siyasetinin 3.000'den az Müslüman Mücahidi 200.000 Romalı ve Arap'ın önünden selametle geri getirdiği kanlı Mute savaşıydı. Bu ordunun Mute'den geri kalması, Romalıları İslam'a karşı cesaretlendirmişti. Muhammed, gitmeden önce onlara bir parmak darbesi göstermek ve Mute yenilgisinin hatırasını unutturmak istiyordu. Bununla kendisinden sonra İslam'a kuzeyden bir tehlikenin yönelmemesini amaçlıyordu.

Büyük bir ordu seferber ediyor ve onun komutanlığını 18 yaşındaki bir gence veriyor. O, Zeyd b. Harise'nin oğlu Usame'dir.

Roma imparatorluğuyla savaşa giden ordunun 18 yaşındaki komutanına şu tavsiyede bulundu: "Orduyu (Usame'nin baba-

sının öldürüldüğü yer olan) Mute nahiyesinden Belka ve Darum (Filistin) sınırına sok, sabahleyin düşmana saldır, hızlı ve aniden akın et, kalma, hemen ganimet ve zaferle dön!"

Usame, hazır ordunun yola çıkması için Cürf'e, şehrin yakınına yerleşti. Peygamber bu ordunun seferber edilmesinde çok uğraşıyor. Ordunun görevi çok önemli idi. Ashabın Ebubekir ve Ömer gibi büyük adamları da 18 yaşındaki Usame'nin komuta ettiği orduda asker idiler. Bu iş onlara çok acı geliyordu. Ama Peygamber çok ısrarlıydı. Usame'nin komutanlığına açıkça itiraz ediyorlardı. Küçük yaştaki çocuğu Muhacirler ve Ensarın büyüklerine komutan yapmış!" Ordunun Cürf'ten hareketinin baltalandığı görünüyordu. Peygamber çok öfkelenmiştir. Ortaya çıkacak olan tehlikeler şimdiden diş gösteriyor.

Peygamber gece uyumuyor. Ölümü birkaç adımında hissetmiştir. Hızla yaklaşan kara fırtınaları gözüyle görmektedir. Gece yarısıdır. Bu gecenin sessizliği çok korkutucudur. Üzüntü ve ıstırap, tehlike dolu hayatında hiçbir zaman muzdarip olmamış olan güçlü ruhu çok sıkıştırır. Güçsüz düşer. Ebu Muveyhibe'ye (kendi hizmetçisi) haber verir, evden çıkarlar. Sakin bir yaz gecesidir. Sefer sonları veya Rebiülevvel başlarıdır. Sakin ve gizemli bir şekilde esen meltem, acı hatıraları uyandırır, hayali daha çok dağıtır. Hizmetçisine der ki: "Ey Müveyhibe, gidelim, Beni Baki sakinleri için istiğfar etmekle görevlendirdiler. İki kişi yola düşüyorlar ve şehirden çıkıyorlar. İşte gece ve sessiz Baki kabristanı! Durur. Onlara çabuk kavuşacağını bilir. Bir an bakar ve sonra söze başlar. Sessiz kabirler kulak vermişlerdir!

"Selam size ey kabristan sakinleri! Hoşça dinlenin. Sizin zamanınız bu insanların zamanından daha huzurludur. Fitneler gecenin koyu karanlıkları gibi ortaya çıkmışlardır."

Susar, sonra arkadaşına döner ve şöyle der: "Ey Ebu Muveyhibe, dünya hazinelerinin anahtarını, ondaki ebedî hayatı ve sonra cenneti bana getirdiler. Beni onlar, Rabbime kavuşma ve cennet arasında tercihe zorladılar. Ben Rabbime kavuş-

mayı ve cenneti tercih ettim." Çok perişan olan ve ayrılığın yakın olduğunu anlayan Ebu Muveyhibe, ağlamaktan kısılan sesiyle şöyle dedi "Anam babam sana feda olsun! Dünya hazinelerinin anahtarını, oradaki ebedî hayatı ve sonra cenneti al." Dedi ki: "Hayır, Allah'a yemin olsun, ey Ebu Muveyhibe, ben Rabbime kavuşmayı ve cenneti seçtim." Sonra Baki halkı için istiğfar etti ve döndü.

Baş ağrısı şiddetlenmiş, hastalık ve üzüntü ruhunu daraltmaktaydı. Ayşe'nin odasına girdi. Ayşe de baş ağrısı çekiyor ve "Vay başım, vay başım!" diye inliyordu. Her zaman birçok acıyı evin dışında bırakan ve eşinin yanına tebessümden aydınlanmış bir yüzle giren Peygamber, Ayşe'ye verdiği cevapta şöyle dedi: "Sen değil, vallahi asıl ben vay başım, ey Ayşe! Sen benden önce ölseydin ne zararı olurdu? Ben senin cenazende hazır bulunurdum, seni kefenlerdim, üzerine namaz kılardım ve seni toprağa gömerdim." Ayşe birden cevap verdi: "Sonrada evime dönseydin ve hanımlarından biriyle yatsaydın!" Peygamber gülümsedi. Ağrının şiddetlenmesine fırsat vermemek için şakayı devam ettirmek istiyordu. Birkaç saat sonra ağrı biraz hafifledi. Ayağa kalktı, hanımlarının odalarına uğradı, her biriyle konuştu. Sanki onlarla vedalaşıyordu. Meymune'nin odasında ağrı tekrar şiddetlendi. Hanımlarına çağırdı ve onlardan Ayşe'nin odasında yatmasına izin vermelerini istedi. Onlar durumunu görünce izin verdiler. Peygamber, başı bir bezle bağlanmış, Abbas b. Abdulmuttalip ve Ali b. Ebitalip[103] tarafından koltuk altlarından tutulmuş ve ayakları yere uzatılmış bir hâlde Ayşe'nin odasına girdi. Ağrısı şiddetlenmişti ve ateşi sanki ateşte yanıyormuş gibiydi. Ordu niçin hâlâ hareket etmemiştir? Nedeni biliyordu. Böyle günlerde kavmin ileri gelenlerinin şehirden uzaklaşmayacağını biliyordu. "Çeşitli kuyulardan üzerime yedi sürahi su

[103] Bu rivayetin nakilcisi olan Ayşe, Ali'nin adını anmaz ve şöyle der: "Abbas ve bir diğer adam." Abdullah b. Abbas diyor ki: "O, Ali b. Ebu Talip idi." Ama Ayşe onun adını haberinde anamıyordu. (Taberî Tarihi, c. 2, s. 433; İbn Hişam Siyeri, c. 2, s. 9)

dökün ki halkın yanına gideyim ve onlarla sözleşme yapayım." diye emretti. Bazı kimseler onu Ömer'in kızı olan eşi Hafsa'ya ait leğenin içine oturttular ve "Yeter, yeter!" diyinceye kadar üzerine su döktüler.

O zaman ateşli yüz ve bağlı başla Mescide girdi. Fazl b. Abbas'a: "Fazl, elimi tut!" dedi. Fazl onun minbere oturmasına yardım etti. İnsanlar çevresine toplandılar ve bu hâldeyken konuşmaya başladı. Allah'a hamddan sonra Uhud ashabını andı, onlar için bağışlanma diledi ve onlara bol selam gönderdi. Sonra şöyle dedi:

"Allah, kullarından bir kulu dünya ile yanındaki şey arasında muhayyer kıldı; o, Allah'ın yanında olanı seçti." Sustu. İnsanlar ondan gözlerini çevirmiyordu. Ebubekir anladı, yüksek sesle ağladı. Gözyaşlarıyla buğulanan gözlerini büyük dostunun yüzüne dikmiş bir hâlde üzüntü ve sevginin şiddetinden kısılan bir sesle şöyle dedi: "Canımız, oğullarımız sana feda olsun."

Peygamber dedi ki: "Sakin ol, Ebubekir."

Mescidin atmosferi heyecan ve üzüntüden titriyordu. Hüzün ve hasret ruhlar üzerinde o kadar ağırlık yapmıştı ki herkesi susturmuştu.

Tekrar devam etti:

"Ey insanlar, Usame'nin görevini yerine getirmesine başlayın. Canıma yemin olsun ki Usame'nin komutanlığı hakkında söylediklerinizi ondan önce babasının komutanlığı hakkında da söylediniz. Hâlbuki Usame, babasının layık olduğu gibi komutanlığa layıktır."

Bu durumda ortaya çıkan ve onun toplumunu tehdit eden tehlikelere tekrar yöneldi: "Dün gece rüyamda gördüm: İki elimde iki altın kelepçe vardır. Hoşuma gitmedi. O ikisi üzerine üfledim ve ortadan kayboldular. Bu ikisini iki Yemame ve Yemen yalancı peygamberine yordum."

Tekrar sustu. Vücut ateşi anbean daha çok yükseliyordu. Ateşli

bedenine soğuk su döktükten sonra meydana gelen ve onu Mescide kadar getiren sevinç kaybolmuş ve hastalığını daha da ağırlaştırmıştı. Çok yorgun görünüyordu. İnsanlar onun kendileriyle konuşmak için çok çaba sarf ettiğini; ama kendisine gelemediğini ve ağrının onu bitkin düşürdüğünü görüyorlardı. Bu, insanlarla yaptığı son diyalogdur. Mescide ve ashaba veda etmesi gerekir. Artık hiçbir fırsat kalmamıştır. Her şey son bulmuştur. Onun ve halkın hikâyesi sona ermiştir. İnsanlara veda etmesi ve minberden daimî olarak aşağı inmesi gerekir. Ölüm Ayşe'nin evinde beklemektedir; ama sanki adamın hayatın son anlarında insanlara söylemesi gereken bir sözü vardır. Kalan bütün gücünü söyleyebilmek için zorla topluyor. İnsanlar, onun bu son mesajını söylemek için acıklı bir çaba içine girdiğini hissediyorlar. Hatta bu ilginç konuşma manzarasından münafıklar da etkileniyorlar. İnsanlar, başlarını önlerine eğmiş bir hâlde kalpten ağlıyorlar. Acı, inlenebildiğinden daha büyüktür. Muhammed başladı; yorgun ve halsiz kelimeler vücut ateşinden kuruyan ağızdan zorla çıkıyorlardı. Bir insan hiçbir zaman böyle zor ve acılı konuşmamıştır. Ama Muhammed'in söylemesi gerekir. İnsanlara sormadıkça rahat ölmeyeceği bir sorusu vardır:

"Ey insanlar! Ben kendisinden başka ilah olmayan Allah'ı huzurunuzda övüyorum. Aranızda kimin benim üzerimde hakkı varsa ben işte buradayım. Eğer bir kimsenin sırtına kırbaç vurmuşsam işte sırtım, gelsin ve onun yerine kırbaç vursun. Eğer bir kimseye kötü söz söylemişsem gelsin, bana kötü söz söylesin. Benim tabiatımda, benim durumumda kesinlikle zabıtalık yoktur. Benim gönlümde sizin en sevimliniz, kavuşacağım Allah katında ruhumun her şeyden daha güzel olması için eğer hakkı varsa hakkını ya alan ya da bana helal eden kimsedir. Öyle ki benim bu iki isteğimin yeterli olmadığını görüyorum. Aranızda birkaç defa daha ayağa kalkıp onu tekrarlamam lazım."

Minberden aşağı indi, öğle namazını kıldı. Ateş, baş ağrısı, yor-

gunluk, sırt sıcaklığı, onu güçten düşürmüştü. Ölümün etkileri yüzünden görünmüştü; ama sanki insanlarla hâlâ bitmemiş bir işi vardı. İnsanlardan istediği şey ahlâkî bir kompliman değildi; hatta can çekişmenin engellemesinden daha ciddi idi. Peygamberlerini en zor hallerde gören bir halkın hayreti arasında kalktı. Bir grup ona yardım ediyordu. Eve gitmedi, tekrar minbere döndü, oturdu ve yine tekrarladı. Bu defa konuşma tonu daha ısrarlı görünüyordu.

İsteklerini tekrarladıktan sonra yine sustu. Yorgun ve ateşli gözlerle insanlara baktı, baka kaldı. İnsanlar ona mecburen cevap vermeleri gerektiğini anladılar; ama ne desinler? Hayatını baştan sona insanlara vakfeden ve bu adsız bedevîlere medeniyet, şöhret ve iftihar kazandıran odur. O, Hatice'nin büyük servetini de insanların yolunda harcadı. Onun hayatı, bir hakkı çiğneyecek ve bir zulmü reva görecek türden değildi. O bizzat bir Müslüman'ın en iyi örneği idi. Allah'ın, simasını iki çizgide tasvir ettiği bir Müslüman: *"Kâfirlere karşı sert, birbirlerine karşı merhametlidirler."* (48/Fetih Suresi 29) O hiçbir zaman bir kimseyi incitmemişti. O sadece bir defasında -Muhammed'le omuz omza süren, Muhammed'in bineğine çarpan bineğini vahşi ve kaba bir şekilde süren- kaba bir bedevîye kızmış ve elindeki kırbacı ona vurmuş ve öfkeyle "Uzaklaş!" demişti. Medine'ye vardıklarında onu istedi, ondan özür diledi ve kendisini bir kırbacın fidyesi olarak 60 dişi keçi ödemeye mahkûm etti. Şimdi kimseyi incittiğini ve kimseye borçlu olduğunu hatırlamamaktadır. Hadise dolu hayatı boyunca belki birine incitici gelen, fakat onun bilmediği bir davranışta bulunmuş olduğundan çok korkmaktadır.

Muhammed beklemektedir. İnsanlar utangaçtırlar. Hiçbir gözde bu yüzdeki böyle bir ilginç bekleyişe bakacak güç yoktur. Başlar öne eğilmiş, omuzlar titremektedir. Muhammed'in sorduğu soru çok ağırdır. Bir Arap kalktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, sende üç dirhemim var." Bazıları artık dayanamadılar ve ağladılar. Muhammed hemen dedi ki: "Fazl, ona ver!" Fazl üç dirhemi ödedi ve bedevî oturdu.

Mescide ağır ve incitici bir sessizlik çökmüştü. Peygamber, insanların kendisini topluluğun içinde utandıran bu adamın davranışından dolayı çok perişan olduklarını anladı.

Dedi ki: "Ey insanlar! Kimin yanında bir kimseye ait bir mal varsa onu ödemesi ve dünya rezilliği söylememesi gerekir. Dikkat edin, dünyanın rezillikleri, ahretin rezilliklerinden daha kolaydır."

Başka bir Arap kalktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, elimde Allah yolunda kullandığım üç dirhem var." Peygamber dedi ki: "Niçin kullandın?" Dedi ki: "Ona muhtaçtım." Peygamber dedi ki: "Fazl, onu ondan al!" Bir adam kalktı, gözünü Peygamberin gözüne dikti ve heyecandan şiddetle titreyerek dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, bir defa filan savaşta karnıma kırbaçla vurdun!"

Mescit birden sustu. Kalpler üzüntüden neredeyse parçalanacaktı. Korku herkesi susturmuştu. Kimse başını kaldırmaya cesaret edemiyordu. Peygamber, sakin bir çehreyle terden ıslanmış olan gömleğini karnı göğsüne kadar görünecek şekilde sıyırdı ve adamdan gelip kısas yapmasını istedi. Adam yola düştü, öne geliyordu. İnsanlar korkudan başlarını dizlerine kadar eğmişlerdi. Acılı anlar geçti, ansızın ıstırap yüklü bir feryat Mescidin şaşkın atmosferini titretti. İnsanlar başlarını kaldırdılar; adam kendisini deli gibi Peygamberin göğsüne ve karnına atmış, çılgınca kısas yerini öpüyordu. Gözyaşı dalgası kimseye eman vermiyordu. Peygamberin utangaç halkı onun huzurunda kendilerini alnı açık buldular. Aşk ve şevk Mescidin atmosferini bir anda öylesine doldurmuştu ki o bedevînin utandırıcı hatırası silindi ve insanlar, Peygamberlerine onu iyi tanıdıklarını ve Peygamberin de kendi halkını çok sevdiğini gösterdikleri için mutlu oldular. Onun için başka bir fırsatın kalmadığı bu esnada kardeşlerinin kaderine olan temiz aşkını göstermek için böyle bir durumda ilginç önerisini gündeme getirdi. Güzel bir ruhun güzelliklerini tanıyıp da gözyaşı akıtmadan kalacak hiçbir göz yoktur: "Ey insanlar, kendinden korkan varsa kalksın, onun için dua edeyim."

Bu söz, Mescidin tutkun ve hüzünlü atmosferinde ilginç bir heyecan ve ümit meydana getirdi. İmanın güçlü ruhu, Araplarda görülmemiş bir sadakat ve açıklık meydana getirdi. Ümit, yüzlerden maskeleri indirdi. Bir adam kalktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! Ben çok yalancı ve çok kötü davranışlıyım. Gereğinden fazla uyuyorum." Peygamber onun için şöyle dua etti: "Allah'ım, sen ona doğruluk ve değerli iman ver. Ne zaman isterse uykuyu ondan gider." Bir başkası kalktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, ben çok yalancıyım ve münafığım. Hıyanet etmediğim hiçbir iş yoktu." Ömer kalktı ve ona azarlayarak şöyle seslendi: "Adam, kendini rezil ettin!" Peygamber, cezalandırıcı bir ses tonuyla Ömer'e şöyle diyerek cevap verdi: "Ey İbn Hattab, dünyanın rezilliği ahretin rezilliğinden daha hafiftir! Allah'ım, ona doğruluk ve değerli bir iman ver ve onu hayra doğru yönelt."

Minberden aşağı indi ve Mescidi terk etmek istedi. Birden durdu ve insanlara yöneldi: "Ey Muhacirler topluluğu, size Ensarla iyi olmayı tavsiye ediyorum. İnsanlar çoğalacaklar; ama Ensar olduğu gibi kalacaktır. İnsanlar! Ensar, benim özel dostlarım ve sırdaşlarımdır. Ben onlara sığındım. Onların iyileriyle iyi olun ve kötülerini affedin." Artık takati kalmamıştı. Mescidi ve insanları terk etti. Ayşe'nin odasına gitti, yatağa düştü, hastalığı şiddetlendi. Bayılıyor ve kendine geliyordu.

Ölümün saldırılarını başlattığı sırada birden ne topladığı düşüncesine kapıldı. Ayşe'ye dedi ki: "Neyimiz varsa dosta ve fakirlere bölüştür." Bu sırada ağrı onu tekrar bayılttı. Çok perişan olan Ayşe onun tavsiyesini unuttu. Kendine geldikten sonra Ayşe'den yine istekte bulundu. Onun kendi emrini yerine getirmeyeceğini bildiği için çok kızdı ve onu evde bulunan dirhem ve dinarları ölümünden önce evden uzaklaştırmaya mecbur bıraktı. Onun birikimi yedi dinardı. Onu yoksullara bölüştürdüler. Bu durumda yüzünün açıldığını gördüler. Sanki omzundan ağır bir yük kalkmıştır.

Peygamberin eşi Meymune'nin -Habeş muhacirlerinden olan ve

orada ilaç yapımını öğrenen- akrabası Esma, onu Peygamber için üretti ve baygınlık hâlinde onu ağzına döktüler. Kendisine geldiğinde ve kendi izni olmadan kadınların kendiliklerinden ona ilaç içirdiklerini anladığında çok öfkelendi ve sorguya çekti: Herkes Abbas'ın üzerine attılar ve Abbas açıkladı: Hastalığının akciğer zarı iltihabı olmasından korktum. Bu açıklama öfkesini daha da artırdı. Onları cezalandırmak için şu emri verdi: "Kimin evinde varsa (Abbas hariç) o ilaçtan içsin." Meymune oruçlu idi; ama Peygamber onu da ayırmadı. Bilal içeri girdi ve onu namaza davet etti. Kalkacak gücü yoktu. Dedi ki: "Söyleyin, birisi insanlara namaz kıldırsın." Ateş her an daha yakıcı oluyor ve ağrı daha da artıyordu. Veda etmek için ashabını davet etmelerini emretti. Gözü kargaşa dolu ömrünü kendileriyle birlikte geçirdiği vefakâr arkadaşlarının yüzlerine ilişti. İlk defa gözlerinde yaş düğümlendi. Derin bir sevginin kendisini onlara ulaştırdığı bir ses tonuyla onlara hitap etti:

"Aferin size; Allah size merhamet etsin, sizi esirgesin, sizi korusun, sizi yükseltsin, size ilim versin, size başarı versin, size yardım etsin, size selamet versin, size rahmet etsin ve sizi kabul etsin. Ben sizi takvaya çağırıyorum, Allah da sizi ona çağırıyor. Ben sizin için korkutucu ve müjdeleyiciyim. Allah'ın kulları ve Allah'ın beldeleri üzerinde büyüklük taslamayın. Bana ve size şöyle denmiştir: *"İşte ahret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara tahsis eder. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlaradır."* (28/Kasas Suresi 83)

Bir an sustu ve düşünceye daldı. Sonra düşündüğünü sanki kendisine tekrarlayarak dedi ki: "Acaba başına buyruk insanlar için cehennemde bir yer yok mudur?" Dediler ki: "Ecelin ne zamandır?" Dedi ki: "Ayrılık, Allah'a ve Sidretülmünteha'ya dönüş yaklaştı." Dediler ki: "Ey Allah'ın Resulü, seni kim yıkasın?" "Ailem; onlar daha yakındırlar." Dediler ki: "Seni neye kefenleyelim ey Allah'ın Resulü?" Dedi ki: "İster şu elbiseme, ister beyaz Mısır kumaşına, isterse Yemen kumaşına." Dediler ki: "Ey Allah'ın

Resulü, senin namazını kim kıldırsın?" Dedi ki: "Sabredin, Allah sizi affeder ve Peygamberiniz tarafından size iyi bir ödül verir." Ashap yüksek sesle ağladı. Peygamber de ağlamaya durdu ve sonra şöyle devam etti: "Beni yıkadığınız ve kefenlediğiniz zaman şu evimde yatağımın üzerine, kabrimin kenarına koyun. Sonra beni bir saat yalnız bırakın. Beni methetmek için boş konuşarak, inleyerek ve ağıt yakarak beni incitmeyin. Üzerime önce ailemin erkekleri, sonra kadınları, daha sonra sizden kimseler namaz kılsınlar. Benden kendinize selam söyleyin. Bu günden kıyamet gününe kadar dinim üzerinde bana biat eden herkese selam ettiğime dair sizi şahit tutuyorum." Dediler ki: "Kabrine kim girsin?" Dedi ki: "Ailem." Sustu. Sahabîler de sustular. Odanın atmosferi hüzünle doldu. Ayrılık yakındır.

Birden Peygamberin yüzünde yeni acı çizgileri göründü. Ateşli ve muzdarip gözlerini Ashaba, halkın ve İslam'ın kaderini çabucak eline alacak adamlara dikti. Yarından itibaren hikâye bunların hikâyesidir. Sanki bir şey söylemek istiyordu. Bir an derin ve acı veren bir düşünceye daldı. Ümmetinin geleceği onu can çekişme acısından daha çok üzüyordu. İri gözyaşı damlaları yanaklarına akıyordu. Sanki acı veren bir tereddüde düşmüştü. Birden karar vermiş gibi Ashaba hitap etti: "Size bir şey yazmam için bana levha ve divit (veya omuz kemiği ve divit) getirin; böylece benden sonra kimse yoldan sapmasın." Birden sesler yükseldi, etrafı kargaşa kapladı. Yarının ana siyaset aktörleri ortalığı gürültüye boğdular. Peygamber çok incindi. Onu fırsat vermedikleri bir sırrı söylemede düşünceye sevk eden şey belli oldu ve yarın ortaya çıkması gereken bir olayı önlemede bugünden bir şey yapamayacağını anladı. Hayatının son anında bu çirkin kargaşaya tahammül edemedi. Kavmin ileri gelenleri, ona divit ve kalem getirilmesini engellerken ona tekrar ne söylemek istediğini soruyorlardı. Peygamber incinmiş ve öfkeli bir ses tonuyla dedi ki: "Peygamberin huzurunda kargaşa çıkarılması uygun değildir." Bunlar sorularını baştan aldılar ve o şöyle cevap verdi:

"Ben size üç şeyi tavsiye ediyorum: Önce Arap Yarımadasından müşrikleri sürünüz. İkincisi benim yaptığım gibi heyetleri kabul edin. Üçüncüsü…"

Sustu. Yorgun ve ateşli yüzüne büyük bir ağrı çöktü, derin bir düşünceye daldı. Büyük baygınlıktan titreyen bakışını hayalindeki uzak bir noktaya dikti ve hiç konuşmadı.

Anlar peş peşe sessiz geldi geçti. Sahabîler de hiç konuşmadılar. Sanki o gün o arada o dertli suskunluğun manasını bilmeyen yoktu.

Orada bulunanlar Peygamberin artık hiç konuşmayacağını anladılar. Üçüncü büyük tavsiyesinde suskunluğunu bozmayacaktır. Bu üçüncü tavsiyeden de diğer tavsiyeye geçmeyecektir. İnsanlara son mesajını bugün söyleyemeyeceğini demek istiyor. Bu mesaj geleceğe yöneliktir. Tarihin bu sessiz mesajı duyması gerekir. Çünkü eğer böyle olmasaydı "Ben size üç şey tavsiye ediyorum." demezdi.

Peygamber aynı şekilde üzüntülü titrek bakışını bir köşeye dikti ve sustu. Hazır bulunanlar, beklemenin beyhude olduğunu anladılar. Kalktılar, hiçbir şey söylemeden gittiler.

Artık her şey son bulmuştur.

Canına inen acılı dertler, hastalığının acısını daha da artırdı. Bayıldı. Ali'nin eşi kızı Fatıma, geleceğin ilk kurbanı, babasının yastığının üzerinde dertli bir şekilde ağlıyor. Gözyaşı, aşk, hasret ve korku dolu gözlerini babasının sönük yüzüne dikti ve şunu okudu:

"Onun buluttan su isteyen haysiyetli parlak yüzü, yetimlerin sığınağı ve dul kadınların koruyucusudur."[104]

Peygamber gözlerini açtı: Kızım, şiir okuma, Kur'an oku. Oku: *"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. O ölür veya öldürülürse gerisin geriye mi*

[104] Ebu Talip'in Muhammed'i metheden şiiridir.

döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez." (3/Ali İmran Suresi 144)

Peygamber Fatıma'ya işaret etti ve o başını babasının yüzüne eğdi ve kaldırdı. Üzüntüden feryat etti. Bitkin baba, sadece onu çok seven kızına tahammül edemedi. Ona işaret etti. Kızı başını babasının yüzüne eğdi ve kaldırdı. Ümit ve memnuniyet dolu bir tebessüm, gözyaşından ıslanmış olan yüzünü aydınlattı. Ayşe sordu: "Bu iki defada acaba Allah'ın Resulü ne dedi?" Fatıma dedi ki: "Vallahi Allah Resulü yaşadıkça hiç kimseye söylemeyeceğim. Peygamberin ölümünden sonra Fatıma dedi ki: Birincisinde babam demişti ki: Ben bu hastalıktan ölüyorum. İkincisinde demişti ki: Ailemizden bana yetişecek ilk kişi sensin." O gece daha sakin idi. Pazartesi sabahı hayatının en son anlarında meydana gelen sevinç, onu yatağından hareket ettirdi. Ayşe'nin odasının kapı ağzına kadar geldi, perdeyi bizzat kaldırdı. İnsanlar Ebubekir'le birlikte namaz kılıyorlardı.[105] Ansızın Peygamberin kapı ağzında durmuş, kendilerine baktığını gördüler. Dudaklarında sevimli ve sakin bir tebessüm vardır. Peygamber, beklendiğinin aksine bir defa daha Mescidi ve insanları görmesinden ve işte Müslümanların o olmadan da birlik ve ihtişamlarını korumalarından dolayı çok sevindi.

Enes b. Malik diyor ki: "Allah Resulünü hiçbir zaman bu andakinden daha güzel görmemiştim." Peygamber, Mescide girdi. Peygamberin kendi ayaklarıyla Mescide geldiğini ve dudaklarında mutluluk tebessümü olduğunu gören insanlar heyecandan birbirlerine girdiler. Az kalsın namaz safları karışacaktı. Eliyle namazda kalın diye işaret etti. Namaz bitince son fırsatta yine onu çok inciten şeyden bahsetti: "Ey insanlar! Çılgın ateş tutuştu, fitneler gecenin koyu karanlıkları gibi hücum etti. Vallahi, üzerime bir şey kapatmayın, size Kur'an'ın helal kıldı-

[105] Fakat Şiîlerin rivayetine göre Peygamber önce şöyle emretti: "Birisi namaz kıldırsın." Ebubekir mihraba gitti; ama Peygamber son anında Mescide geldi, mihraba gitti, insanlarla birlikte namaz kıldı. (İrşad-ı Müfid)

ğından başkasını helal kılmadım, Kur'an'ın haram kıldığından başkasını haram kılmadım."

Sonra dedi ki: "Peygamberlerinin kabrini ibadet yerine çeviren kavme Allah lânet etsin!"

Ebubekir dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın lütfuyla durumun bizim istediğimiz gibi olduğunu görüyorum. Bugün Harice'nin kızının nöbetidir, ben onun yanına gidiyorum." Peygamber, Mescidi daimî olarak terk etti ve ölüm döşeğine düştü. Bir daha kalkamadı. Ebubekir de şehirden çıktı ve aklına düştü, karısının yanına gitti.

Ölüm anı gelmişti. Muhammed artık konuşamazdı. Ölüm neşesi gitti, ölümün kendisi Ayşe'nin odasına birkaç adım mesafededir. İnsana gaybın son mesajlarını getiren dudaklar kapandı. Can verme anlarıdır. Ali, Muhammed'in başını göğsünün üzerine koydu. Su kabı Muhammed'in yanındaydı. Ne zaman biraz ayılsa elini suya daldırıyor, yüzüne sürüyor ve şöyle diyordu: "Allah'ım, ölüm sarhoşluğunda bana yardım et. Allah'ım, ölüm sarhoşluğunda beni gözet." Ebubekir'in ailesinden bir adam odaya girdi. Peygamber gözünü açtı ve adamın elinde misvak gördü. Temizlik, Muhammed'in imanının yarısıdır. Konuşamıyordu, işaret etti. Ayşe, misvak istediğini anladı. Onu aldı ve dişleriyle yumuşatıp Muhammed'e verdi. O hâldeyken beş defa dişlerini misvakladı. Bu işi zor yaptı. Ayşe diyor ki: Hiçbir zaman bu kadar şiddetli misvak kullandığını görmedim. İnsanlar evin dışında, Mescidin avlusunda ve çevresinde beklemektedirler. Medine kara ve acıklı bir sessizliğe bürünmüştür. Gökten hüzün yağar. Muhammed'in yollamak için son günlerde çok uğraştığı ordu, Curf'tan döndü. Ordu şehre girdi. Şimdi ordunun genç komutanı kalabalığı yarıyor ve perişan ve şaşkın bir hâlde Muhammed'in evine doğru gidiyor. İnsanlar Usame'nin döndüğünü görünce yüksek sesle ağladılar. Evet, artık Muhammed hükmetmiyor. Usame girdi, büyük babasının yatağının kenarına oturdu. Muhammed gözünü açtı, Usame'yi gördü. Bir şey diyemedi. Ellerini göğe doğru kaldırdı, bir an

öylece baktı ve sonra her iki elini Usame'nin başına koydu. Usame ıstıraptan şiddetli bir şekilde titriyordu. Bir an Muhammed'in şefkatli elleri Usame'nin başında kaldı, sonra düştü. Usame hızla kalktı ve ağladı.

Kadınlar kalktılar ve öne geldiler. Muhammed'in yüzüne baktılar. Evet, evet! Ayşe başını Muhammed'in üzerine eğmiş, bekliyordu. Fatıma kadınlar topluluğundan uzakta, duvara tek başına dayanmış, görmemek için çok çabalıyordu. Bitkin ve acılı bir sessizlik vardı. Aniden Muhammed'in dudakları titredi:

"Yüce dosta!"

Peygamber öldü.

İSLAM'IN İLK DÖNEMİNDEKİ BAZI OLAYLARIN İNCELENMESİ

Muhammed'in doğumundan peygamberliğine kadar olan hayatında konu edilen şeylerden birisi de onun eğitim durumudur. Muhammed herkesin tasdiki, kendisinin itirafı ve Kur'an'ın nakline göre "ümmî"dir. Araplar, okuma yazma bilmeyen kimselere ümmî derlerdi. Buna mukabil, okuma, yazma, yüzme ve ok atma bilenlere de "kâmil" derlerdi. Tarih, peygamberden önceki ve peygamber dönemindeki kâmil kişilerin isimlerini kayıt altına almıştır. Bu kişiler her bakımdan derli toplu ve en kâmil insanlar sayılıyorlardı. Peygamber bu anlamda "kâmil" olmadığı gibi, en basit eğitim ve öğretim araçlarından da mahrumdu.

İkinci bir mesele de onun sınıfsal durumudur: Peygamber, ailevî bir itibara sahip olmakla birlikte, sınıfsal bir refaha sahip değildi. Eski toplumlarda bazen ailevî itibar sınıfsal itibar ile aynı şey değildir. Muhammed aile yönünden Kureyş'e mensup olup Hâşimoğulları ailesinin himayesindeydi. Muhammed bir veya iki kez Ebu Talib ile birlikte kervanla Şam'a gider[106]. Peygamberin amcası Ebu Talib ekonomik yönden zayıftır, bu yüzden [daha sonra] çocuklarını kendi akrabası olan aileler arasında paylaştırmak zorunda kalır. Muhammed geçinmek için çobanlık işi ile de uğraşır. Burada çobanlık işi ve çöl ile risalet ve nübüvvet arasında derin bir ilişki vardır. Çöl insanın en büyük ilham kaynağıdır. Çöl şehirlerin aksine insanla konuşan ve insanın da onunla dostluk kurduğu canlı bir varlıktır. Çöl ve insan birbirleri ile konuşabilir, şehirlerin zorlu ve ruhsuz duvarları arasında yaşayan kimselerin anlamaktan mahrum oldukları sırları anlayabilirler. İnsanlığın bütün büyük rehberlerinin çobanlar arasından çıkmış, insanların da her zaman onları takip etmiş olmaları boşuna değildir. İster bedevi, ister yüksek olsun

106 Bu kervan ...* imiş, "erbâb" kervanlara mukabil, herkesin kendi payına o kervana ortak ve hissedar olduğu bir kervandır. Bu kervanların başkanlığı ya Ebu Talib'e ya da Ebusüfyan'a ait olmuştur.

her sınıf, her aşamada, hakikatleri her hangi bir eğitim ve öğretim görmeden elde eden bu insanların düşüncelerini takip etmişlerdir. Bu konu hakkında Avrupalı müsteşriklerin incelenmesi gereken görüşleri vardır.

Avrupa'daki müsteşrikler iki gruba ayrılırlar: İlk grubun art niyetli bağlantıları vardır, sadece belli ve somut meseleler üzerindeki görüşleri garazkârdır. Ne mutlu ki bunların sayıları azdır.

Avrupalı müsteşrikler İslam peygamberinin deli olduğu inancında idiler ve kendilerince onun bu hâlini ispatlamışlardı. Ancak bir sonraki aşamada sara hastası olduğuna inandılar. Ne var ki bu inançlar Avrupa halkının idrakine ve şuuruna ters gelince, İslam peygamberinin bir dâhi olduğuna kanaat getirdiler.

Günümüzde Kur'an'ın tam olarak çevrilmesi, Avrupa halkının Arabistan ve Muhammed'in ahvali hakkında tam bir bilgiye ulaşması sayesinde bu tür konular gündemden kalkmıştır. Peygamberin dehası konusunda ısrar etmeleri, onun risaletinin önemini azaltmak ve böylece peygamberi insanüstü bir dâhi olarak tanıtmak içindir. Bence bir kişinin kırk yaşından sonra dünyayı ve insanlığı değiştiren bir dâhiye dönüşmesi mümkün değildir. Eğer böyle olsaydı bu dâhinin eserlerinin otuz sekiz yaşında da o toplumda görülmesi gerekirdi. Muhammed'in eminliği ve zekâsı da onun dâhiliğine delil değildir. Zira o zamanın Arap toplumunda pek çok zeki kişi görülüyordu. Arapların dört dehası sayılan Muaviye b. Ebusüfyan, Amr b. Âs, Mugire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebih'in zekâsı ve kurnazlığı Muhammed'inkinden çok daha meşhurdu. Elbette Muhammed, Arap toplumu içinde daha çok şerefli, dindar ve emin bir aileden olması sebebiyle özel bir sempatiye sahipti. (Hacerü'l-Esved'in yerleştirilmesi konusu.)

Muhammed kırk yaşına kadar toplumda emin, şerefli ve nispeten zeki bir kişi olarak tanınır. Ne var ki Muhammed kırk yaşın-

dan sonra değişir. Geçmişte gösterdiği benzerlikler ile ve özelliklerle hiçbir benzerliği olmayan eski ve kırk yaşından sonraki sözleri ve görüşleri arasındaki fark çok fazladır. Muhammed bu dönemde, dünyaya, insanlığa, büyük askeri ve siyasi önderlere hitap etmekte, mektup yazmakta, insanoğlunun hayatına yeni bir hukukî temel atmaktadır.

Avrupalılar için dâhilik meselesi hazmedilir gibi değildir. Ümmî bir kişinin dehasının, ne kadar gelişirse gelişsin, tümüyle cahil olan bir toplumda onun zekâ ölçüsü üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır ve esasen bu tür meselelerin onun tarafından idraki imkânsızdır. Ama faraza hâl böyle olsa bile, bu akıl ve deha hangi meselelerde kullanılır? Gizli ve aklî olan özel meselelerde. Esasen bilimsel meselelerde zekâ değil, analiz gereklidir.

Ben ne kadar dâhi olursam olayım, kimya ilmini bilmeden falanca asidin formülünü bilemem; ya da tarih okumadan dehamla üstün zekâmla büyük Fransa devriminin hangi yılda ve nasıl olduğu bilemem. Bu aşamaya ulaşmak için eğitim ve öğretim almak gerekir; kişinin dehası ne kadar hayret verici olursa olsun böyle bir şeyi keşfetmesine imkân yoktur.

Bundan dolayı dehanın ve zekânın, aklî ve bilimsel meseleler konusunda eğitilmesi gerekir.

Kur'an'da tarihe ve geçmişe ilişkin konular vardır. Ancak tarih, bu şekliyle Arap toplumunda konu edilmediği gibi, Yahudi, Hıristiyan ve Zerdüşt toplumlarında da konu edilmemiştir.

[Kur'an'da] konu edilen doğa bilimleri ile alakalı bilimsel meseleler, Yunan ve Babil'e ait bilimlerin aksinedir. Bugünkü araştırma ve incelemeler, söz konusu edilen bu meselelerin günümüz bilimlerine uygunluğunu açıklamakta ve bu yolla bilimsel, ekonomik ve toplumsal konulardan bahsetmektedir. O hâlde Muhammed eğitim almış olmalıdır. Peygamberin aldığı eğitimin ayak izlerine ulaşmaya uğraşmak, saf Müslümanlar ile maslahatçı Avrupalıların önüne yeni bir mevzu koymuştur.

Müslümanlar Muhammed'in peygamberliğinin hak olduğunu

ispat etmek için, başka dinlerin mensuplarını peygamberin kendi zamanındaki nübüvvetine şahit olarak getirirler. Bu gruba "nübüvvete veya risalete şahit olanlar" denilmektedir.

Buheyra Serciyus peygamberin risaleti konusunda kehanette bulunan kimselerden biridir. Muhammed on yedi yaşındayken çıktığı ticari seferlerin birisinde Şam'a gider. Yolda Hıristiyan zahitlerden biri olan Buheyra Serciyus'un kaldığı bir manastırda konaklar. Buheyra o kervandakileri ağırlar. Sohbet esnasında gözü Muhammed'e takılır, hararetli bir şekilde Muhammed'in sırtındaki mühre bakar, durumu kendi eski hatıralarına ve geçmiş kıssalara uygun bulur ve onda nübüvvet eserlerini görür. Avrupalılar, İslam peygamberinin her şeyi o anda Serciyus'dan öğrenip aldığına inanmaktadırlar. Bu konu hiçbir şekilde makul değildir. Çünkü birincisi, İslam peygamberi kısa bir görüşme süresinde bütün o bilgileri elde edemez ve bu bilgileri yirmi iki yıl sonra açığa çıkaramaz. İkincisi, Buheyra Serciyus bir zahit ve rahiptir, bir âlim değil. Herkes onu dürüst bir zahit olarak tanıyordu; bir âlim, kâhin, filozof ve tarihçi olarak değil. Bu yüzden ondan geriye hiçbir eser kalmamıştır. Üçüncüsü, aslında tarihte Buheyra Serciyus adında bir şahsiyet var olmamıştır[107].

Peygamberin zuhuru konusunda anormal görünen iki husus vardır:

Bunlardan birisi, toplumun hayatı ve terbiyesi, Muhammed'in şahsı, o zamanın bilimleri ve hurafeleri, o kabilenin o zamandaki ihtiyaçları, hepsinden daha da önemlisi Muhammed'in mazisi ile hiçbir ilgisi olmayan "vahyin içeriği"dir.

[107] Günümüzde dünyanın en büyük İslambilimcisi olan Louis Massignon bu konu hakkında bir araştırma yapmış ve Buheyra Serciyus'un varlığının uydurma olduğunu, bu kişinin peygamberin nübüvvetine şahit olarak, Müslüman olmayan birinin itirafıyla peygamberin hakkaniyetinin kabul edilmesi için Müslümanların kendileri tarafından uydurulduğunu ispatlamıştır. Prof. Massignon aslında bu ismin doğru olmadığına inanmaktadır. Çünkü Buheyra Arapça, Serciyus ise Süryanicedir.

İkincisi peygamberin kendi durumudur: Vahyin ilk mesajını aldığında, ona karşı şiddetli bir tepki gösterdi ki bu aynı zamanda vahyin doğrulunun delili idi.

Eğer böyle bir hâli, kendisi kasten ortaya çıkarsaydı, bu türden bir tepki göstermezdi. Muhammed ilk vahiyde hızla evine gider. Normal olmayan, şiddetli bir titreme hâli bütün bedenini kaplamış olduğu hâlde, Hatice'ye "Benim üzerimi ört." der. Kendisini şeytan ya da cin çarpmış olabileceği korkusundan bütün bedenini toparlamış olarak, o andaki hâlini idrak etmeye gücünün yetmediğini itiraf etmektedir. Hatice, Varaka b. Nevfel'in yanına gider ve onun ne hâlde olduğunu anlatır. Varaka, onu, Muhammed'in hâlinin cin çarpması olmadığı, aksine vahyin inişinin onu etkisi altına aldığı ve bu hâlin özgün bir hâl olduğuna ikna eder.

Bu vahiyden sonra peygamber sadece iki tür söz söyler, hiçbir şekilde ailevî terbiyesi, şahsiyeti, bilgisi, toplumu ve kendi zamanının bilgi düzeyi ile ilgisi ve uygunluğu olmayan sözler...

Toplumsal ve siyasi konularda iki mesele vardır; bu iki görüş özellikle on dokuzuncu yüzyıldan sonra şöhret bulmuştur. Toplumsal bir devrime, bireyden mi yoksa toplumdan mı başlanmalıdır? Bir toplumu ıslah etmek için, bireyler mi tek tek ıslah edilmeli yoksa devletin veya hükümetin ıslahına mı çalışılmalıdır?

Peygamberin hayatının, ilki doğumunun kırkıncı yılından Medine'ye hicretine -ki bunun on üç yılı Mekke'dedir- ikincisi, Medine'ye girdiği hicretin ilk yılından Medine'de vefat ettiği onuncu yıla kadar olan daha sonraki iki aşaması, bu iki düşünce tarzının göstergesidir. Peygamber ilk on üç yılda sadece kendi terbiyesine yönelir. On üç yıllık çaba, inançlı, liyakatli, mektep görmüş bireylerin eğitimine harcanır. Bu eğitim görmüşler; Ömer, Selman, Ali, Osman ve Ebuzer gibi kimselerdir.

Liyakat sahibi kişileri eğittikten, bir grubu kendi ideolojisi ve mektebi ile tanıştırdıktan sonra, topluma ve onu eğitmeye

yönelir. Toplumu ıslaha yönelmek, hükümeti elde tutmak demektir. Peygamber toplumsal ve siyasi hareketi başlatır, Medine'ye girdikten sonra hayat tarzının değişmesi bunun içindir. Hicret, liyakatli kişiler eğitilip birey bazına hareket temin edilince, yeni bir toplumun inşasına başlayabilmesi için gerçekleşir. Böylece o yeni bir toplumu kurmak için uygun olmayan Mekke'yi terk ederek daha müsait bir ortama sahip olan Medine'ye hicret eder. Bundan dolayı Muhammed'in Medine'ye girişi sadece risalet konusunda yeni bir dönemin başlaması amacı içindir. Bu dönem, onun bireysel eğitimden toplumsal eğitimine yöneldiği dönemdir.

Dolayısıyla peygamberin sünnetinin İslam'ın ölçülerinden biri olduğunu söylediğimizde, kimileri peygamberin sünnetinin bazı küçük amellerden ibaret olduğunu düşünürler. Toplumsal bir harekette bütün gücün sadece birey için harcanamayacağı konusu örnek alınmalıdır. Çünkü eğer sadece birey yetiştirirsek, toplumun baskısı bireyin eğitimini sindirebilir; aynı şekilde bireyi eğitmeksizin toplumu ıslaha yönelirsek yine başarılı olamayacağız demektir. Başarılı olduğumuzu var saysak bile, toplumun idare edecek "sâlih" kimselere sahip olamayacağımızdan, toplum bir devrim sonrasında yeni baştan ilk hâline dönecektir. Bundan dolayı, bu sünnetten çıkan sonuç şudur ki toplumsal çalışma bireylerin eğitimi ile başlamalı ve hareket birey bazında temin edildikten sonra toplumsal çalışmaya yönelmelidir.

Sünnet, peygamberin bir konu hakkında sadece konuşmadığı, aynı zamanda eylemde de bulunduğu bu açıklamadır. Bu amel/eylem bizim için öneme sahip olduğundan bir ölçüdür. Sünnetin vahyin emri ile veya Muhammed'in kendi düşüncesi ile ortaya çıkması mümkündür. Burada ilk başta dikkate alınması gereken mesele şiarı/sloganı belirlemektir. Bu şiar, "La ilahe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur deyin ve kurtuluşa erin"dir. Bu şiar, bu hareketin başlangıcıdır. Üç yıl boyunca bu şiara hiçbir kelime eklenmez, bu süre zarfında İslam'a inanan

herkes İslam konusunda, "La ilahe illallah deyin ve kurtuluşa erin" sözünden başka hiçbir şey bilmediler. Neden? Bunun nasıl bir değeri vardır? Günümüzde bilimsel bir yönteme dönüşmüş olan propaganda teknikleri arasında, düşünce tebliği yollarından birisi şiarı/sloganı belirlemektir. Nasıl bir slogan seçilmelidir ki halk üzerinde etkili olsun?

Slogan her şeyden önce, bir hareketin en yüksek hedefinin açıklayıcısıdır. Öyle ki slogan atan kimse için slogan, bu ekolün ve düşüncenin boy aynası olmalıdır.

İkinci olarak slogan hukukî değil, hakikî olmalıdır. Dünyada ortaya atılmış olan hukukî-siyasî sloganlar, bir grup aydından başka kimse için hiçbir değere sahip olmamıştır. Hakikî slogan, toplumun şiddetli ihtiyaçlarından ilham almış olan ve bu suretle toplumun kendi maddî ve manevî ihtiyaçlarını onda bulduğu bir slogandır.

Üçüncüsü slogan kısa olmalıdır. Uzun slogan anlamın zihinde oluşmasını zorlaştırır. O hâlde olabildiğince daha kısa ve daha kesin olmalıdır.

Dördüncüsü sloganın karmaşık değil basit bir ide'si olmalıdır. Yani bir hareketin ve düşüncenin en büyük tablosu olarak belirlenmelidir. Zihinlerde düzgün, bağımsız ve açık bir şekilde yer edinmesi için konu bu sloganın içine sığdırılmalı, bütün dikkatleri ve ilgileri tek bir konu üzerine çekmek için de bir örnek olmalıdır.

Muhammed'in tam üç yıl boyunca sadece bir sloganı koruması ve başka hiçbir konuyu ve sloganı ortaya atmamış olması işte bunun içindir. Nitekim Araplar bu yüzden kendi kurtuluşlarının ve sevaplarının sadece putları kırmaktan geçtiğini düşünürler.

Muhammed'in sloganı, propaganda bakımından slogan atma tekniğinin tüm şartlarına uygun olan böyle bir slogandır. Onun uygunluğu konusunda aklî deliller dışında, bilimsel deliller de mevcuttur. Bu delil, söz konusu sloganın elde ettiği zafer ve

başarıdır. Ancak bu üç yıldan sonra, öteki ahkâm (hükümler) ve konular başlar.

Kur'an ayetleri iki çeşittir: Mekkî ayetler ve Medenî ayetler. Mekkî ayetler Mekke'de, Medenî ayetler Medine'de nazil olmuştur. Bu ayetler de ilk on üç yılda Muhammed'in mücadelesinde bireysel eğitimin gündemde olduğunun ve Medine'de ise hedefin yeni bir toplum kurmak olduğunun kanıtıdırlar. Mekkî ayetler ahlâk, inanç ve düşünce tarzı ile ilgilidir. Şiddetli, heyecan verici, hatırlatıcı ve uyarıcıdır. Çünkü asıl hedef bireylerin eğitilmesidir. Bu ayetler ahenk bakımından sert, keskin ve çoğunlukla kısa olup iki üç kelimeden fazla değildirler.

Ancak Medenî ayetler kanunlar ve hükümler ile ilgilidir. Bu ayetler hukukî olup kanun ve hukuk kitaplarında bulunan cümlelere benzerler. Ahenk bakımından yumuşak, periyodik, konu ile uygunluk gösteren bir üsluba sahip ve genellikle çok uzun, birbiriyle uyumlu, kafiyeli ve vezinlidirler.

Her ne kadar ilk önce Allah'ın birliği ve Âdem'in yaratılışı gibi fikri meselelerden başlasa da ilk üç yılda peygamberin mücadelesi gizli bir mücadeledir ve bir salınım hareketine sahiptir. Yani bu tevhit ile fikrî sloganların, toplumun normal ve sıradan hayatı üzerinde -günümüzün aksine- etki bırakan gizli bir anlamı vardır.

Köleler arasında isyan ve ayaklanma çıkmasına neden olan bu sloganlar olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasıyla köle fiyatları düşmüş, köle tüccarları bu ticaretle daha az uğraşır olmuşlardır. Peki bu sloganla kölelik arasında ne gibi bir ilişki vardır? Şu anda bizim için bu ikisi arasındaki ilişki anlaşılabilir ve tasavvur edilebilir bir şey değildir. Ancak Arap toplumu, kölelerin bu sloganlara ne ölçüde duyarlı olduğunu göstermiştir. Peygambere iman eden ilk kişiler bu sınıflardan yani alt sınıflardan idiler. Nitekim Kureyş bu yüzden peygamberi alaya alıyor ve onu "fakirlerin babası" olmakla itham ediyordu.

Bunun ardından hicret olayı meydana gelir. Hicretin sebebi Kureyş'in Muhammed'i öldürme kararı almasıydı.

Her kabilenin başka bir kabilenin karşısında yer alması sosyolojik bir ilkedir; bir kabileye mensup birisinin, başka kabileden olan birisini öldürmeye kalkışması, o kabilenin hepsine birden saldırması demektir. Kabilevî toplumlarda, bireyler değil, kabileler birbirlerinin karşısında yer alırlar. Bu yüzden Muhammed'in sorunsuzca öldürülmesi mümkün değildi. Zira bu durumda Hâşimoğulları savaş için ayaklanırlardı. Bu sorunu çözmek için, suçun bütün kabilelere ait olması adına her kabileden bir kişi seçilmesine karar verildi.

***

Çobanlık ve çöl, insanlığa, Atina okullarından ve akademilerinden daha fazla sayıda âlim ve tefekkür kazandırmış bir medresedir. Çobanlık medresesi mezunlarının etkileri, akademi mezunlarınınkinden nihayetsiz derecede daha fazladır. Peygamberin kendisi bütün peygamberlerin çoban olduğunu, bir gün bile olsa çobanlık yapmadan hiç kimsenin nübüvvetle gönderilmediğini söyler. Nitekim tarih de bunun böyle olduğunu gösterir. Acaba çobanlıkla peygamberlik arasında bir benzerlik var mıdır? Akla gelen ilk benzerlik rehberlik ve kılavuzluktur; çobanlık bizzat bir kılavuzluktur. Bundan dolayı kılavuzluk ve çobanlık dersi, insanlığın gelecekteki bir önderi için gençlikte bir alıştırmadır. Çobanlığın ikinci dersi, yalnız yaşama sanatıdır. Bir Rus yazarı: "İnsanın kıymeti, kendi içinde yaşama sanatını öğreninceye kadar ilerleyecektir." der. Kendi içinde yaşama sanatı, bizim gibi vasat ve sıradan kişilerin çok fazla hissetmediği insaniyet derecelerinden birisidir. Biz yalnızlıktan korkarız. Kendimiz ayrı bir dünya değiliz. Her zaman başkalarının dünyasında boğulmamız gerekir. Çünkü diğerleri olmadan hiçbir şey değiliz. Ancak kendi içleri ayrı bir dünya veya toplum olanlar, başkalarına ihtiyaç duymaksızın kendi kendilerine yaşayabilir ve yalnızlığı insanın manevî hayatının büyük bir derecesi olarak seçebilirler.

İnsanlığın rehberliğini eline alacak bir kişinin, başkalarının iç dünyasına dalmaya ihtiyaç duymaması ve en üst seviyede ruhsal ve kişisel bağımsızlığa sahip olması gerekir. Bu bağımsızlık ise yalnızlıktan ve ondaki tefekkürden başka bir şeyle elde edilemez.

Çoban, yalnızlığın yaşam şekli olduğu kimsedir. Çölde yıllarca bu hayat tarzını tecrübe eder ve bundan dolayı şahsiyeti kendi kendine bağımsız olarak gelişir. O şöhret talebinin ve başkalarını görmenin esiri değildir ve bu hal, bir insanın çobanlıkta öğrenebileceği en yüksek derslerden birisidir. Bu ders, medeniyet ve toplum içinde yetişen sıradan ve normal insanların, hiçbir şekilde tahammül edemedikleri, işin bu bölümünde her zaman zaaf hissettikleri, yoldan çıktıkları, anlamadıkları bir kavim için kendilerini feda etme hünerine sahip olmadıkları bir derstir.

Çobanlık dersi, bir insan için, kendi hayatını, onu hiçbir şekilde anlamayan bir millet için feda edebileceği büyük bir deneyimdir. Çoban, ailesini, akrabasını ve yaşantısını bırakıp kırlara giden, kendisini koyunların hayat çizgisine sokan ve hayatının tamamını sürüye ve koyuna bağışlayan kimsedir. Koyun onun fedakârlığını ve ruhunu anlamadığı hâlde çoban buna tahammül gösterir ve kendi fedakârlığına karşı hiçbir beklentisi yoktur. Bu, alçak bir kavmin rehberliğini uhdesine almak isteyen bir kimsenin ilk dersidir.

Bundan dolayı son derece alçak ve vahşi olan milletleri bir medeniyet, bir toplum ve bir tarih kurma derecesine kadar ulaştıran bu çobanlar olmuşlardır. Musa'nın hikâyesini inceleyiniz: Musa, Yahudi kavmi için Firavun'un muazzam sistemine karşı muhalefet eder. Yahudi kavmini o vahşi diktatörlüğün boyunduruğundan kurtarıp Filistin'e getirirerek bir toplum, medeniyet ve kültür yaratır. Ne var ki Yahudiler Musa'nın son günlerinde onu ne kadar incitir ve ona ihanet ederler.

Muhammed yirmi beş yaşına geldiğinde, hayat tarzı değişir; ser-

vet sahibi, Mekke toplumunda özel bir yeri olan Hatice ile evlenir. Çobanlık ve ticaret hayatı ortadan kalar, zenginler gibi dingin ve güzel bir aile hayatı geçirir. Tarih burada Muhammed'den çok söz etmez.

Sınıf değiştiren kimselerin genellikle muhafazakârlaşmaları, sınıf sosyolojisinde bir ilkedir. Bu kişiler toplumun mevcut durumuyla ilgilenir ve hayatın her zaman bu şekilde kalmasını isterler. İyimser bir insan olurlar, artık mücadele, başkaldırı ve gayret ehli olmazlar. Tıpkı şehre gelip işçi olan, şehir hayatının nimetlerinden nasiplenen bir köylünün hayatı gibi. Çünkü köylü bu durumda daha yüksek bir hayata, daha yüksek bir sınıfa girdiğini hissederek mevcut durumunu korumaktan yana olur. Muhalefetten, kötü söz söylemekten ve isyandan rahatsız olarak "statükoya (mevcut duruma)"[108] tapınır. Bundan dolayı sınıf değişikliği, insanda mevcut durum (statüko) ile mücadele, karamsarlık ve muhalefet ruhunun zayıflamasına neden olur. Bu sınıf sosyolojisinin kesin kanunlarından biridir.

O hâlde, Muhammed'in, yukarıdaki kanun uyarınca, Mekke toplumunun taraftarı olması, Mekke toplumuna karşı uygun bir bakış açısına sahip olması; İran'dan ve Roma'dan gelerek Kureyş kabilesini eleştiren Fazl b. Hümeyre, Mâlik ve benzeri köleler, muhalifler ve aydınlara karşı mücadele etmesi, Kureyş kabilesini savunması ve muhafazakâr bir adam olması gerekir. Çünkü ekmek meselesi bile kendisi için hayati bir mesele oluşturan fakir bir gencin, bu kanuna göre, bu evlilikten hemen sonra, bütün devrimci ve muhalif ruhunu yitirmesi, böyle bir ruhu sahipse bile, şu anda değişmesi ve kendisini mevcut toplumun kontrolüne bırakması gerekir. Bundan dolayı Muhammed'in, kendisini tanıdığımız kadarıyla, Hatice ile evliliğinden kırk yaşına kadar Mekke toplumuna bağlı, muhafaza-

108 Dr. Bu konuya vahiy meselesinin ispatı kısmında değiniyor ve Hz. Muhammed (s.a.v) vahyin nazil olmasından sonra kendi toplumunun şirke bulanmış geleneklerine karşı ayaklanıyor. (Derleyen)

kâr ve devrimci olmayan bir kişi olması gerekir, zaten tarih de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Onun yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar Mekke'nin vaziyeti değişmiş, iki insan tipi, yeni eleştirilere ve sözlere başlamıştır.

İlk olarak, Mekke'nin reisi ve o şehrin saygın bir şahsiyeti olan Peygamberin dedesi Abdülmuttalib ölmüş, kendisinden sonra çeşitli kabilelerin ve Kureyş kabilesinin çeşitli aşiretlerinin saygı gösterdiği başka bir şahsiyet kalmamıştır. Bunun dışında, Hristiyanlık ve onun düşünceleri ve propagandaları Araplara nüfuz etmiş, bazı düşünceleri kendi etkisi altına almış, Tanrı meselesi -görünmeyen bir Tanrı- ve puta tapmanın yersizliği Arap toplumunda gündeme gelmiştir. Üçüncü olarak bir başka etmen de şudur: Bu Araplardan bazıları Roma'ya ve İran'a seyahat ederek onların inançları ve dinleri ile tanışmış, geri döndüklerinde puta tapmanın ahmaklığının ve yersizliğinin farkına varmış ve onu yermeye başlamışlardır. Abdülmuttalip vefat etmiş, Mekke de kabile liderlerinin elinde kalmış olduğundan, kabileler Kâbe'nin koruyuculuğu için her zaman birbirleriyle çekişmişlerdir. Hal böyleyken, mevcut durumun muhalifleri, yani Hıristiyanlar ve onların etkisi altında kalmış olan kimseler, cüret bulmuş oldukları hâlde Mekke'ye saldırırlar. Bu kişilerden birkaçı resmen saldırıya geçmişlerdir bile. Şu güzel cümle Ömer b. Humeyr'e aittir: Kâbe'nin karşısında putlara hitaben "Ben size inanmıyorum" dedikten sonra, başını gökyüzüne çevirerek "Allahım keşke sana dua etmek için hangi yolu beğendiğini bilseydim de o yolla sana dua etseydim, ama bilmiyorum." der. Bu, [daha üstün] bir dini veya imanı kabul etmek için bir tür dinsizliktir. [Bu düşünce tarzı] Mekke'de çatlak yaratır, çünkü aydınlar putperestliğe karşı muhalefet etmektedirler. Oysa Muhammed bu grupların hiçbirisinden değildir, hiçbir şekilde bir muhalif olarak tanınmamaktadır, hiç kimse Muhammed'in bir gün Kureyş'in ve Kâbe'nin muhaliflerinin rehberi olacağını ve ileriki yıllarda putları kıracağını tahmin edemez.

Bir devrimcinin, genellikle, daha önceden çeşitli muhalefetlere

ve yeni görüşlerin ortaya atılmasına katkısı olmuş aydınlar arasından çıkması gerekir. Bir aydın hareketini, hiçbir zaman, kendilerinden olmayan bir muhafazakârın rehberlik ettiği, hatta onlardan daha ileride ve önde olan başka birisi yayamaz. Ben bu on beş yılı, (Muhammed'in evlendiği yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar) Muhammed'in hayatının didik didik araştırdım; onu Kâbe'ye, putperestliğe ve Kureyş'in geleneklerine muhalif olanlar arasında gösteren tek bir belge bile görmedim. Bu süre zarfında Muhammed'in binlerce mucizesi rivayet edildiği hâlde, hiçbir yerde Kâbe'nin karşısında durup o geleneklere muhalefete kalkıştığı söylenmemiştir.

Muhammed Kureyş'in saygın şahsiyetlerinden birisidir: Aile bakımından Kureyş kavminin reisi ve dinî mercii olan Abdülmuttalib'in torunu; servet bakımından da Hatice'nin eşidir. Bu yüzden zengin bir adam olarak [tanınmış] ve bundan dolayı Kureyş'in Kâbe'de düzenlenen bütün oturumlarına ve toplantılarına katılmıştır.

Kureyş'in itibar sahipleri arasında, yılda bir kez, yılın başlangıcı olan Ramazan ayında, Mekke'nin etrafındaki dağlara gidip oradaki dağın yarıkları arasında günlerce yalnız yaşama, ibadete çekilme ve tefekkürle meşgul olma geleneği vardır.

Ne yazık ki yaşadığımız çağlar insana "kendisinin ne olduğu"nu tefekkür etme fırsatı vermiyor. İsviçreli yazar Paul Simon'un dediği gibi: "Günümüz insanı, gelecekten hiçbir şey beklememektedir, bir otobüse yetişmekten başka..."

Muhammed de diğerleri gibi, uzun süreler boyunca bu Ramazan aylarında Mekke'ye iki fersah uzaklıkta bulunan, oradan Kureyş'in evlerinin yayıldığı ovanın ve Kâbe evinin göründüğü bir mağarada yalnız başına tefekkürle meşgul olmuştur. Bu gökyüzü, bu çöl, adeta dünyanın tamamını insanın gözleri önünde tecessüm ettirmektedir. Acaba burada neler düşünmüştür? Acaba Peygamber gerçekten Mekke'yi, tevhit evinin put evine dönüştüğü Kâbe'nin kaderini mi düşünmüştür? Vahşi ve haşin

bir hayata gark olan, cehaletten büyük lezzet alan Kureyş'in hâlini mi, yoksa bundan daha fazla, İran ve Roma imparatorunun esiri olan dünyayı ve bütün medeni insanlığın durumunu mu düşünmüştür? Sınırlar için veya birkaç şehir için savaşan İran ve Roma'nın savaşından ibaret olan, beşeriyetin her zaman bu iki imparatorluğun saldırısının kurbanı olduğu, medeniyetin ve insaniyetin dalalete düştüğü tarihi mi? Yoksa sınıfsal uçurumları ve insanlığın bundan daha iyi olabileceğini mi düşünmüştür? Medenî kökleri olmayan, bu cahil, kaba ve mağrur Araplardan, bu iki imparatorluğa tahakküm edecek bir insanlık ve toplum yaratıp yaratamayacağını mı düşünmüştür? Muhammed'in o zaman kendi kendine neler düşündüğünden haberdar olamayacağımız için bunları bilmiyoruz.

Bu sıralarda Muhammed'i rahatsız eden bir başka olay meydana gelir. Bazı tarih kitaplarında Muhammed'in dağlara çıkıp kendini aşağı atmak istediği söylenir. Bu olay, ilk vahyin inmesinden sonra bu bağlantının kesilmesidir. Muhammed başka sözler duymak için dağlara geri döner. Ne ki bu ümitsizce bir geri dönüştür. Her an vahyi beklemektedir; bu hikâyeyi işiten halksa onunla alay etmektedir. Öyle ki bu mesele genel bir alay konusu hâlini alır; Muhammed hem Mekke kavimleri ve halkı karşısında düştüğü durumdan, hem de şahsen böyle bir azametle karşı karşıya gelmiş olduktan sonra o pencerenin tamamen kapanmış olmasından dolayı ağır bir bunalım duygusuna kapılır. Bu durum ruhu üzerinde öyle bir baskı kuruyordu ki Duha suresi nazil oluna dek intihar etme niyetindeydi: "Senin bir yetim olarak bulup barındırmadık mı?" Öyleyse korkma.

Bu sure peygamberin halet-i ruhiyesini değiştiren güçlü bir tesellidir. Bundan sonra sözleri değişir, insanlar da bu cümlelerin Muhammed'in kendisinden olmadığını anlarlar. Muhammed, bir gün öncesinden bu yeni risalete dair her hangi bir haber veya tepki dahi ihsas ettirmeksizin, putların karşısına geçip, onları harap etmek ve sizleri bütün gelenek ve inançlarınızdan geri döndürmek için geldim diye haber verir.

Her halükârda üç yıl boyunca gizli toplantılar düzenler, bazı kişilerle temas kurar ve güvenilir kişileri İslam ile tanıştırmaya başlar.

Haşimoğullarına bağlı olduğu için Muhammed'e eziyet edemiyorlardı. Ancak toplumun alt sınıflarından ve kabile bireylerinden olan dostlarını eziyete maruz bırakıyorlardı. Eziyet ettikleri ilk kimseler, zenci bir kadın olan Sümeyye, Arap kocası Yâsir ve bu ailenin tek çocuğu olan Ammar'dan ibaret olan aynı ailenin mensuplarıydı. Ebucehil Muhammed'e uyanlara ırmak kenarında bulunan vadide, yakıcı güneş altında işkence ediyor, tüm bedenlerini kızarttıktan sonra suya batırıyordu. Sümeyye ve Yâsîr bu işkencelerde can verdiler. İşkencenin tek amacı Muhammed'e uyanların ona uymaktan vazgeçtiklerini ilan ettirmekti. Genç Ammar, anne babasının ölümüne görmesi yüzünden Muhammed'e bağlı olmadığını söyler.

Ammar'ı serbest bırakırlar, ancak o eve geri dönmez. Muhammed vadiden geçerken, kendisi uğruna işkence görmekte olan Müslümanları görüyor, ama onlarla konuşmuyordu. Yanlarından geçerken, onlar Muhammed'e açık ve kararlı bir şekilde bakıyorlardı. Ammar işte bu hâldeyken başını yere eğer. Muhammed ona: "İçinde olmadığı hâlde dilinden dökülen sözlerden korkma" der. Bu söz Ammar'ı ümitlendirir; bütün uzun hayatı boyunca, bi'setin dördüncü yılından, Sıffin savaşına kadar (hicretin kırkıncı yılı) İslam'ın bütün savaşlarına katılır ve Sıffin'de Ali için öldürülür.

Diğer kişilerden birisi de sesinin güzelliği için alınıp satılan Bilal'dir. Köle iken Müslüman olur, sahibinin işkenceleri yüzünden Ebubekir ve Muhammed onu satın alırlar, böylece azad olur. Bu sırada Ebucehil'e yakalanır ve vadiye götürülür. Bilal'i çeşitli işkencelerden sonra ağır taşlara bağlayarak Mekke şehrinde gezdirirler.

Pek çok direnişten sonra Muhammed ister istemez Habeşistan'a göç izni verir. Müslümanlar Habeşistan'a gider ve oranın Hristiyan padişahı tarafından ağırlanırlar.

Daha sonra Ebu Talib'in büyük kabilesi ortaya çıkıp Muhammed'i ve Ebu Talib'i orada hapsederek yemeklerini ve sularını keserler.

[Bu süre zarfında] Muhammed, Evs ve Hazrec kabileleri ile anlaşma yapar; bu on üç yılda, gelecekte toplumsal hayatı kurabilecek seçkin kişiler, Mekke'de bu işkenceler ve eziyetler altında pişerler. Bunun üzerine bu şekilde Medine'ye göç etme kararı verilir. İlk olarak Peygamberin arkadaşları giderler. Söylediğim gibi, Peygamberin kendisi Ebubekir ile birlikte hicret eder. Ali onun emanetlerini ve borçlarını kabul eder; kendisi Medine'ye gider ve Medine yakınlarında Muhammed ile Ebubekir'in kervanlarına katılır.

Muhammed şehre girdiği sırada, yakınlarından ve ileri gelenlerden yeni bir sınıf oluşturmadığı, kendisini herhangi bir sınıfa mensup etmediği için, içinde hiçbir sınıfsal esasa dayanmayan bir hükümet merkezinin seçimi olayının temelini atar. Söylediğim gibi, deve iki yetime ait bir tarlada durur. Böylece burada, daha sonraları "İslam toplumu" adıyla kurulan bir teşkilatın ilk nutfesi atılmış olur.

İlk iş, Peygamberin emri ile bir mescit ve ona bitişik bir ev inşa edilmesidir. Mescit halk için, ev de onların rehberi içindir. Halkın rehberi, dışarı çıkmak için halkın evlerinden geçmek dışında başka hiçbir yola sahip olmasın diye bu evin kapısı mescidin içinden yapılır.

Kısacası yeni bir hayat başlar. Muhammed yeni bir toplum inşa etmenin [gereği] olan başka uğraşılar bulur. Önemli bir sorun, Roma imparatorluğu ve onların himayesi altında bulunan Gassanilere karşı tahakküm kurulmasıdır. Öte yandan İran'ın Yemen üzerindeki tahakkümü de başka bir sorundur, çünkü İran bu yolla Medine'yi yok edebilirdi. İşte bütün bunlar Peygamberin karşılaştığı yeni sorunlardır.

Peygamberin Ölümü

İslam toplumu kendi liyakatini göstermek zorundadır. Çünkü

bu kendi ayakları üzerinde durması gereken ilk andır. Herkesin, özellikle de yüksek siyasi makamda bulunan bir adamın, hayatta her zaman, iş bitirme araçları ve yoldaşları olan bir grup dostu, yardımcısı, görevlileri ve adamları vardır. Hemen her durumda onları çalıştırır ve çoğunlukla bunların ilişkileri arasında bir maslahat hâli ve faydalı bir düşünce tarzı mevcuttur. Bunlar genellikle liyakatli ve uygun kişilerdir. O siyasi rehberin bu liyakat sahibi kişilerden olayları idare etme ve sorunları çözmede yararlanması da kendi yararınadır.

Onların aksine, isim ve hükümet peşinde olan, kendilerini bu başarıyı elde etmek ve hedeflerine ulaşmak için o siyasi rehbere yaklaştıran ve yakınlık kuran yetenekli insanlar da vardır. Siyasi rehber de çoğunlukla böylesi unsurlar tarafından kuşatılmıştır. Muhammed de Medine'ye girişinden vefatına dek geçen on beş sene zarfında siyasi bir rehberdi ve bu durumdan uzak kalamazdı. Bu rehber bir insan olduğundan, bu maslahatçı düşüncelerden uzak bir şekilde, kendisini makamı ve gücü için değil, kendisi için seven ve ona vefakârlık gösterenlere kendi sırlarını anlatır ve kendisini onlara olduğu gibi gösterir. (İlişkileri maslahatçı değil, hakikî olduğu için, bir insan bireyi olarak siyasi bir rehberin samimi ve hakiki arkadaşları işte bu kişilerdir).

Muhammed vefat ederken, geride dostlarından ve ashabından bu şekilde iki grup bırakır: Bir grup samimi ve sadık ashabı, diğer bir grup da siyasetçi ve maslahatçı ashabı.

Muhammed'in ölümü ile birlikte İslam tarihinin ilk zor ve hassas sorunu başlar. Henüz İslam'da geçmişi olmayan, henüz o konuda ne yapılacağı bilinmeyen, öte yandan çok ani, ince ve hayati olan bir sorun: Muhammed'in kurtardığı bu genç topluma kimin liderlik edeceğinin belirlenmesi sorunu. Üstelik Muhammed'in buyruklarında, halife tayini konusunda, halkın ve siyasi yöneticilerin durumunu netleştirecek hiçbir açık işaret bulunmamaktadır.

Eğer Muhammed, benden sonra falanca kimseyi seçin ya da falanca benim tarafımdan atanmıştır, o benim halifem ve vekilimdir deseydi, ne halkın durumu belirsizlikte kalırdı, ne de siyasi antlaşma yapanlar bir şeyler yapabilirlerdi. Ancak Muhammed hilafet konusunda halkın görevinin ne olduğunu belirlemedi.

Bu yüzden toplum son derede hayati bir olayla karşı karşıya kalakalır. Oysa hiçbir tecrübesi yoktur. Bundan önce Arapların işittikleri ve o ülkeleri taklit edebilecekleri başka hükümetlerde gelenek, padişahın ölümünden önce kendi halefini/vekilini belirlemesi şeklinde olmuştur. Oysa Muhammed Arapların Bizanslılar, İranlılar veya etraftaki küçük ülkelerin siyasi tecrübelerinden yararlanabilmeleri için böyle bir şey yapmamıştır. Çünkü Arapların yerel bir siyasi geçmişe sahip olabilecekleri saltanata dayalı bir rejimleri bile yoktu.

Bundan dolayı halk siyasi bir tecrübeye ve olgunluğa sahip değildir. Çünkü İslam toplumu, henüz on seneden fazla ömrü olmayan bir toplumdur.

Bunlar, bu on sene zarfında, karşılığında tecrübeye sahip olabilecekleri birçok toplumsal ve siyasi sorunlarla henüz karşılaşmamışlardır. Ancak İslam'da, Kur'an'da açıkça belirtilmiş olan bir ibare vardır: "İşinde onlara danış" ve "Onların işi aralarında danışmayladır." Yani işinizde meşveret edin ve hükümet işi olduğunda onu şuraya bırakın.

O hâlde onların halife tayini için teorik bir metne tevessül ettiklerini görüyoruz. Bu konuda pratik bir gelenekleri olmadığından, bunu Kur'an'dan ve Peygamberin sünnetlerinden çıkarmaları gerekmektedir.

Peygamber komutan seçeceği zamanlarda bu şekilde davranır ve konuyu şuraya götürürdü. İslam rehberlerinin hilafet meselesini Peygamberin ölümünden önce hiçbir şekilde düşünmemiş olduklarını ve en azından bir grup uyanık siyasetçinin

böyle bir gün için bir programa sahip olmadıklarını düşünmemiz fazlasıyla safdillik olacaktır.

Bu konuda benim de söyleyecek bir sözüm var: Tarihi inceleyen kişinin siyasetçi olması gerekir. Yani dünyadaki güncel siyasi olayların içinde bulunması gerekir. Yaşarken dünyadaki siyasi meseleleri kavrayamayan bir kimse, tarihi meseleleri de kavrayamaz. Çünkü tarihi meseleler, dünyada var olan bu güncel siyasi meselelerden ibarettir ve bu siyasi meselelerin üzerinden geçen zaman da bu tarihi meselelerin bir parçası hâline gelir.

Tarihi meseleler, günümüzün siyasi meseleleri türündendir. Bundan dolayı insanlık tarihine, siyasi gelişmelerin tarihine ve içinde yaşadığı dünyanın gözünün önünde olup biten olaylarına aşinalığı olmayan ve bunları inceleyip tahlil edemeyen birisi, geçmiş yüzyıllara ait meseleleri nasıl anlayabilir? İşte bu yüzden siyasetçi tarihin peşinden gidebilir ve tarihte olup bitenleri güzel bir şekilde anlayabilir; aksi taktirde kesinlikle tarihi olayların ruhunu anlayamayacaktır.

Bir seçim hikâyesi söz konusudur. Dünyadaki seçimler her zaman kendisinin gereği olan bir dizi siyasi mesele ile iç içedir ve [bu durum] özellikle demokratik ülkelerde söz konusudur: Muhalif taraflar kendi menfaatleri için birbirleriyle mücadele ederek müşterek yasal araçlara dönüşürler. Bir anda ortaya koydukları, önceden hazırlanmış plan ve programları vardır. Bütün bunlar ve pek çok siyasi mesele, dünyanın her yerindeki seçim hikâyelerinin parçalarıdır. Dolayısıyla dünyadaki seçimle ilgili meseleleri, planları ve seçim çarpışmalarını bilen birisi, İslam tarihindeki seçim hikâyelerini de bilebilir.

İslam'da da seçimler bu meselelerle karşı karşıyadır. Peki bu meseleler nelerdir?

Bu meselelerden birisi, seçim zamanına girmeden önce bazı planların hazırlanması gereğidir. İkincisi, bu planlar halk daha bir plan yapıldığının farkına varmadan hazırlanmalıdır ki bu

durum kitlelerin karamsarlığına ve değişmesine neden olmasın.

Peygamber can çekişmektedir. İster istemez büyük bir siyaset adamı için nasıl bir mesele ortaya çıkmaktadır? Eğer hilafet meselesi ortaya çıkmasa, onun ölümünden sonra hareketin geleceği, dinin ve toplumun geleceği meselesi ortaya çıkacaktır.

Bir hareketin rehberi öleceği sırada, etrafında bulunan ilk arkadaşları ile her hâlde havadan sudan konuşacak değildir. Hiç kuşkusuz onu kendisiyle son derece meşgul eden şey, kurtardığı ve başkalarının eline teslim ettiği toplumun kaderidir. İslam tarihinin en hassas konularından birisi burasıdır. Ömer acayip bir noktaya parmak basar. Peygamber der ki: "Bana bir kalemle divit getirin de size benden sonra yolunuzu kaybetmemeniz için bir şey yazayım." Bu rivayet Şiîlerle Sünnîler arasında ortaktır; ben Şiîler ve Sünnîler arasındaki bu ortak rivayetten başka bir şey aktarmıyorum[109].

Ömer: "Adam sayıklıyor. Allah'ın kitabı bize kâfidir." diyerek kasten kalem ve divit getirmekten kaçınır.

Ömer son derece zeki bir adamdır. Ben onun hayatından ve fikirlerinden örnekler anlatıyorum; onun dehası, düzgün ve metodik düşüncesi karşısındaki büyük şaşkınlığımı size açıklayacağım.

O burada, böyle bir hâlde olan Peygamberi ve onun "Benden

[109] Tarikat mensupları rivayetleri adında özel bir deyime sahip olan güvenilir rivayetler Şiî ve Sünnî ulema hakkındadır. O hâlde tarikat mensuplarının kabulünde yer alan rivayetler güvenilirdir. Yaklaşık yirmi yıl önce Sünnî ve Şiî ulema yeni bir araştırma yapmak ve ortak rivayeti belirlemek için karar aldılar. Bir kimsenin tarihi incelemeyi istemesi için rivayetlerin ortak rivayetlerinin yüzde yüz emin olması gerekir. Tarih boyunca birbirlerinin yüzüne kılıç çeken Şiî ve Sünnîler, her ikisinin de inandığı ortak bir söz olduğunda, bu rivayetlerin çok sağlam ve inkâr edilemez olduğu Müslüman ya da Müslüman olmayan her araştırmacı tarafından anlaşılır. Buna göre benim naklettiğim rivayetler eğer en eski kitaplardan olursa, hiçbir şekilde itiraz edilebilir olamaz. Benim kaynağım hakkında bu etkenler yönünden sahip olacağınız her itiraz ilmî bakımdan söz konudur. Ancak bu rivayetlerin kendisini inkâr ederseniz, onun hiçbir şekilde kabul imkânı yoktur.

sonra yolunuzu kaybetmemeniz için size bir şey yazayım" deyişindeki vurguyu kesinlikle anlamıştır.

Aslında bu cümleden bir siyaset kokusu, peygamberden sonra halka müptela olmuş olayların kokusu geliyor. Vurgu hiçbir şekilde dinî bir mesele konusunda değildir: "Ahirette sizin işinize yarasın diye bir şey yazayım!"

Her hâlde böyle bir cümlenin kurulduğu bu türden bir durumda, üstelik Ömer'in öngörülü aklıyla, kâğıt ve kalem getirilmesini engellemesi, Muhammed'in işi daha da zor hale getirecek bir şeyler yazmaması içindir.

Sonradan bunun bir örneği daha görülür. Ebubekir iş başına geçer ve iki sene sonra vefat eder. Vefat ederken: "Kağıt getirin de yolunuzu kaybetmemeniz için bir şeyler yazayım" der. Hemen kâğıt getirirler. Ne var ki o zaman artık hizipler birbirlerinden ayrılmıştır. Herkesin hizbi ve topluluğu bellidir. Bu sırada hiç kimse "Adam sayıklıyor!" demez. Bu konu çok önemlidir; tarihî meselelere dinî bir bakış açısı ile bakan kimse, bu meseleleri anlayamaz. Oysa ben bütün bu meselelere İslam toplumunda gerçekleşen siyasi olaylar olarak bakıyorum; tıpkı dünyanın her yerinde gerçekleşen bütün seçimler gibi.

Hazret-i Muhammed'in vefat ettiği son geceden bir önceki gün, Ebubekir Medine'yi terk eder. Ebubekir'in Medine dışında bir eşi vardır. Can çekişmesi üç gün süren Hazret-i Muhammed, son gün rahatsızlığının biraz geçtiğini hissedince, Ebubekir Medine'yi terk eder. Bu sırada Muhammed vefat eder ve Ebubekir şehirde yoktur. Muhammed'in ölümünün acısı yayılır. Halkın ruh hâli tamamen ortadadır. Peygamberlerini, toplumlarına sonsuza kadar bunca adalet ve şeref getiren kimseyi kaybetmişlerdir; o artık onların arasında değildir.

Vahiy ile bağlantısı olan, halkın Allah ile ilişkisini kuran tek kişi gitmiştir. Onun gidişiyle gökyüzü penceresi kapanmıştır. Gökyüzü lâl olmuştur ve bir daha insanoğlu ile konuşmayacaktır. Halk, daha ziyade Muhammed'in inşa ettiği, binlerce tehli-

kenin ortasında kurduğu toplumun ve kabilelerin henüz tamamen itaat etmemiş olması nedeniyle sarsıntı geçirmektedir. Etrafta Heraklius ve İran imparatorluğu, dinin, toplumun ve bu yeni hareketin düşmanıdır ve yeni kurulan bu toplumun onların aşırı gücü ile kökünün kazınması her an mümkündür. Üstelik halkın durumu da belli değildir. Acaba bütün zahmetlerin ve meşakkatlerin [meyvesi] yok mu olacaktır? Acaba Araplar cahilî kabile hayatına geri mi dönecekler? Bunlar o iki üç gün boyunca halkın zihnini meşgul eden sorulardır; bir yandan da yapılmış olan onca fedakârlıklar ve iyilikler zihinlerde dalgalanmaktadır.

Muhammed'in ölüm haberi halkı mateme boğar. İşlerini güçlerini bırakıp, hem bir teskin bulmak hem de yöneticilerinin ve siyasetçilerinin ne karar vereceğini öğrenmek için ister istemez rehberlerinin evinin etrafında toplanırlar.

Durum tamamen olağanüstüdür. Ömer bir anda feryat eder: "Muhammed'in ölümünü ilan eden herkes kâfirdir." Kılıcını çeker ve halka seslenerek: "Muhammed ölmemiştir. O da İsa gibi dostu ile görüşmeye gitmiştir. Hemen geri dönecek." der. Sonra Muhammed'in ölümünü ilan eden herkesin tenbih edileceğini ve cezalandırılacağını ilan eder.

Ömer'in bu türden sözleri, halkın zihninde Muhammed ile İsa'nın kıyaslanmasına yol açar. Onlarda bir tereddüt meydana getirir. Bu sözleri söyleyen kimse Muhammed'in yakınlarındandır ve muhakkak bu sözlerde bir gerçeklik payı vardır. Eğer durum böyle ise, hilafet meselesi söz konusu değildir. Ne de olsa Muhammed geri dönecektir. Böylece bir grubun amacı olan Muhammed'in halifeliği ve seçim meselesi günah sayılacaktır. O hâlde halk Muhammed'in geri döneceği zamana kadar siyasi faaliyetlerden el çekmelidir.

Bir süre sonra Ebubekir gelir, halkın Ömer'in etrafında toplandığını, Ömer'in de Muhammed'in öldüğüne inanan kimselere şiddetle saldırdığını görür. Bunun üzerine Ömer'in omuzuna

dokunarak ona: Kur'an'da "Bütün peygamberler insanlar gibilerdir ve ölürler" buyurulur der. Ömer bir anda olup bitenin farkına varır: "Sanki bu sözü hiç duymamış gibiyim. Ben hata işledim" der.

Daha sonra Ebubekir: "Muhammed vefat etti. Kim Muhammed'e tapıyorsa [bilsin ki], Muhammed vefat etmiştir. Kim de Allah'a tapıyorsa, Allah diridir." der.

O sırada Arap önderlerinden, şeyhlerinden ve Ensar'ın en seçkinlerinden biri olan Sa'd b. Ubâde, Evs ve Hazrec kabileleri ile seçim işiyle meşguldür. İşte şimdi Muhammed gitmiş ve İslam toplumunda ilk defa ikilik hissi ortaya çıkmıştır. Artık "Ben senin Müslüman kardeşinim" yoktur, "Ensar mı daha iyidir yoksa muhacirler mi?" bahsi başlamıştır. Acaba Peygamberin halifesi Ensar'dan mı olmalıdır yoksa Muhacirlerden mi?

Ebubekir ve Ömer, Müslümanların tam da böyle bir konuyu çözmek istedikleri sırada, "Sakife-i Beni Saide" tarafına doğru hareket ederler.

Sakife, içinde meşveret edilen üstü çatılı bir mekandan ibarettir. Çünkü Medine'nin tamamında üstünde çatı olan bir toplanma yeri yoktu. Hatta mescitlerin de çatısı yoktu.

Ebubekir içeri girdiğinde, işin tamamlanmak ve Sa'd b. Ubâde'nin hükümeti ele geçirmek üzere olduğunu anlar. Evs ve Hazrec kabileleri, muhacirleri hükümette etkisiz kılmak için birbirleri ile ittifak oluşturarak Sa'd'ı iş başına getirmektedirler.

Ebubekir içeri girerek, benim peygamberden işittiğime göre "İmamlar Kureyş'den olmalıdır, Evs ve Hazrec'den değil." der. İkincisi muhacirler daha fazla fedakârlıkta bulunmuş ve pek çok sıkınıtlar çekmişlerdir. Muhacirler tam on üç sene sıkıntı çekmişlerdir; bundan dolayı eğer muhacirler olmasaydı İslam başlamazdı.

Bunun üzerine Ensar'ı savunarak: "Muhammed'i himaye eden bizdik. Canımız, malımız ve hayatımızla onu Medine'de koruduk. O yüzden biz muhacirlerden daha fazla hak sahibiyiz." der.

Bu sırada, mücahitler ve savaşçılar, hilafetin taksimi ve tayini konusunda kendi insani mücadelelerine dair hatırları ortaya koydular.

Her halükârda, burada Ebubekir, adamı Peygamberin halifesinin Kureyş'ten ve muhacirlerden olması gerektiğine inandırır. Sohbet esnasında Ömer'e bakarak "Bu fitnenin anahtarıdır" der. Bu "Ömer fitnenin anahtarıdır" sözü, Muhammed'in onun hakkında söylediği bir sözdür. Ebuzer: "Fitnenin anahtarı nedir?" diye sorar. Ebubekir cevap verir: "Ömer sizin aranızda oldukça, siz fitneden korunmuş olacaksınız."

Ebubekir, Allah Resulü'nün "Ömer fitnenin anahtarıdır" sözüne istinat ederek ben ona oy veriyorum, siz de onun tarafında olun da bu işi bitirelim. Çünkü toplum tehdit altındadır." dedi.

Hiç kuşkusuz İslam toplumu her geçen dakika tehdit altında idi. Etraftaki kabileler Muhammed'in ölümü ile ayaklanmaya başlamışlardı. Müslüman olmuş kabileler arasında "ehl-i Ridde", yani Muhammed'den sonra vergi ödemekten vazgeçen, "Allah Resul'ünün sağ olduğu sürece canımızı ve mallarımızı alma hakkı vardı. Ancak risalet sahibi olmayan sizler vergi alıcı olamazsınız" inancına sahip olan kimseler de vardı. Ebubekir elini Ömer'in elinin üzerine koyup ona oy verir. Oysa Ömer elini hızla onun elinden çekip sert bir şekilde Ebubekir'in eline vurur ve der ki: "Ben sana biat ettim, çünkü hem Kureyş'in hem de Muhacirlerin büyüğüsün. Sen Peygamberin mağara arkadaşısın. Peygamberin hayatının son günlerinde razı olduğu kimse sendin; son namazda peygamberin vekili olan yine sendin."

***

İlk başta Ebu Ubeyde b. Cerrah, Ebuzer-i Gıffari ve Bilal gibi kişiler Müslüman olmuşlardır. Bunların hepsi, İslam'ı kendileri için sığınılacak bir yer olarak gören Mekke'nin köleleri ve yoksulları idiler. Sonunda kırkıncı kişi olarak Ömer b. Hattab'ın ve Peygamberin amcası Hamza'nın İslam'a geçmesiyle İslam daha da güçlenir. Hamza, muhaliflerin Peygamberin ailesiyle alay

ettiği ve Muhammed'in kendisine eziyet ettikleri bir sırada İslam'a girmiş, ilk iş olarak Mescid-i Haram'da bütün Kureyş'in gözü önünde Ebuleheb'e dayak atmıştır. Böylece durum tamamen Muhammed'in lehine değişmiş, Mekke halkının Muhammed'e karşı alaycı bireysel tavırları değişmiştir. Güçlü, samimi ve cesur bir adam olan Ömer'in İslam'a girmesiyle birlikte Muhammed'in ve İslam'ın durumu daha da sağlamlaşmıştır.

Bunlar Peygamberin ilk sahabesidirler ve birkaç gruba ayrılırlar: İlk grup, aynı temizlikle gelip aynı temizlikle giden kişilerdir. Yapmış olduğumuz şu tahlil, dinî bir görüşle mukayese edilemeyip aksine ilmî bir görüşle ulaşılması gereken yeni bir incelemedir. Dinî görüş: "En ağır şartlarda Muhammed'e inanan [kişiler], sonradan yoldan sapabilirler mi?" der. Oysa ilmî görüş buna karşı: "Evet yapabilirler" der.

Biz çeşitli hareketlerde, gençlik döneminde tam bir ihlasla, sadece ölmek için bir harekete bağlanan, o hareket için şehit olmaktan başka bir amacı olmayan, ancak zafere ulaştıktan bir süre sonra ruh halleri ve hayat tarzları değişen, adeta başka insanlar hâline gelen, zaafa uğrayan kimseler görmüşüzdür. İnsan psikolojisinde bu türden bir tahlile her zaman imkân vardır. İnsan her zaman ilk başta olduğu gibi değildir; [daha doğrusu] her dönemde değişir.

İslam, başlangıçta özel bir ortak hedef ve program ortaya koymuş, çeşitli kişiler de insanî duygularla ona inanmışlardır. Bununla birlikte bu kişilerin hepsi, bu insanî duyguları sonuna kadar koruyamamışlardır. Hele bazıları çok değişmişlerdir; bunlardan birisi de en zor şartlarda, Ebubekir ile aynı şartlarda ve aynı zamanda, Muhammed'in çevresinde henüz birkaç kişiden fazla insanın olmadığı zamanlarda İslam'a inanan Abdurrahman b. Avf idi.

Ömer dönemi geçmiş, Osman dönemi gelmiştir. Bu zamanlarda İslamî hükümet birkaç kat daha değişime uğramıştır. Artık o

eski temiz Medine yoktur; Mekke artık içinde sadece cihadın olduğu zamanların Mekke'si değildir. Şimdi sadece vergiler ve makamlar vardır; etrafa dağılmış hâkimler; Mısır'da ve İran'da önemli makamlar ve meslekler vardır. Medine, başka bir Medine olmuştur. Peygamber zamanında minbere kulak verip cihat fermanı bekleyenlerden başka kimsenin olmadığı mescitte şimdi İslam imparatorluğunun ganimetleri ve servetleri toplanmıştır.

Bu servetler ve makamlar, sahabeleri o ilk halleri üzere tutamamış, bazılarının ruh halleri kesin olarak değişmiştir. Abdurrahman b. Avf büyük servet elde eden kimselerden birisidir. İbn Mes'ud, Ebuzer-i Gıffarî, Ömer, Ebubekir, Ali ve Ammar b. Yaser gibi genellikle tam bir züht ve takva sahibi olan Peygamber sahabeleri, hiçbir şekilde yoldan çıkmamışlardır. Bir başka grupta da ruhsal bir sapma sorunu yoktu, ancak bunlar bir sebeple ihanete kalkıştılar. Bunlar başlangıçta Peygamberin en sadık arkadaşlarından olan kişilerdi; bunların ilk başlardaki sadakati konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ali kendilerine makam vermeyince savaşa kalkışan Talha ve Zübeyr bunun en iyi örneğidir. Bu savaş öyle çirkin bir savaştır ki İslam tarihinin en kötü hatıralarından birisidir. Peygamberin karısını kendilerine alet edip bir deveye bindirerek Ali'nin hükümetine karşı kıyam etmişlerdir. Ali'nin hükümeti sırasında Müslüman halkın en samimi insanlarına karşı ilk iç savaşı çıkarırlar; sırf Zübeyr ve Talha makamsız kalamadıkları, vali olmadan yaşayamadıkları için.

Muaviye ve Ebusüfyan gibi görünüşte sahabeden olan bir grup daha vardır. Bunlar başlangıçta imkânları ölçüsünce Peygambere karşı mücadele etmiş, Peygamber Mekke'nin fethinden sonra bu gruba aman vermiş, bunun üzerine Müslüman olmuşlardır. Herkes bu grubun Müslüman oluşunda sadakat bulunmadığını biliyordu. Bedir savaşından kalma kinlerin tepkileri çok iyi hissediliyordu. Aslında bu grubun üzerinde fazlaca durmaya gerek yoktur; bunlar haklarında konuştuğum öteki

grupla karıştırılmaması gereken münafık gruplarının bir kısmıdır.

Her halükârda Ammar, Selman-ı Farisî,[110] Ebuzer-i Gıffarî[111] ve İbn Mes'ud[112] tarafından Sakife'deki seçimlere karşı muhalefet başlamıştır.

Ali taraftarları ona "kıyam edelim" diye teklifte bulunurlar. Ali'nin yenilgisinden sonra ortaya çıkan bir başka grup da atlı ve piyade olarak Ebubekir'e karşı ona yardımcı olmaya hazır olduklarını söyleyerek ortaya çıkarlar. Bu grup, Ebusüfyan'ın yandaşlarıydı! Ebusüfyan, görünüşte Müslüman olmuştu ve muhakkak onun gibi düşünen yandaşları ve adamları vardı. Ama İslam'ın kendi iç kudretiyle bunların baş kaldırmasına izin vermez. Bu grup, Mekke'nin fethi sırasında zorla Müslüman olan Kureyşli kâfirler ve Kureyşliler yeniden kendilerini gösterebilsinler diye bir iç karışıklık çıkarmak hevesindeydiler.

Ebusüfyan Ali'nin evine gider. Peygamberin amcası Abbas'a ve Ali'ye şöyle der: "Ey evlerinin köşesinde oturmuş olan iki hakir ve zelil adam! Eğer izin verirseniz ben bu adamı indirmek için Medine'yi piyadeler ve atlılarla doldurup seni Ebubekir'in yerine geçireyim."

Ebusüfyan'ın hedefi öncelikle kendi kuvvetiyle iş başına bir rejim getirmek, sonra da eski ailevî ihtilafları bahane ederek Ebubekir'e muhalefet etmekti.

Ali tebessüm ederekk şöyle dedi: "İslam'a olan kinin ne kadar da uzun sürmüş! Benim senin piyadelerine ve atlılarına ihtiya-

[110] İran'ın muhtemelen Mani veya Mazdek dinine mensup büyük bilginlerinden biri yaşlandığında İslam'a giriyor. Sonra İslam Peygamberine o kadar yakınlaşıyor ki onu muhacir veya ensara nispet etmek istediklerinde Peygamber "O benim ailemdendir." dedi. ("Selman benim Ehlibeytimdendir.")

[111] Osman ve Muaviye'ye karşı yaptığı daimî mücadelenin sonunda ömrünün sonuna kadar sürgünde yaşıyor.

[112] Peygamberin âlim sahabilerinden, ilk Kur'an hafızı ve tedvincilerinden, İslam tarihinin yüksek mevkili müfessirlerinden ve İslam tebliğcilerindendir.

cım yok." Böylece fitne söndü. Ali'nin bazı arkadaşları ifrati davranmakla birlikte diğerleri Ali'nin görüşüne teslim olmuşlardı. Ali: "Hükümete karşı kıyama ve muhalefete hazır olan herkes, kafasını tıraş edip benim evimde hazır olsun." dedi. (Kafasını tıraş etmek o dönemde serdengeçtilik işaretiydi. Yani o kişi hayatını feda etmeye hazır demekti.) Bu işe razı olanlar birkaç kişiden fazla değildi. Ali kıyam konusunu tekrar gündeme getirmeden sükut etti. Ebubekir'e biat etti ve son ana kadar samimi bir şekilde Ebubekir'in idaresinin savundu. Onun samimiyetinin nedeni, İslam'ın her halükarda -onun eliyle olmasa da- kendi yoluna devam edeceğini görmesiydi. Ebubekir peygamberin sünnetlerini kılı kılına yerine getiriyordu. Ebubekir'in siyasi hayatındaki temel konulardan hiçbirinde İslam'ın siyasî inanç esaslarına aykırı olan bir şey yoktu. Bu yüzden samimi bir şekilde Ebubekir'i müşavirlik ediyordu[113].

Ebubekir'in siyasi hayatı iki yıldan fazla sürmedi. Onun yaptığı en büyük iş, "ehl-i ridde" kargaşasını yatıştırmasıydı. Ehl-i ridde, "Biz peygamber için zekât veriyorduk. Oysa siz de bizim gibisiniz ve size vahiy filan da gelmiş değil. Öyleyse size zekât vermemize gerek yok. O, Allah'ın peygamberi olduğu için, istediği her şeyi, hatta hayatımızı ve varlığımızı bile bizden almaya hakkı vardı!" diyen kabilelerden kimselerdi. Eğer bu söz İslam'ın nüfuzu altındaki bölgelerde yayılsaydı, İslam siyasî bir teşkilat olarak ortadan kalkmış olacak ve sadece bir düşünce tarzı olarak kalmış olacaktı.

Ebubekir derhal mutlak bir irade gösterdi. O dönemlerde hiç şüphesiz İslam'ın en büyük askerî kahramanı olan Halid b. Velid'i, bir orduyla ehl-i ridde ile savaşa gönderdi ve Halid bu savaşların tamamında galip gelid.

Ebubekir'in prestijini artıran ikinci iş, peygamberin vasiyeti ile amel etmesiydi. Peygamber ölümünün son günlerinde, 20

[113] Bu ve benzeri konularda münhasıran Ehlisünnet hadislerinden istifade edilmiştir. (Derleyen)

yaşında bir genç olan Üsame b. Zeyd'i, Bizanslılarla yapılan savaştaki ordunun komutanı yaptı. Bu savaş, İslam'ın en büyük savaşlarındandı. Bu yüzden savaşın komutası ashabın yaşlılarından birinin kontrolünde olmalıydı. Oysa Peygamber genel beklentinin aksine, sosyal bir şahsiyeti olmayan yirmi yaşında bir genci seçip, sancağı bizzat Üsame'ye verdi. Peygamber bizzat katılmadığı savaşlarda, sancağı başka bir kişiye verirdi ve bu jest, askerî komutanlığın o kişiye verilmesi demekti.

Peygamber sancağı kendi eliyle Üsame'ye verdi. Ölümle sonuçlanan ateşli hâlinde, son nefesine kadar daima "Üsame'nin ordusunu takip edin" diye tekrar etti. Sahabeler, kendi şahsiyetleri ve geçmişleriyle, yirmi yaşında bir gencin sancağı altına girmek zorunda kalmaktan dolayı rahatsızdılar.

Peygamber her nasıl olursa olsun bu sorunu onlar arasında çözüme kavuşturmakta kararlıydı. Ona göre komutanlığın, askerî ve siyasî sorumlulukların mutlaka idarî hiyerarşiye göre olmasını gerekmiyordu; aksine bu sorumluluk kişinin şahsî ve zatî kabiletiyine göre olmalıydı. (Ahlâkî ve ilmî makamların bile idarî olarak tanzim edildiği günümüzün aksine.)

Peygamberin ölümünden sonra onun sadık sahabeleri, şimdi meydan Kureyş yaşlılarının elinde olduğu için "Acaba bu topluluk eskiden de istedikleri gibi, Üsame'yi azledecekler veya bu savaştan çekilecekler veya başka birini onun yerine gönderecekler mi?" diye kaygı içinde sarsıntı geçiriyorlardı.

Gerçekten sadık olan sahabeler, Peygamberin sözü ile amel etmek istiyorlardı. Ebubekir de bu grubun isteğine olumlu cevap verdi. Yani iş başına geldikten hemen sonra Üsame'nin ordusunun savaş cephesine gidişini ilan etti. İnsanlar İslam'ın geleceğinden umutluydu. Öte yandan ehl-i ridde'yi ortadan kaldıran Halid b. Velid'in geri dönmesiyle birlikte tüm kabileler itaat etmişlerdi.

Ebubekir'in şahsiyetine siyasî bakımdan ağırlık kazandıran bir başka mesele, onun şahsî hayatıydı. O son nefesine kadar tasav-

vur edilemez takvasını en üst seviyede devam ettirdi. Kendisi Kureyş eşrafından olmasına rağmen, yönetimde iken bile bir zahit gibi davranıyordu.

Mekke'den Medine'ye gelmiş olan sahabeler, zengin kesimden idiler; Medine'ye gelince çoğu fakir oldular. Çünkü servetlerini ve sermayelerini yanlarında getirememişlerdi. Ebubekir de bu tür kişilerdendi. Ayakkabısı hurma bağıyla bağlanmış, kılıksız bir köseleden ibaretti. Ebubekir -halife olduğu sıralarda bile- rivayete göre bir Yahudi veya bir Müslüman adına çalışıyor ve ücret alıyordu. Sahabeler: "Bu iş Müslümanlarını vaktinin telef edilmesidir. Bundan dolayı iş karşılığı o Yahudi'den almış olduğun ücreti Müslümanların hazinesinden al ve hilafet makamına otur da halkın işleriyle uğraş." dediler.

Ebubekir durumu şöyle izah ediyordu: "Hangi gerekçeyle? Halka hizmet karşılığında hazineden maaş almaya iznimiz yok. Hilafet işi, halka nasihat ve rehberlik etmekten; cihat için seferber olmaktan, marufu emredip münkeri yasaklamaktan başka nedir ki? Bu işler ise, her Müslüman bireyin vazifesidir." Onun gerekçesi buydu; ne ki ashab ile meşveret ederek şahsî işlerini bırakıp hilafet işine başlamaya ve bunun karşılığını devlet hazinesinden almaya karar vermişti. Bu, İslam'da halife için konulan ilk kamu maaşıdır.

Onun konuşma ve davranış tarzı da İslamî şahsiyetini artırıyordu; üstelik son derece mütevazı ve müşfikti.

Atanmasından sonra irad ettiği ilk siyasi hutbe, onun İslamî ve ahlâkî şahsiyetini gösterir. Der ki: "Ben size rehber olarak seçildim, ama sizden daha iyi değilim. Sizden birinin bu makamı alıp beni rahatlatmasına daha çok sevinirdim, ama her hâlükarda iş benim üzerimde kaldı. Eğer bende bir eğrilik görürseniz, onun doğrultmanızı umarım."

Sonra adı tarihe geçmemiş meçhul birisi şöyle der: "Eğer eğri gidersen, ben seni kılıcımla düzeltirim." Bunun üzerine

Ebubekir şöyle dua eder: "Allah'a şükür ki Muhammed ümmetinde halifeyi kılıçla düzeltecek olan birileri var!"

Sonra: "Daima beni aldatan bir şeytanım var; benim ona aldanmamam için bana göz kulak olunuz." dedi. Bir yandan bu ahlâkî ve siyasî tevazu, bir yanda da siyasi sorunlardaki o kararlılık ve maharet Ebubekir'i, aynı zamanda kendisi de yönetim iddiasında bulunan ve muhalif kanadın rehberi olan Ali'nin katlandığı bir yönetici yapmış ve Ali, bu iki yıllık süre zarfında tam bir samimiyetle onunla işbirliği yapmıştır.

Ebubekir'in yaptıklarında görülen tek zaaf, Halid b. Velid meselesidir. Halid b. Velid İslam'ın kahraman komutanıdır. O'nun ve Sad İbni Ebi Vakkas'ın kılıcı, İslam'ın büyük zaferlerinin çoğunu kendilerine borçlu olduğu kılıçlardır. Halid, Ebubekir'in izniyle ehl-i ridde ile savaşa gidince, ridde'nin reislerinden olan Mâlik b. Nuveyre, ona teslim olmuş ve barış kararı alınmıştır. Halid barış konusunda konuşmak için Malik'in çadırına girer. Bu esnada, Halid'in sertlik ve heybetinin şöhreti bütün Araplar arasında yayıldığından, Malik'in karısı onun varlığından ürkmüş, görüşmelerin neticesinden yana korku içinde çadırın bir kenarında durmuş, yüzü açık bir şekilde, oldukça endişeli bir hâlde görüşmelere kulak vermektedir. Görüşmeler esnasında Halid'in gözü bu kadına takılır. Kadının hayranlık uyandıran güzelliği ve cezbedici yüzü, o sırada Halid'i barış görüşmelerinin devamından alıkoyar. Malik sohbet esnasında durumun farkına vararak Halid'in kaçamak bakışlarını görür. Görüşmeler uzadıkça, Malik, Halid'in daha fazla bahane peşinde olduğunu, onun barış ve sebatına razı olmadığını anlar. Malik ne kadar yumuşak önerilerde bulunursa bulunsun, Halid'ten daha sert cevaplar alır. Aslında Halid bazen onun sözlerini dinlememektedir. Çünkü Halid'in cevapları onun söylediği sözlere uygun değildir. Malik olanları anlar ve tebessüm ederek karısına "Bu adam beni öldürecek" der. Vaziyet anlaşılınca Halid, hiç duraksamadan hemen o anda barış görüşmelerinin yapıldığı çadırda Malik'i öldürür ve aynı gece Malik'in

karısına sahip olur. Bu haber İslam'da ve Müslümanlar arasında hadsiz hesapsız bir nefret uyandırır. Özellikle de Medine'de, daha geçen yıl Muhammed'in takvasıyla idare ettiği Medine'de. Kabileler arasında bu kadar barış, dostluk ve hayır mesajı vermesi gereken İslam'ın ilk askerî komutanı, kabilelere bu şekilde davranır. Bu durum İslam'ın haysiyeti için, hem dış prestij bakımından hem de son derece hassas bir ahlâkî esasın ihlâli açısından- üstelik böyle bir konumda iken, büyük bir sıkıntı oluşturur.

Ömer, Ebubekir'den Halid'i cezalandırmasını ister. Ebubekir düşman karşısında Halid'in kılıcına ihtiyaç duyduklarına inanmaktadır. Ömer, hayatının son anına kadar Ebubekir'e bu konuda baskı yapar. Ebubekir ile Ömer arasındaki ihtilaflardan birisi işte bu Halid meselesidir. Ömer, Halid'e bir ceza vermeyi uygun görür ve iş başına gelince ilk iş olarak Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Halid'in azline dair bir fermanla cepheye gönderir. Halid zaferle sonuçlanmak üzere olan büyük bir savaşın tam ortasındadır. Buna rağmen Ömer, Ebu Ubeyde'ye şöyle emir verir: "Oraya varınca eğer Halid'i düşmana karşı zaferin en son anında dahi görsen son kılıcı indirmesine izin verme. Sancağı ondan al ve onu Medine'ye yolla."

Ebu Ubeyde böyle davranmadı. Çünkü Halid'e ulaştığı zaman, onun azledilmesi emrini yerine getirseydi, İslam ordusu büyük bir darbeyle karşı karşıya kalacaktı. Ebu Ubeyde, Halid'in zafere ulaşmasından sonra emri gösterip onu Medine'ye gönderdi. Her hâlükârda Ebubekir'in Halid konusundaki görüşü İslam'ın yararına sonuçlansa da onun bu konudaki hüküm verme tarzı, Ömer ile Ali'nin ittifakla kabul ettiği bir şekilde değildi. İşte bu, Ebubekir'in zaaf noktalarından birisidir[114].

Ebubekir'in ilginç bir işi de halife tayini meselesidir. Bundan

[114] İslamî ölçülerden sapma bazen anlık bir fayda ve menfaat için olsa da ne yazık ki uzun vadede telafisi mümkün olmayan izler bırakmaktadır. (Derleyen)

dolayı Ebubekir'in bu konudaki girişimini kabul edemeyiz. Eğer bir halef atama meselesi söz konusu idiyse, buna herkesten çok Muhammed'in hakkı vardı, Ebubekir'in değil. Hangi gerekçeyle mi? Muhammed sadece peygamber olduğu için değil, çünkü Muhammed'in iki makamı vardı: Birincisi o, kendi toplumunun siyasî rehberiydi, oysa demokratik usullere göre bir toplumun rehberi kendi halefini seçemez; "icma" söz konusu olduğu için de "atamanın" bir anlamı yoktur. Bir de o, bir "mekteb" ideologuydu ve bir ideolog, en demokratik hükümetlerde dahi bizzat her hangi bir kişiyi topluma veya gruba önerebilir. Demek ki bir ideolog kendisini bir varlık olarak dayatabilir. Dolayısıyla Muhammed bir mekteb ideologu olarak, siyasî bir rehber olarak kendinden sonra birisini atama yetkisi olmamasına rağmen, her hangi birisini kendi yerine seçebilirdi. Oysa Muhammed kendi demokratik hakkını -yani bir ideolog olarak halife seçme hakkını- kullanmadı.[115]

Söylediğimiz gibi, Ebubekir Ömer'i görevlendirir. Bu nedenle Ömer'in hükümetinin temeli, Ebubekir'in görevlendirmesine dayanır. Ebubekir, Ömer'i ölümü sırasındaki bir toplantıda seçer, Ömer âdet gereği camiye gelerek Halife'nin mektubunu halka okur ve halktan biat alır. Benim bu konuyla bir işim yok. Ama Ebubekir kendi gidişinden sonra halef meselesini -kendisi bu durumu Ali'nin aleyhine kanıt olarak kullandığı hâlde- hangi hakla icmaya bırakmamış ve halk için bir halef tayin etmiştir? Bu, Şiîlerin çok fazla dikkate almadıkları bir eleştiridir. Çünkü Şiîler seçimi kabul etmediklerinden bu atama meselesine karşı o kadar hassas değildirler. Oysa seçimi kabul eden, seçime inanan bana ve tarafsız olan herkese göre, "Ebubekir'in hangi usule, sünnete ve yönteme göre halife atamaya kalkıştığı"

[115] Tarihin en açık gerçeklerinden biri Ali (a.s)'ın Gadir-i Hum'da Peygamberin halifesi olarak tayin ve seçimidir. "Ben kimin velisi/dostu isem Ali de onun dostudur." Doktorun bu konudaki yazılarıyla ilgili daha çok bilgi için külliyattaki 26 numaralı *Ali* kitabına ve Allame Eminî'nin yazdığı "*el-Gadîr*" eserine müracaat edilebilir. (Derleyen)

meselesi dikkate değer bir meseledir. Bu konuda bir tek yöntem vardır. O da kendisinin de seçildiği şura ve icma ile seçilme yöntemidir. Peygamber dahi kendisine halef seçmemişken, bir atama yapılması söz konusu olamaz. Üstelik kendilerine halef seçmelerine dair Kur'an'da bir hüküm yoktur. Öyleyse o, hangi ölçüyle göre halef atamaya kalkışmıştır? Artık bu gelenek koyulmuştu ve bu durum sonraları iş başına gelen siyasî rejimler için bir ölçü oldu. Böylelikle icma, şura ve serbest seçim ilkesi ortadan kalktı ve Ömer iş başına geldi.

Ömer'i herkes tanımaktadır. Ona bu şöhreti kazandıran şey heybeti ve sertliğidir. İkincisi usullere son derece bağlı ve çizgisinden sapmaz oluşudur. Onda inandığı bir ilkeden en küçük bir vazgeçme, kolaylaştırma ve sapma söz konusu değildir. Üçüncüsü Ebubekir'e nispetle daha fazla zeki, uyanık ve seçkin oluşudur. Dördüncüsü aşırı siyasî cesaretidir. Bir karar aldığında, o karar ne denli olgun ve planlı olursa olsun, onu uygulamakta son derece cesur davranır. O çağda, henüz Medine'de bulunan ve düzenli ordusu olmayan İslam gibi bir nizamın, bir anda ve hiç beklenmedik bir şekilde bu orduyu dünyanın iki askerî imparatorluğuna saldırtması ve iki orduyla savaşıp zafer kazanması tasavvuru mümkün olmayan bir şeydir. Bu iki orduyla savaşa kalkışmak bir tür sağlam askerî cesareti ve korkusuzluğu anlatır. Bunlara karşı kazanılan zafer de onun tarihte benzeri olmayan büyük askerî cesaretini gösterir.

Ardından İran savaşlarında, Müslümanların İran'daki fetihlerinin gerçekleşmesi için nasıl yerinde öngörülerinin olduğunu görürüz. Yeni şehirler, yeni garnizonlar, idarî ve teşkilat yönünden yeni askerî ilişkiler, Medine'de İran'la ilgili özel danışmanların varlığı, bütün bu askerî altyapı hazırlıkları, birkaç Hicaz Arab'ının iki büyük imparatorluk karşısındaki zaferi için yapılmıştır.

Arap ordusunun hareket ettiği sırada, bu düzensiz ordunun İran'a veya Roma'ya karşı savaşa gitmesi, bu düzensiz ordunun askerî teçhizat bakımından, bir süre önce Bizans'ı fethetmiş

olan dünyanın en güçlü ordusuna (İran) saldırması hiç kimseye makul görünmüyordu.

Ömer'in hayatının siyasî dönemi, oldukça tehlikeli ve çok hızlı bir virajdır. Bu tehlikeli viraj, esasen İslam'ın mevcudiyetini ortadan kaldırabilecek bir risk almış olmasıdır. Çünkü o savaşı kaybetmiş olsalardı, hiç kuşkusuz İran ordusu Medine'yi viran ederdi. Ama her hâlükârda bu meseleler bir şekilde önceden öngörülmüştür. Ömer, İran'ın ve Roma'nın (Bizans'ın) yaşadığı iç sorunları ve onların içinde oldukları ruh hâlini inceden inceye analiz eden bir öngörüyle bu saldırıları gerçekleştirmiş; onların bu tehlikeyi hissedebilecek ruh sağlığına sahip olmadıklarından ve onu savuşturmak için akıllıca bir karar veremeyeceklerinden emin olmuştur. Nitekim onun öngörüsü doğru çıkmış, bir anda bu şehrin doğusundaki ve kuzeyindeki iki imparatorluk, bu küçük çöl şehrine, etrafı sadece ve sadece irili ufaklı birkaç kabileden oluşan Medine'ye eklenivermiştir.

Medine'nin durumu kendi kendine değişir; o zamana kadar ahlâkî, fikrî, kabilelerle iç sınırlardaki askerî ve siyasî çabaların merkezi olan Medine, artık evrensel bir askerî ve siyasî merkeze dönüşmüştür. Şimdiye kadar görevler, sadece Müslüman olan her kabileye onlara dini öğretmesi için bir misyoner göndermekten veya savaşlarda kendisi savaşa katıldığı hallerde, kendi yerine Medine'de bir kişi bırakmaktan veya birisini ordu komutanı yapıp savaşa göndermekten ibaretti. Ama İran'ın fethiyle birlikte bir anda önemli vazifeler meydana geldi. Ömer'in en büyük problemi, bu yeni hükümetin idaresiydi. Bu hükümet Ebubekir ve Peygamber zamanının aksine, yeni ve bilinmeyen ülkelerde hassas görevlere sahipti ve esasen o zamana kadar Arapların sahip olmadığı sorumluluklara sahipti.

Örneğin bu zorluklardan birisi de İran'ın idaresiydi. İran devlet divanındaki karmaşık kanunlar, İran'ın çeşit çeşit vergiler için düzenlenmiş defterdarlık sistemleri... Çünkü Araplar esasen kişi başına alınan bir vergiden başka vergiler hakkında bir şey bilmiyorlardı. Zaten karmaşık bir ekonomisi olan herkesin hay-

van sahibi olduğu bir ülkede kişi başına vergi konması mümkün değildi.[116]

Ömer bu amaçla, akıllıca bir işe el attı; zaten başka bir yolu da yoktu. Çünkü her şeyden önce bu ülkenin idare edilmesi, ikinci olarak da vergilerin İslam hükümetine ulaşması gerekiyordu. Çünkü bu geniş ülkeyi yönetmesi gereken, iç ve dış karışıklıklar karşısında direniş göstermesi gereken bir hükümetin paraya ihtiyacı vardı. Bunun da ötesinde Araplar karmaşık bir ekonomik sisteme sahip değillerdi ve (ekonominin ne olduğunu) bilmiyorlardı.

Arap hükümetinin, Medine'de, İran ile ilgili meseleler konusunda karar almak için teknik danışmanlık ve iş birliklerine başvurduğu İranlı danışmanları vardı.

İkinci olarak Mezopotamya'da, yani İran sınırında, bu geniş ülkeyi gözetim altında tutmak ve askerî operasyonların devamını sağlamak için Kûfe ve Basra'yı askerî bir üs yaptı. Bu, onun İran sahasını en hızlı ve en doğru şekilde doğrudan ve yakından kontrol altında tutabilmek için yaptığı en önemli ve en hassas askerî işlerden birisidir.

İslam'a pek çok hizmetler etmiş olmakla birlikte, her hâlükârda ona getirilen eleştiri, İslam'da ilk defa bir ırka ayrıcalık tanımasıydı. Ömer'in adaleti insanlık tarihinde dillere pelesenk olmuştur ve muhakkak ki insanlık tarihinde Ömer gibi bir hâkim gelmemiştir ve hiç şüphesiz insanlık tarihinde o yıllardakine benzer bir siyasî hükümet de var olmamıştır.

Şimdi İslam'ın başlamasının üzerinden yirmi yıl geçmişti. Bu yirmi yılda gençler yaşlanmış, mücahitler emekli olmuşlardı. Savaşlar ilk zamanlardaki gibi değildi. Muhacirler etkisiz hale

116 Yeni Çağ'da ve burjuvazide "baş"ın önemi yoktur. Bilakis mevcut durum ilgilenmeye değerdir. Besicilik hayatında baş önemlidir. Çünkü bir kişi kendi ekonomik hayatının durumu ile hareket eder. Her şey kendisine bağlıdır. Bundan dolayı besicilik ekonomisinin ve Arap kabilelerinin oradaki fertlerle İran'ı yönetebilmelerine imkân yoktur.

gelmişlerdi. Öte yandan Peygamber zamanında, uyumsuz ve şekilsiz bir topluluk olan toplum, artık düzenli bir toplum hâline gelmişti. Düzenli bir toplumun artık savaşlar konusunda geçmişte uyguladığı usulleri, yani ele geçirilen her ganimetin onu elde eden kişi tarafından alınmasını uygulaması mümkün değildi. Bu, zulme sebep olan, düzenli ve medenî bir toplumun ruhuna aykırı bir durumdur. Toplum bu şekilde, kendine has inançların şeklini kaybederek zenginliğe meyleder; kâfirlerin inançlarına ve kılıçlarına değil.

Bir de hassas siyasî görevleri olan ama savaşlara katılmamış bulunan bazı kimselerin aç kalması gerekiyordu. Peygamber cihada gidince liyakatli birini Medine'de bırakırdı. Bu kişinin sorumluluğu, savaşa katılan birisinden daha hassas ve daha fazla idi. Çünkü böyle bir durumda, Peygamberin yokluğunda münafıklar, Yahudiler ve İslam muhalifleri içeriden ortalığı karıştırıyorlardı. Bundan dolayı, gece gündüz daha çok sorumlulukla karşı karşıya kalıyordu ve savaş ganimetlerinden pay alamıyordu. [Yine aynı şekilde], emekli olmuş ve bu toplum üzerinde hayat hakkı bulunan kimselerin de maaşlarının olması gerekirdi. Öyleyse savaşa katılmak ve savaş ganimetleri elde etmek İslam toplumunun temeli olamazdı.

S- Bir mesele var, bu mesele zamanın zaruretidir.

C- Bunun bir eleştiri olduğunu söylemedim. Aksine bazıları toplumun bu makul zaruretinin taraftarı idiler. Toplumdaki değişiminin, bazı kimselerin başkalarından daha fazla hak sahibi olmaları ve bundan dolayı kişilerin haklarının ve şahsiyetlerinin aralarındaki gelir farklılığına göre ölçülmesi gibi bir zarureti ortaya çıkardığı doğrudur. Daha çok hizmet etmiş birisinin, sosyal şahsiyeti ölçüsü gereğince daha fazla maaş elde etmesi makul bir meseledir. Ömer de böyle bir iş yapmış ve kişilerin haklarını kendilerine vermiştir. Mutlak yönetimden ve mutlak bir ortak hayat taraftarı olan bir kimse, burada İslam'ın veya Hıristiyanlığın, herkesin kendi liyakat ve şahsiyeti ölçüsünde topluma yardım edeceği, ama başkaları kadar toplumdan pay

alacağı, topluma yardımın parayla ölçülmeyeceği, onun yerine bir asaletle ölçüleceği bir toplum inşa etmek için geldiğine inanır. Tıpkı Peygamberin kendi zamanında ve İsa'nın havarilerinin zamanında olduğu gibi. Mutlak paylaşıma inanan ve bu usûl üzere düşünen kimseler, Ömer'in yaptığı bu işi, adilane bir ayrımcılığın, aynı zamanda adaletsiz bir ayrımcılığa neden olduğu iddiasıyla eleştirmişlerdir. Eleştiri konusu edilen bu durum genel bir kanı olmayıp aksine çoğu Ömer'in yaptığını kabul eden, onu öven, özellikle de Peygamber evladının daha çok hakka sahip olduğuna inanan bir kısım Şiî'nin de teyit ettiği bir eleştiridir. Bugün Selman hakkında elimizde bulunan belgelerden birisinde Ömer, Selman'a da Ehlibeytin bir üyesi olarak yer vermiş ve üç bin veya dört bin dirhem maaş bağlamıştır.

S- Kâfirlerin kadınlarına sahip olup onları da mallar arasında saydıklarına göre, burada zina meselesi gündeme gelmemiş midir?

C- Zina nedir? Zina, bir toplumda mevcut olan meşru kanunlara göre gerçekleşir. İslamî bir toplumun kanunlarına [göre] zina sayılan [bir durumun], İslamî olmayan bir toplumda zina sayılmaması mümkündür. Mesela günümüzde Avrupa'da "concubinage" adı verilen bir mesele mevcuttur. Bir adam concubinage'da bir kadınla resmi evlilik yapmadan ahlâkî bir anlaşma gereğince birlikte yaşar.[117] Eğer ahlâkî bir anlaşma varsa, bu şekilde yaşar ve hatta çocuk sahibi bile olabilir, yoksa birbirlerinden ayrılabilirler. Günümüzde Jean Paul Sartre ve Simon Dubouir'ın durumları böyledir. Bu adet Avrupa'da yaygındır; oysa böyle bir durum velev ki zina sayılmasın, bir doğu ülkesinde hiçbir şekilde kabul görmez.

[117] Doktora ait bu tabirler zina fiiline meşruiyet kazandırma konumunda değildir. Sadece Batı toplumlarındaki acı gerçeği ifade eder. (Derleyen)

SELMÂN-I PÂK
VE
İRAN İSLAM'ININ İLK MANEVİYAT TOMURCUKLARI

"Selman'ın bildiğini Ebuzer bilseydi kâfir olurdu"

(İslam Peygamberi)[118]

Beşerin sözleri arasında böyle anlamlı ve güçlü bir cümle zor bulunur.

Bir yanda "göklerin melekûtunda yeryüzündekinden daha ünlü olan" değerli Peygamber dostu Ebuzer, öbür yanda Selman. İkisi arasındaysa ağır kelime "küfür"!

Muhammed'in, Ebuzer yüksek bir düşünceye ve büyük bir kalbe sahip olmadığı için İslam'ı olduğu gibi değil de onun beğenip kabul edebileceği şekilde ona gösterdim, demek istediğini söylemek çok ahmakça olur. Çünkü böyle bir aldatmacanın Muhammed'in makamına yakışmaması bir yana, bunun açıkça dile getirilmesi sıradan akıl ve maslahattan da uzaktır.

Bu sözün derecesi bu zanların fevkindedir.

İzin verin, bu anlama ulaşmak için biraz araştırma yapalım. Önce iki şeyi birbirinden ayırt etmeliyiz: Birincisi insanı, ikincisi insanın düşünüp haberdar olduğunu; bilgelerin tabiriyle, âlim ve malumu.

İkinci husus ise "derinlik" ve "boyut" kavramlarını birbirinden ayırmak ve ikisini ayrı ayrı düşünmek gerektiğidir.

İki boyuttan fazlasını, uzunluk ve genişlikten ötesini idrak edemeyen canlılar vardır. Sürüngenler böyledir. Biz, bir şeyin üç boyutunu kavrarız. Tabiattaki şeylerin boyutlarının sayısını uzunluk, genişlik ve yükseklik diye üç boyutla sınırlı kabul

[118] *Bihâr*, c. 8, çeşitli rivayetlerde.

etmemiz için hiçbir mantıklı delil mevcut değildir. Hangi nedenle bir şey üç boyuttan fazlasına sahip değildir? Belki bir şeyin boyut sayısı çok daha fazladır, belki de sonsuzdur. Evet, sonsuz. Varlıktan söz ediyoruz, akıldan değil. Biz beş pencereden dışarıya bakıyoruz, eğer başka bir pencere daha olsaydı başka şeyleri de görürdük.

Bir anlam (ide) de "derin" ama tek boyutlu olabildiği gibi tam tersine "sade" ama çok boyutlu olabilir.

Mevlana'nın şu sözü çok derindir, ama bir boyuttan fazlasına sahip değildir:

> *"Pek su arama, susuzluk ele geçir ki*
> *Yukarıdan aşağıdan senin için sular kaynasın."*

Tek anlamı fark eden bu sözü anlar. Bu bir tek anlamı fark edemeyenin eline hiçbir şey geçmez ve çoğu zaman da onu yanlış ve saçma zanneder.

Mevlana'nın şu sözüne gelince:

> *"Ney, kanla dolu yoldan söz ediyor,*
> *Mecnun'un aşk inleyişlerinden söz ediyor."*

Bir boyutu şudur: Ney, kan ağlayan, yalnız ve kederli bir çobanın hikâyesini anlatıyor. İnleyişleri aşk inleyişidir ve anlattığı derttir. Fakat başka bir boyutta, işin içinde ne ney vardır, ne neyzen, ne aşk, ne de kan ağlayan bir yürek. Başka bir hikâyedir anlatılan; inleyen insandır; aslından uzak kalmış, bu gurbet harabesine düşmüş, alıştığı vatanına doğru gönlü kanatlanmıştır. Bu tarafta düşünen Eflatun vardır, o tarafta inleyen Mecnun vardır.

Bizim Hâfız, ikinci sınıf şairlerden daha güzel gazel söyler. "Şiiri, Hâcû'nun şiir tarzındadır." "Söz üstadı" Sa'dî'nin güçlü pençesinde kelime ve tabirlerin daha uysal hale geldiğini rahatlıkla anlamak mümkündür. Bütün bunlara rağmen Hâfız nerede, Selman, Hâcû ve hatta Sa'dî ve Firdevsî nerede? Niçin? Çünkü Hâfız'ın şiiri çok katmanlıdır. Öbür taraftan, yüzeydeki

katmanı gören, alttaki katmanı onunla kıyaslayamaz. Çünkü katmanlar birbirine benzemediği gibi, bazen şaşırtıcı bir şekilde birbirinden uzak ve bazen de birbiriyle çelişiktir.

Hâfız'ın anlatımı konusunda Henri Bergson'un Descartes felsefesi hakkında söylediğini söylemek mümkündür: "Onun eseri tabiat gibidir. Derinliklerine indikçe, ondan yeni bir kesit aldıkça yeni bir şey elde ederiz[119]."

Şu söze bakın, ne kadar sıradan söylemiş ve aynı zamanda ne kadar sıra dışı: Bir melektim, Âdem beni "yüce cennetten bu harap diyara getirdi" ve bu harap diyarda:

"Tûba gölgesi, hurinin gönül alışı ve havuz kenarı,
Senin mahallenin arzusuyla çıkıp gitti aklımdan."

Bir köşeden bu söze baktığımızda, cennetten düşmüş bir insanı görürüz. Onun gözü, aklı baştan alan saçlarla, gönlü avlayan gözleri görmüş, kudretli bir aşk onu yakmaya başlamış, onu adeta esir almıştır. Öyle ki geçmişini unutmuş, büyüleyici ve aklı baştan alıcı güzelin mahallesinde öylesine esir olup kendini kaybetmiştir ki tûba gölgesi, hurilerin okşayışları, Kevser havuzunun kenarı ve o kutsal gül bahçesi tamamen aklından çıkıp gitmiştir...

Yerimizi değiştirip başka bir köşeden bakınca başka bir hikâye okuyoruz: Cennetten sürülmüş, bu zorluklarla dolu bela diyarına düşmüş ve burada, naz ve rahatlık içinde büyümüş şehzadeyi Buda'ya dönüştüren çeşitli "imtihan" ateşlerinde eriyip pişmiş, olgunlaşıp yüceliklere kanatlanır olmuş bir insan söz konusudur. Sürülüp geldiği yücelerdeki yuvasına ve kutsi âlemin göğüne hep dönme arzusu taşıyan kuş, bugün artık kanatlanınca asıl yuvasından daha yükseklere yükselir. Ne korkaktır, ne tamahkâr. Ne cehennem ateşinden korkar, ne cennet nimetlerine heveslenir. Rabbanidir, Allah âşığıdır. Allah için Allah'a tapar. Taptığı için ücret istemez. Onun yanı başında huzura

[119] Bergson, La philosophie, p. 3, Paris 1933.

ermek için onun eşiğinde ölmek ister. "Can gibi gülüşsüz ve ağlayışsız" olur. Tûba gölgesini, havuz kenarını, hepsini tamamen unutması tabiidir.

Söz ustalarımız, sanatkârca ifade odur ki duyulduğunda "dinleyenin zihni mümkün olan herhangi bir yola gider"[120] diyerek bu hususa işaret etmişlerdir.

İnsanlar da anlamlar, şeyler ve tabiat gibi böyledir. Meşhur Fransız yazar ve düşünür André Gide vereme yakalanınca doktorlar onun çok kısa bir ömrünün kaldığı tahmininde bulundular.

Bu dünyanın renkleri, sıcaklıkları ve ilginçlikleri artık onu meşgul edemez, ona güç veremezdi. Öte dünyanın anlam ve kavramlarına da o kadar aşina ve bağlı değildi ki oradan güçsüz ruhu, cismi ve sinirleri için güç alabilsin. Onca görkem, renklilik ve medeniliğine rağmen Paris'i terk edip güneş ve çöl ülkesi Cezayir'e, tabiatın insan müdahalesiyle pek az bozulduğu yere gitti. Orada dehasıyla, iki gözü için iki bakış meydana getirdi, yeni bir boyut görebilen iki yeni bakış: Her şeyde, toprağın simasında, meyvede, zarif kristal kadehlerde, kalın toprak kâselerde, ipek döşekte uyurken, buğday tarlalarında, otlar üzerinde uyurken, ıssızlıkta mehtabın ışıklarıyla süslenmiş yollarda, bedevi ve garip dağların içinde kaybolan kıvrımlı yollarda...

O, bu iki yeni bakışıyla, yeni hiçbir şey görmediğimiz şu bizim yerde ve gökte gördüğünü anlattı. Eserine verdiği isim, biz Müslümanlar için ilginçtir: "Dünya Nimetleri". Kur'an'ın şu ayetiyle başlar: "...Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarır..."[121]

[120] Bu söz Taftazânî'nin *Mutavval*'inde, kinaye için söylenmiştir olmakla birlikte, anlam kapsamını genişletecek olursak işimize yarayacaktır.

[121] Bkz. *Les NourrituresTerrestres et les Nouvelles Nourritures*. Bu eser, Hasan Hunermendî tarafından güzel bir Farsçayla tercüme edilmiştir. Yazar bu adı, "Mâide" suresinin etkisiyle, "...Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" (5/Maide Suresi 112) ve "Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir..." (5/Maide Suresi 114) ayetlerinden almıştır.

André Gide bize bu varlıkta yeni bir boyut veya boyutlar bulmak için "azametin baktığın şeyde değil, senin bakışında olmasına çalış" diye öğretir.[122]

[122] Sanıyorum, *Dünya Nimetleri*'ndeki düşüncesinin temelini maddî nimetlere, somut ve tabii güzelliklere ve beşeri arzu ve heveslere dayanan André Gide, kendi deyişiyle gençliğini birçok içsel zincirlere bağlayan Hıristiyanlık öğretilerine karşı bir isyan eder ve bu öğretilerin rağmına, maddî ve tabii güzellik ve nimetleri öven ve insan duygularına önem veren Kur'an'a yönelerek "dünya nimetleri" tabirini Kur'an'dan alır. O, Hıristiyanlığın inananlara yüklediği zahidane ahlâk öğreti ve prensiplerinden bunalışını ve romantik edebiyatın övdüğü hüznü *Dünya Nimetleri*'nin her yerinde açığa vurmuştur:

"Edebiyatımız, özellikle Romantizm dönemi edebiyatı, hüznü övmüş ve yaymıştır. Üstelik bu, insanı en iftihar dolu çabalara sevk eden bir hüzün değil, bilakis malihulya ve sevda adı verilen ve şairin alnını haddinden fazla soluklaştırıp bakışını kederle dolduran hüzündür. Bu hususta "günün modası"nın ve genel geçer eğilimin de payı vardır. Mutluluk, müptezel görünürdü ve ahmakça ve hayvanca bir sağlığın göstergesi sayılırdı. Hüzün ise ruhaniliğin göstergesi ve dolayısıyla derinliğin göstergesiydi (*Dünya Nimetleri*, s. 256). Hıristiyanlığın zahidane öğretileri hakkında da şöyle der:

"Hikmetleri? Ah! Hikmetleri. En iyisi onlara fazla önem vermeyelim. Hikmetleri, mümkün olduğunca az yaşamamız, her şeye karşı kötü zan beslememiz ve her şeyden uzak durmamız.

Bunlar, çocuklarına şu tür saçma sapan tembihlerde bulunan annelere benziyorlar:

Salıncakta bu kadar hızlı sallanma, ip kopar.
Şu ağacın altında durma, yıldırım düşebilir.
Otların üstüne oturma, elbisen kirlenir.
Bu yaşta bundan daha akıllı olmalısın.
Sana kaç defa söyleyeceğim.
Masanın üstüne dirsek dayanmaz.
Bu çocuk dayanılmaz!"

(*Dünya Nimetleri*, s. 266)

Şu sözlerde, zahidane kayıtlardan kaçış ve tabiata yöneliş açıkça görülmektedir:

"O hâlde ben tabiata tanrı diyorsam, daha fazla kolayıma geldiği içindir, bir de din âlimlerini kızdırdığı için. Çünkü sen, bunların tabiata gözlerini kapadıklarının veya tabiatı seyrederken onu nasıl irdeleyip inceleyeceklerini bilmediklerinin farkındasın. Bostancı arabası, Cicero'nın tarihî dönemlerindeki güzelliklerden daha büyük bir hakikati taşır. Bil ki tabiatın tarihinde Tanrı'nın sesini nasıl da duyarsın. Bununla yetinme, yoksa dilsiz dinlemiş

Büyük Fransız sosyolog Lévi Bruhl'un[123] insanlarında çok boyutlu olabileceği konusundaki bilimsel çalışmaları çok yardım edicidir. O, ilkel kavimlerin ruh, beyin ve mantığına dair yazdığı ve kendi somut ve bilimsel gözlem ve deneylerinin semeresi olan bazı eserlerinde, çok düşündürücü olan şu sonuca varıyor: İnsanlar medenî ve ilkel diye sınıflandırılmamalı ve medenî insanda düşünme, akıl yürütme ve kavramanın, ilkel insanların güdüsel duygu ve anlayışlarının tekâmül etmiş şekli olduğu söylenmemelidir. O, şaşırtıcı bir maharetle göstermiştir ki aslında toplumbilim bakımından insanların iki ayrı gruba ayrıldığına inanmak gerekir. Bu sınıflandırmanın ölçütü ne yazıdır, ne iş bölümüdür, ne bireysellik duygusunun oluşumudur, ne tarımsal yaşayıştır, ne de el sanatlarıdır. Ölçü mantıktır. Bu iki grubun her biri iki ayrı mantığa sahiptir. İlkel insan düşmanını yere sermek için onu bulmaya ihtiyaç duymaz. Yokluğunda da onu okla vurabilir. Onun mevcudiyetini okunun menzilindeki bir noktada farz etmesi yeterlidir.

Medenî insan mantık sahibidir, ama ilkel insanın düşünüş, bakış ve tanıyışında mantık yoktur denilmemelidir. Bilakis onun da bizim mantığımızın ilk hâli olmayan, ancak bizim mantığımızın yanı başında yer alan başka bir mantığı vardır. En iyisi, İtalyan toplumbilimci Pareto'nun deyişiyle, mantıklı (logique), mantık dışı (illogique) ve mantıksız (non logique) kavramları arasında fark gözetmektir. Medenî insanlar arasında da mantıklı olmayan, ama mantık dışı da olmayan, ancak mantıksız olan ve Lévi Bruhl'un ifadesiyle başka bir mantığa uyan bir-

olursun. Tanrı'ya incelikli sorular sor ve sana dikkatle cevap vermeye onu mecbur bırak. Seyretmekle yetinme, incele ve araştır..." (*Yeni Nimetler*, s. 279)

[123] Lévi Bruhl ilkel toplumların düşünce, fikir ve inançları hakkında birçok seçkin ve meşhur eseri olan çağdaş Fransız sosyoloğu. Onun önemli eserleri: *Mentalité Primitive, L'ame Primitive, Les Carnets*...

Özellikle *Les Carnets* (Not Defterleri) isimli küçük kitabı bir kitap hazırlamak için tuttuğu notlardır. Bu alanda ortaya konulmuş çok önemli yeni görüşler olması sebebiyle ölümünden sonra yayınlanmıştır.

çok anlam vardır. Büyük Alman dehası Nietzsche, bir araba atını savunmak için kendini feda edip ölür. Onun bu şaşırtıcı davranışı, bütün dünya insanları tarafından fevkalade kahramanca ve insanca bir davranış olarak algılanır ve muazzamlığı konusunda kimse şüphe etmez. Fakat bu davranışın, yani insanî bir dehanın bir baş atı korumak için yok olmasının medeniyetin hesabına, çıkarına, aklına ve mantığına uymadığına da kimse şüphe etmemelidir.

Ünlü halkbilimci Spencer, tam burada, ilkel toplumların bizim mahrum bulunduğumuz anlayışlarının olduğunu söyler: "Bir gün oraya ayak basan ilk bir Avrupalı olarak bulunduğum bir adada, halkın hallerini, adet ve geleneklerini ve düşünce ve inançlarını incelerken yerli hizmetçim gelip kabile adetlerine göre karşımda diz çöktü ve derdime ortak oluşundan kaynaklanan üzüntünün izleri gözlerine ve hareketlerine yansımış hâlde annemin ölüm haberini bana verip taziyelerini bildirdi. Ben sarsıldım, fakat hemen böyle bir şeyin mümkün olmadığını idrak ettim. Çünkü bu adanın dışarıyla tek bağlantısı, haftada bir kez gelip ihtiyaçlarımızı getiren ve mektuplarımı alıp veren bir motorlu tekneydi. Bu yerlinin ne okuryazarlığı vardı, ne başka bir dili anlıyordu, ne de dış dünyayla, hem de benim milletim ve ailemle irtibatı vardı. Zahirde ona teşekkür ettim ve kendimi yarı üzgün gösterdim. O çevik bir hareketle karşımdan kalkıp gitti ve birkaç adım ötede orada yas tutma alameti olarak belirli bir yöne doğru oturup sustu. Ben, birkaç dakika sonra olayı unuttum. Birkaç gün sonra özel teknemin getirdiği mektuplar arasında, hizmetçinin bana bildirdiği günde annemin öldüğünü haber veren bir telgraf vardı![124]"

Bugünkü karmaşık ve sıkıştırılmış medeniyette aklî algının gelişip yayılması, bilim tarihinin ve düşünce ve inançların serüveninin tanıklığıyla insanın akıl dışı idrakinin alanını daraltmış ve

[124] Bu hikâyeyi, Sorbonne Üniversitesi hocası Bay Aron'un dersinde kendilerinden dinlemiştim.

günümüz insanı tabiattan uzaklaşarak ve tekniğin, bilimin ve karmaşık toplumsal ilişkilerin kalın ve yüksek duvarları ardında inzivaya çekilerek, hasta edici, saraya düşürücü iş bölümü altında, manevî faaliyetleri beyin gücüyle sınırlanmış vaziyette, bazı kavram ve anlamları idrak edip anlama yeteneğini kaybetmiş veya en azından bu yetenek insanda çok zayıf hale gelmiştir.

"Aydınlar, şuuru onun yerine geçirmeksizin fıtratı yitirmiş kimselerdir" güzel ve canlı cümlesinin sahibi Fransız yazar Daniel Bares'nin[125] ifadesiyle, yeterli bilgiye sahip olmadan ve derinlemesine araştırmadan, sadece omuz silkerek ahmakça kaşları çatarak eskilerin bilim dışı bütün inanç ve tecrübelerini, garip ilimler adıyla mevcut olan bütün şaşırtıcı ve esrarengiz eserleri kaldırıp atar ve üzerinde düşünmezsek çok "yarı aydınca" bir şey yapmış oluruz.

Bakış açısı ve görüş farkı sadece bireylerde değil, milletlerde ve kavimlerde de vardır. Nicholson şöyle der: "Sâmî sanat ve edebiyatı ayrıntılara ve birimlere bakar. Arya sanat ve edebiyatı ise bütüne ve toplama bakar. Sâmî, ağaçları görüp ormanı görmez. Guib'in İslamî bakış tarzı konusunda ifade ettiği atomcu teori, bu hususa yöneliktir[126]. Bu yüzden de Arap şiirindeki maâni, bedî ve beyan ile şiir eleştirisi hep kelime, teşbih, tabir, kinaye ve mecazlara yöneliktir. Bir eseri bütün olarak pek az ele alırlar. Kur'an'ın fesahat ve belagatine ilişkin olarak müfessirlerin söylediği onca şey genellikle ayrıntılarla ilgilidir. Örnek olarak, Kur'an'daki Yusuf kıssasının üslubu ve anlatım tarzı, bu kıssada bulunan güzellik ve sanat veya bütün bir murat ve maksut eseri olarak Kur'an'ın bütünü pek az incelenmiştir. Bu ayrıntıları inceleme yöntemini takip ettiğimizden Farsçadaki edebî

[125] Bkz. Fransa'da yayınlanan *Argument* dergisi, Intellectuel sayısı; ayrıca bkz. Fransa'da yayınlanan Nâme-i Pârsî dergisinde çıkan "Nereye Dayanalım" başlıklı makalem.

[126] Bkz. A. Hr. Guib, *Les Tendances Modernes de l'Islam* (İslam'da Yeni Eğilimler), onun küçük ama çok dolu kitabının Fransızca tercümesi.

eserlerimizi de iyi tanıyamamışızdır. Çünkü bu eserleri genel bütünlüğü içinde eleştirseydik belki de meselâ Sa'dî'nin *Gülistan*'ının altın tuğlalı yapısının ne derece sapmalarının bulunduğunu, eğrilik ve çirkinliklerinin nerede olduğunu, Mevlana'nın orta halli tuğla ve malzemeyle inşa edilmiş olan *Mesnevi*'sinin ne ölçüde sağlam, doğru ve işe yarar bir bina olduğunu görürdük.

Hatırlatılması gereken bir başka husus, bireylerde ve çeşitli toplumlarda bakış açılarının, ayrıca anlam ve nesnelerin boyutlarının farklı oluşudur. Zaman da başlı başına bu açıların ve bu boyutların değişmesinde güçlü bir etken sayılır. Dolayısıyla bu farklılık ve çokluk sadece enlemde değil boylamda da göz önünde de bulundurulmalıdır. Nitekim bilimsel yöntembilimde buna anachronique ve diachronique yöntem denir.

Zaman sadece bakış açılarını ve idrak ve duygu boyutlarını değiştirmez, değerleri, beğenileri, hassasiyetleri, zevkleri ve tatları da acımasızca öldürür ve doğurur. Bu yüzden sadece unsurlar dünyası değil, zamanın güçlü ve yorulmak bilmez parmağının ucunda ruhlar, düşünceler ve duygular âlemi de sürekli var olup yok olma alanıdır.

İslam tarihi ve İslam'ın eteğinde doğan ve her gün doğmaya devam eden çok çeşitli mezhepler (gerçi çağdaş zamanda İslam toplumlarında baş gösteren yeni dinî ihtilaflar, burada sayılamayacak nedenlerden dolayı belli adlarla adlandırılmaz) sadece düz yolu (doğru yolu değil) anlayan ve sadece düz, çıplak ve açık olanı gören düşünceler için çok şaşırtıcıdır.

İslam tarihinde gördüğümüz gibi Şiîliğin (Şiîliğin bütün çeşitli öğretilerini kast ediyoruz) siyasi bakımdan siyasi bir mesele üzerindeki ihtilafın, yani yönetimi Ali'nin almasına taraftarlığın ürünü olduğu doğrudur. Fakat toplumbilimsel bakımdan konu bundan daha karmaşıktır. Öyle görünüyor ki daha en başından İslam önderleri, bakış farklılığının, vahiy kelamının çeşitli boyutlarını anlamadaki farklılığın veya dinî ihtilafların temelle-

rini -zaman boyunca arkası devam etmektedir ve her fırkadan yeni bir dal çıkmaktadır- atmışlardır.

"Allah'a giden yollar kulların adedincedir" veya "İnsanlarla akılları ölçüsünce konuş" gibi sözler ve Kur'an'ın birden çok batnı bulunduğuna ve her batnın da birden çok batna sahip olduğuna işaret eden rivayetler, İslam önderlerinin idraklerde ve de şeylerde çok sayıda boyut bulunduğunu açıkça bildiklerinin göstergesidir.

İslam düşüncesinin sahip olduğu böyle çok katmanlı ve iç içe geçmiş doku, ona zaman boyunca onca değişikliklere ve altüst olmalara rağmen ve ilimde, zevkte, ruh hâlinde ve değerlerde yaşanan değişikliklere rağmen, bir katmanını bir zamanda açıp anlamlarının bir boyutunu göstermesi meziyetini vermiştir.

İslam mezheplerinin incelenmesi, her biri bir başkasına göre en uzak fikrî ve itikadî mesafede duran ve hatta diğeriyle çelişen yönteme sahip bulunan çeşitli İslam bilginlerinin hepsinin manevî, fikrî ve ahlâkî ihtiyaçlarını Kur'an'la rahatlıkla karşılayabildiklerini tam olarak göstermektedir.

İslam'ın "dil"ini incelemek, tek boyutlu gözlerin gördüğü zâhirin altında üst üste duran çok çeşitli katmanların bulunduğu duygusunu insanda uyandırır. Bu katmanları görmek için başka gözlere sahip olmak gerekir. Belki de İslam'da irfan/tasavvuf adını taşıyan şey -bazı ârifler arasında mevcut olan bazı eğrilikler bir yana- keskin bakanların ve derinlemesine görenlerin kabukları yararak kelime, tabir ve işaretlerin esrarlı ve zengin içlerine adım atma ve deyim yerindeyse sembolleri (gerçi benim boyut dediğim, sembol ve sembolizeden yani sembolün medlulünden farklıdır, çünkü sembol sadece alamettir ve kendi başına gerçeklik veya hakikat taşımaz) bir kenara iterek onların ötesinde yeni ufuklara ve bakir ülkelere ulaşma çabasından ibaret olabilir.

Namaz o çok boyutlu örneklerden biridir. Fakih onun bir yönünü görür, toplumbilimci başka bir yönünü, ruhbilimci

onun başka bir yönünü, ârif başka bir yününü görür. İşte burada Mevlana, namazın daha gizli olan boyutunu hissedememekten dolayı hayıflanır ve şu son derece güzel cümleyi üzüntüyle söyler:

"... Âşıkların namazı müyesser olmayınca, akşam namazına durduk."

Buradan hareketle, bütün dinlerin ve özellikle İslam'ın dilinin sembolik olmasının tesadüfî olmadığı söylenebilir. Bu, çok büyük ve düşünülmeye değer bir hakikattir.

Müfessirleri onca meşgul eden önemli ve ilginç bir mesele olan Kur'an'da "müteşabihler" konusu, açıkça şunu ifade etmektedir: İslam, herkesin anlayamadığı veya bir zamanda herkesin veya çoğunluğun anlayamamış olduğu birçok anlamı maksatlı olarak çok katmanlı özlü ifade batınları içerisine gizlemiş ve böylece zaman sürecinde insanın tekâmül seyri, fikrî, hissî veya ilmî bakımdan o kavramları anlayabilecek duruma ulaştığında bunların anlaşılmasını ve idraklerin erişiminde olmasını amaçlamıştır.

İlk İslam âlimlerinin çoğu müteşabih ayetlerin bütün farklı yönlerini anlamıyor olsalar da bu ayetlerin indirilmesinin ve "müteşabihler" ile "muhkemler" arasındaki farkın ve hatta müteşabihlerin muhkemlere üstünlüğünün hikmetinden tam olarak haberdardılar. Nitekim Mücâhid şöyle der: "Muhkem, anlamında şüphe bulunmayan, müteşabih ise anlamında şüphe bulunandır." Açıkça müteşabihin çok çeşitli boyutları (anlamları) bulunan bir söz olduğunu ve bu yüzden ipham ve kinaye barındıran veya sembolik olan sözden farklı olduğunu söyler. Cebaî de şöyle der: "Muhkem ancak bir tek anlam taşıyan, müteşabih ise iki veya daha fazla anlam taşıyandır."[127]

İslam tarihine dair bir görüş belirtmeme ilmî terbiyem izin

[127] Bkz. İbn Şehrâşûb, *Muteşâbihu'l-Kur'an ve Muhtelifih*, Şirket-i Tab'-i Kitâb, Tahran 1328 h.k., Özellikle Şehristanî'nin s. 287 vd. yaptığı son derece yararlı açıklamalara bakınız.

verirse şunu söyleyeyim, "birey", "toplum" ve "zaman"ların anlayış ve meşrepleri arasındaki temel farklılığın doğal ve mantıklı sonucu olan İslam'da mezhepler arasındaki temel ihtilafın[128] temelini Peygamber ve onun kitabı bilerek atmış, bu çeşitli ve rengârenk ekinlerin tohumlarını fikir ve ruh tarlalarına kendi elleriyle serpmiştir.

Şimdiye kadar konu veya sağlamlık ölçüsü ve senet zincirinin güvenilirliği bakımından tasnif edilmiş olan hadisleri, hadis âlimleri fikrî derinlik ve değer ile anlam zenginliği bakımından tasnif etseler, belki de bu hadis tabakalarının her birinin belirli bir sahabe (mübaşir râviler) grubuyla irtibatlı olduğu gibi çok değerli bir ilmî sonuca varırız ve meselâ Ebu Hureyre yoluyla gelen hadislerin Selman ve İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği hadislerle aynı düzeyde olmadığı, bundan başka, birçok meselenin birçok kimseyle paylaşılmadığı, hatta bazılarının bunlardan habersiz bırakılmasına çalışıldığı, onların bazı anlamları çeşitli yollarla anlama yahut resmen mahkûm etme hususundaki meraklarını zayıflatmanın amaçlandığı belki de açıklık kazanır. Böylece ashab ile ilgili olarak, tarihin işine yarayacak yetkin bir derecelendirme yapılabilir. Bu altyapıdan yola çıkarak denilebilir ki Şiîlik hareketi, çok görkemli olan siyasi ve ahlâki yönleri bir yana, İslamî kavram ve öğretilerin gizli boyutlarına ulaşma, "muhkem"lerle yetinmeme, zahirî boyut önünde durmama ve kendi tabirleriyle sırrı ve sırrın sırrını keşfetme yolunda çabalamaktan ibarettir.

Okuyucuyu "ihtilaf tohumunu İslam'ın kendisi maksatlı olarak ekmiştir" görüşünü onaylama konusunda okuyucuyu tereddüde sevk edecek şey, uğursuz ve yaralayıcı "ihtilaf" kelimesidir. Oysa İslam, merhum Kâşifu'l-Gıtâ'nın ifadesiyle, "birlik kelimesini ve de kelime birliğini" mesaj olarak getirmiştir, hep tek bir ipi sıkıca tutmaya çağırır ve "Müslümanların asasını yaran" kim-

[128] Maksat, Müslümanlar arasında fırka ihtilafı ve tefrika değil, bilakis çıkarsama ve sonuca varmadaki farklılıktır (Derleyen).

seleri hıyanetkâr sayar. Evet, ama bunlar siyaset sözlüğünde mevcut olan ve siyasette doğru olan anlamlardır. Fakat düşünce, fikir ve inanç âleminde ve de toplum ve zamanda birlik ve ittifak kutsallığını yitirip çirkin ve zararlı hale gelir.

Anlayış, inanç ve yönde birlik huzur ve sükûn getirir ve bir toplum böyle bir duruma her düştüğünde ölüme yaklaşır. Çünkü hayat harekettir ve hareketi tenakuz ve ihtilafların (mukaddes diyemezsek) zorunlu ateşleri canlı tutar. İstibdat (bireysel, kitlesel veya hizipsel) göze çarpan ilk çabalara rağmen toplumu niçin rehavet ve donukluğa sürükler? Fikir özgürlüğünün olmadığı ve fikirlerin birbiriyle çarpışmadığı yerlerde fikir niçin ölür? Bir düşünce bir rakiple yaka paça olmayıp bir engelle karşılaşmayınca niçin ilerlemekten geri kalıp mahvolur?

Diyalektiğin üç temeli[129] -kimi kuru Marksistlerin diyalektiğe yaptıkları onca suni uyarlamaya inanmasak da- ilmî olarak göstermektedir ki tenakuz tabiat veya toplum sahnesini terk ettiği anda ölüm hemen içeri adım atar. Bu sanki bir toplumbilimci için ilginç ve heyecan verici bir konu olan şu iki Kur'an ayetinin tercümesidir:

"Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmıyla def etmesi olmasaydı içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mecsitler muhakkak yerle bir edilirdi." (22/Hac Suresi 40)

"Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı." (11/Hûd Suresi 118-119)[130]

Değerlerin değişim ve inançların ölüm-doğum hâlinde oluşuna dair kesin ilâhî kanuna ve değişmez sünnete göre, İslam'ın ilk üç dört asrında sahip olduğumuz onca fikrî ve ilmî ilerleme,

[129] Thèze, Antithèze, Synthèze.

[130] (Bazı müfessirlerin dedikleri gibi "zâlike" zamiri "ihtilaf"a râci ise, ilmî bakımdan anlam sonsuza kadar uzanır.)

onca fikrî zıtlaşmaların ve itikadî çatışmaların sonucudur. Ondan sonra (Türklerin egemenliğinden ve dinî taassupların zirveye çıktığı zamandan itibaren) içine düştüğümüz onca duraklama ise bir tek fikrin, bir tek mezhebin ve bir tek siyasi yönün tasallutunun ve inanç çatışma ve savaşlarının hafiflemesinin sonucudur. Nitekim tam tersine, Orta Çağ'ın fikrî ve ilmî birlik ve beraberliği içinde ölüp gitmekte olan Avrupa'da, Rönesans'ın doğup çatışma çekişmelerin artması, mukaddes ateşlerin sönmesi ve boğucu donuklukların çözülmesiyle birlikte düşünce bilgi denizleri buralara kadar dalgalanıp yayıldı.

İslam'da Hıristiyanlıktaki anlamıyla ruhbanlık kurumunun (Eglise) olmayışı, dinde fikrî ve itikadî vesayet bulunmayışı, Hıristiyanlığın aksine bağışlanma vesilesi kişiler ve itikat esaslarını tayin eden bir şûra mevcut olmayışı ve hatta birçok büyük âlimin açıkça söylediği üzere itikatta taklidin "necis" oluşu, idarî mertebeler silsilesinin inançları kıskaca almaması, düşünceyi öldüren yönergelerin deha kıvılcımlarını söndürmemesi ve toplumbilimcilerin ifadesiyle hareketin (mouvement) taşlaşma, nizamileşme ve durağanlaşmaya (institution) dönüşmemesi için kanaat ve inanç özgürlüğüne fırsat vermek içindir. Genel olarak, fikir, düşünce, görüş ve yöntemlerde ademimerkeziyetçilik (décentralisation) hedeflenmiştir.

Bu hayatın kesin kanunu ve değişmez sünneti olup yürümek için çırpınmak, duvara kapıya çarpmak ve hareket etmek gerekir, bu hareket boş, başlangıçta abes ve hatta zarar verici olsa bile. Nitekim çocuk aç olduğunu mantıklı bir hareketle ifade etmek için bin türlü çırpınır, hareket eder, tavırlar sergiler ve her defasında abes hareket ve tavırları azalır ve böylece git gide yararlı ve mantıklı bir harekete ulaşır. Bu, her hakiki ve mantıklı hareket, düşünce, fikir ve inanca ulaşmak için var olan tabii bir sünnettir.

İslam'da üzerinde düşünülmeye değer olan şey, İslam'ın çeşitli değer, düşünce ve duyguları mucizevî bir maharetle çok katmanlı ve çok boyutlu bir şekilde ifade etmesi ve sözlerini türlü

türlü katmanlara -her biri bir kimse için veya bir toplum için yahut bir dönem için görülebilir olan katmanlara- sarmasıdır. Böylece farklı güzergâhlarda, farklı toplumlarda ve farklı insanlarda hayatını ve ölümsüzlüğünü muhafaza edebilmiş, tarihin yıkıcı sellerinin korkunç darbelerinden güvende kalabilmiş ve hatta zaman geçtikçe yıpranmadığı gibi üstelik cilalanmış ve parlak hale gelmiştir. Bu yolla İslam'ın kalıcılık ve ölümsüzlük iddiası, daimî değişim ve dönüşüm esasına aykırı olmayıp, tam tersine İslam bunu şiddetlendirmekte ve olumlu karşılamaktadır.

İslam'ın bu bakış açısıyla incelenmesi, gözümüzün önündeki manzarayı tamamen değiştirir, birçok gizli açıları açığa çıkarır ve bugün düşüncelerimizin üzerine saldıran çelişkiler ve güçlükler ordusunu dağıtır.

Bu âdetler, görenekler, zamanlar ve milletler üstü yüce bakışa ulaşmak için doğruca Kur'an'a ve tarihe gitmek gerekir. Çünkü Kur'an, İslam'ın beyni, İslam tarihi ise onun hayatıdır. Bir bireyi tanımak için onun "düşünce" ve "hayat"ını tanımak ilk ve en önemli adımdır. Bir insanın düşüncesi hakkında tam bir bilgimiz olmadan, hayat hikâyesini olaylar karşısında yaşadığı değişimleri ve çatışmaları, aldığı renkleri, gittiği ülkeleri ve yitirdiklerini veya el ettiklerini bilmeden o insanı tanıdığımızı nasıl iddia edebiliriz?

Bu iki konunun incelenmesinin İslamî mahfillerde resmiyet taşımaması şaşırtıcıdır. Ne tefsir öğrencilerin ders konuları arasındadır ve doğrudan ve müstakil olarak ilim mahfillerinde gündeme gelir, ne de tarih.

Tarih adına elimizde bulunan zengin kaynak ve birikimler, kelimenin ilmî anlamıyla tarih değil, tarih malzemesi olup bu malzeme kullanılarak ilmî bir ruhla, yeni bir mantıkla ve tarih ilminin dakik ve teknik yöntemiyle sağlam ve doğru bir bina kurulmalı, onun içinden İslam tarihinin ruhu ve neticede İslam'ın ruh hâli, gücü ve yeteneği görünmeli ve süregelen insanlık

hayatındaki, çeşitli medeniyetlerin yaşadığı değişim ve dönüşümlerdeki ve dinlerin, düşüncelerin, hareketlerin ve insanî eğilimlerin içindeki konumu belirginleşmelidir.

Mevcut kitap, yani *"Selman ve İran İslamı'nın İlk Maneviyat Çiçekleri"*, daha ziyade tarihî bir mesele üzerinde yapılacak bir araştırma için açık bir örnek sayılması bakımından dikkate konu olmalıdır. İslam'ın ilk İranlı kahramanı ve Şiîliğin öncüsü Selman hakkında Farsçada kapsamlı ve doğru dürüst bir kitabın bulunmayışı, kuşkusuz bizim şaşırtıcı fikrî ve ahlâkî geri kalmışlığımızın ifadesidir. Fakat benim bu kitabı tercüme etmedeki asıl maksadım, Selman'ın hayatı gibi efsane ile hakikatin birbirine karıştığı ve onca efsane arasında gerçeğe güçlükle erişilebildiği ve dikkatli bir bakış, tam bir irdeleme, taassuptan uzaklık, araştırmada ön yargısızlık, konunun bütün yönleri hakkında geniş bir bilgi birikime sahip olmak, meseleleri ve olayları mantıksal olarak takip etmek, konunun bütününü göz önünde bulundurmak ve her biri bir yoldan ve bir şekilde asıl konuyla irtibatlı bulunan başka konularla bağlantı kurmak, büyük araştırmacılara özgü titizlik, ilmin göstergesi olan güzel tevazu, gerçek ilmî çalışmanın gereği olan âlimce şüpheler ve geç ikna olmalar gerektiren karmaşık bir konu üzerinde araştırma yaparken uygulanacak tekniğin böyle bir çalışmayla ortaya konulmasıdır. Çünkü kitabın yazarı Louis Massignon, bütün bunları üst bir örneğiydi. Ahlâk ve insaniyette kat ettiği yüksek derecelerden başka, çehresini biz Doğuluların ve özellikle Müslümanların gerçek bir âlemin çehresinde bulduğumuz mukaddesliğin tecelli alanı kılmıştı.

Onu her gördüğümde, dünya çapında sahip olduğu benzersiz azamet ve şöhrete rağmen, ölçüsüz tevazuu, en küçük öğrencilerini bile mahcubiyete sürüklüyor ve onca güçsüzlük ve yaşlılığına rağmen Perşembeleri kucağı meyve ve tatlılarla dolu hâlde Paris'e iki fersah mesafedeki Fresnes Hapishanesi'nin Müslüman mahkûmlarını ziyarete gidiyor ve o garip esirleri ve Cezayirli adamı görüyor ve onu "kendi ülkesi" aleyhine savaşa

teşvik ediyordu. Her zaman zayıf Müslüman milletlerin kaderinden kaygı duyuyordu. Güçlü kalemi, ilk İslam kahramanlarının kılıcı gibi garazkâr Batılı keşiş ve siyasetçilerin ithamları karşısında İslam'ın hakikatini ve Şark'ın haysiyetini savunuyordu. Bilimsel araştırmalar, gözünü zulümler ve perişanlıklar karşısında kör, kulağını mazlum inleyişler arasında sağır etmiyordu. Bilime, özgürlüğe ve insanın manevî sermayelerine gönülden bağlıydı. Onu görünce gerçekten "Zaman bir saatte toplanmış, dünya bir eve sığmış" derdik.

Asıl adı *Salmân Pâk et les Prémices*[131] *Spirituelles de l'Islam Iranien* (publication de la Societe des Etudes Iraniennes, n. 7, Paris-1933) olan kitabın tercümesini güçlü bir düşünür olan yazar Dr. Abdurrahman Bedevî tarafından gerçekleştirilip *"Şahsiyyâtu Kulkule fi'l-İslam"* adlı külliyat içerisinde yayımlanan Arapça tercümesiyle karşılaştırarak yaptım.[132] Kitabın orjinal metninde Massignon tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş olan Arapça nasların tercümesini, arada iki vasıta olmasın diye doğrudan Arapçadan tercüme ettim. Kitabın Arapçaya tercümesi sırasında merhumun Bay Bedevî'ye verdiği eklemeleri Farsça tercümeye de aldım.

Her halükârda mevcut çalışma, bilimsel yönleri bir yana, tarihimizin kahramanlarını zebunlar yaratan bu zamana ve yetiştirilen içi boş ve kof nesle tanıtılmasıdır. Bu kahramanlar, Peygamberin söyleyişiyle, gecenin zâhitleri ve gündüzün aslanlarıdır.

131 Prémices "taze meyve", yani ilk meyve veya ürün anlamında olup ben "tomurcuk" diye tercüme ettim, çünkü bu ibare aynı anlamı karşılamaktadır ve ondan daha güzel ve anlamlı görünmektedir.

132 Bu kitabın bir nüshasını âlim dostum Bay Nûrânî bendenize verdiler. Bu kitapsız şehirde böyle bir kitabı bulmak, şükre şayan bir nimettir.

Dr. Abdurrahman Bedevî'nin Yazdığı Giriş

Yeni ve derin düşünceleri olan Mısırlı yazar Dr. Abdurrahman Bedevî'nin *"Şahsiyyâtu Kulkule fi'l-İslam"* (İslam'da Hareketli Şahsiyetler) adlı bir kitabı var. Orada yazar, İslam tarihinin üç olağanüstü şahsiyetiyle ilgili dört konuyu derleyip tercüme etmiş. Konular şu şekilde sıralanmaktadır:

Louis Massignon: Elinizdeki kitap. Yazar, Arapçaya *"Selmân el-Fârisî ve'l-Bevâkîru'r-Rûhiyye li'l-İslam fî İrân"* adıyla tercüme etmiş ve Massignon'un tercüme sırasında kendisine verdiği not ve eklemelerle birlikte yayınlamıştır.

Louis Massignon: *"Dirâsetu ani'l-Munhenî'ş-Şahsî li-Hayâtin: Hâletu'l-Hallâci'ş-Şehîdi's-Sûfî fi'l-İslam"* (Bir Hayatın Şahsî Grafiği Hakkında Bir İnceleme: İslam'ın Şehid Sûfisi Hallac Hakkında", (Louis Massignon: "Etude sur une courbe personnelle de vie: le cas de Hallaj martyr mystique de l'Islam, in dieu Vivant, n. 4, 1945)

Henry Corbin: *"Es-Suhreverdî el-Halebî* (el-muteveffâ fî seneti 1191 m.), *Muessisu'l-Mezhebi'l-İşrâkî"* (Suhrawardi d'Alep (t.1191) fondateur de la doctrine illuminative (ishraqi), publication de la société des Etudes Iraniennes, n. 19, Paris 1939)

Es-Suhreverdî: *Âvâz-i Per-i Cibrîl*, Farsçadan Arapçaya Tercüme: *"Risâletu Esvâti Ecnihati Cebrâîl"*, çev. Paul Kraus. Burada Dr. Abdurrahman Bedevî, *Journal Asiatique*'nin Temmuz-Eylül 1935 sayısında, s. 1-72'de yayınlanan Farsça şerhini ve P. Kraus ve Henry Corbin'in yazdığı girişin bir bölümünü tercüme etmiştir.

Le bruisement de l'aile de Gabriel, traité philosophique, publie et traduit avec une introduction et des notes par H. Corbin et P. Kraus in journal Asiatique.

Bedevî, bu kitaba -ki *"Dirâsâtu'l-İslamiyye"* dizisinin üçüncü sayısı olarak 1946 yılında "Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye" tarafından Kahire'de yayımlanmıştır- bir giriş yazmış olup onu burada aktarıyorum. Çünkü hem mevcut kitaba ünlü bir düşü-

nür tarafından yazılmış müstakil bir giriş olup okuyucunun işine yarayacaktır, hem de insanlığın en büyük medeniyetlerinden birine sadece Selman'ın değil, "Selman'ın milleti"nin de katkısı hakkındaki görüşü anlaşılmış olacak ve hepsinden önemlisi de ne yazık ki bugün bizim mahrumu olduğumuz, ilmin insanı düşünceyi öldüren taassup, dar görüşlülük ve bencillik hastalığından ne denli kurtardığına dair çok değerli ve görkemli bir gerçek ortaya çıkacaktır.

***

İslam'ın manevî hayatının derinliklerine inmemizin zamanı gelmiştir. Bu hayat, canlı ve etkili bir tufanı yayarak düz ve basit yüzeyi yaran ve çelişkilerle dolu sert çekirdeğe ayak basan kimselerde somutlaşmıştır.

Bunlar, bu süreçte kendi zengin kişiliklerini anlatmaktan ziyade genel eğilimleri ve çabaları somutlaştırmışlardır. Bu eğilim ve çabaların oluşturduğu güçlü ve süratli dalgalar, kendisine inanan ümmeti bir uçtan bir uca kaplamış, özellikle bu ümmetin heyecanlı gruplarını kendi içine gark etmiştir. Bu yüzden bu şahsiyetlerden söz etmek, bu ümmetin yetkin ve bilinçli gruplarının içinde mevcut olan ortak eğilimlerden söz etmek demektir.

Yaşayan gerçek din, ona bağlı olan ümmetin yenilenen ve gelişen bakışında gerçekleşen bir hakikat ve zamanın güzergâhlarında ve bu ümmeti oluşturan kavimlerin hamurunda çeşitli devingen şekillerle yer alan meyve yüklü bir ayettir. Bu bakımdan her din bir semboldür; sonsuza kadar türlü türlü yorumları kabul eden bir sembol. Her yorum bir diğer yorumdan çelişkinin son haddi kadar uzaklaşır. Kendini tamamen belli, baştan sona tam, her açısı belirgin ve bütün nesillere ve asırlara kalbini sunmuş, nesi varsa ortaya dökmüş bir doktrin olarak gösteren bir din, âcil bir ölüm güzergâhında bulunan veya hızlı bir şekilde donuklaşmak üzere olan bir dindir ve ikisi de işin sonunda aynı kapıya çıkmaktadır.

Bu "sembol"ün yorumları çeşitli oldukça ve bu çeşitlilik farklılaşmanın yüksek derecelerine çıktıkça o dinin hayat ve ölümsüzlük liyakatine daha fazla şahitlik eder.

"Gelenekçi" veya "Selefî" hareketler ve kendilerini dinin ilk zahiri anlamındaki "sembol"ün tuzağına esir etmekte olan hareketler, bir dinin manevî hayat tarihinde görülen ruhsal hastalık ve bunalımlardan başka bir şey değildir. Dinin yapması gereken, kendini gücü yettiğince bundan uzak tutmak ve böylece maneviyat alanındaki verimli tekâmülünü baştan almaktır.

Bu, bizim bu tür hareket ve eğilimleri mahkûm ettiğimiz anlamına gelmez. Çünkü bunların ortaya çıkışını tenakuz saymayız. Bilakis aşırı tevilci hareketlerin dinî tekâmülün bir aşamasında imkânlarını yitirdiği bir anda biz kendimiz bu hareketlerin oluşmasını isteriz. Bu hareketleri o aşırı tevilci hareketlerin yerini alsın diye değil, ancak o hareketler bunları kendi kendilerini ve kat ettikleri aşamaları düşünmeye çağırsın ve bunlar karşısında savaşıp direnerek gücünü ve sağlamlığını artırsın diye isteriz bunu. Yokluğunda bu aşırı hareketlerin gelişim seyrinde donuklaşması kaçınılmaz olan böyle canlı bir sağlamlığın gerçekleşmesi için -çelişki kokan böyle bir tabir doru olursa- ister istemez böyle geçici hastalıklara yakalanmak gerekir. Bu yüzden biz, bu eğilimlere eteğinde yer veren dine verimli ve zengin bir hayat kazandırmak için bütün bu çelişik eğilimleri muhafaza etmeye çağırıyoruz.

Yaşayan bir dinin hakikatine ilişkin böyle bir tabirin ışığında, Şiîliğin -Sünnîlik karşısında- İslam'ın manevî hareketinin tamamlanmasında oynadığı "en büyük" rolü kavrayıp ölçebiliriz. Şia, İslam'ın manevî muhtevasını zenginleştirmede ve bu dine ölümsüzlük veren, onu güçlendirip zenginleştiren ve insanların manevî susuzluklarını gidermede kudretli kılan ve hatta onda devinim ve mukavimliği şiddetlendiren verimli, güçlü ve hiddetli hayatı yaymada en büyük üstünlüğe sahiptir. Bu olmasaydı İslam, kuru kalıplar içinde katılaşıp kalırdı ve bilmiyorum bu hisarlar içinde nasıl bir alınyazısıyla karşılaşırdı.

Tuhaftır ki araştırmacılar bu hususa, yani Şia'nın akidevi muhtevanın oluşumunda üstlendiği manevî role gereğince dikkat etmemişlerdir. Bunun sebebi, Şia'nın siyasi yönünün bakışları diğer yönlerden daha fazla celbetmesidir. Oysa Şia'nın siyasi boyutu onun boyutlarından sadece biri sayılır ve zati değer bakımından bu mezhepte en düşük makama sahiptir. Bu boyutun mezhebin diğer boyutlarından daha belirgin olması onun üstünlüğüne delil olamaz, bilakis bu, Arap ve özellikle de İslam medeniyetinde dinle siyaset arasındaki bağın doğal sonucudur. Çünkü bu ikisi İslam'da iç içedir ve tek bir kaynaktan ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden burada Şia kelimesini ilk aşamada, İslam'da bu dinin ilk sırrının içine bakmaya ve onun bâtınî mazmununda mutlak olarak derinleşerek birtakım manevî değerleri -zâhirdeki naslardan tevil edilmiş olan manevî değerleri- ortaya çıkarmaya çalışan o manevî akıma karşılık olarak kullanmak istiyoruz. Kişinin bu manevî akımın siyasi gereklerini genel hayatında pratik örnek olarak alması gerektiğini hiçbir şekilde söylemek istemiyoruz. Her manevî fikir veya mezhebin birtakım genel pratik gerekleri ve dışsal çerçeveleri vardır, fakat şu da vardır ki bu gereklere katılmamak kişinin o fikir veya mezhebe katılmamasını gerektirmez.

Burada hayat hikâyelerini ve düşüncelerini aktardığımız üç şahsiyet bu akımı en iyi şekilde kendisinde mücessem kılmıştır. Onların ilki, her bakımdan karmaşık bir şahsiyet olan Selmân-ı Fârisî'dir: Hem bu şahsiyetin ruhunda ve onda huzursuzluk meydana getiren ruhî ateşlerde karmaşıklık vardır ve kendisini tanımak, onun serüvenini belirgin kılmak ve kurmak istediğimiz manevî çevredeki etkisini göstermek için yeterli vesileye ihtiyacımız olduğu hâlde ne yazık ki bulamıyoruz, hem de onun İslam'ın ilk manevî mazmununun şekillenmekte olduğu sırada Peygamberin yanında üstlendiği önemli rol, bize ulaşan metinlerde hemen hemen izleri silinmiş olduğu ölçüde bizi onu tanımaya isteklendiren bir roldür. Ayrıca Peygamberin vefatından sonraki verimli ve şaşırtıcı hayatında bu genç ümmetin

içinde sahip olduğu rol ve ölümünden sonra bütün İslam ümmetinde başlattığı hayat karmaşıktır. Üstat Massignon, burada tercüme edilen konuda bu karmaşıklıkların bazı noktalarını göstermiş olsa da bu şahsiyetin manevî olarak değerlendirilmesi hâlâ araştırmacıları beklemektedir. Çünkü burada tarihî olaylarda gizli manevî anlamlar anlatılmaktan ziyade tarihî olaylarla ilgilenilmiştir.

Bu ilk İranlı Selman, İslam'ın manevî hayatının şekillenmesinde kavminin oynadığı "en büyük" rolü duyuran yüksek ve güçlü bir sesti. "En büyük" dedik, "biricik" desek daha iyi olurdu. Çünkü aslında denilebilir ki İslam'ın manevî hayatı her şeyini bu çok yönlü ve çok yetenekli Ârî kavme borçludur. Bu nedenle Şia hareketi, birazdan söyleyeceğimiz anlamda onun eliyle temellenmiştir. Çünkü İslam'a giren bütün kavimler arasında böyle bir hareketi oluşturma gücüne sahip olan sadece odur.

Bu yüzden diğer iki şahsiyetin de İranlı olması doğaldır. Biri, kanını maneviyat dalgasına armağan eden, söz ve davranışıyla bu hareketi mücessem kılan ve her mümtaz dinin azameti uğruna ödemesi gereken böyle değerli bir cizyeyi ödeyerek onu mukaddes hale getiren Hallac'tır. Bir diğeri de Maktul Sühreverdî'dir. O, kendi kavmî kökenlerine gözünü açmış ve kendini aracısız olarak ilk İran kaynaklarının kenarına ulaştırmak ve oradan başka bir kavmin çeşmesinden kaynayıp akmaya başlayan inancın manevî mazmununu şekillendirmek için temel kaynakları ilham almak istemiştir. Böylece sonunda iki mihver alanda yetkin ve sağlam hale gelmiştir: Biri İran kavminin kaderi, diğeri Doğu maneviyatı. Bu yüzden derin ve dakik anlamıyla "Doğu"nun üstün örneği olmuştur. Çünkü o, Arap medeniyetinde "insanî hareket"in temelini atmış ve bunu hakiki kaynaklarıyla, yani hâlis Doğulu kaynaklarla beslemiştir.

Kasım 1946

Abdurrahman Bedevî

Louis Massignon

Okuyucuların Profesör Massignon'u tanımaları için burada bir giriş olarak onun hayatına ve eserlerine ilişkin kısa bilgi verip daha sonra onun tanıtımını Sorbonne Üniversitesi hocası ve Massignon'un arkadaşı ve meslektaşı olup şu anda Paris Araştırma Yüksek Okulu'nda onun yerine geçen Henry Corbin'e bırakacağım. Çünkü böyle yüksek bir ruhun ve girift düşüncenin sırrı, onun hem dünyasına ve hem de gönlüne herkesten daha âşina olan bir araştırmacı tarafından anlatılmalıdır.

1- Hayatı

25 Temmuz 1883'te Nogen-sur Marne (Seine)'de sanatçı bir ailede dünyaya geldi. Babası Pierre Roche sanatkârdı ve Louis, onun yardımıyla Foucauld, Sylvin Lévi ve Goldhizer gibi büyük bilim adamları ve şarkiyatçılarla tanıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışının, onun manevî şahsiyetinin oluşmasında ve düşüncesinin genel yönünü bulmasında büyük etkisi oldu. Maneviyata ve ahlâka yöneliş -ki savaş buna hep ezici darbeler indirmiştir- ve siyasî ve toplumsal meselelere ve toplum ve milletlerin kaderi konusunda hassasiyet, savaşın Massignon'a kazandırdığı iki esas boyuttu.

Onun okuma ve kitap tutkusu, özellikle Kahire'deki Fransız Arkeoloji Kurumuna üyeliği, onu Doğu'yla, özellikle de İslam ülkeleriyle tanıştırdı. Bu tanışıklık, Kahire'de Arapça olarak felsefe tarihi dersleri vermesiyle daha da derinleşti. Mezopotamya ve Bağdat'a yaptığı bilimsel seyahatler onu tamamen şarkiyata yöneltti. Explication du Plan de Kufa (Iraq) *"Kufe Haritasının Niteliği"* adlı çalışmasını bu sırada yayımladı. Arap sarf ve nahvinde derin araştırmalar yaptı ve onun bu konudaki bilgi ölçüsünü gösteren "Arap Dilinin Nahiv Öğelerinin İlk Yapısı Hakkında Düşünceler" adıyla bir kitap telif etti. Suriye'de "Nusayriye" fırkası üzerine araştırmalar yaptı. Attâr onu, hayatını değiştiren ve ömrünün sonuna dek bütün bilimsel çalışmalarının odağını oluşturan bir şahsiyetle tanıştırdı. Bu şahsiyet Hallac olup tıpkı Mevlana'nın ruhunu tutuşturan Şems-i Tebrîzî

gibi Massignon'u sıradan bir şarkiyatçı sınırından aşk ve irfanın yüksek zirvesine çıkardı. Hallac'ın İranlı oluşu onun dikkatini İran'a yöneltti ve ondan sonra çalışmalarının ana ekseni tasavvuf, Şiîlik ve özellikle Hallac, Selman, Fâtıma ve Ali evladı oldu. "Müslüman Dünyası" ve "İslamî Araştırmalar Dergisi" adlı iki dergiyi yönetiyordu. 3 Kasım 1962'de sükun bulmayan ruhu daimî olarak sükuna erdi ve dehasının ateşi sönerek Fransa'nın şarkiyat göğünü karanlığa gömdü. Ailesi, onun vasiyeti üzerine ölüm haberini gizledi. Üç gün sonra yakın dostlarını onun vefatından haberdar ettiler. Cenaze töreni yapılmamasını, kendisi için herhangi bir tören düzenlenmemesini ve yakın akrabalarından başka kimsenin defin törenine katılmamasını vasiyet etmişti. Tanınmış İran uzmanı Henri Masse, Üstat Muhammed Muin'e şöyle yazmış: "...Massignon'dan aldığım mektupların birinde bana Kur'an'dan şu ayeti yazmıştı:

"Len yucîrenî min Allahi ahad/ Allah'a karşı beni kimse himaye edemez."[133]

2- Eserleri

1) İslam Tasavvufunun Teknik Kelimelerinin Kökenlerinin İncelenmesi

Essai sur les origines du lexique de la mystique musulmane

2) İslam Diyarında Tasavvuf Tarihine Dair Yayımlanmamış Metinler Mecmuası

Recueil des textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam

3) Arap Dilinin Gramer Çözümlemesinin İlk Yapısı Üzerine Düşünceler

133 Arapça cümle Kur'an ayeti değildir ve yanlışlık bunu Kur'an ayeti zanneden müsteşrike aittir (Derleyen).

Farsça yayıncı böyle bir not düşerek bir yanlışa düşmüştür. Hâlbuki müsteşrik yanılmamıştır. Bu cümle ayetten bir bölümdür. Bkz. 72/Cin Suresi 22 (Çev.)

Réflexions sur la structure primitive de l'analyse gramaticale avabe

4) İslam'ın Şehid Sûfisi Hallac'ın Şehadeti

Passion d'Al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam

5) Marakeş'te Meslek Grupları

Les corperations marocaines

6) İbrahim'in Sodom'daki Duası

Lapriére d'Abraham sur Sodom

7) Selmân-ı Pâk (mevcut kitap)

8) Efes'in Yedi Uyurları (Ashab-ı Kehf)

Les sept dormants d'Ephese

9) Kahire'deki Ölüler Şehri

La cite des morts au Caire

10) Medine Mübahelesi ve Fatıma'nın Takdisi

La Mubahala de Médine et l'hyperdulie de Fatima

Massignon'un bilimsel eserlerinin sayısı 633'e ulaşmakta olup onun öğrencisi (1956'ya dek) Yahya Mubârek, onun eserlerinin fihristini hazırlamıştır.

1957 yılında onun makalelerinden oluşan bir kitap, Louis Massignan, Mélanges adıyla yayımlanmıştır.[134]

Onun Journal (Günlük Notlar) adlı itirafları kendisinin vasiyeti doğrultusunda ölümünden beş yıl sonra yayımlanacaktır.

3- Kişiliği[135]

Louis Massignon'un bizi bırakıp bu dünyaya gözlerini yumduğu günün üzerinden şimdi bir ay geçiyor. Onun ölümü sadece

[134] Bu kitap, Şam Fransız Kurumu tarafından 3 cilt hâlinde 1957 yılında yayımlanmıştır.

[135] Bay Dr. Siyasî'nin daveti üzerine Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 13 Azer 1341'de gerçekleştirilen anma toplantısında Henry Corbin'in yaptı-

bir şarkiyatçının ölümü sayılıp İslambilimciler dünyasını yasa boğmakla kalmamış, aynı zamanda daha ziyade sıradan insanın müptezelliğine yönelen dünyada gücü ve orijinalliği eşsiz ve benzersiz görünen bir şahsiyetin kaybı da sayılmıştır.

Louis Massignon, 1883 yılında dünyaya gelmiştir. İki büyük yüksek öğretim kurumumuzda hocalık ve araştırmacılık yapmıştır. Bu iki kurum, kurucularının maksatlarına uygun olarak araştırma ve incelemeye, yeni ufuklar keşfetmeye ve yürürlükteki mevcut programların önüne geçmek üzere kurulmuştur. Bunlardan biri, I. François 16. yüzyılda kurduğu College de France, diğeri ise geçen yüzyılda III. Napolyon'un emriyle kurulan Sorbonne Yüksek araştırmalar Kurumudur. Louis Massignon, 1919 yılından 1945'e kadar, yani otuz beş yıl boyunca College de France'da İslam sosyolojisi kürsünü üstlenmiştir. 1932'den itibaren de adı geçen dersi, Yüksek Araştırmalar Okulu Dinî İlimler Bölümündeki İslam araştırmaları dersiyle birleştirmiş ve ikisini birlikte sürdürmüştür. 1945 yılında emeklilik yaşına ulaşmasına rağmen Paris Üniversitesi İran Araştırmaları Enstitüsünün başkanlığını üstlenmişti. Adı geçen enstitü Paris'teki çeşitli yüksek öğretim kurumlarında okutulan İran medeniyet ve kültürüne ilişkin çeşitli dersleri nezareti altında bulundurmaktaydı.

Bu değerli müteveffa şahsiyeti anlatmanın insanı bir derece korkuya düşürdüğünü itiraf etmek mi gerekir acaba? Bu görevi yerine getirmek, özellikle onunla yakından tanış olan ve onu gerektiği gibi tanımış olan biri için zordur. Çünkü böyle biri, mutlak ve mücerret âleme olan aşk ve iştiyakı kendisini dünyamızın tenakuz ve tezatlarıyla yüzleşirken rabbani hüküm ve emirler karşısında bitap ve yerinde duramaz hale gelen Massignon'un ruhu gibi bir ruhun müphem halleriyle coşku ve heyecanlarını anlatmada kelimelerin ne kadar eksik ve yetersiz

ğı konuşma olup Bay Dehşîrî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Buraya *Mecelle-i Danişkede* (Üniversite Dergisi), 39. sayıdan aktarılmıştır.

olduğunu bilir. Böyle bir hayatın mana ve mefhumu, yeryüzü hayatının ve şu toprak dünyanın dairesinden daha yukarıdadır. Fakat onun dostları ve onunla haberleşip yazışan ve az çok bütün dünyaya, özellikle de İslam ülkelerine dağılmış olan kimseler, gitgide o hayatın üzerindeki perdeyi kuşkusuz kaldıracaklardır. Çünkü onun başkalarıyla temas ve karşılaşmalarının her biri aslında uzun zaman boyunca kalıcı olacak bir dizi kıvılcım sıçratan bir çatışma ve tahrik hükmündedir.

Ben de kendi payıma unutamam, daha genç bir felsefe öğrencisiydim ve şarkiyat macerasına yaklaşıyordum. Artık az ya da çok Sühreverdî'nin ve İşrak şeyhinin peşinden gidiyordum. Onların izlerini takip ediyordum. Bu sırada Massignon, geçmiş yolculuklarından birinde İran'dan getirmiş olduğu taş basma bir "Hikmetu'l-İşrâk" nüshasını bana verdi. Kendisi, kitabın birinden birine intikal edişinde gizemli mana ve mefhumlar bulunduğuna inanırdı. Fakat o sırada ne ben, ne de o, bu işin ve kitabın verilişinin uzak gelecekteki sonuçlarını tahmin edemezdik ve bir gün beni benim manevî mesken ve sığınağım olan İran'ı bulmaya sevk eden kaderin ne olduğunu ve hangi takdir elinin sonraları beni Yüksek Araştırmalar Okulundaki İslam araştırmaları kürsüsünde onun yerine geçireceğini bilemezdik. Bu olay aynı gerçekleşecek, Tahran'da İbn Sina'nın Bininci Yılı Törenlerinin düzenlendiği sırada (sekiz yıl önce Nisan 1945'te) unutulmaz birkaç gün için ben ve o tam da İran'da birbirimizi görmeye nail olacaktık. Bizim Sorbonne'daki Yüksek Araştırmalar Okulumuz, iki bakımdan bu gece burada düzenlenen törende pay sahibidir. Çünkü Tahran Edebiyat Fakültesi, Louis Massignon ve benim de kendi çapımızda kendisiyle aynı bağa sahip olmamızı istemiştir. Sizi temin ederim, ben ve Massignon olarak, ikimizin de Tahran Edebiyat Fakültesiyle onursal ilişkimiz olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu ilişki çalışma ve uğraşlara samimi katılımın göstergesidir.

Aslında Louis Massignon gibi bir hocanın halefi ve vârisi olmaz.

Çünkü onun bilim adamı olarak ortaya koyduğu eser ve çalışmalar, onun bireysel şahsiyet ve özellikleriyle haddinden fazla bağlantılıdır. Ayrıca her şahsiyeti tanıtıp müşahhaslaştıran iç dayanak ve ölçü ile gizli kudret her konuda münhasır ve benzersiz bir durumdur.

Ben bu kısa sürede ne onun hayatının ayrıntılarını yani onu Yakındoğu'nun büyük olaylarıyla dünya savaşından itibaren irtibatlı kılan ayrıntıları zikredebilirim ve ne de onun bilimsel eserlerini, onun adına çıkarılan Anma Kitabı'nın (Mélanges)[136] başında görülen eserlerini sayabilirim. Hatta bundan daha az olarak, her yerde az çok kendisine verilen bilimsel iftiharları bile zikretmeye gücüm yetmez. Bir dizi şeklî iftiharın bu hayat hikâyesinin iç hakikatini anlamak için zorunlu ve aslî olduğunu sanmıyorum.

Massignon'u olduğu gibi ve onun istediği şekilde tanıyabilmek için "onun kişisel ve özel hayat grafiğini çizmemiz, yani onun dahiyâne basiretinin ilhamıyla bir bireyin manevî hayatını oluşturmak nasıl çizilebileceğini gösterdiği o grafiği oluşturmamız gerekir. Kendisi de işaret edip söylemiştir, bu amacın gerçekleştirilmesi için "her birey için kendisinin göz önünde bulundurduğu bir somutlaştırma ve belirginleştirme mihveri" seçmek gerekir. Sadece bu surette kişinin iç yükselişini ve onda istikrara kavuşan bir ve bütün hale getirici yegânelik, varlık ve şuhudun gerçekleşme aşamalarını anlayabiliriz. Massignon, ünlü sûfi Hallac'ın iç serüvenini ve bâtınî seyrini anlamak için bu usule göre hareket etmiş ve bu ibare ve ıstılahları kullanırken şunları yazmıştır: "Muazzam mücahede aşkı bir hayata coşku ve heyecan verince böyle bir hayatın grafiği zikzaklı bir yükseliş grafiği ortaya çıkar." "Yükseliş seyri, düz bir çizgi etrafında cereyan etmektedir." "Hatta bundan yukarı, bir aşkın dinî bir yönü olup semavi bir gaye ve maksadı bulununca bu dünya hayatının grafiği yukarı âleme kadar uzanır ve uzaklaşan doğru bir çizgi bir

[136] Louis Massignon Anma Kitabı, Şam Fransız enstitüsü Yayını, 3 Cilt, 1957.

daire üzerine yansır. Kişinin dünya hayatı, bu hayatın yaşanıp çekimine girdiği dinî toplumun uzun yılları bulan sonsuz dinî ve manevî dönemine yansır."[137]

Massignon, bu birkaç satırda Hallac'ın maneviyatını inceleme planını ortaya koyar ve ayrıca Hallac'ın bütün hayatında gizli olan içsel çabayı bize gösterir. Massignon'un gözünde tarikat ve tasavvuf pîri olan ve zaten ve asâleten içinde "İslam tasavvufunun şehidi" kimliği mündemiç bulunan Hüseyin b. Mansûr Hallac'ın kim ve ne olduğunu hepimiz biliyoruz (Bu ârif, miladi 922 yılında Bağdat'ta şehid olmuştur). Sözün özü şu ki Massignon'un bilimsel eser ve telifleri çok çeşitli ve zihninin meşgul olduğu konular değişik olsa da her halükârda kendisi özde ve bütün varlığıyla Hallac'ın coşku ve heyecan dolu serüvenine yönelmişti ve bütün eserleri de buna yönelik ve eğilimliydi. Kendisi bu o olay ve hadiseleri hayatında idrak edip hissetmişti. Öyle görünüyor ki Hallac, Massignon'un ikinci kişiliği, arifâne kişiliği ve hatta istek ve inançlarının tezahür edip ifadesini bulduğu bir kişilik hâline gelmişti ve Massignon'un kendisinin açık olarak söylemesine ve uygulamasına bu zaman şartlarının izin vermediği şeyi Hallac üstlenmekte ve uygulamaktaydı. Massignon, Hallac vasıtasıyla ve onun diliyle sûfilerin saf, mücerret ve manevî İslam anlayışını ortaya koyup ifade etmiş ve onu İslam'ın evrensel ve genel yaratılış kaynağı olarak görmüştür.

Bu sebeple Massignon'un hayatının en parlak mefhum ve anlamı şu hususun ışığında bize görünür: Onun eserleri, hizmetleri ve hayatı, İslam'ı ve İslam kültürünü araştırma ve bu kültüre bakış tarzını en azından bazı Doğulu araştırmacılarda biraz değiştirmiş ve bir yere kadar bu konuda başarılı olmuştur. Kuşku yok ki müsteşriklerin inceleme ve tanıma yöntemleri, dilbilim ve toplumbilimden kaynaklanan dış güçlükler, koşul-

137 "Şahsî Hayatın Grafiği Hakkında Bir İnceleme: İslam Şehidi Ârif Hallac Hakkında" başlıklı makale, *Dieu Vivant* dergisi, Yıl: 1964, cilt: 4.

lar ve durumlar nedeniyle istenilen neticeye ulaşamaz. Gerçi Massignon'un kendisi de bu iki bilimin önemini kesin olarak hakir ve küçük görmemiştir. Fakat bu araştırma ve tanıma, mü'min bireyler için hâsıl olduğu üzere sadece İslam'da söz konusu olan iç âlemin, iç muharrikin ve canlı anlamın, gerçek niyet ve maksatların ışığında gerçekleşebilir. Bu içsel gerçeklerle temas kuran biri, Kur'an vahyinin doğruluğunu ve Hz. Muhammed'in semavi risaletini kabul etmelidir. Nitekim bu iki husus, İslam Peygamberinin risaletinin önemini az çok kavrayan kimselerce de kabul edilmiştir.

Denilebilir ki daha başlangıçtan itibaren Massignon'un yöntemi ve çizgisi, yıllar geçtikçe bu alanda şiddetlenen bunalıma mukabele etmiştir. Bu bunalım, bizim dinler ilmî veya dinler tarihi adını alan bir alanda bir buçuk asırdır belirgindir. Bu bunalımın ortaya çıkış sebebi şudur: Zaman geçip bu alana yeni şarkiyatçı meslektaşlarımızın katılmasıyla birlikte artık gizlenmesi mümkün olmayan durum ortaya çıkmıştır. Bir mühendisin unvanı makine üretme yöntemine veya elindeki düzeneğe vâkıf olmayı gerektiriyorsa, dinî ilimler alanında araştırma ve inceleme yapan birinin, gerçekten ve tecrübe aşamasında, dinlerini araştırdığı kimselerin dua ve virtlerine kendi halvet evinde ve kalbinde katılmadan o dinin inceliklerini kavraması nasıl mümkün olabilir? Ben kendim çok iyi farkındayım, bu konunun gündeme getirilmesi, bilmeye ilişkin belirli bir tasavvur ve anlayışı altüst eder ve bunu yapmak için pervasızlık ve cesaret gerekir. Louis Massignon'u varlık âleminde İslam'ın ve Hıristiyanlığın ortak bir duasına dair coşkulu ve iştiyaklı bir araştırmaya sevk eden işte bu pervasızlık ve cesaretti. O, bunun işaretini Kur'an'ın 18. suresinde uyuyan yedi kişi (Ashâb-ı Kehf) ile ilgili yerde buldu ve tam bir gözü karalıkla bu ortak dinî kıssanın ülkesinin çok eski haremlerinden birinde, Bretagne'de gerçekleşmiş olduğunu gördü. Bu husus, ömrünün son yıllarında onun için o kadar değerliydi ki bunu zikretmeden geçersem onun manevî şahsiyetinin özelliklerini tahrif edip değiştirmiş olurum.

Ayrıca o bize maddî ve şeklî tarihin kesin işlerini ve muhakkak kanunlarını güvenilmez sayma cesareti verdi. O özellikle Celâleddin Rûmî'nin, Hallac'ın ölümünden iki buçuk asır sonra onun nurunun ve meleğinin Attâr'ın ruhu karşısında tecelli ettiğini ve onun manevî mürşit ve kılavuzu olduğunu vurguladığı hususun kıymetli ve muteber olduğuna inanmaktadır[138]. Massignon, bize bu manevî tarihin esasın gerçek anlamda hakikatini kavrama yolunda bize yardım eden kimselerdendir. Ayrıca birkaç konuda, Zürich'in ünlü psikologunun temellerini attığı tipler teorisiyle, yani bu dünyadan gideli iki yıl olan ve kendisiyle ben ve Massignon'un dostane ilişkileri olan C. G. Jung ile aynı fikirdeydi.

Ben onun karşısında kayıtsız ve şartsız olarak saygıyla eğilmekle birlikte, hiçbirimizin gizlemeye güç yetiremeyeceği bir güçlüğün varlığını açık ve net olarak rahatça itiraf edebilirim: Massignon'un eserlerinde bizim için kabulü muhal görünen vurgu ve görüşler vardır ve bizi neredeyse incitip kıracak fahiş ve bariz tarafgirlik barındıran yargılar görülür. Onun saldırıp garaz ettiği taraf genellikle Şia'ya mensup kimselerdir ve genellikle ve her zaman da Endülüs'ün büyük bilge ve ârifi Muhyiddin Arabî'dir. Massignon'un bu konudaki görüş ve yargılarını bilimsel yargılar ve görüşler olarak kabul edersek bu durumda acıklı bir çatışma ve tartışmanın yolu açılacaktır. Fakat buna karşılık, bu abartılı sözlerin ve aşırılıkların onun hangi elem verici savunma kokan ibareleriyle ve belki ümitsizce inkârlarıyla bağlantılı olduğunu anlamaya çabalarsak, bu durumda bunlardan ilgi konusu insanlar, meslekler ve meşrepler hakkında bize bilgi vermiyorsa da en azından bizi her halükârda biricik ve benzersiz kalmış olan bir manevî hayattan haberdar etmesini isteriz.

Bu nedenle Massignon'un düşünce ve tefekkürü o kadar çok

138 Massignon, "Attar'ın Hallac Hakkındaki Eserleri" başlıklı makaleler, İslamî Araştırmalar Dergisi, Yıl 1941-1946.

müphem, karmaşık ve değişken hâlde olmasına ve her an yeni bir şekle bürünmesine rağmen onda herhangi bir uyumsuzluk ve çelişki bulunduğu asla söylenemez. O, Hallac'ın köken ve soy bakımından Fars ülkesiyle olan bağlarını aklından çıkarmış olsa da her halükârda Massignon'un gençliğinin başından itibaren Hallac'ın Bağdat yakınlarındaki harap ve metruk mezarını ziyaret etmesi, Massignon'un İran İslam'ının yolunu bulmasına ve Selmân-ı Pâk ve Hz. Fâtıma hakkında da bir şeyler yazmaya muvaffak olmasına yol açmıştır. Kendisi de sır ehlinin mahfilinde Şiî ilham kaynağının son derece yüksek olduğunu itiraf etmekteydi. Ben bazen bu ilhamın aslında Massignon'un kendi ilhamı olduğunu, fakat kendisinin bu ölçüsüz nağmenin uyumsuzluğu için bir çözüm yolu bulamadan ondan ayrılmak için sayfa sayfa mücadele ettiğini hissetmişimdir.

Onun hepsinden çok alışıp dost olduğu İslam ülkeleri Arap ülkeleridir. Fakat Arap olmayan İslam ülkeleri hakkındaki araştırma ve incelemelerini de çok ilerletmiş ve bu doğrudan ve aracısız tecrübe onun defalarca ve özellikle de son yıllarda defalarca şunu söylemesine imkân vermiştir: İran İslam'ı veya İslamî İran, İslam'ın öz, derinlik ve cevher olarak vahye dayalı, kendini hiçbir kavme, hiçbir millet ve devlete ve hiçbir siyasete özdeşleştirmeyen ve münhasır kılmayan dinî bir idrak ve tasavvur olduğu gerçeğine en güzel şahittir. Bu nedenle onun toplumsal konular karşısındaki coşku ve heyecan dolu fedakârlığı, aslında onun manevî bir şehir kurmaya ortak olma ili ve düşüncesinden kaynaklanıyordu. Kendisi bu manevî şehrin, "takdir eliyle belirlenip seçilmiş bireyler arasındaki dostluk ve kutsi yakınlık" yoluyla kurulacağını biliyordu. Massignon, bu konuyu şu sözlerle ifade edip yazmıştı: "Bu dünya medinesinde ve ülkesinde insanoğlunun meslek ve uğraşlarında farklılıklar olduğu gibi nihai medinede de manevî meslekler bakımından farklılıklar mevcuttur."[139]

[139] Massignon, "Attar'ın Hallac Hakkındaki Eserleri", *İslamî Araştırmalar Dergisi.*

Sonuçta coşku, iştiyak ve duygu onu kendiliğinden, İslam'ın risalet makamının mesajının şekillendirdiği o tür insanlara ve o tarz medeniyet ve kültüre doğru çekildi. "Hayatta o tür sabır ve tahammüle, ilahi kudret eline dair o şekilde düşünmeye, yüce yaratıcının her yerde olduğu ve tecelli ettiği konusunda o suskunlukla karışık imana, maddiyatla kirlenmekten uzak bir imana ve aşkın ve görünmez olan mevcudiyet ve şuhud konusundaki sükûn ve tereddütsüzlüğe[140]" yöneldi.

Evet, sanki Massignon, varlığının iç kanunu, aslı ve temeli, bazı çabuk geçen anlar dışında onun o maksat ve hedefe ulaşmasına engel olsa da İslamî itikatla birlikte gelen bu iç huzuru ömrü boyunca varlığında taşımıştır.

Massignon'un yaşadığı bu mümtaz ve önemli anların varlığını onun eserlerinin bazı üstün ve kıymetli sayfalarında bulmak mümkündür. Bu sayfalarda, İslam'ın insanların rahatı ve iç huzuru için hazırladığı iki vaha betimlenmiştir: Bahçe ve mescid. İslam dininde ikisi birbiriyle yakından ilgilidir: "İnsanı bu âlemin dışına götüren rüya mekânı". O, Batı bahçelerinin manzarası eski geleneğe göre insanı çevre bölgelere saldırmaya tahrik ediciyken, Müslümanların bahçesinde önemli olan ilk şeyin bahçeyi çevresindeki bölgelerden ayıran bir duvarın mevcudiyeti olduğuna ve dikkatin bahçe çevresindeki bölgelere çevrilmek yerine bahçenin merkezine veya dünyayı gösteren bir aynayı andıran merkezî havuza yöneldiğine vurgu yapar. Ne yazık ki eski örnekleri yok olmaya yüz tutmuş olan İran bahçesi, Massignon'a dâhiyane bir derinliğe sahip olan ve bahçe planı ve kuruluşuyla semavi nakış ve şekillerle dolu halıları, eski İranlılar arasında kullanılmakta olan haritaları (aslî ve merkezî iklim çevresindeki altı iklimin haritasını) ve nihayet yazı üsluplarını birbiriyle ilişkilendiren sayfalar yazmada ilham vermiştir. Keşke bu içe doğuşları ve içe bakışları daha kapsamlı bir kitapta açıklamış olsaydı! Fakat ne yazık ki onun diğer meşgaleleri onu bu işten alıkoymuştur.

140 Massignon, *İslam'ın Vaziyeti*, Paris 1939, s. 4.

Bu itibarla, o ne zaman bir İran bahçesine girse orada huzur ve müşahede ile gayb perdesinin ardındaki ayet ve işareti görebilmiş ve sonra da onu aktarabilmiştir. Massignon, Hallac'ın kılavuzluk ve irşadının ışığında sonunda insanların dikkatini o zamanlar bir dereceye kadar unutulmuş olan 6. yüzyılın büyük Şirazlı ârifi Rûzbihan Baklî'nin önem ve azametine çekmeyi başarmıştır. Rûzbihan'ın eserlerini yayımlama yolunda çaba gösteren ben ve meslektaşım Dr. Muin için, Massignon'un ta başından beri arzuladığı çalışmanın tamamlandığını artık göremeyeceği düşüncesi çok üzüntü ve keder vericidir.

Bir başka sima, Massignon'a İran İslam'ının kalbine, hatta Şia'nın gönül haremine ulaşma yolunda kılavuzluk etmiştir. Bu tarikat kılavuzu, bu yol Hızır'ı, biraz önce kendisinden söz ettiğimiz Selman-ı Pâk, Selmân-ı Tâhir veya Selmân-ı Fârisî'dir. Massignon, Hıristiyanlık merhalelerini kat edip sonra gerçek peygamberi aramaya gelen, onun arkadaşlarından ve sırdaşlarından biri olan ve sonunda da o mukaddes ailenin evlatlığı olan bu Mazdekî kökenli yiğidin "hayat grafiği"nde hem bir müjdeleyicinin temsilî kaderini, hem de bir yol kılavuzunun ve tarikat pîrinin kaderini görüyordu. Nitekim onun dostane vefakârlığı, türbesine ziyarete gelen Şiîlerin duasına ilham vermişti. Bu duada şunu okuruz:

"Keşke hayatta ve mematta senin gibi hıyanet etmemiş vefakâr bir dost olabilsek."[141]

Massignon, Selman'ın Şia mezhebinin maksat ve maslahatına karşı fedakârlığının ve kendinden geçişinin anlamının meşhur rivayette bulunabileceği hususuna çok iyi vâkıftı. Altıncı İmam Hz. İmam Sâdık o rivayette şöyle buyuruyor: "İslam garip başladı, başladığı gibi garip sona erecektir. Muhammed ümmetinin gariplerine ne mutlu."[142] Hazretin kastettiği, kesin ve açık

[141] *"Selmân-ı Pâk ve İran İslamı'nın İlk Manevi Aşamaları"*, İran Araştırmaları ve İran Sanatı Derneği Yayınları, Paris 1934, s. 4

[142] Aynı yer: Selmân-ı Pâk

hususları güvenilmez sayıp temiz ve mutla irfanı arayan kimseler olup İmam da zaten bunun kılavuz ve mürşidiydi. İşte bu sebeple Massignon, "İran İslam'ının manevî zemini" olarak nitelediği şeyde daha eski bir irfanın, yani İran'ın dinî vicdanının devamının garantisi ve şahidi olan durumun varlığını haklı olarak teşhis etmişti. Çünkü İran İslam'ının oluşumu kesin olarak ne dışsal siyasi durum, olay ve gelişmelere bağlanabilir, ne de siyasi gelişmelerden sonra meydana gelen şartlara uyum göstermenin sonuç ve ürünü sayılabilir. Veya onun şu son derece önemli iki satırda yazdığı gibi: "Eski kültür ve medeniyeti bünyesinde barındıran bir çevrede yeni ve semavî bir inancı coşkulu bir şekilde kabulünün sonucu ve ürünü saymak mümkündür. Bu öyle bir çevredir ki yeni iman ve itikadının ışığında görünen âlemi kendi eski mitlerinin nuranileşmiş prizmasından seyreder."[143]

Fakat Selman'ın simasından başka şahsiyetler de son yıllarda Massignon'un ârifane dikkatini çekmiştir. Yani Şiî itikadının kalbinde ve merkezinde yer alan bir sima: Resul-i Ekrem'in (a.s.v.) kızı, tâhir imamların annesi Hz. Fâtıma (a.s.). Massignon, bu konuda eserlerinin belki de en coşkulu sayfalarını yazmıştır. Hz. Mesih'in Annesi Meryem'in zatıyla tâhir imamların annesi Fâtıma arasında kendisinin keşfettiği bir tür ilişkiden ilham aldığı sayfalardır bunlar. Fakat ne yazık ki Massignon, bu manevî bağlantının keşfi yolunda Şia tasavvuf ve irfanının tevillerinin ona tamamen öncülük ettiğini fark etme fırsatı bulamamıştır.

Bu konuda özellikle niçin Massignon'un Şiî İslam'a birtakım saldırılar gerçekleştirip sonra hemen bundan pişmanlık duyduğu anlaşılabilirdir. Bu saldırılar, onun İran Şiîliği hakkında kendisi için oluşturduğu kişisel anlayışın ürünüdür. Şiîliğin derin ruh ve hedefi, hâlâ irfanının dünyaya ve peygamberliğe tasallutu kıyamete kadar devam ettiği için kendisi için itimat ve ümidi

[143] Aynı yer: Selmân-ı Pâk

muhafaza eden bu ümitsizlik, Massignon'un dikkatini çeken o "yiğit"in itimatsızlığı değildir. O, Şiîlikte her şeyden önce tarihî yiğitlik ve kahramanlığa davet görüyordu. Nitekim Hz. Fâtıma'nın zatını hesap gününün şefaatçisi olarak görür. Çünkü bu durum içten içe onun bu âlemin yaratılışından itibaren bu âlemde mevcut bulunan ilahi adaletle olan coşkulu ilgi ve ünsiyetiyle uyuşmaktaydı. Bu hususun aynısı, yani Massignon'un, kendisini özellikle ömrünün son yıllarında bütün dostlarının kendisinin peşinden gidemeyecekleri bir yolda mücadele ve savaşıma girmeye zorlayan öngörülemez gelişmeler karşısındaki sabırsızlık ve huzursuzluğunda da görülür. Bu olay onu incitmiş ve dostlarını da üzüp incitmiştir.

Fakat kimsenin şüphesine konu olmayacak husus, onun bu dünyaya ilişkin maksatlardaki mutlak ihlâs ve sadakati ve mükemmel özverisi olup bu onun kendine özgü bir hâl almıştı. Bu ızdıraplı coşku ve iştiyak onun iç varlığını parçalanma ve şerha şerha olma noktasına kadar sürükledi. Aynı coşku ve iştiyak, bizim âriflerin eserlerinden yaptığı bazı tercümelerde de görülür. Çünkü Massignon'un tercüme üslubundan ve bu metinlerle temastayken kaleminin ucundan sızanlardan çok şeyler öğrenilebilir... Ben, sözlerimi sonlandırmak için büyük irfanî destan Feriduddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ından birkaç beytin tercümesini örnek olarak sunuyorum (433-440. beyitler). Bu beyitler, Hallac'ın bedeninin yanıp kül olduğu heyecan verici anları sergilemektedir:

"Dedi: Hallac ateşte tamamen yanınca

Elinde bir değnek olan bir aşık gelip o bir avuç külün başına oturdu

Sonra ateş gibi diliyle konuşmaya başladı, kül hâlâ güzelce coşuyordu

Sonra dedi, doğru söyleyin, o "ene'l-hak" diyen nerede?

O bütün söyleyip işittiğin, bildiğin ve gördüğün her şey,

Bütün hepsi efsanenin başlangıcından başka bir şey değil. Yok

ol, çünkü senin yerin bu virane değil.

Kalan asıldır, müstağni ve temiz asıl. Cüz var olmuş, var olmamış ne gam.

Hakiki güneş daimidir. Varsın ne zerre kalsın, ne gölge."

Ben, Louis Massignon'un özel bir tarzda anladığı ve haz aldığı bir Kur'an ayeti biliyorum. Çünkü onun gözünde "sebîlullah"ın -Allah yolu- anlamı, ilim ehli insanın hayatı boyunca varlığından ayrılmayan zor ve geçilmesi güç ve insanın her gün bir cihada koyulmasını gerektiren yol. Söz konusu ayet, Kur'an'ın üçüncü suresinin 169. ayetidir: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rablerinin katında rızıklanmaktadırlar."*

Başlangıç

"Medâin ve Kûfe"

Selmân'ı Nasıl Araştırmak Gerekir?

Dicle'nin doğu kıyısında, Bağdat'ın ayağının dibinde yer alan kıvrımlardan birinde Babil'in vârisi olan bin yıllık başkent Tisfun sarayından ayakta kalmış tek bir tak, yalnız bir dalga gibi otuz metreye kadar yükselmiştir. Bu, Kisra'nın takı olup onun kuzey-doğusunda Huzeyfe[144] kasabasından sonra Selman-ı Pâk'ın temelleri üzerinde diz çökmüş küçük kabri görünmektedir.

Bir Alman ekibi bu harabelerde kazılar yapmış. Ben üç kez 1907, 1908 1927'de oraya uğradım ve bu iki binanın tarihî çelişkisine şaşırdım: O başı yükseklerde tak ile bu mütevazı mezar. Böylece Selman'ın efsanevi şahsiyeti hakkında araştırma yapmayı bir yükümlülük saydım. Bugün o araştırmaların genel yönünü gösterip ilk incelemelerimi açıklayacağım[145].

Bundan iki bin yıl önce burada Keldani şehirleri Upi ve Akşak'ın yerini alan iki kardeş şehir, doğuda Taysefun/Tisfun, batıda Selevkiye, İslam tarihinde tek bir adla, Medâin diye anılır. Streck daha yenilerde tespit ettiği üzere[146] şimdiye kadar, Medâin'in 15/636 yılında fethinin genç İslam hükümeti için taşıdığı öneme gerektiği kadar dikkat edilmemiştir. Medâin, bütün doğu İran'ın başkenti sayılıyordu ve medeniyette Bizanslı rakibi Konstantiniye'ninki -ki İslam sekizinci yüzyılın sonuna dek onu ele geçiremedi- gibi bir makama sahipti. Medâin de Konstantiniye ve Roma gibi yedi bölgeye sahiptir: Batıda Derzican, Behuresir/Behresir, Cundişâpur (Nehru'l-Melik'e bitişik Muzlim Sabat tarafındaki Koke), doğuda Asfanebr, Rûmiyye

[144] Peygamberin sahabesi ve Selman'ın dostu burada medfundur. Şimdi bu adı burada "Hudeyse" diye telaffuz ediyorlar.

[145] İran Araştırmaları Derneğinde (Paris Guimet Müzesi) 30 Mayıs 1933'te yapılan konuşma.

Société des Etudes Iraniennes (Mussée Guimet, Paris)

[146] Api. Enzykl. Des Islams, 1928, t. III, 80-81

ve muhtemelen aynı şekilde Nunifaz ve Kerdifaz. Medâin, İran ve yukarı Asya'ya geçişi sağlayan bir köprü, Sasani İmparatorluğunun idare merkezi, eski Pehlevi dilinin ana vatanı, Nasturi ve Mani şeyhlerinin dinî merkezi, Yahudilerin gurbet yurdu ve Doğunun ticaret ve ilim merkeziydi. Orada darp edilen paralarda sadece "Baba" veya "el-Bab" adı nakşedilirdi[147]. Nitekim ondan sonra İstanbul, Osmanlıların Bâb-i Âli'si oldu. Ondan önce Bâbil, o "Bâb"ın viran olmuş selefiydi.

Medâin, kısa süre içinde Arap fatihleri için -ki hâlâ doğrukları yerin iklimine vefalı kalıp çölün kıyısında Kufe ordugâhında konuşlanmışlardı- İranlı güzelliklerin "bâbı/kapısı" hâline geldi.

Bağdat'ın oluşması sonucu Medâin'in harabeye dönmesi için yüzyıldan fazla bir zaman geçmesi gerekiyrodu. Bu süre içinde Medâin, sadece hazineleri ve ürünleriyle değil, Kufeli Arap kabilelerince bu şehre getirilen ve Müslüman olan İranlı "mevâli"nin ürünü olan sanatlar ve fikrî yollarla da Kufe'ye gıda sağlıyordu. İslam'a ilk giren İranlı olan Selman da galiba Medâin'e dönüp orada ölmüştü. Küçük kabrinin oraya dua ve teberrük için gelen Şiî ziyaretçilerin zihninde iki kaderi, birincisi onun ilk Müslüman İranlı olarak öncülüğünü, ikincisi İslam'ın manevî hareketindeki önderliğini canlandıran bir yerdi burası. Genç İslam'ın peygamberiyle olan dostluğu onu "Beni senin hayatın üzere yaşatsın ve senin ölümün üzere öldürsün, çünkü sen antlaşmayı bozmadın"[148] sözüne layık hale getirmişti.

***

Hicrî birinci asır hâlâ tam olarak bilinmekte değildir. Bu asrın tarihî zinciri, özellikle bu çelişkilerin hallinde bize yardım edecek dış kaynakların pek olmadığı 36-37 yılları çelişkilerle doludur. Bu yüzden bir hayat hikâyesini incelemek istediğimizde -

[147] Jarusalem (Beytü'l-Mukaddes)'den kaçırılan gerçek haç, burada on beş yıl boyunca ganimet olarak muhafaza edilmiştir (614-629).

[148] Selman'ı ziyarette okunan duadandır. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 21, s. 299, satır: 36-37

Şimdi Selman'ı araştırdığımız gibi- bu kaynaklar, araştırmacının elinden bir kum yığını gibi kaymaya başlar ve kopmuş ve ufalanmış hikâyelerden ve az çok güvenilir vasıtalardan oluşan bir zincir yoluyla bize ulaşan filan doğrudan şahide mensup hadislerden başka bir şey kalmaz: Bu hadislerin içeri genellikle sade bir dışyüzün altında kasıtlı tahrifleri ve bazı etnik mitleri kendinde gizlemektedir. Nitekim Welhausen, şimdi takip edilebilecek hiçbir sabit ölçütün (bize bir hadisin sağlamlık ölçüsünü belirlemede kılavuzluk edecek aslî bir kaynak mevcut olmadığı sürece) bulunmadığını belirtmiştir.

Welhausen, Goldziher ve Lammens, bu yolla hadislerin Medine, Irak ve Şam ekolü arasındaki coğrafi dağılımından istifade ederek onların bize anlattıkları olayları incelemişler ve bu ekollerden her birinin güvenilirlik ölçüsünü bu olayların söz konusu ekoller için taşıdığı siyasi öneme göre tayin etmişlerdir. Aynı şekilde Coetani, Levi Della Vida ve Buhl da aralarındaki ince zevk farkıyla birlikte aynı yönteme başvurmuşlardır.

İbn Sa'd'dan ilhamla geliştirilen bir sınıflandırma olan hadislerin coğrafi dağılımı, Irak ekolü için ikinci bir sınıflandırmaya da muhtaçtır, çünkü Basra, Kufe'den çok çabuk temayüz etmiştir.

Fakat hadislerin "Ümeyyeoğulları"nın çıkarına olan siyasi dağılımına ve Hâşimoğulları"nın çıkarına olana -genel ve özet olarak, üstelik sadece bir asır, 37-132 için değerli olan dağılıma- ilişkin, hadislerin fırkalara göre incelenmesi bize bu arada çeşitli aşamaları, Sünnî (ilk önce Mürcie nezdinde), Zeydî ve diğer İmâmiye mezheplerine ait hadisleri birbirinden ayırmak yoluyla gözlemleme imkânı verir. Bu üç kategori birbirinden tam olarak ayrıdır. Sünnî hadisler aşağı yukarı farkında olunmaksızın, üçüncü asırdan sonra bile kendini yabancı unsurlarla sürekli kendini zenginleştirmektedir. Oysa Zeydî ve özellikle İmâmiye hadisleri mecmualarını çevrelerindeki ilk nesilde kapatmaktadırlar. Bu mecmualar "kapalı"dır ve bu yüzden ortak hadisleri için bir bitiş sınırı ve bazı özel hadisleri içinse bir başlangıç sınırı ortaya koymaktadır. Biz Selman'a dair hadislerde bunu göreceğiz.

Burada daha çok ilgi alanımıza giren ve bütün Zeydî ve İmâmî muhaddisleri içine alan Irak ekolü konusunda fırkalar tarihinin (hérésiographie) özel ölçütüyle yine de ulaştığımız asırdan geriye gidilebilir ve bu kargaşacı "ordu"nun Mısır'da ilk Arap hanedanlar dönemindeki (hicrî 14-37 yılları) hâkimiyetine ulaşılabilir. Nitekim biz, rivayetleri kabilelere ve onların kabile antlaşmalarına (ahlâf) göre -ki İslam bu çerçeveleri hemen kıramamış ve başlangıçta İslam'da hâlâ mevâli mevcuttur- sınıflandırarak Abdu'l-Kaysoğullarının Selman'ın hayat hikâyesindeki rolünü ortaya çıkarabildik.

Kanaatimize göre, Selman'ın hayat hikâyesi, birtakım eski unsurlar barındırmakta olup bir yandan fırkalar, öte yandan kabile antlaşmaları incelenerek bu unsurlar birbirinden ayrılabilir ve her birinin tarihi tespit edilebilir. Bu ise Horovitz'in abartılı eleştirisinin yanlışlığını ortaya koymakta ve Selman'ın şahsiyetinin tarihî oluşunu ispata yardım etmektedir.

Konunun Özeti

1. Eskilerin rivayet ve sözlerine göre Selman'ın hayat hikâyesinin özeti ve Horovitz'in eleştirel görüşlerinin anlatılıp irdelenmesi.

2. Selman'ın Müslüman oluşuyla ilgili "Selman haberi"nin tahlili -Selam bizim Ehlibeytimizdendir..." hadisinin tahlili- ve "yaptınız da yapmadınız" ibaresinin tahlili.

3. Selman'ın Medâin'de ölümü. Onun Abdu'l-Kaysoğullarıyla anlaşmalı olarak Irak'a girişine dair tahminler.

4. El-esnâd es-Selmâniyye. Selman'ın Muhammed'in yanında Kur'an'ın yazımına ilişkin tarihî rolü. Onun sonradan Ali'nin yanındaki rolü. Şiî gnostizminin "sîn", "mîm", ve "ayın" hakkındaki görüşleri. Netice.

5. Ekler: 1- "Selmâniyye" veya "Sîniyye" adlı aşırı fırkalara dair yayımlanmamış beş metnin tercümesi, 2- Kaynaklara değinmeler.

1

Rivayetlere ve Eskilerin Sözlerine Dayalı Selman'ın Hayat Hikâyesinin Özeti ve Horovitz'in Eleştirel Görüşünün Analizi

Hem Şiî hem Sünnî rivayetler Selman-ı Farisî'yi Peygamberin büyük ve müstesna sahabelerinden biri olarak nakleder. O, Arap olmayanlar arasında İslam'a ilk giren üç kişiden biridir (Sabikun): Selman-ı Farisî, Süheyb Yunanî ve Bilal Habeşi. Bu "Acem"in şahsiyetinin bazı yönleri rivayetler aracılığıyla net olarak bilinmektedir.

İran'da doğar. Henüz çok genç yaşta şiddetle benimsediği züht inancı, onu Hıristiyanlığa sürükler. O efendiden bu efendiye, o şehirden bu şehre derken kendini gurbete ve köleliğe teslim eder. Bütün bu çabalar sadece daha iyi bir yaşam ve diğer Haniflerin[149] aradığı saf ve hâlis tevhid arayışından ibaret değildi. O, ayrıca kendisine övgüyle bahsedilen Allah'ın elçisine bağlanmak ümidiyle kıvranıyordu. Aradığını Muhammed'de bulur ve onun has halkasına dâhil olur. Hendek Savaşı'nda Peygamberin istişare ettiği kişi olur. Peygamberin vefatından sonra da ailesinin, yani Ali ailesinin vefalı dostu kalmaya devam eder. Onların ayaklar altına alınan meşru haklarını savunmaya devam eder. Sonunda Mezopotamya'da Medain'de vefat eder.

Onun hayat hikâyesinden söz eden kaynaklar ilk bakışta birbiriyle uyumlu değil gibi görünüyor. Önce detaylı ve sağlam bir rivayet, onun hayat hikâyesini ve İslam'a girişini açıklıyor. Ondan sonra ömrünün sonuna kadar geri kalan hayatıyla ilgili basit ve dağınık birkaç işaret dışında bir şey bulamıyoruz. Bulunan bu basit ve dağınık bilgi de biri Peygamberin ailesine olan yakınlığı (benim Ehlibeytimden hadisi), diğeri Ali'nin haklı olduğunu düşünmesi ve siyasi açıdan onu savunmasından ("Yaptınız ve yapmadınız" söylemi) ibaret olan iki temel mesele etrafında dönüp dolanır.

[149] Makdisî, onu Hanifler arasında sayar: *"el-Bed'u"* 5. cilt, s. 127

Eğer daha yakından bakılırsa başka sorunlar da görülebilir. Nitekim birçok Müslüman, özellikle Şiî müellif bu sorunlara parmak bastılar ve bunları derlemenin ötesinde söz konusu sorunlara bir çözüm yolu bulmaya çalıştılar.

Diğer taraftan Clement Huart, 1909-1913'te Selman ile ilgili üç muhtelif rivayeti "*Selman'ın Haberi*" adıyla yayımlıyor ve şu neticeye varıyor: Tarihi açıdan Selman'ın gerçekliği olmasa da Hendek Savaşı'na katıldığını vurguluyor.

1922'de Horovitz, özlü, kısa ve çok keskin risalesinde Selman'ın hayat hikâyesinin "hendek" sözcüğünden türeyen bir hurafe olduğunu ispatlamaya çalıştı. Bu konuda hurafenin kökünü bir çeşit "dil hastalığı"[150] olarak niteleyen Max Muller'in nazariyesini takip ediyor.

Ona göre ilk olarak İslam savunucularının Ehl-i Kitap olan Hıristiyan ve Yahudilerden Peygambere ilk iman edenlerden derledikleri güvenilir olmayan listelerde yalın olarak sadece "Selman" adı geçiyordu. Belirsiz bir şekilde bir İranlıya nispet edilen bu isim, Hendek Savaşı anlatımını süslemek için kullanıldı. Eski dönemlerden Arapçalaşan "hendek" sözcüğünün aslı İran'a dayanır. İran kökenli olduklarını bildikleri bu kelimenin sahip olduğu stratejik mana, onları şu düşünceye itti: Kendisi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıkları bu Selman-ı Farisî'den bir İranlı mühendis, Müslüman olmuş bir Mazdekî ve Muhammed'in özel müşaviri üretmeye karar verdiler. Bu şekilde onu, Ali ailesinin ilk savunucularından olan Şiîlerin listesine kaydetmek için zemin hazırladılar. Horovitz, bu varsayıma dayanarak Selman'ın hayatıyla ilgili diğer detayları da bu türetilmiş hurafenin bir uzantısı olarak görür. Şöyle ki: Eğer kardeşlik akdine (Muhacirler ile Ensar arasında kurulan) katılanlar arasında onun ismi zikrediliyorsa, bu onu saḥabe olarak tescil etmek içindir. Ve eğer Kadisiye, Medain, Kufe ve Belencer bölgelerinde Irak mücahitleri arasında onun ismini sayıyorlarsa, İranlı olduğunu göstermek içindir.

[150] Maladie du Langage

Peygamberin Ehlibeyti ile olan ilişkisi meselesine, Ömer döneminde beytülmalden kendisine bağlanan maaşın peygamberin ailesinden olduğunu gösterir iddiasına ve hicri on bir yılında Ali lehine müdahil olduğu söylemine gelince; bunların hepsi diğer türetilen hurafelere Şiîlerin koyduğu eklemeleridir. Bu hayat hikâyesinde "Selman" ismi dışındaki hiçbir bilgi güvenilir değildir. Diğer taraftan bu isim de Arapça olup bilinen bir isimdir.[151] Öncelikle Selman için bir künye[152] (Bir mevalinin künyeye hakkının olmadığını gözden kaçırıyor!), ardından da geçmişte kullanılan Farsça bir isim buldular. Peş peşe sıralanan bütün bu detayların arkasında Müslümanlaşan İranlıların hayal gücü vardır.

Bu tarihi isimle ilgili yazılan bu eleştiriye yönelik olarak bir eleştirimizi genel olarak sıralayacağız:

1- Bir şahsiyeti hurafe diliyle yorumlamak, gerçekliği olmayan bir hayaleti somut gerçekliği olan bir insana dönüştürmez. Bu yorum türü, toplumsal bir ihtiyacı genel bir tarzda ve bir tepki olarak beyan ediyor. Ki çoğu zaman bu tür yorumlar çok ani, tepkisel ve söz konusu hurafeyi üreten kişiyle çağdaştır. Bu vakıayı hurafe yorumuyla gerçek dışı olarak nitelendiren bu yaklaşım, doğal olarak ne batıldır ne de kabul edilebilirdir.

2- İştikak/türemiş ilkesine dayanan bir hurafe olgusu, ancak dilin cümle yapısının tekâmül ettiği belli bir zaman diliminde gerçekleşir. Oysa Selman'ın şahsiyetinin "Arap İslamı"nın söz konusu merhalesinden önce şekillendiği anlaşılmaktadır.

[151] Güya peygamber bu ismi ona verdi. - "Selman Günü" deyimi cahiliye Arapları nezdinde "Selman"dan alıntıdır. Kufe ve Basra arasında bulunan Humeyr'de bir kuyu ismi (Yakut, 3. cilt, s. 121). Selman ismi, Yemen'in Murad ve Hemedan kabileleri Necran kabilelerinin bulunduğu taifelere verilen isimdir (Hemedanî, *Vasf-i Ceziretu'l Arap*, aynı madde). "İbni Selman" Yemen'de köleleştirilen bir İranlının oğlu olan bir şairin adıdır. Sahabeden en az dört ve tabiînden en az üç kişi bu isimle anılmıştır. Şam yakınlarındaki Hıristiyanların bir manastırının adıyla karşılaştırın.

[152] Ebu Abdullah.

3- Selman'ın hayat hikayesinin özellikle İranlı Müslümanların ona olan şiddetli gönül bağları sayesinde geliştiği ve devamlılığını koruduğu tezi doğrudur. Ancak bu siret, Arap özelliğini koruyarak önce Kufe'de şekillenip müşahhaslaşıyor. Peygamberin dostu olan bu İranlının anıları hatıralarda kaldığı için, onun sireti İran'ın milli duygularına yavaş yavaş sirayet etti. Bu nedenle Selman'ın şahsiyetinin oluşumu İranlıların ırkçı intikam duyguları sonucu bilmeden ürettikleri bir durum değildir.

Şimdi detaylara inebiliriz:

Horovitz eleştirisinde "Selman + Farisî" arasında kurulan bağın özündeki tutarsızlığı izah edemedi. Arapça bir isim (Aramice bir renkle birlikte) İran kökenli bir zarfla kaynaşıyor. Bu öyle açık bir garabettir ki o kadar eski bir zaman diliminde böyle bir terkibin kurulmuş olması mümkün değildir. Peygamberin nübüvvetine dair ister Ehli Kitap'tan olsun ister olmasın Bahira Sergius,[153] Temimdarî ve diğerlerinin topladığı rivayetler şüpheli olmasına rağmen; biz sahabeler[154] arasındaki tartışmalarda geçen Selman'ın şahsiyetini ortaya koyan sağlam nakille gelen iki rivayete sahibiz: Birisi Kufe'de Şiî mezhepler arasında Selman'ın Peygamber ve Ali'nin yanındaki dini rolüne dair eski bir tartışma; diğeri onun şahsiyetini iki Selman'a ayırma çabası[155] (Buhari'nin muvafık, ancak İbni Heban'ın muhalif olduğu şey): Biri Kufe ve Medain mektebindeki Şiî kesimlerle irtibatta olan "İsfahan Cuheynli" Selman. Burada hicri üçüncü asırdan

[153] F. Nau, ap. Muséon, XLIII (1930), 237-240.

[154] Bkz: Akberi, benim "Recueil" adlı kitabımda, 1924, 1.12, p, 220 veya Kur'an'dan hareketle (4-68) söz değil okuma ağacı yapmak gerekir. İbni Teymiye ile mukayese edin, "*Minhacu Ehlissünne*", 3. cilt, sayfa 19.

(Bu dipnotta geçen ve Kur'an'a atfedilen "söz değil okuma ağacı yapmak gerekir" ibaresiyle neyin kast edildiği anlaşılamamıştır. Atfedilen Kur'an ayetiyle de irtibatı kurulamamıştır (Çev.).)

[155] Yusuf Mezi, "*Tezhib el- Kemal*", sayfa 129; İbni Hacer, "*el-İsabe*", no. 3779; Hazreci, "*el- Hulasa*", söz konusu madde.

beri Selman'ın kardeşinin[156] veya kızlarının[157] soyundan gelme iddiası ile Medain'deki kabrini ziyaret meselesini burada hatırlatmak gerekir. Ancak şunu da bilmekte yarar var ki; ileride de değineceğimiz üzere Horovitz'in eleştirisinde detaylara dair ifade ettiği şeylerin çoğu kesin gibi duruyor.

Selman'ın hayali efsanesine çokça yer verilen "Ümmül Kitab"ın tanıtımını kendisine borçlu olduğumuz İvanov, Horovitz'in söz konusu siretin İrancı bir renk taşıdığı faraziyesini (kendisinden hiç etkilenmeden bağımsız olarak) daha kabul edilebilir ve daha çeşitli bir biçimde baştan ele almıştır. Bu varsayımda konunun temelden uydurma olduğu söylenmiyor, bilakis birtakım düzeltmeler söz konusu. Düzeltme de soy ve ırki düzeltme değil, dini ve Mani dini kaynaklı düzeltmeler. Selman'ın şahsiyetinin Kufe'de İranlıların etkisiyle icat edildiğini iddia etmek mümkün değil. Zira Kufe sokaklarının adları 132 yılından önce Abbasi dönemi Horasanlı askerler tarafından fethedilene kadar İranlı olmamıştı. Kufe'de hicri 43 ve 67 yıllarında Mevalilerin ayaklanması da Arap geleneği özelliğine sahipti (Farsçaya hicri üçüncü asırda Şuubiyye hareketinin çabasıyla edebiyat alanında işlerlik kazandırıldığını unutmayalım). Ancak Hamra'nın

156 Mabendaz, Beni Furuh kabile reisi, (Ebu Naim, Zikr-i Ahbar-i İsfahan, Dedering baskısı, sayfa 4) ve Me'mun döneminde dördüncü kuşak çocuğu Gassan Bin Zadan kaydı, haraçtan muaf tutulduğuna dair bir senet uyduruyor (Necran Muahedesinden bir kopya idi: Ebu Naim, 52; "*Nefs*" 44-45), o Kazerun yakınlarında Erjen'de yaşardı (bak: "*Farsname-i Nasırı*" 2. cilt, s. 249, 288 ki Sufi Ebu İshak Kazeruni'yi (426) Mazdekî kalıp da İslam'a giren ilk kişi olarak sayar). "Müeyyed Selmani"nin manevî nispeti için bak: Hamedani: JRAS, yıl 1932, s. 129.

157 Mısır'da iki kız ve İsfahan'da bir kız ki evlenmişti: Vehb aracılığıyla nakleden Katn Bin İbrahim'in (261), Nebire "Selman'ın oğlu Abdullah" uydurulmuş bir ahitname yazışması olarak ifade eder (Hatip, 1. cilt, s. 170).

Hicri 350'de Esedabad'tan (Arapça tercümesi: Es'ad Abad) nakille Selman'ın soyundan geldiğini idda etti ("Nefs 142") Bu düşünceye dayanarak Selman'ın Kindli bir cariye ile (Bukeyri, İbni Sad'dan nakille veya Şuşteri'den nakille İbni Safve) evlenmişti. Ancak ilk haberler Selman'ın hem bekar olarak öldüğü hem de kısır olduğu yönündedir ki Kalenderiler de buna inanır ("Nefs" 143).

İslamlaşmasıyla daha önce Hayra ve Yemen'de Araplaşan İranlı askerler, 14 ila 17 yılları arasında Kufe, Basra ve belki de Medain'e yerleşmişler ve melezler aracılığıyla güçlenmişlerdir. Ayn et-Tanır ve Celule'de alıkonulan İranlı esirlerin çocuklarının büyümesi (hicri 12'den 17'ye kadar) sonucu özellikle Kufe'de iki ırklı bir çevre meydana getirdi. Bu şehirde yayılmakta olan ve İbrahimî tevhid düşüncesini ihya eden İslam ile tanışınca, ilk ortaya çıktığında Hıristiyanlığın Galilée'de olduğu gibi "İrfan/Gnose[158] olarak adlandırılan fikrî bir akım ortaya çıktı. Hıristiyanlıkta Gnose, Samirî ve Yunanlı esaslardan; İslam'da ise Mani yani Aramî ve İranlı esaslardan doğmaktadır. Bu iki yerde (Kufe ve Galilée) bu hareketin amacı bilim felsefesi ile ilahi ilimler arasında akılcı bir uyum oluşturmak değildir. Zira bu konu sonraki dönemlerin konusudur. Hareketin asıl amacı yeni metafizik bir imana dahil olmak. Ancak bu kabul, eski bir kültürün etkisiyle dünyaya yeni inancına ek olarak eski efsanelerin de etkisiyle bakmaktır.[159]

Amacımız burada bu İslami Gnosun oluşumunu açıklamak değildir. Şia'nın bu geleneğin oluşmasındaki temel rolünü de Sünnîliğin gizlice ve tedricen Şia'dan aldıklarını -akl-ı evvelden tutun nuru Muhammediyeye kadar- açıklamayı düşünmüyoruz. İvanov gibi bu konuda sadece şu hakikati ispat etmeye çalışıyoruz: Selman'ın tarihi çehresi üzerinde Khurmuzta (Mani dininde hayır tanrısı) Mani dinine mensup doğuluların asli insanının Selman üzerinde etkisi vardır -bu bölgede Kufe'nin Hamra'sında halefleri Temim ve Abdimenaf'tan oluşan iki Arap ırkı onlarla karışmıştı, Selman'ı nasıl tanımalı ve nasıl sevmeli diye-.

158 Blochet (RSO, 2) Gnose kavramını, İranlı İslami bütün gizli mezhepleri ifade etmek için kullanılmasını önermiştir, ancak anlamını biraz daha daraltmamız daha doğru olacaktır.

159 Kufe'de "Dosisius", bu müjdeci kimdi? Reşid Haceri olduğu söylenebilir. Ancak biz onunla ilgili çok az şey biliyoruz. Selman vahit bir isnad dışında onunla bir irtibat bulamıyor. Tamanen İranlı olup da Selman'ın siretine sirayet eden unsurlar sonraki dönemlere aittir: Şemsî bayramlar (Nevruz, Mihrgan: Nusayrilere göre) ve Şemsî ayda kutsal olan ve olmayan günler. ("Nefs, 136").

2

Selman'ın Müslüman Olmasıyla İlgili Rivayetin Tahlili

"Selman rivayeti" başka sahabelerden ulaşmış benzeri rivayetlerle mukayese edildiğinde özel bir yere sahiptir ve daha uzundur. Aynı şekilde daha uzun bir geçmişi vardır. Zira Hicri 150-175 yılları arasında 7-8 farklı formda nakledilmiştir:

Ebu İshak Rebii'nin rivayeti (Vefat: Hicri 127. Kendisi "a" harfi ile ifade edilecektir). İsmail Sedi'nin rivayeti (Vefatı Hicri 127. Kendisi "b" harfi ile ifade edilecektir). Abid Elmekteb'in rivayeti (Vefatı Hicri 160. Kendisi "c" harfi ile ifade edilecektir). İbni İshak'ın rivayeti (Vefatı Hicri 150. Kendisi "d" harfi ile ifade edilecektir). Abdulmelik Has'ami'nin rivayeti (Vefatı Hicri 185. Kendisi "h" harfiyle ifade edilecektir). Seyyaru'l-Anzi'nin rivayeti (Vefatı Hicri 199. Kendisi "v" harfiyle ifade edilecektir). Ali bin Mehziyar'ın rivayeti (Vefatı Hicri 210. Kendisi "z" harfi ile ifade edilecektir).[160]

Selman aslen İranlıdır, Fars yöresinde (a-b).[161] veya İsfahan yakınlarındaki Cey köylerinden (c-d-v) veya Ramhürmüz'de doğar. (Avf Arabi'nin rivayetine göre hicri 146'da vefat eder.)[162] Ya da Kazrun yakınlarındaki Erjen'de Mahbeh bin Budkhashan (ibni Mande'nin deyimiyle)[163] veya Ruzbeh bin Merzban[164]

[160] a- Hafız İsfehani. s. 75. (asıl rivayet?)

İbni Sad, Cilt 6, s. 58 (Ayrıntılı bilgi için Hevar tercümesine bakın. Sayfa 8-10) b-Taberi, "Kur'an Tefsiri", Cilt 1, s. 266, Hevar tercümesi (Arabi Tercümesi) s. 5-9 c- Ebu Naim s. 50 ve Mezi'nin adı geçen eseri. d- Hat, cilt 1, s. 164-169, rivayetin "Nefs" ile ihtilafı, s. 12, Hevar'ın tercümesi, s. 3-8. h- "Nefs"te Tal'ekberi'nin rivayetine göre, s. 24, v- Ebu Naim'de İbni Mande'nin rivayetine göre, s. 50-51 ve Mezi adı geçen kitabı. z- İbin Babuve'de ondan iktibaslar, "Gıybet" s. 96-99.

[161] Sabur yöresinden (Taberi, cilt 1, s. 1779)

[162] Hafız İsfahani, "Siyer el-Eslaf", Paris'teki elyazması, no: 2012, varak 75, [163] Mezi, age kaynak.

[163] Mezi, age kaynak.

[164] Nusayrî inancına göre; Ve ibni Babuye bu ismi zikretmiştir. (Sabahul hayr, mahbeh = şahren saiden).

adıyla Mazdek[165] dini üzere yetişir. Bir yolculuktan, bir mülakattan ya da bir avlanmadan sonra Hıristiyanlığa yönelir (emirlerden biriyle: b). Bu arada bir kilisede bir ilahiyi ya da bir mağarada[166] bir rahibin vaazını can kulağıyla dinler ve (Diranî) Hıristiyanlık zühdüne uygun yaşamaya karar verir. Mazdekilerin kestiği etten[167] (ya da işkenceden sonra kesilenden -z [Arapça tercümesi: c]) ve şaraptan uzak kalmaya karar verir. Selman hicreti tercih eder, bir şehirden öbür şehre gider ve zahit şeyhlerin yanında yaşar. Bu şehirler ya meçhul bir şehir veya Humus, Beytul Makdis'tir (a) ya da Şam, Musul, Nusaybin, Umuriye'dir (d-h), veyahut Antakya, İskenderiye'dir (z). O, "Tima'" bölgesinde bir peygamberin zuhur etmesinin yakın olduğu haberini alınca son yaşadığı şehri terk ediyor (a). Ona kılavuzluk eden çöl ahalisi (Bedeviler: -a- daha dakik bir bilgiyle Beni Kelb Bedevileri -b [Arapça tercüme -a,d]) ona ihanet ediyorlar ve köle olarak satıyorlar. Ya ilk olarak Kura Vadisi'nde (Bir Yahudi'ye: -d-) veya ondan sonra Yesrib'de (hicri birinci yıldan önce veya sonra) Beni Kurayza kabilesinden bir Yahudi'ye (Osman bin Eşhel)[168] veya son Yahudi'den sonra Cuheyniye (b) ya da Selim (z, [Arapça tercümesi: c]) kabilesinden bir kadına ya da Ensardan (Neccaroğullarınnın haleflerinden Halise adındaki bir kadın) üzüm bağının bekçiliğini yapıyor.[169] Muhammed ile ilgili bir şeyler duyunca onu araştırmaya gider. Ya İsfahanlı yaşlı bir kadının kılavuzluğuyla

[165] Veya mucizevi bir şekilde doğduğundan beri tek ilaha tapıyordu (Thorning, s. 86).

[166] Burada "Paraclet" kelimesini kullanmıyor. Bu, kaydedilmeye uygun olan bu isimden daha eski bir kullanımdır. İlk üstadının gizlice sadaka yemesi de bize Turmeda'yı hatırlatıyor.

[167] Hevar, bu hikâyeye çok şaşırıyor ve bu ilkenin İslam tarafından vazedildiğini unutuyor. Buhl, Bahreyn'e girerken onu hatırlatıyor (Ebu Yusuf, "Harrac" Fagnan tercümesi, s. 198 -200; İbni Sad, cilt 1, s.19.)

[168] Ebu Naim, s. 52.

[169] Kazruni (+758 "el-Mantıki"de: "Nefs", 23). Turnig, 87; Hasibi onu Yahudi ve melun bir kadın olarak ifade eder ("Nefs" 23).

Mekke'ye[170] ya da Medine yakınlarında Kuba'ya gider. Selman, Muham-med'de aradığı üç alameti teşhis eder: Kendi şahsı için verilen sadakayı kabul etmemek (toplumuna vermek üzere verilen sadakaları kendi şahsi eşyaları ile karıştırmazdı), sadece kendisine verilen hediyeyi kabul etmek (hediye) ve nübüvvet mührünün varlığı -sırt bölgesinde sağ omzuna yakın yerde bir ben-. Bu rivayet "mükatebe" ile son buluyor.

Selman, 360 hurma fidanına, 40 altın dirheme satın alınıp kölelikten kurtarılır. Bu fidyeyi vermek için de yeni dindaşları birbirleriyle yardımlaştılar (Sad bin Ubade 60 fidan verdi.) Bu konu ile ilgili yedi rivayeti karşılaştırdığında; genel çerçeveyi koruyarak basit ama çok mahirce yapılacak düzenlemelerle bazı konularda hikâyenin önemli birtakım detaylarını değiştirmenin mümkün olduğu görülür. Selman'ın zahit şeyhlerinin sayısı ile (üç kişiden on kişiye) şu hedeflenmiştir: Bu sayı kimi zaman bir tertibin aşaması olarak ifade edilir. Bununla da Selman'ın ister Mesih'in vasisi ile ister Mesih'in kendisiyle doğrudan teması (ki bir defa Medine'de ona tecelli etmiştir) hedeflenir. Kimi zaman Mesih ile Muhammed arasındaki zaman dilimini (250 yılından 500'e kadar), bu boşluğu doldurmak. Bu şekilde Selman'ı her iki dönemde yaşayan yaşlı bir adama dönüştürmek. Bir köle aracılığıyla yemek gönderme (Rakik; Yakıni) rivayeti[171] muteberdir. Bu yiyecek biriktirilen dalların satışıyla ya biriktirilen dirhemlerle ya da koparılan olgunlaşmış hurmalarla alınmıştır. Selman'ın son şeyhinin zühtte nefis terbiyesi meselesini Sedi ve Has'amî kesinlikle teyit ederken (b-h); Sebii aynı kesinlikte reddeder (a).

Bu haḅerle ilgili rivayetlerin hepsinde mevcut olan doğru ve el değmemiş tek şey (nübüvvet mührü dışında) "hediye" ile "sadaka" arasındaki tenakuzdur. Ki bu tenakuz tarihi itibariyle çok ilginçtir. Bununla birlikte söz konusu çelişki, Ebuzer (Gıfarî)'in

170 Ebu Naim, s. 76.

171 "Nefs" 17, 22.

Osman'a karşı ortaya koyduğu zahitçe itirazlarının ilk hâlinde başka bir şey olmayabilir. Her hâlükârda sadaka kelimesi Osman zamanında Ali ailesi arasında[172] -ki bu meseleyi şerh eden birçok Şiî'yi çok zorladı- ortaya çıkan davalarda "gayrimenkule" delalet ederdi. Bu çelişkide bu manadan habersizdir.

Arap olmayan Selman kölelikten özgürlüğe kavuştuktan sonra Medine'de oluşan bu yeni İslam ümmeti içerisinde kendine nasıl oldu da yer edinebildi? O bir grup tarafından özgürlüğüne kavuşturulduğu için bu işte payı olan herkesin azatlısıydı. Ancak bir süre sonra onun peygamberin şahsının[173] azatlısı olduğu ilan edildi. Bu sorunu çözmek için onu Kardeşlik Akdine dahil ettiler. Kardeşlik anlaşması Bedir savaşı sonrası Medine'de Ensar ile Muhacir arasında gerçekleşmişti.

Selman kimin kardeşi olmuştu?

1) Halis bir Ensar olan Ebu Derda Uveymir'in [174] mi yoksa kendisini Ensar gibi hisseden, Ensar ile ahitleşen Muhacir Huzeyfe'nin mi?[175] Her halükarda Selman Muhacir olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle Selman Peygamberi hicretten önce bir yıl Mekke'de tanıyor olmalıdır. Ancak "Muhacir" kelimesinin Arabistan'ın güneyinde ihtiva ettiği mana burada bu acem için geçerli olmadığını ifade etmek gerekir. Zira muhacir şehirli olana denir. (Buradan hecere = Medine. Ben burada Süryanice

[172] Hediye (özellikle Fey') şerefli bir şeydir, sadak ise değersiz ve aşağı bir şey. Daha sonra sadak kelimesi "miras aracılığıyla elde edilmeyen varlık" gibi olumlu bir anlam kazanıyor. Hicri 90 (ibni Asakir, cilt 5, s. 460) ile hicri 113'te (Taberi 121 olayları, bak: Keşi, s. 188, Lamans: "Fatıma" s. 100, dipnot 4, s. 111, dipnot 1) Ali ailesinin müşterek sadaka meselesi birtakım ayrılıklar ve olaylara sebep oldu. Fedek konusunun dışında ikinci asırdan itibaren Ehlibeytin geliri (Arapça tercüme, üçüncü asır) dört yerden temin edilirdi. Medine'de yedi bağ (bir vakıf),

[173] Vela için Lamanes'in "Muaviye" adlı eserinin 1. Cildinin 256-257. sayfalarına ve aynı şekilde "İstiyab" cilt 2 sayfa 37'ye başvurunuz.

[174] Bu Ehlisünnetin düşüncesidir (Buhari) İbni Sad, Cilt4, Sayfa 90

[175] İbni Eyniye, (İbni Sad, Cilt 4, Sayfa 60)

muhaccer sözcüğünün İslam'dan alındığını düşünmeye cesaret edemiyorum.)[176]

2) Bir Muhacirin: Ebuzer Gıfarî'nin[177] veya Beni Zuhre[178] ile anlaşmalı olan Mikda'ın? Bu nedenle Selman Medine'de, orada köle bir kabile olan Cüheyne Kabilesi içinde sayılmıştır.

Bu ihtilaf Horovitz'in iddiasının aksine Selman'ın Kardeşlik Anlaşmasına dahil olmadığı manasını doğurmaz. Horovitz'in bu konuda görüşünü dayandırdığı Zühri Ümeyyeoğullarının ücretli adamıdır. Bu nedenle Zühri'nin tüm çabası devrimci Şiîlerin değer verdiği bir "şahidin" değerini düşürmeye, Selman'ın Müslüman oluşunu Bedir savaşından sonraymış gibi göstermeye ve kölelikten özgürlüğe kavuşma tarihini uzatarak onu Peygamberin hicretin beşinci yılında özgürlüğüne kavuşturduğu köle grubuna dahil etmeye yöneliktir.

"Selman Ehlibeyttendir" Hadisi

Selman'ın Peygamber ve ailesiyle birlikte yaşadığı hayattaki ayrıcalığı meselesi, basit, değersiz hikâyelerin yanısıra "Selman Ehlibeytimdendir."[179] hadisine dayanır. Ehlisünnet hadisçileri de bu hadisi hicretin beşinci yılında Hendek savaşı sırasında Peygamberin ağzından naklederler. Peygamber Muhacir ve Ensar arasında Selman'ı övmekle onun kişiliğini yüceltmiş olmaktadır. (Buradan anlaşılmaktadır ki bugüne kadar henüz Selman Peygamberin dostu değildir)

Bu hadis Medineli bir ravi olan Kesir bin Abdullah bin Amr bin Avf El-Yeşkeri'den (+80) nakledilen vahit bir hadis üzerine temellendirilir. İbni Hişam ve Vakıdi bunu zayıf hadis olarak

[176] Lügat manası "Hacir'in oğlu" demek. F. Nav., Mesihi Arap, yıl. 1933, s. 129-132.

[177] Kuleyni bu görüşte olup Bakıri'nin yazıları da bu yöndedir.

[178] Gulatın ve İsmailiyye'nin görüşü ("Nefs" 86)

[179] Kur'an'da Ehlibeyt: Kur'an, 33/Ahzab Suresi 33= Peygamberin haremi (Lamance, *Fatıma*, s. 99). Fakat *Tasliye*'de âl=ehli=zürriyet; kendisiyle yaşadıkları sadakayla ilgili olarak Ehl-i Peygamber=yaklaşık yüz kişi: Harem ve hizmetçiler kesin olarak ve aynı şekilde bazı akrabaları ve azatlı köleleri.

kabul etmişlerdir.[180] İbni Kesir'in bu hadis ile alakalı yaklaşımları isabetli değildir ve bu meşhur sözü küçültmek için ortaya atılmış birer hayal ürünüdür.

Aslında eğer bu konuda söylenmiş en eski hadisleri toplama zahmetine katlanacak olursak, bu sözün Selman'ın "şemayilini" anlatan uzun bir metnin dört cümlelik bir özeti hâlinde iktibas edilmiş olduğunu görürüz. Bu cümlenin Selman'ın ölümünden sonra masumlardan birinin, Ali ya da Bakır'ın dilinden nakledilmesi dışında bir ihtimal yoktur ve o söz şöyledir:

a) Selman bizden bir adamdır ve Ehlibeyttendir.

b) Size göre kim Lokman Hakîm gibidir? (Nadiren bunun yerine b1 gelir: "Bitmeyen ve sahip olduklarının farkında olmayan" bir deniz idi.)

c) İlk ve son ilmî bilir (Bazı rivayetlerde: "Öncekilerin ve sonrakilerin ilmini idrak etti." Bazen de şöyle gelir: "İlk ve son ilmî idrak etti." Veya "İlk ve son kitabı okudu.").

d) Cennet onu her gün beş defa özler.[181]

"Selman Ehlibeytimdendir." hadisi burada tüm ihtişamı ve tüm yönleriyle ele alınmıştır. Burada asıl mesele Selman'ın evlat edinilmesi suretiyle yaptıklarından dolayı bir nevi onurlandırılmasıdır. Bu kabilevi bir mesele değildir. Tamamen bireyseldir. Daha güzel bir ifadeyle Selman'a yaptıklarından ötürü bir makam, bir mevki bahşedilmesidir. Selman'ın yaptıklarından kasıt onun din hakkındaki yönelişleri, sözleri, şifahi tefsirleridir. Bu hadisi bu karmaşık haliyle -ki bir bir metnin en sade hâlinin onun eski hâli olduğunu düşünmek yanlıştır- Dehak bin Mezahim Hilalî (a+c+b: Hicri +105)[182], Kadı Ebu Esved

[180] İbni Hişam, Sehili rivayetiyle, Cilt 2, Sayfa 191; "Nefs" 36

[181] Burada d) maddesine Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinden başkasında görülmeyen bir şeyi ekliyoruz (Thorning'in nakliyle, s. 87) çünkü c+a+d [T.A: d+c+a]= Sınıfların talimat esaslarının klasik metni.

[182] Dehak bunu Nezal bin Seyre Hilali'den nakletmiştir. (Mezi, age, Ebu Harb'den önce)

Düveli'nin oğlu Ebu Harb (bu ölçüde) aynı şekilde İbni Cüreyc (+150 ve Ebu'l-Buhteri: a+c+b)[183] de bulabiliriz. Bunlara ek olarak mutedil Şiîlerden: Zürare (+148: a+b+c) Daha detaylı bir şekilde Has'ami (+180) ve Hariz (c) ve İbrahim Sakafî'de (+283, "*El-ğârât*" kitabında geldiği gibi a+b) de görebiliriz. Aşırı Şia'dan: Mufaddal (+170: c+b) Berkî (+210: a+b+b) Bunların tamamı Esbağ (c+b+a) ve Haris'den (b+c+a) naklettiklerini beyan etmişlerdir.[184]

Bu hadisin rivayetlerinde görülen farklılıkların her birinde dini bir inancı anlatan kasıtlı bir el iş başındadır. Mesela: (c) "İlk ve son bilgi"= Geçmiş+gelecek veya tenzil+tevil, fakat "öncekilerin ve sonrakilerin ilmi"=Eski (İsrailî) hatalar ve Muhammediye'nin hükmü; "ilk ve son ilim"=Hariz ve Mufaddal'a göre Muhammed ve Ali'nin ilmî (Sinî mana). (b1) "Bitmeyen deniz"i Mufaddal, Kur'an'dan 31/Lokman 26'ya uyarak şöyle tefsir etmiştir: Kastedilen Selman'ın yedi başkandan biri olması yerine onlara hakim olmasıdır. Müfid'i takip ederek (b2+a=b1), Berkî de Lokman'a işaret edilen yerin sonuna "muhtemelen hitabî de olabilir" şeklinde bir açıklama yerleştiriyor (b2: "Hikmet ve burhan veren bir silsile."[185]

Hicri ikinci yüzyılın başlarında bu meselenin bu kadar çok gündemde olması, bu kadar çok konuşulması bu ibarenin tümünün Hicri 51-60 yıllarından öncesine dayandığının bir göstergesidir.

Selman'ın adının Mevla olarak Ehlibeytten sayıldığını, Ömer döneminde adının Ehlibeyt ile birlikte "Divanül Ata"ya yazıldığını, Selman'ın Bedir Savaşı'na katılmadığı hâlde maaşının 4000-6000 Dirhem[186] olduğunu ve bunun istisnai bir rakam sayıldığını kabul edecek olursak Horovitz bu sözde delili red-

[183] İbni Sad, Cilt:4, Sayfa 61; Hafız İsfehani, a77

[184] Keşi 11080, "nefs" 24-52 (İstirabadiye 94-95 bak.) 50-51-52-53

[185] Burada Peygamberin söylediği ibare, *Nefs, 30, 50-51: Silsile=Akarsu.*

[186] Hasan Basri'nin ifadesiyle, Hişam Bin Hasan aracılığıyla, İbni Sad, Cilt:4, Sayfa 62.

detmekte haklıdır. Fırkaları anlatan kitaplar bize ilginç bir iddia sunmuşlardır: Ancak fırkalardan söz eden kitaplar ayrı ayrı çok ilginç bir iddiayı orta koyuyorlar: Hicri 128'den itibaren Peygamberin Selman için kullandığı ifade edilen "Sen Ehlibeytimdensin" ibaresi, inkâr edilemez dini bir değer ve statü sağlıyordu. Bu nedenle Abbasi hilafeti iddiasıyla ortaya çıkan İbrahim, bu durumu alenen kullandı. Meşhur Ebu Müslim'i (ki hicri 124'ten itibaren mevlası idi) diğer adamlarından daha üstün olduğunu göstermek için mevlası ilan etti. Ebu Müslim'in, kendi şahsı adına Horosan'da Fıtır (Nutuk=Sessizliği bozma ve sır ve hakikat ehline göre sır) günü Hilafet talebiyle ayaklanması amacıyla bütün yetkilerini ona teslim etti.[187] Bu tefviz Ebu Müslim'e daha sonraları tam olarak imameti değil, "sin"[188] rolünü talep etmesini sağladı. Bu üstün rol, yani "sin" rolü, bir tür kendisine vahiy gelen başkanın rolüdür. Nitekim hicri 137'de Kufe'de Ebu'l-Hattab -ki başlangıçta lakabı "Mevla bin Haşim"di[189]- bu iddia ile ortaya çıktı. İmam Cafer'in kendisi hakkında tamamen gnostik bir yöntemle, güya Peygamberin Selman'a[190] verdiği şekliyle bu yetkiyi resmen kendisine verdiğini iddia etti. Hitabiyeler Ali ailesinin peygamberin neslinden oldukları için imametin kendi hakları olarak takdir edildiği fikrini reddediyorlardı. İlahî tercihin manevî evlat edinme yoluyla mümkün olabileceğini dile getirirlerdi. Bu nedenle Selman'ı "Muhammedi" lakabıyla değil, aksine "İbnul İslam"[191] lakabıyla ve halefi Ebu'l-Hattab'ı ise "Ebu İsmail"[192] lakabıyla çağırırlardı.

[187] Taberî, c.2 s.1939 (Karşılaştırınız: s.1916 ve h.129 yılı olayları). Makrizî, el-Niza, s.50. Bkz. Keşî, 136; Kadı Numan, el-Deaim, c.2, s.210 ve WZKM, c.4, s.226, st.5.

[188] Bak: Bu kitap, 4. bölüm , "Sin"in rolü

[189] Zehebî, c.3, s.64, st.6-7, ve son sayfa.

[190] Bkz. Ek-1.

[191] Nevbahti, "Firak eş-Şia" 39; İbni Mande (Mezi'nin rivayetine göre). "Nefs" 33. (Cebrail ona dedi ki: Sen bizdensin.") Bkz. Kur'an 21/5.

[192] Bak: birkaç sayfa sonra: "Vela'"nın dipnotu. Burada "Ebu"den kasıt, yedinci imamın babası, İsmail bin Cafer'dir.

Bu ancak şöyle diyen Ahmet Ağaoğlu'nun görüşünü benimsemek istemediğimiz takdirde doğrudur: Selman, Müslüman olan bazı İranlılarla birlikte Ehlisünnet aleyhine gizli bir cemiyet kurdu. Bu tam olarak Seyf'in Yemen Yahudilerinden İbni Sebe'nin düzenlediği Ehlisünnet karşıtı komplo hakkında savunduğu (ve Freidlander ve Ahmed Emin'in kabul ettiği) görüşün delili olan bir görüştür. Şunu ifade etmeliyiz ki birinci asrın sonlarından itibaren Selman'ın evlatlığı ifadesi (Selman bizden, Ehlibeyttendir.)[193] Şiî düzenbazların katında dini değere sahipti. Ki bunlar Selman'ın Peygamberin vahyine ortak olduğunu iddia ederlerdi. Bu düşünce bugün bile İsmailiye Farmasonları ve birtakım aşırı gruplar arasında varlığını sürdürmektedir. Bunlar Kur'an'ın nüzul sürecinde peygamber ve Selman arasında bir yakınlık ilişkisi kuruyorlar.

Kerdid ve Nekerdid/Yaptınız ve Yapmadınız

Bu ibare, Zeydiye, İmamiye ve İsmailiye hadislerinin Selman'a nispet ettikleri bir ifadedir. Bu nedenle hicri 113-121 yıllarından önce neşredilmiştir. Selman, Ebubekir'in Sakife'de aceleyle halife olarak seçilmesinden dolayı rahatsız oldu ve Zeydiliğe has bir üslup ve muhafazakârlıkla orada bulunanların önünde Farsça olarak "Kerdid ve nekerdid/yaptınız ve yapmadınız." dedi. Bu ifade çok muğlak ve anlaşılmaz bir ifadedir. Acaba bu ibarenin aslı Farsça mıydı? Selman'ın hicri on bir yılında üstelik Medine'de bir grup Arap'a sesini duyurmak için anadiliyle dönüp bir şey söylemiş olabileceğini kabul etmek çok zor. Ancak bundan yirmi yıl sonra Şiî olan Hamra'nın bu sözü Basra ve Kufe'de Farsça olarak yaymış olabileceğini rahatlıkla kabul etmek mümkün. Bu söz önceleri eski ibaresi ile (edebi veya avamca) Basra halkının Ebu İmran Abdulmelik bin Habib İzdî Cuveyni'nin dilinden (+128 - Üstad Dab'i Şiî +178) söylenmiş-

193 Daha sonra İbni Arabi bu emrin Allah tarafından nasıl takdir edildiğini tefsir etmiştir. (Futuhat, 29. bölüm, birinci cilt, s. 219). "Selman'ın günahları önceden bağışlandı."

tir. Medainî de (+215 - Belazuri'de)[194] bu sözü şu şekilde neşretmiştir: "Kerdaz ve nakerdaz." Yaklaşık bu dönemde iki Zeydi kaynakta Arapça "Asabtum ve ahta'tum/isabet ettiniz ve hata ettiniz" olarak ifade edilmiştir. İlginç olan şu ki bu iki kaynakta farklı, çelişkili açıklamalar mevcuttur. Habib bin Ebi Sabit (+119: İbni Şebe'nin rivayetine göre +262: "Sizden olan sin sahibine doğru davrandınız, fakat Peygamberinizin Ehlibeytine yanlış davrandınız."). Cerir b. Mugire (adsızdır fakat Muhammed b. Kudame Cevherî +237, Sakîfe kitabında onu tercih etmiştir.): İleri gelen kişiye iyi davrandınız fakat madene yanlış yaptınız.[195] Habib'in iki rivayeti Hamralı Mahan ve Süfyan adındaki iki adamdan, Seyf'e aktardığını hatırlatmamız gerekir.

Sonra bu rivayeti İmamiye'de görüyoruz. Belki de buna Zeydiye ile mücadelede ihtiyaç duymuşlardı. Bunu Aban bin Tağlip döneminde (+141) edebi bir Farsça ifade olan "yaptınız ve yapmadınız" hâliyle kabul etmişlerdir.(İsmailiye de aynı formu kabul etmiştir) (Bunun Arapçası: Faaltum ve lem tefalu ve Eslemtum ve ma eslemtum/yaptınız ve yapmadınız, ve Müslüman oldunuz ve olmadınız)[196] İmamiye bunu tıpkı (Seyyit Murtaza'nın "Şafi"sinde olduğu gibi)[197] mahir bir şekilde yorumlamışlardır ki bunun temeli Selim bin Kays'ın çok eski ve çok şüpheli iki kitabı Selman'ın Hutbeleri ve El-Kitap'a dayanmaktadır.[198] Bu söylemin eski Arapça formu (Zeydi) şu şekilde yorumlanıyor: "İsabet ettiniz ve hata ettiniz." ("Yani siz,

[194] Belazuri, "el-Ensab" Paris nüshası, no: 6068. "Horşiz" yerine "Herşaz" ile mukayese edin. Ritter'in Nevbahti'nin "Firek eş-Şia " adlı eserine yazdığı ekte naklettiğine göre, s. 9, (P. Kraus) ve iki çeşit kayıt: ravendi ve rivendi.

[195] İbni Sad, c.6, s.223; Hadid, c.1, s.132, st. alttan 9: krş. s.131, st.3. Aynı kitap c.2, s.17. Evc, 4, s.225, alttan.

[196] Tabersî, İhticac, s.43. Nefs, s. 149.

[197] Tabersi age, sayfa 44; Nefs sayfa 149-150

[198] Keşî Sayfa 14, st.15; Nefs sayfa 67,Tebersi age, sayfa 49 ve 62, M. Amulî, Keşkul, (Nefs sayfa 149),Şehabettin Şah İsmaili, Ivanov baskısı (Er-risale sayfa 49)

Harun'a[199] karşı ayaklanan İsrailoğulları gibi kötü örneklere uydunuz ve peygamberinizin emri olduğu hâlde iyi örneklerden yüz çevirdiniz. İmameti onun Ehlibeytinden alıkoydunuz.")

Ancak kabule daha yakın olan Zeydiye'nin açıklaması şu şekilde beyan ediliyor: Cerîr'in açıklaması (daha doğrusu Cârudî'nin açıklaması): "İleri gelen kişiye (başkana) iyi davrandınız, madene (yönetimin meşru madeni) yanlış yaptınız." Habib'in açıklaması (daha doğrusu Bitrî'nin açıklaması): "Sizden olan Sin sahibine iyi davrandınız, peygamberinizin Ehlibeytine yanlış yaptınız."

Bu ibarenin Zeydiye'nin kullandığı şekliyle daha eski olduğu kabul edilmelidir. Bu, gerek Cuveynî'nin gerek Habib ve Murtaza'nın kitaplarında "bereket" olarak yorumlanmıştır ki gerçekten de bunun ırkî bir yönü vardır: "Eğer Ali'yi onlara yönetici yapsaydınız üstünüzden ve ayaklarınızın altından yerdiniz."[200]

Her ne kadar bu ibare[201] Selman'ın Hicri 11 yılında tıraş olup kılıç çektiğine (İmamiyenin görüşü) delalet etmese de Horovitz'in söylediğinin aksine Yakubi'den bir buçuk asır önce Irak'tan gelen rivayetler göstermektedir ki Selman, Ebubekir'in seçimi sırasında İmamet meselesini gündeme getirmiştir. Belki de bunu küçük bir grup içinde dile getirmiştir. O günün kaynaklarında bir şey yazmıyor olması delil sayılamaz zira devlet meseleleri söz konusu olduğunda korku sebebiyle resmi beyanlar dışında bir şeye rastlanmaz. Ancak söz konusu siyasi rejimler yıkıldığında esrarlar ortaya çıkmaya başlar ve bunlara vakıf olanlar onları yazma cesaretinde bulunurlar.

199 20/Taha 30 ayetinin Ali'ye tatbiki.

200 Tabersî, İhticac, s.62

201 De Sacy,("Deruz" cilt 2, sayfa 143), Havar (El-bed'ü Makdisi'nin tercümesi, cilt 5, sayfa 201) Yanlış kaydedilmiştir. Selman'a nispet edilen diğer bazı Farsça kelimeler -Bemir (Sebii), Heşab (Nehdi), Gorgamez (Sabit)- sanki Hamra ve Deruz muhitlerinden "Kerdiva bekerdida ve hakke mire beitirida" (miri biberdi) ibarelerini Selman'a nispet ederler. Bu ibarenin Arapça manası: "(Böyle 1) bildiniz. Emir sahibine galip gelmek için bildiniz ve onun dostlarına benzediniz. Gerçekte sahip olmadığınız şeyleri iddia ettiniz." (Risaletü el-Tenzih ilâ Cemaati'l-Muvahhidîn). Bkz: Baha Amuli, "Keşkul", ("Nefs"te s.149).

3.

Selman'ın Medain'de Ölümü

Abdulkaysoğullarının Müttefiki Olarak Irak'a Gelişi Hakkındaki Varsayımlar

İbn Abdilber (+463), Şa'bî'den (+103) şu haberi naklediyor: "Selman Aleyhi'de öldü" (Oda için Mekkî bir terim) "Medain'de Ebi Kurrati'l-Kindî'ye ait".[202] Bu haber, bu dakik özellikleriyle doğru olabilir. Hicrî 17 yılında Kufe kadısı olan Ebu Kurra-i Kindî, [İbn Amr'ın Arapça nüshası] (83 yılında hâlâ yaşayan) oğlu Amr vasıtasıyla Selman hakkında bize bir dizi bilgi bırakmıştır. Bu bilgiler, Kindî'nin (çocuklardan önceki) Ebu Kurra ailesi rivayeti olarak adlandırılan ilk bilgilerini oluşturmaktadır.[203] Her halükârda 204-232 yılları arasında Şiîlere işkence ve eziyet edilmesinde meydana gelen ve Şiîlerin Ali ve Hüseyin için kabir yapmalarına izin veren geçici bir duraklamadan sonra Medain'de Selman için kabir yaptılar. Zeydiye'den İbn Şeybe es-Sedusî (+262)[204] ve dördüncü asırda Makdisî bunu zikretmişler; Hatib [Bağdadî] ve Yakut[205] onu ziyarete gelmişlerdir. Oraya şimdiki zamana kadar iki ziyaretçi taifesi gelir: Bağdat'taki bazı Sünnî meslek sınıfları (Selmanîler, berberler, hacamatçılar ve kırık çıkıkçılar) Şabanın ortasında (yedinci yüzyıl) yıllık merasimde ve değişik vakitlerde. Farklı Şiîler Necef ve Kerbela'dan dönüşte.[206] Medain yedinci yüzyılda henüz içinde çiftçilerin oturduğu ve keskin Şiîlerden başka kimsenin olmadığı bir köy şeklindeydi (kadınların Güneş batmadan önce dışarı çıkmalarına müsaade edilmiyordu).[207] Bu şehrin gulat fırkalar-

202 İstiab (İbn Hacer'in el-İsabe Haşiyesi'nde, c. 2, s. 61. Bkz. Cahız, el-Beyan ve't-Tebyin, c. 1, s. 11, st.13.

203 İbn Hanbel, c. 5, s. 243.

204 Hatib, c. 1, s. 164, 374; BGA, c. 7, s. 321.

205 Makdisî, 130; Hatib, c. 1, s. 163; Yakut, c. 4, s. 447 .8t. Arapça, c. 6).

206 Sarre ve Hertzfeld, Sefer-i Bastanşinasi der Mıntıka-i Fırat ve Dicle: Archaologishe reise in Euphrat und tigrisgebiet.

207 Kazvinî, Acaibu'l-Mahlukat, c. 2, s. 302-303; Nefs, 164 (Baku).

dan biri olan İshakiye'nin merkezi olduğu dördüncü yüzyılda bu durumdaydı.[208] Daha doğrusu ondan önce ikinci yüzyılda da böyleymiş. Çünkü Nevbahtî diyor ki: Medain halkının tamamı gulat/aşırı Şiîlerdendir. O bu konuyu Selman'la ilgili hadislere sahip olan o kişiler (h. 127'den önce)[209] arasında Harisiye fırkasının teşekkülünden söz ederken söyler.[210]

Yine de daha geriye dönelim: Medain şehrinin batı tabilerinden Sabat'ın hicrî 37 yılından sonra gulattan biri olan Abdullah b. Vehb Hemedanî'nin (meşhur İbn Sebe)[211] sürgün yeri ve sığınağı olduğunu görüyoruz. Bütün bunlar, -bu alan yerlerini bu mekânda onun kabrinin yapılışının ortaya çıkarılması için hazırladığı- varsayımı için daha önce bulunan ve ziyaret edilen bir kabrin cazibesinin varlığını hızla akla getirmektedir.

Ama Damgan'daki diğer "şehitlikler", Kahab (Isfahan'ın kuzey doğusu), Sedud ve sahte Beytülmakdis'tir ve altıncı yüzyılda ortaya çıkmıştır.[212]

Selman'ın ölüm tarihi belli değildir: "Ömer'in hilafeti sonunda" veya "Osman'ın hilafetinde" (Vakıdî, İbn Sa'd). Zira bundan önce "Osman'ın hilafetinde o, Kûfe'de ikamet ediyordu" (İbn Şeybe). Üçüncü yüzyılda sünnet hadislerini toplayanlar, onun ölüm tarihini hicrî 36 olarak belirlemişlerdir.[213] (Kasım b.

208 Hatib, c. 6, s. 378.

209 Nevbahtî, Fırak, 29.

210 Mezheplerinin kurucusunun oğlu Yahya b. Haris onu Muhammed b. İshak Belhî için nakletmiştir (İbn Ebiddünya, Hevatifu'l-Can, Nefs'in nakliyle, 115. Bkz. Hatib, c. 10, s. 90; Zehebî, c. 3, s. 24).

211 Nevbahtî, Fırak, 19.

212 Ivanov'un hat nüshası, 17, 23 hırfe (Farsça); Yakut, c. 2, s. 170; Zeki Paşa, konunun sonunda işaret edilen kaynak, "Vakayi-i Saliyane-i Filistinî"de kâle. Kahle: Palastina Jahrbuch, 1910, 79-80 (Dr. Mayer'in dediği gibi şimdi viran olmuştur).

213 Mezi, aynı kitap. İbn Tuğra Berdî, Paris el yazması nüshası, no. 1551, vr. 40a; Hatib, c. 1, s. 171. Bkz. Ebu Naim ve Bendenici, 22 yılından öncesi için bkz. İbn Kuteybe.

Selam İzdî, +224. Bkz. Ebu Ubeyde Zenceviye (-= Muhalled), +230 dolayları- Halife-i usfurî +240. Bkz. Abdulbaki b. Kani +351). Zira hicrî 32 yılında[214] Belencer yenilgisinde hazır bulunması, ölüm tarihi için bir başlangıç sınırı vermektedir. Bazıları ölüm tarihini 33'e kadar öne almaktadır. Çünkü 34 yılında vefat eden İbn Mesud, Sa'd (b. Malik: Ebu Said el-Hudrî) ile birlikte Selman ölüm döşeğindeyken onun yanına girmiştir. Kaynaklara müracaat ettiğimizde Selman'la ilgili en son tarihî belirtilerin 14-17 hicrî yıllarına ait olduğunu görürüz. Horovitz, bu belirtilerin içeriğinin bizzat şüpheli olduğunu göstermiştir. Selman'ın bir ordu gözcüsü olarak sahip olduğu konum[215], teslim olmaları için Medain sakinleriyle müzakere, daha sonra Dicle'den yüzerek geçmek suretiyle saldırıya başlama, Kûfe binası için yer seçimi ve Ömer'den Medain vilayet makamının alınması.[216] Fakat bu yıllarda Irak'a geldiğinin açıkça anlaşıldığını göreceğiz.

Hicrî 18 yılında vefat eden Muaz b. Cebel, Selman'dan henüz hayatta biri[217] gibi bahsetmektedir. Bundan dolayı ben onun Medain'de hicrî 20-28 yılları arasında öldüğünü kabul etmek istiyorum.

Ölümü hakkındaki sözler karmaşıktır: Selman güzel koku istedi ve hanımına: "Onu yatağımın etrafına serp." dedi.[218] Kabir

214 Horovitz onu inkâr eder. Adaşı Selman b. Ebi Rebia ile karıştırmış olması gerekir.

215 Bu ordunun mütercimi Hilal Hicrî idi (Taberî, c. 1, s. 2225; daha sonrasına bakınız).

216 Kesinlikle "Medain ve Cuha valisi" (34'te Birinci Mervan'ın kardeşi Haris ve hicrî 36 yılında Sa'd b. Mesud) bu sırada Huzeyfe idi ve o, basit bir vergi memuru idi (Belazurî, Fütuhu'l-Buldan, c. 21, s. 281). Selman onunla Peygamberin lânetlediği kimselerin adları hakkında tartışıyordu (İbn Hanbel, c. 5, s. 437). Kesinlikle Şiî olan Huzeyfe (onun üç oğluna bakınız), Abdullah b. Zübeyr'in verdiği kadılık görevini kabul eden Said b. Nemran gibi bu makamı takiye gereği kabul etmiştir.

217 İbn Hanbel, c. 5, s. 243; İbn Sa'd, c. 4, k. 1, s. 61.

218 Bu misk, Belencer ve daha güçlü bir zanna göre Calula'dan (h. 17) getirmiş olduğu ganimet mallarındandı. Bkz. Tahnise.

sakinlerini selamladı ve gelenlerden yalnız kalmayı istedi. Bütün kapıları açık tuttular. Sanki gözü gaybî bir misafiri beklemektedir. Burada Ehlisünnetin rivayetleri son bulur. Şiî rivayetler ise en eski zamanlardan beri bu misafirlerin melekler olmadığını, bilakis mucizevî bir şekilde son anlarda ona yardım etmek için Medine'den gelen Ali olduğunu belirtmektedirler. Halife Mustansır'ı sert bir şekilde azarladığı efsanesi[219] eski görünüyor ve belki çok erken meydana gelmiştir. Tarihçiler, Selman'ın Medain'de öldüğünü teyit eden bu ihtimallerden başka onun Medine'den hareket ettikten sonra Irak'a girişi ve oradaki hayatı hakkında hiçbir açıklama vermezler. Fakat Selman'la ilgili belgelerin biraz sonra kaynaklar hakkında yapacağımız tenkidi, bize sadece hadislerin fırkalara göre sınıflandırılması konusunda -içeriklerini anlattıkları yerde- yardım etmekle kalmaz, bu sınıflandırma genellikle onların tarihini de belirlememe izin verir; aynı zamanda bu tenkit, Kûfe çevresindeki belgeleri üç dört tane temel kaynağa doğru yönlendirir. Böylece 100 sene sonra fırkalara göre bölümlendirilen hadisler tabakası altında hadislerin -bizim ele aldığımız konuda- kabileler ve Arapça antlaşmalara göre sınıflandırıldığı önceki bir tabaka ortaya çıkar. Ben başka bir yerde Kûfe'nin Arap sakinleri ve özellikler Şiîler arasında kabilevî antlaşma ve sözleşmelerin bekası konusundaki araştırmalarımın sonuçlarını ortaya koymaya niyetliyim.[220] Burada sadece 27 yılında bu olayın meydana geldiği Basra'da değil, aynı zamanda Kûfe'de de birkaç yıl daha erken Rebiaoğullarından Abdulkays kabilesinin biraz sonra belirteceğimiz şekilde ilk defa Şia'yı takip ettiğine işaret edeceğim. Bundan dolayı Kûfeli tam güvenilir isnat zincirinden bir halka yani Semak b. Harb el-Bekrî Zehelî (+123)[221] ile baş-

[219] İbn Sa'd, c. 4, k. 2, s. 66: Onun Ali'nin eliyle yıkandığı hakkında bkz. Gazn b. Cibril Tebrizî (+655 dolayları), Menakıb'da s. 113-121; Masum Alişah, Taraik, c. 2, s. 5.

[220] Yadname-i Maspero/Melanges Maspero, IFAO baskısı, Kahire.

[221] Ebi Sa'd, c. 6, s. 82-125.

lamamız hâlinde üç dört ravi geçtikten sonra Selman ve Abdulkaysoğullarına ulaşabilmemiz tam olarak ilgi çekici olacaktır. Bu üç dört raviden Suhan Abdî (+36)[222] Osman'ın hilafetinde muhalif Şiî liderlerden biri sayılıyordu. Kardeşi Sa'saa da onunla işbirliği içindeydi. Irak ordu birliklerinden birinde Selman, Zeyd'i kendi yerine namaz imamı olarak gösteriyor.[223] (Numan b. Hamid el-Bekrî'nin dediğine göre; ama gerçekte Selman şeriatta hüccet olmasına rağmen mevla ve Arap dışı unsur olması sebebiyle namazda imamlık hakkı yoktu; bu konuyu bizzat İbn Ebi Kurra'ya açmıştı).[224] Öte yandan Gaylan b. Cerir İzdî Maulî'nin ifadesine göre (+129, İbn Şeybe'nin naklinde +262) Zeyd, sevgisini göstermek için kendisine "Ebu Selman" künyesini seçti.[225] Bana göre bu konu eğer bundan önce gelen ile birlikte dikkate alınırsa gerçekten Selman ile Abdulkaysoğulları reislerinden Zeyd b. Suhan arasında bir antlaşma yapıldığını gösterir.[226] Ben, Ehlibeytin sadakasına beytülmal yararına el konulmasıyla Medine'de iktasından mahrum kalan Selman'ın[227] Arap olmayan her yeni Müslüman gibi şahsi emniyetini korumak için Irak'a kadar yanlarında gittiği Abdulkaysoğullarıyla antlaşma yaptığını tahmin ediyorum. Abdulkaysoğullarının özel durumunu incelediğimizde bu varsayımı doğrulayan bazı noktalarla karşılaşırız. Abdulkaysoğulları, Bahreyn ve Umman'da (keza)[228], yani şimdiki Ahsa'da yer-

[222] Bu isnat, İbn Hibban ve Hakim'e göre Selman hikâyesinin isnadından ibarettir (Ebi Hucr, Tehzibü't-Tehzib, c. 4, s. 139).

[223] İbn Sa'd, c. 6, s. 85.

[224] İbn Sa'd, c. 4, s. 65.

[225] İsabe, c. 1, s. 583; Hatib, c. 8, s. 439.

[226] Bkz. Vela ile künye arasındaki irtibat. Said'e göre "Ebu Fahte, Ümmü Hani'nin mevlası (Esterabadî, s. 77) ve onu inkâr etmek için Zeyd'e göre Ebu Aişe ismini (Aynı şekilde hicrî 36 yılında Ayşe'nin ona gönderdiği bir mektup sebebiyle) ona veriyorlar.

[227] Tarih-i Edebiyat-ı İran'da Nasır Hüsrev, Brown, E. G. Brown, Lit. Hist. Of Persia, c. 2, s. 229.

[228] Bkz. Grohman, Dairetü'l-Mearif-i İslamî'de, c. 2, s. 999.

leşmişlerdi. Zeyd kabilesine mensup olan Zeyl taifesi[229], -kalesi Cevasa olan, içinde Medine Mescidinden sonra inşa edilmiş ilk cami mescidi bulunan ve Ridde savaşında kuşatılan[230]- Hut ülkesini (yani Katif ve Akir) işgal etmişlerdi. Abdulkaysoğullarına komşu olarak Bahreyn'in başkenti Hicr'de (günümüzde Hefhuf adıyla anılan el-Meşkar) ikamet ettiler. Temim ve Sa'd taifesinden oluşan Hibban emirliği altına girmişlerdi. Padişahları Zühre onları hicrî 12'de Irak gazvesine götürdü. Kadisiye'nin öncü komutanı Zühre'nin isminin Behriseyr gazvesinde Selman adının yanında, Cacula gazvesinde[231] de Zeyd'in adının yanında anıldığını görmemiz tesadüfî değildir. Ayrıca siyah İran Hamra'sı Basra'da Deylem İran Hamra'sı Kûfe'de Temim'den (Zühre kabilesi) Sa'd taifesi önünde teslim olurlar ve onlarla antlaşma yaparlar.[232] Darim gibi diğer Temim taifeleri İran karşıtı oldukları için Hamra'nın Zühre ile antlaşma yapması hâlinde bunun onun tebaalarıyla, yani Abdulkaysoğulları ve özellikle -bir dereceye kadar Muaviye ve onun Kureyşlilerinin kendilerini küfür yoluyla "Farslıkla malüller" diye adlandırdığı İranlıların ten rengini almış olan- (Zeyd'den) Zeyl taifesiyle kardeşlik bağı kurmaları sebebiyle olduğu söylenebilir.[233]

İlk sınıflandırmada Kûfe ordusu hicrî 17 yılında yedi kısımda, Hamra ve Abdulkaysoğulları aynı yedi içinde yer aldılar.

Şu notu da ekleyelim:

1- Hicrî 41'de Abdulkaysoğullarının ülkesi olan Bahreyn ve

[229] Zeyl (Cevherî, Süveydî'nin el-Sebaik'te aynı maddedeki nakline göre) veya Deyl (İbn Kuteybe, Maarif, 31) veya Acel (İbn Sa'd, c. 4, s. 84, Wusten Felde, "Elvah-ı Ensab/Genaralog Tabel": Müstenir kabilesi, gulattan biri, +120).

[230] Yakut, c. 4, s. 541; c. 3, s. 453, 136.

[231] Taberî, Tarih'inin Fihristi, aynı maddede, hicrî 12 yılı ile ilgili olarak Caetani.

[232] Belazurî, Fütuh, aynı maddede.

[233] Taberî, c. 1, s. 2914; bkz. aynı kitap, c. 1, s. 3148 (Şebasü't-Temimî'nin küfürleri).

Umman, Hicaz'dan ayrılıp Basra'ya katılınca[234] ve kendilerini güçlü gören Abdulkaysoğulları bu şehirde toplanınca[235] ve ondan sonra Kûfe'yi terk edince (Bu, Selman'ı Abdulkaysoğullarına bağlayan Kûfî hadislerin eski olduğunu göstermektedir. Hicrî 14 yılında kavgada Abdulkaysoğullarının yerini alan) Hemedanoğulları Yemenî taifesi mahallesinde Abdulkaysoğulları mescidi yer aldı.[236]

2- Abdulkaysoğulları yerine onların mescidinin çevresinde ikamet eden Hemedanoğulları, ondan sonra tıpkı Abdulkaysoğulları gibi keskin Şia oldular. Temim'den hicrî 16 yılı sonunda aşağı İranlı sınıflardan Zot ve Siyace ile antlaşma yapan Hanzala taifesinin hicrî 22 yılından önce Sabiğ b. Asel[237] adlı bir "belge"si vardı. Halife Ömer, Zariyat suresiyle (son Şia müfessirlerinin tercih ettiği surelerden biridir) ilgili olarak yaydığı özel bir tefsir münasebetiyle onu cezalandırdı ve az sonra onun yerine geçen Dabi b. Haris, Halife Osman tarafından takibe uğradı.

Daha önce geçenlerden Selman'ın, İranlı bir süvarinin oğlu olan Sebiî'nin deyişine göre, Abdulkaysoğulları ile antlaşma yapmış olduğu ve öğrencisi Zeyd b. Suhan'ın yardımıyla onları mütte-

234 Ebu Naim, c. 1, s. 29.

235 Abdulkays taifeleri: Zeyl, savaşçı Acel ve Amr, Umur'u oluşturuyorlardı (el-Akdü'l-Ferid, c. 2, s. 45). Cemel savaşında İbn Sebe Hemedanî onlara komutanlık yaptı (Taberî, c. 1, s. 3181).

236 Bkz. Yadname-i Masperu'da bu ilk bölümlemelerdeki kabilevî (Lamance'ın sandığı gibi resmî değil) kökenle ilgili araştırmam. Bu mescit, daha sonra Keysanî olan Abduh Cedelî'nin evinin yakınında yer almıştır (Taberî, c. 2, s. 657). Dineverî, Kahire baskısı, s. 115.

237 Bana göre Kur'an'ın o kadar önemli olan bu ilk hükümlü tefsiri konusunda Goldziher mübalağa etmiştir. Bu, şahsi bir tevilden ileri gelir. İbn Hacer, İsabe, c. 2, s. 197-199 ve İbn Teymiye, Minhac, c. 3, s. 236'yı Goldziher'in ele geçirdiği kaynakla karşılaştırınız (Mütalaat-i İslamî, Muham. Studien; Reveşha-yi Tefsir-i Kur'an, s. 55 vd.). Caetani (Vakayi-i Salyane-i İslam/Analli dell. Islam, c.4, s. 539), noktalayan İbn Abdulhakem (Paris yazma nüshasıno. 1687, 229, Dabi') onu karıştırmış ve kim olduğunu tespit edememiştir.

fikleri Hamra ile birlikte Ali'nin daha haklı olduğuna dayalı inancına inandırdığı anlaşılmaktadır.

Eğer Vakıdî'nin sözünü kabul edersek, Sa'saa b. Suhan 33 yılında Muaviye'ye karşı Âdem'in imameti ve Ali'nin imametini (Ayn, Samit) kabul eden saf Şiî görüşü savunmuştur. O, o zaman Ali'nin gerçek makamından haberdar olan fertlerden biriydi.[238] Sonra bu konuya döneceğiz.

İşte Selman'dan (doğrudan) rivayette bulunan Abdulkaysoğulları taifesi ravilerinin isimlerinin listesi: Zeyd b. Suhan, onun mevlası Ebu Müslim, Zeyd'in[239] Abdulkaysoğullarına mensup muhacirlerin yaşadığı Medain'de ikamet eden arkadaşı Abdurrahman b. Mesud; daha sonra Abdulkaysoğulları taifesinin -o sırada Medine bulunan Selman'a bu fazileti veren- büyük reisi Carud b. Münzir'in[240] İslam'a girmesiyle ilgili rivayet. İbn Carud'un oğlu Münzir, Ali tarafından kabilesinin hicrî 19 yılından itibaren yerleştiği Fars (istahr) emirliğine görevlendirilir. Bu, Abdulkaysoğulları ile Selman-ı Farisî arasında ilişki bulunduğu ihtimalini kuvvetlendiren emirliklerden biridir.

El Sanatkârları Sınıfında ve Bazı Dinî Silsilelerde Selmanî İsnat

Burada Selman'ın hayat hikâyesinin iki yönü önemlidir: En

[238] Taberî'de Vakıdî, c. 1, s. 2917-2919 (Kur'an, Bakara 32. ayet hakkında). Bkz. *İstiab*, (c. 2, s. 197) Sa'sa'nın tefsir dersini dinledikten sonra dediği "Sen bizdensin." şeklindeki Ömer'e ait ilginç övgü, böylece Ömer onun kardeşi Zeyd'i de okşuyordu. (İbn Sa'd, c. 6, s. 85). Bkz. Keşi, s. 46 ve hicrî 18 yılından itibaren -kendisini Ali Şia'sı yolunda hicrî 51 yılında ölüme atan- Abesî'nin tutuklusu olan Nakşî, Kûfe'de Hucr'la birlikte üstüne aldı. Ben Sa'saa'nın metnini doğru kabul ediyorum; çünkü Guidi, yeni bir şekilde görüşleri ikinci asrın başından itibaren halifenin makamını Peygamberin makamından daha üstün gören Emevî gulat görüşüne çekmiştir (*Mecelle-i Mütalaat-i Şarkî*, RSO, 1932 yılı, s. 275-284. Bkz. Makrizî, *en-Niza*, 29. İbn Zeyneb, *el-Gaybiyye*, 17-18).

[239] Hatib, c. 7, s. 53; c. 10, s. 205; c. 14, s. 73 (Sem'anî, vr. 356b).

[240] Nefs, 50; el-İsabe, no. 1042-1043 torunu [Arapça: oğlu] Musab'a 71 yılında [Arapça nüsha, 18 yılı] sövmüştür (Taberî, aynı yıl, Bkz. Restakbaz). O, İbn Nadir'in mensup olduğu Bekir taifesinin kardeşi Cezime taifesindendir.

önemli ve en eskisi, onun meslekî yönüdür. Bazı Sünnî dinî silsilelerde Selmanî isnadın ortaya çıkışı: Kadiriye, Bektaşiye ve Nakşibendiye, çok arazî bir olgu değildir[241] ve altıncı yüzyıl öncesine döner. (Sufiyane değil) neseple ilgili isnada ait bir iktibastan -az çok onunla kabul edilmiş olan- Sühreverdiye doğuyor. Çünkü Sühreverdiye'nin önderi olan Zencanî adlı şahsî öğrenci İbn Amuye-i Sühreverdî (+550 dolayları)'nin Bekrî olduğunu iddia ediyordu. Onun Abdurrahman (+126) b. Kasım b. Muhammed b. Ebubekir'in yedinci torunu olduğu manasında: Babası Kasım (+108), denildiğine göre "Selman'ın öğrencisi, Selman da (keza?) Ebubekir'in öğrencisi"dir. Kasım, hem Sünnîler hem Şiîler tarafından kabul gören meşhur bir ravidir. Kızı Ümmü Ferve tarafından İmam Cafer Sadık'ın dedesi idi. Babası Muhammed'in (+37) Osman'ın öldürülmesinde ne dereceye kadar parmağı olduğunu bilmememize rağmen bu Sünnî silsilenin böyle bir isnadı[242] -ancak nadiren ondan nakledilmiştir ve Şüşterî ondan gelen rivayetleri kabul edilemez görmüştür- kendisine nasıl isnat ettiğini anlamıyoruz.

Ama esnaflarda -bütün meslek sınıflarının bağlı olduğu- Selmanî isnat, basit masonik görünüş altında daha çok anlamlı görünür. İslam'ın ihtiva ettiği çeşitli kültürel sınıflar arasında -ilkel merhaleden yani toprak tarımı, onun arazinin yerleşik çiftçileri tarafından bölüştürülmesi ve kaydedilmesi merhalesinden sonra- hemen kasabalının el sanatları merhalesini görüyoruz. Onda bugün bile özellikle İran'da yeni unsurlar yanında İslam öncesinden beri hâlâ yerinde sayan birtakım eserler görünmektedir.

[241] Tek Sünnî zahidin onun Yusuf Hemedanî'nin (+535) Selman'a delil getirdiği muamma bir şahsiyet olan Habib Rai (Hucvirî, tercüme, s. 90, acaba İbn Hazm'ın kast ettiği c. 2, s. 74 aynı şahıs mıdır?) adlı öğrencisi olduğunu söylemişlerdir (Köprülüzade, *İlk Mutasavvıflar*, 78).

[242] Senusî, *Selsebîl* (Farsça yazma, s. 118;Colas'ın tercümesi, s. 47, 83, 77, 94: Colas, sayfa 93'ü *Avarifü'l-Maarif* kitabının başındaki "c. 1, s. 1" Sühreverdiye nesebiyle karşılaştırınız). Depont ve Copolani, s. 92, 522, 534; Brown ve Rose, 168; Masum Alişah, *et-Taraik*, c. 2, s. 6.

Doğu'da Mısır'dan Hint'e kadar Müslüman sanatkârlar esnafından her birine giriş usulü, Avrupaî makinizm ve sendikalizmin son hücumundan önce 600'den fazla süre boyunca birtakım simgesel (sembolik) merasimler sistemi üzerine dayalıdır. O, -Arap, İranlı ve Türk halklarının öğretimlerine damgasını vuran (onun en eskisi Azerî Türkçesiyle 690 yılına aittir)- fütüvvete dayanır. Orada Selman'ın parlak yüzü diğer bütün yüzleri sönük bırakmıştır. Selman, bütün esnafların en faziletli üstadı ve dördüncü meşdud/berber sayılır.[243] O, Peygamberin Ashabının (şeddü'l-fütüvve) tıraş memuru oldu ve onların başlarını tıraş etti. Bu işe Hasan ve Hüseyin'den başladı. Bu şiarları öğreten kitaplar, Veda haccında Cebrail'in Muhammed için ustura ve (onu keskinleştirmek üzere) taş getirdiğini, onun başını tıraş ettiğini ve sırasıyla Muhammed'in Ali'nin başını, Ali'nin Selman'ın başını tıraş ettiğini ve tıraş görevini ona havale ettiğini açıklamaktadır. Bu dört tıraş edenin dördüncüsü olan Selman, bizzat İslamî esnafların kurucusu sayılan 17 (veya 33) veya 57[244] Sahabî'yi tıraş etti. Bu efsane, bu dört tıraş edeni sırayla vermiştir. Onun irtibatını daha çok İsmailiye'den ziyade Mimiye ve daha kesin olarak Karamitîlere ulaştırmaktadır (Çünkü burada Cebrail ve Selman bir tek kişi değildirler). Bu, Karamitîlerin İslam'a davetinin ne kadar köklü ve geniş olduğunu gösterir. Bu meselenin Şiî bir fırkanın etkilerine ilaveten aynı zamanda İslam toplumunun sanat erbabının piri[245] olan Selman'ın -bu yüzden bunlar da bizzat onun gibi Müslüman

[243] Thorning, 159, 226. Aynı şekilde el-Fütüvve'de Halife En-Nasır imareti.

[244] Haki Horasanî, *Divane*, Ivanow'un önsözü, s. 12.

[245] Daha sonra Sin'in gnostik ismini Selman'a gulat Şia'nın verdiğini göreceğiz. Bundan dolayı Emevî gulatı, yani -M. L. Guuidi'nin çok ilginç bir şekilde onların gnostik temayülünü gösterdiği- Yezidiye, Sin ismini Pirü'l-Meşayih lakabıyla birlikte Hasan-ı Basrî'ye ıtlak ederler. Bu durum bizi 535 yılından daha uzak bir zaman aralığına, yani tarihte fütüvvetin ortaya çıktığı zamana geri döndürmektedir.

Mevlalar[246] olmuşlardı- hatırasına karşı sağlam vefasını anlattığını düşünüyorum.

Abdal isimler fihristinde ilk olarak Selman adı kayıtlıdır. Ondan sonra sırasıyla Amr b. Ümeyye Damrî, Bilal-i Habeşî ve Büreyde el-Eslemî vs. vardır.[247]

[246] Buradan Sahabe arasında sadece Selman'a tahsis edilen birtakım efsaneler topluluğu doğar (Caetanî, c. 8, s. 419).

[247] Hafız, *Risaletü't-Terbi ve't-Tedvir*. *Kitabü'l-Fütüvve*, Paris yazması, no. 1376. Caetani.

4.

Selman'ın Kur'an'ın Nüzulü Konusunda Muhammed Yanındaki Tarihî Rolü

Onun Ali İle Birlikte Sonraki Rolü

Mim ve Ayn Karşısında Sin'le İlgili Olarak Şiî Gannusî'nin Görüşleri

İkinci yüzyılın başından itibaren iki Selman formülü anlattık. Biri (Keysaniye'ye göre) Selman'ın Peygamber için oğul olarak çağrılması (evlat edinme); diğeri (Hattabiye'ye göre) telkindir. Bu ikisinin dinî resmî değeri, Selman'ın dostluğunun bu fırkalar açısından Peygamberin fikrî durumuna nasıl bir etkide bulunduğunu gösterir.

(Yunus suresi 94: "Eğer... şüphe içindeysen..."; Ra'd suresi 43: "İnkârcılar diyorlar ki: Sen gönderilmiş değil misin?...") Peygamber, kendisine indirilen ile Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında gelenleri karşılaştırmaya davet edilmişti. Eğer tefsir kitaplarında tefsir konusundaki müşavirlerinin isimlerini araştırırsak iki şüpheli Müslüman olmuş Yahudi'den başka, açık olmayan isim bırakanlardan başka kimseyi bulamayız. Böyle kimseler yanında Selman ismine rastlıyoruz. Bu her şeyden daha çok düşünmeye değerdir.

Tevil Şiîler arasında ortaya çıkmış ve İslamî tefsir ilmî Irak'ta ve özellikle Kûfe'de doğmuştur. Bize kendisinden güvenilmeye değer bir şey kalmamış olan İbn Abbas'a[248] ait tefsirden sonra

[248] Sünnî rivayetler çok çelişkilidir (Bkz. Goldziher, Reveşha-yi Tefsir-i Kur'an. Gold. Richtungen der Islam.

İbn Abbas'ın oynadığı seçkin siyasî rolün onu İbn Sebe'nin hamiliğine zorladığını ve hicrî 67 yılında kendisini Keysanî diyalektik sayesinde kurtardığını unutmamak gerekir. Bu tefsirin hem Keramiye (Hadid, c. 1, s. 176; bkz. benim Essai kitabım) hem de Şia tarafından kabul gören ve Kelbî ve oğlu Hişam'ın nakletmiş oldukları en eski rivayeti, Ümmü Hani'nin (Ali onun evinde vefat etmiştir. Denildiğine göre Reşid onun yanına gitti; birtakım eserleri, özellikle 67'de bulunan bir yatağı kardeşinden koruyordu.) mevlası ve çok önemli bir Şiî müellif olan Ebu Salih Bazan'ın eseridir. Habib b. Ebi

elimizde Dahhak b. Müzahim'in (+105) tefsiri bulunmaktadır. Bundan dolayı -gördüğümüz gibi Selman'ın Muhammedî intisabını itiraf eden- Dahhak, Nahl suresinin 105. ayetini ("Muhakkak ki onların ona bir beşer öğretiyor dediklerini biliyoruz...") şöyle tefsir eder: "Muhammed'in Arap olmayan hocası, yabancı işte bu Selman'dır."[249] Ondan sonra Beydavî de bu görüşü benimsedi. Selman'ın İslam'a giriş tarihi o kadar belirsizdir ki bu tefsire inananları Mekkî farz edilen bu ayeti Medenî saymaya mecbur bırakır. Bundan dolayı Dahhak, Selman'ın Peygambere kendisinden önce inen dinî kitaplar hususundaki bilgiler konusunda yardım ettiğine inanmaktaydı. Bu, tarihî açıdan çok mümkündür. Böylece Selman, kendisiyle ilgili ilk müjdeleri bizzat Kur'an'da bulduğumuz ilk tevilin ortaya çıkışında hazır bulunuyordu. Bu müjdeler, Muhammed'in onları nakletmekle şahsen vicdanî hallerde önceki peygamberlerin örneğine ortaklık aramayı kast ettiğini düşünen kimseler için çok önemlidir (20/Taha, 30; 66/Tahrim, 4, 10; Şia mezhebinin müjdeleri).

Acaba Selman'ın Muhammed için bundan çok başka bir rolü yok muydu? İsmailiye hızlı bir şekilde onu bildirdi ve şöyle dedi: Gerçekte Kur'an'ı Muhammed'e teslim eden Selman idi. Melek Cebrail, yalnızca Selman'ın üstlendiği böyle bir ilahî görev açısından kendisi için konulmuş bir unvandır.[250] Bunların inancına göre, Kur'an'ın nüzulü kesinlikle ilahî bir kaynaktandır. Bu görüş, Kur'an'ı yalancılıkla itham eden karşıt faraziyeden -Kindî adlı hayalî bir şahsın Sercius Bahira'nın ve daha sonra Ka'bulahbar ve Abdullah b. Selam adlı iki Yahudi'nin ortaklığı hakkındaki faraziyeleri gibi- farklıdır. İsmailîler Müslüman'dırlar; fakat vahyin özel bir şeklini dikkate alırlar. Böylece vahyin gaybî bir melek tarafından yazdırılma-

Sabit (Asım b. Damre tarikiyle Ali'nin ravisi, Hazreçli, 154) onu yalan söyleyen biri kabul ediyordu (Zehebî, c. 1, s. 137).

249 Taberî, Tefsir, c. 14, s. 111; Ebu Hayyan, c. 5, s. 536.

250 Ivanow, (Ismailiyat, Ismailica) s. 34, 74, Nusayrîler bu görüşe işaret etmektedirler (Paris yazma nüshası, no. 6182, vr. 15b). Aynı şekilde Aliallahîler.

sı yerine, vahyin ruhtan ruha öğretilmesi yoluyla ilahî emirle Peygamberin Sahabîsi (Selman) tarafından ona intikal ettiğine inanırlar. Onların bu konuda tutundukları hadisler şüphelidir. Onların faraziyesi, daha sonra burada göreceğimiz gibi, "Sin" hakkındaki Gannusî görüşleri kapsamında sayılır. Tarihî bakımdan Selman ile Peygamber arasında olabilecek şahsî ilişkiler şu maddelerde özetlenebilir:

a) İbn İshak'ın meşhur olmayan Sünnî bir kaynaktan naklettiğine göre Medine'ye ulaşınca kardeşlik merasimine katılması için kabul edilen 16 Sahabîden ve Peygamberin 17 mevlasından (fakat daha sonra azat edildi) biridir: Bu konu çok ilginç bir meseleyi gündeme getirmektedir. Bu, Peygamberin sadakası ve Ehlibeytin Medine'de kendisiyle geçimlerini sağladıkları bahçelerin sayısı meselesidir. Ondan faydalanan kimselerin isim listesi şöyledir: Kendisiyle (altın ile) Selman'ın hizmet alım ücretini ödedikleri hurma fidanlarının getirildiği Müyesseb bahçesinden idi.[251] Daha sonra Selman ikinci makamı 34 kişinin bulunduğu Suffe Ashabı isimleri listesinde işgal eder. Bu listeyi dördüncü yüzyılda tasavvuf tarihçisi Selma[252] değişik kaynaklardan derleyip toplamıştır; fakat sufi müelliflerin çoğu Selman'ı Sahabe arasında zahit unsurlardan biri olmasına rağmen anmaktan kaçınırlar.

b) Zeydiye'nin inancına göre, Selman'ı Peygamber "on iki (veya on dört) soylu"dan biri olarak seçmiştir (Zeydiye bunu Ehlisünnetin "cennetle müjdelenen on kişi"sinin karşına koymuş olabilir).[253] Daha doğrusu, o, Allah'ın Muhammed'i kendilerini seçmekle görevlendirdiği (Ali, Ebuzer ve Mikdad ile bir-

[251] Keşî, 12. Yakut, c. 4, s. 712. Nefs, 17. Müyesseb, Neziroğullan yurdunda idi. Bu bahçe, ya Neziroğullan fertlerinden biri olan Muşayrik tarafından Peygambere hediye edildi ya da geri kalanıyla Peygamberin her şeyi akrabalarına ve Ensardan Süheyl b. Hanif ve Ebu Dücane adlı iki kişiye bölüştürdüğü sırada hicrî 4 yılında haczedildi (Nefs, 24).

[252] Hucvirî, Nicolson'un tercümesi, 45.

[253] Safedî, el-Vafî bi'l-Vefeyat, Ritter baskısı, c. 1, s. 89. Mezzî, Paris yazma nüshası, no. 2091, vr. 4b. (Leiden yazma nüshası, no. 1971, vr. 275. Bkz. Keşî'nin On Dört Tekbiri, 78). Taberanî, el-A'yad, 71a; Tavusî, et-Taraif, 162.

likte) dört Sahabîden biri sayılır (kesik bir rivayetle).[254] "Cennetin kendilerini özlediği" üç seçilmiş kişinin (Ali ve Ammar'dan sonra) üçüncüsüdür.[255] Onu övme sadedindeki bu müjdeler, genç Zeydiye hareketinin Şia'nın Selman'la ilgili kutsamalarından kabul edebildiklerinin tamamıdır. Bu kutsamaların hicrî 113-121'den önce meydana gelmiş olması gerekir.

c) Mutedil İmamiye inancına göre, Selman, Peygamberin (Mikdad ve Ebuzer'le birlikte) üç Havarisi arasından ilk ferttir [t.a: biri].[256] O, onun sır mahremi ve özel müşaviri idi. Onun istisnai intisabı, ona bu makamı Peygamberin ölümünden sonra şer'î halifesi Ali yanında vermiştir. Peygamber gizlice ona Sahabeden diğer beş kişi ile birlikte Ali'ye dostluklarını göstereceklerine dair yemin ettirmiştir.[257] Bu meselenin tarihî hakikati zayıftır. Çünkü bu, aynı maksadı anlatan aleni Gadir-i Hum merasiminin boş yere aynen tekrarıdır (Zeydiye onu inkâr eder; fakat onun manasını hafifletmek suretiyle Ehlisünnetin birçoğu tarafından desteklenmiştir).[258] İsmailiye problemi şöyle yükseltir: Derler ki: Gadir-i Hum'da maydana gelen şey, aniden gelişmiş bir eylemdi.

Selman'ın Peygamberin ölümünden sonraki rolü nedir? Bu soru Zeydiye için o kadar gündeme gelmez. Çünkü bunlar Selman'ı sadece gürültülü ve telaşlı Sakife seçimi esnasında bir şûra oluşturulması gerektiğine inanan yedi (veya sekiz) Sahabîden biri olarak kabul ediyorlar.[259] Ama İmamiye'ye göre, aksine,

[254] Mezî, Paris yazma nüshası, no. 2089, vr. 299b.

[255] Mezî, Paris yazma nüshası, no. 2089, vr. 4b. Sirac, el-Lem', 64. Hatta Tirmizî, c. 46. S. 33 (Wensinck). Araf ehliyle ilgili olarak çizilen ilk resim (Kur'an, 7/Araf, 44: Burada yet'amune/yiyorlar kelimesi, meçhulün mebni sigasıyla okunur: Yut'amune/yedirilirler).

[256] Keşî, 6.

[257] Abduh Cedelî, İstrabazî'nin nakliyle, 217.

[258] İbn Asakir, c. 4, s. 166. Mevla, Peygamberin meşhur ibaresinde sadece "benim Mevlalarımı gözeten vasi" manası verir.

[259] Hadid, c. 1, s. 132, 174.

Selman'ın görevi çok önem kazanır: O, Peygamber tarafından Ali için seçilen özel müşavirdir ve Müslümanlara Ali'yi şer'î imam olarak tanımaları gerektiğini öğretmesi gerekir. Gizlice mü'minlerin yeni mezhebe [Şia] telkin edilmesi ve açıkça hilafette şekillenen gasbın mahkûm edilmesi suretiyle. O, [hilafetin Ali'ye teslim edilmemesine karşı] yedi itirazcı ve Ali'nin kendileriyle birlikte geceleyin Fatıma'yı defnettiği vefalı kişiden biridir (Zürare +148). [Ali'yi savunmada] kılıç çekmeye hazır dört rükünden[260] biridir (Hişam b. Hakem +199).[261] (Mikdad ve daha sonra Zürare'nin deyişine göre hıyanet eden Zübeyr[262] ile birlikte) fiilen kılıç çeken üç kişiden biridir.

İmamiye inanç esaslarına göre (Mikdad'ı daha iyi kabul eden İbn Beşir Esedî ve Yunus Yaktinî'den başka)[263] bu Ashabı müjdeleyenler arasında el-Kaim [biemrillah] Selman'ın yeri diğerlerinden daha üstündür. Tek başına kılıç çekerek böyle adalet talep etme, Hucr'dan (h. 51'de) önce ve daha doğrusu bu şekilde 83 yılında fütüvvet sergileyen[264] Yahya b. Ümmüttavil Şimalî İzdî'den önce hiçbir Şiî'de görülmemiştir. Bu yüzden [bu konuda] Selman'ı eli kılıçlı gösteren İmamiye tarihinin burada yanıldığı görülmektedir. Böylece Selman'ın misyonu konusundaki düşüncede İmamiye bu meseleyi bu yönteme uygun bir şekilde ortaya koyar: Önümüze Kitabın manasını açan tevilin ruhu, Kitabın nassını (tenzili) Muhammed'e yazdıran o ruhtan (Cebrail) başkadır.[265] O bundan daha üstündür.[266] O, Kur'an'ın bir nevi ilahî feyiz olan ve Tanrı'nın bütün isteklerini tedrici

260 Keşî, 4.

261 Malatî, *Tenbih*, Paris yazma nüshası, 45.

262 Keşî, 88. Onun eski lakabının Şiî kökü: Havari.

263 Keşî, 7. Hıllî burada itiraz eder (Nefs, 148).

264 Keşî, 82.

265 Şehristanî, c. 2, s. 25; Caetani, c. 9, s. 517 (Ammar). Goldziher, *Muham. Studien*, c. 2, s. 112 (Cabir). Bkz. Malatî, 43.

266 Saffar, *el-Besair*, fasl 9; Kuleynî, *Kâfî*.

olarak gerçekleştiren "Ruhu'l-emr"inin aynısıdır. Selman onun vasıtalarından, onun aletsel nedenlerinden (sebepler: Bkz. Hac suresi, 15: Kim ona Allah'ın dünyada ve ahrette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa...) biridir.[267] İster Muhammed'in yanında, isterse Ali'nin yanında olsun. İlahî emirlerin uygulayıcısı olan bu ruh, bu sabit emirlerin esaslarını kendi vasıtaları olarak seçtiği kimselere açıklar. Tenzilin kullanımı, mülhitlerin fitnesi ile mücadeleden başka bir şeye izin vermez. Fakat tevil ruhu, münafıkların nifakının ve iç sırlarının ifşa olmasına izin verir. Tarihsel kararın devamını ve dinî kitapların şahsiyetlerinin döngüsel dönüşünü kabul eden bu görüş (Nevbahtî, bu görüşün 127 yılından önce Harisiye fırkası tarafından Cabir b. Hayyan'ın eserlerinden alındığını düşünmektedir)[268], hicrî 33 yılından itibaren ortaya çıktı. Yani Sa'saa b. Suhan'ın -aslında Hazreti Âdem'de olan- imamın şimdi Ali'de tekrar tanınması gerektiğini bildirdiği zaman.[269] Hicrî 100 yılından önce, yani Muğire'nin -aslında İblis olan (Âdem karşısında: Bundan dolayı burada meleklerin secde etmeleri misak[270] ile, beşerî nefisler de melekler ile bir oluyor)- Ali'nin hayatında ilk asinin Ömer, ikinci asinin Ebubekir, üçüncü asinin Osman diye adlandırıldığını tekit ettiği zaman.[271] Bu görüşü delili ile (h.150 yılından sonra İsmailiye'nin yaptığı gibi) birlikte tamamlamam uygunsuz değildir: Başlangıçta Ruhu'l-Emr olan (ister Cebrail olsun isterse bağımsız bir varlık olsun) ilk mü'min, Ali'nin hayatında

[267] Sebep kelimesi, Şia'nın ilk döneminde çok önemlidir: İbn Abdirabbih, *el-Akd*, c. 1, s. 289 (veya sebep: münadi: Hişam b. Hakem'in reyi gibi, Keşî'nin nakliyle, 170). Bu, aralıksız hicrî 81 yılından sonradır (Ebu Sehl Nevbahtî, *et-Tenbih*, İbn Babeveyh'in nakliyle *el-Gaybe*, s. 56, st. 3, s. 54, st. 4, s. 53, st. 26. Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şia*, s. 25, st. 7; s. 74, st. 3 ile karşılaştırınız).

[268] Nevbahtî, aynı kitap, s. 31-35.

[269] Taberî, c. 1, s. 2917-2919 (Bkz. Bundan önce söylediğimiz).

[270] Biat sigası, Ali taraftarı komplocular arasında "Allah'ın misakı" diye adlandırılır (mesela; h. 120'de Zeyd için: Belazurî, *el-Ensab*, vr. 672a; bkz. Kur'an: 48/Fetih, 10).

[271] Eşarî, c. 1, s. 107; Şehristanî, c. 2, s. 13-14.

Selman diye adlandırılmıştır. (İkinci mü'min Miktad ve üçüncüsü Ebuzer).[272] Böylece ikinci yüzyılın başından itibaren Selman'ın tarihi şahsiyeti onun zamanını somutlaştıran ilahî yüce örnek ile karışır ve bu ilahî örnek ondan sonra Silsil[273] veya başı Sin olan harf ile adlandırılır. Bu zamanda bütün gücüyle "Sin" in risaleti konusuna odaklanan kişinin Ebu'l-Hattab (+138) olduğuna inanıyoruz: O bunu kendi kendisine Ruhu'l-Emr ile doğrudan kabul ediyordu. Fakat bu ikisini ruhanî bir yükseliş vasıtasıyla tedricî olarak aynılaştırıyor. Böylece "Sin"i imamdan daha üstün bir şekilde uluhiyet mertebesine kadar yükseltiyor. İmam ona göre bir (beş kişiden oluşan) humastır: Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin. Burada lânetlenmiş beş kişi görüyoruz.[274] Selman Mescid'i Aksa'nın özel silsilesidir. Bu, o insanların önünde bölümlendirilen silsilenin aynısıdır. Bu Deruz fırkasının inancıdır.[275] Bu silsile/zincir, cehennemde azaba uğrayanların bağlandığını gördüğümüz şeydir (Kur'an, 69/Hakka, 32: sonra onu uzunluğu 70 zira olan bir zincire bağlayın. İhvan-ı Safa, Resail, c.4, s.190) söz konusu ayet "slk" fiili ile biter. S,L,K harfleri=110=Ali. Bu, "Sin meseleleri" bilmecesidir (bakura,8).

Selman zamanında, nihai şeklini Şiî gnosta son şeklini alıyor. O, Muhammed ile Ali arasındaki zorunlu "kayıp halkadır". Aşırı müteellihin dahilerin tümü sırf üç ruhanî örnek arasındaki karşılıklı ilişkileri bu üç tarihi şahsiyetle olan ilişkiler ile tedvin ediyor: "Ayn" (Ali), "Min" (Muhammed) ve "Sin" (Selman) bu üç unsurdan herbirinin özel eylemini hayali sıralamaya göre önceliği ve sonralığı olan tepkileri incelemeden önce açıklamam uygundur. Önce Fırak kitaplarının sünni yazarlarının ithamla-

[272] İbn Cevzi, Telbisü İblis, 114.

[273] Silsilin Kur'an'daki (69/Hakka, 32) Silsile kelimesinden üretildiği anlaşılıyor. Yani onu müzekker sigası ile getirmişlerdir. Böylece harfler hesabına göre: S+L+S+L=180=S+L+M+N olur.

[274] Bkz. Bu kitabın gelecek sayfaları.

[275] Hamza, Keşfu'l-Hakaik, Seybold baskısı, Deruz Kitapları, s. 88-90.

rına rağmen gulat Şia fırkasının hiçbir zaman bu üç örnekten herhangi birinin özde tanrı olduğunu iddia etmediğini hatırlayalım. Bütün gulat açısından tanrı, mutlak olarak vasıflandırılamaz ve onun zatını bilmek imkânsızdır. Burada konu, müşareket/ortaklık yoluyla "Teellüh" ten barettir. Bu müşareketin şekli fırka nazarında tercih edilen örneğe göre değişir.

Ayn, imamın asli örneği (secde meselesinde Âdem, Gadir-i Hum'da Ali) Allah'ın emri gibi sakin, sessiz, gizli ve hazır hâlde ortada oturmuştur. O genellikle tek bir görünümle, fakat bazen ilahi kanunun bir reisinin beşli görünümüyle dünyaya daima nezaret eder [Mehin]. O, Allah'ı cemaatin merkezine yerleştiren mana[276] ve görünmez hazır bulunuşu keşfeden gizli perde ile aynıdır. İmamet görevinin temeli, ilahî ve ebedî sermaye, daha sonraları tasavvur edilen heyula[277] ve imamet için seçilmiş (Ehl-i Istıfaiye, Benu's-Sad)[278] tevarüs edilen ırksal beden ile birbirine karışır. Cersume, adamdan adama intikal ederek nesilleri kat eden şeydir. Gerçek Müslüman olarak ölmek için onu -hilalin çevresine (avdetü'l-urcun) benzeyen- bu bol ve kesintili tecellilerde tanımamız ve sevmemiz gerekir. Çünkü (namaz, hac ve ila süresi gibi)[279] dini amelleri düzenleyen sadece odur. Hilal gibi ona telbiye ve tehlil ile selam verilir.[280]

[276] Bu kelime, Caferî metinlerde görülmüştür: Musa Sevak (Paris yazma nüshası, no. 1450, vr. 128b).

[277] Ebu Sehl Nevbahtî, et-Tenbih (İbn Babeveyh'in nakli ile, el-Gaybiye, s.54, st. 2-11; s. 55, st. 22. Bkz. el-Fihrist, s. 176, st. 24).

[278] Ezenî, el-Bakura, 64. el- Akidetü'l-Halebiye, 22a. Kur'an, 3/Ali İmran, 30.

[279] Kur'an: 36/Yasin, 39. Ezenî, el-Bakura, 80. İbn Teymiye, Mecmuu'l-Resail el-Kübra, c. 2, s. 157.

[280] Yaratıcının bağışlaması ve yenilemesinin alameti olarak alınan "hilal" hakkında Musayrilere göre Fatıma'nın fıtır gecesi, Ali'nin "Sehf(S+H+F=Seyyidü Hilali Fıtır/fıtır hilalinin efendisi. Tebranî, Mecmuu'l-A'yad, 49a, 56a, 132a)".Yahudilerdeki Kepur bayramı ile karşılaştırınız olduğunun söylenmesi kötü değildir. Talmud inancına göre (Reveş-ha-Şena, 25) şu kelimeler ile bildirilir: "İsrail kralı Davud, hay, kıyam". (Danon, Etudes Sabbatiennes, 1910, p. 12).

Mim, nebinin asli örneği (özellikle Muhammed), değişen ve konuşandır. Onun daveti ilahî emirleri başarıyla yayar. Bundan dolayı o, Ayn'ın şahıslaşmasını (ister bir, isterse beş şeklinde olsun) belirler ve adlandırır. O, mü'minlerin Allah'ı adlandırdıkları isimdir.[281] Mim, aklı bir manaya ileten ilmî formül gibi (o mananın anlaşılmasına bizzat müdahale etmeksizin) vazgeçilmesi gereken engelleyici bir perdedir. Çünkü perde olur ve örter.

Sin, sebeplerin yani gökyüzünü yeryüzüne bağlayabilen metafizik bağların asli örneğidir (Bkz. Kur'an 22/Hac, 15: "Kim ona dünyada ve ahirette Allah'ın asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen göğe doğru bir ip uzatsın sonra nefesini kesip baksın. Bu yaptığı öfkesini giderecek mi?"). Özellikle Selman'ın asli örneği. Sin, "şed" ve "telkin"in sebebidir. O, müezzinin gönülleri namaza çağıran nidası[282] gibi ruhları kesin bilgi ve ikna ile ilahî dilemeye yöneltir. Sin, parlak ışığın geçtiği ve mü'minin sayesinde huzur [ilahî hazır bulunuş] ile irtibat kurduğu bir kapıdır. O, ilahî yaratmayı gerçekleştirir ve bedenlerin dünyaya getiricisi ve nefislerin öğreticisi olan ruhu üfler[283]. O, varlık (hayat) bahşeden güçtür.

Hallac'ın inancına göre, "fatır" yılı, toplumun yenilenmesi yılıdır. Nitekim Karmatîler de bu görüştedirler. Hallac'ın öğrencileri için öldürmeye varan 309 yılı (Şin+Ta [Şeytan] Ta sin'in tersidir: Eserler mecmuasının adı buradandır) aşkın tecelli ettiği yıldır (Nur Kaserkî +689; İsmail Hakkı, Ruhu'l-Beyan, c. 2, s. 470). Fatımîler için adaletin zaferi yılıdır (İbnü'l-Velid, ed-Damiğ, c. 2, s. 23-24. Şelmiganî bu yılın 40+309 olduğunu gösteriyor). Çünkü bu yıl Kur'an'da, 18/Kehf 24, yedi mağara arkadaşının uyanış yılıdır. İhvan-ı Safa, c. 4, s. 107, 279).

281 Hicabü'l-İsim/İsim Perdesi, ilmin seçkinler değil, halk kitlesi arasında yayılması.

282 Taberanî, Mecmuu'l-A'yad, 48.

283 İbn Teymiye, c. 2, s. 198. Ezenî, 17. Bir vaiz ve öğretmen olarak Lokman ile karşılaştırınız (31/Lokman, 12). Hacda, Müzdelife gecesinde parlayan "Meşar-i Haram" Selman'dan kinayedir (Ezenî, el-Bakura, 31). Selman ruh da alır: İbn Müneccim, (Ezenî, aynı kitap, 18; İbn Hazın, c. 4, s. 188).

Buna göre İslam ümmetinde ilahî fille ilgili üç tasavvur doğar: Siniye inancına göre, ilahî fiil, Sin'i ilham eden ve bir yolla bütün mü'min nefisleri, hatta Ayn ve Mim'i nurlandıran ve kutsallaştıran ve tedricî olarak melekî tecelli mertebesine kadar çıkan ruhun ilahî feyiz aracılığıyla hulûl etmesidir.

Ayniye inancına göre bu, görünmez (değişmeksizin) bir yolla ortaya çıkan İmamın (bir hayalet şeklinde) yüce ilahî saltanatı, yani Ayn'ı göstermek için olağanüstü bir şekilde gizlenmesidir (tağyib). Burada Mim'in yaratıcı ve özel kelamını onun emirlerini müritlerine ilham eden Sin'in garyri maddî ibaresine sokar.

Mimiye inancına göre, şeriatın açıklayıcı davetçisinin, yani kendi emirlerini Ayn'ın mutlak kabiliyetine nakşeden ve (Sin'in) tali özellikleri vasıtasıyla âlemin düzenlenmesini emreden Mim'in (ruhun maddî tezahürü) tedricî tecellisinden ve gelişiminden ibarettir.

Şimdi özetle fırkaları saymaya başlayalım: Ayn, Mim ve Sin arasındaki öncelik ilişkileri matematiksel =, <, > işaretleriyle gösterilir. Üç örnek Ayn, Mim, Sin harfleriyle açıklanır: (Aklen öncelik, sonralık ve eşitlik açısından meydana gelmesi mümkün olan on beş terkip arasından güya sadece ek altı terkip dikkate alınmıştır).

Bir-üç arası Ayniye (bu fırkalardan meydana gelen ve Ali'nin nesli hakkında ilk takdire inancı Muhammed'i İbrahim'in sulbünden kabul eden teoriden alan ilk grup. Bunlardan Sebeiyye ve Keysaniyye'nin şuna inandıkları görülmektedir: İmam (İbn'ü-l Hanefiyye)[284]>vekil (Muhtar)>Saden (İbn'u-Nevf). Arapça nüsha: Saden (resmi olarak Huşeb; bkz. Taberi, c.2, s. 706). Mufaddal Ca'fî'nin deyişine göre (takriben +170)[285]. Ayn

[284] Cabir hayalinin görüşüne göre (Kitabu'l-Hamsin, İrasli p. Kerus). Keysaniye diyor ki: Samit/susan İbn'ü-l Hanefiye, Ali'nin hayatında imam), Natık/konuşan (Ali, sadece nebi).

[285] Şehristanî, c. 1, s. 17. Mufaddal ve oğlu Muhammed Gulad'a göre "Bab" yani Sin makamına sahiptirler. Bu ikisinden biri hakkında Ebu'l-Gamr Semalî

(Rab, beşli), Mim (Nebi)>Sin (Resul); ulyaiylerin şüpheli bir şekilde Mim ve Sin'in emanetine ekledikleri şey (İbn'i-Cumhur Gurabi'nin ifadesine göre Cebrail titredi veya Beşşar'ın ifadesine göre Selman hıyanet etti. Şelmiganî der ki: Sin=Mikail).[286]

Muhammise'nin inancına göre (Şerii ve Cürmî)[287]: Ayn=Mim (Humas) > Sin (Humas. Aliallahiler'e göre[288]: Ayn (Rab)>Sin (Mim) (Humas: Selman 7'li devirlerin ikinci devrinde 5 kişi içinden Selman birinci, Muhammed üçüncü kişidir).

4- Siniyye[289]: Ebu'l- Hattab'ın (+138) ifadesine göre[290]: Sin (önce melek, sonra ilah oluyor) < Mim (nebi) = Ayn (imam: 5'li veya 7'li. Beş lânetlenmiş kişiyi birbiriyle benzer kılmak için onlara aralıksız iki selefleri olan EbuTalip ve Abdullah'ı ekleyen Ma'mer'in deyişine göre)[291] Hallaç'ın dili bazı Siniye ıstılahları-

Dikî'nin şu iki beyti vardır. (190 dolaylarında. Paris yazma nüshası, 6182, vr. 5b ve devamı):

Arşın horozunu insan suretinde gördüm
Rabbimi Cafi mahallesinde otururken gördüm

(İbn Mekule, Eskuryal yazma nüshası, no. 1646, vr. 58b; 1647, vr. 308b. Berlin yazma nüshası, c. 2, 334, vr. 158b. Ben, Semanî'nin yırtık ve eksik bir şekilde el-Ensab'da 405b naklettiği dakik metni nakletmeyi Antuna ve Mitt Woch dostlarıma borçluyum). Sin, arş horozunun ölçütüdür. (Ezenî, el-Bakura, 13,40. Paris yazma nüshası, 1450, vr. 127b). Çünkü o imamı "sen sensin" diyerek tehlil ile selamlayan ilk kimsedir: İbn Sinan, Paris yazması, no. 145, vr. 129b. Bundan dolayı o müezzindir (Bkz. 44, ve dipnot 2).

[286] Haşiş-i Dur: Malatî, el-Tenbih, 296. İbn Esir, el-Kamil, c.8, s.101, 178 ve ek 1'in dipnotu.

[287] Eş'arî, c. 1, s. 15. Esterabadî, 225.

[288] Minoreski, RMM'de, c. 4, s. 24.

[289] Hızır'ın Musa ve vasisi ile; Asıf'ın Süleyman peygamber ile olan rolüyle karşılaştırınız. Nitekim her ikisi de Kur'an'da gelmiştir. (Kummî, Tefsiru'l-Kur'an, s. 399).

[290] Keşî'nin belirlediği tarihtir, 191.

[291] Nevbahtî, Fıraku'ş-Şia, 40. Ebu Hatim Razî, el-Zina, 909. Yedi sebebin (veya vasfau, Taberi'nin ifadesine göre, c. 2, s. 1619. daha sonra imamlar) peş peşe biri diğeri (İsmailiy'enin sıralamasına göre) olmadan önce birbirlerine bitişik olduklarını görüyoruz. Bu tam olarak on iki İmam Şia'sının sıralamasına benzer (Soylular, daha sonra davetçiler, sonra imamlar: Şehristanî, c. 2, s. 28).

nı kapsamaktadır: burada Sin>Mim (Bkz. Ahbaru'l-Hallaç, 33 mükerrer).[292]

5- Mimiyye: Bu eğilim, başlangıçta ilk olarak Muğire ve Müstenir nezdinde ortaya çıktı. Hicri 141'de Ravendiler[293] nezdinde tam olarak belirlendi. Bunlara göre: Mim (Rab: Muhammed, sonra Abbas... ve Mansur) > Ayn (Osman b. Nehik) > Sin (Heysem b. Muaviye=Cebrail). Kumeyliye'nin ifadesine göre: Sin=Abdal[294] Silsilesi. Meymun Kaddah'ın takipçisi olan İsmailiye'nin görüşüne göre: M (Sabık, Amud) > Ayn (tali, esas) > Sin (üçlü sınırlar: Deruza göre sekizli). Mesudî bazı Mimiye Şiîlerini anmaktadır. Tüsterî'den itibaren birçok Sünnî sufi Mimiye'dendir [Arapça tercüme: siniye sufilerinden birçoğu mimiyeden başka oldular. Şüphesiz siniye basılmıştır].[295] Altıncı terkip: Ayn=Mim=Sin. Nusayriler onu iblis saymaktadırlar.[296] Çünkü üç uyumsuz görev arasında birlikle ve üç güzel ismin konuluşuyla biter (beş güzel isim yerine Şuhud-i mubahele/lanetlenmiş şahitler). Bütün bunlara rağmen bu terkip bizzat Nusayriler üzerinde etkiler bırakmıştır.[297] Bu terkibin o

[292] Bkz. benim kitabım: Yayınlanmamış Metinler Mecmuası/Recueil, s. 241, dipnot 2. Selman'dan Hallaç'a intikal eden Şire Eugene efsanesi Nefs, 28. Benim kitabım: Hallaç'ın İşkencesi s. 418.

[293] Taberî, h.141 yılında; Makdisî, el-Bed'u, c. 5, s. 138.

[294] Burada Selman Bilal'ın düşüşünden sonra onun yerine geçiyor (Cahız, İhda Aşere Risale, 98; el-Hayvan, c. 2, s. 98, st. 15).

[295] Cafer b. Mansur Tevilü'l-Zekat, Leiden yazma nüshası, no. 1971, s. 97. Benim Recueil'im, s. 103.

[296] Paris yazma nüshası no. 1450, vr. 44b, 82a. Onun aksine yani Şenbuye (Ömer, Hasibî inancına göre el-Hidaye, s. 13. o senevi/düalisttir. Çünkü isim ve mana arasına fark koyar. Bkz. Paris yazma nüshası da böyledir, no. 1450, vr. 158b) bidatine ters düşen bir bidattır.

[297] Formül: AMS (Bkz Kur'an 1-42, 17) : Bkz. Sefer Yedsira (Nusayriler söz konusu beş harfin Muhammed Suresi'nin başındaki anlamının "AMS Haktır" anlamına geldiğine inanıyorlardı. Böylece harflerin bu ayetteki dizilişini inançlarına ulaşmak için değerlendiriyorlar. Bu inanç sefer yedsira ile ilgili Kabala kitaplarındaki Yahudi düşüncesine benzemektedir).

öncülere göre Amr b. Furat'a (203) döndüğüne dair bir takım delilller vardır.

Sonuç

Burada toplanan bilgiler toplamı[298], Selman'ın şahsiyetinin tarihîliğini teyit etmede açık çıkarımlar vermektedir. Fakat onun İslam'a girişi ve dini değişim etrafındaki efsanelerin ilginçliği, gulat Şiası arasında bir role sahiptir. Bir yoğrulma ve normal düşünme döneminden sonra ortaya çıkmıştır.

Acaba bu yolda yine de ileri gidilebilir mi? Onun bırakması gereken şahsi etki konusunda sadece sezgi ve varsayıma tutunmak gerekir: Onun istibra[299], namazın beşlenmesi[300] ve tefsirde şahsi tevilin kullanılması gibi bazı Şiarları sınırlama konusunda sahip olduğu pay, İbn Mesud ve Mikdat nezdinde bulduğumuz gibidir.[301] Kur'an'ın toplanmasından önce hafızalardaki ayetlerin ancak nefret edilen veya övülen bir şahsiyetle irtibat kurularak geçtiğini hatırlamalıyız. Bundan dolayı İsrail, Kur'an'da bir bütündür. Peygamberin hallerine uygulanışında dostlar ve düşmanlarla ilgili olarak gerçekleşen misallerden oluşan bir bütündür. Kur'anla irtibat kurarak tasliye[302] şiarı olan Şuara suresi 84.

[298] S. 81, st. 17, s. 83, st. 5, s. 98, 99, 117. Bkz. kaynakların sınıflandırılması, 1-Keysaniye, Tarık Ahmesî'nin dipnotu.

[299] İbn Hambel, c. 5, s. 437-439. Haricilerin Selman'ı bu şiarın ravisi olarak kabul etmeleri ilginçtir (Hitali, Kanatıru'l-Hayrat, c. 1, s. 326).

[300] Bu lânetlenmiş beş kişi ile günlük beş vakit namaz(Gulat nezdinde Esmai Hüsna) arasındaki irtibat kararının tarihi en azından Ebu'l-Hattap'a kadar geri gider. İshakıye'ye (Hatîb,c. 6s. 380, st. 18) ve Nusayrilere (Ezenî, el-Bakura,s. 12; Bkz. Paris yazma nüshası, no. 5188, vr. 81a; Keşî s. 93, 95; 51 rekatla ilgili olarak Ebu'l-Meali ile mukayese ediniz, s. 162. Guyard, 115; Dussaud, 87) göre de böyledir. Beş sayısı Maniler nezdinde de büyük bir rol oynar.

[301] İbn Batrik, 178. Taberî, c. 1, s. 1300. Peygamberin tevilinden alınmış olan bu şahsi tevile uyarak (şu hayret verici tefsir bundan ileri gelir: "Sünnet, Kur'an ile neshedilmez") Yunus Yaktinî İmam Rıza'ya Tağud lakabını veriyor. Çünkü hilafette gasbeden ile uzlaşmıştır (Esterabadî, 380). (Bkz. İmam Hasan'a karşı Medain'de haricilerin değil Gulat'ın komplosu: Nevbahtî,21).

[302] İbn Teymiye, Minhacü Ehli's- Sünnet, c. 4, s. 65-69. Suyutî, el-Tebsih fi'l-Tasliye (Timur yazma nüshası). Ebu Naim, s. 31.

Ayettir (Bana sonrakiler içinde bir doğru dil tahsis eyle). Hem de Şia'nın imamet inancı açısından çok bereketlidir (İbrahim ve ailesine salat ettiğin gibi. Aile, ümmet değildir).[303] 1-10 yılları arasında Medine'de Kâbe'nin etrafında hac belirlenmeden önce muhtemelen daha önce peygambere tehlil getiriyorlardı. Belki şimdi bile var olan ve Mekke'deki tavafa tahsis edilen ilkel hâldeki "Tehvis" i de onun şahsı etrafında diriltmişlerdir. Selman gerçekte en azından bir Kur'an okuyucusunu eğitmiştir. O, Arsa Dabi'dir (+32).[304]

Peygamberin -büyük siyasî işbirlikçileri ve hem de faydacı ve şüpheli müttefikleri yanında- kendilerine kalben hareminin siyasi tahriklerinden daha çok yakın olduğu güvenilir arkadaşlarının olduğunu düşünmemizde problem yoktur. Hatice ve Zeyd'den sonra ve bu ikisinden daha fazla olarak Huzeyfe ve Selman'a sevgi beslemiştir. Muhammed'in İbrahim'in sulbünden geldiğine ve bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak onun risaletine güçlü bir şekilde inanan kimselerin yanında adaleti özleyen birkaç zahit kişi vardı. Bunlar bitkin bir şekilde Kaim'in yani "Ruh" a yönelten hakimin zaferini bekliyorlardı: daha sonra sadakaların yenmesini kökten kaldıracak ve münafıkların kalplerine yol bulacak bir hakim. Şia rivayetleri bize şunu anlatır: Unutulmaz bir günde Selman lânetlemeye katıldı (hicri 10 yılı 4 şevval=miladi 15/1/631)[305]: Medine'de Baki kabristanında kızıl topraklı[306] bir tepenin yanında Muhammed Necranlı[307]

303 Bkz. Kur'an, 3/Ali İmran, 30; Nermaşiri, Esterabadî'nin nakli ile, s. 285.

304 Taberî, c. 1 s. 113, 2897.

305 Eski bir Şia bayramı olan Mübahele/lanetleşme (Birunî, el-Asar el-Bakıye, s. 332) Şia fıkhında özel bir şiarı meydana getirmiştir. Şiîlere göre doğal olarak itirafa zorlamak için kullanılır. Şia takiyeyi bu şiarla kırar (Kuleynî Kafi, sayfa konmamıştır. Esterabadî, s. 47: Iydu'l-Tecelli).

306 Musa'ya işaret eder (el-Kesip el-Ahmer: L.A. Mayers Quard Dept Antik. Palestine II, 29) Bulut gibi (Gamame-i Sina): Parlak ve gürültülü gökte beyaz ve saf bir bulut ortaya çıktığı zaman (Sebeiye) onun karşısında dururlar [secdeye kapanırlar: Fransızca metin], lânet ederler yalvarırlar ve şöyle derler: Ali [gökten: Fransızca] bulut arasında bize uğrar (Malatî, aynı kitap, s. 31,

Hıristiyan Belharisoğulları[308] kabilesi elçilerinin karşısında onları Allah'ın muhakemesine çağırdı (3/Ali İmran, 61: Sana gelen ilimden sonra artık kim seninle tartışmaya kalkışırsa şöyle de: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra canı gönülden dua edelim de Allah'ın lânetini yalancıların boynuna geçirelim. Mutlak ihlâs bakımından benzersiz bir gösteri olan böyle bir tehlikeli deneye katılmak için ailesini -abasıyla örttüğü beş kişiyi, yani (kendisinden başka) iki nüve kızı ve damadını- nübüvvet görevine iman rehinleri olarak koydu. Bu olaydan sonra Muhammed'in bazı arkadaşlarının bu beş kişiye karşı besledikleri sevgi âşıkça bir kutsamaya dönüştü.[309] Bunlar Ali'nin ailesini kutsadılar. Peygamberle sahip oldukları[310] az çok farklı kan

32. Bkz. İbn Kuteybe, Uyunü'l-Ahbar, c. 2, s. 283). Bütün bu Museviyat 'ın Yahudi kökenli olduğunda şüphe yoktur.

[307] Bu kabile, Hemadan kabilesinin müttefiki olan Mezbah'tan idi. Bu antlaşma ile Hemedanoğullarını peygamberin hayatında savaşmadan Ali'ye teslim olduktan sonra sarsılmaksızın gösterdikleri aşırı Şiîlik arasında bir bağlılık olduğu görünüyor. Çünkü bunlar lânetleşme antlaşmasına katılmışlardır. Daha güçlü bir zan ile Belharisoğulları'nın lânetleşmeye (ve Ruh bn Zürare Harisî'nin öldürülmesine; öldürülme tarihi belli değildir. Hemedani'nin nakline göre, Sıfatu Ceziyreti'l-Arap, aynı madde) katılmaktan kaçınması antlaşmanın bozulması ve Hemedanoğulları'nın Müslüman olmasıyla sonuçlanmıştır.

[308] Necran halkının rıza ile değil korku sebebiyle lânetleşmeye katılmaktan kaçındıklarını ve cizye vereceklerine ve fakat Hıristiyan kalacaklarına dair bir antlaşma imzaladıklarını biliyoruz. Bu antlaşma Eyle ve Ezrah İslam ile yapılan ilk Hıristiyan kapitülasyonudur. Fatıma, Lammens, n.3,97. Caetani, II, 350-353; Belazuri, el-Fütuh. El-Ağanî, t.2, c. 10, s. 136-137. Meclisî, Biharu'l-Envar, c.9, s. 49-52).

[309] Beş kişi ile be namaz arasında az çok bağlantı gördük. Aynı şekilde beş kişiyi anmak için Kalenderiye tarikatına bakınız. (Senusî, el-Selsebil, 32, 160). Böyle bir övgü ve gösteri karşısında Lamance'ın (Muaviye'de, s. 36) itirazlarının asla temeli yoktur.

[310] Kardeşleşme sırasında Medine'de Muhammed'in Ali'yi kardeş olarak seçmediği açıktır (Sarasin, İbn Sa'd'ın deyişiyle, c. 3, s. 14 kardeşleşmede Ali'nin Sehl b. Hanif'i kardeş aldığını göstermiştir). Fakat yine de Muhammed'in, Ebu Talip'in yetimi (İbn Hanbel, c. 1, s. 312. Onu Duha suresinin 6. ve

yakınlığı bir tür tüzel hilafete [Arapça: Bir tür alenî şiar (lanetleşme)] dönüştü. Peygamberin ölümünden sonra bu grup adalete ilişkin bütün ümitlerini onların varlığına bıraktılar. Onların karşısındaki bir başka grup onları düşman edindiler ve kinlerini (intikam)[311] Muhammed'in emri ve Ali'nin eliyle Bedir'de öldürülen müşrik akrabalarının kanından Ali'nin ailesine yöneldiler. Peygamberin çabuk kaybedilmesi ve eski kabir taşı yazısıyla bu en büyük musibet[312] baş gösterince Selman'ın inancını belirlemesi ve güçlendirmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Irak'ta Abdülkaysoğulları arasında [hilafette Ali'nin] en haklılığı hareketini Ebuzer ve Ammar'dan[313] önce başlattı. Ali git gide Peygamberin bu hukukî hilafetinin İslam ümmeti arasında kendisi için belirlediği üzücü kaderi fark ediyordu. Nazzam'ın işaret ettiği gibi[314], daha sonra kendisini Mim yılında, hicrî 20 yılında öldüren Haricî isyancılardan başkasının karşısında kendisine ilahî hak lider şeklini almadı. Fakat ikinci oğlu ve halifesi Hüseyin, bu acı kaderin farkında olarak onu tümüyle karşıladı ve Kerbela'da adalet için öldürülmek üzere yola çıktı[315]; 60 yılında, Sin yılında.[316]

Selman onlardan önce öldü. Fakat Selman'ın tohumunu attığı ve Şiîleşen bu dünyevî adalet şevki, İslam'da ebedî hayata karşı susuzlukla yer değiştirdi. Eğer Şia'nın en haklılık (imamet)

Beled suresinin 15. ayetiyle karşılaştırınız) ve kendisine borçlu olduğu kimsenin oğlu olduğu daha açıktır. Onu -Fatıma'yı verdikten sonra bile- kendi yanında tutuyor, gözünde kardeşten daha çok görünüyordu.

311 Hadid, c. 3, s. 283 (c. 1, s. 262-269). Makrizî, el-Niza', s. 12-20.

312 Veya reziyye: Wiet, "Arap Yazıtlarıyla Birlikte Tarihsel Olayların Fihristi, Repert. Chrom Epigr. Arabe: t. L'p. 52(an 186), 79(an 199), 107(an 205), etc. Etp. 260(an 234). İbn Abbas hadisiyle (Hadid, c. 1, s. 133) ve Hassan b. Sabit'in şiirleiyle (Makdisî, el-Bed'ü, c. 5, s. 69) ve "Çarşamba dönmüyor" bayramı karşılaştırınız.

313 Cahız'ın ifadesiyle 21 yılında (Hadid, c. 1, s. 123).

314 Nehrevan'da ona ilham veren durum (Hadid, c. 2, s. 48).

315 İhvan-ı Safa, c. 4, s. 118.

316 Veya Sad (Sin'in 300'e eşit olduğu Mağribî hesabında).

konusundaki ihlâs esasını, beklenen Mehdi ve züht ruhuna dayalı tasavvuf meselesini aslî kaynaklarına geri döndürürsek Selman'da buluruz.

İmam Cafer'in (Sadık) sonraları Ehlisünnet nezdinde nebevî hadisler kapsamında sayılan şu meşhur sözü, İslam'a yeterince uzun yoldan gelen bu yabancılık hakkında herkesten daha iyi bir şekilde doğru söyler: "İslam garip başladı, başladığı gibi garip dönecektir. Muhammed ümmetinin gariplerine ne mutlu!"[317] İslam garip başladı (Medine'de), başladığı gibi garip dönecektir (Kûfe veya ilk ve son kıblesi Beytülmakdis'e).[318] Muhammed ümmetinden (Kaim'i aramak için) gurbete düşenlere ne mutlu! Bu, dünyevî kahramanlığa davette Şia'nın seslenişidir. Sufilerden biri olan Muhasibî (+243) onu irfanî yolla şöyle tevil eder: "Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellemin ümmetinden olan gariplere ne mutlu. Onlar dinlerinde tek başına olan kimselerdir (yani itikafa çekilen ve yalnızca Allah için ayrı kalan kimseler)."[319]

[317] İbn Zeyneb Numanî, el-Gaybet, s. 174-175; İhvan-ı Safa, c. 4, s. 279; İbn Velid, ed-Damiğ, Hamedanî yazma nüshası, c. 2, s. 502; Risale-i Hanbeliye; İbn Receb yazmış ve İbn Remih'in telifi Vahhabî "el-Mecmu"da basılmıştır, Kahire (el-Menar), s. 311-328. Hemedan ülkesinde (Glaser, Peter Mitteil, 1884). Karşılaştırınız: İhvan-ı Safa, c. 4, s. 191, st. 16 (Konuşan evlere hicret); Hadid, c. 3, s. 215-216.

[318] İsmâiliye açısından Hicret dönemi. Hemedan bölgesi (Glaser, Peterm. Mitteil., 1884). Krş. İhvan-ı Safâ, c. 4, s. 191, st. 16 (El-Hicre ilâ Buyûtin Nâtıka). Hadîd, c. 3, s. 215-216.

[319] "Recueil" adlı kitabımda, s. 19 (Bkz. Essai adlı kitabım, s. 217).

Ek-1

Aşırı Fırkalar Selmaniye Veya Siniye Hakkında Yayınlanmamış Beş Metin

I- Ebu Hatim Razî (h. 322/m. 934 dolaylarında) Kitabü'z-Zina'da; Şia Fırkaları adlı bölüm, vr. 907.

"Gulattan Selmaniye: Onlar, Selman-ı Farisî'nin peygamber olduğunu iddia eden kimselerdir. Bir kavim, onun ilahlığını[320] -Allah ulu ve büyük olarak yücedir- savundu. Onlardan bunda duran da vardır, ondan sonra başkasını söyleyen de vardır.[321] (Onun peygamberliğine inananlar) Allah Azze ve Celle'nin şu sözü hakkında dediler ki: *"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor."* (43/Zuhruf Suresi 45) Onun Selman[322] olduğunu söylediler. "Senden önce elçilerimizi gönderdik." Mushaf'taki yazımda Mim, arada Elif olmaksızın Nun'a bitişmiştir. Elif olmadan Lokman[323] ve Osman yazdıkları gibi. Bir topluluk onu Müminlerin Emiri Ali'den (sa.) de üstün görecek[324] kadar aşırı gitmiştir."

II- Hattabiye ve Navusiye'nin inancına göre Selman'ın nezrinin formülü:

a) Anbese'den kısa bir rivayet (Belki o bu isimde Navusî'nin aynısıdır. Keşî, Marifetü Ahbari'r-Rical'de onu zikreder. Bombay baskısı, s. 188):

[321] Bu sınıflandırma İmamiye fırkalarında şekillenir. Çünkü her imamın ölümüyle onlar Vakıfiye ve Kat'iye diye iki gruba ayrılırlar.

[322] Gerçekte bu, eski ve Nahl suresinin 105. ayetinin tefsiriyle (el-A'cemî=Selman) irtibatlı bir tefsirdir. Fakat bu tefsir, bu fahiş nahiv hatasına dayanmaz. Bilakis burada Selman, içinde Nuraniye "S+L+M+N" harflerinden başkasının olmaması için Elif olmaksızın tasavvur edilir. Bu harfler, Ebced sayı hesabında 180'dir. Tıpkı "S+L+S+L=180" gibidir (Silsil, Selman'ın gnostik adıdır). H. 138 yılı dolaylarında konulan bu denklik, bu tarihte Kûfî yazıda Elif kullanımının henüz yaygınlaşmadığını gösterir.

[323] İki eski şahsiyet olan Lokman ve Selman arasındaki ilişki, sadece yazı ile alakalı değildir (Bkz. bundan önce s. 149, dipnot 1).

[324] Siniye'nin inancı, Ayniye'nin inancına terstir.

"Ebu Abdullah Aleyhisselam bana dedi ki: Ebu'l-Hattab'tan ne duydun?[325] Dedi ki: Şöyle dediğini duydum: Sen elini onun göğsü üzerine koydun ve ona dedin ki: Öğren ve unutma. Sen gaybı bilirsin. Sen ona dedin ki: O ilim hazinemiz, sırrımızın mahalli, dirilerimiz ve ölülerimiz üzerinde emindir."

b) Hasibî Nasirî'den uzun bir rivayet (kitabının adı belli değildir: Tabersî Nuri Nefsü'r-Rahman'da onu nakleder. Taş baskı, Tahran 1285 yılı, 5.bab, s.53 [sayfa numarası konulmamıştır]):

(Cafer, Ebu'l-Hattap'a dedi ki): Ey Muhammed! Ben sana atam Resulullah (sa)'ın Selman'a hitap ettiği gibi hitap ediyorum. Selman, onun yanına Ümmü Eymen'in odasında iken girdi. Ona hoş geldin dedi ve onu yanına oturttu. Dedi ki: Ey Selman, sen ilmimizin hazinesi, sırrımızın madeni, emir ve yasağımızın toplandığı yer ve mü'minlere edeplerimizin öğreticisin. Allah'a yemin olsun ki [Fransızca tercüme: Allah tarafından] sen ilmimizin yer aldığı bir kapısın. Tevilin, tenzilin, bâtının, sırrın ve sırlar sırrının ilmî sende ortaya çıkar. Sen hem başlangıçta hem sonda, hem zahirde hem bâtında, hem diri hem de ölü olarak mübarek kılındın.[326] Resulullah dedi ki: Bu söz Selman içindir. Bunu ben sana dedim ey Muhammed."

III- Selman'ın beş kişi ile olan rolü, Beşşar Şairî'nin (h.+180 dolaylarında)[327] açıkladığı gibi Keşî'de nakledilmiştir. Söz konusu kitap, s. 253. Fakat onu kimden aldığını söylemiyor. Belki Mürazim Medainî'den (h.+210 yılı dolaylarında) olabilir. Ebu Cafer Tusî İhtiyar'da Ebu Ali Razî Tavzih'te; Esterabadî Minhec'de, s. 68 ondan almışlardır:

[325] Nusayriye inancına göre Cabir'in Bakır [İmam Muhammed] tarafından nasbedilmesi ile karşılaştırınız (Mecmuu'l-Ayad, vr.3b. İbn Asakir'in nakline göre peygamberin miraçtaki hikâyesi ile karşılaştırınız, 5, s. 85. İbn Cevzî, Defu'l-Şüphe, s. 26).

[326] "İlk rivayetteki dirilerimiz ve ölülerimiz ile olan uyum, bu ikisinin ortak bir kaynağa sahip oldukları fikrini ortaya koyar.

[327] Ravi Mufaddal Cafî, Hasisî'nin nakli ile, el-Hidaye, s. 343.

Beşşar'ın görüşü Ulyaiye'nin görüşüdür. Ali'nin Rab olduğunu, Alevî Haşimî görünümünde ortaya çıktığını kulu ve elçisini Muhammedî görünümde ortaya çıkardığını düşünürler. Beşşar Ebu'l-Hattap'ın arkadaşları ile birlikte dört kişi (Uluhiyete ulaşan beş kişiden) Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin üzerinde muvafıktır. [Fransızca metin: Onlara Selman'ı ekliyor]. Onlardan üç şahsın Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in özel ilahî manası gizlidir. Gerçekte birden başka şahıs yoktur. O şahıs Ali'dir. Çünkü onun imamette önceliği ve dört şahsın toplamına üstünlüğü vardır. Fakat bunlar Muhammed'in şahsını inkâr ediyorlar. Çünkü Muhammed'in kul, Ali'nin Rab olduğunu sanıyorlar. Muhammed'i Muhammise'nin Selman'a verdikleri[328] bir konuma yerleştiriyorlar. Selman'ı sadece Muhammed'in elçisi olarak görüyorlar[329]. Beşşar ile Ulyailer arasında ibaha, tatil ve tenasüh konusunda görüş birliği vardır. Bu yüzden Muhammise bu fırkanın takipçilerine Ulyailer lakabını vermiştir. Beşşar Şairî'nin Muhammed'in Rablığını inkâr ettiği, onu Ali'ye tahsis ettiği, Muhammed'i Ali'nin kulu hâline getirdiği ve Selman'ın elçiliğini reddettiği zaman bir deniz kuşu[330] şekline dönüştüğünü zannettiler. Bundan dolayı onları ulyailer diye adlandırdırlar."

IV- Siniyye mezhebinin eleştirisi[331]: Meşhur Câbir İzdî (h. 290-330 arasında) el- Macid Kitab'ında onu getirmiştir. Paris yazma nüshası, no. 5909, irsali, onu hızla yayınlayacak olan P. Kraus: (vr. 68a): "Macid, kendi gayreti ile ilimde Natıklar mertebesine

[328] İbn Gadairî'ye göre (el-Red ala el-Gulat, Esterabadî'nin nakli ile s. 225) Tahmis/beşleme, Selman-ı Farisî, Mikdad, Ebuzer ve Amr b. Ümeyye Damrî'nin alemin nizamıyla görevli oldukları öğretisine dayanır.

[329] Eğer onu Cebrail ile bir kabul ederse görüşüdür.

[330] Bir deniz hayvanı olan Serhub'a dönüşen Ebu'l-Carud ile karşılaştırınız (Keşî, 150).

[331] Bu terimi ben metinde geçen "Ashabu's-Sin" yerine koyuyorum. Karşılaştırınız: Bu yazarın İhracu ma fi'l-Kuvve ile'l-Fi'l. Sin, Selman'ın gnostik isimlerinden biridir.Selman ismindeki tek karanlık harf, ortadaki uzatma Elif'idir. Son işaret olan karanlık Mim (Muhammed'in gnostik adı), meşkuldür.

ulaşan, Natık olan[332], Samit'in (Ayn)[333] iç görüşlerini (ilhamlar) anlamaya hazır olan ve Samit karşısındaki konumu, Siniye'nin Mim'e karşı Ayn'a verdikleri değil, Ayniye'nin Mim'e karşı Sin'e verdikleri ve Siniye'nin Sin'e karşı Ayn'a verdikleri konum gibi olan kimsedir." (Muhataru Resaili Cabir b. Hayyan, tashih ve neşir, P. Kraus, Kahire 1354-m. 1935, s. 118).

(vr. 68b): "...Siniye Mim'de karanlığı açıkça görünce dediler ki içinde açık ve üst üste nur parçaları olan şey onun zatından değildir. Çünkü tabiatı bir olan hiçbir zatın birbirine zıt iki fiili olamaz. Sin'deki bu karanlık parçaların azlığını görünce Sin'in onda yayıldığını savundular. Onun karanlık parçası hareketsizdir. O onda gizlidir. Çünkü o, surette miktar olarak ışıkların en büyüğüne benzer. O, yaratma ve üstün nutuk sebebiyle ilk Ayn ve ilk basit olan harflerin[334] yapıcı hemzesidir (Kraus baskısı, s. 120, st. 4-10).

(vr. 69a): "Mim'e karşı bu Natık'ın konumunu alan Sin (Ayniye'nin tertibine göre), (hareket hâlinde ve değişmekte olan) Macid'le olan uzun arkadaşlığı ve komşuluğundan dolayı onun aynısı olamaz. Karanlık Sin harfi, ortada, gizli ve sakindir. Bulunduğu hiçbir hâl ve yer aldığı hiçbir durumda onda hiçbir şekilde kesin hareket meydana gelmez. Bundan dolayı bir tek ve acemi/yabancı bir cins olur..."[335]

332 Bu natık, onun bu Risale-i Fadail'ini açıklayan Macid'in kendisidir.

333 Ayn, Ali'nin gnostik adıdır.

334 Etkin harf olarak Hemze hakkında: Sakin harf olarak Elif karşısında aynı müellife bakınız: *Kitabu't-Tasrif* (vr. 129b), *er-Rahmet; es-Sirru'l-Meknun*; İbn Arabî, *Fütuhatü'l-Mekkiye*, c. 1, s. 121.

335 Aceminin, yani Arapçada telaffuz edilemeyenin (Acemin İranlı kökünde Selman'ın işareti) noktalanması gerekir (fakat Elif'in noktası yoktur). Belki daha işaret ettiğimiz Selmaniye-i Vakıfiye'den alınmış olabilir: Selman'ın halifeleri yoktur. Nusayrîlere göre Ayniye mezhebi, onun aksine, Mim'in ruhunun zatın (burada Ayn) nurundan, cisminin onu mevlasının emriyle yaratan ve bu nurun yükselişiyle Sin'in ruhunu yaratan (mahluk, yani Mim) nurdan olduğunu öğretirler. (Nişabî, el-Münazara, Paris yazma nüshası, no. 1450, vr. vr. 144b). Bu yüzden Siniye mezhebi, mülhitlikle nitelenmiştir (aynı yerde, vr. 99a).

V- Ahmed b. Ali Necaşî (h. +450). *Fihrist* (Esterabadî'nin nakliyle, *Minhec*, s. 234)

"Aşırılıkla suçlanan Ali b. Abbas el-Cerazinî, el-Memduhin ve'l-Mezmumin kitabı [Fransızca metin: (onu mülhitliğe götüren)], el-Adab ve'l-Müruat kitabı ve el-Red ala el-Selmaniye kitabının (basılan metinde ala el-Selimaniye) yazarıdır. Gulattan bir gruptur. Biz onun eserlerini Hüseyin b. Abdullah aracılığıyla (İbnü'l-Gadairî, h. +411). Sırayla, İbn Ebi Rafi, Muhammed b. Yakup (Kuleynî Razî h. +328) ve Muhammed b. Hasan Taî Razî (h. +285 dolaylarında) yoluyla tanıyoruz."[336]

[336] Bundan dolayı Cerazinî'nin vefat tarihi hicri 240 yılı dolaylarındadır. Bu yüzden Selmaniye fırkasını tarihi açıdan 3. Yüzyılın ilk üçte birine yerleştirmek gerekir.

Ek-2

Kaynaklar Hakkında Bilgiler

Kapsamlı olarak yayınlanmış olan ilk kaynaklar fihristi Caetani, Vekayi-i Saliyane-i İslam'dır. Annali Dell, Islam, VIII, 417, 418, Chronographia, I,383. Tarihiyyat ile karşılaştırınız.

Bu fihrist Şiî değil, daha çok Sünnî eserleri kapsamaktadır. Sayfalarında Selman'a ancak kısmi bir şekilde değinilmiştir.

A- Kaynakların Sınıflandırılması

I- Doğrudan Raviler (Şifahi Kaynaklar)

Burada Mezî, kapsamlı bir şekilde 35 ravinin ismini düzenlemiştir. (Tehzibu'l-Kemal, Paris yazma nüshası, no. 2089, vr. 296b) bunlara on kişi daha eklenebilir. Böyle bir fihrist bir açıdan aldatıcıdır. Çünkü naklettiği hadis konusunda isnad sahih olmadıkça onun ilk ravisi de sahih sayılamaz. Bundan dolayı hadis uyduranlar -formel tenkit kurallarını bilmekle birlikte-İsnadlarını önce meşhur bir ilk raviye mensup olan kuralların uygun olan sahih isnadlarına karşı şüphe etmeyi gerektirecek çok iyi süslemişlerdir (Ebu Hureyre'nin peygambere nispeti ve Zazan veya Nehdî'nin Selman'a nispeti gibi). Buna karşılık isnadda sehven hata yapan ravilere dikkat etmek gerekir. İsnadın son sınırlarına kadar kontrol edildiği yerde raviler zincirini aşmak suretiyle bir mecmua veya kitap (ister bilinmiş olsun, ister ikincil isnad zincirlerine yönelmek suretiyle bilindiği bilinmiş olsun, isterse mürsel hadis kaynağı olsun) yazmış olduğunu bildiğimiz (bunun şifai bir rivayet olduğuna dayalı fıkhi tasavvura rağmen) ilk ravide durmalıyız. Ben bu yöntemi kullanmak suretiyle bu konuda geçen ravilerin isimlerini ayırdım. Böylece "Selman haberi" nin çeşitli ravilerini ayırt edebildim ve onun diğer biyografisinin geriye kalanıyla ilgili olarak kaynakların tasnifini aşağıdaki şekilde planlayabildim.

a) Raviler, hicri 80 yılından önce kabilevi ilişkilerine göre tasnif ediliyor bundan önce 113. sayfada belirtilen Abdülkays ve

Hamra topluluğu gibi. Servan b. Melhan (Ammar ve Huzeyfe'-nin ravileri; bu isim İbn Sa'dda çevrilmiştir.)[337], Ebu Kudame Numan el-Bekrî ve Ebu Zabiyan bu guruba dâhildir. Semmak b. Harb bunlardan rivayet etmiştir. Belki Ebu İmran el-Cüveynî ve Habib b. Ebi Sabit de aynı şekilde bunlara eklenebilir.

b) Seksen yılından itibaren raviler fırkalara göre sınıflandırılır. Mesela:

1- Mürcie mezhebine bağlı olan eski Keysaniler: Ebu Tufeyl Amir b. Vafile el-Leysî[338] > Silm b. el- Savt el- Abdi[339] > Abid el- Mektep. Ebu Osman el-Nehdî'nin[340] İsnadı ve Ebu Said el-Hudrî > Ebu Seleme b. İbn Avf > muhtemelen Sahifetü'l-Vasî adl nispet edilen eski bir kitaptan aldığı şeyleri gizleyen Tarık b. Şihab el- Ahsemî[341].

2- Zeydiye: Ebi Vakkas Seddî ve Salebî Şerik'in isnadı (+177); İbn Beriyde isnadı > Ebu Rebia > Hasan b. Salih (+169); Zazan Kindî'nin isnadı > Ata veya Ebu Haşim veya İbn Rüstem > Kays b. Rebi (+165); Ehlisünnetin dahi kendilerinden rivayette bulunduğu Âli Ebi Kurra Kindî'nin isnadı; Abdullah b. Melil > Kesiru'n-Nüva ve Salim b. Ebi Hafza.[342]

3- İmamiye mezhebi için: Yamalı isnadların dikişlerini bulmak çok zordur. Sadece h. 37 yılından sonra Kufe'de bir topluluğun Sa'saa'nın yanında Ali'nin hilafete daha layık olduğuna davet

337 Mezî, Paris yazma nüshası, no. 2091, vr. 2b. İbn Sa'd, c.6, s. 85, 151.

338 İbn Sa'd, c. 6, s. 42. Balzurî, Paris yazması, no. 6068, vr. 694b, oğlunun karısı hakkında. Bağdadî, el-Fark beyne'l-Fırak, s. 36.

339 Ebu Naim, c. 1, s. 50. İbn Sa'd ve c. 4, k. 1, s. 63 ve İbn Hanbel c. 5, s. 444 onun ismine yer vermemişlerdir.

340 Onunla birlikte 12 yıl (İbn Sa'd c. 7, k. 1 , s. 69). Muhtar'ın arkadaşı (Taberî, c. 2, s. 240. el-İsabe, c. 3, s. 98).

341 Selman'dan ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir (İbn Sa'd, c. 6, s. 43. el-İsabe, no 4226). İbn Hanbel ile karşılaştırınız, c. 3, s. 44.

342 Zehebî, c. 1, s. 445. Mezî, Paris yazması, no. 2091, vr. 4b İbn Sa'd, c. 6, s. 124. İbn Sa'd, c. 6, s. 102. Mezî, aynı kitap, vr. 4b.

etmek için oluşturulduğu söylenebilir. Şunlar bu guruptandır: Esbağ, Hucur, Hibe Aranî, Haris Hemedanî[343] ve özellikle toplanmış ve yazılmış gizemli (tenbeuye) hadisler yaymış olan Reşîd el-Hicrî.

II- Kitap Kaynaklar

a) Ali'ye nispet edilen eserler:

1- Bir nüshası Ammara el-Abdî'nin (h. +143)[344] elinde olan Sahifetü'l-Vasi Guya İbn Sebe, (İbn Vehb)[345] o nüshadan maksatlı bir nakil yapmıştır.

2- Ali'nin hutbeleri (belki önceki kitap olabilir[346], eski metinle-

[343] Zehebî, c. 1, s. 339; Hatib, c. 8, s. 274-277.

[344] Zehebî, Mizanü'l-İtidal, c. 2, vr. 246 (İbn Hanbel ile karşılaştırınız, c. 3, s. 73).

[345] O, Belazurî'ye (Paris yazması, no. 6068, vr. 540a, 542a değil) dayanarak İbn Sebe ile İbn Vehb arasındaki aynılığı ispatlamış olan Levi Della Vida'dır. Bu, önemli bir meseledir.

[346] Ali'nin hutbelerinin yazılması meselesi sadece Şerif Rıza'nın h. 403 yılı dolaylarında hutbelerin (Nehcü'l-Belaga) yazımı konusunda alıntı yaptığı kaynaklarla ilgili değildir. [Fransızca metin: onun bu telifte bütün hutbelerin yapısını Ebu'l-Ina Muhammed b. Hallad (+280) almış olmalıdır]. Ayrıca İbrahim b. Hakem Fezarî (+190 dolaylarında, Kenturî, 206), Ebu Ubeyde (Cahız, el- Beyan ve'l-Tebyin, c.2, s. 24-27) ve Medainî'nin (el-Fihrist, 102) yazılarında muhafaza ettiği hitabi vaazlardan bazı parçaları iktibas etmiştir. Bu hutbeler siyasi hedefleri ve ilahî bilgileri barındıran fıkraları kapsar. İbn Ukde'nin (+333) ortaya koyduğu Zeydî telif Ebu Muhannef (Tûsi, 148, karşılaştırınız, Salebî, Tabakat kitabı İbn Sa'd c. 6, s. 233) yoluyla Zeyd Cühenî'ye (+84) ulaşan bir anlatımdır. Keşî (s. 224) İmam Zeyd'in hutbeleri [Arapça tercüme: Ali'nin kitapları] mütalaa ettiğini rivayet eder. Şüphesiz fırkalar bölünmeden önce h. 113-150 yılları arasında bir mecmua bulunuyordu. Çünkü bu hutbeler ismailiyenin yanında da korunmuştur (Kadı Numanî'nin telifi. Karşılaştırınız: Ivanow, İsmailiye Kitapları Rehberi, no. 72=73, Kraus'un tashihine göre, REI, 1932, p. 482). Cabir'e nispet edilen kitaplarda ve Nusayriler yanında gelmiştir (ben Ad ve Semud'un helak edicisiyim. Suli'nin Hallaç'ı onu çalmakla suçladığı söz. Paris yazma nüshasında, no. 5188, vr. 94 bulunur. Karşılaştırınız: Arib Kurtubî, 105). Özellikle Kaimle ilgili hutbenin tarihi (Hadid, c. 2, s. 534) h. 130 yılından öncesine aittir. Çünkü onda sembolik manası olan ve İki şairin Zürare (+148, Cahız, el-Hayvan, c. 7, 39) Madan el-Semitî'nin (+169 yılından sonra, Cahız, aynı

ri, hatta Şerif Rıza telifindekileri de kapsayan bir mecmûadır).[347]

b) Selman'a nispet edilen eserler:

1- Hutbe (Huzeyfe'ye hitap)[348]: Hüzünlü Kerbela hikâyesinden haber veren gizemli kehanetlerdir. Bu haber bizzat olaydan alınmıştır. Zeyd'in ölümünden habersizdir. Nefs-i Zekiyye'nin Rükün ile Makam arasındaki şehadetini olay gerçekleşmeden önce haber verir.[349] "Yaptınız ve yapmadınız" ibaresini Arapça açıklıyor. İsrailoğulları'nın peygamberlerine karşı isyanlarını Ali ailesinin Emevîlerden gördüğü işkencelerle karşılaştırıyor. Kufe'nin İslam'ın nihai "Darulhicret" i adıyla belirlenmesinde ısrar ediyor. Bu hicri 100-120 yıllarından itibaren olması gerektiğini gösteriyor.

2- Casilik haberi[350]: Çok değerli ve Ebubekir'in hilafetinde Rum Casiliklerinden birinin Ali'nin tevilini övmek için Medine'ye geldiğini anlatan basit bir hikâyedir.

3- Selman'ın İncil'i: Maalesef kaybolan ve Biruni'nin adını andığı Maniehistik gizemli bir risaledir.[351]

kitap, c. 2, s. 98) anlamının belli olduğunu sandığı Asib kelimesi bulunur. Bundan dolayı Ali'nin hutbeleri bu zamanda Şiîlerin tedavülde olan tam kitaplarından biridir (karşılaştırınız: Keşî, 138).

[347] Ali'ye nispet edilen kitapların sınırlandırılmasından sonra Bakıriye (Cabir'lerden birine ait; Haramoğullarının metinleri diye bilinen metinler; o parçalar arasından Harisiye ve Nusayriye'nin yanında olanlar bulunmaktadır: Zehebî, c. 3, s. 191. Nevbahtî, s. 31) yazılarında ve Caferiye (NAVUSİYE, HATTABİYE ve MUFADDALİYE fırkaları) yazılarında Selman'a ayrılan yeri belirlemek gerekir.

[348] Keşî, s. 13-16; rivayetteki farklılıkla birlikte: nefs, s. 67.

[349] Daha önce işaret edilen ilk Keysanîlerden biridir. (Keşî, s. 64, Bkz. aynı kitap, s. 77).

[350] Tusî, s. 158 (Şerik yoluyla). Nefs, s. 125-132

[351] Asaru'l-Bakıye, aynı madde içinde. Karşılaştırınız: Şehristanî, c. 1, s. 9-13 (onun İbn Teymiye'deki eleştirisi, Minhacu Ehli el-Sünne, c. 3, s. 209. karşılaştırınız Emir Damad, el- Ravaşih, s. 139).

4- Selman'ın rivayeti: Kitabu Selim b. Kays el-Hilalî başlığı altında yayınlanan ve hayali bir müellife işaret eden sahte bir mecmuadır.[352] Bu mecmuanın ismi yaklaşık olarak 180 yılından itibaren ortaya çıkmış ve nispet edilen başka bir metinde, yani Furat b. Ahnef Kufî'nin Kur'an Tefsir'inde kullanılmıştır.[353] (Kenturî, 130; Esterabadî, 258; Nefs, 44). Hüseyin b. Said Ahvazî (h. +250; Hunsarî, 511) onu yayınlamıştır.

B- Doğu Dillerindeki Kitaplar

Selman'ın haberi hakkında zikrettiğimiz kaynaklara ilaveten: Sebu'l-Mücadelat (Selman'ın yedi savaşı) kaybolmuş olan Arapça hitabî bir kitaptır. Pamir'de İsmailiye'nin Ümmü'l-Kitabının kaynaklarından sayılır. Ivanow onu tahkik etmiştir (Mecelle-i Tahkiykat-i İslamî, REI, 1932, 419-482).

Ali b. Abbas el-Cerazinî (h. +240): el- Red ala el-Selmaniye (kayıp).

Ali b. Mehziyar (h. +250): Selmanı Farisî'nin Müslüman oluşuna dair hadis (Tusî, 232, kayıp. İbn Babeveyh ondan bazı parçalar getirmiştir: el-Gaybet, 96-99).

Keşî: Marifetü Ahbari'l-Rical, s. 4-16.

İbn Babeveyh (+381): Ahbaru Selman (Esterabadî, 308, kayıp).

Ebu Naim Isfahanî (+430): Zikru Ahbari Isfahan, Dedering baskısı, 1931 yılı, c.1, s. 13, 48-57, 76-77.

Ebu'l-Ala Maarr'i (+449): Risaltü'l Gufran, 169

İsmail b. Muhammed Hafız Isfahanî (+535): Seyrü'l-Selef, Paris yazması, no. 2012, vr. 75b-77a.

İbn Ebî el-Hadid (h. +643): Şerhu Nehci'l-Belağa, c. 1, s. 131, c.2, s. 17, c.3, s.17, c.4, s.223-226.

[352] el-Fihrist s. 219; Tusî, s. 162; Hadid, c. 3, s. 155; Esterabadî,172; Kenturî, s. 446.

[353] Nasr b. Muzahim yoluyla (h. +211).

Yusuf el-Mezî (+742): Tehzibu'l-Kemal, Paris yazma nüshası no. 2089, vr. 296b -299a.

Hamdullah Müstevfî (h.+740 yılından sonra): Tarih-i Güzide, 227, 835 (Kazvin'de), 846.

İbn Hacer (h. +852): el-İsabe, c. 2, s. 62-63 (no. 3357).

İsa Bendenicî (+1092 yılından sonra): Camiu'l-Envar, farsça yazma nüsha, 85-91.

Meclisî: Biharu'l-Envar, c. 21, s. 299.

(Ayrıca Caetanî'nin Annali Dell Islam'da işaret ettiği bir miktar iktibas): son olarak iki yeni kitap:

Hüseyin b. Muhammed Takî Tabersî Nurî (Doğum: h. 1254/m. 1838. ölüm: 1320 yılı /m. 1903): Nefesü'r-Rahman, taş baskı, Tahran, h. 1285/m. 1864, numara koymaksızın 167 sayfada. Bu, Caetani'nin tanımadığı, fakat Ritter ve Billig'in zikrettiği önemli bir mecmuadır.

Bu kitabın kaynakları arasında Selman'ın hiçbir risalesinden bahsetmemesi ilginçtir.

Onun 17 bölümü şöyle yerleştirilmiştir:

1. (s. 5) Selman'ın Müslüman olma şekli hakkında.
2. (s. 29) Selman'ın Ehlibeytten olduğu hakkında.
3. (s. 37) İmamların... nezdindeki konumu hakkında.
4. (s. 45) Hakkında inen açık ayetler hakkında.
5. (s. 50) İlim ve hikmetinin genişliği hakkında.
6. (s. 60) Onun gaybdan haber verdiğine dair.
7. (s. 75) Onun melekten hadis naklettiğine dair.
8. (s. 78) Cennetin onu özlediğine dair.
9. (s. 86) Ondan ortaya çıkan bazı kerametler hakkında.
10. (s. 90) Onun faziletlerinden örnekler hakkında.
11. (s. 94) Peygamber ve Vasiden rivayet ettiği örnekler hakkında.

12. (s. 132) Konuşmaları ve nasihatleri hakkında.

13. (s. 140) Zahitliği hakkında.

14. (s. 142) Hanımları ve çocukları hakkında.

15. (s. 146) Peygamberin vefatından sonraki rolü hakkında.

16. (s. 154) Ölüm şekli hakkında.

17. (s. 161) Ziyaretleri... hakkında.

Masum Alişah (h. +1338/m. 1918): Tarihu'l-Hakaik, Tahran'da taş baskı, h. 1318, c. 2, s. 2-7. Selman'ın hayatıyla ilgili haberleri eskilerin naklettiği şekilde yedi konuya ayırdığı ve düşünmeye değer noktaları eleştirdiği uzmanca ve özet bir inceleme:

İslam'a giriş tarihi, kardeşlik antlaşması, Ehlibeyte evlatlık alınması, Irak'a girişi, ölüm tarihi, zürriyeti ve Sühreverdiye isnadı.

Bab lakaplı Seyyid Ali Muhammed (m. +1850): *Selman'ın Ziyareti*'ni Şeyh Ahmed İhsaî'den Seyyid Kazım Rüştî'nin şerhiyle birlikte naklediyor.

Bahaullah Levhî, *Levh-i Selman* adıyla yazmıştır (Elvah, Paris yazması, Farsça ekler, M. N. Mss. Supplement Persan, no. 1754).

C- Avrupa Dillerinde

Selman'ın hayatı hakkında ne D'Herbelot (m. 1697), s. 786, 1776 yılı baskısı; ne Caussin de Percaval ve ne de Sprenger, hiçbiri kapsamlı araştırma yapmamıştır.

1892. Ahmed b. Acaoğlu, *Dokuzuncu Uluslar arası Müsteşrikler Kongresi Çalışmaları* hakkında, Londra'da düzenlenmiştir, c. 2, s. 508-509.

1899. Dussaud, Nusayriler hakkındaki risalesi: Nusayriye Tarihi ve Mezhebi; Histoire et Religion des Nosairis.

1909 ve 1913. Clemant Huart, Selman-ı Farisî (Birinci kısım Yadname-i Deranbur), 297-310. Melanges Derenbourg, İkinci kısım, Salname-i Medrese-i Aliye, Paris, s. 16; Cl. Huart,

Salman du Fars, Annuaire de l'Ecole des Hautee Etudes. 1913. H. Thorning: Beitrage zur Kenntnis des Islamischen Vereinswesen (Turk Bibl); İslam'da Sınıfları Tanıma Hakkında Araştırmalar (Türkiye Kütüphanesi, no. 16), s. 33-37, s. 85-90.

1918. Caetani, Annali dell' Islam; *Vakayi-i Salname-i İslam*, c. 2, s. 1470, c. 4, s. 162, c. 8, s. 399, s. 419,

Sarre und Herzfeld, Archaologische Reise in Euphrat und Tigrisgebiet; Fırat ve Dicle Bölgesinde Antropoloji Yolculuğu, 93.

Caetani, Chronographia Islamica; Tarihiyat-ı İslamî, c. 1, s. 383.

1922. Ivanow, *İsmailiyyat* (Gozareş-i Encümen-i Asyai der Bengal'de, c. 8, s. 1-76), s. 4, 11-12, 27, 33, 40, 56, 64, 65 (dipnot 56 ve 59), 70, 74, 75.

1925. G. Levi della Vida, *Dairetü'l-Mearif-i İslamî*, c. 5, s. 124-125.

1929. Ahmed Zeki Paşa, Kabr-i Selman-ı Farisî, Bülten-i Müessese-i Mısrî; Le Tambeau de Salman Farsi, Fransızca.

1932. Ivanow, Tahkikat-i İslamî Dergisinde Ümmü'l-Kitap ile İlgili Notlar, REI, 1932 yılı, s. 419-482.

İşaretler

>	-den önce
<	-den sonra
+	yılında öldü
BGA	Kitabhane-i Coğrafya-i Arab
Essai	Berresi-i Lügat-ı Fennî Tasavvuf-ı İslamî
IFAO	Müessese-i Fransevi Bastanşinasî Şarkî
JRAS	Mecelle-i Encümen-i Saltanat-i Asyaî der Kahire
REI	Mecelle-i Mütalaat-i İslamî
RMM	Mecelle-i Cihan-ı Müselman
RSO	Mecelle-i Mütalaat-i Şarkî
WZKM	Mecelle-i Vin Beray-i Şinasaî Şark
Hadid	İbn Ebi'l-Hadid

İMAM RIZA'NIN VELİAHTLIĞI MESELESİ HAKKINDA KISA BİR İNCELEME

... Gittim, imtihan salonunun başında Dr. Bina ile şiddetli bir kavga ettim. Dedi ki: Dışarı çık. Dedim ki: Ben buradan çıkamam. Yoksa her zamanki gibi Ajana mı seslenirsin (Öğretmen okulunun olduğu yerde Ajan çocuklara [sessiz olsun] diye seslendi!) O da çok kızdı ve kendisi dışarı çıktı. Benimle onun arasında kavga olunca çocuklar da sınıftan çıktılar. Benim için "bravo!" çekiyorlardı. Böyle kötü bir durumda benim imtihanım kayboldu. Orada aslında artık müracaat etmem olmazdı. Ben de çıktım. Sonra Meşhed'e gitmek ve orada öğretmenlik yapmak istedim. [Çünkü] ümitsiz olmuştum. Emirpur Bey ile birlikte trende Meşhed'e gittik. Konuştuğumuz [gibi] Emirpur Bey dedi ki: Siz üniversiteye girmelisiniz. Dedim ki: Benim durumum böyledir. Dedi ki: Yazık. Dedim ki: İş böyle oldu; elbette istersem olur. Ben mukaddes ve... bir adam olmadığım için Emirpur Bey ettiğim bu lafa şaşırdı. Dedi ki: Eğer olursa, olmayan bir şey...* Dedim ki: Hiçbir zaman kanunun kaldırmak istediğim veya yararıma olan her şahsi mesele için daima onun bunun yanında ricada bulunmak şeklinde olduğunu bilmiyordum. Sadece istemenin anlam ve değerini de taşıyan bir şey istiyorum.

O dedi ki: Bunun sosyal bir değeri vardır. Düşüncen bakımından çok önemlidir. Şahsi mesele olmadığı şeklinde açıklıyordu. Hülasa, yolculuk sonlarında beni ikna etti. Ben de [böyle] istiyordum. Dedim ki: Öyleyse düzelir. Eve gittim (O zaman evimiz Meşhed'de idi; bazen gidip geliyordum). İki üç gün evde kaldım. Baktım ki Tahran'dan "İmtihan için gel!" diye telgraf gelmiş. İlginç bir şeydir! Onlarla o kadar kavga ettiğim, sövdüğüm, gitmediğim ve...* hâlde bana nasıl "Gel!" diyorlar? Orası, insanın tezini kabul edilmeleri için bin tane torpil araya koyması gereken bir yerdir. Ben küfrettiğim [halde] şimdi "Gel!" diyorlar.

Sonra benim kendisiyle kavga ettiğim, itibarını sarstığım, çok uğraştığım ve haysiyetini çok rencide ettiğim Dr. Bina'nın Tarih

Kurulu Başkanı ve Dr. Ahmed Behmeneş'in yardımcısı olduğunu anladık. Ben aslında Bina'nın kim, Behmeneş'in kim olduğunu bilmiyordum. Avrupa'dan yeni gelmiştim. ...* olmak istiyordum! Buna [Dr. Behmeneş] Dr. Binaî diyorlardı. Dr. Binaî, Bina'ya muhalif ve düşmandır. Fakat Bina'nın başkanıdır: Dr. Binaî'nin kızı, profesör yardımcılığı için imtihana girmiş; Bina, Binaî'nin kızını reddetmiştir. Şimdi Bina'yı Amerika'dan davet etmişlerdir. Tarih kongresi için Amerika'ya gitmiştir. Binaî, beni tanımadığı hâlde Bina'dan kızının intikamını almak istiyor. Benim çabuk gelmem ve kendisine küfrettiğim ve itibarını sarstığım Bina'ya inat, o gelmeden önce profesör yardımcılığımı tamamlamak için telgraf ediyor! Ben de gittim ve beni telaşlı bir hâlde imtihan ettiler. Şimdi ben de bu fikirdeyim: Allah'ım, torpil, dilencilik ve iltimasla yaptıkları işi ben küfürle yaptım!

Dedi ki: Ertesi gün geliniz ve profesör yardımcılığı belgenizi alınız. Bu kadar çabuk! Üç gün içinde! [Hâlbuki normalde diyorlar ki:] "...* şifahi getir, birkaç kitap numunesi getir." İki üç ay alır. Ertesi gün ben belgeyi almaya girdim, Bina'nın orada oturduğunu gördüm! Amerika'dan dönmüştü (Ben Meşhed'den gelinceye kadar on on beş gün geçmişti...) Girince bu Binaî dedi ki: "Doktor Bey siz kaç derece getirdiniz? (Dedim ki: Ben gelmedim!). Bu meselenin imkânı yok. Rica ederim, hem bizi hem kendinizi incitmeyin. Buraya teşrif etmeyin! Elini sırtıma koydu ve beni saygılı bir şekilde odadan çıkardı!

Davranış tarzı şüpheli idi. Fakat ben ne olduğunu anlamadım. Koridora gittim. Bana böyle davranmalarından dolayı canım sıkıldı. Behmeneş'in dışarı çıktığını gördüm. Bina'nın ne yaptığı anlamaması için olduğunu anladım. O yeni geldiği için büroda olan belgeyi henüz önüne alabilir. Görünürde bu işi yaptılar ve sonra benim işimin yapılmasında ne olduğu [anlaşılmadı]. Bunların özel ilişkileri vardı. Bu [ilişkilerden] fazlasıyla vardı.

***

Başlangıçta gerçekten ben İmam Rıza ile ilgili olarak aramızda

olan bu ihtilafı tam olarak [nasıl çözeceğimi] bilmiyordum. Onun sistemle işbirliğinin benim için anlaşılmasına delil olamaz. Ben onun sınıfında değildim ve ona her halükârda inanmıştım.

Sonra ben bu meseleyi gerçekten anladım. Dedim ki: Hazret, ben senden bir şey istemiyorum, hiç olmazsa kendi işini bana aydınlat. Bu ailenin köpeği olmayan ben böyle bir şey yapmam. Sen niçin bu işi yaptın, bu kadar yolu teperek buraya geldin, [eli] dirseğine kadar senin, ecdadının, bütün şehitlerin ve tüm adalet arayanların kanına boyananlara el verdin? Ne için geldin ve veliaht oldun?

...Sonra gerçekten yüzeysel olmaksızın ilmî bir iş yaptığımı anladım ve İmam Rıza'nın faaliyet kapsamının İmam Hüseyin'inkine göre pınar karşısında deniz hükmünde olduğunu gördüm. Eğer İmam Rıza olmasaydı tarihte o pınar da kurur ve etkisi ortadan kalkardı.

Siyaset karmaşıklaşınca hem en basit iş olan halkı aldatmanın imkânı kayboluyor, hem maalesef insanların tespiti zorlaşıyor ve meselenin ne olduğu konusunda kafaları karışıyor, hem de sorumlu insanın sorumluluğu herkesinkinden daha ağır oluyor. Fakat Yezit ve İmam Hüseyin gibi tek boyutlu ve dümdüz olduğunda ve -halifenin tahtı üzerinde Hıristiyanlık şiarı da verebilen- kirli, pis ve cellât bir adam kılıcını çekip: "Herkesin gönülden biat etmesi gerekir; biat ediyor musun, etmiyor musun?" dediğinde İmam Hüseyin'in "Hayır!" demesi gerekir. Nitekim "Hayır!" demiş ve kahraman olmuştur. Tespit, iman etmek kadar çok kolaydır. İmam Hüseyin'in kahraman olması da kolaydır. Canından vazgeçmesi yeterlidir. Evet, onun için çok zor bir iş değildir.

Ama İmam Rıza'nın işi gibi olunca çok karmaşık hale geliyor. Ona oyun oynayacakları, onu kirletecekleri ve bir grup Şia'yı da kılıçları bırakmaları ve halifeye teslim olmaları için onun hevasıyla eşekleştirecekleri daveti yapıldı. Amaç budur ve İmam

Rıza da anlamıştır. "Hayır!" demesi hâlinde yüzlerce diğer kişi gibi kendisinin de evinin köşesinde çürümesine, ölmesine ve ne olduğu ve ailesinin ne dediğinden hiç kimsenin haberdar olmamasına sebep olacağını görür. [Çünkü] tüm kamuoyu da sistemin propagandasının elinde ve yetkisindedir. "Evet!" demesi hâlinde kamuoyunda itibarı sarsılacak ve temiz şahsiyeti kirlenecek; ama bu düşünce ve bu hareket uğrunda büyük hizmet imkânı elde edecektir. Şimdi ne yapsın? Burada itikadî sorumluluğu ile sosyal konumu birbiriyle çelişmektedir. Ne kadar zor bir seçimdir! İmam Hüseyin'den farklıdır. Her ikisi de birdir: Onun sorumluluğu şehit olmada ve önemi de şehit olmadadır. Her ikisi birbiriyle örtüşür, yükümlülüğü da bellidir. Halkın yükümlülüğü de bellidir ve hiç kimse hataya düşmez.

O bütün bu sözlerin yerine der ki: Ben babamdan işittim, o babasından, o babasından, o babasından, ... o Muhammed b. Abdullah'tan, o da Allah'tan işitti ki...

Hadis önemli değildir, hadis zinciri önemlidir. Abbasoğulları zincirinin karşısında: Ben Memun'um, ... Hadi'nin oğluyum, ... Mansur'un oğluyum, [mesela] Seffah'ın oğluyum, ... Abbas b. Abdülmuttalip'in oğluyum. Kimse bu silsileden başka bir silsileyi tanımaz. O, asla Abbasoğullarının işine yaramayacak yeni bir silsile ortaya koymuştur. Sadece Allah'ın işine yarıyor. Onun bu silsilesi çok önemlidir. Başka bir rejimin karşısında bir rejim söz konusudur.

Evet, sözünü ettiği bu rejimin piyasa değeri nedir? Şöyle ki: "La ilahe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur, benim kalemdir; kim benim kaleme girerse azabımdan emin olur." Sloganı budur.

Yoksa söz bundan daha mı değersizdir? Yoksa halife: "La ilahe illallah" demiyor mu? Halifenin doğuda ve batıda çektiği bütün kılıçlar "La ilahe illallah" içindir. Öyleyse yeni bir söz söylemekte olduğu anlaşılıyor. Müslümanlar için yeni bir söz söylüyor. Nişabur'da, 197 yılında "La ilahe illallah" sloganının ne gibi bir yeni anlamı vardır? Bu artık hadis zinciri istemiyor!

Acaba bu, kamuoyunda egemen ve yaygın "La ilahe illallah"ın beyhude olduğunu söylemek istediğini gündeme getirmiyor mu? Muhammed'in Hıra'dan gelip yeni bir "La ilahe illallah" dediği gibi, ben de Medine'nin bir köşesinden görünürde tevhitçi ve "La ilahe illallah"çı olan sizlere duymadığınız yeni bir söz söylemeye geldim. Bizzat bu, kamuoyunda böyle bir tepkinin olduğunu göstermektedir. Özellikle bir müddet sonra duruyor ve herkes hangi sözü [söylemek istiyor] diye şaşırıyor!

Sonra diyor ki: "Ama onun şartıyla, onun şartlarıyla, ben onun şartlarındanım.": Seyyid olan ve Medine'den getirip ona postaladıkları kendisini "La ilahe illallah"ı kabul edip nesnel olarak gerçekleştirmeye bağlıyor. Sonra da ne halifenin adını, ne kendi veliahtlığını, ne de başka bir şeyi anıyor. Bu, oynanmış bir oyundur! Nişabur'da 12.000 kişi de yazmıştır (O zaman Nişabur kültür merkezidir).

Nişabur'dan girdi, durumlar geri idi: Memun, nasıl bir oyun oynandığını, onun bir görev icabı geldiğini anladı. Çünkü veliaht olan kimsenin aklına gelecek ilk iş, karısını ve çocuğunu Medine'den alıp getirmesi ve Merv veya Tus'ta bir saraya (veliahtlık sarayına) yerleştirmesidir. Karısını ve çocuğunu getirmediği gibi oturtup dedi ki: Benim için şimdi yas tutun; benim huzurumda ölümüm için matem tutun! (Gösterinin ne kadar bilinçlice olduğuna bakın!)

Sonra o kadar darbe vuruyor ki Haşimoğullarının ve bu Peygamber torununun değerli itibarı yoluyla kendi pis ve çirkin yüzüne yeşil örtü örtmek ve kendisini oraya gelen Şiî isyancılara kutsal göstermek isteyen Memun, o örtüyü yüzünden kaldırmak zorunda kalacağı bir tehlikenin içine düşüyor. Sadece İmamın katili olarak kalmıyor, üstelik İran'ın her tarafında bütün Şiîlerin ve Haşimoğullarının topluca öldürülmesini emrediyor.

Sonra Rey, bütün Kuzey İran ve Horasan'dan Hindistan ve Aşkabad'a kadar her yerde Memun zamanında katliam yapıldı-

ğını görüyoruz. Dağlara ve köylere saklanan fedailer yıllarca hem köylüleri Şiî inkılâba davet ediyorlar (İmam Rıza'nın ardından), hem de siperlerde direniş gösteriyorlardı. Daima Haşimoğulları aracılığıyla kendisiyle işbirliği yapılmasını ve desteklenmesini isteyen halifenin memurlarının takibi altındaydılar. Yani birden Ehlibeytçi görünen zeki, kurnaz ve filozof Memun'u, Yezit'in bile boyuna çıkamayacağı en kötü cellât hâline getirdiler. Onu kim bu hale getirdi? İmam Rıza'nın ona kurduğu tuzaktan başkası mı? Sonuç ne oldu? Sonuç şöyle oldu: Memun, Abbasîlerin ve Emevîlerin en kirli memuru ve halifesi hâline geldi.

Bunun İmam Rıza'nın ölümünden sonra bıraktığı etkiler [şunlardı]: Birden her şey değişti, saflar belirginleşti, Irak ve Medine tarafından İran'a doğru gelen Haşimoğulları bölük bölük hükümetle savaşmak zorunda kaldılar ve hepsi şehit oldular. İmam Rıza, tüm İslam ülkeleri çapında bir Şia-hükümet savaşı başlattı. Hâlbuki böyle bir savaş ...* veya Memun zamanından itibaren örtbas edilmişti. İmam Rıza zamanında Şia ile hilafet, imamet ile hilafet arasındaki savaş aslında örtbas edilmişti. İmam Hüseyin'den -61 yılından- sonra artık savaş yoktu. Şimdi 203 yılıdır. Yani 140 yıldır İmamdan haber yoktur. 140 yıl, yani beş altı nesil sistemin propagandasıyla yetiştiler ve Hazret meseleyi -hem de [Memun'un] Ürdün ve Mısır'a kadar bütün İran'ı katliama ve kan gölüne sürüklediği düzeyde- tekrar gündeme getirinceye kadar kimse onların ismini duymadı. Bu, Kûfe'nin arkasında Ubeydullah Ziyad ile savaşan, sabahtan akşama kadar öldürülen ve oraya defnedilen İmam Hüseyin'den farklıdır. İş bitmiş, oradan giden bazı kimselerde bir hatıra kalmıştı.

Bu, İmam Rıza'nın hikâyesinden sonradır. İmam Hüseyin'in hikâyesi de böyle bir ortamda çınlıyor ve yayılıyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİM MEKTEBİ[354]

Mektep

Mektep, özel bir öğretim sistemine sahip ilk eğitim dönemidir.

Mektepte eğitim zorunlu değildir, ücretsiz de değildir. Ama kalan diğer şartlar o kadar basit ve tabiidir ki resmî bir belge almadan, kanunun verdiği haklardan veya meslek, ilim tahsili veya özel sosyal bir statü elde etmek için bu dönemi zorunlu olarak geçmenin verdiği meziyetlerden istifade etmeden herhangi bir sınıfa veya sosyal ve ekonomik gruba mensup herhangi bir aile -isterse en mahrum sınıftan olsun- çocuğunu rahatlıkla mektebe gönderebilir. Çocuğun velisi kayıt yaptırma hakkı elde etmek için sabit ve resmî olarak belirlenen ödeme şekline uymak zorunda değildir. Her düzeyden maddî gelire ve imkânlara sahip olan veliler, mektep idaresi ile basitçe anlaşabilirler. Veliler çocuklarının eğitimi karşılığında "emek hakkı" adıyla para, gıda, meyve, süt ve yoğurt, hatta okulda günlük çalışma anlaşmasını kabul edebilirler.

Mektep, bir tür serbest ilköğretim sistemidir. Bu serbestlik, köy hayatına has sisteme tam olarak uygundur ve eskiden, sosyal işlerden sorumlu olanların görüşlerinin hemen her aşamada bugünkünden daha gerçekçi olduğunu, bu yüzden her ne kadar geri kalmış olsa da sosyal kurumlarımızın, kendi sosyal çevremizin ait olduğu gerçekliğin içinden ortaya çıktığını, canlı bir varlık gibi kendi suyumuz, havamız ve yaşam çevremizin içinden yetiştiğini, doğduğunu, beslendiğini ve tamamen sağlıklı, doğal, bize özgü insani ve sosyal şartlara uygun olduğunu göstermektedir.

"Mekteb"in özellikleri, eğitim sistemi ve müfredatı bakımından şu şekilde oluşmuştur:

354 Klasik eğitim sistemindeki "mektep, medrese, talebe, hoca vs." gibi kategorik ayrımları doğru gösterebilmek için bu kelimeler ve kavramlar çeviride olduğu gibi bırakılmıştır. (Çev.)

1. Serbestlikler

a) Yaş Serbestliği

Mektep, esas itibarıyla, yaklaşık olarak 6 ile 10 yaş arası çocuk grubuyla ilgili olsa da bu sınır, serbestçe belirlenen tabii bir sınır olup resmî ve değişmesi imkânsız kanunî bir kısıtlama suretinde ortaya çıkmamıştır. Çocuk bu yaştan önce (6 yaş) eğitime hazır değildir. Bu yaştan sonra ise köy hayatı sisteminde (hayvancılık ve tarım) ve hatta şehir hayatı sisteminde yani küçük burjuvazi veya esnaf, zanaatkâr ve el işi ile yapılan mesleklerde, bu yaş döneminden itibaren çoğunlukla çok aktif bir unsur olarak müstakil bir hayata başlayarak çalışır. Evlenme çağına gelen ve bahtının açılmasını bekleyen bir kız da kendisini evlilik ve ev hanımlığı hayatına hazırlar. Çünkü bu sistemde kadın da aktif bir işçidir; hem dış işlerde (tarım ve hayvancılık işlerine yardımcı olma) hem de ev işi, sanat işi (halı dokuma, terzilik, kumaşçılık ve yün eğirme vb.) gibi işlerde çalışmaktadır. Kızlar, okul ve ev arasında kısa bir müddet büyüklerin bir dizi özel eğitimlerine muhtaçtırlar. Hele de genellikle bir kız dokuz yaşından itibaren evlilik çağına girmeye başlamışken...

Eğer bir oğlan çocuğu tahsiline devam etmek isterse, ilim tahsili sadece İslamî medreselerin tekelinde bulunduğu ve eski medreselerde derse başlama hususunda yaş sınırı olmadığı için, bir ilköğretim öğrencisi "mekteb/okul" dönemlerini aştıktan sonra "talebe" olabilirdi. Çünkü genellikle 12-13 yaşlarından itibaren "medrese"ye gidebilir ve bu yaşa gelinceye, hatta daha da ileri yaşlara kadar "mektep"te kalabilirdi.

Bu yaş serbestliği, köylü, hatta kırsalda yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan çocuklara, kolayca hayatlarını ve eğitimlerini bir arada yürütme imkânı verir; her birey, kendine has şartlara, problemlere, aile, meslek, ikamet, ailevî ve sınıfsal ekonomik durumuna göre ilköğretime başlama zamanını seçerdi. Çocuğun ilköğretim çağında medreseye belirlenen resmî zamanda gidememesine yol açan çeşitli durumlar, problemler,

olağan ve olağanüstü şartlar, olaylar onu asla normal şartlarda ve doğal bir çevrede eğitim görmekten sürekli olarak mahrum bırakamazdı.

Mektebin felsefesi okuryazar olmaktı ve bu felsefî ilkeye göre mektep çocuğa şunu söylüyordu: *"Ne zaman imkânın olursa seni kabul edeceğim. Çünkü okuryazar olmak için hiçbir zaman geç değildir. Hiçbir etken, bir genci okuryazar olmaktan mahrum edemez."*

b) Başlama Zamanı Serbestliği

Yaş serbestliğini, mektebe başlama zamanının serbestliği tamamlardı. Mektep çocuğa sadece: "*Hangi yaşta olursan ol yanıma gelebilirsin*" demekle kalmaz şunu da eklerdi: "*Yılın her vaktinde, her mevsiminde, her ayında ve hatta her gününde ve gücünün yettiği her saatinde okulun kapısını sana açık bulacaksın.*"

Bu serbestlik çok önemliydi. Çocuklar çiftçilik, avcılık ve üreticilikten oluşan sosyal üretim sisteminde, aynı zamanda pek çok mevsimlik işte veya bazı mevsimlerde öne çıkan ve daha ağır olan mesleklerde doğal olarak kendi ailelerinin en iyi yardımcıları sayılmakta veya iş güç ve kazanç elde etmek için en iyi fırsatlar onlar sayesinde elde edilmekteydi. Genelde eğitim günlerinin hatta resmî bir eğitim yılının pek çok ayını veya aylarını işle geçirirlerdi. Dolayısıyla ister istemez formel ve tekdüze yeni eğitim sisteminde, ya çalışmaları ya da okumaları gerekirdi. Her halükârda birinden faydalanması diğerinden mahrum kalmasını gerektirdiğinden, netice itibarıyla ya "parasızlığa" katlanmak ya da "eğitimsizliği" kabul etmek gerekiyordu. Bu yüzden okuryazarlık, sadece hem çocuğun çalışmasına ihtiyacı olmayan hem de buna ek olarak onun tahsili için ek masraflar harcayabilen müreffeh ve zengin bir gruba mahsus hale geliyordu.

Oysa derse girme ve başlama zamanı serbestliği, bu sınıfa kolaylıkla aynı zamanda çalışma ve okuma imkânı vermektedir. Ülkemizde bu sınıfın çoğunlukta olduğunu, yine halkımızın

dörtte üçünden fazlasını köylülerin ve aşiretlerin teşkil ettiğini, 7-12 yaş arası her altı çocuktan beşinin çalıştığını ve çalışmaya muhtaç olduğunu hatırda tutarak, köy hayatında 10 yaşındaki her çocuğun yarı köylü olduğunu, aile hayatının ağır yükünün yarısının onun nazik omuzlarına yüklendiğini, hayvancılık hayatında ise hemen hemen tam bir hayvan bakıcısı sayıldıklarını, bir sürüyü otlatmaya götürüp getirdiklerini bilirsek, o zaman mektebe gitme ve derse başlama zamanı serbestliğinin, yılın her mevsiminde, her ayında ya da istenilen her günde gerçekleşmesinin toplumumuzun yaşadığı gerçek hayatla ne kadar uyum içinde olduğunu anlarız. Bu geleneğin ne kadar gerçekçi ve doğal olduğunu, toplumumuzda bilim adamının eylem adamından uzak olmadığını, eski entelektüellerimizin halka ve halkın gerçek hayatına yabancı olmadıklarını, toplumsal hayatımızın bütün tezahürlerinin nasıl birbirleriyle akraba olduğunu ve nasıl birbirlerini desteklediğini görürüz.

Bu serbestliğin değeri, toplumumuzun gerçekçiliği, bizim eski köklü ve asil medeniyetimizde ve kültürümüzde kendini somut bir şekilde ortaya koyduğunda daha fazla belirgin hale gelmektedir. Tabii açıdan, her köşesinin Azerbaycan'dan Hûzistan'a kadar sanki Rusya'dan Afrika'ya gitmişiz gibi değişmekle kalmayan, aynı zamanda zıtlıkların zirvesine de ulaşan kendine has iklim şartlarının olduğu geniş ülkemize toplumsal açıdan baktığımızda büyük bir kitlesini (birkaç yıl öncesine kadar %80'i) köylülerin, dikkate değer bir azınlığını göçebe halkın ve başkenti üç milyon nüfuslu gelişmiş şehirli gurupların oluşturduğunu, üretim açısından, aslî unsuru insan ve hayvan olan geri kalmış ziraî üretim alt yapısıyla birlikte burjuvazi ve modern sanayinin de gelişmiş olduğunu görürüz. Bununla birlikte, ülkenin tamamında, aristokrat, sanayi sermayedarı, bürokrat, kendini Newyorklu ve Parisli kopyası sayan kuzey Tahranlıdan tutun; üretim aracı olduğu, erkeğin mal varlığı beyanında menkul bir değer olarak kadın veya kadınlarının adını defterine yazabildiği, dul kadınların alıcısının bakire kız-

lardan daha fazla olduğu Türkmen Sahra'ya kadar; Sibirya gibi bir iklime sahip olan, kışın bir bölümü kar altında kapalı kalan, ayın yarısının tatil ve kış boyunca yollarının yarısının kapalı olduğu Horasan Dergez'inden, kış mevsimi adının sadece eğitim döneminde okunduğu Fars Körfezi sahillerinden; kuzeyde pirinç işlerinin yapıldığı tarlalardan ince işlerin yapıldığı bozkırlara kadar her yerde, Eylül ayının ilk sabahı saat 7'de bütün okullar Tahran'daki okulun zili ile açılır. Hazar Gölünde sıcaklığın sıfırın üstünde 15-20 derece olduğu havada, Koçan bölgesinde sıfırın altında 15 ve 20 derecede kış sömestr tatili yapılır. Bahar aylarında sıcaklığın artmasını takiben komşu Rusya ve Türkiye sınırları, güney, güney batı ve doğu sınırları için tatiller üç ay ve genellikle 4 aylığına başlar.

Bundan daha önemlisi her çocuk, yaptığı işin türüne, ailesinin mesleğine, ait olduğu sınıfın ve bölgenin konumuna ve özel problemlere göre okulun açık olduğu yılın her günü okula gidip dersine başlayabilir. Okula başlamak için bir kayıt süresi yoktur. Bir başka önemli mesele de doğum tarihi farklı herkes okula gidip ilköğretime başlayabilir. Yani okula başlamak için kayıt yaşı söz konusu değildir ve "eğitim için izin verilen yaş" veya "medrese için erişkin yaş sınırı" gibi bir problem de yoktur.

Batı'dan aldığımız yeni eğitim sisteminde derse başlama ölçüsü "nüfus cüzdanı"dır. Bu yüzden binlerce çocuk, bir gün geç doğması suçmuş gibi böyle bir uygulamadan ve küçücük bir kayıtsızlıktan dolayı bir yıl dersten mahrum olmuştur.

Elbette son zamanlarda bu ağır engelleri hafifletmek için yeni çözüm yolları bulunmuştur. Şöyle ki başında "millî"[355] kelime-

[355] Günümüz dilinde *millî* kelimesini, *kamusal* kelimesi ile beraber kullanırlar. Özel anlamıyla çok düşündürücüdür. Biz bu terimleri Avrupalılardan almışız. Peki neden Avrupalılardan aldığımız anlamın dışında kullanıyoruz. Avrupa'da *milli*, devletle ilgili olan yani sahibi millet olan her şeydir. Yani bir ya da birkaç kişiye ait olan, genel ve yaygın olmayan, *özel* bir şeyin karşıtı anlamındadır.

sinin yanlış olarak kullanıldığı, halkın daha doğru tabiriyle "paralı okullarda" altı ay veya bir yıl indirime gidilmektedir. Özet olarak parası olanların, devletin belirlediği ağı harcı ödeyebilenlerin çocuklarının bir yıl daha erken eğitime başlama hakkı olacaktır. Yoksul halkınsa, çocuklarını giderek ekonomik seviyesi değişen, vakıf müesseselerinin çehresine, yetimhane, bakımevi ve terbiye evlerinin rengine bürünmekte olan devlet okullarına göndermekten başka çaresi yoktur. Ekonomik mahrumiyet suçu yüzünden, millî yani özel okulların eğitim imtiyazlarından mahrum olmaları, bu suça karşılık çocuklarının ömründen bir yılı daha ceza olarak ödemeleri gerekmektedir. Böyle bir çağda, bin yıldır yüksek öğretimin ücretsiz ve serbest olduğu böyle bir memlekette bu türden bir çözüm yolu gerçekten utanç vericidir. Bu durum bize, İranlı çocuklara Cambridge'ten gönderilecek İngilizce dil belgesini dahi garanti eden anaokullarına karşı kendi köylerimizdeki o eski mektepleri övme hakkını veriyor. Bütün bunlar, bu ülkenin gerçek aydınlarını, bilinçli ve samimi eğitim öğretim sorumlularını, kültürüne ve düşüncesine hizmet edenlerini, eski medeniyetimizin viraneleri altında, tarihte, kültürde, bilimde, düşüncede, sanatta, edebiyatta, ahlakta ve gelenekte bugün bizim için toplumun ve medeniyetin temelinin yenilenmesinde işe yarayabilecek nice hazinelerin bulunabileceği konusunda ikna eden meselelerdir. Kendi kültürümüz bize, aslında bize medeniyet adıyla sunulan şeylerin var olmadığı, hatta bazılarının var olamayacağı konusunda tecrübeler ve dersler vermektedir.

Mektep, nüfus cüzdanına bakmaz, nüfuz cüzdanının sahibine bakar. Kişiyi eğitime hazır bulması, ona eğitime başlama izni vermesi için yeterlidir. Eğer binlerce yetenekli çocuğu doğum tarihindeki küçük bir gecikmeden dolayı okul duvarlarının arkasında başıboş gezerken görüyorsak ve dünyaya gelişindeki bir günlük gecikme suçuyla tam bir yıl okula gitmesi gecikiyorsa, bu çağın eğitim öğretim bakanlığının, kaderin işlediği bir suç yüzünden bu toplumun en iyi nesillerinin ömründen bin-

lerce, belki de birkaç milyon yılı boşa harcadığını, çocukları sınıf yerine sokaklara saldığını; çocukların sırada, yazı tahtasının önünde, kitapla birlikte geçmesi gereken yıllarını viranelerde, duvar diplerinde boş ve anlamsız bir şekilde heder etmesine veya kötü ve çirkin şeyleri öğrenerek yok etmesine neden olduğunu istatistiki bir bilgi olarak verebiliriz. Öte yandan bu ülkenin tarihindeki felsefe, ilim, fıkıh, kelam ve edebiyat büyüklerinden birçoğunun biyografilerine baktığımızda çocukluklarında parladıklarını, hatta bugünkü okulların kendilerine kayıt olma hakkı vermediği bir yaşta bugün üniversitelerde okuma hakkı kazanan mezunların bile okumaktan aciz oldukları çeşitli metinleri ezberlemiş olduklarını, daha ilk gençlik ve buluğ çağında içtihat makamına ulaştıklarını, ilimde ve edebiyatta şöhret kazandıklarını görürüz. İşte o zaman okula gitme ve eğitime başlama hakkını sadece nüfus cüzdanı ile veren modern ilköğretim sistemi ile sadece insan olmakla okuma hakkı veren eğitim sistemi arasındaki farkın nereden nereye kadar olduğu hususunda ayrıntılı bir sonuç çıkarabiliriz. Modern ilkokulun, okula gitmeye uygun dâhi bir çocuğu nasıl kovduğunu, doğum tarihinin geç yazılması ve uygunsuz nüfus cüzdanı gibi bir hatayla çocuğu dersten nasıl mahrum ettiğini, buna karşılık mektep, yılın hangi ayında doğarsa doğsun, hangi mevsimde dünyaya gelmiş olursa olsun çocuğu okula başlamada serbest bırakarak, eğitim yapmasına ve nüfus cüzdanı hatasıyla derse başlamasına mani olmaz. Ömrünün her yılında, yılın her ayında, akıl yaşı eğitime kabil olduğu her vakitte, hiçbir kayıt ve kısıtlama olmadan eğitime başlayabilir. Çünkü mektep, bir insan evladı okula gidebileceği halde okulun sırf doğduğu tarih yüzünden onu eğitimden mahrum etmesinden daha çirkin bir zulmün, bundan daha ağır bir cehaletin olmadığını bilir.

c) Eğitim Süresi Serbestliği

Yukarıda söylediğim gibi, mektebin varlık felsefesi, okuryazar olmaktır; işi genel eğitim vermektir. Bundan dolayı mektep öğrencisi, sabit bir programı, belirli konuları, alınmaması müm-

kün olmayan dersleri, sürekli aşmak durumunda olduğu aşamaları olan bir sahanın uzmanı olmak istemez. Burada herkes okuma yazma öğrenir. Şüphesiz bu "genel eğitimler" aşamasında okuryazar olmak, sadece yazı yazmak ve okumaktan ibaret olamaz. Okuryazar olmak, belli miktarda genel bilgiye ve kültüre aşina olmayı gerektirir. Gerekli olan bu aşinalıklar ve bilgiler, çeşitli kültürlerde, dinlerde ve tarihin değişik aşamalarında farklılık gösterir. Okuryazar bir kişi, her zaman diliminde özel ilimler ve bilgiler öğrenebilir. Mektebin ders müfredatı da zamanla, kültürle, dinle, kadim toplumumuza hâkim olan ruhla uyumlu olmuştur. Okuryazar olmak, okula gitmek isteyen herkesin bu konuları öğrenmesi gerekiyordu. Fakat bu durum, her şeyden evvel bu ders müfredatının tamamının resmî ve zorunlu bir hale gelmesi anlamı taşımaz. Aksi takdirde bir kişi allame de olsa, sadece okulun resmî derslerinden birinden kırık not almakla eğitimin tamamı anlamsız hale gelir, her şeyi biliyor olsa da bilmediği var sayılır. Günümüz formel eğitim sisteminde olduğu gibi, mesela İngiliz dili ve edebiyatı okuyan bir öğrenci, bu dilde yazma konusunda Nobel Ödülü de alsa, İngiliz edebiyatında Carlyle'dan ileri de olsa, dördüncü sınıfın sonunda tarihî coğrafya dersinden geçer not alamazsa, İngiliz dili ve edebiyatı lisans mezunu olamaz. Üstelik bu durumda onun liseden sonra eğitim görmüş olduğuna veya tek kelime bile İngilizce okumuş olduğuna dair bir belge ve diploması da olmayacaktır!

Modernist uygar kimselerle yeni tiplerin birçoğu için, kadim mekteplerle modern üniversiteleri karşılaştırmak, bunun ötekine üstünlüğünden bahsetmek bir yana, katlanılması dahi mümkün olmayan bir durumdur! Elbette bu iki konunun birbiriyle mukayesesi doğru değildir. Bu anlamda üniversitedeki bilgi seviyesinin okullardaki bilgi seviyesinden daha yüksek olduğu kuşkusuz doğrudur. Ama benim burada söz ettiğim şey "bilgi seviyesi" değil "eğitim sistemi"dir. Ben "bilgi"den değil "yöntem"den bahsediyorum. Yeni üniversitelerin eski mekteplerden

ders alabilecekleri nokta işte burasıdır. Amerika Gıda Bilimleri Fakültesi, beslenme konusundaki en seçkin uzman bilim insanlarının gözetimi altında, en üst seviyede bilimsel ve pratik araştırmalar yapmak üzere Afrika ve Avustralya bedevileri, hatta Amerikan Kızılderilileri ve Güney Amerika yerlileri gibi toplulukların arasına, çeşitli kabilelerin değişik "ekmek pişirme" şekillerini incelemek, onların çeşitli deneyimlerini ve yeniliklerini bir araya toplamak, bilimsel incelemeler yapmak, yeni bilgiler elde etmek ve bu alanda kendi bilgilerini tamamlamak için donanımlı araştırma ekipleri göndermiştir. Ola ki en iyi ekmek pişirme yöntemi, gıda bilimleri fakültelerinde veya kurumlarında değil, geleneksel toplumlar, yerliler ve ilkel kabileler içinde bulunabilir.

Bundan dolayı, Batı'nın kör ve bağnaz taklitçileri olmanın kendileri için övünecek bir yanı bulunmayan İran'ın bugünkü özgür düşünceli araştırmacıları, kendi kültürel ve medenî hayatlarını yenilemek, kendi toplumlarının binasını yeniden inşa etmek için ilmî düşünceler, fikrî gelişmeler, insanî tecrübeler ve kültürel sermaye birikimleriyle dolu bir geçmişe yönelmek asla mantıktan uzak olmayacaktır. Özellikle iş, yöntem ve görüşten söz ettiğimizde, daha da özelde sosyal bilimler alanında, sadece bizim değil, belki günümüz dünyasının ve yeni medeniyetin de yararlanabileceği güçlü, coşkulu ve güzel kaynaklar bulmak mümkündür. Sosyal bilimler konusunda, özellikle de eğitim ve öğretimde -ki doğa ve endüstri bilimlerinin aksine kalıcı ve bazen ebedidirler- başarılı yöntemler arama hususunda bile "mekteb"in peşine düşmek lazımdır. Çünkü özgür bir düşünceyle hareket eder, keskin ve basiretli bir bakışa, Batı'nın azameti ve kudreti karşısında aşağılık duymayan bir ruha sahip olursak bu konuda mektepte de bir şeyler bulmak mümkündür.

Yeni eğitim sistemlerinin çeşitli eğitim seviyelerinde ortak özelliklerinden birisi de eğitim döneminin süre bakımından "sabit" olmasıdır.

Şüphesiz tekdüzelik, paylaşım, sabitlik ve genel kurallar, kaçınılması imkânsız olan tek tip bir "idarî sistemi" yani "ilmî bir düzeni" ortaya çıkaran ilkelerdir. Ne var ki burada amelî, idarî ve teknik meseleler dikkate alındığı kadar, insanî meseleler dikkate alınmamış, unutulmuş, hatta kurban edilmiştir.

İnsanoğlunun en belirgin özelliklerinden birisi "birey olma", daha iyi bir ifadeyle "şahsiyet"tir. Hiçbir türde, insan gibi, iki fert arasındaki mesafe bu denli açık değildir. Atlar genellikle birbirlerine benzerler, iyisi, vasatı, kötüsü vardır. Yüksek bir atla alçak bir at arasındaki fark birkaç bin tümenden fazla değildir. Öte yandan en kötü at bile nihayetinde bir attır, kendi türüne has özelliklere sahiptir ve bir değere sahiptir. Oysa sadece insanın her bireyi başka bir türdür; her şahsiyeti evrensel, yetenekleri çeşitli, tipleri sayısızdır.

"Allah'a ulaşmanın yarattıklarının sayısı kadar yolu vardır." ifadesi gösteriyor ki "her nefis" bizzat bir "tür"dür, tabiatın ve hayatın seyri içinde bir tercihi vardır, tek bir yolun yolcusudur. Bundan dolayı amelî ve idarî zaruretlerin, sabit sistemler, belirli kalıplar, tek tip hükümler ve ortak ölçütler gerektirdiği doğrudur. Ne var ki insanlar bu amelî ve idarî zaruretler içinde -maalesef ne kadar ileri gidersek o kadar artmaktadır- kalıplara dökülmekte; bu arada kaybolan şey ise insanın özgürce ve çeşitlilik halinde gelişimidir.

İnsanın kalıpları kıran ve değişen tabiatına uyumlu olmayan ve insanı feci şekilde zayi eden donuk kalıplardan birisi de sabit ve ortak eğitim dönemleridir. İnsan bireylerinin farklı yetenekleri vardır; oysa modern eğitim sistemi, bunların tümünü tek ve belirli zaman kalıbına dökmüştür. Eğitim konularından, bölümlerden, eğilimlerden, ruhî, fikrî ve ahlakî terbiyeden söz etmiyorum; burada sadece öğrenme süresinden bahsediyorum. İnsanların aşama kat etmedeki hızları farklıdır, kaplumbağadan Yunan sürat tanrısı Ferforius'a kadar... Ama günümüz eğitim sisteminde, her ikisi de bu mesafeyi aynı zamanda aşmak zorundadır. Kaplumbağalar hiçbir zaman amaca ulaşmazlar,

yolun yarısında bitiş çizgisine varmadan zaman sona erer ve yola devam etmekten alıkonulurlar, yoldan dışarı çıkarılır ve olayların eline teslim edilirler. Oysa Ferforiuslar bu mesafeyi, belirlenen sürenin 3, 4, 5 ve hatta 10'da biri kadar bir sürede kat edebilirler. Belirlenen zamanın sonunda belirlenmiş bitiş çizgisine kesinlikle ulaşmak zorunda olduklarından, ister istemez sahip olabilecekleri süratin 3, 4, 5 ... 10'da biri ile hareket etmektedirler. Yani sahip oldukları serbest zamanın onda dokuzunu, ister istemez sonraki mesafelerin peşinde ve daha yüksek merhalelerde devam etme noktasında kullanabilecekleri halde belirlenmiş kurallara, kanunlara ve sisteme uygun olarak heder etmektedirler.

6 yıl ilköğretim, 6 yıl ortaöğretim ve dört yıl fakültede öğretilen şeylerin tamamını, yoğun (özet değil) bir çabuk öğretme programıyla, yetenek farklılıklarına göre, 4, 5, 6 yıldan daha az veya daha fazla bir zaman zarfında öğrenebilecek pek çok yetenek vardır. Öyle ki bu muhtevayı zoru zoruna 16 yılda elde eden ve bu süreci bazen zaman açısından 20 ya da daha fazla yıla kadar uzatabilen pek çok kimse vardır. Bilimsel içerik açısından bunun dörtte birini veya beşte birini öğrenen birisi de nihayetinde yasal makamlardan tasdik alırlar; işin sonunda herkes birbiriyle eşittir, bir fabrikada üretilen kesme şeker parçaları gibi hepsi aynı kalıba dökülerek tek marka altında piyasaya sürülürler.

Mesela ilköğretim (beş veya altı yıldır ve varlık felsefesi sadece okuryazar olmaktır) dönemini iki ya da üç yıl içerisinde bitirmeleri mümkün olan kimseler, ömürlerinin iki ya da üç yılını boş yere heder ederler. Aslında diploma almak için gereken belirlenmiş zaman gelene kadar boşuna okula gelip giderler. Bunlar sayıca fazla değildirler; mesela, eğitim gören çocukların onda biri kadardırlar. Fakat eğer ilköğretim döneminde gerekli olan eğitim için yaklaşık beş milyon çocuğun var olduğunu hesaba katarsak, bu mesafeyi ister istemez daha ağır adımlarla alması ve iki üç yıllık yolu beş altı yıla uzatması gereken kişi

sayısı 500 milyon kişi olacaktır. Eğer bunların her biri, ortalama olarak en az ömrünün iki yılını bu şekilde heder ederse, bir milyon yıl, yani 10 bin asır ülkesinin zaman sermayesi heba olacaktır. Eğer bir İranlının ortalama yaşını -var olandan fazlasını- 25 yıl olarak alırsak, her altı yılda bir 40 bin kişiyi katletmiş oluruz. Eğer bu bir milyon yılın hepsinin 6 ile 12 yıl arası yaş grubuyla ilgili olduğunu, özellikle de bu bir milyon yılın tamamının eğitime ayrıldığını, ilim kazanma, zihin eğitimi ve insan eğitimi ile geçtiğini hatırda tutar, bu 10 bin asrın tamamının heder olduğunu, en basit bir işe bile harcanmadığını ve sadece öldürüldüğünü, kelimenin tam anlamıyla "telef" olduğunu, hepsinden daha önemlisi genç neslin en olağanüstü yeteneklerine ait olduğu ve her iki yılda bir zeki, liyakatli ve verimli bir ömür hâsıl olduğunu dikkate alırsak, facianın büyüklüğünü tasavvur edebiliriz.

Mektep, sadece istediği ve olabileceği her yaştan çocuğu okula girmek ve eğitime başlamak konusunda serbest bırakmakla kalmaz, altı veya daha az bir yaştan 12 veya fazla yaşa kadar, yıl boyunca gücünün yettiği her vaktinde okula gidebilmesi ve eğitime başlayabilmesi yanında, derslerini istediği her süre zarfında öğrenme ve bitirmede de serbestlik tanır. Mektebin ve mektep hocasının hedefi ve çabası, öğrencinin dersini bitirmesidir; ne kadar çabuk olursa o kadar iyi, o kadar övünç vericidir. Ama asla öğrencinin, disiplin, tertip nizam, kural, kanun adına derslerini hızlıca öğrenmesine ve hızla ilerlemesine mani olmazlar.

Çünkü öğretmen, sürücülerin sollama yapmasını engelleyecek ve baştan sona iki saatte varılacak bir mesafeyi altı saatte almaya neden olacak bir trafik polisi değildir.

Altı saatlik yol için on iki saat veya daha fazla süre yolda kalabilmeleri çok tuhaftır. Eğer yine de hedefe varamazlarsa, çeşitli yolları kullanarak bile bir saat önce oraya ulaşamazlar. Ama yaşça yeterince zaman kaybetmiş ve geri kalmışlarsa sorun yoktur; çünkü yasak olan önden gitmek ve ileri geçmektir.

d) Bireysel Serbestlik

Her çocuğun, her yaşta ve her mevsimde okula gidebilme ve derse başlayabilme serbestlikleri, ister istemez yanı sıra başka serbestlikleri de gerektirir. Bu, her bireyin ders seçme serbestliğidir. Yani mektep, zamana göre tek tip bir ders programı düzenleyemez, hepsini bu programa bağlayamaz ve öğrencilerin tamamını, ders seviyesine, hatta onun türüne göre tek tip olarak yetiştiremez.

Mektebin, yeni medreseler gibi, hafta, ay, mevsim ve yıla göre sabit bir tasnifi ve programlaması yoktur. Her ilköğretim öğrencisinin elinde, derse başladığı zamana ve öğrenmedeki yeteneğe göre bir metin vardır ve dolayısıyla o dersin belli bir aşamasına ulaşmış demektir.

Böylece, her ilköğretim öğrencisi topluluk içinde bulunduğu halde kendi başına bir bağımsızlığa da sahiptir.

Elbette, ilköğretim öğrencilerinin çoğunun ortak dersleri vardır; ne var ki daha eski olan, daha geç gelen, daha yetenekli olan, daha az yetenekli olan, dışarıdan almış oldukları bilgilerle gelen veya esasen zekâ özürlü ve sağlıksız çocuklar arasında sayılan istisnai bireyler, bu topluluğun dışında ders çalışırlar. Ne olursa olsun, her yaş, seviye ve konumdan herkesi kabul eden, ne kimseyi kovan ne de atıl ve hareketsiz bırakan mektep daha geniş bir alana sahiptir.

Eğer o birey, topluluğun önünde birisi ise, öğretmen kendi dersini bireysel olarak üstüne alır; yok eğer topluluğun arkasında birisi ise, daha önde olanı ona ders vermekle görevlendirir, böylece o kimse, arkadaşını yetiştirmeye ve onu dışarıdan alıp dersin içine sokmaya çalışır.

2. Kalfa

İlköğretim öğrencisinin serbestçe kabulüne has durum, öğrenciler arasındaki seviye farkı, derslerin çeşitliliği, mektep öğretmeni ile öğrenci arasındaki yaş farkı, çocukların daha fazla bakıma, yardıma, sorularına cevap almaya muhtaç oluşu,

sürekli olarak gelmeye devam eden yeni gelenlerin takibi, hocaların yardıma ihtiyacı, bu durumların izlenmesi, genellikle yaşlı bir molla olan muallim ile genellikle minik çocuklardan oluşan öğrenciler arasındaki geniş mesafeyi dolduracak bir aracının bulunması zorunluluğu, üniversite eğitim sistemindeki asistanla mukayese edilebilecek "kalfa" adında bir makamın varlığını gerekli kılar. Bu ikisini birbirinden ayıran şey şudur: Asistan aynı zamanda üniversitenin resmî bir makamı ve akademik bir şahsiyetidir; hoca nereden okula giriyorsa o da oradan girmektedir; kıyafeti, tavrı, davranışı, dili ve tipi hocanınki ile aynıdır. Oysa kalfa, çocuklar arasından seçilmiş bir asistandır; öğrencilerin hepsine kalfa olarak seçilmiş olmasının nedeni ise açıktır: Kendisi de öğrencilerden birisi olduğu halde, şahsiyetinin herkes tarafından kabul edilmiş olmasıdır.

Kalfanın en büyük rolü, öğretmen ile öğrenci arasındaki boşluğu doldurmaktır. Burada, minik bir kreş veya ilkokul birinci ve ikinci sınıf çocuğu olan öğrenci, ders okumaktan ve ara sıra dersle ilgili bir sorunu sormak dışında öğretmenle başka bir zihin ilişkisi kuramaz. İşte bu yüzden kalfa, bu öğrencilerin büyük ve yaşlı birisi karşısındaki sıkılganlıklarının aksine, kendisiyle içtenlikle, tekellüfsüzce ve serbestçe konuşabildikleri, tartışabildikleri, özgürce soru sorup cevap verebildikleri, itiraz edebildikleri, görüş bildirebildikleri, her yerde ve herkesle duydukları konuşma ihtiyaçlarını arkadaşları ve öğretmenleri yerinde olan kişi olarak kendisiyle giderebildikleri en iyi kişidir.

Çocuklar onun varlığında, öğretmenlerinin yerine geçmiş bir halde kendilerini görürler. Bu durum, kalfada asistanın sahip olmadığı bir ruh inceliği, sosyal ayrıcalık, özel eğitici ve öğretici rolü meydana getirir.

3. Dersler

Söylediğim gibi, okulun varlık felsefesi okuryazar olmaktır. Okuryazar olmak, genel olarak okuma ve yazma öğrenmekten ve insanların bilmesi lazım gelen bazı şeyleri bilmekten ibaret-

tir. Bu şeyler çeşitli çevrelerde, kültürlerde, dinlerde ve çeşitli tarihî aşamalarda ve zamanlarda farklılık gösterir.

Eski toplumumuz, Batı kültürünün ve modernizm hareketinin nüfuz ve tasallutundan öncesine dek dinî bir toplumdu. Yani bütün toplumsal kurumlarımız, hayatî, maddî, siyasî, ekonomik ve millî tezahürlerimiz dinle anlamlandırılıyordu.

İran toplumu için İslam, genel bir dinî inanç olarak "Şiîlik"te tecelli etmiştir. İran milliyeti, kendini kültürde ve İran kültürünün en yüksek tecellisi de Fars dilinde göstermiştir.

Mektep dersleri, bu derslerin belirlenmesinde kendisini hissettiren düzensizliğe rağmen, iki ana unsur olan din ve kültür esası dikkate alınarak seçilmiştir.

Kur'an, İran'ın maneviyat binasının temel taşı olarak, mektep eğitiminin aslî kitabıdır.

Kur'an'ın bir bölümü olan Amme cüzü, Kur'an'daki en kısa sureleri kapsadığından, bu bölümü okuyan kişi için Kur'an'ın tamamını kıraat etmek basit bir iştir.

Eğer müptedi/yeni başlayan bir öğrenci devam etme imkânı bulursa "er-Rahman"a kadar okuyabilir. Burada başarılı bir bölüme ulaşıldığından çocuklar bunu kutlarlar. Öğrencinin ailesi, onun başarısını ilginç ve özendirici olan her şekilde tebrik ederek meclisler düzenlerler. Bu aynı zamanda mektep öğretmenine teşekkür etmek içinde uygun bir fırsattır.

Üçüncü aşamada, yine müptedinin devam etme imkânı varsa Kur'an'ın sonuna kadar ders alır.

Kur'an okumak, öğrenci ile kendi dinî kitabı arasında bir bağ kurmakla kalmaz, aynı zamanda ona Farsça yazı okumakta da büyük yardım eder. Bundan başka Fars dili ve edebiyatında da yaygın olan birçok kelimeye aşina kılar.

Şia mezhebiyle tanışması için bazı mekteplerde Tufan (Bukâ) ve Muhriku'l-Bukâ gibi şiir kitapları ve bugün lise müfredatına bile giremeyen Sadî'nin Gülistan'ı, Hafız'ın Divan'ı, Ubeyd-i

Zakanî'nin Muş u Gorbe'si gibi Farsça açısından ağır metinler okunur.

Daha üst seviyelerde, edebiyatta zenginleşmek ve çoğu kelimeleri Farsçada kullanılan Arap dilini giriş seviyesinde tanımak için, Arapça-Farsça manzum bir sözlük olan Nisabu's-Sıbyan adlı kitap okunur.

Okuryazar bir mollanın eğitimden sorumlu olduğu bazı mekteplerde, Molla Ahmed-i Nerakî'nin ahlak konusunda meşhur bir eser olan "Mi'racu's-Sa'ade" adlı kitabı okutulur.

Bu şekilde mektep, sadece en geri kalmış köylerde bile cehaletle savaşın en doğal üssü olmakla kalmamış, her nesil için halk arasında Fars kültürünün ve İslamî bilincin ilk basamaklarını oluşturmuştur. Eğer bu büyük ve köklü kültürel geleneği muhafaza edip zamana uygun şekilde takviye ve ıslah ederek kadim misyonunu üzerine yükleyebilseydik, cehaletle mücadelede bugünkünden çok daha az bir masrafla, köylüleri, köyün ortamına uymayan Batı mukallidi, yabancı ve uyumsuz bireyler; bilinmeyen, şüpheli, tip, eğitim, kültür, davranış ve hatta din açısından uygun olmayan bir köy ile karşı karşıya getirmeksizin, gereğine inanmadığı halde sırf meslekî bir gereklilik ve gelecek için muhtemel bir fayda uğruna, üstelik köylünün meslekî ve sosyal çevresine uymayan bir şekilde çocuğunu zorla okula göndermek mecburiyetinde bırakmadan, daha basit ve doğal bir şekilde, daha az teşkilat ve daha az bir bütçe ile, halk, özellikle de köylüler arasında cehaletin kökünü kazımak şeklindeki ana hedefimize ulaşabiliriz.

Medrese

İslam tarihinde medrese, mescidin içinden çıkmıştır. Mescit, İslam'da sadece mabet değildir. Zira aslında İslam'da ibadet sadece dua, yakarış ve dinlerde bu isimler altında bulunan özel işleri eda etmek değildir, mesela cihat da ibadetlerin bir parçasıdır.

İbadet, bir insanın bireysel yararı için, kendisi için, halk için yaptığı her amel, hatta her duygudur. İşte bu "halk için", İslam'da "Allah için" kabul edilir.

"Eğer Allah'a güzel bir borç verirseniz." (64/Tegâbun Suresi 17) Yani eğer insanlara faizsiz borç verirseniz demektir.

Aslında Kur'an'da, her yerde amelî ve toplumsal meselelerde Allah kendini halkın yerine koymuştur.

İslam'da inşa edilen ilk mescit, Peygamberin Medine'de bizzat yaptığı mescittir.[356]

Bu mescidin planı çok ilginçtir. Ben tarihî bir mütalaa uyarınca, Peygamberin hayatını araştırmak ve mescidi ziyaret etmek için, onun mimarî yönünü ve içinde gerçekleşmiş olan faaliyetlerin tamamını esas alarak, mescidin sosyal ve pratik rolünü gösteren ve mescidin İslam'da kilise anlamında bir mabet olmadığını, tam aksine bütün sosyal, siyasî ve kültürel faaliyetlerin ve genel hizmetlerin ana merkezi olduğunu kanıtlayan bir plan yaptım.

1. Batı bölümünde Peygamber ile ailesi yaşamaktadır. Bu çok anlamlıdır. Mescit halkın evidir ve halkın rehberi de o evde olmalıdır.

2. Güneyde mihrap vardır. Burada Peygamber halkla cemaat namazı kılmaktadır.

3. Kuzeyde, kızı Fatıma'nın evinde, "teheccüt mihrabı" vardır. Peygamber burada yalnız namaz kılmaktadır.

4. Güney batıda, peygamberin tefekküre ve halvete çekildiği küçük bir oda vardır.

[356] Bu ilk mescidin adı Kuba Mescidi'dir. (Derleyen)

5. Mihrabın yanında, halkla konuştuğu minber vardır.

6. Peygamberin evinin önünde her biri bir işe mahsus birkaç sütun vardır. Peygamber ne zaman bu sütunlardan birinin dibine otursa, herkes onun hangi işle meşgul olduğunu bilirmiş. Bu sütunlardan birinin adı "Ustuvânetu'l-Vufûd"dur, yani başka kabile, devlet ve dinlerin temsilci heyetlerini burada kabul edermiş.

7. Kuzey bölümünde "Hayme-i Refide" vardır. Peygamber burada bir çadır kurmak, barış zamanında hastalara, savaş zamanında yaralılara bakıp tedavi etmek üzere bir kadını görevlendirmişti. Bu işe ilk başlayan kadın odur. Oysa biz Amerikalı Nihtingale'i uluslararası savaşta, bu büyük insanî meziyetin kurucusu zannederiz!

8. Kuzey batıda mescit sofası (avlu hayat), "Ashab-ı Suffe" diye meşhur olan fedakâr ve büyük mücahitlerden bir grubun ikamet yeridir. Bunlar, şehirde evi ve geçimliği olmayan mücahitlerdi ve mescitte kalıyorlardı. Hiçbir bağ, onları "kalmaya" çağırmadığı için, her zaman göreve hazırdılar, cihat çağrısı yapıldığında herkesten önce cepheye doğru şehri terk ederlerdi.

Savaşta en fedakâr mücahitlerdi; barışta ise ömürlerini ruh terbiyesi ve ilim elde etmekle geçiriyorlardı.

9. Genel toplanma merkezi, meşveret, genel karar, referandum, seçim, biat, savaş hakkında görüş bildirme, sosyal tehlikeler, siyasal meseleler, halkın şikâyet ve itirazları, her bireyin temsil edildiği halkın özgür parlamentosu.

10. Araştırma ve eğitim merkezi, o günün basit ıstılahıyla "ilim müzakere halkası".

Peygamber'in olduğu o günlerden beri, bu mescidin her köşesinde özgür ve gayrı resmî bir şekilde bilginler oturur; ilgi duyan bir grup onların etrafını çevirir; ayetler, hadisler ve dinî hususları anlatmakla meşgul olur; orada bulunanlar serbestçe soru sorar ve müzakere edip eleştirirlerdi.

Bu gelenek, Mescid-i Nebevî'de bugün de hâlâ canlıdır; özellikle hac günlerinde, hiçbir kayıt olmadan, her köşede yer bulabilen bir âlim, hatip, müfessir ve Kur'an okuyucusu oturur, beraberinde bir topluluk veya kendisini aramaya gelen ziyaretçiler bir tartışma halkası oluştururlar. Namazdan sonra mescidin her tarafında birkaç ilmî hitabet, vaaz, tefsir ve fıkıh halkası, Çin'den İran'a, kara Afrika'dan Yugoslavya'ya kadar bütün ülkelerin âlimleri tarafından kurulur. Her dinden ve ırktan herkesin böyle bir topluluğu ve konuşmak için böyle özgür bir imkânı vardır.

Mescid-i Nebevî'de tartışma ve ders işleme geleneği İslam toplumunda ilmin hızla yayıldığı sonraki zamanlarda büyük gelişme gösterir. Nitekim İmam-ı Sadık'ın çağında (bir asır sonra) mescit büyük bir üniversite şekline dönüşür ve dört bine yakın öğrenci orada eğitim görür. Sanılanın aksine, bu okulun büyük muallimi, dinin imamı; dersin mahalli ise Peygamberin mescididir. Orası sadece İslam ilimlerinden olan fıkıh, tefsir, hadis, kıraat, kelam, ahlak vs. ile sınırlı değildir; aynı zamanda klasik kimyanın babası sayılan, kimya üzerine 500'den fazla risalesi bulunan, risaleleri Avrupa'da basılan ve İmam-ı Sâdık'ın meşhur öğrencilerinden olan Câbir b. Hayyân da bu okuldan mezun olmuştur.

İlmin yayılması ve İslam kültüründeki ilim dallarının çeşitliliği sayesinde, fıkıh ve irfandan astronomi, kimya, hatta cahiliye şiiri ve musiki tekniğine kadar o çağın felsefî, ilmî, edebî, sanatsal ve teknik alanlarının tamamında genişlemesi; nicelik bakımından da en geri kalmış köy noktalarından İspanya, İtalya, Sicilya ve Çin'e kadar üniversite öğrencisi kabul ediliyor olması; binlerce talebe, üstat ve memurun ilmî birimlerde ve kurumlarda toplanması, mescitlerin gitgide birinci görevlerinden birini, yani öğretimi karşılamaktan aciz kalmasına ve ilmî eğitim ve araştırmanın mescitten çıkmasına sebep oldu.

Bu ayrılmada başka etkenlerin de rolü olmuş olabilir. Bunlardan biri ilimleri mescitten hilafet merkezine taşımaya

çalışan siyaset, diğeri ise taassup -ilk İslam devletlerinden sonra, "ruhaniyet" adı verilen resmî ve somut sınıfın ortaya çıkması, hatip, vaiz, kâri, fakih, mütekellim, cemaat imamı, şeriat kadısı ve hâkimi vb. isimler altında nevzuhur resmî makamların oluşturulması, bilhassa mutaassıp ve haşin Türklerin İslam toplumu üzerindeki hâkimiyeti ve İslam'ın doğuşundaki sadık ve özgür ruhla aydın görüşün zayıflaması, mescidin misyonun yayılma dairesinin onların dünya görüşleri ve anlayışlarına göre daralmasına neden oldu. Böylece tedricen mescidin toplumdaki sayısız görevlerini azaltıp sonuçta bugünkü gibi sadece namaza (her ne kadar bu iş de mescitten çıkarılıp Hüseyniyeler ve tekkelere tahsis edilmiş olsa da ara sıra dinî vaaz ve mateme) münhasır kıldılar.

İşte bu yüzden mescit, kendisine hâkim olan böyle zahit ve mutaassıp bir ruhla, artık özgür düşünme ve öğretimi, felsefî, ilmî ve edebî meseleleri, çeşitli nazariyeleri, yabancı dinî ve felsefî mezhep ve ekolleri ele almayı -ki ilmî bir çevrenin ve özgür eğitimin gereğidir- artık taşıyamıyordu.

Öte yandan, mescidin geleneği, İslamî görüş ve tarihî geçmiş, ilim ile din veya medrese ile mescit arasında mutlak bir ayrımı kabul edemiyordu. Çünkü İslam daima güçlü bir ilmî çehreye sahip olmuş ve bizzat çeşitli ilmî sahaların kurucusu veya başlatıcısı olmuştur.

Bu yüzden bu iki hususun birleştirilmesi -aslında iki zıddın bir araya gelmesi!- için medreseleri mescide bağlı kurumlardan birisi olarak sayarak ilmin dine bağlılığını ifade edecek şekilde mescitlerin yanında inşa ettiler.

Bu yüzden "mescit-medrese" adında büyük binalar inşa edildi. Mısır'ın el-Ezher'i, İspanya'nın el-Hamra'sı ve İran'ın Mescid-i Sipehsalar'ı bunun örneklerindendir. Bana göre Orta Çağ'da "skola" adıyla inşa edilen (Paris Sorbon Üniversitesi buna örnektir) yapılar bu mescit-medrese tipine benzeyen ikili yapılardı ve dinin (yani kilisenin) hizmetinde olan Orta Çağ bilim-

leri de kiliseye eklemlenmiş medreselere mensup olduklarından "skolastik" olarak adlandırılmaktaydı.

Bununla birlikte zamanda ilimlerin ve medreselerin gelişip büyüme hızı, medresenin hemen her yerde mescide bağlı birimlerden birisi olarak sayılmasından daha hızlı idi; çünkü medrese, mescitten daha hızlı yayılıyor ve "parça", "bütün"den daha büyük hale geliyordu. Doğal olarak "medrese, darü'l-ilm, darü'l-hikme, darül-kütüb" adı altında eğitime mahsus müstakil büyük binalar vücuda geldi.

Bu medreseler, İslam tarihi boyunca, Avrupa'dan İran'a ve Afrika'ya, o taraftan Çin'e kadar, siyasî şartlar, kültürel gelişmişlik, topluma hâkim ruh, medeniyet ve ilimlerin dönüşümü, her çağ ve bölgede geçerli fıkhî ve dinî görüşün yükselişine göre farklı şekilde olup ilim dallarının ders materyalleri, eğitim yöntemleri ve eğitimin idare şekli farklılık göstermekteydi. Bunu incelemek, araştırmak bu kısa çalışmaya sığmayacak kadar geniş ve sıkı bir araştırma gerektirmektedir.

Burada ortaya koyacağım şey, bayağı bir şekilde de olsa bugün İran'da kurulu olan medreselerimizin öğretim düzen, ders materyalleri, eğitim ve öğretim felsefesi ve idare şeklidir. Zamanın şartları bu medreseleri son derece zayıflatmış olmakla birlikte, geçmişle arasına çok mesafeler girmiş olsa da iftihar vesilesi olan parlak bir geçmişe sahip büyük bir binanın yıkıntıları gibi, çeşitli ilmî incelemelerle onun mazisini keşfetmek ve o zaman vücuda gelen büyük medeniyeti tanımak mümkündür.

Bugün "kadim ilimler havzası" veya "ilmiye havzası" adıyla var olan sistem, beşerî medeniyet ve kültür tarihinde hepsinden bir gömlek daha üstün olan yüksek bir kültürün varisidir ve insanın manevî geçmişinin en yüce, en insanî ve aynı zamanda en zengin ilmî ve didaktik sistemini anlatan öğretim geleneklerine sahiptir.

Kurum

Medrese, esasen büyük ve mükemmel bir ilim merkezidir. İlmî hayatın çeşitli boyutlarının hepsi burada birbiriyle sentezlenmiş, içinde ilim ve dinin, akılla ve imanın komşu, hatta evdeş olduğu bir "eğitim ve öğretim mahallesi" şeklinde ortaya çıkmıştır.

Burada bugünkü ifadeyle üniversite yerleşkesi, üniversite, kütüphane, konferans salonu, mabet ve kulüp iç içe geçmiş ve bunlar özel bir uyum halinde çok boyutlu bir sistem -Müslümanların terimiyle "câmi"- vücuda getirmişlerdir. Ortaya çıkan bu çok boyutlu, renkli ve uyumlu görüntü, İslam mektebinin ayırıcı özelliği olan bir felsefeyi anlatmaktadır. Bunun belirtisi, burada, birbirine daima yabancı, hatta düşman olmuş olan ilim ve din, iman ve mantık, düşünce özgürlüğü ve bağımlılık, duygu ve akıl, eğitim ve öğretim, hayat ve tahsil, matematik ve takva, araştırma ve düşünme ve nihayet Allah'a tapma, ibadet, gerçekçilik ve sorumluluk akrabadır ve birbiriyle samimi bir şekilde yaşamaktadır.

Ev

Her medresenin öğrencileri o medresenin içinde kalmakta olup her birinin bağımsız bir odası vardır. Oda ve medrese, bekâr bir öğrencinin hayatî ihtiyaçlarını (uyku, yiyecek, okuma, kitap, eşya vs.) taahhüt eder.

Medres / Derslik

Odaların arasında "medres" bulunur. Medres, ders salonudur. Kalabalık dersler burada yapılır.

Hoca Hücresi

Hocalar genellikle medresenin dışında yaşarlar. Çünkü medresenin içindeki evler sadece bekâr kimselerin ikametine ayrılmıştır. Ama genellikle hocaların medresede özel hücreleri vardır.

Önemli olan hocanın hücresinin, ne binada, ne giyimde, ne mekânda hiçbir şekilde imtiyaz ve ayrımcılık olmadan, medrese hücrelerinden birisi olmasıdır. Bu durum, bu muhite egemen

olan ve herkesten çok hoca ile talebe arasında tezahür eden acayip bir samimiyet, kardeşlik ve sadelik ruhunun göstergesidir.

Hoca, birçok talebenin katıldığı genel dersini derslikte verir. Fakat bir grup seçme öğrencinin aldığı özel dersleri veya öğrenci sayısının az olduğu dersi, kendine ait özel odasında verir.

Hocalardan bazıları, medresede kalırlar. Kendi talebelerinin arasında onlarla aynı şartlarda yaşar ve genellikle derslerini kaldıkları hücrelerde verirler.

Kütüphane

İslam medeniyeti tarihinde kütüphane öyle bir olgudur ki şimdilerde bile günümüz dünya medeniyeti, onun bir dengini tanımlayamadığı gibi, hakkında bir tasavvuru da yoktur.

Dârü'l-kütüb veya Dârü'l-hikme sadece bir kütüphane olmamış; özel hocaların gözetimi altında bir araştırma, okuma ve içtihat merkezi olduğu gibi kütüphanenin özel hocalarının ve dünyanın en uzak bölgelerinden buraya gelen araştırmacıların ikamet mahalli idi.

İbn Sinâ esasen Buhara kütüphanesinde İbn Sinâ olmuştur.

Medeniyet dünyasının bugünkü kültürünün, İslam medeniyetinde var olduğu şekilde kütüphaneye dair bir tasavvuru yoktur. Ama bugünün zihniyetine yaklaşmak için bu kütüphaneleri "Araştırmacılar evi" diye adlandırmak mümkündür. Şöyle ki: Burası öncelikle bütün ilmî kaynakların ve belgelerin bir araya getirildiği bir merkezdir, (bu kütüphanelerin bazısındaki kitap sayısı yirmi milyondan fazla olup o günlerde baskının bulunmadığı, her kitaptan birkaç nüshadan fazla olmadığı ve her kitabın istinsahının haftalarca, hatta aylarca zaman aldığı göz önüne alınırsa bu sayı gayet şaşırtıcıdır). İkincisi kütüphanede, bütün vaktini kütüphanede inceleme ve araştırmayla geçirmek isteyenlerin kalması için evler vardır. Baskının olmaması ve sonuçta büyük küçük bütün şehirlerde, hatta köylerde böyle merkezlerin oluşturulmasının imkânsızlığı dikkate alınırsa, doğal olarak araştırmacılar ve öğrenciler, muhtelif bölgelerden

bu merkezlere gelmişler. Yabancı bir şehirde ikamet etmek yoksul, hatta orta tabakanın gücünü aşan masraflar gerektirir ve neticede bu merkezlerden sadece müreffeh tabakaya ait kimseler ilmî olarak yararlanabilmiş ve araştırma işiyle meşgul olabilmiş olurlar. Bu ise İslam'ın ruhuna ve onun eğitim sistemine aykırı bir tür ilmî tekelciliktir. Bu yüzden, bu büyük kütüphanelerin kurucuları, kütüphanenin yanı başında kalacak evler ve orada kalanların iaşe masraflarını temin edecek vakıflar inşa ederek, araştırma ve inceleme için bu şehre gelmiş olan her talebeyi ve araştırmacıyı bir misafir gibi kabul etmiş; kütüphanedeki ikameti süresince onun mesken ve maişetini temin etmişlerdir ki böylece araştırma çoğunluğun elinde bulunsun ve toplumun en alt ekonomik sınıfları bile eğitimden ve bilgiden en üst seviyede yararlansın.

Üçüncüsü, kütüphane sadece kitabın ve kitap okuyucusunun mekânı olmamış, aynı zamanda yüksek düzeyde ilim ve eğitim rehberliği işini ve hocanın araştırmasını yönlendirme ihtiyacını da karşılamıştır. Bu yüzden bir kısım hocalar kütüphanenin tam zamanlı sakini olmuş ve bu iş için istihdam edilip maaş almışlardır.

Bugün böyle kütüphaneler yoktur. Her ne kadar onun tarihi hatırasının varlığı, yeni kültürümüz için yararlanılabilecek paha biçilmez bir tecrübe olsa da gözlerimizi Batı'ya dikmek ve başkalarının tecrübelerini aktarmak yerine, asla köhnemeye ve ölüme terk edilemeyecek, modern çağa ve bugünün dünyasına uyumsuz olduğu öne sürülemeyecek bu tür benzersiz tecrübelerden kendi kültür binamızı yenilemede yararlanmak mümkündür.

Kütüphane artık bu şekliyle var olmamakla birlikte, eski medreselerden mezun olanların anlattığına göre bir nesil öncesine kadar, eski medreselere ait kütüphanelerde bu büyük ilmî geleneğin birtakım izleri bulunmuştur. Bugün de kütüphane eski medreselerin ayrılmaz kurumlarından birisidir ve son derece canlı ve çok faal bir şekilde mevcuttur.

İdarî Sistem

Eski kültür sistemimizin en şaşırtıcı tecellilerinden birisi de özgürlüktür. Bu özgürlüğü çok çeşitli yönlerde bulmak mümkündür ve bunlardan birisi idarî sistemdeki özgürlüktür.

Aklî ve amelî apaçık ilkelere aykırı olmadıkça kanun adına hiçbir sınırlama ilim tahsilini kısıtlayamaz.

Her talebe, bir hocanın yanında derse başlar başlamaz, medresede bir oda tutabilir. Bir oda tutar tutmaz da adı medrese talebelerinin listesine yazılır ve medrese talebelerine mahsus bursu almaya başlar.

Medresenin idarî sistemi, bu işi düzenlemekten başka bir şey olmayıp bu basit sorumluluğu "mütevelli" veya onun temsilcisi olan bir kişi yürütür.

Mütevelli veya onun temsilcisi medreseye hâkim olan veya talebeleri kendi iradesinin etkisi altına alan bir şahsiyet değildir. Talebeler ona sıradan bir memur gözüyle bakarlar ve onun varlığı talebelere hiçbir kayıt, hakaret, adap ve protokol dayatmaz.

Talebeler, çoğu zaman, burs alma, hücre belirleme ve medresenin iç işleri gibi konularda da doğrudan doğruya mütevelli ile temas halinde değildirler. Talebeler içinde kendi evleriymiş gibi yaşadıkları medresedeki erdemli, öne çıkmış, şahsiyetine güvenilen ve inanılan birini kendilerine mümessil olarak seçerler. Talebelerin işlerini pratik olarak yürüten ve mütevelli ile temas kuran da odur.

Bundan dolayı medrese, talebenin içinde kendi eviymiş gibi yaşadığı, şahsiyetinin saygın ve bağımsız olarak ortaya çıktığı, yaşamada, derste, davranışta, yiyip içmede, gelip gitmede tamamen serbest olduğu özgür bir ortamdır.

Talebe, sadece bu öğretim sisteminde kendisi medreseye girer, kayıt yaptırır, hücre tutar, burs alır, medrese onun adına dersin türünü, düzeyini ve hocasını dahi belirlemez, öğrenci bu konuların hepsinin seçiminde serbesttir.

Talebe

Sınıfsal Köken

"İslamî ilim havzası" eğitim sisteminde talebe olmak için tek bir şart vardır ve bu şart ona sunulan bütün imkânları da kendi içinde barındırır: İlim talibi olmak, hepsi bu.

Talebenin tahsil yapmak, medreseye kayıt olmak ve tahsilini en yüksek seviyelere kadar sürdürmek için hiçbir şekilde maddî imkânlara, sosyal şartlara ve kayıtlara ihtiyacı yoktur. Bu durum, toplumun mahrum tabakasının eğitimden -hatta yüksek eğitimden- yararlanmasını sağlar. Çünkü ilim tahsili, eski feodal sistemde toplumun en yoksun ve en tutsak sınıfının çocuğunun tek kaçış kapısıdır ve o, sadece bu yolla oradan kurtuluş imkânı bulup sınıf değiştirerek, kendi ilmî açılımı ölçüsünde toplumda haysiyet ve seçkin bir güç kazanır.

Bu nedenledir ki eski ilim öğrencilerinin ekseriyeti -hatta ilim tahsili merkezinin sadece bu havzalara ait olduğu geçmişte de- yoksul, çoğunluğu köylülerin ve küçük kasabaların halk sınıfları arasından çıkmış ve çıkmaktadır.

Bunun için kişinin kendisini içinde "medrese" bulunan bir şehre ulaştırması kâfidir.

Geçmişte bazı büyük köylerde de ilmiye medreseleri var olmuştur; tıpkı şu anda Mezinan'da büyük bir eski medresenin var olduğu gibi. Bir gurup talebe şu anda orada tahsille meşguldür. Eski kültürün özelliklerinden birisi ilmin halk seviyesinde yayılmış olmasıdır. Nitekim köylerde ve küçük şehirlerde hayat süren pek çok mümtaz âlimler var olmuştur: Sebzevar'da oturan son asrın en büyük filozofu Hacı Molla Hadi-yi Sebzevarî (Esrar), yine çağımızda Simnan'da yaşayan Allame Simnanî ve Şuşter'de bulunan Kamusu'r-Rical yazarı Allame Muhammed Taki-yi Şuşterî gibi. Her başkentin beyinleri satın alması, kasabaları fikrî ve insanî yönden sömürmesi, köylerin ve şehirlerin ürettiği her dâhiyi Tahran'ın tüketmesi ve ara sıra "başkalaştırması" geleneği, Batı modernizminin arızalarından olan bir son dönem geleneğidir.

Dolayısıyla, ilim talep eden bir gencin, sadece kendisini medreseye ulaştıracak kadar imkânlara sahip olmasının yeterli olduğunu söylememiz daha doğrudur. Sonrasında medrese, istediği her vakte ve aşamaya kadar onun hayatını ve eğitimini bizzat garanti eder.

Hoca Seçimi

Talebenin medreseye girmesi ve ḥavzada tahsile başlaması için okuryazar olması yeterlidir, bu okuryazarlık mektebin kendisi için sağlamış olduğu okuryazarlıktır. Orada tahsile başlayacağı şehre girdikten sonra, genellikle medresede daha üst seviyede bulunan eski öğrencilerle, bilgili tanıdıklarla ya da bir veya birkaç başlangıç dersine girmekle hocayı, neticede de kitabını ve dersini kendisi seçer. Bir muallimi, hatta herhangi bir dersi ona dayatacak hiçbir makam yoktur.

Hücrenin Belirlenmesi

Hoca seçimi ve ders tayininden sonra, o artık kendiliğinden hocanın resmî talebesi ve sınıfın üyesidir ve neticede üstadın ve öğrenci temsilcisinin önerisiyle, mütevelli onun için bir hücre belirler.

Medrese Bursu

"Hücre" tutmak, medresenin tahsil bursundan yararlanmak demektir. Buna göre medresenin mütevellisi onun için bir hücre belirlediğinde, onun adını medresenin öğrenci isim listesine kaydeder ve bu tarihten sonra kendisi için resmî burs tayin edilir.

Söylenebilecek şey şudur ki medresenin özel bursunun tahsil seviyesi ve talebelik geçmişi ile ilgisi yoktur, bu burs, sanki medrese hayat bursu, hoca da tahsil bursu veriyormuş gibi belirlenmiştir. Bu nedenle hocanın bursu tahsil derecesine göredir, ancak medrese bursu bütün öğrenciler için eşittir, çünkü burada hedef, talebenin maddî geçimini temin etmektir.

Bu bursun tutarı, medresenin bağış gelirleri miktarına göre farklılık gösterir; bununla birlikte mütevelliye ait olan rakamın

onda biri kesildikten sonra bu gelir medrese talebeleri arasında bölüştürülür.

Tahsil Bursu

Artık talebenin odası vardır, yiyeceği de temin edilmiştir, "daha üst sınıftaki" talebelerden birinin yanında hazırlık dersleri okumaktadır. Ancak bu devre çok çabuk geçer ve talebe üst sınıflara doğru yol alır.

Bir sınıftan daha üst bir sınıfa yükseliş, yine onun kendi belirlemesine ve özgür kararına bağlıdır. İşin içinde hiçbir resmî veya gayri resmî imtihan veya belge yoktur. Ancak orada baremlerin, isimsiz ve üzeri mühürlenmiş evrakların, resmî gözetmenlerin, resmî müfettişlerin, ayrıntılı kararların, tehditlerin, tembihlerin ve cezaların öğrencileri tamamen kontrol ettikleri öğrenim sisteminden daha az kopya vardır!

Talebeye daha üst sınıflarda, tahsil derecesine göre, medrese bursuna ilave olarak verilen bir burs daha vardır. Bu bursu merci veya merciler temsilcileri vasıtasıyla veya müderrisler eliyle talebeye öderler.

Bazen bir talebe birkaç derse aynı zamanda girerek birkaç yerden burs alır ve bu meşru ve adetlere uygun bir iştir.

Gelirler

Talebe, tahsilde ilerlediği ölçüde, dış okumalar, ders dışı tahsiller, hitabet hocalarının sunumlarına ve vaaz meclislerine katılmak, hocalarla ve muhtelif alanlardaki büyük kimselerle sürekli sohbet etmek ve ortama hâkim olan dinî ve ilmî atmosfere dalmakla İslamî kültüre sahip olur, ilmî şahsiyetini oluşturur, topluma girmek, halkın fikrî ve ahlakî sorumluluğunu üstlenmek üzere kendisini hazırlar.

Muharrem, Safer ve Ramazan ayları, derslerin tatili olmasıyla beraber kendi şehrine geri dönebileceği veya değişik noktaları keşfedebileceği, minbere çıkarak hitabet sanatını geliştirebileceği, kendi ilmini gösterebileceği, ayrıca gelecekteki manevî mesuliyetini halkın arasında deneyebileceği ve ekonomik gelir elde edebileceği en iyi fırsatlardır.

Öğrenim Aşamaları ve Bölümleri

Öğrenim, aşama bakımından "satıh" ve "hariç" şeklinde, bölüm bakımındansa "makul" ve "menkul" şeklinde ayrılır. Bu sınıflandırma, eski eğitim ve öğretimin temelini oluşturan felsefe ve kültüre dayanmakta olup "toplumun fikrî ve ahlâkî olarak yönlendirilmesi" felsefesinden, dolayısıyla "yükümlü ve sorumlu ilim"den ibarettir. Din kaynağından gelen "naklî metinler" ile zihnin ulaştığı "aklî esaslar" bütünü olan "İslam kültürü". Başka bir ifadeyle birincisi "vahiy", ikincisi "akıl" ürünüdür; kaynakla temas ve bağlantısının ispatı için biri, hakikatinin anlaşılması için de diğeri araştırılmalıdır.

Makul ve menkul boyutlarıyla İslam ilimleri telakkisi, dini, her ikisi de kulluk ve tahakküm ile ilgili olup insanın sorgusuz sualsiz teslimiyetini gerektiren ve dinin zihnî ve amelî esasları konusunda delil aramayı, mantıkî tahlili ve aklî araştırmayı gereksiz sayan "itikatlar" (dogmes) ve "hükümler" (rites) bütünü olarak gören rayiç -hatta şimdiki zamanda İslam'a inananlar arasında da rayiç- dinî ruhun aksine, bu ileri ve derin görüşten kaynaklanmaktadır. İslam ilimleri -ve aslında "İslam'ı tanımak"- resmen aklî ve naklî olmak üzere iki bölümde değerlendirilir. İslam kültür ve ilimleri tarihinde çok düşündürücü olan şey, tekâmül seyrinin gelişim yönünde ve hatta aklî ilimlerin naklî ilimlere üstünlüğüne doğru ilerlemesidir. İslam ilimlerinin "hadis", "siyer", "magâzî" ve kıraat" yazımına -ki hepsi de naklî ilimlerdir- münhasır olduğu ilk iki asırdan sonra gitgide kelam ilmi, felsefe, tasavvuf ve diğer dallarıyla birlikte başlayarak hızla genişler ve üçüncü asrın başlarında ve dördüncü asır boyunca şaşırtıcı bir parlaklık kazanır. Beşinci asırdan itibarense medreselere, mekteplere ve ilim, itikat ve hatta fırka hareketlerine hâkim ruh olan son derece çalkantılı ve hareketli ilim ruhunu, akılcı hareket teşkil etmektedir. Öyle ki İslamî dönemde Tahran'da en büyük ilmî-dinî simalar aklî ilimlerin seçkin simalarıdır.

Öğrenim derecesi bakımından, "satıh" ve "hariç" şeklindeki tak-

sim de İslam kültüründe öğretim sistemini kuranların mantıklı ve bilinçli bir bakış açısına sahip olduklarının ifadesidir. İlim öğreniminin satıh ve hariç şeklinde sınıflandırılması, bunların aslında ilim ve netice olarak "öğretim ve öğrenim" hakkında çok derin, dâhice ve yeni bir telakkiye sahip olduklarını ve bunu aynı zamanda "mevcut ilmî bilgiler", yani şimdiye dek ulaşılan tedvin edilmiş ilimler olarak ve ayrıca buna ek ve devam anlamında mevcut ilimlerin eleştirisi ve rayiç ilmî nazariyelerin ve eski âlimlerin mirasının değerlendirilip doğruluk yanlışlık ölçüsünün belirlenmesi ve yeni gerçeklerin "keşf"i ve eskilerin ilmî birikimlerine yenilerinin eklenmesi ve ilmin âfeti ve ilim ruhunun taşlaşma etkeni ve düşünce ve aklın ölüm nedeni olan taassup, taklit ve tekrar bağından kurtulmak için "serbest araştırma", "bağımsız aklın ictihadı" olarak algıladıklarını göstermektedir.

Ortak Dil

Her şeyden önce İslam'da bir iman ve aynı zamanda bir "ümmet" olarak söz konusu olan, İslam'ın evrenselliğidir.

Bu "evrensellik", bugün bu kavramdan anladığımız anlamda değildir. Evrensellik, bugün millîlik (nationalisme), ırkçılık (racisme), vatancılık (patriotisme, originalisme) vs. gibi özel anlamlar karşısında uluslararası olmak (internationalisme), dünyagörüşü (cosmopolitisme) veya küresellik (universalisme) veya insanilik (humanisme) anlamlarına gelmektedir.

Fakat İslam'da soy, toprak, kan, tarih birliği, büyük atada birleşme, siyasi sistem, iktisadî sınıf, coğrafî bölge, millet, kavim, taife, halk, nation ve toplum (société) gibilerini oluşturan topluluk yerine "ümmet" gündeme getirilmiştir. Bu kelime, azimet, niyet ve kasıt anlamına gelen "üm"den gelir. Ümmet, belirgin yol ve doğru hareket yolu demektir. Dolayısıyla İslam'da "İslam toplumu" veya insanlardan oluşan ve İslam temeli üzerine kurulmuş topluluğu isimlendirmek için kullanılan "ümmet", "inancı bir, hedefi bir ve hareketi bir bireylerin Allah'a giden

doğru ve belirgin yolda birlikte hareket etmek ve yürümek için ortak olmalarını" kurduğu toplumun temel ölçütü olarak belirlemiştir.

Dolayısıyla İslam'ın toplumsal hedefi, "ümmet" kurmaktır. Bence Şia'nın esas aldığı "imamet" ıstılahı, bu kökten türemiştir. Misyonu ise ümmetin varoluş anlam ve felsefesine bakıldığında belli olur. Yani imamet, ümmete bu yolda o nihai maksada ulaşmak için yol gösterip kılavuzluk eden rejimdir. Öte taraftan, Kur'an'da İslam Peygamberi için olumlu bir sıfat olarak dayanak kılınan "ümmî "sıfatı da "ümmet"e mensup ve ümmet, imamet ve imamla aynı köktendir.

Ümmetin rolü ve misyonu bakımından Kur'an, çeşitli durumlarda bunu açıkça izah etmektedir:

İçinizden hayra çağıran bir ümmet bulunsun:

Marufu emreden, münkerden men eden ve Allah'a inanan... (3/Âl-i İmran Suresi 104 ve 110)

Burada ümmet çirkinliklerle, kötülüklerle mücadele etme ve güzelliklere ve iyiliklere çağırma misyonunu üstlenen cüzî bir kesim anlamındadır. Son ayette, çok düşündürücü olan şey, bu kesimin toplumsal sorumluluğunun (emir ve nehyin) Allah'a imanın önüne geçirilmiş olmasıdır!

Aşağıdaki ayette ümmetin görevinin başka bir yönü ifade edilmektedir:

"Doğu da batı da Allah'ındır. (...) İnsanlara birer şahit ve örnek olasınız ve Peygamber de size şahit ve örnek olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık." (2/Bakara Suresi 142-143)

Burada ümmet, beşerî bir evrensel misyona sahiptir. Kendini Peygamber örneğine uyarlayıp geliştirmelidir ki böylece ümmet, bütün insanlık için model ve örnek olsun ve dünya insanları kendilerini ümmet imajına uyarlayıp geliştirebilsin.

Dolayısıyla hedef, bir yandan yeryüzünde ve hayatla zamanın içinde hayra çağıran ve çirkinlik ve kötülüklerle savaşan, bir

yandan da bütün dünya insanları için nasıl bir insan olunması ve nasıl bir toplum oluşturulması gerektiğini gösterecek üst bir örnek ve somut bir model oluşturan bir "ümmet" oluşturmaktır.

Kuşkusuz, böyle derin, ağır, evrensel ve önemli bir misyona sahip böyle bir ümmet, çeşitli siyasî, iktisadî, sınıfsal, ahlâkî, kültürel, toplumsal ve insanî boyutlara sahiptir. Fakat burada kaçınılmaz olarak değinmemiz gereken şey, ümmetin parti veya ideolojiye dayalı bir toplum oluşu ve evrensel bir görev taşıyışıdır. İdeoloji: İslam. Evrensel ve insanî görev: Marufu emredip münkeri engellemek.

Dolayısıyla kaçınılmaz olarak böyle bir toplumun bireyleri müşterek bir iman, inanç ve misyonla müşterek bir kültüre ve sonuç olarak müşterek bir dile de sahip bulunmalıdır.

İslam ümmeti için bu dilin "Arapça" olması tabiidir.

Burada kültür ve toplumlardaki yakın kavmiyet ve dil bağlantısı çağrışım yapar; fakat İslam, bu bağlantıyı en azından Arapça için reddeder. Çünkü Kur'an'ın Arap dilini övüp "lisanun mubîn" diye nitelerken, Arapları şiddetle kınar ve "eşeddu kufren" diye vasıflandırır!

Dolayısıyla Arap dilinin seçilmesinde Arap kavmiyet ve soyunun en küçük payı olmayıp seçim ölçütü, İslam'ın iki asıl kaynağı olan Kur'an ve sünnetin ve de İslam hareketinin, İslam tarihinin ve ilk İslam kültürünün bu zamanda bu dille ifade edilmiş olmasıdır.

Arap dilinin Arap ırk ve milliyetinden bağımsızlığı İslam tarih, medeniyet ve kültüründe açıkça hissedilebilir. Çünkü yazılarımızda belirttiğimiz gibi, aslında Arap dilini dilbilgisi, kelime, türeme ve fonetik bakımından tedvin edenler İranlılar olmuşlardır. Hatta Arap dilini dünya çapında bir ilim, fen ve edebiyat dili haline getiren ve bu dilde edebî, felsefî, ilmî ve fennî yazarlığı güçlendirip zenginleştirenler de İranlılardır. Profesör Schandel'in deyişiyle: "Arap dili ve edebiyatını Araplara öğretenler İranlılardır!"

Bu itibarla ve İslam'da ve İslam ümmetinde söz konusu olan böyle bir misyona bakarak İslam eğitim-öğretimi de resmî dilini millî dil karşısında değil, ancak ilim dili, fikir dili ve ortak evrensel dil olarak seçmiştir. Sonuçta talebe, ilimlerin hangi bölümünü -dine ilişkin olan veya olmayan ilimleri (ki İslam'da böyle bir sınır yoktur)- takip ederse etsin bu dili öğrenmelidir.

Arap dili, onun için iman ve ideoloji dilidir; hem çeşitli alanlarda çeşitli milletlerden bütün yazarların eser yazdıkları bir ilim dili, hem kendisini İslam'ın evrensel tarih, kültür ve medeniyetine bağlayan bir bağ ve hem de küresel düzeyde fikir ve kültür alışverişi yapabileceği ve zihinsel ve sözlü iletişim kurabileceği bir evrensel dil.

Bu yüzden eski öğretim sisteminde tahsil aklî ve naklî şeklinde tür bakımından sınıflandırılmadan önce satıh ve hariç şeklinde derece bakımından sınıflandırılır ve esas ve suret olarak ilim tahsiline "mukaddemât" ile başlanır, sonra da "edebiyyât" gelir. Bu aşamada talebe, ilim dilini tam olarak öğrenmekle kalmaz, edebiyat, meâni, beyan, bedî ve aruz ile bu dilin bütün lafzî ve manevî kurallarına, dilbilimsel yönleri ve edebî esaslarına da tam olarak aşina olur.

Mukaddimât

Kasıt, sarf ve nahvin temel kurallarıdır.

Eski medreselerimizde genellikle, başlangıç düzeyine ilişkin birkaç risale mevcut olup bunlar bir kitapta toplanmış ve "Cevâmiu'l-Mukaddimât" adını almıştır. Genç talebe -mektepten medreseye gelen talebe- esas olarak şu risaleleri öğrenmek durumundadır:

Şerh-i Emsile
Sarf-i Mîr (sarf)
Avâmil (nahiv)
Hidâye (nahiv)
Enmûzec (nahiv)

Samediyye
Tasrîf

Çok ilginç bir husus şu ki "Mukaddimât okuyan" talebe -ilkokul öğrencisi sayılan bu talebe- temel dilbilgisini öğrenirken aynı zamanda bu Cevâmiu'l-Mukaddimât'a konulmuş olan başka bir risaleyi daha genellikle okur. Bu, talebenin ders bakımından -özel bir mesele olan dilden başka- okumaya başladığı ilk metindir. Bu, "El-Kubrâ" adını taşıyan bir mantık risalesidir!

Bu başlangıç, İslam'ın kendine özgü ilmî bakışının ve bunu takiple İslamî eğitim-öğretimin göstergesidir. Dinî ilimler öğrencisinin, dinî medreseye ilk adım attığında ilk açtığı kitap, İslam ilimlerinde başladığı ilk ders "mantık"tır!

Yani dinlerin ruhaniyetine ve dinî toplumlara hâkim olan dinî ruhun hep kaçtığı ve maddeci aydınların ve dindar mutaassıpların, mantıkla din birbirine uymaz diyerek, dine uymadığında ittifak ettikleri şey.

O halde temel sarf ve nahivden ibaret olan "Mukaddimât"ın geçilmesinden sonra genel mantık esaslarıyla birlikte yüksek ve karmaşık dil metinleri başlar. Bu iki aşama arasında nahiv alanında talebeyi yüksek dil ve edebiyat aşamasına geçişe hazırlayan "Şerhu'l-Kutur" adında bir kitap vardır.

Yüksek aşamada, Mukaddimattan sonra okutulan metinler genellikle şunlardır:

Suyûtî: Nahiv alanında olup son bölümlerinde sarf ve dilbilim konuları yer alır.

Câmî: İstidlalî nahiv.

Şerh-i Nizâm-i Sarf ve hatla ilgili konular

Mugni'l-Lebîb

Arap Edebiyatı

Buraya kadar talebe, Arap sarf ve nahvini iyice öğrenmiş olup

dilin ilmî kurallarını çok yüksek düzeyde bilmektedir. Şimdi, dilbilgisi aşamasını geçip "edebiyat" aşamasına adım atmanın vakti gelmiştir. Burada, özellikle Arap diline ilişkin olarak dilin ilmî ve dilbilgisel yönü sona ermiş, sanatsal yönü gündeme gelmiştir.

Her dilin ifade gücü ve imkânları ve "dilin ruhu" denilen ve dilin anlaşılması için zorunlu olan şey, dilin bu sanatsal yönünde bulunmaktadır. Arap dilini sadece bir konuşma dili olarak değil, ilim ve kültür dili olarak da öğrenen talebe bunu ve özellikle de bu "fikir ve kültür"ün temel taşı ve aslında edebî mucize olan Kur'an'ı ister istemez bilmelidir.

Bu hedefe ulaşmak için Taftazânî'nin meânî, beyan ve bedî diye üç bölümden oluşan "Mutavvel" adlı kitabı okutulur.

Medreselerin resmî programları, kendi yetersizliklerine de vâkıf olup yüksek ve ilmî sarf ve nahvi bilmenin ve Mutavvel okumanın talebeyi Arap edebiyatını ilmî olarak öğrenme ve bu edebiyata dair zevkini geliştirme konusunda ihtiyaçsız kılmayacağını iyi bilmektedir. Beri yandan resmî ders programlarına ek madde veya metinlerin sıkıştırılması tahsil zamanını uzatmakta veya asıl işi aklî ve naklî aşamaya geçmek ve ilmî tahsil görmek olan talebeyi başlangıçta ve yan konularda fazla oyalamaktadır. Çünkü edebiyat da genellikle ilmî bölümlere niyetli olan talebe için bir vesiledir ve tıpkı dil, yani sarf, nahiv ve dilbilim vs. gibi ikincil ve talidir.

Fakat aynı zamanda talebe edebî bakımdan daha zengin ve daha güçlü olmalıdır. Bu yüzden burada talebe resmî programı takip eder ve hızla kendi tahsil alanına ulaşır, fakat boş vakitlerinde veya tatil günlerinde, özellikle büyük Muharrem, Ramazan ve yaz tatillerinde fırsatı ganimet sayarak "olağanüstü dersler" veya "program üstü dersler" adı altında edebî metinleri edebiyat müderrisleri yanında öğrenir.

Genellikle bu metinler, Cahiliye şiirinin (Taha Hüseyin'in deyişiyle Cahiliye'ye ait şiirin) yedi meşhur ve seçilmiş kasidesinden

oluşan "Muallakâtu Seb'a"dan ibarettir. Hem Arap dilinin şiirsel eserlerinin en üstün örneği olması bakımından, hem de Kur'an'ın çağdaşı olması ve o asrın dilini, kelime ve kavramlarını, tabir, kinaye ve deyimlerini bilmek Kur'an'ın dilini bilmeye büyük yardım edeceğinden bu metinleri okumak gereklidir. Bu metinler özellikle kuru ilmî dersler okuyan talebeye, İslam metinlerini anlamada yardım edecek olan zevk, his güzelliği, dilbilimsel haz ve edebî bilinç verecektir.

Naklî

Şimdi talebe kendi ihtisas bölümüne başlamış ve hakikaten talebe olmuş ve asıl işine adım atmıştır.

Genellikle de naklî olandan başlarlar. Çünkü burada İslam'ın kendisi kanunlar, hükümler, amelî vazifeler ve genel olarak dinin dilinden nakledilen şeyle muttali olmak söz konusudur.

Belki bugün "aklî" olanın "naklî" olandan önce geleceği sanılabilir. Çünkü önce fikrî esasları, itikadî temeller ve İslam'ın ilmî ilkeleri ortaya konulmalı, sonra da amel ve ibadete ilişkin hükümler, ibadetler, hukukî ve cezaî kanunlar vs. bunun üzerine bina edilmelidir. Fakat bu öğretim sistemi başka bir fikir ve kültür ortamında planlanmıştır. O ortamda iman ve İslam, kesin ve kuşku kabul etmez bir hakikat olarak söz konusuydu, yabancı dinlerin veya çeşitli itikadî fırkaların âlimleriyle yapılan toplantılar dışında dinî akideler "mesele" olarak gündeme getirilmez, bu tartışmalar toplumun geneli önünde yapılmaz, sadece bazı özel toplantılara ve olaylara ve temaslara hasredilirdi. Umumun ihtiyacı olansa, alışveriş, nikah, boşanma, miras, cihat, savunma, bireylerin karşılıklı hakları, humus, zekat, vakıf, barış, ganimet, mülkiyet, hibe, taharet, necaset, hadlerin uygulanması, ibadetler vb. gibi hayatla, iktisatla, toplumsal ilişkilerle ve amelî hükümlerle ilgili meseleler ve somut ve gündelik güçlüklerdi.

İslam meselesi değil, Müslüman olma meselesi söz konusuydu!

Bu yüzden naklî ilimler öncelikliydi.

Fiilî İslamî öğretim sisteminde, öğrenim dereceleri belirli metinlere göre aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Usûl alanında:

Meâlim

Kavânîn

Fusûl

Resâil

Kifâye

Gördüğümüz gibi, bu metinler hep usûl hakkındadır ve naklî olanın da iki aşamaya ayrıldığını göstermektedir: Birinci aşama, aklî ve istidlâlî yanı bulunan, zihne mantık, ilim ve tahlil gücü veren ve hukuk felsefesine aşina kılan fıkıh usûlüdür. Sonra fıkıh metinleri başlar.

Fıkıh hakkında

Allâme'nin Tabsıra'sı
Şerâyi'
Şerh-i Lem'a
Mekâsib
Cevâhir

Aklî

Molla Abdullah'ın Hâşiye'si (mantık, Kubrâ'dan sonra)
Şemsiyye (mantık)
Leâlî, Hacı Molla Hâdî Sebzevârî
Manzûme, Hacı Molla Hâdî Sebzevârî
İşârât, İbn Sînâ
Esfâr, Molla Sadrâ

Cevaz

Buraya kadar "satıh" aşamasıydı. Şu anlamda ki öğrenim -programlardan da anlaşıldığı gibi- metne bağlı olup "metin"den kasıt, ilimlerin "sabit ve tayin edilmiş" kitaplara münhasır kılınması değil -her ne kadar uygulamada çoğu durumlarda böyle olmuşsa da bu bir taraftan uygulamalı yönü yüzünden böyle olmuştur, bir taraftan da İslam kültürünün son asırlarda maruz kaldığı duraklama ve gerilemenin sebebi olmuştur- bilakis aklen metne dayalı öğrenim, geçmişten şimdiye dek birikip ilmî bilgiler, esaslar, kaideler ve nazariyeler mecmuası şeklinde her alanda tedvin edilmiş, resmî olarak tanınmış ve çoğunluğun kabulüne konu olmuş veya çoğunluğu kabule şayan olmuş ve her halükârda ilim dünyasınca "zamanın ilimleri" olarak algılanmış ilimlerin tahsilidir. Nitekim günümüzde mesela; fizikte atom, elektron, proton, radyum, kuantum, maddenin enerjiye dönüşüm kanunları, ana unsurlar, bazı unsurların birbirine dönüşümü tartışmaları, ses, dalga, ışık, ışığın kırılma kanunları, çekim, izafiyet, olasılıklar hesabı, olayların birbirine bağlı oluşu, kesinliksizlik gibi konular, fizik ilminin metinlerini oluşturur. Çünkü bunlar genelde uygulama yönü bulunan konulardır. Fizik ilmi, günümüzde bu konuları içkindir ve ister istemez, her fizik bölümü öğrencisi bu metinleri öğrenmelidir, ister materyalist olsun ister idealist, ister dindar olsun ister din karşıtı, ister sol olsun ister sağ.

Buraya kadar öğrenimi metne bağlı bulunan öğrenci, İslam kültürüne özgü söyleyişle satıh okumuş ve sathı bitirmiştir. Bu, öğrencinin kendi bölümüyle ilgili bilinmesi gereken ilmî konuları öğrendiği anlamına gelir.

Burada genellikle hoca iyi okumuş ve "satıh" devresini tam ve mükemmel olarak görmüş olan ve ahlak, itikat ve fikrî yeterlik bakımından da liyakatini ispatlamış bulunan öğrenciye "icazet" veya "cevaz" verir.

Cevaz veya icazet -bir tür resmî öğrenim diploması- hocanın

kendi "tilmiz"i (diciple) adına çıkardığı bir şahadetnamedir. Hoca, bu şahadetnamede genellikle resmiyet kazanmış özel tabir ve terimlerle onun ilmî ve ahlâkî yeterlik derecesine şahitlik ederek onun salahiyetine olan güvenini ifade eder ve ona kendisinden ağzından ve kendisinin rivayette dayandığı senetlere dayanarak hadis nakletmesine icazet verir.

Böyle bir kaydın mantıksal nedeni ve ilmî zorunluluğu şudur ki ilmî çıkarımın temel kaynakları dörttür:

Kitap (Kur'an), 2- Sünnet, 3- İcmâ, 4- Akıl

Açıktır ki "akıl" ve "icmâ" (bir konuda âlimlerin görüş birliğinde olmaları), bir hakikate ve dinî bir konuya ulaşmak için bir araç ve kılavuzdur. Dinin esasını teşkil edense Kur'an ve sünnettir.[357]

Kur'an, belli ve sabit bir metindir. Sünnet ise çok çeşitli siyasî, kültürel, itikadî ve tarihî nedenlerle, uydurmalar, zanlar ve katışık unsurlar yığınına rivayet, metin, fırkalar, fıkhî ve dinî ekoller, siyasî, fikrî ve kültürel etkenler, değişken ve farklı tarihî dönemlere göre- boğulmuş hakikatler toplamı olup o yığına girip sağlam çıkmak ve hakikatleri bu dalgalı, karanlık ve uçsuz bucaksız denizden avlamak dalgıçlık, yüzücülük ve aşinalık ister.

Burada bence İslam kültüründe araştırmanın en teknik, en bilimsel ve en metodik yönü kendini göstermektedir. Günümüzde insanî ilimlerde, özellikle de tarih araştırmalarında

[357] Sünnet, Peygamberin hadis (söz) ve amelinden ibarettir. Peygamberin kurduğu kurumun eylemi ile imzalayıp resmen onayladığı eylemler veya kendi çevresinde meydana gelip de engel olmadığı, yani pratikte teyit ettiği eylemler. Fakat ben sünnete ilişkin üçüncü bir unsur -Peygamberin söz ve fiili dışında- çıkarıyorum. Bu unsur, Peygamber ortaya koymamış olsa da diğer iki unsurdan daha hassas, daha kalıcı ve daha genel olan Peygamberin peygamberliğini yerine getirirken, sistemleri ve toplumsal kurumları değiştirirken -fikrî değişimi gerçekleştirirken-, toplum geleneklerini ve halkın rehberliğini değiştirirken ve cepheleşmeler, yaklaşım tarzları ve çatışmalar karşısında başvurduğu çalışma metodu, başlangıç yöntemi, davranış grafiği ve bir işteki taktiğidir.

ilim metodolojisinin hâlâ erişemediği yetkinlik ve incelikte bir yön.

Sünneti ve özellikle sünnetin sözel yönünü, yani hadisi İslam kültüründe çok önemli kılan, dışarıdan bakıldığında görünenin aksine, Müslümanların Peygamberin şahsiyetine gösterdikleri taassuptan -şahsiyete aşırı bağlılık olarak- kaynaklanmamaktadır. İslam peygamberinin özelliklerinden birinin, takipçilerinin duygu dünyalarının derinliklerinde onun şahsiyetinin derin bir nüfuza sahip bulunuşu ve kendisine özel bir sevgi beslenilmesi olduğu doğrudur. Fakat Müslümanların onun sünnetine ilmî olarak dayanmaları ve "hadis ilmi"ne verdikleri önem, kahramana tapıcılık güdüsünden veya ona duyulan aşk ve ilgiden kaynaklanan ve onun söz, davranış ve hallerini dile getirmeye yol açan duygusal bir olgu değil, bilakis "Kitap"ın -Kur'an'ın- yanı başında onun sünnetinin itikat bakımından tanınmasıdır. Sünnet, Peygamberin miras bıraktığı ve bu ikisine tutunmayı yolu kaybetmekten ve sapmaktan kurtuluş için gelecektekilerin vazifesi saydığı iki mirastan biridir.

Aynı zamanda sünnete bu dayanış sadece dinî bir görev değil, aynı zamanda bir "ilmî zaruret"tir. Çünkü ilk dönem İslam'ını -tarih boyunca kültür ve dinlerle iç içe olmaları sonucu İslam'a giren ve onun ilk çehresini tanımayı zorlaştıran sayısız sapmalar, eklemeler ve değişiklikler yığını arasında- tam anlamıyla bulmaya ve İslam'ın .asıl gövdesini kalabalık taş yığını içinde dağılmış zerre ve parçalarını arayarak yeniden bir araya getirip ve teşhis etmeye çabalayan İslambilimci bir müsteşrik de ister istemez araştırma yolu ile ilme dayalı ve güvenilir tarihî ve fikrî araştırma yöntemi bakımından İslam'ın iki aslî senedine dayanmak durumundadır ki bunların biri Kur'an'dır, diğeri sünnet. Bir ideolojinin ve hatta bir sanat, edebiyat veya felsefe eserinin anlaşılması için gerçekleştirilen metodolojik ve ilmî eleştiri ve tahlilde, ideologun veya eser sahibinin ilmî biyografisiyle eserlerinin ve hatta hayatının özelliklerinin bilinmesi ilmî olarak zorunludur ve araştırmacıya onun ekol veya eserinin derinliğine yol bulmada yardım eder.

İslam'ın tanınmasında sünnetin -özellikle de hadisin- önemini artıran başka bir mesele de şudur ki Kur'an sabit, tedvin edilmiş ve herkesin ittifak ettiği bir metin olup sünnetin aksine, metnin ve rivayet silsilesinin sağlıklı olup olmadığı konusunda araştırma yapmak önem taşımamakla (kıraat konusundaki ihtilaflar veya bazı ayetlerin metindeki yerlerine ilişkin pek de önemli olmayan görüş farklılıkları dışında) birlikte, çok önemli olan ve temel ihtilafların ve son derece ilmî, dinî ve sonuçta da siyasi ve toplumsal çekişmelerin kaynağı olan, mühim Kur'an meselesidir.

Kur'an dili, icaz, fesahat, belagat ve ifade güzelliğinin ve aynı zamanda sade anlatımın üstün örneği olmakla birlikte Müslümanların Kur'an'a gösterdikleri olağanüstü hassasiyet ve ona verdikleri şaşırtıcı önem nedeniyle ve Kur'an'ı Allah'ın yaratılmışlarla doğrudan konuşması olarak görmelerinden dolayı sonuçta ona ilmî veya ahlâkî veya edebî veya felsefî bir metin gözüyle basit bir bakışla bakabilecek ve üzerinde yüzeysel düşünebilecekken, daha başlangıçtan itibaren tabir ve yorumlamada Ashap arasında, sonra Tâbiin, daha sonra da Tâbiinin tâbiini arasında birtakım ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar, Peygamber çağından uzaklaşıldıkça daha da artmıştır ve meşrepler ve görüşler arasındaki ihtilaflar kendiliğinden böyle bir ihtilafı zorunlu kılmıştır. Bu da doğaldı; özellikle yaratılış, dünya, insan, hayat, varoluş felsefesi, gayp ve kader konuları, varlığın gayesi, Allah ile insan ilişkisi, ölüm, kıyamet, cennet ve cehennem gibi derin ve zor tümel ve felsefî hakikatlerden söz edildiği durumlarda...

İslam, ilk dönemdeki dar ve sade ortamından çıkar ve yeryüzünün dört bir yanına yayılır. Diğer kavimlerin çeşitli kültürler, diller, dinler, görüş ve düşünce düzeyleri ve medeniyetlerle birlikte girişiyle, Kur'an'ın anlaşılmasındaki ihtilaf da daha yaygın hale gelir. Fırkaların ortaya çıkıp çoğalışı, mezhep çekişmelerinin şiddetlenişi, Yunan felsefesinin, Doğu tasavvufunun ve İran kültürünün girişi ve diğer büyük dinlerle doğrudan karşılaşma,

ihtilafların kapsamını artırır. Bu ihtilafları gayri tabii ve sapkınlık derecesinde şiddetlendirense siyaset unsuru ve kabile ve fırka duygularını tatmin etmek ve iktidarı meşru göstermek için Kur'an'ın kötüye kullanılması ve Kur'an'ın sınıf ve hizip şiar ve ideallerinin gerçekleştirilmesine ve siyasi mücadelelere istihdam edilmesidir.

Bu yüzden görünenin aksine, İslam'ı tanımanın ilk esası -yani Kur'an- da ittifak konusu ve açık bir sabit bir temel olarak algılanamaz. Çünkü Kur'an'ın, daha İslam'ın başlangıcından itibaren Ali'nin hükümetinin dayandığı kitapla Muaviye'nin kara mızraklarının ucunda hile bayrağı olan kitaba kadar varan bir farkı vardı. Ondan önce de Peygamberin kadim ve yakın sahabesi, Kur'an'ı cem edici olarak tanınan ve Ebuzer'i sürgüne gönderici hale gelen Osman, Peygamber'in teyidiyle Kur'an müfessiriydi. İhtilafları anlaşıldığı kadarıyla sade "Kenz" ayetinden, ne müteşabihler kategorisinde yer alan ve ne de gayb, var oluş muamması, hayat, ruh, kaza ve kaderden söz eden, bilakis altın ve gümüşten söz eden bir ayetten yapılan iki farklı çıkarsama ile ilgiliydi!

Dolayısıyla uygulamada Kur'an'ın yerine Kur'an tefsiri geçmektedir. Burada ister istemez şu mesele gündeme gelmektedir: Hangi tefsir? Nasıl? Hangi yolla? Burada Kur'an'ın doğrudan ve tatmin edici bir şekilde bilinmesi yerine sünnetin ve daha çok da hadisin bilinme zarureti hissedilmektedir. Sünnet, sadece Kur'an'ın yanı başında bir esas olarak değil, aynı zamanda Kur'an müfessiri olarak da söz konusudur.

Tarih boyunca kendini, ihtilafın başladığı ilk günlerden itibaren Kur'an'ın tefsir ve tevilindeki bu kasıtlı kasıtsız ihtilafların herkesten ziyade mağduru gören Şia, bütün İslamî fırkalardan fazla olarak bu tür bağımsız, kıyasçı ve aklî tefsirlere karşı karamsar bir hassasiyete sahipti ve ister istemez Kur'an'ın hakikatinin doğru anlaşılması için tatmin edici ve esnek bir ölçüt arayışında olmak durumundaydı. Çünkü toplumda musallat olan kimsenin yorumu haklıdır ve kanun metninin yorum ve tevili daha

çok kudrete meyillidir. Başlangıcından beri de Şia'nın muhalifleri musallat ve muktedirdiler. Bu bakımdan Şia için şu soru şiddetle ve acil olarak gündemdeydi: Kur'an tefsiri, evet, ama hangi tefsir? Nasıl? Hangi yolla?

İşte burada Şia, Ehlibeyt imamlarının hadislerine dayanır. Şu anlamda ki ya siyasî bakımdan veya fikrî ve ilmî bakımdan şüpheli ve güvenilmez olan kişilerin tefsir ve yorumuna dayanacağımıza iki bakımdan (takva ve vukuf bakımından) da tabii olarak herkesten daha güvenilir ve daha sağlam olan kişilerin tefsir ve yorumuna dayanmalıyız.

Bu derin ve köklü meseleler, İslam'da, özellikle de Şia'da "hadis ilmi"nin olağanüstü önemini meydana getirmiş ve sonuçta hadis ilmini benim bildiğim kadarıyla metodoloji bakımından geçmiş ve şimdiki insanî ilimlerde benzersiz kılmıştır.

İslam âlimleri, kitabın itibarını onda nakledilen hadisin itibar senedi olarak algılamazlar. Hatta yazar güvenilir bir âlim ve büyük bir şahsiyet de olsa, bu onun naklettiği hadisin sahihliği için bir ölçüt sayılmaz. Bilakis bir "hadis"in sahihliğinde hesaba katılan şey, rivayet silsilesidir. Şu anlamda ki ilk raviden son raviye dek zincir halkaları tam mı, hepsi birbiri ardınca, bütün ve doğru mu, yoksa arada bazı halkalar kayıp mı? Bir yoldan ya da çeşitli yollardan mı, yoksa mütevatir mi gelmiş? Şahsiyet bakımından her zincirin kişileri güvenilir mi? Yalancı mı? Meçhul mü? Meşhur mu? Bozuk inançlı mı? Münafık mı? Sâdık mı? İthama uğramış mı? Kuşkulu mu?

Böylece nakil vasıtalarının teselsülü, rivayetlerdeki farklılıklar, ilk ravilerin birden çok oluşu, her hadisin rivayet zincirinde yer alan kişilerin insanî şahsiyetleri bakımından hadislerin dikkatle sınıflandırıldığını ve her hadisin ilmî formüller haline gelmiş bu hassas ölçütlere göre ölçüldüğünü, hadisin mürsel, müsned, şâz, tâmme, mütevatir, uydurma vs. diye adlandırıldığını ve hadisin sahih olup olmama ölçüsünün çeşitli derecelerde tayin edildiğini görüyoruz.

Buradan hareketle, zaruri olarak tarihin karmaşık ve bağlı düğümlerini çözmek için büyük bir anahtar olan "ilmu'r-ricâl" adı verilen başka bir ilim dalı türer. İslam ilmu'r-ricâlinin, Batı biyografisiyle benzerliği yoktur. Çünkü ilmü'r-ricâl, ilk olarak hadis ravisi, siyer ve tarih kitabı yazarı ve hadis derleyip düzenleyicisi ve münekkidi olan kişileri tanımaya münhasırdır. İkinci olarak da bu ilim, şahsiyetleri bireysel şahsiyetleri, özel hâl ve nitelikleri bakımından değil, hadis naklindeki itibarları bakımından değerlendirir. Onların itibar ve ilmî yetkinlik derecelerinin belirlenmesi için ahlakî kişilikleri, takvaları, akideleri, ilmî çizgileri, toplumsal konumları, siyasî eğilimleri, kavim, sınıf ve devlet bağlantıları, dinî inançları, felsefî-tasavvufî görüşleri, fıkhî mektepleri ve ilmî meşrepleri inceden inceye değerlendirilir ve her birinin zaman şartları ve çevre durumu fikir, mezhep ve siyaset özgürlüğü bakımından incelenir. Böylece görüş ve sözlerinde ve naklettikleri rivayetlerde takıyye, tevriye ve hakikatleri gizleme ihtimali belli olur. Böylelikle bu kişilerin garazları, siyasetleri, toplumsal ve kavmî yükümlülükleri, özel devlet görevleri, çeşitli toplum, kabile ve devlet kanatlarının çıkar veya zararına üstlendikleri propaganda sorumlulukları veya kavim, ırk ve fırka asabiyetleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak İslam dışı kültür ve çevrelerin ve millî veya cahilî itikat ve geleneklerin bu kişilerin ilmî ve İslamî eserlerine etkisi anlaşılmış olur. Sonuçta da bu yolla bu mercilerin aklî ve naklî görüşlerinin ilmî değeri ve sıhhat derecesi ortaya çıkar ve her birine bir numara verilir ve her biri hakkında bir hüküm sadır olur. O zaman bir İslambilimci, hadisçi, tarihçi, kelamcı, fıkıhçı ve araştırmacı, itikat, fıkıh, toplum ve tarih bakımından bir senet sayılan bir rivayeti "ilmü'r-ricâl" yardımıyla tam olarak değerlendirebilir, onun bütün nakil vasıtalarını ilkinden sonuncusuna dek birer birer böyle bir dikkatle tanıyabilir, başlangıcından bitişine dek elden ele geçerkenki serüvenini takip edebilir ve bu tarih çizgisinde vasıta halkalarının kimler olduğunu bilebilir. Bu zincirdeki her şüpheli, meçhul, münafık, memur, yalancı veya münharif mutaassıp ve özel bir akide, mezhep veya meşrep

sahibi halkayı tanıyabilir. Nihayetinde bu rivayetin ne ölçüde güvenilir olduğunu veya hangi delillerle uydurma veya tahrife uğramış olduğunu, hangi cephe ve cenahın zarar veya çıkarına uydurulduğunu, hatta kimin ve niçin uydurduğunu anlayabilir.

Aynı zamanda rivayet kişilerinin bunca dikkat ve araştırmayla ilmî olarak değerlendirilmesi, hadisin değerlendirilmesinde tek ölçüt değildir. İşaret ettiğim gibi, rivayet zincirinin türü, bütünlüğü veya kopukluğu, rivayet edicinin tek ya da çok oluşu "senetler" bakımından çok çeşitli türleri ele verir ki bu da hadisin sahih olup olmadığının değerlendirilmesinde ikinci ölçüttür. Sonuçta ilmü'r-ricâl'de rivayet zinciri halkalarının durumu bakımından incelenmiş olan bir hadis, burada ravilerin şahsı bakımından değil, rivayet formu bakımından değerlendirilir.

Bu "rivayet" ilmidir, ama bu aşamada bir hadisin tarihi sıhhatini "ilmî metod"a göre değerlendirmekte olan İslam araştırmacıları, bu ilmî görüş ve doğru ve güvenilir yöntem gereğince, kişisel duygulardan, bireysel inanç, duygu, zevk ve eğilimlerin ilmî değerlendirmeye karışmasından kaçınmalıdırlar. Çünkü bir araştırmacı âlim, araştırmacı ve âlim olmaktan evvel bir insandır ve hiçbir zaman ilmî yargı ve araştırmasına önyargılarının, duygularının, fikir, zevk, yetişme, din, sınıf, çevre ve hatta soy özelliklerinin dolaylı ve farkında olmadan az çok müdahil olmadığından emin olamaz. Özellikle fiziği, kimyayı ve maddî unsurlar ve nesnelerin özelliklerini konu edinmeyip bilakis insanî meseleleri konu edinen, bu ruh, fikir, itikat, yetişme ve zevk özellikleriyle doğrudan bağlantılı olan ve aslında bu özelliklerin ta kendisi olan insanî ilimlerde, özellikle de din söz konusu olduğunda, bunun karşısında bir araştırmacı, ya mü'min olup sonuçta dini mutlak hakikat, mukaddes ve ilahî olarak bilip ona aşk ile iman ettiğinden ya da kâfir olup dini bâtıl, hurafe, yalan, kandırmaca ve cahilce veya garazkâr hayaller saydığından, ister dindar olsun, ister din karşıtı, kendi dini hariç bütün dinleye karşı doğal olarak küfürde bulunup kendi dinine aşk beslediğinden, bu iki durumun hiçbirinde kişi, iste-

se de tarafsız bir araştırmacı olamaz. Bir dinde bu durum o dinin çeşitli fırka ve mezheplerine nispetle de söz konusudur: Peygamber'in Ali'yi öven bir hadisiyle Ömer'i yeren bir hadisi görüp de ikisi de senet bakımından aynı ölçüde zayıf olduğu halde -Francis Bacon'ın deyişiyle- "sadece iki kuru ilmî bakışla" ikisine de bakan ve neticede ikisini de -tarafsız olarak- benzer bir duyguyla zayıf gören veya inkâr eden Şiî âlim nerde görülmüştür? Veya bir Hanefî fakihi, biri Ebu Hanife'nin fetvasını teyit ve diğeri nakzeden iki rivayete rastlayınca, onun bu iki rivayetin senetlerini değerlendirip birini diğerine tercih ederken iki rivayetin senetlerine bir Caferî fakihi ile aynı ölçüde dayanacağından nasıl emin olunabilir?

Bu yüzden İslam araştırmacıları, bugün söz konusu olan kişisel önyargılardan ve insanî unsurların müdahalesinden uzak kalmak için araştırmada tarafsızlık, somut ölçütlere dayanma ve ilim metodolojisinde olduğu gibi, Batı Orta Çağ'ın yaşandığı, ilme taassubun egemen olduğu dönemlerde hadislerin ilmî tenkidi, tarihi araştırmalar ve senetlerin incelenmesi için somut ölçütler ve ilmî formüller kullanmakta, sabit ve belirli metodolojik formları takip etmekteydiler. Rivayet silsilesi, senetlerin şekli, nakil zinciri halkalarının bütün mü kopuk mu oluşu, intikal vasıtalarının şöhret, itibar ve özgürlük ölçüsü, tevatür, yarı tevatür, tevatür yokluğu, fırkaların nakilde ittifak edip etmedikleri, rivayet yolunun tek veya birden fazla oluşu, hadisin müsned, mürsel, meçhul, maruf, mütevatir, vâhid, şâz ve nadir oluşu gibi gerçek ve objektif ölçütleri senetleri formu ve zincirin şekli bakımından değerlendirme ve yargıya varma ölçütü olarak belirlemekteydiler.

Fakat yanı zamanda sadece bu somut ve dış ölçütlerle ve metodolojik kıstaslarla yetinilmeyip bu aşamada bir "hadis" üzerinde gerçekleştirilen çeşitli deneylerin ardından ikinci aşamada yine aklî ve mantıkî ölçütlerle ve çözümleme ve ölçme kıstaslarıyla birlikte başka deneyler başlamaktaydı."Rivayet ilmi"nden sonra gelen bu aşama, "dirayet ilmi" adını taşımaktadır.

Dirayet İlmi

Bu aşamada ilmü'r-ricâle özgü ölçütlere, senetlerin araştırılmasına ve rivayet şeklinin incelenmesine dayanılarak değerlendirilen ve "rivayet formu" ve "rivayet" bakımından ayrıntılı ve metodolojik irdelenen hadis, "muhteva" ve "mantık" bakımından incelenir.

Burada araştırmacı, hadisi bir "nazariye" ve "haber" olarak ve aslında bir "ilmî mesele" olarak araştırma konusu yapar.

Burada araştırmacının önyargı, taassup ve şahsî eğiliminin işin içine karışma tehlikesi fazladır. Çünkü araştırmacı bu "kavl"i aklî tefsir ve tahlil, mantıkî akıl yürütme, fikrî ve itikadî değerlendirme ve aklî ölçütler yoluyla yargılama konusu eder ve hadisi makbul veya merdut veya meşkuk saymalı ve hak ya da batıl olduğuna dair görüş belirtmelidir. Çünkü bir hadis senetler bakımından sağlam ve sonuçta Peygambere mensubiyeti kesin ise ilmî bakımdan doğrudur. İlmî bakımdan doğru ve hak ise Peygambere mensubiyet bakımından da kesin ve dayanağı sağlamdır. Çünkü İslambilimde kesin esas şudur ki Peygambere mensubiyet bakımından gerçeklik taşıyan şey, kuşkusuz hakikattir. Dolayısıyla Peygambere mensup olan bir "hadis"in ilmî ve aklî tahlili, zaten o hadisin Peygambere dayanışının sıhhati konusunda bir tür araştırma demektir. Çünkü burada "gerçeklik" ve "hakikat" birbirinin müteradifidir. Burada şu soru gündeme gelebilir: Peygamberin söylediği her şey kesin bir hakikattir, fakat hakikat olan her şeyi Peygamberin söylediği kesin değildir, esasınca, nice gerçekler vardır ki nebevi hadis olarak şöhret bulmuş ve Peygamber veya imama nispet edilmiştir, ama bu mensubiyetin gerçekliği yoktur, değil mi?

Bu doğrudur, ama Peygambere mensubiyeti tarihî gerçeklik taşıyan her hadisin anlamının da ilmî hakikat taşıdığı esası, zaten bir araştırmacı için "senetlerin sıhhatini tahkik ve tayin ölçütleri"nden biri olarak algılanabilir. Nitekim kan grubu, çocuğun babaya aidiyeti konusunda şimdi tahkik ve inceleme

ölçütlerinden biri sayılmaktadır. Çünkü kan grubu uyumu aidiyet için yeterli bir delil değilse de gerekli bir delildir ve bir ihtilaf varsa çocuğun gayri meşruluğu kesindir. Bu ise böyle bir davayı tahkik eden bir araştırmacı için büyük bir dayanaktır.

Dolayısıyla bir hadisin aklî tahlili, bir hadis akla uygunsa ve onu doğru bulmuşsak, o hadisi Peygamber'in hadisi olarak kabul ederiz, anlamına gelmez. Ancak şu anlama gelir ki doğru ve makul bulmuşsak, Peygambere mensubiyetini mümkün telakki ederiz, bu olumlu karinelerin teyidi, o hadisin isnadını güçlendirir. Eğer aklî olarak yanlış, kabul edilemez ve hakikate mugayir bulmuşsak, o hadisin isnadının gerçekliğini reddederiz.

Fakat İslam'da "hadis ilmi" ve "ilmî ictihat", araştırmacıyı bu kadarla bırakmaz. Çünkü bir meselenin aklî tahlili ve mantıkî değerlendirilmesi ve hakikat veya yanlış oluşu hakkında yargıda bulunma kayıtsız şartsız olursa ve herhangi bir ölçüt ve metodu bulunmazsa tahkiki araştırmacının kişisel heva ve hevesi eline ve bireysel önyargı ve beğenisine terk etmiş oluruz. Çünkü bu "söz" doğru mu yanlış mı, diye araştırmak çok zor bir iş ve kaygan bir zemindir.

Burada aklî araştırma -ki soyut (sübjektif) bir konudur- için de somut (objektif) ölçütler belirlemişler ve araştırmacının zihnini kişisel önyargı ve beğenilerden ve duygusal bağlardan özgür kılmak için onu metodolojik bir yol izlemekle mukayyet kılmışlardır. Bu ise dört ölçütten ibarettir: Kitap, sünnet, akıl, icmâ. Araştırmacı, çıkarsamasının sıhhatini araştırmak için bu dört esasa uygun olup olmadığını sınamalıdır.

Minbere çıkmak, din âlimi kisvesi giymek, dini tebliğ makamını elde etmek için temel şartın ilmî bakımdan mutlak suskunluk (natıkasız olmak!) veya güzel sese sahip bulunmak olduğu ve siyer ve tarih kitaplarına ve ilmî senet ve kaynaklara müracaat etme gücüne sahip birinin bir ilim adamı sayıldığı günümüzün aksine, geçmişte hadis nakli için bile mümtaz bir makamdan ve ilmî bir merciden resmî icazete ihtiyaç vardı ve

sadece hadis kitaplarına hatta Şia'da dört ilmî kaynaktan biri olan Usûl-i Kâfî gibi muteber kitaplara başvurarak bir hadisi seçip yazılı veya sözlü olarak nakletmeye kimsenin hakkı yoktu! Çünkü dediğim gibi, Şia kültüründe bir hadisin itibar ölçütü, o hadisi nakleden kitap veya yazarın itibarı değil, bilakis o hadisin rivayet silsilesi ve isnadının itibarıdır.

Bu bakımdan, rivayet, dirayet ve ricâl ilminde resmî makam sayılan ve hadis ilminde mümtaz bir ilmî şahsiyete sahip bulunan büyük medrese üstatları, ders aşamalarını geçip fikir ve de ahlâk, dinî ve ilmî takva, çıkarsama, seçme ve ayırt etme bakımından üstadın mektebinde denenip yeterliğini kanıtlamış olan kimseler için resmen şahadetname çıkarırlar, o şahadetnamede o kimsenin ilmî makamını, ahlâkî üstünlüklerini zikrederler ve kendisi hakkındaki itimat ve güvenlerine şahitlik ederlerdi. Kendisinin bağlandığı rivayet silsilesini zikrederek, bu silsilenin kendisinden hadis icazeti aldığı son halkasını tanıtarak ve de muhaddis olarak rivayet hakkı bulunan biri olarak kendisini tanıtarak, kendisinden hadis rivayet edenleri de tanıtarak, kendi "tilmiz"ine hadis nakli icazeti verirlerdi. O -böyle bir diplomayı alan kimse- ise resmen hadis nakletme hakkını elde eder, buna dayanarak muhaddis olarak ilim muhitinde ve İslam toplumunda ilmî unvan sahibi olur ve minbere çıkabilir, tebliğ edebilir ve İslam adına insanlara fikrî ve dinî bakımdan rehberlik etmeye yönelebilirdi.

Burada söylenmesi gereken, birinci olarak, İslam öğretim sisteminde var olan harikulade özgürlüğe rağmen, gördüğümüz gibi, ilimde ve öğretimde oldukça yetkin kuralların ve tam anlamıyla resmî ve belli belgelerin işin içinde olduğudur.

İkinci olarak, eski medeniyet ve kültürlerin tarihindeki eğitim öğretim sistemlerinden anlaşıldığına göre, ilk kez olarak İslam kültürü böyle resmî kayıtlar koymaya ve öğrenim belgeleri düzenlemeye yönelmiştir. Avrupa'daki eğitim öğretim sistemiyle İslamî eğitim öğretim sistemindeki teknik terimlerin benzerliği, bu terimlerin İslamî öğretim sisteminden tercüme edildiği-

ni ortaya koymaktadır. İslam medeniyet, kültür ve ilminin, özellikle Haçlı seferlerinden sonra ve Avrupa'da Rönesans'ın ve yeniçağın başlamasındaki kapsamlı etkisi, bu görüşü teyit etmektedir.

Nitekim İslam medreselerinin öğretim sisteminde gelenek şöyleydi: Öğrenim dönemi tamamlandıktan ve ders dönemi görüldükten sonra üstat, öğrencisinin bu dönemi geçtiğine dair "şahadet" verirdi. Bu ise bugün Avrupa'da "certificat" adı verilen şeyle aynıdır. Şaşırtıcıdır ki bugün bu ıstılahı yeniden Farsçaya tercüme ettik ve "şahadetname" diyoruz! Ayrıca bir konu üzerine verilen dersler bütününe karşılık olan "devre" Fransızcaya "cours", İngilizceye "course" diye tercüme edilmiştir. "İlmî derece" ıstılahı "classe" ve "icazet" ıstılahı "licence" ve müçtehit ise "docteur" diye tercüme edilmiştir.

Özgürlük Ve Sorumluluk

Burada herkesi memnuniyet verici bir şaşkınlığa sürükleyen ve İslam'ın eğitim öğretimde, ilim ve araştırma ekolünde çok ileri ve aynı zamanda insanî ve aklî sistemini seçkin gösteren şey, dünya eğitim öğretim ve ilim sistemlerinde ve araştırma yöntemlerinde söz konusu olan iki çelişik yönün uyumu ve bir araya gelişidir. Eski Çin ve Yunan'dan tutun da Batı'daki Hıristiyan Orta Çağı ve Rönesans'tan Yeni Çağ'a, çağdaş medeniyete, Doğulu-Batılı, sol-sağ, ulusal-evrensel, geleneksel-devrimci yeni kültürlere ve ilim, düşünce ve öğretim ekollerine, çok çeşitli ve hatta birbiriyle çelişen ideolojilere, şu anlamda ki solcu bakış açısında ve demokratik, sosyalist, devrimci, halkçı kültürlerde ve hatta bütün toplumlara ve ideolojik hareketlere -ister komünist ister faşist, ister dinî toplum olsun- varıncaya kadar, ilim, sanat, edebiyat, araştırma ve eğitim öğretimde "yükümlülük ve sorumluluk" esası hâkimdir. İdeolojik şiarlar ve talepler, ilim, sanat ve hatta ilmî araştırmaların ruhuna musallattır ve eğitim öğretimi kayıt altına alır. Batılı liberalizm, individüalizm, hümanizm cephesinde, burjuvazinin özgür düşünüşünde ve skolastik düzenin ve kilisenin her şeyi kuşatan sıkı düzeninin dinî ve geleneksel hakimiyetinin zeval buluşundan sonra Avrupa'nın bedenine üflenen "Laissez passer-Laissez faire" ruhunda ise özgürlük, tarafsızlık, yükümsüzlük, sorumsuzluk, ilim, araştırma, öğrenim, edebiyat, sanat ve düşünce üzerindeki her türlü kaydın reddedilişi söz konusudur. Şimdiyse ilim adamının, araştırmacının, yazarın, şairin ve sanatçının çalışmasındaki yükümlülük ve özgürlük esası, çağdaş düşünce dünyasını (entelijansiyayı) iki düşman cepheye ayırmıştır.

Bu iki cephenin her birinin, kendi sloganının asliliğini ve hakkaniyetini ispat için birtakım delilleri vardır. Bu delillerin hiçbiri insaflı, doğru düşünen, kör taassuptan, önyargıdan ve taraf-girlikten uzak bir yargıca mantıksız ve yanlış gelmez. Hangi tarafı dinlese ona hak verir. Yargıya varmadaki zorluk, aklî olarak iki dava tarafının delillerini onaylamak ve aslında ister istemez zıtları birleştirmeye mecbur olmasında yatmaktadır.

Eğitim öğretimde ve ilim adamının, yazarın, sanatçının ve genel olarak entelektüelin (düşünce adamının) işinde yükümlülük (engagement) veya sorumluluk (responsabilité) şiarı, bir "insan" olarak kendini diğer "insanlar" karşısında ve bir "birey" olarak kendini "toplum" karşısında ve bir "uzuv" olarak kendini "millet" karşısında ve nihayet bir "inanan" olarak kendini "akide"si karşısında sorumlu ve yükümlü hisseden kimsenin şiarıdır. O inanır ki dünyada bir fert olarak "mücerret, bağımsız ve kayıtsız" bir insan aslında yoktur ve onun varlığı tarih, kültür ve çevresinin tecelli yeridir. Onun hayatı kendisiyle birlikte yaşayan herkesin ve hatta geçmişinde, neslinde, toplumunda, hatta türünde -yani bütün insanlarda- yaşamış olan kimselerin hayatıyla bağlantılıdır ve aslında o, zaman ülkesinde ve toplum ve kültürünün suyunda toprağında filizlenip büyümüş ve şimdi beslenmiş, nefes alıp veren bir ağaçtır. Hangi ağaç, sadece görünürde kendi ayakları üstünde durduğu için bağımsız telakki edilebilir ve toprak türü, havası, çevresi, suyu, güneşi, tabiat şartları ve çevresinde yaşayan ağaçların niteliği ve hatta niceliğinden etkilenmez kabul edilebilir?

İnsan da böyle bir ağaçtır. Orman adını taşıyan böyle bir birleşik "külliyet" ve "cemiyet"ten haberdardır ve kendisinin hepsinde ve hepsinin kendinde var olduğunu, birbirlerinde yaşadıklarını hisseder. Buna ilave olarak bilir ki -insan olması nedeniyle- daha zayıf bir bireysellik ve mücerretliğe sahiptir. İnsanlığı ne kadar fazlaysa toplumu da o kadar güçlü ve gelişkin, şahsiyeti toplum şahsiyetinde daha fazla erimiş ve terkibe kavuşmuştur. Kendi türünün gelişip olgunlaşması yolunda tabiata ne kadar ihtiyaçsızsa birbirine o kadar muhtaçtır.

Dolayısıyla "küme"nin (ailenin, sınıfın, milletin, toplumun, türün) varlığı, bütün bireysel varlıkların odağı ve bütün hayat ve hareketlerin yönü, gayesi ve anlamıdır. Ona zarar veren her şey hıyanet, ondan etkilenmeyen her şeyse boştur; isterse zekice bir keşif, bir deha kıvılcımı, şaşırtıcı bir buluş, hayranlık verici bir güzellik veya mest edici bir sanat olsun!

İşte burada ve bu bakış açısıyladır ki bazen mucizevî bir eser yaratmaya koyulmuş bir yazar veya harikulade bir icatla meşgul bir mucit görürüz. Fakat onun yaptığı şeyin azametini ve sanatının mucizevi güzelliğini değerlendirebilmemizden önce onda gördüğümüz insanî duygu yoksunluğu, dertsizlik ve gönülsüzlük, onca ruh kasaveti ve duygu kabalığı bizde öyle bir nefret ve usanç meydana getirir ki o bir insan varlığı olarak mahkûm olur ve "eser"inden önce "kendi"si gündeme gelir ve neticede onu bir yazar veya mucit olarak görmekten önce çirkin bir leş olarak görürüz. Çünkü o -bir "yazar insan" veya "mucit insan" olarak değerlendirilmesi gereken o- her şeyden önce bir "insan" olarak tereddüde konu olur.

Bir evi yangın tehdit ediyor ve duman göğe yükseliyorken komşu genç odasının kapısını kapatıp sevgilisi için bir gazel yazıyor, sevdiğinin yüzü gözünde canlanıyor, uzaktan onun ay yüzüne öpücükler gönderiyor ve hayalin altın kanatlarıyla gökteki bulutların ötesine kanat açıyorsa, şimdi kim çıkıp da onun hayalinin sadeliğini, duygu güzelliğini, tatlı anlatımını, kelime seçimindeki başarısını, teşbihlerindeki mahareti, duygu inceliğini, ironisini, tatlı keder ve hüzünlerini ve taş kalpli sevdiğinin hasedini tahrik için kullandığı rintçe ve sanatkârca kurnazlıklarını ve "eserini yaratırken" başvurduğu şiirsel ve edebî sanatları, estetik açısından ve "sanat için sanat" bakışıyla eleştirip değerlendirecek ve bu hoş zevkli yetenekli delikanlının aşk derdiyle hicran acısının etkisi altında nasıl bir eser yarattığını görecek?

Burada bu şairin şiirinin edebî değerinin ve sanatsal güzelliğinin incelenmesi, aslında söz konusu bile olamaz. Çünkü ondan önce bu şiirin şairinin değersizliği, edepsizliği, çirkinliği ve hünersizliği değerlendirilmiştir ve bir "karşı insan" olarak lanetlenip dışlanmıştır. O, öz olarak çirkin bir varlıktır, ne gibi bir güzellik yaratabilir? Onun aslında insanî duygusu yoktur. Onun duygusu insana ne gibi bir eser armağan edebilir ki? Böyle kaba bir ruhta, böyle şeytanca bir kalpte ve taşlaşmış bir duyguda ruh letafeti, yürek yanışı ve duygu inceliği ne anlam taşır?

O, ya bir insan ailesinin evinden barkından yükselen dumanı görmüş ve komşularının yardım isteyen çığlıklarını, [yangını söndürmek için yaptıkları yardım çağrılarını] duymuş ve görmezden gelmiştir ki [bu durumda] insan değil hayvandır, ya da yanan eve komşu olduğu ve yangın mağdurlarıyla aynı sokakta oturduğu olduğu halde görmemiş ve duymamıştır ki bu durumda da şair değil kör ve sağır bir cahildir.

Böyle bir hengâmede, böyle bir serüvende bir kesimin "sanat için sanat", "güzellik için güzellik", "ilim için ilim" ve hatta "din için din" diye slogan atması ne demektir?

Küresel düzeyde de aynı örnek geçerlidir. Çünkü insanlık bir aile, dünya bir evdir. Oysa şimdi yeryüzünde her üç kişiden ikisi açken (Amerika, Avrupa ve Rusya'yı işin içine kattığımızda böyledir, yoksa sadece üçüncü dünyayı alırsak on kişiden dokuzu açtır) ve medenilerin vahşi savaşında her gün yüzlerce masum insan, sadece savunma güçleri bulunmamak suçundan yerlere serilmekteyken, insan nüfusunun çoğunluğu insanın hayvan karşısındaki en büyük imtiyazı olan okuma yazmadan mahrumken, milyonlarca insan kendi Allah vergisi servet hazineleri üzerinde fakirlik, zayıflık, zulüm ve cehalet içinde perişanken ve en yüksek dehalar, en mümtaz yetenekler, insan türünün en seçkin bireyleri, en olgun ilmî düşünceler, en zengin fennî birikimler, sınaî tecrübeler ve teknik ürünler, en şaşırtıcı keşifler, en mucizevî icatlar, en latif duygular, en mucizeler yaratan kalemler ve fırçalar ellerde ve boğazlarda kalakalmışken, tarih boyunca insan çaba ve dehasının dünyada hazırladığı ve insanın bütün kadir ve kıymetini oluşturan en pahalı ilim, fen ve sanat sermayeleri bütün insanları kurtuluş, mutluluk ve gelişimini kolayca üstlenebilecekken ya iktidar odaklarınca çoğunluğun parçalanması, ayrıştırılması ve esareti daha çok güç denemeleri ve daha çok yağmalamalar için kullanılmakta ya da kokuşmuş lüks yaşantılar batağında, boş meraklar, uyuşturucu meşguliyetler, tahrik edici heveskârlıklar, sahte coşku ve heyecanlar yaratmak, yapay ihtiyaçları ve sapkın eğilimleri doyur-

mak, hastalıklı isteklere cevap vermek, dertsiz dertlere deva ve her halükârda, yiyen, çalışmayan, tükenmiş olup ömrünü nasıl geçireceğini bilmeyen aristokrasinin boş ve anlamsız dünyalarındaki korkunç boşluğu doldurmak, dünyada kudret ve servetten başka ideali bulunmayan, bu ikisine erişmiş olan ve hatta bu ikisi içinde doğmuş bulunan ve şehvet ve mideden başka insanın hiçbir şeyini düşünmeyen ve şehvet ve mide hakkında düşünecek bir şeyleri olmayan ve ister istemez refahta boşluğa ve hiçliğe varan ve çaresiz olarak felsefeyi, ilmi, araştırmayı, edebiyat, sanat ve estetiği, çalışmaktan, kudret temininden, yağmadan, şehvetlerini ve midelerini doyurmadan fariğ oldukları için serbest bırakan ve böylece -düşünceleri aldatmak için felsefe, "duyguları uyuşturmak için din", kudret için ilim", "sulta için araştırma", "propaganda, tahrik, efsun ve eşekleştirme için edebiyat, sanat ve estetik" adları altında asıl vazifelerini yaptıktan sonra- ikincil vazifeleriyle meşgul olarak "felsefe için felsefe", din için din, "ilim için ilim", "araştırma için araştırma", "edebiyat için edebiyat", "sanat için sanat", "estetik için estetik" sloganlarıyla boş vakitlerini doldurma imkânı bulan, varoluşsal boşluk ve hiçliklerine sahte anlam amaç rengi katan ve hayatlarının abesliğini yapay uğraşılarla, toplu etkinliklerle, lüks meraklarla ve hepsi de mevhum, hepsi de meçhul, hepsi de hiç taassuplar, yükümlülükler ve bağlılıklarla örtbas etmeye çalışan kesimin soğuk, boş, ihtiyaçsız, dertsiz, şevksiz, imansız ve hedefsiz hayatlarına yapay hararetler, heyecan, aşk, beklenti, anlam ve coşku kazandırmak için kullanılmaktadır.

Amiyane Egzistansiyalizm ve Dadaizm gibi felsefeler, ayda ve Merih'te gezinti gibi lüks bilim ve teknolojiler, birçok müsteşrikin bize daha yeni öğrettikleri 1671-1711 yılları arasında Versay sarayında doğan gayri meşru çocukların tam sayısı konusunda, kız erkek oranını tam olarak tayin edecek ve hepsinin nasıl doğduklarını ve bütün özelliklerini belgeli ve kanıtlı bir şekilde ve metodolojik olarak ortaya koyarak araştırmak veya Büyük Napolyon'un aşkla ilgili âdetlerini tespit gibi tarih araştırmaları yahut polisiye edebiyatı, heykeltıraşlık, soyut fan-

tezi resimleri, empresyonizm, fovizm, formalizm, teknikçilik ve özetle: Cinsellik, cinayet, delilik ve tuhaf olan her şey... Çünkü bunlar soğuk ve kara bir mezar taşırlar içlerinde. O mezarda bütün aşklar, dertler, arzular, imanlar, bekleyişler, seçimler, sorumluluklar, ihtiyaçlar, duygular, düşünmeler, insana hareket, hararet, karar, antlaşma, bağ kurma, savaşım, kaygı, yenilgi, zafer, fedakârlık, özveri, korku, ümit, gözyaşı, coşku ve heyecan verip kanını kaynatan, fıtratın derinliğini kıpırdatan, ruhu parlatan, insanın varlığını tutuşturan ve hayatı yakıp kaynatan her şey ölüp kalmış, mezarlarının soğuk ve karanlık toprağının derinliğine defnolmuş ve hayat coşku ve hareketi taşımaz olmuştur. Bu hareketli ve aynı halde muktedir kabirlerin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Sadece heyecan isterler, heyecan!

Profesör Schandel'in deyişiyle, "bir tür, sadece isyan etmeyi bekler!"

Bu yüzden canlılar, bir yığın dert, yara, aşk, kin, bekleyiş, korku, ümit, yokluk, bağ, inleyiş, ızdırap, yoksulluk, zulüm, aşağılama, intikam, isyan, susuzluk, mahrumiyet, karar, düşünme, yapıcılık, yanıcılık ve feryat yüklenen ve hep arayış ve çaba içinde olan insanların, bütün imkânlarını kendi kurtuluşu, kudreti, hareketi ve hedeflerine ulaşma yolunda kullanmaları ve hiçbir gücün bu yol dışında başka bir işe harcanmasına izin vermemeleri doğaldır. Çünkü başka her yol yanlış yoldur ve o yola harcanan güç heder olur. İlim, araştırma, sanat ve edebiyattan daha güzel imkân mı var? Düşünce ve deha gücünden, aydının taşıdığı güçten daha kurtarıcı bir güç mü var?

Her şey insanın hizmetinde olmalıdır: Felsefe, din, ilim, araştırma, öğretim, eğitim, edebiyat ve sanat toplumun, milletin ve insan türünün peygamberlik sorumluluğunu üstlenmelidir.

Peygamberlerin risaletlerinin sona erişinden sonrası anlamında hatemiyet:

Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.

Hariç

Öğrenimin en yüksek aşaması "hariç dersi"dir.

Satıh aşaması, bugünkü sistemde lisans dönemine, "hariç" ise "doktora" dönemine denktir.

Doktora şu anlamdadır ki talebe, "ilmî öğrenim" dönemini bitirdikten sonra "ilmî araştırma" dönemine girer. Yani o dönemde kendi alanında mevcut ilmî bilgilerin hepsini öğrenmiş ve gerçekte bir "bilgin" olmuştur.

Fakat "bilgin", bilgiyi "kendi zamanı"nın sınırına dek getirip orada duran kimsedir. Oysa "ilmin hareket ve tekâmülü" çağında bu "sınır" geçilmelidir. Her nesil bu yolda bir adım ileri gitmeli ve "ilmi" "ilmî malumat"ta durdurup sınırlandırmamalıdır.

İslam medreselerinin en seçkin ilim ve öğretim yönü, ilim ruhunun hareketi ve bu ruhun ilmin taşlaşıp donuklaşmasına ve ilmî fikrin ölümüne sebep olan etkenlere karşı taşıdığı bilinç ve özellikle, ilim hayatından "taklit, duraklama ve tekrar" afetini uzaklaştıran son derece ileri ve bilinçli çözüm arayışları ve ilme üretkenlik, sıçrama, özgürlük, ilerleme ve yenilik gücü veren çabalarıdır.

Resmî temsilcisi Francis Bacon'ın açıkladığı, Rönesans'tan sonra kilise kaydından kurtulmuş ilim olarak yeni ilmin şiarı, "güç" ve "refah"tan ibarettir. İşte bu nedenle yeni ilim, güç kazanmak için "şeyler arasındaki kanunları ve ilişkileri keşfetmeye" ve "refah" veya -batılı anlamıyla- "mutluluk" (bonheur)[358] temini için "ilmi içgüdüsel yaşantıda istihdam etmeye" yönelir. Bu yüzden doğal olarak insanî ilim, tabiat[359] ve teknolojiyle sınırlı hale gelmiştir.

[358] Daha iyi ifade etmek için, "kemal"e vurgu yapan Doğulu ve özellikle İslamî görüşe mukabil "hoşça yaşamak" diyelim.

[359] Doğu'da ve özellikle İslam'da tabiat söz konusudur, ama ihtilaf tabiata bakıştadır: Somut ve ölü yapı olarak veya canlı bir şahsiyet ve yüzeyinde görünmez sırların belirtisi görünen ve oradan düşünceyi "ruh vilayetinin göklerine, yüce dağlarına ve sahralarına götüren bir ayna olarak tabiat. Lao Tzu'nun

Bu iki şiar, cebren ilmin hareket alanını ve sıçrama ve ilerleme vizyonunu sınırlayıp daraltır. Oysa İslam, "güç" ve "hakikat" yerine ilim şiarını, "refah" yerine "kemal"i ortaya koyar. Dünyada (tabiatta değil) hakikatin kapsamı sınırsız ve insanda "tekâmül" imkânları bitimsiz olduğu için doğal olarak ilim ve onun takiben eğitim ve öğretim, "nesneler" (phenomenes) dar alanından ve somut ve dış âlemdeki (objectivité) "güdüler"in aşağı mertebesinden soyut ve dış âleme (subjevtivité), yani çok alanlılığa yükselir.

Bu yüzden aslında bitimsiz ve aklen durması imkânsız -hatta mantıken de kendisi için ilerlemenin hiçbir aşamasında "göreceli bir yeterlik" düşünülemeyecek olan- hareket, dünyada mutlak hakikati ve insanda mutlaka doğru kemali (*ile'llâhi'l-masîr* = sayrûret = olmak, *devenir*) arayan ilmin özünde vardır ve İslamî ilmin gereğidir.

İlimde tekâmül hareketi çok çeşitli etkenlere bağlıdır. Fakat böyle bir hareketi mümkün kılan en temel etken, eğitim öğretim sistemidir.

Medrese sisteminde hariç dersi ilmî hareketin motorudur. Çünkü öğrenciyi öğrenicilik (teallüm) aşamasından talebelik (tahkik) aşamasına yükseltir.

"Hariç dersi"nin konulma felsefesi şu esaslara dayanır:

1- "İlim" "mevcut ilmî malumat" düzeyinden çıkar ve onun ötesinde özgür arayışa koyulur.

2- İlmî bakışın afeti olan ve ilim ruhunun ölümünün, din, hareket, medeniyet, kültür ve toplumun gerilemesinin göstergesi olan taşlaşma, taklit ve tekrarı ilmin alanından uzaklaştırır ve ilme hareket kazandırarak bu engelleri geride bırakır.

3- Daha ziyade hafıza ve "öğrenme" yeteneğine dayanan "satıh"

onda Tao'yu anladığı, Kur'an'ın onda Allah'ı gösterdiği tabiat mı, Mendeleyev'in onda unsurları saydığı, Laplace'in onda gezegenleri belirleyip şekillerini tasvir ettiği tabiat mı?

aşamasında diğer beyin yetenekleri gelişmez. Daha ziyade "akletme"ye dayanan hariç dersi, üstün beyin yeteneklerini zenginleştirip güçlendirir ve talebede eleştiri, ayırt etme, ayrıntıya inme, mantıksal kıyas, tecziye ve tahlil, çıkarsama, neticeye ulaşma, seçme ve hüküm verme vs. gücünü besler.

4- Hariç dersi, öğrenciye (müteallime) -ki metne esir ve eskilerin emrine mahkûmdur, liyakatini üstadın hükmüne mümkün olduğunca uymakta ve teslim olmakta görür ve bir çocuk gibi eli fikrî ve ilmî velilerinin elindedir- bağımsızlık ve özgürlük kazandırır ve özgüven verir. İşte buradan itibaren bir "bilgin", ilimde bir "düşünce sahibi" haline gelir.

5- İlmî tekâmül ve üretkenliğin "araştırma" ile bağlantısı vardır. "Araştırma", ilmî düşünürün bağımsız, özgür ve yaratıcı oluşuyla iç içe bir iş olmakla birlikte başlangıçta öğrenme, yönlendirilme, alıştırma ve tecrübeye muhtaçtır. Hariç dersi, tahsili araştırma aşamasına ulaştırır ve öğrenci araştırma, eleştiri, tahlil, çeşitli ve birbiriyle çelişen görüşler ortaya koyma, gerçeği arama, sonuç alma ve bilinmezi keşfetme yöntemlerini araştırmacı hocadan öğrenir.

6- İlmin en büyük hastalığı -ki buna karşı genellikle müsait ve hassas bir bünyeye sahiptir- eskiler ve özellikle de düşünceler üzerinde mutlak hâkimiyet gücü kazanan ve aklı boyunduruğu altına alan ve neticede bir tür "ilmî istibdat" hatta "fikrî putperestlik" meydana getiren ilim kutupları karşısındaki zaaftır. Bir de dinî ilimler işin içindeyse ve bu kutuplar ilmini din ile tezyin etmişse ve başının çevresinde bir ilim putlarından bir ruhaniyet ve kutsiyet halesi de taşıyorsa bu istibdat daha sert hale gelir ve masum ve cesur çehreler haline gelmiş bu fikir erbapları karşısında teslimiyet daha bir şiddetlenir.

Hariç dersinde hoca bir alanda genellikle son ilmî aşamayı içeren bir kitabı esas olarak belirler, sonra da onu esas alarak bütün farklı ve çelişik ilmî görüşleri ele alıp eleştirir. Öğrencilere de görüş belirtme, tartışma ve hatta cedel fırsatı verir.

Sonunda kendi nihai görüşünü ortaya koyar.

Satıh üstü bir dönem öğrenim ihtiyacı, Fransa'da Collége de France'ı meydana getirmiştir.

Üniversite sisteminde doktora dönemi genellikle bir tek "konu" üzerinde araştırma yapmakla sınırlıdır. Oysa medrese sisteminde hariç dönemi başlı başına bağımsız bir dönem olup bu dönemde ilimde üst düzey teorik konuların araştırma ve eleştiriye dayalı ele alınması söz konusudur.

Bu dönemde talebe İslam'da ve özellikle de Şia kültüründe ilmin en ileri veçhesi olan en yüksek araştırma ve ictihat aşamasına erişir.

Eğitim ve öğretimin en temel güçlüğü -ki daha üst düzeylerde daha da ciddidir- her şeyden önce "insanî bir mesele"dir.

Profesör Alexis Carrel'in ifadesiyle, "Eski toplumlar hep dinî toplumlardı ve her şehir veya köy -yani her toplum birimi- dinî bir odak çevresinde halkalanmıştı. Onun sembolü bir mabetti veya bu toplu yaşayışın varoluş felsefesini izah eden dinî bir semboldü."

Bu, muhtelif ve değişken olan bu toplumlardaki üretim ve iktisat altyapılarını ve toplum ve siyaset sistemlerini görmezden gelmemiz veya bunlara keskin bir idealist bakışla küçümseyerek bakmamız gerektiği anlamına gelmez. Çünkü her halükârda din ve toplumsal strüktür, bir kişinin ruhu ve bedeni gibi ayrılmaz biçimde birbiriyle bütünleşmişti. Bugün sermayedarlık toplumlarında genel ve müphem "kültür" adıyla gördüğümüz şeyin, "toplumsal sistem kabı" içinde yer almış ve ruh, kalp, kan dolaşımı, solunum, düşünme ve duygu gibi çağdaş iktisadî toplumun maddî bedenine hayat, hareket, hararet ve duygu vermesi gibi, bu ikisi arasındaki ilişki karşılıklı illiyet ilişkisi olup her biri kendi mahiyetini diğerinden alır ve aynı zamanda diğerine geri verir.

Dolayısıyla denilebilir ki eski toplum sistemlerinin her birinde din, toplum gövdesine hâkim ruhtur ve onun kültürünün hara-

retli ve hayat verici kalbidir. Nitekim eskinin ileri veya ilkel kültürlerinin hiçbirini, toplumu oluşturan unsurlar olarak tanrılara veya Tanrı, gayb, kutsal varlıklar, peygamberler, ilahî bilgeler, hükümler, görenekler, sanat, kanunlar ve tarih veya dinî mitler bütününü akla getirmeden zikredemeyiz.

Böyle bir sistemde uyum, toplum ve imandan, toplum hayatının beden ve ruhundan ve eğitim öğretim felsefesinden anlaşılır, onun nihai hedefi belli ve kuşkusuzdur. Çünkü her din, varlığa ilişkin bir tür belirgin yorum, dünyanın yaratılışına ve insanın yaratılış hikâyesine ve dolayısıyla hayatın asıl gayesine dair belirli bir felsefe temeli üzerine kurulmuştur. Eğitim ve öğretimin temel meselesi, insanın nasıl "oluş" (devenir) felsefesini bilmekten başka bir şey değildir. Buysa zaten eğitim ve öğretimin nitelik felsefesidir.

Bu yüzden geçmişte -ilkel kavimlerden tutun da batı ve doğudaki ileri Orta Çağ toplumlarına varıncaya dek- mabet ve medresenin bir, ahlâk ve dinin bir ve molla ve muallimin bir olduğunu görürüz.

Yeni Çağ'da ise, özellikle aklın fodulluğa başladığı, kendini dinin (ve daha ziyade dindarların demek istiyorum) kaydından kurtarmak, "ilim"i "şeriat"ın, "ideoloji"yi "din"in yerine geçirmek istediği on sekizinci asırdan itibaren büyük eğitim öğretim buhranı da başlar. Çünkü onun iki temel ayağı, yani iman ve ahlâk sarsıldı, "değerler" sistemi -ki ezelî ilahî mukaddesattı- "tahlilci akıl"ın kuru ve kaba parmakları altında dayanamayıp dağılıp ufalandı ve Rönesans'ın ürünü, Orta Çağın vârisi ve ilimle mücehhez ve mağrur akıl, ister istemez Tanrı'ya dayanmadan ve din temeli olmadan bir ahlâk kurmaya çalıştı. Burada şu büyük hakikat sabit olmaktadır: Değerlerde ortaya çıkan devrim mahiyetindeki değişime, maneviyatın ötelenip tahkir edilmesine ve kuru aklın çıkarcı ve menfaatçi ruhunun güç kazanmasına rağmen "ahlâk" hâlâ eğitim öğretimin altyapısı olarak algılanmaktadır ve sözü edilen sadece, ahlâkı her zamanki dayanağından -yani dinden- ayırmak, "kutsallık" yerine

"akletme"yi geçirmek ve ahlâkta "Bu iyidir, çünkü hakikattir" demek yerine "Bu iyidir, çünkü çıkara uygundur" demektir.

Jean Isoulé'nin ruh ve pervasızlıkla dolu peygamberce kitabı La Sainte Cité (Tâhir Şehir)'deki ifadesiyle: "Sokrat döneminden şimdiye dek, dinden bağımsız ve akla dayalı bir ahlâk kurmak için gösterilen bütün çabalar yenilgiyle sonuçlanmıştır."

Fakat ben onun gerçek şahitliğine şu hususu eklemek istiyorum: "Aynı zamanda bu çabaların birçok başarıları da vardı ve bu, ahlâkın temellerini yıkmaktı!"

1880 yılında radikalizm gururunun zirveye çıkışı, büyük Ansiklopedi yazarlarının ve radikalistlerin ünlü öncülerinin resmî bildirisi tarihî manifesto olarak (...). (...)[360] ve öğrencileri kötü ve iyi, kutsal ve necis, mükâfat ve ceza, fazilet ve rezalet, ahiret hesap kitabı, Allah'ın gazabı ve hoşnutluğu gibi tahlil edilmesi imkânsız inanç ve iman esaslarıyla aşina kılmak yerine onlara mantık temeli üzerine kurulu ve doğru ve yanlış, zararlı ve yararlı diye nitelenebilecek ahlâk esaslarını öğretmeye ve böyle bir eğitim vermeye çalıştılar. Meselâ "Yalan söylememek gerek, çünkü çirkindir ve yalancı kimse Allah'ın düşmanıdır ve yüce Allah yalanı kötü sayar" demek yerine Yalan söylememek gerek, çünkü yanlıştır ve yalan söyleyen kimse daha çok yalan işitir ve toplum düzeni sarsılır" demeleri gerekmektedir!

Radikalizmin ahlâkta ve eğitim öğretim felsefesinde gerçekleştirdikleri bu büyük devrimin semeresi, değerlerin çöküşü, "ölümsüz mukaddesat"ın ve "üstün dilek ve sıfatlar"ın mahvoluşu şeklinde genç nesilde, hatta daha öğrenim sırasında öyle hızlı, ümitsizliğe sevk edici ve korkutucu görünüyordu ki bildiri yazarları bunun yanlışlığını ilan ettiler ve eğitim öğretim sistemi, çok acı ve yıkıcı bir tecrübeden sonra eski temelleri üzerine yeniden inşa edildi.

Fakat bence radikallerin kendi ahlâkî sistemlerinin ve buna

[360] Metinde eksik veya okunamayan kısımlar (Derleyen).

özgü eğitim öğretim felsefesinin yanlışlığını itiraf etmeleri, gerçekten yanlış olmakla birlikte ayrı bir hataydı! Çünkü dünyayı şuur ve hedeften yoksun bilirsek hemeninde mutlak boşluğa ulaşırız ve absürd (absurdité) felsefesi, her akıl sahibinin kaçınılmaz akidesi olup çıkar. Dünya anlamsız hale gelince insanı anlam sahibi olarak görmemiz anlamsızdır. Daha da anlamsızı, anlamsız insan için hayır ve şer, değer sistemi ve ahlâk ekolü bina etmemiz veya Sartre'ın boşuna çabalaması gibi, böyle boşluğun boşluğundaki insan için, hiçliğin hiçliğindeki dünyada "sorumluluk"tan söz etmemiz veya "yükümlülüğe" inanmamızdır. Çünkü benim kanaatimce "anlamsız insan, aynı zamanda sorumsuzdur!"

Günümüz buhranı her şeyden önce "insanî bir buhran"dır. Bugün insan hayatının eski ve ağır güçlüklerinin çoğu hallolmuştur veya en azından halledilebilir görünmektedir. Sanayiye dayalı sermayedarlık dünyası "ilim" yardımıyla tabiata tasallutu şaşırtıcı derecede sağlamıştır. Dünya çapında savaş, istismar ve sömürüyü doğuran sınıf çatışması ve sermayedarlık sisteminin ekonomik doyumsuzluğu, "facia" olmakla birlikte "çetrefilli" olmayan meselelerdir. İdeolojiler bunları halledebileceklerini ve insanı kurtarabileceklerini iddia ederler. En azından görüş olarak "bugünün aydını" kendini bu faciaların üstesinden gelebilecek güçte hissetmekte ve "çözüm yolu" değil, sadece "güç" arayışındadır. Demokrasi, sosyalizm ve küresel devlet, "sorumlu aydın"ın emperyalizm, istismar ve sermayedarlığın makineleşmesi karşısında inandığı çözüm yollarıdır.

Hâlihazırda hem sanayileşmiş sermayedarlık sisteminin, burjuvazi liberalizminin, hem de sömürü karşıtı, adaletçi, sosyalist ve hümanist ideolojilerin ortak olarak muzdarip oldukları ve karşısında eşit olarak aciz kaldıkları şey, ne ilmî bir faciadır, ne iktisadî bir güçlüktür ve ne de toplumsal bir hastalıktır. Bilakis insanî bir faciadır ve o facia da "insanın kendisi"dir!

Tarihin hiçbir döneminde "insan" bugün olduğu gibi bir "soru", hem de kritik ve tehlikeli bir soru olarak gündemde olmamıştır

ve -ondan ziyade- hiçbir zaman insan bugün olduğu gibi, bu soruya cevap vermekten kendini mutlak aciz hissetmemiştir.

Öyle görünüyor ki ilmin mucizeler çağında, insan her zamankinden fazla mahkûmdur bu cehalete. İlmin parlaklığı baş döndürücü hale geldikçe ve tabiatın sırları ilmin ışığında aydınlandıkça "kendisi" bu projektörün dibinde daha da karanlık kalmaktadır! Genellikle unutulan veya esasen dikkat çekmeyen şey, bugünün insanının tabiatı her zamankinden fazla tanıması ve fakat dünyaya karşı her zamankinden daha az haberdar olmasıdır. Çoğu kez "tabiat"ı tanımayı "dünya"yı tanımakla eş anlamlı sanmaktadırlar. Bu, ilim sahibi bir fizyoloji uzmanının bir kimse hakkında yüzlerce deney ve binlerce testten sonra ve ölümünden ardından da ona tam otopsi uygulayarak onu tanıdığını sanmasına benzemektedir. Oysa o kişinin avamdan olan eşi ve hatta eski komşusu -kilosunu, boyunu, doğum tarihini ve kan grubunu da bilmediği halde- onu daha iyi fazla tanır ve daha iyi "anlarlar".

Şu anlamda ki "Li Po" -Çin'in iki bin beş yüzyıl önce yaşamış derin duygu şairi- veya Hindistan'ın Buda'sı ve Doğunun Mevlana'sı, Von Braun'dan, hatta Einstein'dan ve günümüzün Max Planck'ından daha fazla anlar "varlık âlemi"ni ve hisseder "varlık" sırrını, yaratılışın anlamını, hayatı ve "insan"ı.

Çünkü ilim dünyayı bir ceset gibi teşrih eder. Dünyayı "canlı ve bilinçli, anlam ve hedef sahibi bir varlık ve -tek kelimeyle- bir "şahsiyet" olarak gören, felsefe ve dindir. Fakat felsefe, ilmin yardımı olmadan hayalciliktir. Din ise -ilmin mağrur ve mütecaviz sultası altında- her zamanki hükümranlık alanını yitirmiştir. Dinin sözünü ruhanilerden -ki çoğunlukla dinî taassuplardan, babadan oğla geçen eski ve bilinçsiz gelenek ve göreneklerden oluşan bir bütün olarak anlarlar, "hareket" (mouvement)ten, "nizam" (institution)a, "fikrî sorumluluk"tan "sınıf mesleği"ne, "ideoloji"den "kültür"e dönüştürmüşlerdir- başka kimse, yani "felsefe", "ilim", "sanat", "edebiyat", "toplumbilim", "ruhbilim" ve hatta "insanbilim" ve "ahlâk" mütevellileri de din-

lemez. Oysa varlık, hayat ve insandan -bu ilim ötesi üç muammadan- söz etme hakkı olan sadece dindir.

Bugün -ilmin Rönesans'tan ve özellikle on sekizinci asırdan itibaren bulduğu ve on dokuzuncu asırda zirveye ulaşan başına buyruk, mağrur ve tekelci ruhun aksine, bu ise Orta Çağa hâkim dine karşı zafer kazanmasının ve yeniçağda kazandığı baş döndürücü başarının ürünüydü- ilim alçak gönüllü hale gelmiş, hatta çıkmaza girmiştir. Çünkü bilmektedir ki insanın tabiat üzerinde saltanat kurması, hayat üzerinde muktedir olması ve medeniyet binasında muzaffer olması bir hiçtir, hatta trajiktir. Dünyanın ne olduğunu, hayatın ne olması gerektiğini, insanın ne anlamı olduğunu bilmese bile, bir taraftan bilir ki bu sorulara cevap verebilecek olan kendisi değildir.

Batıda maneviyatçı ruhun tecellisi, mistik görüş, materyalist felsefenin taassubunu terk ediş, Doğuya göz dikiş, eski dinlere yöneliş, bazı eğilimlerin yaygınlaşması ve ruhanî belirtiler, bilime karşı inançsızlığın günden güne artışı, medeniyete, makineye, tüketime, toplumsal sisteme, Dekartçı mantığa vs. -ki hepsi de on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu asırların coşku verici sloganlarıdır- isyan, egzistansiyalizm felsefesinin materyalizme baskın çıkışı, dinin yerine geçme iddiasındaki ilmin ileri sürdüğü yeryüzünü cennete dönüştürmede insanın rehberlik ve peygamberliğine ilişkin bir tür mutluluk ve dogmatizmi inkâr demek olan "abes ve boşluk" felsefesinin yaygınlaşması, "ideoloji asrı"nın (on dokuzuncu asrın) sona erişi, ilimin "fenomenoloji" ve "irdeleme ve çözümleme"ye indirgenmesi (yirminci yüzyılın ayırıcı özelliği), günümüz düşüncesinin insanî ve felsefî meselelere günden güne daha fazla yönelmesi, mantığın mutlak esaslarıyla açık hükümlerinin ve ilmin nisbiyet gibi kesinliklerinin -hatta matematik ve fizikte- sarsılması, "adem-i katiyet esası" (indetermination), olasılıklar hesabı, tabiatın ilk unsuru olarak maddenin ve enerjinin asliliğinin reddi vs hepsi, Orta Çağdan (skolastisizmden) sonra dini bir yana bırakan, ilme (scientism) iman eden ve ideolojiye ümit bağlayan günümüz insa-

nının şimdi yeni bir küfre ve başka bir imansızlık ve ümitsizliğe ulaştığının göstergesidir. Oysa onun yerine yeni bir iman ve ümit bulamamıştır. Sonuçta bulduğu şey, fikrî yeis, felsefî cehalet, dinî ve ilmî küfür, ızdırap, isyan, boşluk, beyhudelik ve nihayetinde "medeniyet"te cahiliye, "ilim"de cehalet ve kudrette zaaftır.

Hollanda'da Rotterdam meydanındaki heykel, eklemleri birbirinden ayrılmış yalnız bir insanın heykelidir. Öyle ki sanki hemen şimdi seyredenin gözleri önünde dökülüverecektir.

Taş gibi güçlü ama yalnız, dağılmış ve her an düşüp dökülme tehlikesi içindeki insan!

Bu faciayı ortaya çıkaran şudur ki bugünün bilgin, muktedir ve müreffeh insanı kendisi hakkında, dünya hakkında bir tek kelime bilmemektedir. Tabiata egemendir, ama kendine egemenliğini -tabiata esir olduğu geçmişteki kadarkini bile- yitirmiştir. Atom çekirdeğinden saman yolunun derinliklerine kadar her şeyden haberdardır ve düşüncesi kendi sisteminin dışına çıkmıştır, ama "kendi" esrarengiz, karanlık ve kapalı ülkesine bir adım atamamıştır. Hatta geçmişte indiği derinlikten daha geriye gelmiştir. "Yaşama gücü"nü her zamankinden daha fazla elde etmiştir, ama nasıl yaşaması gerektiğini bilmemektedir. Medeniyet inşasında harikulade bir mimardır, ama ona bu binada oturanın kim olduğunu, ne istediğini, ne ihtiyaçları olduğunu ve bu evde ne yapması gerektiğini öğretecek kimse yoktur.

Eğitim öğretimde öyle bir güç ve maharet kazanmıştır ki maymuna bile insanlık öğretebilir, ama insanın eğitim öğretiminde çaresiz kalmıştır. Çünkü insanı tanımamakta ve sonuçta insanî yolu yordamı bilmemektedir.

İlim ve teknik aradan mesafeleri kaldırmıştır. Tahtırevanın yerini jet almış, binitinin tozuna ses yetişememektedir, ama bilmez ki "nere gitsin"?

Bu soruya cevap vermede dünün yayasından daha eli kolu bağlı

ve daha yayadır. Dinin kendisini Orta Çağ'a, riyazet ve hayale, ilminse yeniçağa, maddiyat ve abese götürdüğünü tecrübe etmiştir. Orada akıl kilisenin ve papanın bencilliğinin esaretinde, buradaysa iktisadın ve kralın bencilliğinin esaretindedir. Orada insan gök tanrılarına kuldur ve hayat ölümden sonraki cennete feda edilmiştir, buradaysa yer tanrılarına kuldur ve hayat ölümden önceki cennete feda edilmiştir! Orada din hayat ve tabiatı meçhul bırakırken burada ilim insan ve dünyayı müphem bırakmıştır.

Bu faciada hem Batı sermayedarlığının ve hem de Doğu komünizminin benzer bir kaderi vardır. Dostoyevski'nin ifadesiyle, "Dünyadan Tanrı'yı kaldırırsak her şey mubahtır." Her şey mubah olunca hiçbir şeyin anlamının olmayacağı bellidir. Seçim için hiçbir ölçüt bulunmayınca ve varlık âleminde ve insanın fıtratında hiçbir yönün hakikati olmayınca, tek ölçüt haz ve güç, tek ideal "refah" olacaktır. Çünkü insan için ve dünya için bir anlam olmayınca, sadece mide ve bencillik, dünyada insan hayatının anlamı haline gelecektir. Komünisti kapitalistle fikirdaş, yoldaş ve ortak kılan o yeni ve şaşırtıcı olgu işte budur. Bir de bakıyoruz ki burjuvazi kabristanında inşa edilen toplum, burjuvazinin huyunu suyunu almış.

Bu, "kaderin cebrî bir yolu" olup Marksizmi bile uzaklaşmakta olduğu kapitalizme yaklaştırır. Çünkü fikrî bakımdan maddeciliğe inanan insan, ideolojik devrimi ve ideali olan toplumsal sistemin istikrarını içine alan geçici dönemden sonra ilmî bakımdan da maddeciliğe sürüklenir ve felsefî materyalizme, iktisadî materyalizme ve burjuvazi ekonomizmine dönüşür.

Burada Marksizm için "ahlâk" meselesi gündeme gelir. Çünkü Marksizm bir yandan materyalizm esasınca dini reddederken bir yandan da sosyalizm esasınca seviyesiz tüketim ruhunu ve burjuvazinin bireysel iktisatçılığını reddeder. Aslında felsefî materyalizm temelinde aşkın ve manevî bir ahlâk inşa etmek ister. Böyle bir inşa, pratikte başarısızlıkla sonuçlanır. Günümüzün ilmî gerçeklikleri de bu hakikati ispatlamıştır.

Bugün “komünist toplumun emburjuvazileşmesi” diye adlandırılan şey bundan başka bir şey değildir.

Maddeci felsefeden maddî ahlâka doğru gerçekleşen bu cebrî seyri Marksist düşünürler de öngörmüşlerdir. Bu yüzden Fransa “İşçi Üniversitesi”nin kurucusu ve “Felsefenin Temel Esasları”nın yazarı Georges Politzer, bu çıkmazdan kaçmak için çok gülünç, ama dünyagörüşüyle ahlâkın birbirinden ayrılamaz oluşunun ifadesi olan bir izah getirmiştir.

O şöyle der: “Biz (Marksistler) felsefede materyalistiz, ama ahlâkta idealistiz!” Niçin? Çünkü bir yandan dini reddederek sadece maddî hayatı insanın tek gerçekliği saymaya çalışırlarken diğer yandan sosyalizmin gerçekleşmesi için insanı maddî hayatı reddetmeye, paraya tapınma, refah ve bencillik ruhunu terk etmeye ve yüksek toplumsal ideallere aşk ve iman beslemeye ve hedef yolunda ve başkaları uğrunda fedakârlığa çağırmak durumundadırlar. Bu ikisi birbirine aykırıdır.

Dünyada hiçbir anlam yoksa ve insan için bu yaşantıdan ve güdüsel isteklerden başka hiçbir şey yoksa insanın bu dünyada uğrunda güdüsel hayatını ve isteklerini feda edeceği ne vardır?

İşte burada Batının burjuvazi ruhunun, eğitim öğretimi felsefeden, aşkın yönden ve insanî idealizmden yoksun kıldığını ve makineleştirdiğini görüyoruz. Bu eğitim öğretim, insanlardan, büyük “toplum” makinesine monte edilmek üzere parçalar üretmektedir. Bu sistemde öz bakımından aşkın bir hakikat olarak insanın kendisi metruk kalmaktadır. Diğer taraftan insana burjuva ahlâkının aşağı, çıkarcı, bireyci ve doyumsuz ruhundan kurtuluş müjdesi veren burjuva karşıtı sistemler, görmekte olduğumuz gibi, kendi toplumsal hedeflerine ulaştıktan ve siyasi hâkimiyet kurduktan sonra cebren böyle bir ahlâka duçar olurlar. Çünkü ahlâka ve neticede eğitim öğretime yüce bir hedef ve madde ve birey ötesi bir felsefe kazandırabilecek tek etken, dünyayı materyalizmin veya natürizmin dar sınırlarından ve hayatı insanı bitkiyle hayvanla aynı kategoriye indirge-

yen sonuçsuz ve boş "tabii ömür" darboğazından kurtarıp yükselten, "mutlak"a doğru götüren insanî bir ideolojik altyapı ve ilahî bir dünyagörüşüdür. Bu ise dünyagörüşü felsefesi olarak sadece "tevhit" ve hayat felsefesi olarak sadece "mead"dır.

Çünkü sadece Allah'ın varlığıyla dünyaya ve insana anlam verilebilir.

Aslında her din bir "eğitim ekolü"dür. Çünkü bir din bir dünyagörüşünden, bir inanç ve hükümler kümesinden ve insanı yetiştirecek ahlâkî öğretiye dayanarak insana öğreten değerler sisteminden (systéme des valeurs) ibarettir.

İslam'ın ise eğitim öğretimde tam anlamıyla mümtaz bir yüzü vardır:

1- Akıl ve ilim, bu ikisini inkâr veya tahkir eden birçok dinin aksine, İslam'da hakikati bulma ölçütü ve dinî kurtuluş vesilesi olarak algılanmıştır.

2- İlim tahsili herkes için kesin ve zorunlu bir dinî yükümlülük sayılır.

3- Genellikle her peygamberin bir mucizesi ve peygamberliğinin hak oluşuna dair bir delili vardır. İslam Peygamberi için bu delil, bir "kitap" olarak tayin edilmiştir.

4- Bu kitabın ismi de bu konuyla uyumludur: Kur'an, okunacak.

5- Vahiy kesin ve mükerrer "Oku" buyruğuyla başlamıştır. Allah'tan peygamberine, ümmi peygamberi Muhammed'e oku buyruğu ve onun okuma gücü kazanması!

6- İlk mesaj, "İkra" suresidir[361]:

"Yaratan Rabbinin adıyla oku."
"İnsanı 'alâk'tan (kan emen küçük sülükten) yarattı."
"Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir."
"[O] ki kalemle öğretti."

[361] Alak/96, 1-5

"İnsana bilmediğini öğretti."

7- İlk mesajda yan yana üç mesele ortaya konulmuştur, Allah'ın büyük sıfatlarından üç sıfat seçilmek suretiyle: a) Yaratmak b) İnsanın yaratılışı c) İnsanın öğrenimi

8- Yaratılış ve öğrenimin yan yana yer alışı. Yaratılmaktan sonra hemen öğrenmek.

9- Allah, yaratıcı ve sonra öğretici.

10- "Alâk" (insan yaratılışının ilk unsuru) ve hemen ardından "kalem" (öğretimin ilk unsuru).

11- Bundan daha şaşırtıcı olan şudur: Önce Allah'ın yaratıcılığı vasfedilmiş, sonra öğreticiliği. Fakat bu öncelik zaman bakımından önceliktir. Değer bakımından ise Allah'ın öğreticiliği yaratıcılığından öncedir. Yaratıştan söz ederken:

"Yaratan Rabbin"

Fakat öğretmeden söz ederken:

"Kalemle öğreten en büyük kerem sahibi Rabbin"

diye zikredilmiştir.

12- Bedir savaşında Peygamber, insan tarihinde ilk kez olarak savaşın ilk zaferinde düşmandan aldığı esirlere şöyle duyuruda bulundu: "Okuryazar olan bütün savaş esirlerini her biri on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmesi şartıyla ücretsiz serbest bırakacağım." Oysa bunlar onun en tehlikeli düşmanlarıydı ve Müslümanlar korkunç bir fakirlik içinde yaşıyorlardı.

13- O, kendisi ümmi bir adam olmasına rağmen "âlimlerin mürekkebini şehitlerin kanlarından daha değerli" diye nitelemiştir.

14- Dostlarından bazılarına, kâfirlerden -hatta Yahudilerden- okuma yazma ve yabancı dil öğrenmelerini buyurmuştur.

15- *"Âlimler peygamberlerin vârisleridir ve ümmetimin âlimleri Benî İsrâil peygamberlerinden üstündür."*

16- Kur'an ve sünnette ilmi, öğrenmeyi ve öğretmeyi yücelten "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" gibi şaşırtıcı ve vurgulu ifadeler. Peygamber'in, kendisine bir geceden fazla ömrüm kalmamışsa o geceyi nasıl geçireyim, diye soran birine verdiği cevap:

-O geceyi ilim sohbetiyle geçir!

Her yerde ve herkesten ilim öğrenmeye dair buyruğu: *"İlim Çin'de bile olsa arayınız."*

17- Eğitime ve ahlâkın esas oluşuna vurgu ve insanın ilahî yeteneğinin bildirilmesi.

18- *"Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız!"*

19- *"Ben ahlâkî değerleri tamamlamak için görevlendirildim."*

20- Şu iki esasa, yani "tezkiye" ve "talim"i esas alış, ilk aşamada "tezkiye", sonraki aşamada "talim" olacak şekilde:

"Onları arındırır ve kendilerine kitabı öğretir..." (3/Ali İmran, 164)

21- Ahlâkî değer, insanlar arasında tek fazilet ve üstünlük sebebidir:

"Allah katında en itibarlı olanınız, en fazla sakınanınızdır." (49/Hucurat, 13)

Eğitim Öğretimde İki Zıt Felsefe

Çok sayıda eğitim öğretim ekolü vardır. Fakat beşerî kültür tarihindeki ve de şimdiki asırdaki eğitim öğretim ekollerinin tamamına genel bir bakışla bakarak aslında bu ekollere iki zıt felsefenin hâkim olduğunu görürüz.

Bu iki "eğitim öğretim" felsefesinin her biri eğitim öğretim için belirlediği ölçüte göre belirginleşir. Bu "ölçüt"ler de zaten eğitim öğretim sisteminin onlara cevap vermesi için tasarlanan "ihtiyaç"ların türünden ibarettir. Yine burada eğitim öğretimin "hedef"i de belli olur.

Bu iki ölçüt "Toplum" ve "İnsan"dan ibarettir:

Toplum

Birinci husus: Öyle görünüyor ki insanlığın başlangıcında bu ikisi -ki birine "toplumsal eğitim öğretim", diğerine "insanî eğitim öğretim" denilebilir- birbirinden ayrı değildi. Çünkü maddiyat ve maneviyat, toplum ve insan, din ve teknik, değer ve çıkar, felsefe ve hayat ile hakikat ve gerçeklik vs kavramları birbiriyle iç içe durumdaydı ve bu meselelerin birbirinden ayrılması -soyut ve somut olarak- toplumsal hayatta kültür ve medeniyetin gelişmesi ve düşünce ve çalışma alanlarında, toplumsal sınıflarda, hayat sistemlerinde ve milliyetlerde ihtisas, ayrışma ve çeşitliliğin ortaya çıkışı sürecinde tedricî olarak gerçekleşmiştir.

İkinci husus: Eğitim öğretimin bu iki temelden sadece biri üzerine oturduğu hiç olmamıştır. Bir toplum tarihinin bütün dönemlerinde ve de bütün toplumlarda, türlü milliyet ve dinlerde eğitim öğretim felsefesinde bu iki unsur var olmuştur. Eğitim öğretimi toplumsal ve insanî diye ayıran şey, çokluk, en güçlü etken ve belirleyici unsurdur.

Üçüncü husus: Başlangıçta eğitim öğretim biçimsel, öğretmene dayalı ve toplumsalken gitgide manevî tekâmül ve insanî değerler "maneviyat ve değer"i belirgin hale getirdikçe ve "kudret ve çıkar"ın yanı başında onu belirgin çehre ve asil bir varlık haline

getirdikçe eğitim öğretimde insanî unsur daha güçlü hale gelmiş ve bazen toplumsal unsura galebe çalmıştır.

Dördüncü husus: Eğitim öğretimin iki aşaması -orta ve yüksek aşama- arasında yapılan mukayesede, orta aşamaya galip olan ruh topluma yöneliş, yüksek aşamaya galip olan ruhsa insana yöneliştir. Böylelikle toplumsal düzenlerde eğitim öğretim[362] (...)[363].

Beşinci husus: Resmî ve gayri resmî eğitim öğretimden -yani tayin edilmiş, çerçevesi belirlenmiş ve belli bir sistemi, programı, zamanı ve mekânı olan eğitim öğretim ile kişinin sürekli olarak ve gayri resmî bir şekilde, belli bir biçime tâbi olmayarak kendi toplum ve aile çevresinde ömrü boyunca öğrenmesi şeklinde gerçekleşen eğitim öğretimden- genellikle birinci türde toplumsal ölçüt, ikinci türde insanî ölçüt galiptir.

Öyle görünüyor ki tarihte medeniyetler, toplumlar ve kültürler -ve sonuçta eğitim öğretim ekolleri- bu iki ölçüte göre tasnif edilip tanımlanabilir. Meselâ eğitim öğretim ekolünün Hindistan'da insanî bir ölçütü varken Roma'da toplumsal bir ölçütü vardır. Doğuda eğitim öğretime hâkim olan ruh insanî, Batıda ise toplumsaldır. Geçmişte daha ziyade insanî ve Yeni Çağ'da daha çok toplumsaldır.

Avrupa Orta Çağ'ında insanî, Rönesans'tan sonraysa toplumsaldır. Eğitim öğretimde toplumsal ölçüt ile insanî ölçütten maksat, eğitim öğretim sisteminin toplumun ihtiyacının giderilmesi esasınca veya insanî ihtiyaçlara cevap verme esasınca kurulmasıdır.

Bu iki bakış açısında iki felsefe söz konusudur. Biri genellikle "toplumcu", diğeri ise onun karşısında olarak "bireycilik" diye adlandırılır.

[362] İlk aşamayı şu yüzden zikretmedim: İki sistemde de, yani her zaman, çocuğa verilen ilk kültürel öğrenim ve ilk eğitim toplumsal davranış, insanî hayatın normal ve genel meselelerine alışma bakımından hedeflenmiştir ve iki sistemde de "okuma yazma" ve "görgü kuralları" öğrenimi müşterektir.

[363] Orijinal metinde boş kalan veya okunamayan yer (Derleyen).

Toplumcu felsefede toplum, bireylerinden bağımsız bir varlık olarak telakki edilmekte olup toplumun kendine özgü hayatı, huyu suyu, alışkanlıkları, gelenekleri, mahiyeti, özel kanunları, hareketleri, değişimi, tarihi ve özellikleri vardır. Burada toplum bireylerinden oluşan bir toplam değildir, bilakis bireylerinden mürekkeptir. Yani insan bireylerinin bir araya toplanmasından oluşmuş bir şekil değildir. Bilakis kendi kendine ayakta duran bir gerçeklik ve gövde olup insan bireyleri onun hücreleri sayılır.

Böyle bir telakkide toplumun bireyden bağımsız ve dolayısıyla da nicesi bireye mugayir "ihtiyaçları", "çıkarları" ve "gelişim kanunları" vardır.

Bireycilik (individualisme) felsefesinde tam tersine esas olan bireydir. "Birey"den maksat burada insandır. Çünkü insanî öz veya gerçek insan bireydedir ve toplum iğreti bir varlıktır.

19. yüzyılda en gürültü koparan ilmî ve ideolojik tartışmalardan biri olan toplumculuk ile bireycilik tartışması, bugün bilimsel toplumbilimde terk edilmiş ve yerini toplumbilimciliğe ve ruhbilimciliğe bırakmıştır. Burada insan üzerinde bu ikisi arasındaki savaş bu eski tartışmaya fırsat bırakmamaktadır. Fakat eğitim öğretim konusunda zikretmeden geçilemeyecek olan şudur ki bu iki cephenin her birinin değeri ve zaafı vardır.

Toplumculuk ekolünde, türün afeti ve toplumsal hayatın hastalığı olan bireyci ruh, zayıflar. Çünkü insan bireyi, her halükârda toplumsal bir varlıktır ve insan ancak toplumda gerçeklik sahibidir -çünkü insan bireyi toplum dışında bir canlıdır ve insan türü toplumda dışında soyut bir kümedir- dolayısıyla "her şey toplumun hizmetinde" demek aslında "her şey insanın hizmetinde" demektir. Çünkü toplumun bireylerinden bağımsız bir varlık olduğu doğrudur, ama pratikte toplumun yararına veya zararına olan, bireylerin çoğunluğunu kapsar ve dolayısıyla bireyin çıkarı adına toplumun çıkarını bir yana bırakmak, aslında çoğunluğun çıkarını bir yana bırakmak ve toplumda varlık göstererek güzel görünümlü "insan hakları" kılıfı altında

her hakka sahip olabilen ve toplumu kendi hizmetlerine sokabilen azınlığın çıkarını temin etmek olup çıkmaktadır.

Nitekim Batı liberalizminde "bireysel özgürlükler"in çoğunlukla gücü olan bireylerin tekelinde olduğunu görüyoruz. Çünkü her zaman, sermaye sahibi olan kişiler kâr ederler. Zira hiç bir kayıt ve şartsız saldırmanın serbest olduğunu bildiğinde atlı olan kimseler her zaman önde, yayalar her zaman geridedir ve bu serbest yarışmada ezilir. Öte yandan toplumcu ekolde en yüce ve en şerefli insanî değerlerden biri zaafa dönüşmeye başlar ve topluma egemen olan cebirde feda olur. Feda olan, "insanî yeteneklerin özgürce ve çok çeşitli şekillerde serpilip gelişmesi"dir. Ortaya çıkansa, insanın "kalıba konulması" ve "standartlaşması" ve sonuçta, insanların büyük toplum makinesinin işine yarayan döküm parçalara dönüşmesi, bireyin "bir insan" olmaktan -ki fıtrat nehrinde özgür bir balık (Lao Tzu felsefesindeki Tao) gibi denize doğru yüzmektedir- "bir uzuv"a -ki cebrî irtibatlarda ve belirlenmiş kanunlar şebekesinde bir halka (Konfüçyüs felsefesindeki Li) gibi tutsak ve sabittir- doğru mahiyet değiştirmesi hastalığıdır.

İnsanlar, havadaki kuşlar, denizdeki balıklar ve ovadaki bitkiler gibi duvarsız bir devinim alanında, akışkan bir çevrede, güneşin okşayışıyla yeryüzü genişliğinde yaşamazlar, ancak bir binadaki tuğlalar gibi "kullanılırlar"! İyi bir insan her zaman iyi bir unsur değildir. Çünkü toplum, düzenli, muti, muhafazakâr, mutaassıp, çalışkan ve tecrübeli bir mutedil unsuru, hiçbir kalıba sığmayan ve "yola koyulmuş" olmaktan ziyade "yol arayıcı" olan isyankâr ve kıpır kıpır bir ruhtan daha iyi kabul eder.

Toplum, "deha"dan ziyade "mantık"a, "çeşitlilik"ten ziyade "birlik"e, "bidat"ten ziyade "gelenek"e ve "değişken"den ziyade "tâbi olan"a dayanır.

Bu yüzden günümüzün medeni ve ileri toplumunda "orta" yeteneklerin işbaşında olduklarını ve dehaların kenarda kaldıklarını görüyoruz.

Andre Malraux'nun General De Gaulle'ün kabinesinde kültür bakanlığı koltuğunda olması ne "beklenmedik" ve ne "tuhaf olurdu!

Bu "doğal olmayan olgu" hem Malraux'yu nasıl kabul etmiş, diye hükümet açısından beklenmedik olurdu, hem de nasıl böyle bir makama geçti diye Malraux açısından beklenmedik olurdu.

Sovyet Rusya'sı -on dokuzuncu yüzyıl başlarından yirminci yüzyıl başlarına kadar- henüz sanayi medeniyeti ve toplumsal sistem şimdiki kadar güçlü olmadığı dönemde, siyasetten tutun da müzik ve şiire varıncaya dek birçok büyük dehanın ve istisnai şahsiyetlerin yetiştiği bereketli bir ortamdı. Toplumun istisnai bir güç ve güçlü ve egemen bir şahsiyet kazandığı günümüzdeyse ülkenin başına Lenin'lerin ve Troçki'lerin yerine diplomatlar ve bürokratların geçtiğini ve medeniyet ve kültüründeyse Tolstoy'lar, Çehov'lar, Gorki'ler, Dostoyevski'ler, Çaykovski'ler ve Çernişevski'ler yerine "resmî diploma" sahibi ve Yazarlar Kongresi ve Sanat Akademisi üyesi birkaç "üniversite mezunu"nun öne çıktığını görüyoruz.

Bu yüzden bugün üçüncü dünya kültürel geri kalmışlığı ve cehaleti temsil etse ve Batı kültür ve ilmî yükselişin üst örneği olsa bile, serbest şartlarda, Radhakrişnan gibi derin bir filozofun ve rabbanî bir ârifin fakir Hindistan'ın Cumhurbaşkanı olması, Ebu'l-Kelâm Âzâd gibi büyük bir araştırmacının o ülkenin kültür bakanı olması, Senghor gibi bir dehanın geri kalmış Afrikalı Senegal'in cumhurbaşkanı olması, Jomo Kenyatta gibi toplumbilimci bir düşünürün Kenya'nın lideri olması, Makarios gibi bir seçkin bir din adamının geri kalmış Kıbrıs'ın cumhurbaşkanı olması, Latin Amerika'nın parlak şiir ve sanat siması Pablo Neruda'nın Fransa'da Şili büyükelçisi olması ve birçok aydının siyasetçi koltuğuna oturması doğaldır. Oysa bir kimse bir gün meselâ Sartre'ın Pompidou'nun yerine, Russel'in Hearth'in ve John Steinbeck ve Ernest Hemingway'in, Johnson ve

Eisenhower'ın yerine oturduğunu, Beyaz Saray'da Heidegger ve Jaspers'in Barzel ve Brandt yerine geçtiğini düşünecek olsa hayal ve düş veya şaka gibi gelir.[364]

Uzak geçmişlerde de böyle olmuştur. Devrim önderleri ve tarihleri ve medeniyetleri yaratanlar, aşkları ve imanları tutuşturanlar, yani peygamberler, çoğunlukla yerleşim olmayan çöl derinliklerinden, medeniyetsiz yığınların içinden çıkmışlardır: Geri kalmış Aramîlerden adı bilinmez bir kabilenin put yontucusunun çırağı olan İbrahim, en büyük put kıran devrimin, tevhid hareketinin ve derin Sami kültürünün kurucusu olur. Fakir Sina çölünde avare bir çoban olan Musa, medeniyet Mısır'ına saldırır ve Yahudi medeniyetinin temellerini atar. Esir bir kavmin içinde büyüyen, yalınayak bir genç olan İsa, Nâsıra'da ortaya çıkar ve Roma'yı kuşatır. Kararit'te Mekke halkının koyunlarını otlatan bir çoban olan ve eğitim öğretimden mahrum ve ümmi olan Muhammed, medeniyetin yaşamadığı çölün kavrulan kalbinden ve kuru ve yanık bağrından birden bire ortaya çıkarak yeryüzünün büyük toplumlarının üzerine yürür, insanlığın en büyük medeniyetlerini değiştirir ve tarih için başka bir yapı kurar.

Niçin bu büyük medeniyet yapıcılar, medeni şehirlerden değil de vahşi ülkelerden çıkmışlar, niçin toplum ve üniversitede değil de ilkellik ve sahra ortamında yetişmişlerdir.

Akademilerin en büyük şaheserleri öğretmen ve ikinci öğretmen yetiştirmektir!

Burada doğal olarak tarih boyunca var olan eski çekişmelere, yirmi altı yirmi yedi asıl önce Çin'de Lao Tzu ve Konfüçyüs zamanından yeni dönemde Fransa'da Rousseau ve Voltaire

[364] Paris'te Sovyet dışişleri bakanı konuşurken hava kuvvetlerinde yüksek rütbeli bir subay olan ve orada bulunan oğluna işaret ederek dedi ki ben ondan güçlüyüm, çünkü o okulda ve üniversitede program, kitap ve hoca eşliğinde öğrenim görüp yetişti, bense sokakta çarşıda, hapishane hücrelerinde sıkıntı gayret, fakirlik içinde halkın arasında yetiştim!

zamanına kadar, hatta günümüz dünyasında egzistansiyalizm, sosyalizm, psikolojizm, objektivizm, sübjektivizm, idealizm ve realizm adı altında yapılan çekişmelere sürükleniriz.

Toplumculukta insanın feda olduğunu, insanlığın zincire bağlandığını, makine parçası olduğunu, idare uzvu, zincir halkası ve nihayetinde iğreti değeri olan ve varlığının toplumda ve kitle için yok olduğu ölçüde asil olduğunu ve "çevre"ye faydalı olduğu kadar değer taşıdığını görüyoruz!

Kendi kendine bir hiçtir ve hiç bile etmez.

Bireycilikte ise toplum feda edilir ve herkes kendi bencillik dairesinde başıboş, toplumdan kopuş halinde, ayrı, bireysellik kalesinde ve kendi bağımsızlığında yapayalnız[365] ve nihayetinde kendi zindanında esir ve başkalarıyla irtibattan kurtulmuştur.

Durkheim'in meşhur nazariyesine göre, eski, geleneksel ve dindar toplumlarda sosyalizm kuvvetliydi ve yeni asırlara yaklaşıldıkça ve teknik, akıl, kişisel bağımsızlık, mantıksal bakış ve bireysel hukuk, geleneğin, taassubun, imanın, duygunun ve vicdanın yerini almakta ve bireyselcilik baskın çıkmaktadır. Durkheim'in dilindeki sosyalizmden maksat, bir toplum kesimine hâkim olan toplu ruh (l'ame collective) olup o ruhta her birey toplumun mutaassıp bir mensubu olarak bulur. Topluluk, ortak bir "grup vicdanı" (conscience sociale) sahibidir (geleneksel bir aile, bir kabile, dinî bir ümmet, mutaassıp bir kavmî ve millî toplum = eski toplumlar). Buna karşılık, onun bireyselciliğinden maksat, insan teklerinin bireysel bağımsızlık

[365] Günümüz edebiyatının eski şiirin vuslat arayışında oluşu kadar, yalnızlıktan inlemesi tesadüfî değildir. Nitekim Fransa'nın derin toplumbilimcileri Durkheim ve sonra Halbwachs'ın araştırdıkları gibi, bugün artık "tesadüf" değil bir "gelenek" haline gelen intihar, "insanların yalnızlıkları"nın ürünüdür. Bu yüzden intihar, sanayi toplumlarında geleneksel toplumlardan daha çok, şehirlerde köylerden daha çok, dinsiz çevrelerde dindar çevrelerden daha çok, akılcı kesimlerde duygusal kesimlerden daha çok ve bu gün dünden daha çoktur.

hâletiruhiyesi ve kendi kendine ayakta durma duygusu olup kişi, mantıksal bakışı ve hesapçı aklıyla "mukaddes"leri ve "taassup"ları irdeleyip tahlil eder ve sonuçta "kutsalsızlığa" ve "taassupsuzluğa" ulaşır. Kendisinde "bilinç" geliştiği ölçüde "vicdan" kuvveti zayıflar. Gelenekler, bağlar, duygular ve değerlerle bağlanmış olan millî ve toplumsal ruh bireysel ruha mağlup, hakikatçilik gerçekçiliğe mahkûm ve idealizm realizme feda olur. Kendisini başkalarına ve diğerlerine doğru çeken duygular, başkalarını ve diğerlerini kendine çeken akla mağlup olur. Kutsallıkların müphem cazibesini, ruhanî güzelliklerin görkemini ve anlatılamaz duygusal bağları, tahlil parmakları arasında parçalar, betimler, deşeler, onların mantıksal nedenlerini arar ve sonuçta her zaman mutlak mahkûmu olduğu bu durumlara hâkim olur.

Meselâ vatanseverlik duygusu, kutsal bir ruh ve güçlü bir içgüdü olup bireyselliği kendinde öyle eritir ki kişide ölüme meyli ve hatta aşkı tutuşturur. Çünkü vatan onun için bu yer küreden bir toprak parçası değildir. Firdevsî'nin gözünde vatan toprağı altındandır. Taşları hep inci mücevherdir. Sanat sadece bu ülkede filizlenir. Onun şöyle hissetmesi doğaldır:

İran olmayınca bedenim olmasın
Bu diyarda bir tek canlı kalmasın

Fakat Sa'dî, bu âşıkane duyguyu akıl yürütmeyle tahlil eder ve şöyle bir sonuca varır:

Sa'dî, "vatan sevgisi" doğru bir söz olsa da
"Ben burada doğdum" diye sıkıntıyla ölünmez!

Çünkü Sa'dî, akılcı tahlille şuraya varmıştır: Vatanın değeri ve onun gurbet diyarlarına üstünlüğü, kişinin orada daha iyi yaşayabileceğinden, orada "bir sıkıntı olmayacağı"ndan, "kimsenin kimseyle işi olmayacağı"ndan kaynaklanır. İnsanlar atalarının ülkesinde ve tanıyıp bildiği doğum yerinde yabancı şehir ve diyarlardan daha iyi yaşayabilecekleri için vatan insanlar için kutsallık kazanmış ve gurbetten üstün olmuştur. Dolayısıyla

vatanda iyi yaşanamadığı zaman, vatan, varoluş felsefesini ve saygınlık ve kutsallık nedenini yitirir. Çünkü vatan yaşamak içindir. Vatanda bu mümkün olmadığında başka ülkeyi vatan edinmek gerekir! Nitekim "Karayla deniz boldur ve insan çoktur"!

Oysa Firdevsî açısından yaşamak vatan için ve sonuçta vatanın kalması içindir. Vatanın bütün insanları ölümü seçseler, vazife saydıkları bir işi yapmış olurlar.

Durkheim nazariyesinde zikretmemiz gereken temel husus şudur: Onun toplumbilimci tavrıyla ortaya koyduğu yargıda toplumsal ruhun (sosyalizmin) toplum güzergâhında aklî ve iktisadî ilerlemeye, ilmî ve teknolojik medeniyete ve gelişmeye doğru ilerlerken bireysel ruha (individüalizme) doğru ilerlediği doğrudur. Fakat grafik çizgisi insanlar arasındaki duygusal ilişkide geçerlidir. Bireyler, eski geleneksel durumdan yeni aklî duruma doğru değişim halindeki toplumda içeriden birbirlerine yabancılaşırlar, birbirlerinden koparlar ve kendi tecerrüt ve yalnızlık kabuklarına çekilirler. Yoksa dışarıdan, yani somut ilişkide, Durkheim'in grafiği tam ters yönde geçerli hale gelir. Yani toplum, eski geleneksel, kabilesel, dinsel ve kapalı toplumlar şeklinden şimdiki modern, iktisadî, aklî ve açık toplumlar şekline dönüştükçe bireysel hayatta bağımsızlık zayıflar ve toplumsal sistemin sultası, kitlesel ilişkilerin karmaşıklığı ve topluma ihtiyaç ve dayanma daha güçlü hale gelir.

Yani toplumların modernizme doğru değişip tekâmül ettiği yolda insanlar içeride daha yalnız hale gelirken dışarıda daha sosyal hale gelirler.

Bu yüzden "insan" ve "toplum"un çelişmesi nazariyesi -birini asıl alıp diğerini ikincil sayma üzerine kurulu düzenlerde- bütün insan toplumlarında pratikte geçerlidir. İleri Batı toplumunda -bireysel ruhun ihya edilip Durkheim sosyalizminin zayıflatılmasına rağmen- somut ve pratik bakımdan bireye zorbaca sulta kuranın toplum olduğunu ve bireyin -bu yalnız ve

bağlarından yoksun olan tecrit halindeki garip insanın- bir sinek gibi bürokrasi ve teknokrasinin karmaşık örümcek ağında esir olduğunu ve orada en bilinçli insanın sadece inleyebildiğini görüyoruz!

İşte egzistansiyalizm felsefesinin yeni abes sanatı ve isyan edebiyatını izah edişi.

Toplumsal Ve İnsanî Eğitim Öğretim Sistemi

Eğitim ve öğretime kafa yoran kimseler ve özellikle bu alanda sorumluluk sahibi kimseler için bu iki ölçütten -toplum veya insan- birini tayin etmek zorunludur. Çünkü her şeyden önce eğitim öğretim sistemini kurmak için, özellikle yüksek aşamada, bu ikisinden birini binanın temel taşı ve sistemin ruhu, felsefesi, yönü ve temel felsefeleri olarak seçmesi gerekir.

Burada İslam eğitim öğretim felsefesini -ki bu risalenin konusudur ve bizim tarihî ve geleneksel toplumumuzun medeniyet, kültür ve ahlâk ayağıdır- Batı eğitim öğretim felsefesiyle -ki yeni kültüre hâkim bir kültürdür ve biz şu anda onun karşısında cebren yer almaktayız ve ona karşı karar almak zorundayız- karşılaştırıyoruz. Konunun esası ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra şimdi iki ekolün özelliklerini özet ve hızlı bir şekilde, ayrıntıya girmeden zikredelim:

	Batılı Eğitim Öğretim	İslamî Eğitim Öğretim
1	Batı eğitim öğretim felsefesinde ana konu "toplum".	İslamî eğitim öğretim felsefesindeyse ana konu "insan".
2	Batı eğitim öğretimi "güç" arayışındadır (ilmin yeni şiarı hakkında Francis Bacon'ın dediği gibi).	İslamî eğitim öğretim ise "hakikat" arayışındadır (Bacon'ın mahkûm ve imkânsız saydığı eski ilmin şiarı).
3	Batı eğitim öğretimi, netice olarak teknolojiye eğilimlidir ve ona dayanır.	İslamî eğitim öğretim ise netice olarak ideolojiye eğilimlidir.
4	öğretim	yetiştirme
5	toplumsal davranış	insanî ahlâk
6	insan toplum için "araç"tır	insan hedef, toplumun ihtiyacı araçtır.
7	huzur ve mutluluk sloganı vardır.	güzellik ve yetkinlik sloganı vardır.

8	insanda "liyakat"i temin vardır.	insanda "fazilet"i temin vardır.
9	pragmatizm egemen ruhtur.	radikalizm egemen ruhtur.
10	yöneliş özgürdür.	yükümlüdür.
11	gerçekçi bakış (realizm)	idealcilik
12	misyonu, toplum sisteminde insanı izah	misyonu, yaratılış sisteminde insanı izah
13	medeniyete eğilim	kültüre eğilim
14	toplum kurucudur.	ümmet kurucudur.
15	insanın "imek"i üzerine kuruludur.	insanın "olmak"ı üzerine kuruludur.
16	fikrî altyapı ilimdir (bilim, bilgi, gerçekliğin bilgisi)	fikrî altyapı hikmettir (görüş, sofya, münevverlik, hidayet ilmi)
17	dünyanın bilincinde olmak gelişir.	kendi bilincinde olmak gelişir.
18	"muktedir insan" yetiştirir.	iyi insan" (sâlih insan) yetiştirir.
19	"medenî toplum" yetiştirir.	"medenî insan" yetiştirir.
20	tabiat çevresine tasallut kazanımı vardır.	insanın kendi çevresine tasallut kazanımı vardır.
21	insanı toplumun çıkarına kendi kendinin hizmetine sokar.	insanı kendi kendinin çıkarına toplumun hizmetine sokar.
22	"var olan"ın takviye ve muhafazası (ilim söyler) peşindedir	"olması gereken"in yaratılıp geliştirilmesi (din söyler) peşindedir.

Realizm Temeli Üzerinde İdealizm

Aynı zamanda şu hususu da belirtmek gerekir ki görünürde bu mukayeseden çıkarılması mümkün sonucun aksine ve de bugün İslamî eğitim öğretim adıyla "eski ilimler"imizde ve dinî okullarımızda mevcut olanın aksine, İslamî eğitim öğretimde hem teorik olarak -yani İslam'ın tasarladığı ve İslamî öğreti ve

dünyagörüşünün gerektirdiği şekliyle- hem de pratik olarak -yani Müslümanların İslamî medeniyet çağında uyguladıkları ve İslamî üniversitelerimizde yürürlükte olduğu şekliyle- tabiatçılık, toplumculuk ve genel olarak gerçekçilik terk edilmiş olmayıp dahası şiddetle önemsenmiştir.

Kur'an'ın muhtevası, hatta Kur'an surelerinin isimleri, ilk İslam'ın somut bir bakışa sahip olduğunun, maddî tabiata şiddetli bir yöneliş içinde bulunduğunun ve somut şeylere ve tikellere çokça dayandığının ifadesidir. Böyle bir özellik, Peygamber'in şahsının söz ve davranışlarında ve de örnek ashabın veya İslam'ın yetiştirdiği seçkin kişilerin İslamî şahsiyetlerinde ve esas olarak fıkıhta, ahlâkta, toplumda ve İslam medeniyetinde tam olarak belirgindir.

İslam eğitim öğretiminde de böyle bir özellik teorik ve pratik olarak görülmektedir: İslamî ilim havzalarında dinî ilimlerle din dışı ilimler arasında bir ayrım -ki bu yeni bir ıstılahtır ve Batıdan tercümedir- aynı şekilde ruhanî olan ve olmayan ayrımı -ki daha yeni bir ıstılahtır ve hatta Meşrutiyet sonrası döneme aittir, üstelik sadece Farsçada ve Hıristiyanlık ıstılahının tercümesinde söz konusudur- esasen geçmişte olmayan bir şeydir.

Bütün ilim dalları -tabii bilimler, matematik, astronomi, tıp, edebiyat ve Yunan felsefesinden tutun ilmî musikiye varıncaya değin- İslamî ilim havzalarında öğretilmekteydi ve bu gelenek yeni kültürün okullarımıza girişine kadar canlıydı.

Will Durant, Le Bon ve George Sarton ile "İlim Mirası" yazarları ve İslambilimcilerin çoğu ve hatta bilim tarihçilerin itiraf ettikleri gibi, deneysel ilimler, hatta duyusal metot, deney ve gözlem, fizyolojik teşrih, İslam öğretim ve araştırma merkezlerinde icat edilmiştir. Yeni medeniyetle yeni bilimlerin İslam'la ilişkisi ve Orta Çağ'a son vermede, feodalizmin ortadan kalmasında, skolâstiğin ölümünde, fikrî uyanışta, kilise sultası karşısında ilim ve aklın bağımsızlaşıp isyan edişinde, ticarî burjuvazinin gelişmesinde, Rönesans'ın oluşmasında, bilimsel düşün-

me ve araştırma metodunun kıyaslamalı, soyut ve genellemeci yapıdan somut ve deneysel yapıya değişmesinde İslam'ın fikrî, ilmî, toplumsal ve öğretimsel rolü, hatta Bacon'ın İslam bilginlerinden ilham alışı, bugün iddia, faraziye ve tartışma düzeyinden çıkan ve kesin ilmî ve tarihî gerçekler şeklinde öğretilip okutulan gerçeklerdir.

Örnek olarak şuna değinsem yeter: İkinci yüzyıl başlarında, İmam Sâdık döneminde, yani İslam'da Abbasîler dönemi ilim hareketi meydana gelmeden ve Yunan, İran, İskenderiye ve Süryani felsefe ve ilmî İslam kültürüne girmeden önce medeniyet, ilim ve İslamî siyasi iktidar merkezinden uzak bir şehirde, yani Medine'de Peygamber Mescidinde, Peygamber sülalesinin büyük fakihi İmam Sâdık'ın ders havzasında kimyada en büyük ilmî çehre -ki yeni kimyanın babası Lavoisier karşısında eski kimyanın babası lakabını taşımaktadır- Mescid-i Nebevî'den mezun olmuştur ve büyük din imamının seçkin öğrencisidir.

Fakat İslam eğitim öğretim felsefesini yeni eğitim öğretimden ayıran şey şudur: Tabii ilimler, maddî görüş, gerçekçilik ve somut hayata ve toplumsal ihtiyaca dayanış, bizzat ve bağıl şekilde ve hedef olarak değil, bilakis genel sistemde söz konusuydu ki tevhidî dünyagörüşü, insancıl ideoloji temelinde ve dünyanın yaratılışının ve insan fıtratının takip ettiği ana yön esas alınarak oluşturulmuştur. Böylece İslam ne "maddiyat"ı mutlak olarak reddeden doğulu ve dine dayalı idealist ekoller gibi ve ne de materyalizme ve hatta ekonomizme dayanan ve onu esas ve hedef olarak algılayan komünist ve kapitalist ekoller gibidir. İslam, yani "ne doğulu ne batılı olup kökü yerde dalları gökte olan bir ağaç" niteliğindeki bu vasat ekol, bu ekollerin aksine, sistemlerin ve düşüncelerin bu sürgit tezadında benzersiz bir çözüm yolu sunmuş, iki düşman kutup olan idealizm ve realizm arasında bir şiar ortaya koymuş olup idealizmin aksine maddiyatı "asıl" görüp materyalizmin aksine "hedef" görmez, ancak maddiyat merdiveni üzerinde insanı yaratılışın yüksek çatısına, mutlağa, Allah'a doğru davet eder, manevî hayatı

maddî hayat üzerine inşa eder. Peygamber'in şiarı şudur: "Maaşı/geçimliği olmayanın meadı/ahireti yoktur." Onun yetiştirdiği Ebuzer'in sözü ise şudur:

"Fakirlik bir kapıdan girince din öbür kapıdan çıkar."

Böylece insan, ne Hint'teki gibi ruhun yücelişini ararken fakirlik zilletine düşer, ne de Batı'daki gibi refah ararken iktisadın kurbanı ve "medenî bir toplum"da "vahşi bir insan" haline gelir. Bilakis, Peygamber'in arzuladığı gibi bir insan olur:

Gecenin muttakisi ve gündüzün aslanı,

Ve bir toplumda, Kur'an'ın planını verdiği gibi, "kitap", "terazi" ve "demir"den bir kalede yaşayan insan!

EKLER

İslam Tarih Ve Medeniyetini Tanımanın Gerekliliği

Lütfen ilk tavsiyelerimi not ediniz (ilk değil, son tavsiyem kötüdür!): Dersimizin konusu İslam Tarihidir. İkinci yılda İslam Tarihi ile kast ettiğim, onun klasik manası değildir, bilakis İslambilimdir. İslambilim, İslam adlı öğretiyi tanımak demektir. Hatırlatmam gereken şey, iki kavramın birbirine karıştırılmasıdır: Biri inanç ve dine iman; diğeri onun tanınması ve analiz edilmesidir. Bu ikisinin birbiriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Muhalif, taraftar ve mutaassıp olmanın bu sınıfta işimizle hiçbir alakası yoktur. Dikkate alınması gereken şey İslam'ın ilmî olarak tanınmasıdır. Tanımaktan söz edildiğinde bir kimsenin benim inancım var veya yok deme hakkı vardır. Çünkü İslam'a inanmak ve iman etmek ile İslam'ı tanımak birbirine karıştırılmıştır. Dinî inancın özel bir yönü vardır.

Bu öğretinin (İslam) seyrini bilmek isteyen herkesin onu bilimsel olarak tanıması gerekir. Araştırmak isteyen birisi olarak ben, İslam'a asla inanmayan bir topluluğun belgelerini incelemek istiyorum. Bu ders, belli bir kitap veya belirli bir miktar değildir. Çeşitli kitapları okumak ve dinî konferanslarla ilgilenmek suretiyle İslam'a dair kapsamlı ve sınırsız bir bilimsel tanıma elde etmek gerekir. Bizim bir kitabı beş defa okumak âdetimiz vardır; fakat beş kitabı birer defa okumak daha iyidir. İlk seferinde dikkat gücü yüzde yüzdür. Öte yandan bir eseri okuduğunuzda bir okuyucusunuzdur. Fakat görüşler değiştiği için okuduğunuz ikinci kitabın artık okuyucusu değilsinizdir. Eleştiri düşüncesine kapılırsınız ve yargılamak istersiniz; bir yargılayıcısınızdır. Seçmek zorundasınızdır. Bütün düşünsel ve beyinsel gücünüz tahrik olur. Cengiz'in saldırısı konusunda beş kitap okumuş bir kimsenin onun hakkında beş görüşü vardır. Bundan dolayı kitapta çeşitlilik konunun insanın düşüncesine girmesine sebep olur. Düşünceye girdiğinde artık kaybolmayacaktır.

Bundan dolayı incelenmesi gereken kitaplar şunlardan ibarettir:

1- İslambilim

2- İki Suskunluk Asrı

3- Muhammed Yeniden Tanınması Gereken Peygamber

4- İslam Tarihi

5- Ebuzer Gıfarî

6- Temiz Selman

7- İslam'da Şia

8- İslam'da Mülkiyet

Bunları imtihan olarak değil kitap olarak inceleyiniz. Bu çalışma metodudur, imtihan ve not almak için gerekli değildir. Sadece tanımak isteyiniz. Acaba İslam'ı tanımanız gerektiği hissine ihtiyacınız yok mu? İslam karşıtı da olsanız İslam'ı tanımanız gerekir. İslam'ı tebliğ etmek isteyen kimsenin de onu tanıması gerekir. Çünkü mantıksal ve bilimsel sözünüz yoksa onu konuşmak boştur, kimse kabul etmez ve ilmî açıdan değeri yoktur.

İslambilimin önsözünün açıklaması (İslam, insanın genel tarihini birbirine bağlayan halkadır ve eski medeniyetlerin yeni medeniyetlere taşıyıcısıdır.): İlk defa Mezopotamya'da ortaya çıkan tarih medeniyeti, sonra Girit'e, ardından Yunanistan'a, daha sonra Roma'ya ve en sonunda İslam'a gelir. Bu medeniyet Hint medeniyeti ve Çin medeniyeti ile karışır ve yeni medeniyete gelir. Bu, medeniyetlerin insanlık tarihindeki hareket yoludur. Bundan dolayı İslam medeniyeti bağlayan halkadır. Bu medeniyetin milattan önce beş bin yıldan beri var olduğu söylenebilir. Mezopotamya medeniyeti milattan önce yedinci yüzyıl ile sekizinci yüzyıl dolaylarında Girit'e sonra beşinci yüzyıl dolaylarında Yunanistan'a, milattan sonra altıncı yüzyılda Roma'ya ve en sonunda Orta Çağ'a ulaşır. Bu zamanda İslam gelir ve mevcut medeniyeti Hint ve Çin medeniyetleriyle karıştırır ve evrensel bir medeniyet kurar. [Bu medeniyet] daha sonra batıya geçer ve yeni medeniyeti meydana getirir. Bundan dola-

yı medeniyetin seyrini incelemek için bağlayan halka durumundaki İslam medeniyetini tanımamız gerekir...[366]

6- Bizim Müslüman ve İranlı olarak İslam medeniyetinin oluşturulmasında sahip olduğumuz payın belirlenmesi: İslam'ın gelişimin zirvesinde olduğu Hicri birinci yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar bizim uluslararası düzeyde çok bilginimiz vardı (kadı, matematikçi vs.). Öyleyse İskender veya Araplar geldiler ve yok ettiler demek doğrudur. Medeniyetten bahsettiğimiz zaman İslam'ın zirvesinde bulunan insanlar, mimariler, icatlar ve büyük beyinler ve fikirler söz konusudur. Fakat şimdi bunlara sahip değiliz. Ama batı medeniyeti bunun tersinedir: Hıristiyanlık döneminde hiçbir şeye sahip olmadıkları için Hıristiyanlığı bir kenara attılar ve her şeye sahip oldular. Şimdi Einstein, Russel, Descartes ve Kepler'e sahiptir. Veya Buda'nın din sahibi olmamasına ilaveten medeniyeti de yoktur. Öyleyse bu yargıyı genellemememiz gerekir.

Abdurrahman Bedevi, İran ırkını şöyle tanıtıyor: Çok yönlü ve fazilet dolu bir ırk. Bu durum nereden anlaşılmıştır? İslam'dan. Çünkü İran'ın en büyük bilginleri İslam'dan sonraki dönemde vardır. Mesela İslam mezheplerinin Hz. Sadık dışındaki imamları İranlıdırlar. Ehlisünnet kitaplarının hepsini İranlılar yazdılar. Şimdi Sorbon Üniversitesine gittiğimizde salonda Razî'nin resmi asılıdır. On altıncı yüzyıla kadar İbn Sina'nın kitaplarını kırk beş defa bastılar ve istifadeye sundular.

7- Doğulu ve İranlı olarak medeniyet kurmada; büyük idarî, siyasî ve sosyal kurumları yönetmede ve bizim beynimizi medeniyete elverişli görmeyen Batılıların suçlamasını reddetmede kendi istidadını anlaması.

Halifelerden biri yakınlarından birine sorar: Belh kadısı kimdir? Der ki: İranlılardandır. Kûfe kadısı kimdir? İranlılardandır.

[366] Meşhet Üniversitesi öğrencilerinin yazısıyla elimizde olan kaynakta maalesef burada iki sayfa kaybolmuştur. Diğer nüsha da ele geçmediği için bu kısım bu şekilde eksik intikal etmiştir. (Derleyen)

Endülüs ve Sevil kadısı kimdir? Yine der ki: İranlılardandır. Sorar: Filan köyün kadısı neredendir? Araplardan der. Halife der ki: Eğer [Araplardan] dememiş olsaydın boynunu vururdum. O adam hemen der ki: Boynumu vuracağını anladığım için Arap dedim. Yoksa o da İranlılardandır!

Şapur Zülikta zamanından naklediyorlar: Şapur 17 yaşına ggirmişti. Dediler ki: Geçiş esnasında gelenlerle gidenlerin izdiham oluşturduğu bir köprü vardı. Hemen gidenlerin incinmemesi için gelenler yönünde başka bir köprü yapmalarını emrediyor. Bu, buluş ve keşiflerdendir. Bu konu, İran'ı yüceltme bakımından söyleniyor.

Enuşirvan zamanından naklediyorlar: Oğlunun tahsiline izin vermeleri karşılığında bol miktarda para ödemek isteyen bir ayakkabıcı varmış. Bozorgmehr bu gelişmeyi Enuşirvan'a söylüyor. Cevap veriyor: Bizim paraya ihtiyacımız olduğu doğrudur; ama ayakkabıcı oğlunun şehzadelerle aynı sırada yer alması, eğitim görmesi ve kâtiplerden olması hiç uygun değildir. Çünkü bir gün gelip de şehzadelerin ayakkabıcının oğluna ihtiyaç duyması muhtemeldir. Kesinlikle okumadıklarında bir şey istemeyeceklerdir.[367]

Araplar saldırı zamanında İranlıları köle olarak tutuyorlar ve İslam ülkelerine götürüyorlardı. [Onlar da] mescitlerde dersin başına oturuyorlar ve gelişiyorlardı. Çünkü ilim öğrenmek bütün sınıflar için serbestti. Nitekim Ebu Hanife köle idi, sonra âlim oldu. İslam dünyasında İslam âlimlerinin 700 kişisinden 70 tanesi köle idi. [Hâlbuki] İran'da [bir ayakkabıcı] ayakkabıcılık suçuyla insanlığın sonuna kadar ayakkabıcı olarak kalması gerekiyor. Bir kimsenin ordu komutanı olması için Karun ailesinden olması gerekiyor. İslam'dan önceki İran sosyal sistemi böyledir.

367 Gazenfun, kendi tarihinde Kuruş'un eğitimi konusunda İranlıların eğitimini şöyle açıklıyor: Gençlere 15 yaşına kadar "iyi söz, iyi düşünce ve iyi iş" öğretiyorlardı. 17 yaşına kadar ok atmayı, 20 yaşına kadar ata binmeyi öğretiyorlardı. Sonra mezun oluyorlardı.

İran niçin yok oldu? Çünkü her zaman padişahın Sasanî soyundan olması gerektiğine bağlı idiler. İranlıların Arapların karşısında bulunduğu tehlikeli anda Sasanî tohumundan yakalamak için çeşitli noktalarda geziyorlardı. Nitekim Ahvaz'dan bir kız yakaladılar (Purendaht).

Horasan'ın yenilgisinden 60 yıl sonra bütün İran topraklarının ayağının altına alan ve Roma'yı dize getiren Emevî başkentini yıkan Ebu Müslim adlı bir köle ortaya çıkıyor. Ama Sad bin Ebivakkas'ın saldırısı zamanında bir Ferahzad da savaş henüz başlamamıştı ki şöyle diyor: Ben remil ve usturlap ölçtüm, savaş uygun değildir!

***

Hayyam, matematikçi ve müneccim bir insandır. Bazen kafayı çekip şiir söylüyordu. Bugün dünya Hayyam'ı nasıl biliyor? Hayyam'ın ilim ve matematik yönü tamamen ortadan kalkmıştır, yoktur ve aslında inkâr edilmiştir. Hayyam, İslam ve İran medeniyetinin, yani bizim tanıtma isteği göstermediğimiz medeniyetimizin temsilcisidir. Ama bu Avrupalılar, medeniyeti bilen, İran ve İslam medeniyetini dünyaya ve örneğin kendi bilginlerimize ve yabancı dil bilen eğitimlilerimize tanıtan kimselerdir.

Nitekim ben, eski medreselerde bu mollaların önünde eski İslam dersleri okudum; ama İslam'ı Avrupa'da tanıdım (hatta bizim dinimizi onlar tanıyorlar). Biz kendimiz Biston ve Fars'ta kitabelerde olan bu yazıların cin yazısı olduğunu söylüyorduk. Kim okumuş? Avrupalı okumuş ve Fransızcaya tercüme etmiş. Çok bilgin olan bizler ise Farsçaya tercüme etmişiz. Bizim medeniyetimizi tanıtan bu kimseler nasıl tanıtıyorlar? İrfanî, şiirsel ve mistik yönünü yayıyorlar; sonra onun bilim, matematik ve tekniğini görünmez hale getiriyorlar ve inkâr ediyorlar. Öyle bir hale getiriyorlar ki İslam, İran ve Doğu medeniyeti dediğimizde sadece ve sedece içen, riyazet çeken, tasavvuf ve felsefe yapan insanların medeniyeti kast edilir. Hâlbuki İslam

medeniyetinin bütün kalem ürünü eserlerini saysak bilimsel, teknik ve irfanî olan her 100 kitaptan sadece beş tanesi irfanî kitaptır.

Bizzat İslam medeniyetinin temsilcisi olan Kur'an, konusuna göre şöyle tasnif edilmiştir: Kur'an ayetlerinin %40'ı hayat ve tabiatla ilgili, %30'u insan ve tarih, %20'si grupsal, sınıfsal ve sosyal meselelerle ilgili, %2'si ahlâkî meselelerle ilgili, yalnızca %1'i ibadetle ilgilidir. O zaman hangisi ibadetle ilgilidir? İbadetten başka her şeye benzeyen hac! Sosyal ve uluslararasıdır.

Kur'an'da bulunan 114 sureden bazıları tekrardır. Bazıları hem tarihsel meselelerde hem de sosyal meselelerde kullanılabilir. Bazı surelerin iki ismi vardır veya üç konuda yararlanılabilir. Mesela; Musa ve Hud hem tarihsel meselelerde hem insanî meselelerde hem siyasî meselelerde hem de dinî ve felsefî meselelerde [kullanılır]. Zeytin dediğimizde doğal olayların bir parçasıdır. Nur dediğimizde doğal olayların bir parçasıdır. Öyleyse bunlar kesinlikle doğal olayların parçasıdırlar. Ama hac, sosyal meselelerin bir parçasıdır. Özel bir topluluğun gitmesi ve toplu hâlde bir tören icra etmeleri gerektiği için bu sosyal bir meseledir, sosyal bir mitingdir ve uluslararası bir kongredir. [Aynı şekilde] zekât kelimesi hem ibadet ve dinî hükümlerin bir parçası hem de ekonomik meselelerin bir parçasıdır (sosyal mesele, insan toplumuna ve İslam toplumuna ait bir meseledir). Hac meselesi de hem sosyal ve siyasal meselelerin içine konulabilir hem ibadetlerin bir parçası olabilir. Nisa meselesi de hem sosyal [meseleler] içine yerleştirilebilir hem de ekonomik [meseleler] içine. Hud suresi, tarihî, insanî ve sosyolojik meseleler içine konulabilir (sosyolojik bir dönemin temsilcisi olduğu için konulabilir).[368]

Avrupalı ne anlatmak istiyor? Dünya halkının iki gruba ayrıldı-

[368] İmam Rıza'yı ziyaret etmenin insanlar için dinî bir yönü vardır. Fakat yankesiciler için ekonomik bir yönü vardır. İbn Sina için düzenlediğimiz ilmî kongre bilimsel ve kültürel bir faaliyettir. Fakat bir şeyin cazibesine kapılan kimseler için kongrenin felsefesi [söz konusu] değildir.

ğını [anlatmak istiyor]: İşrakçı ve akılcı. Akılcı olanların sanayi, ekonomi, siyaset ve üretimi vardır. İşrakçı olanlar ise maneviyat, his, duygu, tasavvuf ve ahlâka yakındırlar. Doğulu her zaman maneviyat, işrak, tasavvuf, ahlâk ve metafiziğe meyilli olmuş ve riyazetle ilgilenmiştir. Hâlbuki Batılı, beyni çalıştığı ve düzenli olduğu için düzen kurma gücüne ve üretim beynini, yani üretimsel ve sosyal gücü, kültürel ve bilimsel zenginlik ve ilerlemeyi kapsayan aklî beyne sahiptir. Buna göre kim ekonomik gücü üretir? Batılı. Kim dünyaya hükmeder? Batılı.

Ernest Renan diyor ki: Tanrı veya tabiat, bolca Avrupalıların hizmetine girsinler diye bolca çoğalan amele bir ırk meydana getirdi. Amacı Çinliler ve Doğululardır. Yani (Batılı) işverenin üretim katsayısı %1, (Doğulu ve Çinli) amelenin katsayısı %5'tir.

Sigmund Freud, aklın ırka bağlı olduğunu kabul ediyor. Bir Doğulu bir otomobil satın alır ve onu daha ilk ayın 5-6'sında bozar ve 20 yıl böyle bozuk çalışır. Fakat Avrupalı 20 yılın tamamında yeni ve düzenli araba ile çalışır. Niçin? Çünkü Doğulu arabayı bir araç olarak görür; fakat Avrupalı arabayı bir şahsiyet olarak kabul eder, yorulmuştur diye ona şahsiyet verir, zamanında yağını koyar, zamanında radyatöre soğuk su döker, zamanında servise götürüp tamir ettirir ve özetle arabaya ulaşır!

Fakat eğitimli ve bilgin olmanın ırkla bir alakasının olmadığını hatırlamak gerekir. Eğer bu Doğuluyu iyi eğitirlerse ve terbiye ederlerse Avrupalıdan daha düzenli olacak ve siyasi ve ekonomik işlerle Batılıdan daha iyi ilgilenecektir.

Sigmund Fireud diyor ki: Siz bu mavi gözlü ve kızıl saçlı Avrupalıya değer vermiyorsunuz. Bu insan Afrika'ya ve Asya'ya gittiği zaman büyük ve muhteşem bir idari yapıyı yönetiyor. Hâlbuki Afrika ve Asya'nın şu en büyük ferdi onu idare etmekten acizdir.

Bu konu dünyada neyi ulaştırmaktadır? Doğulunun daimî tüketici ve ham madde üreticisi olarak korunması ve Avrupalının

daimî üretici ve düzenleyici olarak korunması için tarih ve sosyoloji ilmini ne kadar bilinçli ve akıllıca [tahrif etmişlerdir]. Yani maddî medeniyet onlara ait, manevî medeniyet bize ait. Manevî medeniyet nedir? Boş laf. Tıpkı şu adamın tasnifi gibi. Diyor ki: Baba çifte atan inatçı katır benim, şirin kedi senin! Siz şiir söyleyin, biz zahmet çekeriz. Eşşek gibi hamallık yaparız.

Bildiğimiz İslam medeniyeti işte bu ırk tarafından yönetiliyordu. Bundan dolayı İslam medeniyetinde İranlı beyninin teknik ilerleme ve idari düzen için en iyi beyin olduğuna dair yüzlerce örneğimiz olabilir. Hace Nizamülmük Tusi'ye bakın: O bir tarafta Bizans'a, diğer tarafta Çin'e dayanan bir memleketin en büyük kurumunu yönetebiliyordu. Bir ucundan diğer ucuna ancak bir yılda gidilebilen bir düzeni idare ediyordu.

Veya-şimdi hiçbir Avrupalının idare edemeyeceği- Abbasi imparatorluğu kolayca ve rahatlıkla çevirebilen Cafer, Fazıl ve Yahya Bermeki'nin beyinleri akılcı beyin değil mi?

Teknik ve maddî tecrübe açısından bizzat Gustav Loubon diyor ki: Avrupalı, maddî ve tecrübî düşünceyi Müslümanlardan öğrenmiştir. Fakat evet, kendine yabancılaşma bizim araştırma isteğine sahip olmamamıza ve Avrupalının neyi araştırdığını görmemize ve onların çalışmasının neticesini tercüme etmemize [sebep olur]. Bu bizim talihsizliğimizin örneğidir.

İran'ın tamamında hemşireliği kurmak için Madam Naitingel [hareketini] kutluyorlar ve onu hemşireliğin kurucusu olarak tanıyorlar. Hâlbuki araştıracak olursak ve İbn Yemin'in Divan kitabını Sebzivar valisi Alauddin'in olduğu ve İbn Yemin'in onu methettiği zamanda inceleyecek olursak İbn Yemin'in suyu ve havası güzel ve Sebzivar köylerinden ve kasabalarından olan bir bölge olan Forumed'de bir hastaneden bahsettiğini ve hastalara bakmak için istihdam edilen ve çalıştırılan bakire kızlardan söz ettiğini görürüz. Bu Divanda böyle bir şey kolayca yazılmıştır. Hemşirelik sisteminin kızlar tarafından yürütüldüğü ve bu kasabada hem hastane hem de hemşirenin olduğu anlaşılmak-

tadır. Ama teknik yapıları, tarihi, bilimleri ve teknik branşları bize Avrupalı tanıttığı için bütün ilimler Fransa'dan, bazen İtalya'dan başlar ve Yunanistan'da son bulur. Biz de burada şiir okumakla meşgul oluruz. Biz Avrupalıya böyle tanıtılırız. Niçin böyle tanıtılırız? Çünkü Avrupalı çalışır, binmek, yağmalamak ve efendi olmak ister.

Dünyada [Avrupalılar] iki tür halk ile [ilgilenmektedirler]. Biri Müslümanlardır [ve diğeri mesela siyah derililerdir]. Müslümanların medeniyetini inkâr edemezler. Çünkü var olmuştur. Öyleyse onun medeniyetini belirlemeleri ve irfanî, işrakî, edebî ve dinî olarak tanıtmaları gerekir. Batılı kimse siyah deriliye varıp şöyle der: sizin aslında hiç medeniyetiniz yoktu ve biz sizi giydirdik (genel olarak onların kültür ve medeniyet sahibi olduklarını inkâr ediyorlar). Genel olarak sömürü ve emperyalizm kendisini Asya ve Afrika'da açıklıyor. [Fakat] bu propaganda dalgası karşısında zayıf kaldığımız için bize siyah deriliye söyledikleri şeyin aynısını söyleyemezler. Çünkü medeniyetimizi inkâr edemezler.

İranlı bir kabadayı Avrupa'nın tamamını bir şey yerine koymaz. Kimler onun etkisi ve alçaltması altındadır? Eğitim görmüş kimseler biraz İngilizce ve Fransızca bilen kimse kendisini mağlup ve onların dilini mazmaza ve gargara yapar.

Üçünü yüzyılda bilim teknik, matematik, astronomi ve usturlaba sahip olan beyinleri tanımak gerekir. Üçüncü yüzyılda □bn Heysem bütün ışık kırılma kanunlarını keşfemiştir. Avrupalılar şimdi onlara üstünlük taslıyorlar ve onları kendilerinden kabul ediyorlar. Biz şimdi talihsiz bir şekilde bunları onlardan öğreniyoruz.

Günümüz Avrupa mimarisinde bulunmayan ve onun üzerinde çok çalışan, fakat Doğuda ve İslam'da mimari tarzın sahip olduğu şey, ruhsal çekiciliktir. Ruhsal çekicilik şöyle bir şeydir: Bir binaya girdiğiniz zaman daima güvensizlik huzursuzluk hissedersiniz ve kapıyı kapatmak ve bir köşeye sığınmak [istersiniz].

Topluluğun ortasında ve binanın içinde size irfanî bir hâl vermez; mahrumiyet ve kaygı vermez. Bu durumda siz neyle ilgilenirsiniz? Onunla bununla ve onun bunun gözüyle ilgilenirsiniz. Kendi iç durumla ilgilenmezsiniz. [Hâlbuki] mescit yapısı büyük bir sinema salonuna girdiğinizdeki gibidir. Sinemada kendileriyle çok ilgilenen hanımların ve beylerin oturma tarzına bakın. Herkes kendi sandalyesinde bir şekilde oturmuştur. Siz mescit odasında 5.000 kişisiniz, oturmuşsunuz, sadece bir kişi vaaz ediyor ve herkes onun yalnız ve ağlamakta ve hıçkırmakta olduğunu zanneder. Kendisine dalmış ve aslında başkalarını unutmuştur. Bu neye aittir? Bu durum mimarî stile aittir.

Ben millî üniversitenin mimarlık fakültesinde ders veriyordum. Ben onlara iyi düşünce veriyordum, onlar bana daha yüksek bir düşünce veriyorlardı. Ben onlara dedim ki siz gidin, evde bir mum yakın ve mum ışığının üzerine düzgün ve temiz bir plaka koyun. Mumun ışığı bölünür. Ama eğer kavisli yüzeyli bir küp koyarsanız ne olur? Mumun ışığı incelir ve kendisini çekmek ister. Eski lambaları niçin tümsek yapıyorlardı? Yükselsin ve güzel yansın diye. Hâlbuki geniş olursa sararır, kararır, sağlıksız bir hâlde yanar ve söner. İnsanın ruhu ve kalbi tıpkı bir ışık gibidir. Eğer kubbe tavanlı bir yapı ile karşılaşırsa [kendisini] bir ışık gibi çeker ve parlaklık hisseder. Düzgün yüzeyli bir tavanın altında yer aldığı zaman bu tavanın başı ve ruhu üzerinde basınç yaptığını hisseder. Bu odanın (sınıfın) beşte biri kadar olan, fakat kavisli bir yüzeyin altında bulunan bir antrede yer aldığımız zaman orada yukarıya doğru bir kurtuluş ve çekim hissederiz. Bir kubbe kavisli olduğunda her zaman baş ve bakış yukarıya doğrudur. Hâlbuki düzgün tavan altında bakış aşağı doğrudur. İran ve Müslüman düşüncesi, medeniyet döneminde bütün bu durumları psikoloji, kültür, iman, dünyagörüşü, sosyal ilişkiler, tüketim ve estetik bakımlarından dikkate alıyordu.

Irakî acaba İran'da o kadar meşhur mudur? Cinsel sapıklığı olan ve gittiği her şehirde dövülen ve dışarı atılan bir şair idi. Ama

Hayyam onca bilim ve faziletine rağmen Cebir ve Mukabele'si bir defa o da Danimarka'da basılmıştır. Hatta İran'a bir nüshası dahi gelmemiştir.

Eskiden her yöneticinin etrafını birkaç dilenci şair tutuyordu. Onlar yöneticiyi daima heyecanlandırıyorlar, yönetici de onlara bir şey veriyor ve yiyorlardı. Bizde kendimize inançsızlık ve tarihimize ve dinimize karşı nefret meydana geliyordu. Öyle ki aydın şimdi geceleri kahvehanede oturan ve bizzat kendi dinine ve eski âdetlerine küfreden kimsedir. Aydın böyle olur! Bu aydını bu kirliliğe getirmek için ne kadar masraf etmişler!

"Horeur" gazetesine (Fransız kapitalizm ve sömürüsüne bağlı bir gazetedir) göre Asya-Afrika ve Arap ve İslam ülkelerinin bütün millî hareketlerinin arkasında tezahür ettiği her şekilde en büyük Batı düşmanı olarak İslam yatmaktadır. Ama şimdi ne? Tehlikeli bir etken olarak. Çünkü İslam bir maddedir. Eğer uyuşturucu bir etken hâline gelirse bir eroin çeken gibidir. Zira eroin işlevi görür. Eğer İslam'ı bilinçlendirici bir madde hâline getirirlerse hareket ve bilinçlenme etkenine dönüşür. Bundan dolayı bu madde ve büyük gücü hareketlenme ve bilinçlenme etkeni hâline getirebilen kimse en büyük hizmeti yapmış olur. Fakat her taraftan ona saldırılır.

Tarihte bize sadece Emir İsmail Samanî ve Sultan Mahmud'u göstermişlerdir. Gerçekte tarihi göstermişlerdir. Çünkü kültürümüzü tanımıyorlar, sadece biliyorlar ve ne zaman geldi, ne zaman gitti diyebiliyorlar. Gerçek İran'ı, şimdiki toplumu ve halk kitlesini tanımak için 1300 yıllık kültürü tanımamız gerekir. İslam kültürü tanınmadan İran kültürü tanınamaz. Şimdi düşman veya taraftar olmak istiyorsun. Kültür etkenini hareket ve bilinç etkeni sayıyorlar. İran'ın en büyük parlak felsefî dönemi Safevîler dönemidir.

Aynalarla ilgili tüm kanunları İbn Heysem keşfetmiştir. Cebir, bizim meydana getirdiğimiz İslamî ve Arapça bir kelimedir. Sıfır, Harizmî'nin gösterdiği bir kelimedir. Sıfırın keşfini dün-

yada en tam örnek keşif olarak kabul ederler. [İslamî] mimarinin karşısında hem felsefe, hem tarihî açıklama, hem güzellik ve ilginç hayret, hem de psikoloji vardır. Dünya mimarları aptaldırlar. Bunlar, bize bizzat Avrupalıların öğrettikleri şeylerdir.

Avrupa'nın meşhur İslam mimarisi uzmanı Profesör Hough diyor ki: Dünyada felsefesi olan tek mimarî İslam mimarisidir. Cami yapısını nasıl yapıyorlardı?

Kur'an'da şöyle [diyen] bir ayet vardır: *"Allah'ın nurunun temsili içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir. O fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden tutuşturulur..."* (24/Nur Suresi 35) Bu fanus dünyadır. Bu, Kur'an'da Tanrı için yapılmış şairane bir teşbihtir. Mimaride stili olan bütün büyük cami yapıları bu Tanrı benzetmesine dayalı olarak inşa edilmiştir. Yani âlemi teşbih bakımından bir fanus şeklinde alıyoruz. Onun içinde bir lamba vardır, lambanın üzerinde bir fanus, fanusun üzerinde de bir parıltı vardır. Onda zeytinyağı yanar. Bütün bu stil, Kur'an'ın edebî-felsefî teşbihinden çıkarılmıştır. Öyle ki eğer havadan stilli bir camiye bakarsanız caminin tamamı, içinde bütün bu lamba, fanus ve parlaklıktan sonra Tanrı'nın ışığı yanan bir âlemdir. Bundan dolayı cami ve tüm tavanlı yapılar, bir sahanlık ilavesiyle bir lamba taklididir. Hangi lamba? Âlemin benzetildiği lamba. Bu yüzden Müslüman [insan] bu tür binalara veya camiye girdiğinde sokaktan veya evden âleme girdiğini hisseder. Âleme girdiğini hisseder de ne demektir? Mimarî stili olan caminin -yeni yapılmış camilerin değil- felsefesi vardır. Siz kitabelerin etrafında ayetleri görürsünüz. Bu Kur'an ayetine bakan birisi olarak siz, "Lam"ların sonuna kadar tekrarlandığını görürsünüz. "Mim"leri alın, sonuna kadar tekrarlanır. "Nun"ları alın, yine sonuna kadar tekrarlandığını görürsünüz. "Kâf" eğri başlarını alın, sonuna kadar tekrarlanır. Niçin? Sadece güzellik için değildir. Şunun içindir ki göz bu yazılara ilişince her harfi görürüz, takip etmek isteriz ve son-

suzluğa ulaşırız. Sonsuzluk ve ebediyeti nereden hissedebiliriz? Sonsuzluğun tekrarından. Bakan kimseye bu hissi vermek ister. Çünkü onu sınırlı âlemden koparmak ve sonsuzluk hâlini ve mutlak hâli onun ruhuna sokmak ister. Bu işi sadece yazılarla yapmazlar; aynı zamanda her şeyi sonsuza kadar tekrarlamak suretiyle yaparlar. Çünkü bakan kişinin ruhuna sonsuzluk [halini] vermek ister. Onu gördüğünüzde size felsefî ve irfanî bir duygu geçer. Hâlbuki şekil, renk, güzellik ve zarafetin nasıl bir duyguyu vermesi gerekir?

Cami avlusunun alanı bizzat kandil şeklini gösterir, odaların yapısı bizzat lambayı gösterir. Hatta yukarıdan baktığınızda caminin tamamı (odalarla ve avlu alanının eklenmesiyle kubbe) bir kandili oluşturur. Hangi kandil? Gök ve evrenin benzetildiği kandil (Kur'an'da nur ayetinde). Ama felsefesi ve stili olan bir camide bütün açıların kavisli açı olduğunu, bütün tavanların kavisli tümsek tavanlar olduğunu görüyoruz. Hiçbir zaman köşe vermez, hiçbir zaman düzgün yüzey göstermez; kavislidir. Niçin böyledir? Çünkü klasik cami mimarı, evren ve varlığı camiye giren kimsenin gözüne tanıtmak ister. Gökten etrafa gelen kubbe ve kavisli eyvanlar, etraftan yeryüzüne doğru gelen göğün taklididir.

Safevîler döneminde 17. yüzyılın en büyük filozofları olan Molla Sadra, Mir Damad ve Mir Fendereskî'yi tanıyabiliyoruz; fakat İslam'ı tanımadan mümkün değildir. Çünkü hepsinin İslamî temelleri vardır. İslam'ı ve İslamî öğretileri tanımadan Hafız, Sadî ve Mevlana'yı tanıyamayız. Mevlana ve İranlı şahsiyetleri desteklemek veya inkâr etmek isteyen her Avrupalı, önce gider, Arapça okur, sonra ne olduğunu anlamak için Mevlana'nın eserini açar. Toplum dediğimizde kastedilen, kravatlı bir eğitimli yığın değildir; bilakis çalışan ve zahmet çeken halkın gerçek resmidir. Toplum bir kravatlı topluluktan ibaret değildir. İnsanların çoğu Aşura'yı mı yoksa Sede bayramını mı iyi bilir? Aslında Sede bayramının ne zaman geçtiğinden ve nasıl kutlandığından haberleri yoktur. Bundan dolayı eğer İran'ı

tanımak istersek ilkin İslam'ı tanımamız gerekir. Eğer ben Hint toplumunu tanımak istersem kesinlikle Veda, Nanak ve Buda dinlerini tanımam gerekir. Yoksa Hint toplumunu tanıma imkânım olmaz. Çünkü sosyoloji, "Muhtar bey, köyde kaç koyununuz, kaç ineğiniz ve deveniz var?" demeniz değildir. Bu, nüfus sayımından fazla bir şey değildir. O da ancak belediyenin işine yarar.

Köy toplumunu, yani köylüleri birbirine bağlayan, nefret, birlik ve mutluluk doğuran ruhu ve dokuyu tanımak için istatistik yapmamız değil, tanımamız gerekir. Kaç bin kişinin olduğunu, filan şehrin içilecek suyunun kaç kaynağı, kaç metre boruyu, kaç kuyuyu ve kaç inçlik boru kullanımını gerektirdiğini anlamış olmam sosyoloji değildir. Eğer maksat bunlar olursa İran'da çok sosyologumuz var! Aslında İslam tarihi ne işe yarar, sorusu gündeme gelmektedir.

Çeşitli Dinlerde Tanrı

Genel olarak din, dinin Tanrı veya tanrıları, toplumun çevresinde olanların ve sosyal güç ve grupların tersidir. Bundan dolayı Yehuda dediğimizde bu, onlar açısından açısından evrenin yaratıcısı olan Yahudi kavminin Tanrısı demektir. Yahudi kavmi açısından dünya, İsrailoğulları; insan ise sadece Yahudi insanıdır. Yahova'nın tüm özellikleri, Yahudi'nin özellikleridir. Yani Yahudi kavminin tüm nitelik, hâl ve ihtiyaçlarını Yahova'nın zatına taşımışlardır. Nitekim Rüstem, İran kavminin somutlaşmış şeklidir. Elbette sahip oldukları özellikler değil, aksine sahip olmak istedikleri özelliklerdir. Bütün bu ihtiyaçlardan Rüstem adında yenilmez, temiz, vefalı ve İran milletine inanan bir kahraman meydana getirirler. Nitekim Hz. Ali ve Peygamberin resimleri tamamen İranlıdır. Zerdüşt'ün görünüşünde bir değişiklik yaparsak Peygamber ve Hz. Ali'nin mevcut resimlerinin benzeri olur.

İki Mesih

Tanrılar, kavimlerin hayatının sosyal, ekonomik, ırksal ve maddî durumunun tasviridir. İki Mesih'imiz vardır: Biri Nasıra'da olup Nasranîdir. Sonra Yeruşalim'e geldi ve dedi ki: "Ben tam da sizin beklediğiniz kişiyim. Yahudi kavmini Roma esaretinden kurtarmak için geldim." Bazıları onun sözünü kabul ettiler, bazıları kabul etmediler. Öldürüldü ya da kayboldu. Öldükten sonra o azınlık faaliyetinin ardına düştüler ve dördüncü ve beşinci yüzyılda Kostantiniye'de Hıristiyanlık yayıldı ve mahrum halk, köleler ve esirler Hıristiyanlığa inandılar ve büyük bir güce dönüştüler. Ona İmparator da inandı ve Milano kanununu koydu: Önce dinin özgürlüğü, sonra diğer bütün dinlerin reddedilmesi ve Hıristiyan olmayanların toptan öldürülmesi. Hıristiyanlık, beşinci asırdan itibaren, yani Mesih'in ölümünden dört asır sonra resmiyet kazanır. Bu dört yüzyıl içinde ne oldu? Filistinli Mesih, Romalı Mesih'e dönüştü. Şimdi onlar arasında ne fark vardır? Ben birbirlerine hiç benzemediklerini iddia ediyorum. Filistinli Mesih, Yahudi kavminin

gelmesini ve onları Roma egemenliğinden kurtarmasını bekledikleri kimse idi. Hâlbuki Romalı Mesih, imparatorluğu Yahudilerin ve Yunanlıların isyan tehlikesinden kurtarması gereken bir kimse idi. Bu ikisi aynı kişi olamaz.

Milattan önce birinci ve ikinci yüzyılda, Hz. İsa zuhur ettiği miladî birinci yüzyıla kadar iki sınıf vardı: Biri Roma imparatorluğunun egemenliği altında olan köleler ve mağlup milletlerdir. Tarihte benzeri olmayan Ispartakos ayaklanması gibi cesurca ayaklanmalarla ve Sisil'de gerçekleştirilen bir ayaklanma ile özgürleşemediler. Özgürlüklerinin savaş ve kılıçla mümkün olmadığını gördükleri için onları kurtarmak üzere birini gönderecek olan Allah'a ümit bağladılar. Diğer sınıf, bizzat değişik milletlerden, dinlerden, ırklardan ve dillerden oluşan imparatorluk idi. Hepsi isyanların ve savaşların tehlikesine maruz idi ve birinin gelip köleleri susturmasını ve imparatorluğu tehlikeden kurtarmasını bekliyorlardı.

Biz bu iki ihtiyacın birbirine benzemediğini görüyoruz. Öyleyse onların mehdisi (kurtarıcı) aynı olamaz. Bu bakımdan İncil'de iki Mesih vardır: Biri Roma ve sermayedarlık karşıtı devrimci ve özgürlükçü Mesih; diğeri merhameti olmayan ve eğer köle efendinin emrinden yüz çevirirse zindan karanlığı ve kırbaç sesi onu beklemektedir diyen bir Mesih'tir.

Filistinli Mesih diyor ki: Her yedi yılda bir defa mahsulünüzü toplamayın, bırakın, fakirler toplasınlar. Bu, fakirliğin var olmasına fırsat vermeyen bir servet ayarlamasıdır. Oysa Romalı Mesih şöyle demektedir: Ey Petrus (Petrus taş demektir), ben kilisemi senin üzerine bina ediyorum, yani sertlik ve katılık üzerine. O zaman iki Mesih vardır: Biri efendilerin ve köle sahiplerinin eseri, diğeri zayıf ve mahrum milletlerin eseri. Hatta onların görünüşleri de farklıdır: Dünyanın Hıristiyanlık gibi en gelişmiş dinlerinde Tanrı'nın milletinin ırkı vardır ve onun düşünce tarzıyla kavmininki aynıdır. İncil'de şöyle gelmiştir: Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Tanrı beyaz derili olduğu için siyah derili insan değildir. Fakat ilginç olan şudur

ki bu millet bu görünüşü bizzat Tanrı için üretir, sonra onu kanıtlar.

Bu nedenle insanların isyan çıkardığı Lomumba'dan sonra Kongo'da her şeyden önce kiliseyi işgal ediyorlardı ve ruhanî kızları öldürüyorlardı. Veya Kenya kabilelerinde "Yanan Mesih" adlı bir tören vardı. Çünkü bu Tanrı sadece beyazlara aittir ve kendilerinin Tanrısı değildir. Alicah Muhammed, Amerikan Zencilerinin lideri idi. Diyordu ki: Muhammed, siyah derililerin peygamberidir; çünkü onun müezzini siyah derili idi!

Bundan dolayı Roma medeniyetinde ortaya çıkan Mesih, ırksal, millî ve imparatorluk toplumuna özgü bir Tanrıdır ve işi köleleri efendilere teslim etmektir. Diyor ki: "İnsanlar, Tanrı'nın işini Tanrı'ya, Kayserin işini Kaysere bırakın!" İncil'de ifade edildiğine göre, insanlar, Mesih'in ahirette acı çekenlerin mükâfatını vereceği ümidiyle dünya ve hayatın değerine inanmamakta ve sıkıntılara tahammül etmektedirler. Roma Hıristiyanlığı, cinayeti, adam öldürmeyi ve diğer milletleri yağmalamayı korudu. Mesih'in temsilcisi olan papa dedi ki: Başka hiçbir din var olamaz. Eğer [başka] bir hükümet ve din var olursa o Tanrı'nın karşısında bir dindir. Papa, Hz. Mesih'in makamına vekâlet eden kimsedir.

Yahudilikte Tanrı

Tevrat'tan: Tanrı Âdem'i yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı. Bu, Âdem'in ortaya çıkış kitabıdır. Tanrı'nın Âdem'i yarattığı gün onu Aden bahçesinde kendisine benzer olarak yaptı. Mezopotamya'da Âdemler artmaya başlayınca onlar için kızlar doğdu. Tanrı'nın oğulları Âdemlerin kızlarının iyi görünüşlü olduklarını gördüler. İstedikleri her taraftan kadınlar alıyorlardı. Tanrı dedi ki: Benim ruhum insanda daima hakemlik etmeyecektir. Yahova'nın ruhu insanın bedenindedir. Çünkü o da beşerdir. Sonra Tanrı'nın oğulları Âdemlerin kızlarıyla meydana gelince ve onlar bunlar için çocuklar doğurunca onlar Selef zamanında ünlü erkekler hâline gelen zorbalar oldular. İnsan kanı dökülünce onun kanı insan eliyle dökülür. Çünkü

Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştı. Aden'den bahçeleri sulamak üzere bir nehir çıktı. Oradan dört kola bölündü: Birincinin adı Pişun'dur. İçinde altın bulunan tüm Huveyda ülkesini kuşatır (Kızıldeniz'in batısı). O ülkenin altını iyidir ve orada bol miktarda inci ve taş vardır. İkinci nehir, tüm Kuş ülkesini kuşatan Ceyhun'dur. Üçüncü nehir Hadikal, Aşur'un doğu tarafına akar (cennetin Filistin'in çevresinde olduğunu görüyoruz). Dördüncü nehir Fırat'tır (cennetin sınırları).

Âdem'in çocukları Mezopotamya'da çoğalır. Birisi İsrailoğullarıdır. Tanrı, insanoğullarının kalp hayallerine ait her tasavvurun mutlak kötülük olduğunu görür. Tanrı yeryüzünde insanı yarattığına pişman oldu ve üzüldü. Hepsini yok etmeye karar verir. Nuh adil olduğu için onu ailesiyle, yani oğulları, oğullarının karıları ve Nuh'un seçtiği evcil ve yabani tüm hayvanlar ile istisna tutar ve insan türünün 601 yılında dünyayı kaplayan tufan başlar. Gemiden sadece Nuh ve Sam, Ham ve Yafes adlı üç oğlu çıkar. Ham, Kenan'ın babasıdır.

Çünkü Kenan kavmi, İsrailoğulları ile savaşta idi. Kenan kavmini lânetlemek için Nuh ve kızlarıyla ilgili rezalet dolu bir hikâye uydurdular.

Veya sandık yapımı ve mabedi süsleme konusunda verdiği birtakım emirler vardır. Öyle ki böyle bir sandığın ve mabedin yapılması için dünyanın bütün sanatçılarının ve zenginlerinin toplanması gerekir.

Ya da onun hakkında kesinlikle Harun ve ailesi tarafından yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiş kurban, İslam'daki çok sade ve teşrifatsız olan kurbandan farklıdır. Bu, Yahudilikte karmaşık hale geliyor ve bu konuda sadece Harun ve ailesinin uzmanlığı bulunuyor. Bunlar din adamlığı sisteminin icat edilmesi, teknik bir dinin oluşturulması ve herkesin dinî törenini kendi başına yerine getirememesi içindir.

İslam'da ve Dünya Dinlerinde Tanrı

Bütün dünya dinleri hakkında yaptığım inceleme sonucunda

Tanrı üç boyutludur: Siyasî, ekonomik ve ruhanî. Mesela Orta Çağ'da Avrupa mülklerinin üçte biri papaya aitti. Şimdi bütün büyük dünya şirketlerinde kilise en büyük sermayedardır. Dünyanın her tarafında 150.000 papaz bu gelirler sebebiyle aristokrat hayata sahiptirler. Victor Hugo der ki: İlim, âlemin bütün sırlarını ve hatta Tanrı'nın zatını bile keşfedebilir; ama bu kafayla papazların nereden beslendiklerini anlayamaz. O zaman bu, dünyanın değersiz meblağının ve servet aşağılamasının papasıdır.

Buna karşılık Kur'an'ın başından sonuna kadar Allah hakkında zikredilen birtakım sıfatlar vardır. Bunlar ile Arap toplumu arasında bir benzerlik yoktur. Bu yüzden Arap, Allah'ı kendisine ait kabul ettiği ölçüde tüm dünyaya ait kabul eder. Çünkü Allah, Arapların ve tüm dünyalıların yaratıcısıdır; hatta varlığın en kötü sembolü olan Şeytanın bile yaratıcısıdır. Allah'ın evrensel olmasının manası budur. Yani dünyanın iyi kötü bütün güçleri Allah'ın tasarrufundadır.

Hâlbuki diğer dinlerde kötülüğün sembolü olan Şeytan, Allah'ın karşısında yer alır ve onunla savaş hâlindedir. Hâlbuki İslam'da Şeytan, Allah'ın mahlûkudur ve onun emri altındadır. En iyi kitapları yazmış olan İranlılar, Allah'a zerre kadar ırksal özellik verememişlerdir. Çünkü Allah dünyalıların tamamına aittir ve onların yaratıcısıdır.

İkincisi; Allah, mutlak ve zihinseldir ve her türlü sıfattan uzaktır. Sebebi şudur: Eğer Allah'a sıfat atfederlerse her kavim Allah'a kendi zevkine göre sıfat atfedecektir. Burada Tanrı yine millî olur. Allahu Ekber hakkındaki en iyi tefsiri İmam Muhammed Gazzalî yapmıştır. Der ki: Bunun manası, Allah'ın nitelendiğinden daha büyük olduğudur. Allah için kullanılan en iyi söz, "Hüve/O" sözüdür. Bu kelimede sadece varlık vardır. Nasıllığı ifade etmez. Sonraları İslam'da Allah yerine insana tapan bir grup ortaya çıkmıştır. Ali grubu, Ebu Müslim grubu ve İmam Cafer Sadık'ın hizmetçisi Hattab'ın grubu!

Açık ve Kapalı Toplumlarda Dünyagörüşü Kavramı

Şimdi söylemek istediğim şey, İslam dininin tamamen dayalı olduğu İslam öğretisi sistemidir. Bu sistem, tevhit üzerine kurulmuş bir dünyagörüşünden, diyalektiğe dayalı sosyolojiden ve adaletin yerleşmesi ve insan türünün gelişmesi için var olan sınıfsal çelişkiye dayalı tarih felsefesinden (İslam tarih felsefesi) ibarettir. Bu temel üzerinde İslam adlı pratik inançlar, strateji, ahlâk, mücadele ve iş ve hayat felsefesi toplamı olan bir ideolojidir. Bunların ne demek olduğunu açıklayayım.[369]

Açık Dünyagörüşü ve Kapalı Dünyagörüşü

Dünyagörüşü dediğimizde kast edilen şey, zihnimizde dünyaya dair [var olan] tasavvurdur. Acaba gözümüz ve bakışımız dünyayı olduğu gibi mi görüyor? Hayır, dünyayı beynimizin ürettiği gibi görüyoruz. Dünyayı baktığımız gibi görmüyoruz. Akışımız ve beynimiz nasıl oluşur? Sosyal hayat şartlarımıza göre oluşur. Toplumumuz kuşatılmış bir geçitte olunca ve uçlardan bir yere yol bulunmayınca dünyamız da daralır. Dünyada etrafımızda ve köyümüzde yere inen küçük bir tavandan ibaret olur. Yeryüzü hayat alanımıza eşit olur. Her şey sabittir ve bu toplumda hiçbir şey değişmez. Bin yıl önce insanlar böyle yemek yiyorlardı, bin yıl önce insanlar zengin ve fakir diye ayrılmışlardı. Yüz binlerce yıl önce böyle sulama yapıyorlardı. Bundan dolayı her şey toplumumuzda sabittir ve hareketsizdir. Sonra kapalı toplumumuz açık topluma dönüşür.

Bir kabile, kapalı bir toplumdur. Kapalı toplum, birkaç şey ile tanınır:

1- Üretim ve tüketim birbirine eşittir. Yani çölden ihtiyaçları ölçüsünde getirirler. Öyleyse Pazar dışarıya satış değildir. İhracat ve ithalat dışarıya ve dışarıdan değildir (üretim ve tüketim eşit olduğu için ihracat ve ithalat yoktur, Pazar yoktur. Öyleyse

[369] Doktor burada konuyu sosyoloji bakış açısından eksik olarak ortaya koymuştur. İslam'ın feyizli ve görkemli dünyagörüşüne ait bilgileri elde etmek için Doktorun diğer yazılarına müracaat etmek gerekir. (Derleyen)

ihracat ve ithalat gerekli değildir, yoktur). Üretim ve tüketim kapalı bir daire üzerinde döner. Bir topluluk yün, başka bir topluluk buğday ve arpa [üretir]. Bu buğday ve arpa yün, süt ve yoğurt için verilir ve gelir bizzat köyde harcanır. Bu buğday ve arpa, süt ve yoğurt ile değiştirilir; süt ve yoğurt da yün ile değiştirilir. Yün elbise ile değiştirilir. Bu tüketim kalemleri üzerinde döner ve köyden dışarı çıkmaz.

Eğer siz bu köye bir şeker fabrikası sokarsanız veya birkaç derin kuyu kazarsanız ve yüz bin tane şeker pancarı kaldırırsanız köy ekonomisi açılır. Çünkü şimdi bütün pancarı köyde tüketemezsiniz ve pancarlar üretim çıkışı için olur. Kapalı toplumda mal, aynı yerde tüketmek için üretilir. [Hâlbuki] şimdi üretiyorlar bir parça bile yemiyorlar. Bu pancar fabrikaya ve sonra tüm dünyaya taşınıyor. Bu sadece satış için üretilir ve hatta bir parça dahi tüketilmez. Her şey satış için üretilir. Öyleyse mallar tüm dünyada tüketilmek için üretilmiştir. O zaman ekonomi açılır ve bizzat insanlar da açılırlar. İnsanlar çıkarlar girerler. Köylü alışveriş için dışarı çıkar. Aksine teknisyen ve mühendis adlı yabancı insan içeri girer. O zaman ekonomi açılır, toplum açılır, cadde de açılır. Ekonomi açıldı, toplum açıldı, dünyagörüşü de açıldı. Pancar satmak için birkaç şehri dolaşan ve mühendis ve teknisyen getirmek için her yeri dolaşan insan için artık Tahran dünyanın merkezi değildir.

Ravzahanların okuduğu *Cennetü'l-Hulûd* kitabı, takvim gibi olan"Vekaiu'l-Eyyam" hakkında şöyle der: 7 bin yıl önce Rebiussani'nin ilk Çarşamba günü ilk defa su yeryüzünde Hz. Havva'nın beyninin suyu Necid toprağına aktı! Bütün olayları takvime sığdırdı. [Mesela] Hz. Havva'nın inişi filan gün Cave ülkesinde olmuştu. Birisi de "Fezayilül-eyyamdır": Her kim çarşamba günü yolculuk yaparsa, filan olay olur. Her kim pazartesi günü evinden çıkarsa, her ne dumana bir adım yaklaşmazsa. Diğer bölüm "Fevazilü'l-Bilattır" o bölümlerde dünyanın bütün şehirlerini nakletmiştir. Ama bütün dünyanın merkezinin Sebzivar olduğunu yazmıştır. Mesela Çin' den Sebzivar'a şu

kadar ve Maçinden Sebzivar'a kadar şu kadar diye yazmıştır. Niçin dünyanın merkezini Sebzivar kabul etmiştir? Çünkü Sebzivarlı idi ve başka bir yer görmemişti. Dünyagörüşü daha fazlasına izin vermiyordu. *Cennetü'l-Hulûd* için yazdığı önsöz tamamen onun dünyagörüşünü açıklamaktadır: Arşın kılıcı... * Gök açan, zamanın asıfı Şah Sultan Hüseyin Safavi. Niçin? Çünkü o dünyada başka bir kılıç görmez. Onun için Sultan Hüseyin, aslan nitelikli, Rüstem heybetinde, Ömer adaletinde ve Ali savaşkanlığında biridir. Ondan sonra Sebzivar hanıdır, kesinlikle ikinci adamdır. Bu adam Sebzivar'dan çıktığında ve her yeri gördüğünde Sebzivar'ın dünyanın merkezi olmadığını, [hatta] Tahran'ın da olmadığını anlar.

Kapalı toplumda bütün sosyal meseleler sabittir. Efendi veya muhtar olan kişinin çocukları da olacaktır. Bu, [kapalı toplumun] işaretidir. [Dışarıyla karşılaşması sonucu] dünyagörüşü açılır. Açık dünyagörüşünde üretim tüketimden çok olur. [Kapalı dünyagörüşünde] idareci ve muhtar olan kimse her zaman idareci ve muhtardır.

Sağlıklı Açık Toplum ve Sağlıksız Kapalı Toplum

İki [tür] açık toplumumuz vardır: Biri sağlıklı açık toplum [diğeri sağlıksız açık toplumdur].

19. yüzyılda İngilizler, satış ve Afrikalılarla alay etmek için renkli camlar ve altı renkli kâğıtlar götürüyorlardı. Değerli ve makam sahibi olduklarına inanan ve talep artışları olan[370] ilkel kabile reisleri ve bütün hanımlar ve beyler, talep artışlarını gidermek için ne giymeli, ne yemeli sohbetlerinin yapıldığı kabile düğün meclislerinde daha çok savurganlık yapıyorlar ve

[370] Bu, ilginç ve garip düğünler ve çok büyük nikahlar tertip eden vahşilere aittir. Kabilelerde düğün törenleri o kadar teşrifatlıdır ki bazen damadın varlığını kaybetmesine sebep olur. Şimdi köylerde de vardır: Birinin köyde bir su hissesi vardı, hissesinin yarısını karısına mehir olarak verdi, o da kocasını evden çıkardı. İlkel ve medeniyetsiz insan, eksikliğini lüks ile telafi etmek istiyor.

aslında kendilerini yağmalıyorlardı. Talep artışı heyecanının kabile reisini ve halkı kapladığı böyle bir durumda bunlar gidiyorlar ve altı tane renkli camı onlara veriyorlar ve altı tane sığır alıyorlardı. Sömürü böyle yönetiyor ve faydalanıyordu. Cevherler yerine renkli cam veriyordu. Herkes diğerinden daha çok talep artışı göstermeye dikkat ettiği için daha çok satın alıyorlardı. [Avrupalılar] her zaman kılıç zoruyla ilerlememişlerdir; aynı zamanda halkın ahmaklığından istifade ederek de ilerlemişlerdir ([Mesela] elinden iki tümen düşen ve yerden almayan ağa çocuğu eşeklik ediyor).

Afrika'ya lüks eşyalar ve fantezi elbiseleri götüren kimse, orada toplumun açılmasını sağlayacak bir üretim yapmamıştır. Bilakis toplumu açmış ve kendi tüketim pazarı hâline getirmiştir.

Tüketim malları iki çeşittir: Radyo ve teyp gibi bazı mallar yüzde yüz tüketim mallarıdır. Fakat şeker fabrikası ve örgü fabrikası gibi sayısız üretimlere vesile olan traktör ve üretim araçları gibi bazı mallar ise üretim mallarıdır. Üretim malları ithal eden toplumlar, demir eriten satın alırlar, traktör satın alırlar, şeker fabrikası satın alırlar, sağlıklı bir şekilde açılırlar. Fakat silah, teyp ve poşet vs. satın alan toplumlar sağlıklı açılmazlar.

O şekilde yaşayan bir köylü kadın en iyi üreticidir: Gider, süt sağar, koyun otlatır, çölde ot toplar, deste yapar. Fakat "Günün Kadını" okuduğunda tüketim girer ve o alıcıdır. Aldığı her karar onun kaderini değiştirir. Açılan toplum tüketim pazarı olur. Açık toplum, Pazar tüketim kalemlerinde değil, bizzat toplumun üretim-tüketim ilişkisinde belirlenir. Eğer bu toplumun kalemlerinden biri, mal ihracatı tüketiminden çok olursa o toplum açıktır. Eğer bir toplum toprağı saban ile sürüyor ve radyo ve lüks araçlar ithal ediyorsa bu toplumu açmışlardır; tüketim pazarıdır, açık toplum değildir.

Avrupalılar gibi yürüdüklerini gördüğünüz bu kişileri veya o şekilde elbise giyen kadını değişmiş sanmayın; bilakis onun elbiseleri değişmiştir. Bu insanın üretimdeki rolü eğer tüketim-

dekinden çoksa hem düşünce şekli değişiyor hem de düşüncesi açılıyordur. Mesela; kadın haberlerini okuyan bir beyefendinin durumu düşüncenin açılması değildir. [Bilakis sadece] bir şey okumak istiyor. Köylerde Kur'an okuyan kimseler, bizim Kur'an eğitimimiz var, derler. Kur'an eğitimi ne demektir?

Mütalaanın hacmini değil, düşünce düzeyini değiştiren bir mütalaa şeklidir. Avrupa'da gazeteler tamamen sınıflandırılmıştır: "Eise" ve "Paris Mache"ı araştırmacı olmadıkça hiç kimsenin elinde görmezsiniz. ...* ve Espry'den öğrenci sınıfı dışında kimse yararlanmaz. France Souver ve Horeur tüccarlara aittir (tamamen gruplandırılmıştır). Ama burada dergileri alırlar ve okurlar. Kim seçiyor? Bizzat okuyucu değil, dergiyi getiren kimse. Ne getirirlerse onu okur. Çünkü seçim gücü kazanmamıştır.

Kapalı toplumun özelliklerinden biri de düşüncenin kapalı olması ve toplumunda ne varsa hepsinin din, siyaset, hayat tarzı, hukuk ve ezelî, ebedî ve değişmez ahlâktan olduğuna inanmasıdır. Açık toplumun özelliklerinden biri, ferdin siyaset, sosyal ilişkiler, sosyal ahlâk ve her şeyi beyninde planlaması ve bunu beğeniyorum, onu beğenmiyorum, demesidir. Fert, toplumda böyle düşündüğünde ve seçim yaptığında fikirlerin açıldığı ve toplumun da açıldığı belli olur. Fert, sosyal olaylarla ilgili böyle yargıda bulununca toplumu açılmış, yani taklitçi ruh tenkitçi ruha dönüşmüştür. Tenkitçi ruh, açık toplumun belirgin alametidir. Aksine kapalı toplumda eleştirel ruh bulunmaz; kapalı sınıf, kapalı aile ve kapalı toplum bulunur. Bazı ailelerde o ailelerin fertlerinin şöyle dediklerini görürsünüz: "Ben bunu istiyorum, onu beğenmiyorum." Her zaman "ben" derler. Bu aile açıktır.

Fransa'da doktorasını yapmış bir arkadaşım vardı ve özel bir dönemi Amerika'da geçirmek istiyordu. Babası Kirman şahsiyetlerindendi. Doktor 33 yaşındaydı. Babası Kirman'da bir kızı nikâhlamıştı ve "Filan gün Washington havalimanına gel ve gelinini götür!" diye telgraf çekmişti. Sonra o gitmiş ve bir habe-

rin olmadığını görmüştü. Sonunda bir köşede bir kızın başını aşağı eğip durduğunu ve düşündüğünü fark etmişti. O da gitmiş, elini tutmuş ve evine götürmüştü. Niçin böyledir? Çünkü geleneksel ailede fert (ben) yoktur, sadece biz vardır. Biz kimde tecelli eder? Babada. "Ben babayım ve her şey benim elimin altındadır." şeklinde değil, [bilakis] "Aile bir tanedir ve ben onun sözcüsüyüm." şeklinde. Eski toplumda hiç kimse ben demiyor, herkes biz diyor.

Eski Toplumda ve Yeni Toplumda Biz ve Ben

Eski toplum şöyle tarif edilir: "Bedenlerde ve sayısız bedenlerde bir tek ruh."Öyleyse kabilenin seçimlerde kaç oyu vardır? Yüz bin kişi bile olsalar bir oy. Çünkü "ben" değil, "biz"dirler. Oy ferde aittir.

Toplumun ilerlediği ve bilincin geliştiği sonraki zamanlarda yeni toplum şöyle tarif edilir: "Gelişmiş toplum, bağımsız fertlerin birlikte sosyal ilişkiler kurduğu bir sistemden ibarettir." Bu iki tarifi mukayese ediniz: Eski toplum, birkaç bedende bulunan bir tek ruhtur. Yeni toplum, birlikte sosyal ilişkileri olan binlerce ruhtan oluşmuş bir sistemdir. Pekiyi, ne farkı vardır? Bir aile idare ile nasıl farklılaşır? Yeni aile bir idaredir ve bir kurumdur. Eski ailede bir fert vardır. İdare, memurları ölçüsünde istifa edebilir, beğenmiyorum diyebilir, istihdam edilebilir. Eski ailede böyle değildir. Eski toplum da eski bir aile gibidir. Öyleyse "ben" ne zaman meydana gelir? Toplum ilerler, biz zayıflar, yavaş yavaş ben güçlenir. Bir Batılıdan ziyade bir Doğulu biz der. Avrupalı, ben der ve tek başına eleştirir. Doğu toplumunda eleştiri yoktur.

Öyleyse insanın tarihi biz tarafından ben tarafına doğru gider. Bir Doğulu her zaman ailesine ve kabilesine karşı taassup besler ve eleştirmez. Fakat Ernest Renan gibi bir Avrupalı tamamen kendi dinini tenkit eder ve aslında Mesih'i inkâr eder. Mesih adında birisinin olmadığını, bir kelimenin olduğunu, İsa adında bir fikrin olduğunu söyler (Molla Nasiruddin'in meydana

gelmesine sebep olan bir şaka gibi). Daha sonra dinini, tarihini ve toplumunu eleştirir. Kabile gibi kapalı bir toplumda bir zengin sınıfı (efendi) ve bir parasız sınıf (çiftçi) vardır. Biri hâkim biri mâhkum iki sınıf vardır. Fakat hiçbir zaman biz onlarda birbiriyle çarpışmaz ve birbirinden ayrılmaz. Her zaman efendi çiftçinin duasını alır. Her zaman [çiftçi] efendinin atına, köpeğine ve çocuğuna diğer kabileler karşısında dua eder. Efendiyi kendisinin karşısında görmez, kabile düşmanının karşısında görür. Arap hükümeti devrini okumuşsunuzdur: Ebu Müslim, Samanîler, Safavîler ve Dinan haremi Araplarla savaşa tutuştular. Bunlar kimlerdi? Bunların bazısı Arapların İran'a saldırısından önce İran'ın çeşitli bölgelerini yöneten efendilerdi. Arap geldi, veraseti ortadan kaldırdı, efendileri kenara itti ve sıradan bir ferdi yönetici yaptı. Fakata Arap zayıflayınca bu efendi ayaklandı. Efendiye kim yardım etti? Halkın kendisi. Niçin halk bu beyzadeyi Arap karşısında hükümetin Araptan efendiye ve bizzat halka karşı dönmesi için bayraklaştırıyor. Çünkü efendilerden her biri ve halk, sen Arap karşısında biz İranlıları oluşturuyorlar.

[Ya da] iki kişinin Müslüman olmasıdır. Fakat onlarda hâla kabile taassubu vardır ve birbirlerine düşmanlık beslerler. İslam'ın ilk dönemindeki savaşlar inanç savaşları değildi, bilakis kabilelerin savaşıydı.

Muğire bin Şube Muaviye tarafından Kûfe'ye vali yapılmıştır. Fakat Muaviye'den, bozuk bir adam olmasına rağmen bir söz işitmemiştir, şaşırmıştır: Muaviye ezanı işitmesiyle birlikte dedi ki: "Muğire, ben bu Haşimi Muhammed'in ismini ezanda işitebilmek için günde beş defa ne yapmalıyım?". [Yani] peygamber Muhammed'e inanıyorlar fakat Haşimoğullarından olduğu için acı çekiyorlar.

Ömer ve Ebubekir gerçek Müslümanlar idiler, Muhammed'e inanıyorlardı ve Müslümanların en temiz ve en iyileri idiler. Ama niçin Ali'ye karşıydılar? Çünkü Haşimoğullarındandır. Adalet, velinin başka bir kabileden olmasına hükmeder. Ali,

Haşimoğullarına mensubiyetin kurbanı olmuştur. Osman'dan daha az değildir. Eğer Temimoğulları kabilesinden olsaydı seçilirdi. Osman anne tarafından Haşimoğullarından, baba tarafından Ümeyyeoğullarından olduğu için işi başına gelir. Bundan dolayı kabilevî fikirler hükmeder ve temel kabilevîdir.

Açık Toplumlarda Yalnızlık ve İntihar

[Daha sonra] sosyal ruh (biz) ferdi ruha (ben) dönüşür. Bu bakımdan Avrupa binlerce ferdin (ben) ya da ferdi ruhun toplamıdır. Halbowakes ve Durkhein, bu teoriyi desteklerler ve yalnızlığın nerde ortaya çıktığını söylerler. Yalnızlık hangi toplumda insana daha çok acı verir? Açık toplumda, benlerin toplumunda, gelişmiş toplumda. Binlerce bağımsız ben meydana gelir, "Benimle ne alâkası var" der, ihtiyaçsızlık ve başkasından bağımsızlık ortaya çıkar, benlerin ilişkisi zayıflar, yalnızlık ortaya çıkar ve intiharlar gerçekleşir. Niçin? Çünkü der ki: Kimse beni sevmiyor, beni anlamıyor. Kimse kimseyle olmadığı için benlerin ortak yönü ortadan kalkar ve bütün değerler bene ait olur. Fakat biz toplumunda aslında kimse kendisini yalnız görmez, kendisini başkalarıyla birlikte oluşmuş görür. Bir köye girdiğinizde cemiyetin bütün fertleri sizi kendi evlerine davet ederler. Her biri, evi kendisine ait gördüğü için orada bir iş yapar. Şehirlerde birbirini tanımayan birçok insan vardır. Ama köyde halkın tamamı birbiriyle halaoğlu ve amcaoğludurlar. Bunlar yeni toplumda yalnızlığı ve birbirinden uzaklaşmayı meydana getirirler; yalnızlık da intihara yol açar. Bu nedenle intiharlar Avrupa' da daha çoktur.

Halbowaks'ın kendisi *İntihar Sosyolojisi* adlı kitapta intihar eğrisini öyle gösteriyor ki Durkheim ve Lavobras'ın araştırdıkları şeye eşittir: Eğer Amerika'da ve Kuzey Avrupa'da intihar [ölçüsü] 70'den fazla ise merkezî Avrupa'da 50, Güney Avrupa'da 30'dur. Doğu'da hiç yoktur.

Ama burada da olduğunu görüyoruz; [fakat] sosyolojinin yüzdesinde, istatistik parçasında hesaba gelmez. Çünkü istisnaîdir-

ler. Doğu'da bir kimse intihar ederse özel bir nedeni vardır; ama Avrupa'da ortak neden vardır. Doğu'da intiharlar, fakirlik, açlık, hastalık ve mahrumiyetin [sonucudur]. Ama Avrupa'da intihar niçin vardır? Orada inceleme yapıldığında daha çok orta burjuvazinin, yani hayatında boşluk bulunan orta sınıfın intihar ettiği [müşahede edilir]. Orada büyüyen fert, çocuklar meydana getirir, hizmet eder, ev kurar; fakat daha çok gençlerin hiçbir şeye bağlılığı yoktur. Çünkü zahmet çekmemişlerdir. Evde neleri vardır? Hiçbir şeyleri. [O zaman] boşluk meydana gelir.

Eski toplumlarda da yüksek ümit yoktu; ama din sebebiyle (bizin) bağlılık ruhu vardı. Bir miktar kuru üzümle yedi saat birlikte oturuyorlar ve birlikte oturmaktan zevk alıyorlardı. Ama günümüz toplumunda mutlu olmak istediklerinde toplanıp içki içmeleri, kumar oynamaları ve yanlarında onları eğlendirip güldürmeleri için bin tür insan götürmeleri gerekiyor. Sonunda aralarında kavga çıkar ve birbirlerine küserler. Niçin böyle olmuştur? Çünkü benler arasındaki bu açığı ve boşluğu dolduracak araçlar ithal etmeleri gerekir.

En az intihar Katoliklerde görülür. En çok intihar ise Protestanlarda görülür. Dindar ailelerde intihar azdır. Paris'te 16. mahallede intihar çok, fakir olan Dördüncü mahallede intihar azdır. Köylerde intihar yoktur, Avrupa şehirlerinde çoktur. İsveç, Norveç, Amerika ve Danimarka'da her yerden çoktur. Doğu toplumlarında, geleneksel ve dindar toplumlarda aslında yoktur, başkentte zirveye çıkar.

Sonuç olarak eski bir toplumda sınıflar olunca, fakat hissedilmeyince acaba mevcut gerçeklik mi hareketlenmeye sebep olur, yoksa mevcut gerçeklik duygusu mu hareketlenmeye sebep olur? Fakirlik hissedilmeyince acaba hareket etkeni olur mu? Hayır, onu hissetmedikçe olmaz. Öyleyse diyalektik harekete dönüştüğünde onda bilinç meydana gelir. Çelişki toplumda değerli olunca o çelişki üzerinde bilinç oluşur. Yoksa binlerce yıl çelişki olsa da aynı şekilde kalır. Şimdi birkaç bin yıldır hareket etmeyen kabileler vardır.

Kabile Toplumlarında Totemizm

Kabile	Kabile	Kabile
O	O	O
O	O	O

Öyleyse eski toplumda bir biz vardır ve herkes kabile ve toplum adlı bir şeyi ve bir aslı kabul eder. Burada kapalı bir "biz" vardır, orada başka biri vardır... Buradaki ben, dünyanın aslını kendi kabilem olarak görüyorum ve kendi kabileme tapıyorum. Kabile topluluk ruhuna sahiptir. Kabile fertlerinin aynı babanın evlatları olduklarını hissediyoruz. Kabileyi ortak ataları olarak okuyoruz ve ister istemez grupsal ve sosyal ruhumuz ortak atada bedenleşir. Ölen ortak atanın ruhu vardır. O zaman onun ruhuna taparız. Onun ruhuna taptığımızda kabile ruhuna ve sosyal ruhumuza tapmış oluruz. O zaman bütün çadırlarımız ve ailelerimiz üzerinde dönen ata ruhu adında sosyal bir ruh tecelli eder ve göç ederiz. O her zaman bizimle birliktedir ve bizi himaye eder. Öyleyse bizim ona saygı göstermemiz gerekir. Genellikle bu ruh kabilenin sembolü olan bir hayvanda somutlaşır. Yani o, atamızın ruhunun bedenleştiği uçan veya ot yiyen bir hayvandır. Bu yüzden o hayvanın etini yemek bize haram olur. Öyleyse bizim o hayvana tapmamız gerekir. O hayvan mabuttur ve neticede tanrılaşır. Tanrı olduktan sonra artık bizim atamızla veya toplumumuzla ilişkimizden söz edilmez, bilakis tanrımızla ilişkimiz söz konusudur. O zaman sosyal ve ailevî bağ, ilahî bağa dönüşür. Bu hayvana totem derler. Bu kavram sosyolojide de kullanılmış ve Totemizm öğretisini meydana getirmiştir. [Mesela] Araplarda Beni Kilab/Köpekoğulları, Beni Saleb/Tilkioğulları ve Beni Hımar/Eşekoğulları (Eşek Mervan!) vardı.

Kur'an ve Bilgisayar

Son olarak Mısırlı bir araştırmacı tarafından basında bilgisayar makinesi vasıtasıyla Kur'an'ın mucizevîliğinin keşfi hakkında yayınlanan bir haber, değişik görüşlerin sergilenmesine sebep oldu. Bu görüş açıklama hem kültür ve dini tanıyan ilmî şahsiyetler tarafından, hem üniversite bilim adamları tarafından, hem de ruhanî âlimler tarafından yapıldı. Bu mesele (Bilgisayar vasıtasıyla Kur'an hakkında araştırma faaliyeti) hakkındaki yargılar çeşit çeşit idi: Bazısı yüzeysel, bazısı ilgi çekici, bazısı insaflı bir ruhla, âlimce bir dille ve edepli bir ahlâk açısından anlatıcı, bazısı şiddetle mahkûm edici, sitemkâr ve keskin bir dille ve ahlâkî açıdan ilim ve özellikle iman ehlinin özel edebine aykırı bir şekilde idi. Ama bütün bu değişik yargılar arasında ortak olan şey, yargıya konu olan meseleyle hiçbir alakalarının olmaması idi. Alışmamız gerektiği hâlde benim için ilginç olan şey, hakkında bilginlerin görüş belirttikleri konunun aslında görüş sahiplerinin ve bilginlerin en ufak bir haberlerinin dahi olmadığı, kendileri açısından geçmişi bulunmayan bir konu olması idi. İlk defa ve sadece bir gazetecinin verdiği bu haber yoluyla duymuşlardı. Böyle bir konudan haberdar olmadıklarını bizzat itiraf ediyorlardı. Ayrıca aslında verilen haber bir keşif haberiydi ve ne olduğu ve nasıl olduğu belli değildi. Aynı zamanda genelde kendileri için temelden meçhul olan bir konu hakkında kesin görüş açıklamışlar ve hüküm vermişlerdi. Hatta beylerden biri, resmen bu işin (ne olduğu bilinmeyen bu işin) mümkün olmadığına dair yargıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda böyle bir işi yapan araştırmacının (kim olduğu bilinmeyen kişinin) niyet ve şahsiyeti hakkında hüküm vermişti, onu bozgunculuk, hıyanet ve düzenbazlıkla suçlamıştı; hatta onun konusunu da belirlemiş, Kur'an'ın mucize oluşunun ispatı hakkında bu yolla konuşan bu Kur'an uzmanının amacının Afrikalı zencileri aldatmak ve dolandırmak olduğunu söylemişti... Bilginlerimizi görüş birliği içinde Kur'an'ın bilgisayar makinesi ile araştırılması meselesini geçersiz saymaya ve makul ve mantıkî delillerle

inkâr etmeye zorlayan şey, Kur'an'ın vahiy sözü ve bilgi kitabı olması ve bilgisayarın bir makine, idrak ve duygudan yoksun, düşünemeyen ve anlayamayan maddî bir şey olmasıdır. Bu yüzden Kur'an'ı bilgisayarla tefsir etmek imkânsızdır! Mantıksal kıyasın ilk şekli (birinci öncül): Müfessir düşünürdür. Büyük (ikinci öncül): Bilgisayar düşünür değildir. Sonuç: Bilgisayar müfessir değildir.

Hacı Molla Hadi Sebzivarî (Esrar) ile ilgili olarak nakledilen bir hikâyeyi hatırladım. Nâsıruddin Şah, Meşhed seferinde onu görmeye gitmişti. Yanında Avrupa'dan bir fotoğraf çekme makinesi getirmişti. Filozofumuzdan bu fotoğraf makinesiyle onun fotoğrafını çekmesine izin vermesini önerdi. Usul ölçülerine ters düşen böyle mantıksız ve makul olmayan bir haberi ilk defe duyuyorsunuzdur. İnançsızlıkla açıklama istedi (yine de o zamanlar reddetmek istedikleri şeyin ne olduğunu bilmek için açıklama istiyorlardı), açıkladılar: Duran her şeyin karşısında onun resmini özel bir sayfaya kaydeden ve koruyan bir makinedir. Büyük filozof, alaycı bir üslupla ve bu kişilerin avamlığına üzülerek: Fen ehli değildirler. Felsefe, mantık, usul ve kelam hakkında bilgieri yoktur. Neticede böyle yanlış vehimlere düşmüşler ve Batılıların etkisi altına girmişlerdir. Makinenin tıpkı bir ressam gibi resim çizmeye kadir olduğunu sanmaktadırlar." Buyuruyor: "Şu, mantık ilminde genel bir kuraldır: Gölge, gölge sahibinin kaldırılmasıyla ortadan kalkar." Bundan dolayı mesela; benim hazır bulunmadığım bir zamanda hissetme ve seçme gücü olmayan makinenin beni kendi içinde hem de kaydedilen bir âletle muhafaza etmeye kadir olmadığı açıktır. İkinci delil de esasen gölgenin varlığa değil, yokluğa ait bir yönünün bulunduğudur. Yokluksal yönü olan bir şeyle bir şey ve bir varlık gibi davranılabilir? Üçüncü delil ise gölgenin gölge sahibine bağlı olarak var olduğu ve ondan soyutlanamadığıdır. Zihin analiz edebilir ve onu âlemde soyut zihin olarak tasavvur edebilir; ama makine onu âlemde gölge sahibinin aynısı olarak analiz edemez. Dördüncü delil... Dediler ki: Bilge üstat! Sizin gölgenin

soyutlanması ve tespitinin imkânsızlığı hakkındaki delilleriniz doğru ve mantıkîdir. Biz bu ilimleri bilmediğimiz için size cevap veremiyoruz. Ama bir fotoğraf çekmemize izin verin. [Fotoğraf] çektiler ve gösterdiler. Merhum Hacı, gölge sahibinin kaldırılmasıyla -ilim, akıl ve mantığın aksine-[371] onun gölgesinin ortadan kalkmadığını kendi gözüyle gördü. Hatta ölümü üzerinden geçen bir yüzyıl sonra gölge sahibi hâlâ vardır. Merhuma ait tek fotoğraf, bu makul olmayan fotoğraftır.

Ama bilgisayar meselesi ve çağımızın filozoflarının mantıkî delilleri bundan daha mantıklıdır. Meselenin aslı onlara kapalı olduğu için, haberi basın verdiği ve meselenin ne olduğunu açıklamadığı için beylerin bilgisayarla araştırma yapmanın aklî imkânsızlığı konusundaki aklî delilleri fotoğraf makinesine değil, daha çok semaver meselesine benzer. İlkin haberi yayıldı. Rusya'da su doldurdukları, sonra içine ateş döktükleri ve suyun kaynadığı bir makine icat etmişler. Bilgeler bu haberin uydurma olduğunda ittifak ettiler. Belki İran'ın beyaz derililerini kandırmak ve bizi dolandırmak için yapmışlardır. Yoksa apaçık aklî ilkeye göre bu imkânsızdır. Çünkü ilmin temeli mantıktır. İki zıddın bir araya gelmesi, iki çelişiğin toplanması ve ortadan kalkması imkânsızdır. Bu kadar mantıkî delil, kıyasî düşünceler ortaya koyma ve hatta hüküm verme, sonuç çıkarma ve suçlama yerine semaverin çalışma şekli hakkında kısa bilgi istemeleri yeterli idi. Böylece önce bu açıklıktaki esasların başkalarının aklına da ulaştığını bilirler. İkincisi; semaverde iki zıddın bir araya gelmesi tehlikesini önlemek için içine bir baca yerleştirmişlerdir. Ben burada sadece bilgisayar hakkındaki bu kısa açıklamayı vermek ve şunu arz etmek istiyorum: Kur'an tefsirinin tefekküre ve tefekkürden de fazlasına ihtiyaç duyduğu hakkındaki küçük ve büyük öncül doğrudur. Bilgisayar makinedir ve makinenin de bilinçli ve yaratıcı düşünme gücü yoktur.

[371] Hacı Sebzivarî'nin kanıtlaması, aklî burhanlara dayalıdır; fakat onun şüphesi, ona dürbün kelimesiyle ilgili olarak yapılan yanlış bir açıklamadan kaynaklanmaktadır.

Fakat aynı zamanda bilimsel ve hatta edebî bir metni araştırmada onu kullanabiliriz. Benim de sayın hocalar gibi o Mısırlı hocanın Kur'an ve bilgisayarın çalışması hakkındaki çalışmasının keyfiyeti hakkında bu haberden başka bilgim yok. O haber de meselenin suretidir. Onu duyduktan sonraki tek mantıkî tepki, ya susmak ya da ne yaptığını bilmek için kesin açıklama istemektir. Bundan dolayı bir gün Kur'an hakkındaki araştırmalarının sonuçları yayınlanıncaya veya ona ilişkin kesin bir bilgi elde edinceye kadar bekleriz. Ama o ve çalışması hakkında belirtilebilecek tek görüş, şu genel görüştür: Kur'an, ebedî, çeşitli boyutlara ve yönlere sahip bir kitaptır. Gelişmiş insanî düşünce her zaman onun bir yönünü anlar ve çeşitli araştırmacılar insanî ilimlerin her dalında onun bir boyutunu keşfedebilirler. Ondaki araştırma, sadece ariflerin, fakihlerin, filozofların ve eski ilimler ve ilâhiyat uzmanlarının tekelinde değildir. Bugün fizik ve matematik gibi kesin ilim dallarının bilginlerinin ve psikoloji, sosyoloji ve tarih felsefesi gibi yeni insan bilimleri uzmanlarının derin ve yeni bilimsel nükteler çıkarmaları, bizzat bu kelam mucizesinin bir tipin düşüncelerinin, bir kültür projesinin ve zamanın tasvirine sığmayan çeşitli ve değişik kapasitelere sahip olduğunun göstergesidir.

Kur'an'ın boyutlarından birinde araştırma yapmak için zamanımızın yeni beşerî medeniyet sembolü olan en ileri bilimsel ve endüstriyel eserini kullanmaya çalışan bu araştırmacının çalışması, hem ilmî açıdan hem İslamî açıdan övgüye layık ve İslam dünyasının ilim havzalarının onu ciddiye almalarına değecek bir çalışmadır. İlgiye lâyık ve bilimsel değeri olan bu araştırmacıyı maddî ve manevî olarak desteklemelidirler.

Hayret ediyorum. Eğer haber Kur'an aleyhtarı iddiayı ihtiva etseydi İslam âlimlerinin ona saldırıda ittifak etmeleri doğal idi. Eğer ona saldırıda ve hatta onunla alay etme konusunda ittifak eden kimseler gayrimüslim ya da din düşmanı olsalardı dahi yine doğaldı. Ama haber araştırmacının bilgisayar ile çalışarak Kur'an'ın mucizeviliğini ispat ettiği ve ona karşı oluşturulan

tepkinin ise Müslüman ilmî şahsiyetlerin ona karşı toplu cephe aldığı şeklindeydi. Hem de bu, böyle bir söz söyleyen kimseye karşı inkâr, iptal ve ihanet konulu şiddetli bir saldırı ve kesin hüküm idi. Çağdaş bilim ve yeni bilimsel keşifler adına dinin ve özellikle İslam'ın saldırıya uğradığı bir asırda aksine Kur'an'ın icazını günümüzün en yüksek muhasebe sisteminin ispatladığını iddia eden bir haberin, niçin bir grup dindar ve Müslüman bilginimiz tarafından böyle sert bir tepkiyle karşılaştığını bilmiyorum. Ben, Kur'an'ın bilgisayarla araştırılmasının imkânı hakkında görüş açıklayacak ne ruhanî bir şahsiyet ne de teknik bir mühendisim. Fakat bilginlerimizin basında bu çok olumsuz ve toplu hâldeki tepkisi, beni Müslüman bir ferdin bu konudaki sorumluluğu düzeyinde görüş açıklamaya zorladı. Bu sorumluluk, olumsuz görüş belirten o üstatların aksine, Kur'an'ı bilgisayar vasıtasıyla araştırma işini sadece mümkün değil, çok ilginç ve önemli kabul etmemeden kaynaklanmaktadır. Bu konuda somut ve doğrudan tecrübelerim var. Belki bunun bilinmesi, birinci derecede ona karşı görüş ileri süren düşünce sahipleri için, ikinci derecede ise İran'ın tüm bilgili Müslümanları için faydadan uzak değildir.

Bu çalışma İran'da bir yıl öncesinden itibaren başlamıştır. Bilgisayar mütehassısı ve Kur'an'a aşina mühendislerden oluşan bir Kur'an uzmanı topluluk, Kur'an harflerini bilgisayarın okuyabileceği teknik işaretlere çevirmekle meşguldür. Bu işaretlerin cetvelden özel makine kartlarına geçişi, tam ve kesin bir Kur'an nüshasının işaretlerle yani bilgisayar diliyle düzenleyebileceğimiz şekildedir: Böyle bir Kur'an nüshasına sahip olmak suretiyle her zaman bilgisayar ile Kur'an hakkında soru sorulabilir ve cevap alınabilir. Bilgisayarın bilgisayar hafızası adında bir bölümü vardır. İlk olarak bu teknik Kur'an nüshası oraya yerleştirilebilir. Onun metnini her zaman kendi hafızasında tutacaktır. Ondan sonra siz istediğiniz zaman kendi sorularınızı kolayca onun gündemine getirebilir ve hızla cevap alabilirsiniz. Bu nüsha şimdi aşık gibi çalışan birkaç tane teknik ve Müslüman

uzman tarafından gece gündüz zahmetle hazırlanmış ve çalışılabilir duruma getirilmiştir. Örnek olarak bazı Kur'an meseleleri bu yolla çözülmüş ve bilgisayar ile çalışılmıştır. Şimdi bilgisayar nedir diye bir soru ortaya çıkmaktadır. Yoksa ruhsuz, düşünce ve kanıtlama gücünden yoksun bir makine değil midir? Kur'anın manalarını anlamada ve manevî, irfanî ve felsefî bir mesele olan ve her halukarda düşünme ve işraka bağlı olan onun icazını göstermede insana nasıl yardım edebilir? Burada şöyle bir genel mesele gündeme gelmektedir: Acaba manevî bir hakikate maddî yolla ulaşılabilir mi? Nicelik yoluyla nitelik anlaşılabilir mi? Duygusuz araç ve idraksiz teknik sistem ile duygulu ve idraklı bir olayı mı keşfetti? Evet, olabilir. Hatta Kur'an şunu emrediyor: "Yiyeceğine, içeceğine, göğe, yere, rüzgâra, yağmura vs. bak ve düşün." Bu yolla Allah'a ulaş. Bizim Allah'ı tanımaktan daha soyut daha metafizik ve daha aşkın bir bilgimiz yoktur. Alıştığımız bilgiyi madde örtüsünü bir kenara atmakla ve zihinsel tefekkür, keşif, işrakî Şuhut ve irfanî ve ruhanî cezbeler yoluyla tabiatı reddetmek suretiyle elde ederiz. Fakat Kur'an bizi doğal olayları bilimsel olarak tanıma yoluyla ona ulaşmaya davet ediyor. Rüzgârı, yağmuru, toprağı ve küreleri tanımak yoksa somut, maddi, fiziksel, kimyasal ve meteorolojik bir bilgi değil midir? Yoksa bu bilgiler teknik ve fenni araçlar vasıtasıyla elde edilmiyor mu? Hatta Kur'anda maddî olaylarla manevî hakikatlerin ilişkisi o derecededir ki yaradılışın başlangıcının keyfiyeti hakkındaki araştırmayı zihinsel dediler, soyut felsefî düşünceler, irfanî keşif ve Şuhut ve ilahiyat meseleleri yoluyla değil, bilakis bilimsel araştırmalar, nesnel gözlem, maddî ve doğal incelemeler yoluyla emreder:

"De ki: Yeryüzünde gezin ve Allah'ın yaratmaya nasıl başladığına ve sonra diğer yaradılışı nasıl meydana getirdiğine bakın. Allah her şeye kadirdir."

Kur'an, tam bir yaradılış sistemidir. Allah'ın iki tür dünya yaratmış olduğunu şöyle gösterir: Unsurlar yoluyla tabiatı kelimelerle Kur'anı. Fizik ve matematik bilimler, doğal olaylar ve unsur-

lar arasındaki ilişkide matematiksel eğriler ve bilimsel formüllerle açıklanan ince bir düzen, hesaplı, bilimsel ve harikulâde ilişkiler keşfetmiştir. Bunlar tabiatta büyük bir şuur ve bilinçli ve amaçlı bir iradenin kullanılmış olduğunu ispatlar. Bundan dolayı tesadüflerin veya bilinçsiz güçlerin eseri olamaz. Bu formülleri ve eğrileri hassas teknik araçlarla ele alıyoruz. Eğer Kur'an ayetleri kelimeleri ve hatta harfleri arasında böyle bilimsel bir sistemi ve ince düzeni anlatan ölçünün, niceliklerini ve istatistik sayıların bulunduğunu ispatlayabilirsek ve o doğru matematik formüllerle, fiziksel eğrilerle ve bilimsel hesaplamalarla gösterilebildiğinde ve cihat, namaz, zekat, hicret, tevhit, şirk, nifak, sabır, tevekkül, takva, gayret, zayıflık, azlık ve çokluk dereceleri gibi [kavramların] belirgin ve bu kitapta hesap edilebilir formüllere uygun olarak konduğu ispat edilebildiğinde şu sonuca ulaşılamaz: Kur'an bir kitap olması yanında -nitekim çok basit rakamlar gösterir, okunabilir bir kitaptır- bilimsel bir yapısı olan doğal bir varlıktır. Yaratılış mı? Kur'an'dan bu bilgilerin çıkarılması ve sonuç elde edilmesi, insan beyninin işidir. Fakat bu tür sınırlı birkaç kalem bilginin toplanması yüzlerce kişinin veya yüzlerce yılın muhasebe çalışmasına bağlıdır. Çünkü pratikte böyle bir imkân yoktur. Bu bilgiler böylece meçhul kalır ve neticede mütalaa ve incelenmesi araştırmacı müfessir tarafından imkânsız olur. Özellikle zihin yorulur, hata yapar, tümellerin ve çeşitli olayların etkisi altına girer. Katsayı, böyle uzun bir işte ve çok sayıda hatayı artırır. Bilgisayar, ışığın bir metrelik mesafeyi kat ettiği zaman süresinde bir matematik işlemini yapabilen bir makinedir. Işığın saniyede 300 milyon metre hızının olduğunu biliyoruz. Bugün araştırmacıların elinde bulunan böyle bir mucizevî muhasebe gücü, onları edebî araştırmalarda bile ondan yararlanmaya zorlamıştır. Günümüzde bu yolla birçok tarihî ve edebî problemin çözümünde ilginç başarılar elde edebilmişlerdir. Mesela; hikâye ve tiyatro ile ilgili içlerinde Shakespeare'in de bulunduğu birkaç şüpheli eser vardır. Fakat araştırmacıların onlar hakkındaki daimî araştırmalarının neticesi bir yere varamamıştır. Bilgisayar

onlara bu eserlerin bazılarının sadece Shakespeare'e değil, aynı zamanda Bacon'a ait olduğu şeklinde cevap vermiştir. Elbette böyle makul ve araştırmacıya yakışır bir cevabın bilgisayar gibi şuursuz bir kişiden geldiğine inanmak zordur. Fakat kısa bir açıklamayı gerektirir. Bu işi Fars edebiyatında yapıyoruz.

Şiir şeklindeki *Yusuf ve Züleyha* kitabı Firdevsî'ye aittir; fakat şüphelidir. Onun metni zayıftır ve aynı zamanda Firdevsî'nin onu nazmetmeye *Şehname*'den sonra başladığını söylerler. Bilgisayardan yararlanmak istiyorum. Şehname şüphesiz Firdevsî'ye aittir. *Şehname*'nin dil özelliklerini tespit ediyoruz ve sonra Firdevsî'nin şiir üslubunun sabit ölçütleri olarak sıralıyoruz. Bilgisayara, *Şehname*'de kaç kelime olduğunu soruyoruz. Işık hızıyla cevap veriyor. Yüzde kaç Arapça kelime kullanmıştır diye soruyoruz. %11 diye cevap veriyor. "Ba" izafe harfini nasıl kullanıyor? Mesela; %35 "abak", %45 "aba", %25 "ba" şeklinde. "Ra"yı izafet harfleri yerine %89, meful-i sarih işareti olarak %11. Şeb/gece, bamdad/sabah, gam, aşk, din, Hoda/Tanrı, cihan, bahar ve derya kelimelerini hangi nispetle kullanıyor?

Dünya, bahar, derya...

45, 62, 12, 3, 2, 7, 85, 44, 51...

Bu yolla Firdevsî'nin lafzî özelliklerini olabildiğince *Şehname*'den çıkarıyoruz. Bu işi aynı şekilde *Yusuf ve Züleyha*'ya da uyguluyoruz. Bu iki eserin özellikleri hakkında elde ettiğimiz rakamlar şöyledir:

Şehname: 51, 41, 85, 70, 2, 3, 12, 62, 45, 11, 89, 25, 40, 35, 11.

Yusuf ve Züleyha: 30, 14, 11, 41, 42, 95, 85, 7, 5, 79, 21, 98, 2, 0, 80.

Bilgisayar, bu iki bilgi sütununu araştırmacının hizmetine ışık hızıyla sunar. Araştırmacı bu hızlı mukayese sayesinde Yusuf ve Züleyha'nın şiir üslubunun Şehname'ye uygun olmak şöyle dursun, bilakis onunla çeliştiğini görür. Neticede bu kitabın

Firdevsî'nin söylediği bir şey olamayacağına hükmedebilir. Biz Farsça söyleyen diğer şairlerin üslup özelliklerini eserlerinden hareketle bilgisayar ile çıkarırsak (veya sahip olabilirsek) *Yusuf ve Züleyha*'nın konuşma üslubuyla ilgili olarak edindiğimiz nispetlerin onların nispetleriyle mukayesesi yoluyla onun şairini -eğer tanınmış şairlerimiz arasında ise- bulabiliriz. Bulamazsak da en azından Yusuf ve Züleyha'yı söyleyenin ne Firdevsî ne de Fars edebiyatında tanıdığımız şairlerden herhangi birisi olduğu şeklinde ilginç bir sonuca ulaşabiliriz. Anlatım tarzının karakter ve özelliklerinin çıkarılmasını biz edebî üsluplar (mesela şiirde; Horasanî, Irakî Isfahanî, Bazgeşt, Nov) hakkında ve ayrıca Fars edebiyatı dönemlerinin her birinde çıkarabiliriz. O zaman eğer Yusuf ve Züleyha'yı söyleyen şairi bulamazsak (edebiyatta bulunmadığı için) en azından onun üslubunu ve asrını hızla belirleyebiliriz.

Şüphesiz zihin bütün bu bilgileri aklen toplayabilir; fakat pratik olarak mümkün değildir. Çünkü bilgisayardan bir dakikada alınabilen şeyleri elde etmeye birkaç nesillik ömür yetmez. Günün birinde bu yolla *Nehcü'l-Belağa* ve Peygamberin ve İmamların hadis metinleri hakkında da araştırma yapmayı arzu ediyoruz. Mesela; Hz. Emir'in *Şakşakiye* hutbesinin isnadı hakkında bazı Ehlisünnet âlimleri şüphe ortaya koymaktadırlar. Hz. Emir'in isnatlı mektupları ve hutbeleri vardır. Onun özellikleri çıkarılabilir ve *Şakşakiye* zamanının özellikleriyle karşılaştırılabilir. Eğer ona uygunsa (çakışır değil) onun Hz. Emir'e isnadı teyit edilebilir. Elbette bu araştırmaların sonuçlarında mübalağa edilmemelidir. Fakat eğer bu yolla birtakım neticeler elde edilirse, işlek araştırma metoduyla elde edilen şeye uygun olmakla birlikte kendi çıkarımının doğruluğuna oranla bu konuda kesinlik sağlanabilir. Ama Kur'an hakkındaki araştırma faaliyeti, bu yolla çok ayrıntılı, değerli ve aynı zamanda basittir. Elde edilen sonuçlar, araştırmacının orijinal araştırma yöntemlerindeki akıl gücüne, zevkine, maharetine ve bilgisine bağlıdır. Zira Kur'an veya diğer herhangi bir metin hakkında bilgisayara

sorulabilen sorular sonsuzdur. Mesela; bilgisayara Kur'an hakkında birleşik bir soru sormak istiyoruz. Sabır hakkında araştırma yapalım. Sabır kelimesi Kur'an'da kaç defa kullanılmıştır? Cihat, zekât, iman, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker, namaz, adalet, kıst ve hikmet gibi kelimelerle mukayese edildiğinde hangi oranda kullanılmıştır? Bilgisayar her şeyi hızla cevaplar. Kolayca bir eğri çizebilir ve bu manalardan her biri üzerinde Kur'an'a dayalı kesin bir ölçü elde edebilirsiniz. Daha sonra bizzat sabır hakkında araştırmayı devam ettirirsiniz. Sabır kelimesinin ayetlerde cihat, iman, ilim ve takva kelimelerinin türevleriyle birlikte kaç defa geldiğini sorarsınız. Cevaplar, Kur'an'ın, sabrın bu kavramlardan her biriyle ilişkisini ne oranda açıkladığı konusunda sizi bilgilendirir. Ayrıca bu niyetler sizi sabır kavramının çeşitli boyutları hakkında yönlendirir. Bu araştırmayı inanç esaslarımız olan bütün temel kavramlar hakkında uygulayabilirsiniz. Bütün bu kalabalık bilgilerden elde edilebilen genel sonuçlar, hesaba gelmez.

Bilgisayarla çalışan Kur'an uzmanı topluluğun amacı, bu tür binlerce soru ortaya koymak ve sayısız bilgi elde etmek suretiyle büyük ve zengin bir araştırma kaynağı olarak Kur'an araştırmacıları ve müfessirlerinin elinde her zaman bulunmak ve makineyle çalışmaya ihtiyaçları olmadan istedikleri her bilgiye kolayca ulaşabilmek üzere bu bilgilerden oluşan tam bir arşiv oluşturmaktır. Bu arşiv, yüz binlerce kesin ve yeni istatistik bilgiyi ihtiva edecektir.

Kur'an'ın Mucizeliği Nasıl İspat Edilebilir?

Bu çalışma çok basittir. Tesadüfen bu yolla Kur'an'ın mucizeliği ve bu kelamın ilahî kaynağı kesin ve açık bir şekilde ispat edilebilir. Hatta her bilimsel, dinî veya dinî olmayan zihin onu kabul etmeye mecburdur. Zira burada konuşan, din adamı değil, bilgisayardır. Konuşan, müfessirin taassup, önyargı ve dinî ruhuna yüklenebilecek felsefe, kelam, ilâhiyat, edebiyat ve irfanın dili değil, sayıların dilidir. Ona işaret edildiği gibi, Kur'an'ın bir kitap olması yanında ayrıca çeşitli bilimsel ve iti-

kadî meseleler hakkında mantıklı ve makul bir konuşma ve tabiat gibi ve canlı bir varlık gibi diri bir doğal olgu olduğunun ispatlanmış olması yeterlidir. İlk unsurlar ve kurucu gibi kelimeler ve ayetler, ince, hesaplı ve bilimsel bir düzene göre birbirleriyle birleştirilmişlerdir. Unsurların sayısı, mükerrerler, ayrımlar, öğelerin uzunluğu vs. tamamen matematiksel formüllerle, tam, doğal ve normal sözler şeklinde tefsir edilen ve açıklanan oranları anlatırlar. Böyle nazımlar/düzenler, asla hiçbir şiir ve nesir metninin kelime ve cümlelerinde bulunamaz. Okuyucuların zihninin meseleye yaklaşması için eskilerin keşfettiği çok çok basit bir örnek veriyoruz: Daha ben, normal ve tek tip yazıyla ve aynı kalemle yazılmış birkaç Kur'an nüshası bulunduğundan o zaman haberdar oluyorum. Kur'an'ın başından sonuna kadar bütün sayfalarında benzer bir düzen tekrarlanır.[372] Her sayfa 11 satır, yukarıdaki her satır aşağıda onun bitişiği satırdaki bir harf ile başlıyor! Ama her sayfanın satırlarının numarası eyvan gibidir; bir satır ortada (altıncı satırda) bitişmeden kalıyor. Bu durum, onun karşısındaki sayfada da vardır. Yani bu iki karşılıklı sayfada altıncı satırlar tek kalmıştır. Bu ikisi birbiriyle bitişmişlerdir, her ikisi de aynı harfle başlar! Böyle bir düzeni keşfetmek için istinsah edenin yaptığı tek iş, Kur'an metnindeki başlama noktasını bulmaktır. Sonra Kur'an'ın sonuna kadar ister istemez böyle bir düzen takip edilmiştir.

Küçük veya büyük bir olayın olağanüstülüğünü ispatlamak için fark etmez. Eğer 10 kibrit çöpünü yere dökerseniz ve düzenli bir şekilde yerleşirse (mesela; ikişer dikey, birer yatay sırayla) Ayın yarılması ve Mesih'in doğumunda olduğu ölçüde mucizevîdir. Kur'an'ın terkibinde bilimsel bir matematik düzeninin ispatı, yeni bilimsel araştırmalar yoluyla daha çok mümkündür. Nitekim günümüz araştırmacı bilginlerinden bazılarının araştır-

[372] Bu türden bir nüsha Gevherşad Mescidi Kütüphanesinde, bir nüshası da bilgin arkadaşım Hadyu Cem Bey'in iki sayfasını açıklamalarla Meşhed "Astan-ı Kuds" dergisinde bastıkları Afganistan'dadır.

maları, hayret verici karmaşık ilişkilerin ve çok dakik muhasebe formüllerinin keşfiyle sonuçlanmıştır. Kesin olarak Kur'an'ın yapısında böyle bir bilimsel düzenin bulunduğu konuda istatistik incelemeler yoluyla ve matematiğin diliyle kesin kuralların, matematik formüllerin ve tam ve sağlıklı eğrilerin keşfi ile ilgili olarak bana göre önem ve benzerlikte sistem çekimindeki Newton keşfini çağrıştıran bir başarı elde etmiştir. Adını vermeye izinli olmadığım bu büyük Kur'an uzmanının çalışmasının başlangıç noktası şu basit meseledir: Mekke'de inen ayetler kısa, Medine'de inen ayetler uzundur. Bu doğal bir meseledir. Her yetişmiş yazar veya konuşmacı cümleler ve kelimelerin ahengi boyunca sözünü konuşmanın konusuna göre değiştirir. Nitelemeli meseleler kısa cümlelerle, analitik ve istidlalî meseleler uzun cümlelerle. Sözün melodisinin kışkırtıcı, eleştirel ve sakındırıcı veya esasların anlatımı tümel itikadî olduğu yerde melodi şiirsel melodi olur ve ibareler kısadır. Melodi sakin, ibareler uzun ve akenk yumuşaktır...

Mekke'de gündeme gelen meseleler birinci türdendir; Medine'de gündeme gelen meseleler ikinci türdendir. Çünkü Mekke'de bir hareketin başlangıcı ve genel inanç ve eleştiri esasları söz konusudur. Medine'de ise bir toplum, hukukî ve ahlâkî meseleler, tarihî kıssalar, fikrî ve pratik sonuçlar söz konusudur. Ama Kur'an doğal bir konuşmadır ve mecburen insan konuşmasının güzel ve beliğ üslubuna uyar ve neticede ayetlerin kısalığı ve uzunluğu da kavramların uyumunu gözetir. Eğer bu kelamın bir kitap olması yanında bir tabiat da olduğunu kabul edersek bu kısalık ve uzunluğun istisna ve hesapsız olmaması ve kesin bir bilimsel kurala göre ayetlerin kısadan başlayıp gittikçe yükselen tek tip bir mana ile uzaması gerekir. Buna göre her ayetin uzunluğunun önceki yıl inmiş ayetten kısa, sonraki yıl inmiş ayetten kısa olması gerekir. Bu uzunluğun ölçüsü, dakik ve hesaplı ölçülerdir. Bundan dolayı vahyin indiği 23 yıl boyunca 23 ortalama uzunluğumuzun olması gerekir. Bu temel üzerinde bütün ayetlerin bu sütunlardaki uzunluğa göre

bölümlendiği 23 sütunumuz olabilir. Şimdi bu bölümlemelerin doğru olduğunu nereden anlayabiliriz. Bazı Kur'an ayetlerinin nüzul yılının belli olduğunu biliyoruz. Bazılarını tarihî rivayetler belirlemiş ve hangi yılda indiğini açıkça söylemiştir. Bazıları ise onun kavramları üzerinden belirlenebilir. Mesela; kıble değişimi, içkinin haram kılınması, başörtünün emredilmesi, zekât ve humus gibi hükümleri açıklayan ayetler (bu hükümlerin tayin yılı bellidir), hicretten bahseden ayetler ve Bedir, Uhud, Huneyn ve Mekke'nin fethinden bahseden ayetlerin, nüzul yılları belli olan bu ayetlerin olağanüstü bir ilginçlikle aynı sütunlarda yer aldıklarını görürüz. Bu cetvelde uzunluk ortalaması bakımından her yıla özel ayetler varsayılmıştır.

Daha ilginç olanı iki üç istisnai konunun ortaya çıkmasıdır. Bu manada elimizdeki Kur'an'dan birkaç ayet Maide suresinin parçasıdır. Maide suresinin inmiş en son büyük sure olduğunu biliyoruz. Hâlbuki bu formüle göre onun birkaç ayetinin ilk yıllarda inmiş olması gerekir. Tefsir ve İslamî rivayet metinlerindeki araştırmadan sonra bu birkaç ayetin ilk yıllarda indiğini söyleyen muteber müfessirlerin sözlerini buluyorlar. Ama derleme bakımından Maide suresinde yer verilmiştir. Bu yolla her ayetin iniş yılı bu matematiksel ölçüt üzerinden belirlenebilir ve Kur'an nüzul yılına göre de tedvin edilebilir.

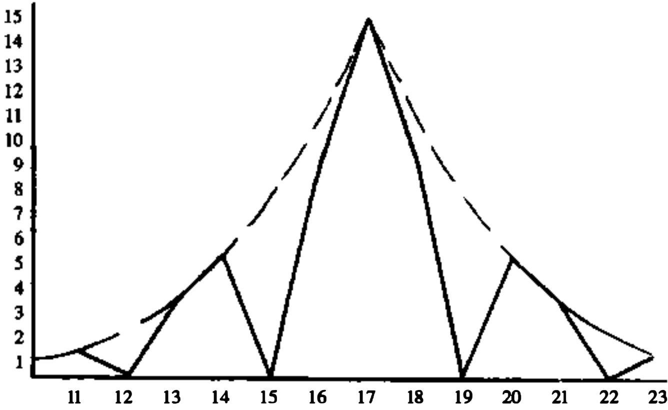
Konuşma, ibarenin uzunluğu üzerinden her cümlesinin geliş yılının belirlenebildiği bir dünyada nasıl bir belagattır? Özellikle bu metin, ilmî ve edebî bir eser gibi bir yazarın oturup belli ve daimî bir süre içinde yazdığı veya söylediği bir kitap değildir. Bilakis bir insanın çalkantılı hayatının 23 yılı boyunca gelmiş sözlerdir. Özellikle yazarının belirli bir konuda veya alanda telif ettiği bir kitap değildir. Aksine toplumun ihtiyacına göre tedricî olarak ve sorulan sorulara cevap olarak uzun bir mücadele sürecinde gündeme gelen olay ve meselelerin önder tarafından açıklandığı, toplandığı ve düzenlendiği çeşitli meselelerdir. Şimdi bu cetvele göre sayısız mesele Kur'an'da araştırılabilir. Kur'an'da bulunan bütün kelimeler bellidir. Her yıl inen

bütün kelimeler kolayca hesaplanabilir. Onlar hesaplamışlardır. İlk yıldan yirmi üçüncü yıla kadar cümleler (ayetler) boyunca benzer ölçüye göre yükseldiği gibi bütün olarak bir çizgi de hesaplanmıştır.

Bütün Kur'an kelimeleri 66.600, bütün ayetler 6.600'dür. Bundan dolayı ortalama olarak her ayet doğrusal bir yükseliş oluşturan on kelime ihtiva eder. Her yıl inen kelimeler sayı bakımından benzer oranda artış gösterir. Bu, olağanüstü bir artıştır. Peygamberliğin başından vefat yılına kadar her yıl önceki yıl inen kelimelerin miktarına ne az ne çok tam 500 kelime ekleniyordu. Yani öte yandan Kur'an'ın sözü, özel bir konu veya alana dalan ve etkisi zihniyetleri, duyguları ve inançlarıyla şekillenen insanî yazarların ve düşünürlerin sözü gibi değildir; bilakis genelde iniş konusu vardır. Yani somut meselelere, toplumun değişimine, hareket için öne çıkan ihtiyaca ve dışarıda geçen şeylere göre soyut bir bilimsel eser, ince bir matematiksel düzen ile düzenlenmiştir. Bir eğri gibi, Güneşin yeryüzüne yansıması, vahyin Peygamberin kalbine yansıması, düzenli yükselen bir seyir çizgisine tâbidir. Hatta bu formel ölçütler ve istatistiksel incelemeler ile Kur'an'ın manevî muhtevasında da araştırmaya başlanabilir. Kur'an uzmanı üstat, birkaç örnek olarak böyle bir araştırmayı da yapmıştır. Bu şekilde Kur'an'da tevhit, nübüvvet, ahiret, iyiliği emretme ve cihat gibi birkaç itikadî ve ilmî mesele seçilmiştir.

Burada da bu meselelerden her birinin ele alınışı, dakik bir matematiksel sistem gibidir. Mesela; ilk yıldan hicrete yakın yıllara kadar cihat bir haber değildir; olmaması doğaldır. Hicrete yakın zamanlarda yavaş yavaş cihat ayetleri başlıyor, tam bir eğriyi kat ediyor. Bu şekilde mesela; 11. yıl bir ayet, 12. yıl sıfır ayet, 13. yıl üç ayet, 14. yıl beş ayet, 15. Yıl sıfır ayet, 16. yıl (hicretin ikinci yılı, Bedir savaşı) dokuz ayet, 17. yıl 15 ayet; burası eğrinin tepesidir. Eğri, tıpkı yükselen eğriler gibi buradan aşağı iner. Yani 18. yıl dokuz ayet, 19. yıl sıfır ayet, 20. yıl beş ayet, 21. yıl üç ayet, 22. yıl sıfır ayet ve 23. yıl bir ayet.

Bundan dolayı eğer cihat ayetlerini ortaya koymanın başlama, yükseliş, zirve, iniş ve son eğrisini incelersek şu şekil elde edilir. Bu, tabiat dünyasındaki "ters çevrilmiş çan" veya şapka külahı adıyla meşhur olan en yetkin, en hassas ve en ince sağlam (normal) eğridir.

Kur'an her şeyden önce bir kitaptır, bir mesajdır! Varlık felsefesi, bilinç, hareket, toplumun kurtuluşu, adaletin tesisi, manevî öğretim, sosyal önderlik ve insan türünün gelişimidir. Aynı zamanda mucizevî bir eserdir ve tabiat dünyası gibi bir yapısı vardır. Tıpkı tabiatın unsurlardan oluşmuş bir Kur'an olması gibi, Kur'an da kelimelerden oluşmuş bir tabiattır. Kur'an'ın bizzat tabiat olaylarını ayet olarak adlandırması tesadüfî değildir. Kur'an cümleleri de aynı şekildedir. Üstat Şeriati'nin bulduğu gibi, tabiatın ve hayatın maddî kanunlarını vahiy olarak adlandırırlar. Kur'an'ın hakikatlerini de aynı şekilde. Bundan dolayı dünyanın sırları ve Allah'ın şefaati, tabiat kitabında nesnel ve istatistiksel incelemeler, maddî kanunların keşfi ve gelişmiş teknik araçlarla anlaşılabildiği gibi kelimeler dünyasının sırlarını keşifte ve bu kitap tabiatını tanımada da insanın en gelişmiş bilimsel başarılarından ve en dakik ve en güçlü yeni araştırma vasıtalarından yararlanılabilir.

Doğal ilimlerin bilginlerinin tabiat hakkındaki araştırma ve düşünüşü tekellerine almaları ve din ve irfan düşünürlerine tabiat hakkında konuşma izni vermeleri gerekmediği gibi, dinî ve irfanî ilimlerin âlimlerinin de Kur'an konusunda bu tür tekel talebini işletmeleri, doğal ve insanî ilimler uzmanlarını Kur'an hakkında konuşmaktan men etmeleri gerekmez.

***

TAKLİDİN ESASLARI

Çok ilginç olan bu meseleyi şöyle söylemek gerekir: Şia'da inançlarda taklit aslında haramdır. Bundan dolayı ideoloji meselesinde anlamak, öğrenmek, düşünmek veya reddetmek gerekir. Üniversite öğrencisi, hoca, amele, her kim olursa olsun, kendisi anlamalı ve düşünmeli; beyefendi böyle demiş dememelidir. Taklit, pratik ayrıntılarda ve zamansal taktiklerde olur. Şimdiki zaman söz konusudur: [Mesela] şimdi Reji şirketi gelmiş, ne yapalım? Şimdi 18. dönem seçimleridir; ne yapmalıyız? Şimdi girmekte olan kapitalizm karşısındayız; ne yapalım? Şimdi banka meselesi, banka kapitalizmi meselesi ve sanayi gündemdedir; ne yapalım? Faizle ne yapalım? Boş mu verelim yoksa kabul mü edelim? (hatta şöyle şeyler: pratik tavırlar).

Taklidin esasları bellidir: Birincisi; taklidin itikadî esaslarda haram olduğudur (hatta pis kabul ederler). İkincisi; füruda/amelî meselede taklit imkânsızdır. Amelî mesele belirlenmiştir: Namaz, oruç, hac, cihat vs. belirlenmiştir (mesela; dünyada hiçbir müçtehit, sabah namazını...[373] demez).

Öyleyse taklit nededir? Füruda ilmî hüküm dalları zamana uygundur: Gündemdeki olay ve olgular karşısında siyasî ve pratik tutumlar.

Dinleyicilerden biri: Ben, körü körüne taklit olduğu için namaz kılmıyorum diyen bir kimsenin çalışmasının problemi, asıldan kabul etmemesindedir. Allah'ı ve Peygamberi kabul eden kimsenin ameli yerine getirmesi gerekir. Eğer ben körü körüne yerine getirmek istemiyorum derse boşuna der.

[373] İşçilerden biri diyordu ki: Zamanın İmamının geldiğinde söylemesi gereken kavramlardan birinin şöyle olması gerektiğini düşünüyorum: "Sabah kalktınız, sakalınızı tıraş ettiniz, misvak kullandınız, elbisenizi giydiniz; saat yedi buçuk veya sekiz çeyrekte iki rekat da namaz kılın ve resmî daireye gidin!" (şöyle denemez: iyidir, böyle olsun!) Yapacağı kavramlardan biri budur. Bu fetvaları kimse veremez. Yani füruda da kimse fetva veremez, kimse de taklit edemez. Çünkü bellidir.

Cevap: Hayır, onun için itikadî bir mesele söz konusudur, pratik bir mesele değil. Manasını anlamazsa o da itiraz etmekte haklıdır. Fakat anlamak, onun görevinin bir parçasıdır (görevi anlamaktır). Bu, amelî/pratik meselelerin değil, itikadî meselelerin bir parçasıdır. İdeolojik ve fikrî meselelerin bir parçasıdır, pratik meselelerin parçası değildir. Pratik meseleler şöyledir: Biz şimdi kapitalizmi ne yapalım? Özel mülkiyeti ne yapalım? Sömürüyü ne yapalım? Giren makineyi ne yapalım? Gündemimize giren bürokrasi ve teknokrasiyi ne yapalım? Aslında yeni kültürü getirelim mi, getirmeyelim mi, onunla mücadele edeli mi, onu çekelim mi, hizmetimize alalım mı? Ne yapalım? Televizyonu ne yapalım? Rejimi, mesela ne yapalım?

Pratik Taktiklerde Esneklik Zarureti

Acaba Sayın Humeynî ve diğerlerinden daha genel olarak bir rehberin görevi, "günümüz toplumunda bu hacca gitme doğru değildir ve hatta haramdır" şeklinde fetva vermek değil midir? Bu nasıl bir hac ki gidiyorlar ve bu kadar parayı harcıyorlar?

Cevap: Diyelim ki Sayın Humeynî fetva verdi ve reddetti; kimse haccı kaldırmaya gelmez. Fakat artık bu şartlarda haramdır. Şöyle dememiz gibi: İslam'a göre zalim imamın arkasında namaz kılmak haramdır. Bu, Şia'nın hükümlerinden biridir. Sebebi, valilerin, ordu komutanlarının ve hükümetler yıkan siyasî makamların namaz imamı da olmaları idi. Sonra Şiîler dediler ki: Zalim, adil olmayan imam ile cemaat namazı haramdır. Bundan dolayı namaz imamının adil olması gerekir. Şimdi bir şey konuşulduğunda [bazıları] diyorlar ki: Namaz imamı ne demek? Ben namaz kılmak istiyorum. İstediği herhangi bir eşeğin arkasında da olur! Sonra topluluk ve cemiyet önemlidir! [Bu] günümüzde doğrudur. Ama [o zamanda] bu fikir, yönetici, vali, belediye başkanı ve ordu komutanının namaz imamı olmasıyla mücadele etmek içindi. Abbasîler ve Emevîler zamanında sistemin kontrolünde namazı da onlar gelip kıldırıyorlardı. Şia diyordu ki: Onların camisine gitmek de haramdır. Doğrudur da. Ne kadar zekice olduğuna bakın.

Bazen bir fetva ve bir taktik, zamanın birinde ne kadar devrimcidir. O şartların değiştiği başka bir zamanda ise başka bir taktik ...* olmaz. Ama bu [insan] onu hâlâ devam ettiriyor. Sonra gülünç hale geliyor.

Mesela; Peygamberin Mekke'den Medine'ye gelmesinden ve yedi sekiz yıl da orada çalışmasından sonraki sürede [Müslümanlar] sadece 700 kişi idiler. Şimdi bunlar Mekke'ye gelmişlerdir. Mekke hâlâ Kureyş'in elindedir ve bunlar bir tavaf yapma ve dışarı çıkma konusunda izin almışlardır. Bu düşmanların tamamı, Kureyş aristokratları, Muhammed'in topluluğunun ne kadar olduğuna, kimler olduklarına, ne kadar tehlikeli olduklarına ve ne kadar güçlü olduklarına bakmaktadırlar. Muhammed orada oldukça fazla slogan atmaya çalışmaktadır: Niçin? Derler ki: Sen niçin saç sakal boyamıyorsun? Sonra Hz. Ali açıklıyor: Ben şu açıklamayı yapmaktayım: Peygamber zamanındaki saç sakal boyama, Müslümanların az, düşmanın çok olması yüzünden vardı. Bizim genç görünmeye ihtiyacımız vardı. Ama şimdi saç sakal boyamanın artık sadece süs yönü vardır (saç renginin vs. böyle bir manası vardır). Bundan dolayı artık yaşlıyı ne ile örtelim? Hükmün anlamı artık değişmiştir.

Yapmamak Anlamadan Yapmaktan Daha İyidir

Bir dinleyici: Dinin pratik konularının körü körüne yerine getirmek gerekmediği meselesinin ortaya çıkardığı problem, toplumda herkesin kendisini Müslüman kabul edebilmesidir. Peygambere inanabilir, Peygamberin mesela; "Namaz dinin direğidir." ya da "Namazı kasten terk eden kâfir olur." dediğine inanabilir; ama benim için ispatlanmadı diyebilir. O zaman bu, zevkle ilgili bir hâl elde eder. Kendi açınızdan ve toplumun birbirine karşı niyetlerini dikkate almak suretiyle acaba "dileyen yapsın, dileyen yapmasın" diyebilir miyiz? Bir kişi gelip diyor ki: Ben Müslümanım ve her şeyi kabul ediyorum, Peygamberi kabul ediyorum; fakat ... benim mizacıma iyi gelmiyor.

Cevap: Zevkli değil, fakat bilinçsiz de değil. Bir kimse "Benim

mizacıma iyi gelmiyor." demiyor; fakat ne faydasının olduğunu anlamadığım için kılmıyorum." diyor. Aslında doğru söylüyor!

Aynı kişi: Eğer insan, Peygamberin boş konuşmadığına inanırsa...

Cevap: Bu, bakışı sakınmaktır. Çünkü bakış tatmin olur. Evet. Fakat namaza duran kimsenin ne yaptığını anlaması gerekir. Hz. Emir: "İlimsiz ibadet eden kimse" diyor. İbadet eden, ama bilgili kimse güç ile gösteri yapar. Bunların gözünde onu ciddiye almaları için korku meydana getirir. Sonra diyor ki: Allah, bugün onların, düşmanın gözünde değerli görünen kimseyi bağışlasın! Bu iş için tavaf vakti havlu gibi olan ihramı sağ kolunun altından omuzlarının üzerine koymalarını, çıplak olmalarını emrediyor. Böylece kalabalığın sıkıştığı tavaf zamanı dışarı taşıp sıkışmış bu kılıç sallayan ve güçlü erkeklerin kolları düşman karşısında güç oluşturur. Bu, o zamana göre bir tür güç gösterisidir. Daha sonra bu, bir müstehap hâline gelmiştir. Fakirlik, açlık, çiçek hastalığı, talihsizlik ve besinsizlikten nargile çubuğuna (dönmüş) ve Müslümanların güçsüzlük, alçaklık ve talihsizliğini gösteren bu Afrikalı ve Yemenlinin yanık siyah kollarını dışarı çıkarıyorlar! Sonra diyoruz ki: Niçin böyle yapıyorsunuz? Diyorlar ki: Müstehaptır; Hz. Peygamber buyurmuşlardır! Evet, buyurmuşlardır; ama amaç bu [değildir].

Ya Peygamberin "Saç sakal boyayın!" demesi. O zaman sakal boyama bir süslenme, bir tuvalet imiş. Meselenin aslının ne olduğunu bilmiyorlar. Meselenin aslı ne kadar yüce, devrimci ve bilinçlicedir. "Sakal boyayın." diyor. Niçin? Çünkü Peygamberin ordusu, düşman ordusunun karşısına geçince bütün sakallar siyahtır. Herkes genç gösteriyor. Bir genç alametleri vardır. Bu ashabın %60'ı kırk yaşından yukarıdır. Genelde saçları sakalları beyazdı. Ordu yaşlılardan oluşuyordu. Saç ve sakal boyamak ordunun bir genç görünme şeklidir. Sonra Peygamber gidiyor, Ebubekir geliyor, Ömer geliyor, İran fethediliyor, Roma fethediliyor; Afrika'yı fethetmiş olan, Avrupa'yı fethetmekte olan ve imparatorları ... İslam ordusu-

nun artık saç sakal boyamaya ve bu tür süslemelere ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı Ali, yönetici olan Ali sakal boyamıyor. Mukaddesle ona saldırıyorlar: Yoksa sakal boyama Peygamberin sünnetinin bir parçası değil miydi? Değildir. Ne yapmaktadır? İbadet bu şekildedir. Tıpkı dönen, dönen, dönen ve sonunda başa gelen değirmen eşeğine -yağ çıkarma eşeği- benziyor! Ne yaptığını bilmek gerekir.

Aynı kişi: Bir kimse Allah'a inanırsa ister istemez bu meseleye gelir.

Cevap: Hayır! Böyle bir şansa kavuşmaz. Böyle bir bilgiye erişmek için incelemek, düşünmek gerekir. Hayır, daha önce körü körüne yerine getirildiği gibi değil. Şimdi namaz kılmaya bedel bir ömür namaz imamı olan kimseler vardır. [Fakat sanki] sanki bir namaz da kılmamışlardır. Ne kendilerinde, ne hayatlarında, ne de toplumlarında hiçbir değeri yoktur.

Aynı kişi: Eğer bu amelleri yerine getirmezse, mesela; namaz kılmazsa insan yine de değerli olmayacaktır.

Cevap: Mesele, yerine getirmek ve getirmemek değildir. Kesinlikle bir ideolojiye inanan kimse her şeyinin elinde olduğuna inanır. Mesele, anlamadıkça acaba anlayarak mı yapması yoksa anlamadan mı yapması gerektiği hususundadır. Ben, anlamadan yerine getirmenin yerine getirmemek gibi olduğunu söylüyorum.[374] Aslında aydının manası, her şeye karşı bilinç sahibi olmasıdır. Nihayet bir şey vardır: Ben öğretmenlik tecrübem olarak şuna inanıyorum: "Yerine getirmemek, anlamaksızın yerine getirmekten daha iyidir." Çünkü anlamadan yerine getiren kimse anlama şansını kaybeder (çünkü işini yapmaktadır!). Ama anlamadıkça yapmayan kimsenin anlama şansı artar.

Bizzat benim İslam tarihindeki konu hakkında bir şüphem

[374] Şeran, oğlan 15 yaşında, kız 9 yaşında dinî farzları yerine getirmekle yükümlüdür; fakat dinin vaciplerini yerine getirmeyi veya getirmemeyi anlamak ve idrak etmek nispîdir. Onlar fikrî gelişimlerinin etkisiyle daha çok anlama ve idrak kazanırlar. (Derleyen)

vardı. Yani ne olduğunu anlamıyordum. Elbette ben Peygamber ailesine, Şia imamlarına -rol, nesil ve her şeylerine- inandığım için doğal olarak filan ameli yapmış olan filan imamın hıyanet etmediğine de inanırım. Çünkü bunlar asla hain değildirler. Ama bu işi niçin yaptığını anlamam. Başından beri Ali'nin imametine inançlıyım. Hiçbir zaman da bunda şüphe etmedim. Ama imametin ne demek olduğunu anlamıyordum. Peygamberden sonra insanların oturup bir lider seçmeleri, bir kişinin [liderliğe] tavsiye edilmesine göre çok daha ileri ve daha demokratiktir. Bundan dolayı bir öğrenci bana biri İmam Rıza'nın Memun'a biatı, diğeri imamet meselesi (demokratik hilafet rejimi karşısında vesayet rejimi) olan bu iki meseleyle ilgili sordukları zaman hıyanet etmişlerdir demiyordum, İmam Rıza haindir demiyordum, barış yapmıştır demiyordum, imamet yanlıştır demiyordum; ama anlamıyordum. Öğrenci sorduğunda cevabını veremiyordum. Bilmiyorum diyordum. Bir şey yaz diyorlardı, yazmıyordum. Bu konuyu kabul etmiyordum. Meşhet'ten dostlarım on defa buraya gelmem için davet ettiler. Hatta konuşmam için bu konuyu seçtiler, yapmadım. "Biat ve imametle ilgili olarak konuş" dediler. Başüstüne dedim. Ama geçen iki gece sadece biat hakkında konuştum. Çünkü imametin ne olduğunu bilmiyordum, benim için açık değildi. Elbette yüzeysel ve rastgele konuşabilirdim ve vaaz edebilirdim. Bu işleri yapmayı çok da iyi bilirdim. Ama mesele benim için aydınlığa kavuşmamıştı. Bunu anlayıncaya kadar bıraktım. Daha sonra anladım. Ama anlamaya ihtiyacım olmaksızın "İmam Rıza ..., biat ..., imamet ..." deseydim anlama şansımı kaybetmiş olurdum. Nitekim Şiîler yüzlerce yıldır imamet taraftarıdırlar, İmam Rıza'nın velayetini kabul ederler; ama 1300 yılın tamamında Farsça veya Arapça bu işin ne olduğunu açıklayan bir tek yazı yoktur. Niçin? Hepsi prensibi kabul ettiği için, imamet ilkesini kabul ettiği için "İmam Rıza meselesi, İmam Rıza'nın işidir, İmamın işi doğrudur!" demişlerdir.

-İmam Hasan'ın barışı?

-Beyefendi, imam mıydı, değil miydi?

-Evet.

-Öyleyse barışı da doğrudur!

Bu doğru, bir fikrin en kötü hastalık olan avamca taklididir. Doğru, şöyle dememiz gibidir: "Bu sözün manası nedir?" Diyor ki: "Beyefendi buyurmuşlar." Eğer beyefendi buyurmuş ve sen de taklit ediyorsan anlama şansını daimî olarak kaybetmişsindir. Eğer anlayana kadar yerine getirmezsen bilahare anlayacaksın.

Bir mesele de şudur: Bir insanın bir şeyi dış zaruret gereği kabul ettiği bir vakit, bir de mantıkî zaruret gereği kabul ettiği bir vakit vardır. Bu ikisi birbirinden farklıdır. Beyefendi üniversite hocası olduğu için bizim kendisine hiçbir şey soramadığımız bir vakit vardır. Veya bir doktor vardır ve biz ona müracaat ederiz (üniversite hocasıdır). Biz kim ve ne olduğunu bildiğimiz için kendisine müracaat edebildiğimiz bir vakit vardır. Bu ikisi birbirinden farklıdır. Birisi, titr ve unvanı bana ve aklıma dayatıldığı için ve ben onun fikrinin esiri hâline geldiğim içindir. İkincisi, benim tercihim şeklindedir ve ben ona müracaat etmekten ve onu taklit etmekten zevk alırım ve aklım tatmin olur.

Babanın biri molla, dindar ve ruhanî idi; oğlu dindar değildi. O, oğluna kızıyor ve şöyle diyordu: Şimdi sen inançlı ve tam mü'min değilsin. Ama artık bu aile, bütün fertleri din olarak hesap yapan ve beklentisi olan bir ailedir. Sen benim oğlumsun. Ben bir ömür boyu Hüseyin'den bahsettim, İmamdan bahsettim, hatta bunun için ... [çocuk cevap veriyordu]: Seni çağırmış mıydık? Boşuna konuşmuşsun! Başka bir meslek edinseydin, molla olmasaydın. Bir şey kabul etmeyen birisi olarak ben, senin mesleğinin, senin sosyal konumunun ve ailemin sosyal yararının cezasını mı çekeyim?

Ya da şöyle bir kanıtlama bundan daha komiktir: Bir kişi yeni bir keşif yapmış ve çok güzel bir delil getirmişti: "Çok iyi öğrenciler içindir." O bize rehberlik ediyordu: Biz namaz kılıyoruz,

Allah'a ibadet ediyoruz, oruç tutuyoruz, haccı da … ve din ne söylemişse yapıyoruz. Yarın ölüp başımızı toprağa koyduğumuzda ya o dünyada bir haber vardır; [bu şekilde] hem ben kalkarım hem sen kalkarsın. Ben mükâfat alırım. Ya da haber yoktur. O zaman ben ve sen eşitiz. Ben zarar etmedim! Bundan dolayı ben her hâlükarda kazançlıyım. Hiçbir zaman senden geri kalmam.

Onun mantığı çok doğrudur! Ama ya beyefendi! Kalkması, yüzünü bu tarafa -İran'ın güneybatısına- dönmesi ve konuşmaya başlaması gereken bir kul olarak benim önce kendi önümde bir kulu görmem gerekir. "Bismillahirrahmanirrahim" demem değil. Şimdi eğer varsan Bismillahirrahmanirrahim, yoksan hiç mi hiç yoksundur. Böyle diyemem. Benim için bir tarafın, bir muhatabın olması gerekir. Benim onunla dertleşmem, karşısında sorumluluk hissetmem, gözlerinin beni dünyada gözlemekte olduğunu düşünmem lazım. Eğer bu duygunun bende gerçek varlığı yoksa amelinin aslı alaydır. Sen onu akılcı matematik formülüne göre mü'min yapmak mı istiyorsun? Bu olmaz!

Ömrünü kitap, inceleme, ilim, mücadele, aydınlık ve aydınlanma ile geçiren, kültürü çok yüksek, çok da kültürel, fikrî ve ilmî geçmişi olan, siyasî mücadelede bulunmuş ve en son Marksist ideolojide olan hanımlardan biri, işin sonlarında -kendi deyişiyle orta yaşlarda- dindar olmuştu. Diyordu ki: "Hatta çocuklarıma bile söylemeye utanıyorum. Çünkü ben onları başından beri din karşıtı olarak yetiştirdim (şimdi artık büyümüşler). Şimdi onlara diyorum ki: Artık döndüm, çok korkunç oluyor. Çünkü ben onların hayatını mahvetmişim." O, bu havzaların ve benim derslerimin şiddetle etkisi altına girmişti. O benim öğrencim de değildi. Çünkü o benim gidişimden sonra mütalaaya başlamıştı. Dostu onun hakkında tuhaf bir rahatsızlığının olduğunu söylüyordu. Nedir, dedim. Dedi ki: ilginç bir kaygıya yakalanmıştı. Şöyle ki 50 yaşındaki bir kimse için aslında namazlı, Allahlı ve dinli değildir, şimdi aşırı gönül bağlamıştır. Gitmek, abdest almak, gelmek, durmak, oruç, … çok ilginç ve

yorucu bir iştir. Aslında kendisi için maskara olması, kendisini maskara yapması ve o olması gibidir. Bir yandan da bu ideolojiye şiddetle iman ettiği, bağlılık gösterdiği ve hatta aşk beslediği için bu amelleri yerine getirmekten korkuyor ve rahatsız oluyor. Ben onu her zaman "sen daima bu kitapçıkları okuyor ve duygu da sergiliyorsun" diye şiddetli bir şekilde kınıyordum. [Hâlbuki] yapman da gerekiyor, ibadetle ilgili amelleri de yerine getirmen gerekiyor vs. O da böylece kavgadadır. [Sonra bana] dedi ki: Siz bu konuda onunla konuşun. Ben onun yaptığı siparişin tersine konuştum. Konuyu genel olarak ortaya koydum, o ise bizzat kendi özelini söyledi. Bu benim kavgam ve korkumdur. Dedim ki: Ben sana bir tavsiyede bulunayım. Nedir, dedi. (O, artık evet, diye tavsiyede bulunacağımı düşünüyordu). Dedim ki: Bu kaygıyı hiçbir zaman yaşamamalısın. Aslında geç veya erken hiç fark etmez. Bazen eğer insan bütün ömrü boyunca bir defa bile aşıkane, bilinçli ve zevkli bir şekilde Tanrı ile konuşmuşsa o amellerin yanmasız ve bilinçsiz bir ömür tekrarından daha değerlidir. O bütün o eksiklikleri bir defada telafi eder. Burada nicelik meselesi söz konusu değildir, nitelik meselesi söz konusudur.[375]

Dinleyicilerden biri: Sorun, bizim gelip onun aslını reddetmemiz ve anlayıncaya kadar onun aslını yerine getirmeyelim dememizdir. O zaman hiçbir vakit anlamanın peşine düşmeyiz. Hâlbuki alıştırma ve egzersiz anlamaya daha iyi yardım eder. Namazı terk eden kimse bütün amellerini terk eder.

Cevap: Bu söz doğrudur; fakat başlama nasıl olur ve başlama nedeni nedir? Başlama nedeni eğer bilinç ise o alıştırmalar sizin

[375] [Mesela] filan, 30 yıl namaz borçlusudur, git kiraya ver. [Doğru] değildir. Eskiden tahareti de kiraya veriyorlardı. Herif 30 yıl taharet almamış. O para alan zavallı talebenin daima boşuna taharet alması gerekir. Her taharet iki tuman! Bir sınıf, geçimini bu yolla sağlıyor!

Hiçbir şey para ile telafi edilemez. Para sadece Tahran pazarında ve mağazada işe yarar. Oralar için işe yaramaz. Şimdi iki rekat namazın 80 riyal değeri vardır.

deyişinizle bilinci geliştirir, ilerletir ve hatta varlıkta yoğunlaştırır. Eğer sebep aklî bir zorunluluk ya da ters kıyas ise hayır!

Ben ona şunu söyledim: Kendin gönlünde ve ruhunda şiir nutfesi bağlanan, o ışık yanan, onu yataktan, uykudan ve sokaktan hareket ettiren, bir köşeye süren, orada bu şiiri mecburen canından kazıması ve kâğıda dökmesi gereken bir şair gibi oluncaya kadar; sende sığınmak, gönül acısı çekmek, konuşmak ve şairane yakarmak için böyle bir şiddetli ruhsal ihtiyaç meydana gelinceye kadar [ona] başlama ve onun hiçbir kaygısına sahip olma. Aslında onu boş ver, fikrî çabanın peşine düş ve anla. Kitap oku ve ... ile ilgili inceleme yap. O, korkudan kurtuldu ve rahatladı.

O günün ertesinde o arkadaşının yanına gitti ve dedi ki: O, gece yarısından sonra saat iki veya üçte takatsiz kalır ve ilk defa yalnızlıkta ömründe ilk kez ruhsal olarak tecrübe ettiği başka bir durumla namaz kılmaya başlar. Yani ruhundaki o kavga ve keşmekeş yok olduğu için yer özgür bir yer hâline gelir ve o duygu doğabilir. Siz biliyorsunuz ki eğer bir kimseye daha baştan şiddetli bir şekilde "bu sebeple ... sev" diye telkin ve tekrar ederseniz onda bizzat nefrete sebep olur. Eğer aslında ele almaz ve kendi kaderine bırakırsanız o duygunun meydana geldiğini görürsünüz. Bu, ruhsal bir şey ve psikolojik bir meseledir. Delili şöyledir: Mesela; mevcut namaz kılanlar [arasında] aslında namaz kılmamış olan ve sonra fikrî bir bilinç ve itikadî bir bağlılık edinen ve bu fikrî eğilime bağlı olarak namaz kılmaya başlamış olan kimseler, namazı bir tür ve boyut olarak anlarlar ve bir yıl öncesinden itibaren alıştırma yapan ve ergenliğe ulaştıktan sonra namaza başlayan ve ondan mahrum olan kimseye göre ondan şâirane ve aşıkâne bir zevk ve keyif alırlar.

Aydınların Fikrî Değişimler Eğrisi

Normalde aydınlar arasında çok olgun olan şöyle bir eğri vardır: Geleneksel ailelerde gençler dindardırlar. Sonra ikinci kuşak diplomalı veya üniversite öğrencisi olmuşlardır, dini kal-

dırıp atmışlar ve genel olarak [dinden] uzaklaşmışlardır; mutlak bir saçmalık, dini düşünmeme ve hatta dinden nefret -mutlak dinsizlik- içindedirler ve bütün o dinî, geleneksel, kalıtsal ve ailevî miraslardan arınmışlardır. Sonra zihinsel ve fikrî mücadele ve temas yolunda dine dönmüşler ve din onlarda yeniden doğmuştur. Bu ikinci din bilimden daha üstündür ve zararsızdır. Dünyanın doğusuna ve batısına gönderdiğimiz bu şey korunmuştur (aslında boş ver, canının istediği yere gitsin, diyor). Ama o din geldiği ölçüde doğaldır; daima ve tedricî olarak bazı füru meselelerinde şüphe, şüphe ve şüphe, sonra füru meselelerinde daha güçlü, sonra usulde, sonra sadece Tanrı kalır ve o da sonunda yavaş yavaş zayıflar ve unutulur. İlme ulaşır ve artık genel olarak başından uçar! Yani o, bilim altı dindir. Gelişmede bilime ulaşınca reddedilir. Bir sonraki din, bilgi ve düşüncenin en son sınırına ulaşmada onu takip eder. Yani bilimin çıkmaz sokağı sonunda din evinin kapısını çalar; daha önce varacağı o sokaktan önce olmaksızın aslında onu reddeder.

Bütün dinî kavramlar böyledir. Şu taklide bakın: Mesela; Ayetullah Seyyid Ebu'l-Hasan'ın taklitçisi olan bir insan, yavaş yavaş daha sonra "boş ver" diyecek kadar şuur, kültür ve akıl kazanıyor. Her şeyi kaldırıp atıyor (hepsini saçma gördüğü için). O ya böylece aydınlık merhalesinde kalıyor ya da aydınlık merhalesinden daha yukarı çıkıyor ve ideoloji merhalesine ulaşıyor. Yine taklide dönüyor. Ama ikinci taklit, bilinçli ve devrimci bir taklittir. [Hâlbuki] birinci taklit, korkudan yaptığı kalıtsal bir tabudur. O korku, şuur ve aklın ışığında ondan gidince onu boş verir.

Her şey böyledir: "İslamî örtü": Kalıtsal bir tabu olarak var olan bir örtüdür. Fistan giyinmek kadar önemlidir, sakal bırakmak kadar önemlidir, "peki, dışarı!" kadar önemlidir. Aslında fark etmez. Herifin hamama gitmesi ve ayak taşı, kına ve sedir götürmesi kadardır. ...* kadardır. O çizgidedir. Yani insanların folklorunun ve kültürünün bir parçasıdır. Evet, sonra bir miktar

özgürleşiyor, o tabuyu boş veriyor. O daha önce bu örtüye niçin sahipti? Çünkü şöyle düşünüyordu: Eğer namahrem onu biraz görürse hamamböceği olabilir, pis olabilir! Şimdi hamam böceği ve necis olmadığını görüyor. Hiç fark etmez, atıyor. Sonra bir gelişim merhalesinde Batı kültürünün saldırısı karşısında kendisini "ben varım, ben başka bir şeyim" diye göstereceği bir noktaya varmak istiyor; tekrar o forma dönüyor. Ama hurafeci ve geleneksel bir tabu sembolü olarak değil, ideolojik bir sembol olarak.[376]

***

Bu Hüseyniye [-i İrşad]'da her ne kadar bu Hüseyniyeliler, "Gün batıyor, evet, namaz kılalım, sonra tekrar soru ve cevaba başlarız." deseler de benim çok iyi bir tecrübem var (ben dört buçuktan beri gidebildiği vakte kadar konuşuyordum). Ben bu öneriden çok uzak durdum. Çünkü yine burada mescidin "akşam namazından sonra vaaz verecekleri" bir şekle dönüştüğünü görüyordum. Böyle oluyor. Her ne kadar ısrar etseler de ele almıyordum. Buraya gelen çocukların %90'ı dinsiz idiler. Delili, Aşura gününe dokunmalarıdır. Bu adamın aslında profesyonel ve mescide gelen birisi olmadığı anlaşılıyor. Tipi böyle değildi. Bunların genelde artık namazla alakaları yoktu. Onlar için sadece sözün aslında ne olduğu şeklinde ideoloji meselesi söz konusu idi. Sonra ben, kendimin ve İrşad'ın önerisi olarak değil, çocukların önerisi olarak dedim ki: Çocukların bir kısmı, üniversite öğrencileri -cemaat namazı demedim- bir topluluk namazı önerdiler. Çünkü tekrar o kavram [olmasın, okunmasın]. Bunu söyleyinceye kadar henüz herkesin el attığını tamamlamamıştım. Çok ilginçti. Ben aslında yeni Müslüman olmuş çocuklardan böyle bir tepkiyi beklemiyordum. Nihayet gün battı ve anlatımım bitti. Biz ne kapısı, ne penceresi ne alçısı olan, çatısı yeni örtülmüş bulunan, altı tamamen kireç,

[376] Bu diyalogun bir kısmı kasette bu bölümde gelmiştir. Külliyatın 2. kitabında "Hak Kapısına Varlık Tokmağını Vurmak" başlığıyla yer almaktadır. Onun burada tekrarlanması gerekli değildir. (Derleyen)

çimento, toprak ve çöp olan ve bütün kapıları açık olan (kapı ve pencere yok, naylon kaplanmış) bu mescitte bunların üzerinde namaza durduk. İmamı, efendisi ve bu tür oyunları yoktu, herkes bir nesil, bir el ve (dört beş yaş farkla) takriben yaşıt idi. Efendi ve Ayetullah da orada yoktu. Orada bir öğrenci [imam olarak] duruyordu. Hiçbir riya, gösteriş, hacı efendi ve şeyhi yoktu. Ne hacı vardı, ne molla (yani geleneksel dinin bu iki direği yoktu). Tanıdığım bu 20-30 yaşlarındaki Marksist çocuklar geliyorlardı (kişileri tanıyordum, ailelerini tanıyordum). Özellikle bir kişinin aslında başka bir durumunun olmadığını görüyordum. Gidiyor, o toprağın, çöpün içinde abdest alıyor. [Hem de] o durumdaki belki de bilmiyor ve çocukluğundan beri hiçbir zaman namaz kılmamış! Onların içinden sizin de dolaylı olarak tanıdığınız bir tanesi dedi ki: Çocukların içinde bulundukları ve namaz kıldıkları bu ortamın özel bir havası var. Bu çocuklardan hiçbirini tanımadan sanki hepsiyle tek tek özel bir sevgi, ilgi, bağlılık ve bilinmez bir akrabalığım var.

Ben derste bu ilişkiyi kuramıyordum. Derste herkes kendi sandalyesindeydi ve defter yazıyordu ya da elinde bir teyp vardı. Sanki sinemada oturan ve bir filmi izleyen fertler gibi yanındaki kişiyle alakası yoktu. Tıpkı hocanın sınıfta kendilerine ders verdiği fertler gibi. [Hâlbuki] orada [mescitte] bu ortam oluşmuştu. Sanki herkes bir aşk, bir duygu, ruhsal bir kaynaşma, güzellik ve saflık dolu bir atmosfer ve şairane ve aşıkane özel bir hâl ...* bulmuştu. Hatta o ilk defa tecrübe etmişti ve ondan zevk alıyordu. Bu sadece topluluk içinde ve bu çalışma formunda meydana geliyor ve icat oluyor. Ferdî içsel tefekkürde bu hâl elde edilmiyor veya en azından devamlılığı yoktur, zaman zamandır ve tesadüfîdir.

Bana göre o Aşura namazının konusu başka bir şeydir. Biz her zaman namaz kıraati hakkında konuşuyoruz. Hâlbuki bu terim İslamî bir terim değildir. Bizim "üretilmiş ben" terimimizdir. Acaba bizim aslında "namazı oku" diye bir şeyimiz var mıdır?

"Namaz oku" kavramımız yoktur. Aslında böyle bir emrimiz yok. [Bilakis şöyle deriz]: "Namazı ikame edin/kılın!" "Namazı kıldığına şahitlik ederim." Hüseyin'e diyor ki: Senin namazı kıldığına şehadet ederim. İkame ettin/kıldın ne demektir? Aslında bir şeyin ikamesi, bir şeyi anlamsızlık ve saçmalık hâlinden [çıkarmak, ayağa kaldırmaktır].[377]

[377] Bu kısım kasetten silinmiştir. Bu kelimeler tahminen seçilmiştir. (Derleyen)

ÂDEM'İN YARATILIŞI

Dinleyicilerden biri: Şöyle diyen bir ayet vardır: "Allah, meleklere, Âdem'i yaratmak istiyorum deyince dediler ki: Rabbimiz! Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Allah diyor ki: Hayır, ben bunlar arasından yeryüzünde benim halifem olacak kimseleri yaratacağım." (Yeryüzünde halife). Şimdi bunlar kimlerdir?

Elbette bunların hiçbirinin gerçekliği yoktur. [Mesela; Allah] bildiriyor ve onlar itiraz ediyorlar. Bu, bu şekilde anlatılan bir gerçektir. Bir felsefeyi kıssa şeklinde anlatmaktadır. "Danıştı", "onlar itiraz ettiler" ve "görüş belirttiler" gibi sözlerin aslında manası yoktur. Felsefî bir hakikati ve antroplojik bir felsefeyi kıssa şeklinde arz etmesi çok güzeldir.

Diyor ki: Önce Allah ilan ediyor: "Ben yeryüzünde kendim için bir halife yaratmak istiyorum." (Başka bir konuşma yoktur). Melekler diyorlar ki: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" Allah, meleklerin itirazını reddediyor: "Hayır, bunu yapamayacaklardır." Diyor ki: Ben sizin bilmediklerinizi biliyorum. "Bozgunculuk ve kan dökücülük yapmazlar." demiyor. Melekler doğru söylemişlerdir; sadece insan kan döker. Sadece insan günah işler. Hayvan günah işlemez. Hayvan, yaratılışına uygun olarak davranır. Yalnızca insan günah işleyebilir. Heidegger'in deyişiyle: "İnsan, elini kana bulayan yegâne melektir." Bu yüzden onlar haklıydılar.

Bundan dolayı insan tanımlarından biri şudur: İnsan hem Tanrı'nın halifesi hem de kan dökücü ve günahkârdır. Bunların ikisi de doğrudur ve gerçekliği vardır. Var olduğunu görüyoruz.

Sonra diyor ki: "Âdem'e isimleri öğretti." Yani evrenin bütün bilinebilir olgularını ona öğretti. İnsan, evrenin bütün olgularını -fenomenlerini- tanıyabilir, analiz ve tahlil yapabilir bilimsel ilişkilerini keşfedebilir. Meleklere hitap edip soruyor. Diyorlar ki: Biz bilmiyoruz. Âdem'e soruyor. Söylüyor. Sonra meleklere diyor ki: Gördünüz mü? Ben size sizin bilmediklerinizi bilirim

demiştim. Bunun için. Bu durumda insanın bilgide melekler karşısındaki imtiyazı anlaşılıyor.

Ben birkaç yıldır sadece Âdem meselesi hakkında [konuşuyorum].Beni Âdem meselesi kadar [meşgul eden] başka bir konu yoktur. Hüseyniye'de artık Âdem bilime ulaşamadım. Âdem'in düşmanları Âdem'e ulaşmama fırsat vermediler. Çocuklardan biri bu Âdem hakkında bana sordu ve ben şöyle dedim: Sonra, bu ön derslerden sonra bu konuda ayrıntılı olarak konuşmam lazım; ama oraya ulaşamayacağımdan korkuyorum. Fakat muhataba sorduğum soruları not etmesini [söyledim]. Soru sormak bizzat işin yarısıdır. Orası, not ettikleri gibi yetmiş küsur oldu. Yani Âdem kıssasının içinden yetmiş küsur felsefî-antropolojik mesele çıkar. Benim için bütün sembol ve sırları anlama kavuşmuş olan hac böyledir. Hacdan daha derin olan Âdem kıssası anlamlanmıştır.

... Âdem kıssasını -çağdaş antroplojinin zirvesi olan- Sartre, Heidegger, Jaspers ve Kierkegaard'ın Egzistansiyalizmiyle ve Eric From [un fikirleri] ile karşılaştırdığımızda bu, yeni öğrenmeye başlayan bir çocuğun bir filozof karşısında konuşmasına benzer. O zaman bu şerefsizler -mollalar- ilkokul ikinci sınıfa giden her çocuğun Kur'an'daki bu Âdem'in sakalına güldüğü ve maskara oyunu dediği bir eşek insan üretmişlerdir. Öyle ki Tanrı gelsin, bir testici gibi çamuru alsın ve tefsir kitaplarının dediği gibi olsun: "Kırk yıl o çamuru heykel yapmak için karıştırıyordu, 7000 yıl Güneşin altında Cave toprağında bıraktı, Güneş dokunuyordu, o zaman kurudu!".

Bu konudaki ayetler çok fazladır. Daima tekrarlanır ve bu meseleye döner. Bir bütün olarak formülle açıklıyorum. Daha sonra incelediğinizde açıklığa kavuşsun. Âdem'in yapı formülü, Kur'an'dan anlaşıldığı gibi, iki zıt ve çelişik unsurdan ibarettir. "Ben Âdem'i topraktan yarattım." cümlesi birkaç yerde tekrarlanır. Topraktan, çamurdan, hame-i mesnundan, pis kokulu çamur ve balçıktan, salsal-i kelfehhardan, testicilerin çömleği gibi dibe çökmüş bir çamurdan. Siz bu dibe çökmüş çamurun

ne olduğunu iyi bilirsiniz. Tarlalarda veya ovalarda sel gelir, "kevale" bağlar, yani selin getirdiği maddeleri dibe oturtur, sonra suyu kurur veya gider, o donar, sonra Güneş altında kurumanın etkisiyle çatlaklar oluşur. Sonra kaldırdığımız her çatlak bir testi parçası gibi olur (sanki testi kırmışızdır, böyle değil mi?). Bu dibe çöken çamur ne demek istemektedir? Ne vardır ve tarımda ne iş yapar? Gelen sel ziraatı götürür. Su bizzat ziraata zarar vermez, bilakis ziraat için iyidir. Ziraatı mahveden bu dibe çökmüş çamurdur. Siz tohumu ektiniz ve bir miktar yeşerdi veya henüz yeşermedi; fakat toprağın altındadır ve yeşermektedir. Birden sel gelir, su gider, sonra bu çökeltiler gelir ve yüzünü kaplar. Sonra kurur, katılaşır ve seramik gibi olur. Tohum ve ekini altta boğar ve mahsulünüz yok olur. Bu bir salsal-i kelfehhar rolüdür, yani o dibe çökmüş şeydir. İkinci rolü, selin iki unsurunun olmasıdır. Biri, berrak, akıcı, hareketli, gidici, bahçe, bahar ve cennetin yeşerticisi olan sudur. Bir diğer unsuru, su unsurunun aksine dibe çökmeye meyletme, kendini atma, donma, yere yapışma, donuklaşma, kuruma ve durgunluktur. Bundan dolayı dibe çöken balçığın hareket karşıtı, akıcılık ve berraklık karşıtı bir dibe çökücü rolü vardır, görünür olmayan, tomurcuklanmayan, her tohum ve yeşilliği boğan bir rolü vardır.

[Kur'an] insanın bundan yaratıldığını söylüyor. Gerçekten bundan yaratılmıştır diyeceğimiz kimyasal ve bilimsel bir mesele değildir. Bu, dibe çöken çamurun iki sıfatı olarak [kullanılmıştır]: Biri, donukluğu, çökmeye meyli, gelişme ve hareket karşıtı olması; diğeri, tohumu, mahsulü ve yüzünü boğması, tomurcuklanma ve sevincin zıddı olmasıdır. İnsanı bu iki kavramdan yaratmışlardır.

Diğer manası hame-i mesnundur. Dildeki en pis kelime balçıktır. Kötülük, çirkinlik, musibet, fesat, mikrop, pis koku, leş, bataklık ve ölümü -içinde kurtçuk ve sülük kaynayan- balçıktan [daha çok gösteren] başka bir kelime [yoktur]. [İnsan] ondan yaratılmıştır.

Biri de yeryüzündeki en aşağı unsur olan toprak -madde- ve çamurdur.

Bundan dolayı, toprak, balçık, hame-i mesnun ve salsal-i kelfehharın tamamı, alçaklık, çirkinlik, donukluk, hareketsizlik, bulanıklık, karalık, kokuşmuşluk ve pisliği gösterir.

Âdem'i bunlardan yarattığı hâlde ilginç bir iş yapıyor. Bu kadar pis şeyi boşluğa atmak yerine ona kendi ruhundan üfürüyor. "Ona kendi ruhumdan üfürdüm." Bütün kutsal değerlere sahip olan en yüce ve yetkin varlık Allah'tır. Manası Allah'tan daha yüce, daha değerli ve daha güzel bir kelimemiz yoktur.

Ve onu düzelttim: Sonra düzelttim, doğrulttum ve tamamladım. En son onarımları da yaptım ve yeryüzüne bıraktım; işim bitti.

Birden ona bakıp diyor ki: "Yaratanların en iyisi olan Allah ne yücedir." Böyle bir şeyi yaptığım için sağ olayım/yaşasın! Yani ne olmuş da bu yaşasın sözünü söylüyor? Manası budur.[378]

İnsanı pis kokudan yaratıp sonra ona ruhundan üflemesi nasıl oluyor? Öyleyse Âdem'in formülü açıktır: Allah'ın ruhu eklenmiş pis balçık. Bu bileşik meydana gelmiş ve insan adında bir varlık olmuştur. Acaba şimdi yeryüzünde yaşayan bu insan türünü tarif etmek için bundan daha üstün bir hakikat ve felsefe var mıdır?

Hangi köpek, hangi eşek ve hangi yabani hayvan kauçuk için milyonlarca insanı öldüren bu insandan daha vahşi, daha pis ve daha kirlidir? İnsanların bir parça toprağını almak için bebek şeklinde bomba yapıp atar, böylece çocukların gelip oyun bebeğinin havasıyla patlamalarına sebep olur. Bu işleri hangi hayvan yapar?

[378] 100 makalesi, 50 kitabı olan bir yazar sadece bir makalesi hakkında "gerçekten keyif aldım, kendimden hoşlandım, kendimden ümitliyim" dediğinde ne demiş oluyor? Makalesini tarif etmektedir. Bu, diğer bütün yazılarımdan ve eserlerimden başkadır, demektir.

Neron geliyor, oturup kadınların, erkeklerin, çocukların ve evlerin çığlıkları altında geceyi seyretmek, resim yapmak, şiir söylemek, keyif almak ve mest olmak için Roma şehrini ateşe veriyor. Bu balçık, aşağılık, durgunluk ve donma da insandır. Onda artık Tanrı'nın ruhu yoktur!

Sonrada burada, bu topraklarda bir şahsın müridiyle komplo kurduğunu görüyoruz: "Ben yarın filan meydana gidiyorum, senin elinde bir teneke benzin olsun." Diğer arkadaşına da diyor ki: "Sen de eline kibrit al, ben diz çökünce benzini dök, kibriti yak, böylece polis anlamasın ve benim yanmamı önlesin." Acaba Budist muinler, sömürüye itiraz etmek için kendi başlarının arkasını yakmıyorlar mıydı? Ben bu muinlerden birini Fransa'da bir filmde gördüm. [Onun için] daha önce ona güven veren film çekimini haber vermişlerdi. Polis haberdar edilmemişti. Ama filmi çeken Eric Roulo haberdardı. O da polisin gelmeyip önlemesi için kibriti yaktı. Sonra da o sonuna kadar film çekimi yaptı. Ateş alevleri içinde -bizim normal durumda rahat etmediğimiz- iki diz oturdu, böylece karardı, karardı, kımıldamadı, kül oldu ve döküldü, sonra da kuru bir odun gibi düştü!

Veya Peygamber Ali'ye müjde vermişti: "Sen, Cafer, Zeyd bin Harise şehit olacaksınız (üç değerli dostuna siz şehit olacaksınız diyor)." Zeyd Mute savaşına gitti ve şehit oldu. Evet, Peygamberin tahmini gerçekleşti. Hz. Emir'in kardeşi Cafer bin Ebu Talip de şehit oldu. Yıllar geçti ve Ali için bir haber olmadı. Ali kaygılı, rahatsız ve telaşlı oldu. Sürekli Peygamberin yanına geliyordu: Senin bu vaadin ne zaman? Ben her savaştan sağlam dönüyorum, ayaklarımın şehre ve eve gelmeye dermanı yok. Acaba gerçekten pişmanlık mı oldu, bela mı oldu, Allah benim kaderimden yüz mü çevirdi? Sen yoksa beni müjdelememiş miydin? Diyor ki: Hayır, sabret. Yine bir iki yıl geçiyor ve olmadığını görüyor. Zaman geçtikçe ve Ali şehit olmadığını gördükçe rahatsız oluyor. Allah etmesin, ya şehadete erişemezse ve aslında kaderi öldürülmek olmazsa. Üzgündür, itiraz eder, telaşlıdır. O kadar ki gelip Muhammed'e şöyle diyor: "Cafer

gitti, Zeyd gitti, ben niye gitmiyorum?" Peygamberin sabrı tükeniyor ve diyor ki: "Ey kendinin düşmanı! Sen ne kadar tahammülsüzsün. Ben başının sakalından kan ile ayrıldığını görüyorum. İnşallah kızıla boyanacaksın. Git, aklını topla ve güven!" Sen öleceksin diye onu teselli ediyor. Bu bir insan oğludur artık. Bu nasıl bir duygudur ki 30 yaşındaki veya 28 yaşındaki bir genç (Hendek'te 28 veya 25 yaşındadır) Muhammed'den sonra liderlik veya halifelik şansı olan, dünya imparatorluğu şansı olan bir kimsedir. O zaman o, beklediği bu kadar güzel bir geleceğin değişimi elindedir ve "Niçin ben erkenden ölmüyorum?"diye itiraz eder ve der ki: "Bazen Uhud savaşında kendimi kılıçlara arz ediyordum ve kalkanımı önüme almayayım da şehadete erişeyim diye düşünüyordum; sonra sorumlu olmaktan korkuyordum." (tekrar kalkanı önüme alıyordum). Bir insanda ne tereddütler [vardır]! Yani sorumluluk ile şehadet aşkı arasındaki sorumluluk! Ne yapsın? Bu duygular nerede ve hangi canlı varlıkta olabilirdi?

Bundan dolayı milletinin kurtulması için kendisini yakan kimse de kendisi zevk almak için milletini yakan kimse de insanoğludur. Birinin böyle, diğerinin öyle olması nasıl ve hangi beyan ile açıklanabilir? Bundan daha güzel, daha doğru ve daha ilmî olan açıklama ise bu insan denen varlığın balçık ile Allah'ın ruhunun karışımından meydana gelmiş olmasıdır. Bu, gördüğümüz gibi bir gerçektir.

Bu nedenle herkes balçık-Tanrı'dan ibarettir. Herkes balçık artı Tanrı'dan ibarettir. Burada bir iç savaşın olması doğaldır. Bu ikisi birbiriyle barışık olamaz. İç savaş ve insanın sorumluluğu. O ne yapmalı iradesinin sorumluluğu, bu boyutunu mu seçsin, yoksa o boyutunu mu? O zaman bütün Kur'an lafızları ve İslam bu yapı ile mana verir. İnsanın o balçık boyutunu kendisinden uzaklaştırması ve sonra Tanrısal ruhunu daima geliştirmesi için riyazet, yani acı çekme, kendini yontma ve arındırma [gerekir]. Bu zahmetlidir. Bu riyazet tıpkı bir ağacın ilave dal budak salması gibi anlamlıdır.

İhlâs

İhlâs, tek olmak hâlis olmak demektir. Yoksa onun zıt anlamı baygın olmak değil midir? Yani bir şey karışık ve katışıktır; saflığa, karışmamışlığa ulaşması için çalışması gerekir. Varlığı iki zıt unsurdan meydana gelen insanın tekâmülü, bir boyutlu ve ihlâsa ulaşmış olmasındadır. İhlâslılar, balçık boyutlarını reddeden, kendilerinde öldüren, mahveden ve yegâne Tanrısal boyut hâline gelmiş kimselerdir. Onlarda varlıksal bir tevhit meydana gelmiştir. Bu, evrenin tevhidini kişinin kendi yapısına uygulamasıdır. O tamamen ruhsal boyut [olmuştur].

Din ve Hikmet

Din yol anlamına gelir. Burada şu anlamı verir: Bundan dolayı insan, kendi varlığında balçık ile Tanrı'nın ruhu arasında salınan bir iradeden ibarettir. Onu çamurdan Tanrı'ya ulaştıran yolun adı dindir.

Onu çamurunun nerede, Tanrısal ruhunun nerede olduğu ve bu nasıl bileceği ve kat edeceği konusunda bilgili yapan bilmenin adı hikmettir (bir Kur'an kavramıdır). Hikmet, peygamberlerin insana verdikleri şeydir. İnsanın zihninde ve hafızasında, defterde ve fotokopide değil, varlığında olan bir tür bilinçtir. Ontolojik/varlıksal bilinç! Zihnimde ve hafızamda değil, benim tüm varlığımda olan, varlığımın parçası olan bilinç! Filozof beyin, sosyolog beyin ve fakih beyin bilinci değildir. İnsanın bütün varlığında bulunan ve tüm varlığına yayılan bir bilinçtir.

Hikmet, sağlam olmaktan, bu kökten gelir. Varlıkla, hayatla, ruhla ve kanla sağlamlaşmış olan bilinç demektir. Bu çok ilginç bir şeydir.

Kur'an'da Salih Ameller ve İyilikler

Soru: Siz konuşmalarınızın çoğunda, hatta bu gece de[379] bu üç boyutlu cereyana dayanmışsınız. Hatta İslam'ın simasında ve İslam karşıtının simasında her zaman üç boyutlu bir hareket vardır. Mümkünse bu konuda biraz açıklama yapabilir misiniz?

Cevap: Üç boyutlu ile neyi kast ediyorsunuz?

Soru: Elbette siz değişik konuşmalarda çeşitli açıklamalarla bunları göstermişsiniz.

Cevap: Dostlarımdan biri büyük bir iyi niyetle şöyle diyordu: Siz yazı ve konuşmalarda İran'ı çok tekrarlıyorsunuz. Peki, niçin bu kadar tekrarlıyorsunuz? Dedim ki: Ben çok tekrarladığım için üzgün değilim. Bilakis bu üç konu dışında aslında gerekli olmayan başka şeyler de söylediğim için üzgünüm. Aslında başka boş konuşmalar yapmışım ve vakit almışım. Aslında bu konu dışında başka bir şey olmadığını söylemek istiyorum. Yani benim başka bir sözüm yoktur. Eğer ulemanın varsa söylesinler!

Soru: Bu üç boyutun normalde özel bir sistemin içinde olması gerekir. Çünkü ister buyurduğunuz Kadir suresi tefsirinde, ister Nas suresi tefsirinde, isterse başka yerlerde sizin bu üç boyuttan kastınız, zer/para, zor/güç ve tezvir/hiledir. İslam'da da elbette bu üç boyut aleyhindeki (Doktor: paranın zıttı, gücün

379 Bu nedenle yukarıdaki soru, daha önceki zihinsel bir alanla ilgili olarak gündeme gelmiştir. Bu metnin kaseti iki kısımdan oluşmuştur: Onun birinci kısmı "Miraç ve İsra" adıyla Eserler Külliyatı-2'de (Kendini Devrimci Yetiştirmek) bundan önce basılmıştır. Birinci kısmın sonunda Şehit Öğretmenin sözlerinden birkaç noktanın yazılmış olması sebebiyle burada dipnot olarak vermeyi gerekli gördük: "Miraç ve İsra aydınlandı mı? Bana göre çok önemlidir, küçük bir mesele değildir. Bu, bu iki konunun çözümlenmesi bakımından çok önemlidir. [Daha doğrusu] bu, şimdi mü'min beyefendi ile aydın beyefendi arasında kavga konusu olan birçok karmaşık inanç meselesinin çözümünde bir yöntem şeklidir. O, fizik açısından doğru değildir diyor; bu ise onu fizik açısından doğruluyor.Artık fiziksel konu değildir, coğrafî konu değildir. Aslında bu, başka bir şey söylemektedir. Bu tabir altında ne söylediğini anlamak gerekir."

zıttı ve hilenin zıttı) çeşitli açıklamalarla (Doktor: açıklamaları önemli değildir) gündeme getirmiştiniz. Ben genel olarak gerçekte alt yapı olan bu üç temel boyut hakkında bir görüş belirtmenizi istiyorum.

Cevap: Ben öğretmen olduğum için öğretmenlik özelliği sözlerimi formüle etmeme sebep oldu. Çok farklı konuşmalar yapıyorum; fakat onları sonunda formüle etmem gerekir. Bu formülleştirme eğitim ve öğretim içindir. Çünkü [eğer] siz bütün konulara tesadüf etmediyseniz veya aslında onları [dinlemek] istemediyseniz meselenin ne olduğu sonunda anlaşılır. Toplamak, özetlemek ve onları bir şiar, bir formül ve dört ilke hâline getirmek belli ve belirli şeylerdir. Bu, hem fikrin zihne intikali, hem yayılması ve korunması, hem belirlenmesi için çok gereklidir. Bu bir öğretmenlik işidir; yani bir öğretmenin bu işi yapması gerekir. Mesela -bu meseleyle ilgili değil, ama canım bunu söylemek istiyor, çünkü konunun esasıyla çok ilgilidir- orada birden uykum kaçırılmıştı. Sonra rüyamda (insanoğlunun uykusu da uyanıklığı gibidir, uğraşları orada başka bir şekilde yansır) kendi çocuklarımızdan büyük bir kalabalığın burada olduklarını birden gördüm. Ben insan ve hayatla ilgili konuşuyorum. Çocuklardan biri itirazla dedi ki: Beyefendi! Hayat ve insanın sorumluluğu hakkında bu kadar konuşuyorsunuz. Aslında hayat ne demektir? Bu çok zor bir sorudur. Yoksa değil mi? Çünkü mesela; "varlığın tarifini yapınız" dedikleri sorulardandır. Gerçekte [ona cevap vermek] zordur; ama uykuda insan uyanıkken olmayan bir güç şekli yardım ediyor. Nitekim bazıları uykuda duvar kenarında yürürler; eğer onları uyandırırsanız düşerler. Ben aklımda bir şey olmadığı hâlde ilginç bir güvenle onun sorusu karşısında hemen şöyle dedim: Not ediniz (yani biliyorum ve [cevap] da budur): "Ekmek, özgürlük, kültür, iman ve sevgi." (aba ehlinden beş kişi). Uyandıktan sonra not almaya aracım olmadığı için unutmayayım diye tekrarladım. Sonra düşündüm, sonra ele aldığım bu kelimelerden her birinin eksik olduğunu, her kelimeyi fazla

koymanın gerekli olmadığını gördüm. Çünkü bunlardadır. Bu kelimelerden her birini alalım ve dengini koyalım [yine çiğdir]: Kültür yerine bilimi koyalım. Yine edebiyat, sanat ve diğer insanî bilgi alanlarına sahip değildir veya birbirinin yerine koyalım, hata meydana gelir. Önce ekmek, sonra özgürlükten önce iman diyelim. Eğer özgürlük yoksa iman da özgürlük karşıtı güçler yararına yalan bir şeydir. Eğer iman kültürden önce ise kültürsüz bir grubun imanı ne olacaktır? Bundan dolayı sırasıyla: Ekmek, özgürlük, kültür, iman ve sevgi. Bu, hayatın beş boyutudur. İnsanın bu beş esası söylemesi için ne kadar araştırma gerekir? Bu formüle edildiğinde [çok araştırmanın] gerekmediğini görüyorsunuz. O formüle edilince bütün bu meselelerle ilgili genel bir intikal, açıklama, anlama ve tasavvur çok kolaylaşıyor.

(Öğretmenlik, propaganda ve düşünce işlerinde çalışan sizler için) formül yapmanın bir formülü vardır. Şöyle ki bu formülleri formüle etmek ve bir şiar ve bir ilke hâline getirmek istediğiniz zaman önce cümlenin kısa olması gerekir. Uzun olursa işe yaramaz, etkisi kaybolur. İkincisi, kelimeler basit ve açık olmalıdır. Eğer teknik ve felsefî terimi varsa etkilemesi yok olur. Üçüncüsü, iyi niyetli olmaktır. Yani niyetin etki bırakması için anlatım insanın onun aslında güzel olduğunu hissedeceği şekilde olmalıdır. Dördüncüsü, bu kelimelerin, hatta bir çeşit uyumun, bir tür etimolojinin, bir tür vezin birliğinin ve bir çeşit kelimelerin birbirlerinden alındığı hissinin açıklamada var olmasıdır. Mesela; zer, zor ve tezvir dediğimizde[380] bu üç kelime birbiriyle o kadar uyumludur ki okuyucu önce bu üçünün birbirinden türediğini sanır. Hâlbuki zer/altın ve zor/güç kelimelerinin birbirleriyle hiçbir irtibatı yoktur. Tezvir de aslında Arapçadır. Hepsi arasındaki bu harf ortaklığı etkisini artırıyor. Bu teknik bir konudur. Eğer zer, zor ve tezvir yerine pul/para,

[380] İnsanî sapmanın temel ve sorumlu etkenleri ve [de] insanın düşmanları bu üç boyuttur.

zor ve tezvir dersek aralarındaki uyum kaybolur. Veya servet, zor ve parsaî/züht [dersek] yine soğur ve ne kadar rezalet olduğunu görürsünüz. Fakat sanki zer, zor ve tezvir budur ve insan onun karşısında aslında kanaatkâr değildir. Yahut eğer onlar yerine tala/altın, tiğ/kılıç ve tespih ibarelerini (yani zer yerine tala, zor yerine tiğ ve tezvir yerine tespih) koyarsak gümüş, kılıç ve tespih ya da banknot, kılıç ve tespih uyum sağlamaz, bozulur. Görünür türeme olması için kesinlikle tala, tiğ ve tespih olması gerekir. Çok değişik boyutları vardır. İstibdat (zor), istismar/sömürü (zer) ve istihmar/eşekleştirme (tezvir).[381] Bizzat Nas suresinde de böyledir. İnsanların ilahı, insanların rabbi ve insanların meliki, yoksa bu üç boyutu ifade etmiyor mu? Rab, yani feodalite döneminde daha çok mülkiyet yönü olan efendi, senyör, feodal ve halkın sahibi. İlah burada o manevî boyut ve ruhaniyet manasına sahiptir. Mülk de bellidir. Toplumdaki sembolleri de böyledir: Firavun, Karun ve Bel'am-ı Baura. Mina'da da üç şeytan vardır. Hayvanlarda kurt, tilki ve faredir.[382] Melik, malik ve molla da böyledir. Bu değişik boyutlar meselenin doğru yerleşmesi içindir.

Şimdi niçin bu üç boyuta dayanıyorum? Bunların çeşitli değerleri vardır. Hâlbuki Marksizm onun bir boyutuna dayanıyor; liberalistler, demokratlar, özgürlükçüler, meşrutiyetçi devrim ve Büyük Fransız Devrimi diğer bir boyuta dayanmışlardır. Onlar gücü ortadan kaldırmaları hâlinde (Meşrutiyette ve Büyük Fransız Devriminde), kralı ortadan kaldırmaları hâlinde ve kılıcı onun elinden almaları hâlinde artık rahat edeceklerini sanıyorlardı. Hâlbuki altın tekrar kılıç biliyor, hile kılıç biliyor ve hemen yerini dolduruyor. Bu Marksistler altını almaları

381 İstihmar dilbilgisi açısından yanlıştır. Çünkü eşek, hiçbir zaman istifal babında kullanılmamıştır. Bizzat Nas suresinde de böyledir. Fakat biz onu kullanıyoruz. Bizim gücümüz eşeğe varıyor. Bütün bu eşekler bizi öyle ve böyle ve her yerde kullandılar. Bırak bir defa da biz eşekleri kullanalım!

382 Çocuklar için "Kurt, Tilki ve Fare Koyunun (yani halkın) Peşinde" adıyla bir çizgi film yapmışlar.

hâlinde artık güç ve hilenin var olmayacağını sanıyorlar. Oysa altını/parayı insandan aldılar; ama kendileri de kılıç ve altın sahibi oldular ve tespih ellerindedir! Komisyon, böyle inanan hocalara bile böyle resim yapmaları, böyle bir şey yazmaları, böyle şiir söylemeleri, böyle film çekmeleri, böyle düşünmeleri ve böyle inanmaları gerektiği şeklinde bir ideolojik yön bulma genelgesi yayınlamaktadır. Onun da tespih aldığı ve Bel'am-ı Baura olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir boyutu silahsızlandırmak, diğer iki boyutu bırakmak, diğer iki boyutun silahsızlandırılmış boyutu oluşturmasına ve yeniden inşa etmesine [sebep olur]. Öyleyse üçgenin üç boyutta da kırılması/yenilmesi gerekir. Ayrıca bu üç boyut, her sistemde bu boyutlardan birinin alt yapı olduğunu gösteriyor. Her zaman para alt yapı değildir. Bazen güç alt yapıdır. Biz kendi tarihimizde dilenci ve züğürt zorbaların inip geldiklerini, saltanat silsilesi oluşturduklarını, sonra halktan bütün emlak ve servetleri aldıklarını ve bizzat feodal olduklarını gördük. Burada temel ne idi? Temel, sonra altını peşinden sürükleyen güç idi.

Biz sosyoloji, tarih, insanî musibet ve insanî olmayan afetleri bu üç boyutta tanıdığımızda, tanıttığımızda ve anladığımızda aslında mücadelemizin her üç cephede olması gerektiği doğaldır. Elbette hangi cepheye daha çok dayanmak gerektiği, hangi kenara daha çok dayanmak gerektiği, müçtehit, önder ve âlimin onların zaman, mekân ve durumlarına [uygun olarak] seçtiği taktik ve stratejik bir konudur. Fakat ideoloji, bu üçünün, bu üç şubenin her birini kapattığınız, yine diğer iki şubenin kapılarını açtıkları aynı şirketten olmalarıdır. [O zaman] her üç cephede facia kutbunu ezmeniz, her üç boyutunda da tağutu ezmeniz gerekir. Dolayısıyla bu üç boyutla mücadele kesinlikle tek boyutlu bir mücadele olamaz; kesinlikle üç boyutlu ve her üçünü de reddetmek üzerine kurulu bir mücadele olması gerekir. Yani mücadelenin bu üçgeni -teslis cephesini- tam reddetmek için üç boyutlu olması gerekir.

Bir kelimeyle, aslında İslam'ı ve dini kenara atıyoruz (meselenin bizim için gündemde olmadığını farz edin ve ben genel olarak konuşmak istiyorum), önceki sorumluluğumuzu ve inancımızı kenara atıyoruz ve insanlığın tarih boyunca hangi ihtiyaçlara ve ideallere doğru ilerlediğini, kendisine can verdiğini, onun gerçekleşmesi için çalıştığını, insanı hangi etkenlerin yendiğini, saldırıya maruz bıraktığını ve dize getirdiğini inceliyoruz. O üç boyutu hem Doğu'da hem de Batı'da görmemiz doğaldır. İnsanı fikrî bakımdan yok eden, saptıran ve donukluk ve gerilemeye sürükleyen boyut, sömürü ve yararlanma bakımından ve güç, para ve mülkiyet aracılığıyla insanı ekonomik köleliğe götüren boyut ve siyasî güç ve kudret bakımından başları kendi kulluk bağına çeken boyuttur. Bu üç boyuttan başka bir şeye sahip değiliz. Sahip olduğumuz diğer her şey, bu üç boyuttan birine bağlıdır ve bunlardan birinin hizmetçisidir. Evet, ideal arayan, kendi ideallerine doğru ilerleyen ve fedakârlık yapan insanın da bu üç boyutla mücadele hâlinde olması doğaldır. Onun aslî ihtiyacı budur.

Güce karşı mücadelenin adı insanın özgürleşmesidir. Siyasî özgürlük, hükümet ve hâkimiyet gücünün fikrî seçimim için, hayatımı seçmem için yaratıcılığım ve varlığımın tecelli etmesi için benim özgürlüğümü bağlamaması, zincire vurmaması, hapsetmemesi ve mahkûm etmemesi demektir. İnsanın güç hükümeti ve kılıç hâkimiyeti -Firavun boyutu- karşısındaki mücadelesinin adı liberalizm, demokrasi ve bağımsızlıktır. Yani insanların gücünü hâkimiyet gücünün yerine geçirelim, onu düzeltmek için halka dayanalım veya halkı hükümet kaynağının kendisi olduğu, kendi kendisini yönetebildiği bir güç hâline getirelim. Kendi kendini yönetmenin adı hiçbir zaman güç/zorbalık değildir. Öyleyse insanın tarih boyunca gösterdiği çaba, kılıcın mahmuzu altında çıkmak içindir. Bu, insanın bazı yerlerde nispeten ulaştığı, bazı yerlerde henüz ulaşamadığı ve bazı yerlerde ise ulaşmaya çalıştığı hâlde daha kötü olduğu sürekli ideallerinden biridir: "Serkeşlik yaptım; kemerin ben

çektikçe daralacağını bilemedim." (Bazıları serkeşlik yaptı, ağanın kemeri daha da sağlamlaştı).

İkinci boyut, mülkiyet ve sermayenin insana hükmettiği boyuttur: Bazıları sahip olmak için çalışmadan yiyorlar; bazıları sahip olmadıkları için çalışıyorlar ve yemiyorlar. Bu ilşki, para hâkimiyetinin icat ettiği ve bir grubu zengin, diğer grubu ücretli yapan insan karşıtı bir ilişkidir. Ücretlilik felsefesi, çaresizlik ve insanın kendisini satması felsefesidir. Çünkü iş/emek, insan varlığının manevî cevheridir. Onu günden güne parayla satmak, ücretini gece almak ve gidip 150 gram et almak, insanın gündelik yaşayan hayvan derecesine düşmesidir. Bu ilişkiyi, ekonomik köleliği kim icat etmiştir? İnsan emeğinin gücü üzerinde para hükümeti ve sermaye. Bundan dolayı günümüz kapitalizminin (burjuvazi) reddedilmesi, dünkü feodal mülkiyetinin reddedilmesi ve evvelki günün köleliğinin reddedilmesi, insanın para ve altın hükümetinden kurtulmak için gösterdiği tüm çaba idi. Bu, insanın ideal ve cihadının siyasî boyutlarından biridir.

Üçüncü boyut: Aydın ve bilgili insanların tüm gayreti, cehalet, bilgisizlik, karanlık, yalan, eğitimsizlik, çöküş ve hurafecilikten çıkış içindir. [Hâlbuki] insan karşıtı güçlerin tüm gayreti, insanı din adına, sanat adına, felsefe adına, kültür adına, propaganda adına, kitle iletişim araçları[383] adına hedefi aydınlanmaya, hakikate ve bilgiye ulaşmak olan özgür düşünmekten alıkoymak ve insanı fikir ve din vasıtasıyla değişik şekillerde çöküşe, donukluğa, şahsiyete tapmaya, mollaya tapmaya, putperestliğe, fetişe tapmaya ve heykele tapmaya sürüklemek içindir. "Siz yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" O yapıyor, biz tapıyoruz!

Bundan dolayı insanın ışığa ve bilgiye ulaşma gayreti,insanın temel çabasıdır ve insan varlığının esas boyutudur. İlim için bu

[383] Bunlar akıcı farsça özette insanları bölmek içindir. Kitle ileteşem araçlarının ne kötü bir adı vardır! Yani herkese …!

kadar mücadele, bilgi için mücadele, hakikati kutsama yolunda mücadele, irticaı yok etmek için, cahiliyeyi yok etmek için, cehaleti yok etmek için, cehalet, hurafe ve yalanın muhafızlarını yok etmek için mücadele, Kur'an'ın deyimiyle, karanlıktan aydınlığa çıkmak için çabasıdır. Bu ne kadar güzel bir tabirdir: Peygamberin görevlerinden biri, insanı ve halkı karanlıklardan çıkarıp aydınlığa doğru götürmektir. Bu, eşekleştirme mahmuzunun altından kurtulma, hile ve tespih otoritesinin altından kurtulma meselesidir. Dün molla idi, bugün ideologdur, yazardır, sanatçıdır, aktördür, filmdir; isimleri farklıdır.

Bundan dolayı özgürlük doğal olarak Firavun'u yok etmek içindir, kılıcı yok etmek veya onun elinden almak içindir; eşitlik (adalet), rabbi/efendiyi (insanî rableri, çünkü Allah'tan başka hiç kimse rab değildir) yok etmek içindir ve iş gücünün mülkiyet otoritesinden ve sermayedar otoritesinden kurtulması içindir. "Herkes sahip olduğu kadar yer" Karunî düzendir. "Herkesin çalıştığı kadar yemesi gerekir" insanî düzendir. İnsan ve kitleler her zaman bunun için çalışıyorlardı. Bundan dolayı bilgi, yeni ve eski şekillerindeki eşekleştirme ile mücadele için, özgürlük kılıç ile mücadele için, eşitlik[384] [altın ile mücadele için gereklidir].

Bu üç boyut nedir? Doğal olarak Mina'da üç şeytan olduğunda sizin ameliniz üçlü bir amel oluyor. [Yani] her üçünü de kır-

384 Eşitlik, kelimenin gerçek manasındadır, dedikleri ve herkesin de birbirine eşit ve birbiriyle kardeş olduklarını farz ettikleri inşa konusu gibi değildir. Ne konusunda eşittirler? Herkes birbiriyle eşittir ne demektir? Mutsuzlukta ve mutlulukta mı? Hepimiz birbirimizle din kardeşiyiz! Hepimiz birbirimizle millî kardeşiz! Hepimiz aynı kandanız! Evet, sırtımıza koydukları sülük ile de bir süre sonra kan kardeşi oluyoruz! Bu ne biçim kan kardeşliğidir? Bütün bu kardeşlikler ve eşitlikler, eşekleştirici kelimelerdendir. Çünkü eşit olmayanları da kardeş gösteriyor. Yoksa biri sömüren, diğeri sömürgeci, biri emen, diğeri emilen, biri zengin, diğeri fakir olan, biri çalışan, diğeri çalışmadan yiyen iki insan arasında -ikisi de Allah'a ibadet etse, Hüseyin'e, Ali'ye ve Kur'an'a tapsa bile- hiçbir dinî ve millî bağ yoktur. Bunlar manasız lafızlardır.

manız gerekir. Yoksa böyle değil mi? Bu, tevhidin inkârı değildir. Muvahhit olduğunuz için her üçünü de kırmanız gerekir. Çünkü üç tane şirktir. [Bu amel], bir kılıç ile, bir darbe ile, bir cemre ile, ufak bir taş iledir. Bütün bu çakılları nereden topladınız? Meş'ar'dan topladınız. Her üç şirk sembolünün kafasına vurduğunuz bir taştır, tevhit taşıdır. Bu nedenle bu teslis ve bu üçlü cephe tevhide aykırı olmakla kalmaz, aynı zamanda tevhidin görevi şirkin üç boyutunu yok etmektir.

Özgürlük bizzat olumlu bir şey değildir. Bilakis özgürlük, istibdadı reddetmektir, Firavun'u reddetmektir. Eşitlik, sömürünün reddedilmesidir. Bilinç, eşekleştirmenin reddedilmesi demektir (gece gitsin, artık aydınlıktır). Bundan dolayı muvahhit, üç boyutu ve üç cepheyi yok etmede, üç yönü ve üç cepheyi seçmede teslise ulaşmaz, bilakis tevhide ulaşır. Yani birlik mesajı, her üçünü de ortadan kaldırmayı gerektirir. Yoksa Ali üç cephede savaşmıyor mu? Her birisi sosyal bir cephenin ve kanadın sembolü olan Kasitin, Marikin ve Nakisin. Tesadüfen bu üç boyutla da uyumludur. Çünkü Kasitin, Arap hükümetini Ümeyyeoğulları adına ele geçirmek isteyen kimseler idiler. Nakisin[385], Cemelciler ve aslında eşekleştirmenin sembolü olan Haricîler idiler. [Yani] o birde hem eşekleştirmenin kurbanı hem de eşekleştirme etkeni vardır. Çünkü eşekleştirmenin kurbanı ve eşekleştirmenin aktörü birdir. Eşekleştirmede böyledir. Yani kendileri talihsiz olan kimseler bizzat hıyanet etkenidirler. Çünkü eşeklik hem vahşiliktir hem bedbahtlıktır hem de çaresizliktir. Bilgisizliğe cahilce taassuba düşen kimse bir hastadır ve aynı zamanda eziyet verir ve hakka ve hakikate darbe vurur. Bunlar anlamadıkları için gerçekten acınacak hâldedirler. Ama aynı zamanda Ali'yi öldürenler bunlardır. Bütün o altın, güç ve

385 Nakisin kim olduğu bellidir. Çünkü Zübeyr Bey'in her gün çalışan ve ona bir dinar veren 1000 tane kölesi vardır. Ali, onun bu mülk ve sistemini yıkmak istiyordu. Çünkü Ali'nin sisteminde Talha ve Zübeyr'in kendileri için yaptıkları bu saraylardan, varlıktan ve sistemlerden onlara vermiyorlar. Para hıyanet etkeni oluyor ve Ali'nin karşısında duruyorlar.

şirk tehlikelerinden canını kurtaran Ali, burada canını kurtaramamıştır.

Soru: Bana göre söylediğimiz manalardan biri de Kur'an'ın çeşitli dönemler için olmasıdır. Bundan dolayı zamanın ilerlemesi ve insanın düşünce düzeyinin yükselmesi ile bizim anladıklarımız değişir. Yani eğer bir kimse Firdevsî'nin Şehname'sini 500 yıl önce okusaydı bugün anlaşılanın aynısını anlardı. Fakat bu konu Kur'an hakkında söz konusu değildir. Şimdi sizin Kur'an'dan çıkardığınız bir sonuç, mesela Kadir suresi hakkındaki görüşünüzü öğrenmek istiyordum. Nasıl oluyor da 1500 yıl önce bu sonuca hiç kimse sahip değildi? Oysa imamlar ve İslam Peygamberi tarafından bu konuda açıklama verilmemiş midir? Acaba bu, bu surenin manasının gerçekten 1400 yıl anlaşılmamış olduğu anlamına mı gelir? Ya da insanların anlayışına ve toplumun anlayışına göre onunla ilgili kendi zamanında yanlış olduğu söylenemeyen sonuçlar vardı; fakat fikir seviyesinin yükselmesi ve şartlarımızın değişmesi dikkate alınarak o açıklamaya sahip olabilir miyiz? Sizin görüşünüz nedir?

Cevap: Sizin bahsettiğiniz bu konu çok önemlidir. Mesele basit olarak şöyledir: Bugün ben, Kur'an burada şöyle bir meseleyi gündeme getirmiştir dediğimde, sonra benim sözümü ve kanıtlamamı duyan, kelimelerinin dış yüzünün de bu anlamı verdiğini, sapık yorum da yapmadığımı, [çıkarsamamın] ileri olduğunu ve ben gündeme getirdikten sonra okuyan birisi olarak kendisinin de aslında böyle anladığını gören bir aydının şu delile tutunması ve şöyle demesi [gerekmez]: Nasıl oluyor da 60 yıl İslam fıkhı filan tahsiller alanında bu kadar zahmet çeken Burucerdî bunu anlamamış da cılız biri olarak sen anlıyorsun?[386]

386 Bir defasında sınıftaydım ve babam ders veriyordu. O zaman kitleler çok heyecanlı idiler. Halktan olan bir çocuk vardı. Çocukların önünde çok heyecanlı idi. Ona broşürler geliyordu ve okuyordu. Sabahları geliyor ve bize söylüyordu. Broşürleri olmayan bizler için çok faydalıydı. Sonra babam sını-

Aklıma gelen diğer mesele, 1400 yıl boyunca bu kadar dâhi ve çok sayıda esere rağmen gizli kalmış olan bu mana nasıl yeni keşfediliyor? (Onu Hasan veya Hüseyin keşfetmiştir, başka bir meseledir). Öncelikle bu hiç imkânsız olmaması yanında aynı zamanda Kur'an'ın ebedî zatının bir parçasıdır. Kur'an'ın ebedî olması, Orient ve Rogan Nabatico saati için bir cümle olarak ... yaptıkları ve şöyle dedikleri tarifler türünden değildir: "İslam üstün gelir, ona üstün gelinmez." Bu şeylerden değildir. Eğer Kur'an ebedî ise bu manada ebedîdir. Bunun dışında ebedî olamaz. Zaman yolunda daha önce önceki nesillerde gizli kalmış manalar ve içler çıkarılır ve anlaşılır veya Kur'an'da esasen geçmişte gündemde olmayan ve gündemliği araştırılması gereken meseleler ele alınır. Yani tarihte beşerî tekâmül ortaya çıkar. Sonra Kur'an'ın bir meseleyi gündeme getirdiğini görürüz. Biri budur. Biri de sizin bahsettiğiniz meseledir [ve onun cevabı şöyledir]: Hayır, bizzat Kur'an'daki bir konunun anlamı, zihniyetin ve sosyal gerçekliğin tekâmülü sürecinde tekâmül eder. Şimdi nasıl? Misal:[387] Kur'an'da iki tane kelime ve kavram vardır: Biri, çeşitli türevleriyle iyilikler (iyilik ediyorlar, iyilik eden-

fın önünde meseleyi gündeme getirdi. Hitap daha çok ona idi (çünkü meşhur idi ve herkes biliyordu). O konuşkan ve tatlı dilli olmasına rağmen artık cevap veremiyordu ve böylece düzgün duruyordu. Sonra dedi ki: Nasıl Stalin bu [konuyu] anlamadı da Şah Rıza'nın ilkokul öğretmeni olan siz anladınız? Aslında bizzat mutlak donuk taklitten bu zihin bu hale geliyor. Her zaman efendisine seslenmesi ve onunla konuşması gerekir. Asla kendisiyle konuşması gerekmez. "Bizim çocukla işimiz olmaz" [demeleri] doğrudur. Size göre böyle değil midir? Bir kitabı birlikte okuyoruz. Ben tezimi söylüyorum, görüşümü söylüyorum. Senin burası yanlış, burayı anlamadım demen lazım. [Çünkü] iki aydın birbiriyle böyle konuşur. "Niçin beyefendi anlamadı da sen anladın?" [Ne demek?] Beyefendi kim?

387 Bir yerde idim; hanımlardan biri bana şöyle bir soru sordu (bu konu genel olduğu için gündeme getiriyorum): Şimdi hayır işi yapan kimseler, sapık ve irticaî bir iş mi yapıyorlar ve gerçekten hareketi mi engelliyorlar ya da hayır iş mi yapıyorlar ve iyi bir iş midir? Orada cevaplayamadığım ve üzüldüğüm meseleler ortaya çıktı. Çünkü cevap veremiyordum. Birtakım meseleler ortaya koydum. Onun örneklerinden biri aslında bu konu idi. Şimdi sizin verdiğiniz örneklerden biri olarak söylüyorum.

ler); diğeri, çeşitli türevleriyle salih ameller (amel-i Salih vs.). Salih ameller ve iyilikler, yani Saliha ve Hasene, her ikisi de zihnimizde eş anlamlıdır. Hasene iyi iştir, Saliha da iyi iştir. Su deposu yapmak, hem geriye kalan salih amellerdir (iyi işler), hem de hasenatın (iyi iş) bir parçasıdır. Gerçekten de böyledir. Bundan dolayı tarihte her zaman şöyle diyorlardı: "Asra ant olsun ki insan zarardadır. İnanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır." Bu durumda insanın sermayesi nedir? Asır ve zamandır. Üzerinden geçen her gün sanki bir asrı yok eder ve asırdan yer. Tıpkı başını kuyruğuna sokan ve kendisini alttan besleyen bir ahtapot gibi. İnsan hayatı budur. Yaşlanmakla meşguldür.[388] İnananlar hariç. Öğretisel, fikrî ve ideolojik imanı olanlar ve iyi işler yapanlar müstesna. Mesele eylemdir, görevdir, sorumluluktur ve sosyal bakımdan yaptıkları iştir. Ne yapıyorlar? Salih ameller; yani iyi iş yapıyorlar. Bütün tefsirlerimiz şu ana kadar böyle mana veriyorlardı. Şimdi de böyle mana veriyorlar. Yanlış da değildir. "Anne babaya iyilik edenler". Buna iyi iş diyorlar; ona da kötü iş karşısında iyi iş diyorlar. Kötü iş nedir? Kötü işlerin neler olduğu bellidir. Bütün bunlar kötü iştir. İnsanlara hıyanet kötü iştir, kumarbazlık kötü iştir, gıybet kötü iştir, memlekete hıyanet kötü iştir. Sonra sosyal tekâmül yavaş yavaş öyle bir noktaya varıyor ki (nereye vardığına iyi dikkat edin) salih ameli, yani iyi işleri iyiliklerin karşısına, iyilikleri de salih amellerin karşısına yerleştiriyor. Yani salih işler hasenatın zıddı, hasenat da salih işlerin zıddı olur. Sosyal durum böyle olur. Geçmişte aralarındaki fark aslında böyle değildi veya varsa da çok hafif durumdaydı. Ama şimdi aralarındaki fark hıyanet ve hizmet, bilgi ve uyuşturma, cehalet ve ilim, Müslüman ve gay-

[388] Hz. Emir'in çok güzel ve ilginç bir cümlesi vardır: "Kişinin nefesi, onun eceline doğru adım atmasıdır." (İnsanı ne yapıyor? Aslında insanı sarsıyor. Geçirdiği hayatın, gecelerin ve gündüzlerin muhasebesi aslında değişiyor): Nefes, insanın nefes almaları, ölümüne doğru onun adımlarıdır. Durup nefes aldığın gibi adım atıyorsun ve ölüme doğru gidiyorsun. Hiçbir engel ve hiçbir etken seni bir adım durduramaz veya geri döndüremez. İçinde oturan bir tren gibi nefes nefes, adım adım ölüme doğru gidersin.

rimüslim hâline gelmiştir. Yani nedir? Hasene dediğimizde iyi iş tamam oldu. İyi işin tanımı nedir? İyi iş, ferde, topluluğa, topluma, insanlığa, komşuya, babaya, oğla, kavme veya akrabaya her düzeyde hizmettir. Bunlar hizmet ve iyiliğin düzeyini belirler. Ama iyiliğin türü ve cevheri nedir? İnsanın oluş hâlindeki bu boyutlarından birine hizmetinden ibarettir. Ne demektir? Mesela; bir fert damat olmak istiyor, parası yoktur. Evet, 1000 tümen topluyoruz, yardım ediyoruz ve diyoruz ki: Git, damat ol! Canı damat olmak isteyen insana yardım etmişiz, para vermişiz ve gitmiş, damat olmuş. Bu, iyiliktir. Yahut insanların içecek on tümenlik suyu yoktur. Evet, gidiyoruz, 10.000, 20.000 tümen harcıyoruz, bir kuyu açıyoruz ve temiz ve arınmış su içmeleri için boru döşüyoruz. Bu iyiliktir. Bundan dolayı siz bu insana oluş hâlinde iken (olduğu gibi) hizmet etmişsiniz, yani varlığını kabul etmişsiniz, onun aynı durumunu kabul etmişsinizdir, aynı yolda ona yardım etmişsinizdir. Ya bir köye girmişsinizdir, ona yardım etmişsinizdir, bir ihtiyacı gidermişsinizdir. Salih amel ise o ferdin, o toplumun ya da o köyün özel bir ideoloji yolunda değiştirilmesi, dönüştürülmesi ve farklılaştırılmasıdır. Tam anlaşıldı mı? Aç bir kimse buradan yola düşüyor, caddede yürümektedir; ona ekmek veriyorsunuz, ye diyorsunuz, paltonuzu giydiriyorsunuz, bedenini örtüyorsunuz veya arabaya bindiriyorsunuz. Bütün bunlar, hizmet ve iyiliktir; ama ona verecek paranız ve elbiseniz, [bindirecek] arabanız olmayınca yakasına yapışıyor, yönünüzü ve yolunuzu değiştiriyor ve "beyefendi yol bu taraftandır" diyorsunuz. Ona hiçbir yardım, hiçbir iyilik yapmamışsınızdır. Ona ne para verirsiniz ne de bir şey vermektesinizdir. Ama burada yaptığınız iş, değiştirme işi olmuştur. Eğer iyi olmayan oluşta ise iyilik kötülüğe, şerre ve hıyanete dönüşür. Hizmet de vardır; ama hıyanete dönüşür.

Soru: Örnek veriniz.

Cevap: Şimdi kendiniz örnek veriniz. Bakalım gerçekten anlaşıldı mı? Ne kadar da çoktur.

Soru: İyiliğin maddî bir fiil ve infial olduğu söylenebilir mi?

Cevap: Hayır, manevî de olabilir. Salih iş de maddî olabilir.

Soru: Dilencilik yapan birine yardım etmek işinin peşinden gitmek yerine dilenci olarak kalmasına sebep olur mu?

Cevap: Siz bir insana iyilik ettiğiniz hâlde bir ekmek parçasıyla dilenci olarak kalmasına yardım etmiş olursunuz. Parasını çalmadınız, dayak atmadınız, [bilakis] hiçbir ödül ve beklenti olmadan ona para vermiş ve gitmişsinizdir. Bu iyiliktir. Ama ona yararının zıddı olmada ve fasit olmada yardım ettiniz. Bakın bu mesele ne kadar önemlidir. Bundan dolayı amelin salahı/iyiliği sosyal sistemin, toplumsal ilişkilerin, insanî varlığın ve sosyal varlığın insanî bir ideal ve ideoloji yolunda değiştirilmesi ve dönüştürülmesidir. Hasene/iyilik yapmak ise bir kimseye, bir şeye, bir yere ve bir topluma olma hâlinde hizmet ve yardım etmek ve desteklemektir. Tam anlaşıldı mı? Daha basit bir örnek: Mesela; biz bir kazan sarı pirinç çorbası ve diken üzümlü pilav yapıyoruz ve götürüp oradaki yetimhane çocuklarına veriyoruz. Bu hasenedir. Ama benim verecek pilavım yok; fakat gidip onlara nasıl olmak, nasıl yapmak ve nasıl yaşamak gerektiğine dair konuşacak bir saat vaktim var. Benim bu işim salah/iyilik işidir. Ama onun işi hasenat işidir. Burada birbiriyle çelişmeyen bir nokta vardır; ama Saliha türünden iyilik ile hasene türünden iyilik esasen birbirinden farklıdır, türdeş değildirler, birbirine benzemezler. Hâlbuki tefsirlerde salih amel ve hasene müteradiftir. Sonra salahın günümüz dilinde devrimci bir iş olduğunu görüyoruz. Salah/iyilik, günümüzdeki manasında esasen devrim yapmak anlamındadır. Ama hasene, bir ferde ve bir yoksula hizmet etme servis yapma işidir. Bir ferde hizmet etmek ile bir kimsede veya toplumda devrim gerçekleştirmek arasında aslında nasıl bir benzerlik vardır? Siz gidiyorsunuz, bir köyün düşünce tarzını değiştiriyorsunuz. Salih bir amel ve iş yapmış olursunuz. Eğer su deposu yaparsanız, artık su deposu [yapmak] salih amel ve salih kalıcı değil, bilakis hasenattır. Bir kitap yazarsanız salih amel olabilir; ama insanların yazı öğrenmeleri için kitap yazarsanız bu hasenedir.

Niçin? Çünkü insanın pis yeme boğazı olmazsa midesi ve vücudu sağlıklı kalır. Bu yüzden iştahlı olmamak daha iyidir. Burada sahip olmamak insanın korunmasının sebebidir. (Eğitimle) bir ışık olan hasenenin nasıl kötülüğe dönüştüğünü [görüyorsunuz].

Soru: Acaba Kur'an'da hasenenin/iyilik etmenin reddedildiği bir yer var mıdır?

Cevap: Hayır, reddedilemez.

Soru: Acaba size göre şu anda hayır kurumları hasene midir, saliha mıdır (Doktor: veya seyyie)?

Cevap: Hiçbir zaman saliha olmamışlardır. Çünkü hasene hiçbir zaman saliha olamaz. Çünkü onun türü ile Salih amel arasında fark vardır.

Soru: Bir dereceye kadar dinî öğretilerle birlikte olsa da mı saliha olamaz?

Cevap: Eğer değiştirirseniz veya dönüştürürseniz [saliha olabilir]. Aslında bir insana başka bir elbise giydirmeniz veya cebine para koymanız değil, onu yetiştirmeniz gerekir. Bilgi bir tür salahtır; ama verdiğiniz para ve yaptığınız yardım hasenat türündendir. Siz her ikisini de yerine getiriyor musunuz? Bu artık çok [daha iyidir].[389]

Ama bir ibret arz edeyim: Eğer söylemezsem konu eksik kalır. Hareketi olan bazı toplumların hareketleri yenilgiye uğradıktan sonra o toplumda hayır kurumlarını artırma döneminin meydana geldiğini görüyoruz (Afrika ve Orta Doğu'da araştırdım). Ne dediğim anlaşıldı mı? Bazı toplumlar siyasî-sosyal bir hare-

389 Tıpkı minberin dibine oturan beyefendi gibi. Hem vaizin konuşmasını dinler, hem Kur'an okur, hem de tespihli Kur'an kıraati esnasında tespih çeker ve zikir yapar. O bir çırpıda üç sevap kazanır! Ama genelde birbirlerini geçersiz kılarlar.

Özür diliyorum, ben şimdi kimin hasenatın peşinde, kimin salihatın peşinde olduğunu bilmiyorum. Gerçekten şahsî görüşüm yok ve zihnimde hiçbir şey yok. İnandığım gibi konuşuyorum.

kete (salahî hareket) sahip idiler, sonra yenildiler; yani aydınlar, mücahitler ve mücadeleciler yenildiler. Yenilgiden sonra bu toplumda hayır kurumlarının (tedavi ve hayır bakışlarıyla) bu işi yapan halk kitlesi içinden yayıldığını görüyoruz. Bu neyi gösteriyor? Bir yerde çıkmaz sokağa giren sosyal vicdanın (iyileştirme ve değiştirme işi türünden olan siyasî faaliyet ve siyasî mücadele yapamadığı için çıkmaz sokağa girmiştir) bizzat yönlendirilmesi sebebiyle, kendisini bir miktar hoşnut etmek için, biraz fıtrî ihtiyacı olan sosyal çalışmasını memnun etmek ve cevaplamak için insanî çalışma yaptı (insanî çalışma, yani hasene, bu hizmet işlerindendir). Bu, meselenin burada değiştiğini gösteriyor. Salahın yanında hasenenin de yer aldığını değil, salahın yerine hasenenin geçtiğini görüyoruz. Hasenat işi, salih amelin yerini almıştır. Salih amel alanında iyi iş yapan fertlerin yokluğu için hasene işiyle süslemeye yöneltilmiştir. [Yani] "iman edenler ve hasene işleyenler" şekline dönüşmüştür. Bizim böyle bir ayetimiz yoktur. Eğer insanın salah işi yolunda hasene varsa artı değerdir. Eğer salah işinde benim yokluğum için değiştiricilik işi olursa hasene irticaî bir rol, salah karşıtı bir rol, saptırıcı bir rol oynar. Yani hasene, salih ameli engellemek için bir meşrulaştırma aracına dönüşür. [Başka bir anlatımla] hasene işini açıklamaya girişirim. Yani vicdanımı tatmin eden, halk karşısında, vicdanım karşısında ve Allah karşısında nihayet kendimi saygın tutabilen ve vicdanın her zaman içeriden varlığımın duvarlarına yumruk atan ve "şerefsiz, ne oturuyorsun" diyen daimî kınama sesini içimde saklayan iyi, zararsız, tehlikesiz ve baş ağrıtmayan bir işle [uğraşırım].

Burada insanın yargısı genel olarak değişiyor. Şimdi burada o genel cümleyi söylüyor: "vyilerin hasenatı, yakın olanların kötülükleridir." İyi insanın iyiliklerinin yakın insan için nasıl kötülüklerden başka bir şey olduğu anlaşılır. Doğru olduğunu görüyoruz. Yani nedir? Yakın insan kimdir? Yakın insan; insanı, toplumunu, çevresini, zamanını ilahî değerlere yakınlıkta oluşturmak, ıslah etmek ve değiştirmek isteyen insandır. Bu,

zahit ve rahip değil, yakın insandır. Yakın insan, varlığını şahsî iş ve kazanca ve hasenata değil, ıslah yoluna koyan insandır. Bütün varlığı, hayat çevresini Allah ile ilişki içinde değiştirmektir. Bu, yakınların bir parçasıdır. Eğer bu insan hasenelere el atarsa [kötülük olur] veya sorumsuz vasat insanların haseneleri/iyilikleri bu insan için kötülüklerin bir parçası olur. Çünkü bu insanın değiştirici bir iş yapması gerekir. Köyü değiştirmek yerine gidip su deposu yapar. Bu kötülüktür. Ben gidip insanları camide toplamak ve orada başka bir İmam Hüseyin, başka bir zikir, başka bir iman ve başka bir sosyal ve dinî ilişki gerçekleştirmek yerine varıp cami için tüllü lamba satın alıyorum. Bu, benim insanî misyonuma kötülük ve hıyanettir. Bundan dolayı hasene/iyilik seyyieye/kötülüğe dönüşür. "İyilikler kötülüklere dönüştü" böyledir. Bundan dolayı genel bir sonuç çıkarımında salih amel yolunda olan insan için -o manada- hasene sapkın bir yol ve davettir. Çünkü onu salih amelden alıkoyar. Eğer sahip olduğun bu 50 tumanı yumuşak, yağlı ve sıcak yemek yiyen bir aça verirsen bu hasenedir. Eğer aynı 50 tümanle toplumumuzun fikrî değişimi yolunda bir kitapçık yayınlamaya yardım edersen bu salih ameldir. Salih amelin hepsi şehadet, hepsi cihat değildir. Bu 50 tümen hem iyilik oluyor, hem kötülük oluyor hem de salih amel, yani her üçü oluyor. Gidip kendin yersin, kötülük olur; gidip bir açın yemesi için verirsin, hasene/iyilik olur; gidip bir değişim yolunda verirsin salah olur. Bu 50 tumanı elbise giysin diye bir aça verirsen iyilik olur; ama siperdeki bir Filistinliye ceket giymesi için verirsen bunun adı hasene değildir. Yani bu küçüklükteki, bu hakaretteki ve bu şerefsizlikteki bir iş Salih amel olur. Böyle değil mi? Çünkü meblağı veya şekli değil, salah ve hasene yolunu muhafaza eder. En büyük iş şekilleri ve en parlak işler hasene olabilir. İnsan bütün memlekete elektrik verir, hasene olur. Edisson, Kah ve Pasteure en büyük hizmetleri yapmışlardır. Biri elektriği vermiş, biri mikrobu, diğeri verem [mikrobunu keşfetmiştir]. Bu artık şaka değildir. Kerhanelere ve kapitalizmin bütün çirkin gece oturmalarına da elektrik verse onların her üç işi de hasene

yolunda idi. Çünkü insana oluşunda elektrik verdi, topluma oluşunda elektrik verdi veya bu kötü insanların bedenlerinden bu hayatlarında verem mikrobunu çıkardı. Evet, sonra o kaldı, ne oldu? Eğer aynısı veremli olsaydı iyileşirdi. Hepsinin hasene/iyilik olduğunu görüyoruz. "Özgürlük" kitabını yazan bir Stuart Mill ve "Emile" kitabını yazan bir Rousseau, salah/iyilik yolunda amel işlemişlerdir. Sadece dört çığlık atan bir Seyyid Cemaleddin salah yolunda bir amel işlemiştir. Ama Tahran'da en büyük hizmetleri yapmış olan arkadaşı Hacı Eminuddarb'ın ıslahta hiçbir rolü yoktur. Matbaayı getirmesine, elektriği getirmesine ve bu tür birçok hizmet yapmasına rağmen toplumumuzun fikrî, sosyal, ahlâkî ve ruhsal sisteminin ve insanî ilişkilerinin değişmesinde hiçbir etkisi yoktur. O kadar para ve o kadar büyük hizmet hasenedir. Bundan dolayı saliha, ideoloji yolunda fert veya toplum ile ilişkide devrimci bir amel; hasene ise bir insanın mevcut durumunda veya bir toplumun mevcut durumunda bir hizmet amelidir.

Hasene ideolojiyle ilgili değildir. İslam'a hasene gerekli değildir; Şia'ya hasene gerekli değildir. Yüzsüz hırsız Alkapon hasenede gerçekten bilgili ve değerli birçok Müslümandan daha ileri olabilir.[390] Yoksa böyle değil mi? Amerikan kapitalistler bizim asla inanamayacağımız ölçüde hasenat yapıyorlar, milyonlarca hasene yapıyorlar. Bu (maskeli) gece misafirliklerine niçin gidiyorlar? Yoksullara ve körlere yardım için artistler geliyorlar, dans ediyorlar, muhtaçlara yardım için 100 tuman, 200 tümen bilet satmak için şahsiyetleri de davet ediyorlar. Bu gerçekten hasene ameldir. Hasene olmadığını kim söyleyebilir? Niçin hasene değildir? Herkesin bütün işleri gibidir. Bu nedenle Onanis'in ideolojisi hasene sahibi olabilirdi, olabilir; hasenat çok fazla olabilir. İslam ideolojisi için, Şia için, ideolojik düşünce tarzı için hangi mesele söz konusudur? Salih amel! Salih amel, değerleri belirleyen özel bir ideoloji yolunda ferdî veya sosyal sistemin

[390] Açıktır ki iyi ve hasene amellerin niyet ve Allah'a yakınlık olmadan manası yoktur. (Derleyen)

değiştirilmesinden ibarettir. Bundan dolayı ideoloji sahibi olmak, iman sahibi olmak ve dinî inanç sahibi olmak gerekiyordu. Ama hasene için inanç istemez. Bu nedenle Kur'an'da veya hadiste hasenatı hiçbir zaman mü'minlerden sonra söylemez. Ama salih amel, ideoloji meselesiyle ilişkisinden dolayı her zaman "inananlar"dan sonra gelir. Hasenenin ister iyi insan olsun, ister kötü insan olsun her insanla ilişkisi vardır. Birden kendisini bir konumun aldığını görür ve bütün ömrü pislikle geçtiği hâlde bir hastane yapar ve vakfeder. Yoksa böyle değil mi? Bütün hayırları, vakıfları ve iyilikleri İran tarihinin en rezil insanları yapmıştır. Tüm mülkleri ve Meşhed'in mukaddes eşiğinin bütün hasenelerini tarihimizin en kirli bedenleşmiş kötülükleri -Moğol, Timur ve İlhanlı şehzadeleri- vermişlerdir. Evet, hasene de vardır: Oraya ziyaretçiler için kürk vermeye ve yemek yedirmeye geliyorlar... (elbette kendileri de yiyorlar). Bundan dolayı bu mesele hasenedir. Hasenenin ister istemez ideolojiyle alakası yoktur. Çünkü bir taraftan hasene, salah karşıtı, salih amel karşıtı bir etken olabilir. Burada hasenenin aynı hasene olmada kötülüğe dönüşmesi meselesi [söz konusudur.][391]

Şunu bilin ki aynı zamanda hasene [iş] hiçbir zaman iftihar değildir, Şia olmanın ve Müslüman olmanın göstergesi değildir, İslam'la alakası yoktur, [ideolojik] düşünce tarzıyla en ufak bir

[391] Arz etmek istediğim ibretlik olay, bu açıklamanın her türlü haseneyi/iyiliği engellemek için olmadığıdır. Hepimizin saygı duyduğu çok aydın ve özgür aydınlarımızdan bir beyefendi diyordu ki: Mollalara vergi veren gübreci bir hacımız vardı. Boşuna ve yersiz paralar veriyordu ve mollalar onu sağıyorlardı. Kulağına biraz bu paralar nedir ki veriyorsun, ne hesabı var, niçin veriyorsun diye okuduğumuz için bunların dinini kabul etmedi ve aydın oldu. Ertesi gün gitti ve şimdi dervişlerin kapışları çaldıklarını ve onun yine tekke vakfına bir adak yemeği verdiğini gördük. Yine bu tasavvufun İslam'da böyle olduğunu söyledik ve bu sufilerin onu ... yaptıklarını açıkladık. [Fakat] şimdi artık hiçbir yaş iş için geri vermiyor ve hepsini kendisi yiyor. Konumuzun sonucu da böyle olmasın, salih amel yerine gübreci hacının ameli gerçekleşmesin!

ilişkisi yoktur, salih amel ve iman üzerinde rolü yoktur. Hatta şimdi fertte veya toplumda anladığımız gibi salahın zıddı bir amel hâline gelebilir. Aynı zamanda salih amele aşık olan, hayatlarının bütün boyutları ıslah, değişim ve salah yolunda olan kimseler her insanî yardıma ihtiyaç duyduklarında profesyonel iyiliklerinden daha çok yardım ettiler. Ne demek istediğim anlaşıldı mı? Tıpkı İmam Hüseyin'e ağlamaya karşı olan kimseler gibi. Ama Hüseyin'in felsefesi ağlamaktır diyen kimselerden daha çok ağlıyorlar. Hasene meselesi budur. Hasene/iyilik yapanlar, onu salih amelin yerine koydukları için Allah'a, insanlara ve kendilerine karşı şerefsiz, düzenbaz ve hilekâr kimselerdir. Ama bu, salih amel işleyen kimsenin hasene yapmayacağı anlamına gelmez. Yoksa salih amel işleyen kimsenin kökeni insan dostluğu değil midir? İşinden, hayatından, yaşamından, keyfinden, parasından ve ilminden vazgeçen ve değiştireceği halkın peşinden giden kimsenin nedeninin kökü nedir? Yoksa onun insana karşı duygular taşıması değil midir? Bu insan aynı yolda bir insanın evinin olmadığını, hayatının berbat olduğunu, çocuğunun sütsüz kaldığını, yavrusunun eğitim için para bulamadığını ve yarın onun yetenekli çocuğunu okuldan almak istediklerini görünce ona ister istemez programladıkları ve gürültü patırtı çıkardıkları vs. o profesyonel iyiliklerden daha çok yardım verir. Onu bir program olarak hesaplamazlar, bir ideoloji olarak hesaplamazlar; ne halkın hesabına, ne Tanrı'nın hesabına, ne salih amel hesabına, ne de İslam hesabına yazarlar. [Çünkü] aslında Şia ile ve iman ile irtibatı yoktur; bilakis şahıslara hizmet konusunda insan ruhunun kendi kendisine doğal tezahürüdür. Ama onun programlaması ve onu salih amel yerine kalıba dökmesi bir kötülüktür.

Şimdi günümüzün -kendisiyle savaş hâlinde olduğumuz- devrimci sosyal düzeninde iyilik ile kötülük arasındaki ilişki meselesinin bu şiddette, bu keskinlikte ve bu tezatta gündeme geldiğini, geçmişte bu şiddette ve bu hâliyle gündeme gelmediğini görüyoruz. Bu, kavramın tekâmülüdür. Bundan dolayı toplum-

da sosyal sorumluluğun bu şekilde gündeme gelmediği ve bir grup mücahidin ve bir grup iyilik yapanın benim ve sizin parasına ihtiyaç duymadığı ve birinin iki saf, iki tezat ve iki cephe gibi olmadığı yıllarda eğer salih amel ile hasene arasında böyle bir ayrılık gündeme gelmediyse ve bir sapma da olmadıysa salih amel ve hasene amel yaklaşık olarak amelin müteradifi oldukları için ve müteradif de Kur'an'dan anlaşıldığı için mesele budur. Ya da orada dediğidir: *"Dini yalanlayanı gördün mü?"* (107/Maun Suresi 1) Gönlündin karşıtı ve dinsiz olan o kimseyi sana göstermemi istiyor. Allah'ı kabul etmeyen, kıyamet gününü kabul etmeyen, ruhu kabul etmeyen kimse olduğu bellidir. Hayır, değil. Bunlar değildir. Bunlar kimlerdir? Biri şu kimsedir: *"Yoksulu doyurmaya teşvik etmez."* (107/Maun Suresi 3) Bu dinsizdir. Pekiyi, "Yoksulu doyurmaya teşvik etmez." Sözünün bununla ne ilişkisi vardır? Din bunu demek istiyor. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmez." Nedir ve ne manası verir? Evet, geçmişte bundan ne anlıyorlardı? Demek ki yoksulun yemeği dinin bir parçasıdır. Bundan dolayı ne yapıyor? Benim köyüm, etraftan ve bölgeden fakirlerin gelip götürmeleri için pirinç yetiştiriyor. Çok da kabarıyor ve mutlu oluyordu. Aslında sanki yer, gök ve bütün meleklerin onun başına ve suretine sahiplerdir (rahmet yağmuru yağıyor). Yoksulu doyurmaktan böyle bir durumu anlıyordu. Fakat açlık meselesinin evrensel düzeyde gündeme geldiği bugün açlık kapitalizmle ilgilidir, makineyle ilgilidir, tüketim çılgınlığı ile ilgilidir, burjuvazi hayatla ilgilidir ve sömürü ile ilgilidir. Fakirlik ile zenginlik arasındaki çelişki meselesi sömürü olarak ortaya çıkmıştır (bu mesele geçmişte yoktu). [Bu ayet hakkındaki anlayışımız değişmiştir].

Şu Josué De Castro, *Açlık* kitabında diyor ki: Aslında açlık meselesi dünyada yeni ortaya çıkmıştır. Doğru da söylüyor: Şu fakir köylerimizde fakirlik vardı; [ama] açlık yoktu (fakirlik açlıktan farklıdır). Şimdi beyefendi şık otomobile biniyor, hanım ve çocuklarıyla jest alıyor; fakat açtır. Niçin? Çünkü tüm gıda parasını araba ve diğer cihazlarının taksitine vermek için

yemek yemiyor. Köylünün aynı köylü çocuğu fakirdi; ama aç değildi. Canı patates, yeşillik, sebze, ekmek, yumurta ve koyun istediğinde alıp çiğniyordu. Gıda olarak bununla doyuyordu. Yeni bir korkunç şey olarak ortaya çıkan[392] miskinlik meselesi zamanımızın bir faciasıdır. Miskinlik ve miskinperverlik zamanımıza ait bir sosyal sistemdir. Açlık meselesi zamanımızın faciasıdır. Geçmişte asla yoktu. Şimdi biz bu ayetin manasının dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyıldakinden -aslında köylerde ve illerde açlık yoktu- ne kadar farklı olduğunu görüyoruz. Onların hayat bakımından lüksleri yoktu. Fakir idiler; ama besin bakımından doyuyorlardı. Şimdi açlık, aynı De Castro'nun deyişiyle dünyada açlık meselesinin olmadığı Amerika, Avrupa ve Rusya'nın hesap edilmesiyle dünyada her üç kişiden ikisinin aç olduğu şeklindedir. Eğer sadece bu bizleri -Afrika'nın, Asya'nın ve Üçüncü Dünyanın açlarını- dikkate alırlarsa her dokuz kişiden sekiz buçuğu açtır. Evet, burada, açlık ruhunun bu kadar şiddetli olduğu, açlığın zulmettiği ve nesilde, gelecekte, ırkta, doğumda, ailede ve her şeyde etki bıraktığı böyle bir dünyada bu ayet şimdi kendi anlamını buluyor ve kendi yorumuna kavuşuyor. O zamanlar bu [ayet] ahlâkî tümellerdi, şimdi şiddetli bir facianın ve derin bir insanî meselenin [göstergesidir]. O zaman biraz nasihat idi: Yemek yediriniz! Fakat şimdiye uyan bir tabir seçtiğini görüyoruz. [Dinsiz] kimdir? Yemek yedirmeyen kimse dinsiz, dini yalanlayan değildir. [Bilakis] yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen kimsedir. Bu ne demektir? Yani o evine gider, evinden çıkar, resmî daireye gider, sokakta yürür, daimî bir kızgınlık içindedir, o yana bu yana çatar, bunu tahrik eder, onu etkin yapar, entrika

[392] Çelişki ve toplumun iki kutupluluğu şimdi bu kadar şiddetli gündeme gelmiştir. Aslında sınıflı toplum günümüzün toplumudur. Geçmişte bu şiddette ve bu keskinlikte ekonomiye dayalı sınıflı toplum yoktu. Fakat şimdi görüyoruz: Acaba Tahran 20 yıl önce mi daha sınıflıydı, yoksa şimdi mi? Kuzeyi ve güneyi şimdi mi daha farklıdır, yoksa 20 yıl önce mi? Aslında kuzey ve güney yeni bir kavramdır. Tahran'ın yeni iki sınıflı olduğu anlaşılıyor.

çevirir, mücadele eder, kargaşa çıkarır ve açlıkla mücadele için her imkândan yararlanır. Yoksulu doyurmaya teşvik eden insan bu durumdadır. Bu durumda olmayan kimse dinsizdir.

Şimdi bu kelimeleri ne kadar doğru olduğunu, nesnel ve dışsal bir sosyal gerçeklik kazandığını ve yayıldığını görüyoruz. Eskiden bu kelimelerin içi boştu; fakat şimdi içi dolmaktadır (kavram olarak değil, ölçüt olarak). Bu nedenle Kur'anî kavram, insanın tekâmül sürecinde tekâmül ediyor. Veya orada şöyle diyor: Fekkü rakabe/köle azat etmek nedir? "Sarp yokuşun ne olduğunu biliyor musun?" nedir? Akabe nedir? Dağın ardındaki geçilmesi çok zor darboğazdır. Hayatta, kaderde ve insanî takdirde o akabedir. Pekiyi, o akabe nedir? Onun ne olduğunu ne biliyorsun? Birisi fekkü rakabedir. [Yani kölelik ipinden çıkacak boynun özgürleşmesine ortak olmak. Eskiden bir boynu kölelik ipinden kurtarmak için çalışmanın manası, 10 tuman, 20 tümen üst üste koyup gitmek, filancanın oğlu Abdullah'ı ondan satın almak ve Allah yolunda özgürleştirmekti. Bugün anlam alanı bu kadar mıdır? Bazıları diyorlar ki: Şimdi artık rakabe, yani kölelik yoktur; öyleyse anlamı da yoktur. Şimdi onun alanının şöyle olduğunu görüyoruz: Bazı ülkelerde mücahitler kendi mücadele sınır ve alanlarını hayatlarını feda edecek ve sömürü zincirinden kurtulmak için ayağa kalkan milletlerin hizmetinde olacak şekilde kararlaştırmışlardır. Bu fekkü rakabe/köle azadıdır. Allah'ın kulunu ondan satın alıp özgürleştirmek için para toplayalım. Bu bir köle azadıdır; ama bugün artık böyle bir köle azadı yoktur, aslında söz konusu değildir ve saçmadır. Öyleyse şimdi köle azadı nedir? Şimdi köle azadı, kendi köle azadı için sömürüyle savaşan bir millet için çalışmaktır. Yani milletin kaderi yolundaki köle azadı, sömürüyle ilişkide söz konusudur, diktatörlükle ilişkide söz konusudur. Bu çalışma nedir? Kan vermek, can vermek, silah vermek, para vermek, kelime vermek, tebliğ etmektir. Her halükârda bir millet, bir topluluk, bir bölge veya bir sınıfın bu köle azadının yetkisine girmesidir.Sonra akabenin tarihsel tekâmül yolunda ne kadar manevî, ölçütsel ve tevilî bir tekâmül kazandığını görüyoruz.

Veya Rum suresi, gerçekten Peygamber zamanında mı daha çok anlam veriyordu ve yaygındı, yoksa şimdi mi? Roma ile İran arasındaki savaş mı daha çok helak ediciydi, yoksa günümüzdeki süper güçler arasındaki savaş mı? Bugün süper güçler birbirleriyle ekonomik alanda savaşıyorlar, askerî alanda[393] savaşmıyorlar; [bilakis silahlanma alanında birbirleriyle] sadece [rekabet ediyorlar]. Dünyanın büyük ülkelerinin tüm bütçelerinin %90'ı sadece bu ülkelerin silah yapımının elindedir. [Hâlbuki] bir yılda silaha harcadıkları bütçenin %1'iyle tüm yeryüzünü cennete çevirebilirler. Yoksa bunlar yok etme değil mi? Beyin güçlerinin %80'i, en iyi teknisyenler, bilginler ve düşünürler silah üretiminde harcanıyor. O zaman milletlerin gücünü yok etmek için en kötü ve en kirli zayıflık, çöküş ve sapma etkenlerini bzim canımıza ve milletlerinin canına döküyorlar. Bu yüzden Roma [Batı] şimdiki İran (Doğu) ile savaşmaktadır. Bu süper güç o süper güçle, öteki bununla, bu onunla ve o bununla silahlanma, lüks, tüketim ve güç talebi konusunda yarışıyor. Bu yarışlar onları içeriden çürütüyor, güçsüzleştiriyor ve insanî varlığı boşaltıyor. Kültür, medeniyet ve değerlerini rezil ediyorlar. Birbirlerini böylece aşındırıyorlar, yok ediyorlar ve dize getiriyorlar. Vietnamlı dört ayağı çıplak köylünün dünyanın en büyük gücünü dize getirdiği bir noktaya vardığını görüyoruz. "O gün mü'minler sevinecektir." işte budur.

Yeryüzünde aslında uyuyacak bir evi, bir yeri olmayan bu göğün altında uyuyacak bir tavanı olmayan ve aslında dünyadaki adresinin neresi olduğunu bilmeyen bir Filistinli Avrupa'ya gittiğinde dünyanın bütün ordusu hazır olur, bütün büyük güçler pantolonlarını ıslatırlar. "O gün mü'minler sevinecektir." işte bu demektir. Bu niçin o kadar ordudan ve o kadar silahtan korkmuyor? Fakat o, Avrupa'ya gitmek isteyen -yersiz, mekânsız ve sığınaksız- mutsuz bir ayağı çıplaktan niçin bu kadar korkmaktadır? Çünkü bu güçtür ve onlar içeriden çürümüşlerdir.

393 Kasette "silahlar" şeklinde gelmiştir, doğru değildir. (Derleyen)

Şimdi Sovyet gücünün [ömrü] 60 yıl, hatta 65 yıldır. Fakat filan köyde Marks için şiir söylemiş olan genç bir şairden korkmuştur: Onu yakalayın, bağlayın, tımarhaneye götürün, suçlayın, bir şey yapın! Niçin bir tükenmez kalemden korkmaktadır? Bir parmak basmayla yeryüzünü patlatabilen büyük bir güç niçin bir şairden korkar? Çünkü içeriden çürümüştür.

Sadece mü'minlerin -yani bugün dünyada iman sahibi olan ve kendilerine dayanan kimselerin- insanlığın kurtuluşuna dair taşıdıkları ümit, bunun onunla, onun bununla kötülük, hıyanet, sertlik ve insanî bozulma yarışında alçalmalarıdır (sonunda içeriden patlayacaklardır). Şimdi bakın; "O gün mü'minler sevineceklerdir." ayeti hangi alanda mana kazanıyor. Fakat o zaman sadece siyasî-politik alanda mana kazanıyor. Bu bizim kendi kendimize yeni icat ettiğimiz bir mesele değildir; olayların yolu ve manaların, kavramların, ölçütlerin ve sosyal ve insanî olguların gelişimidir. Kur'an üzerindeki bu görüşümüz yansıdığında bizim meseleleri böyle anlamamıza yardım eder. Yoksa bizim ne dehamız vardır ne de bize bir vahiy gelmiştir (birden peygamberlik iddiasında bulunduk, artık vazgeçtik). Biz şöyle anlıyoruz: Bazen hayat şartlarının durumu, bizim için baskılar, darbeler, kötülükler ve tecrübeler hazırlar. İslam'daki filan şahsiyeti sahip olduğumuz bu ruhsal durumda görürüz. Kim olduğunu ve derdinin ne olduğunu iyi anlıyoruz. Bu, deha olmadığı için, bilgiler olmadığı içindir (çünkü biyografisini biliyorduk, eğer dehamız olsaydı daha önce de sahip olurduk, şimdi de sahip oluruz; eğer sahip olmadıysak şimdi de olmayız). [Bilakis] zamanın sosyal şartları öyle hazırlanmıştır ki meseleleri gündeme getirmiş, filan şahsiyetin, filan kahramanın büyüklüğünü ve filan kadın veya erkeğin İslam tarihinde bizim için taşıdığı varlıksal değerleri ispatlamıştır.

Biz akıllı isek, bu ilişkinin anlaşılmasından dolayıdır; Kur'an'da bir mana icat edildiği için veya Kur'an'da bir mana keşfedildiği için değildir.

Arabistan'ın Kültürel Coğrafyası

Bir kültürü incelemek için eğer daha önce onun coğrafyasını bahsettiğimiz yolla incelersek o kültürü anlamak daha kolay olacaktır.

Arabistan çölünün incelenmesi, Arabistan'ın yarımada ve etrafı deniz olmasına rağmen denizden mahrum olduğunu ve dağlarının nemli havanın yarımada içine girmesini engellediğini gösteriyor. Sadece güneyde (Yemen ve Yunanlıların deyişiyle şanslı Arabistan) biraz yeşerir. Arabistan'ın İslam öncesi kültürel coğrafyasının incelenmesi de bunu gösteriyor. Etrafında bol miktarda kültür havzaları bulunmasına rağmen kendisi kültürden mahrumdu.

Yukarıda, yani yarımadanın kuzeyinde Filistinli, Yahudi veya İsrailî İbrani medeniyeti vardı. Musa'nın veya İsa'nın dininin ve bütün Sami mitolojilerin kaynağı Yahudi kavmindendir. İbrahim kıssası, yaratılış felsefesi ve Âdem ve Havva gibi Doğu mitolojilerinin çoğunun ocağı bu bölgedir. Batı'da Yeni Eflatuncuların kültürü, yani Yunan-Doğu karışımı bulunmaktadır. Doğu'da büyük Mezopotamya medeniyetleri (Asur, Babil, Akad, Sümer, Sus) ve İran Arya medeniyetleri (Zerdüşt, Mani, Mazdek ekolleri, yedinci yüzyılda özellikle İran'ın batısında yayılan Hıristiyanlığa kadar ve Güneşe tapma), Hint medeniyeti (Budizm ve Caynizm öğretileri vs.) ve bir sanatsal, edebî, sosyal, irfanî ve dinî kültürden ibaret olan Çin medeniyeti (Lao Tzu ve Konfüçyüs dinleri vs.) kendisini gösterir.

O zamanda bulunan ve Doğu ve Batı medeniyetinin geçiş şah damarı olan yollardan biri Çin, Hindistan ve İran'dan Küçük Asya ve Avrupa'ya giden kuzey (İpek) yoludur; diğeri güney yoluyla bazen Mezopotamya'dan, bazen Yemen'den Doğu Roma'ya giden Baharat yoludur. Bu kültür coğrafyasından hiç incelemeksizin ne çıkarılabilir?

1- İslam'dan önceki Arap yarımadası, doğu, kuzey ve batıdan zengin medeniyetler arasında kuşatılmıştır. Yarımadanın coğra-

fî durumu etrafındaki kültürlerle temasa izin vermediği için yarımadada kültür görünmez.

2- İslam boşlukta ortaya çıkar.

Bundan dolayı İslam öncesi Arabistan hem coğrafî bakımdan hem kültürel bakımdan bir yarımadadır ve her ikisinden de mahrumdur.

İslam'ı tanımak için İslam'ın bütün kültür havzalarını ve bizzat Arabistan'ı ve onun İslam'ın zuhurundan önceki kültürünü iyi tanımak gerekir. Şöyle bir kanun vardır: Ortaya çıkan her kültür ve medeniyet, o bölgede kurulan kültür ve medeniyetlerin malzemelerinden oluşturulur. Bu kültürel coğrafya tablosunun resmiyle İslam'ın yapı malzemelerinin nereden geldiği ve ne olduğu anlaşılabilir ve günümüz İslam bütününü oluşturan bu söz ve inançların nereden geldikleri ve İslam'ın rengini aldıkları kavranabilir. Günümüzde İslam diye tebliğ edilen ve İslam'ın rengini alan gelenek ve göreneklerin birçoğunun nereden geldiği bu tablonun kültürlerinin tanınması suretiyle anlaşılabilir. Mesela; Taht-ı Cemşid yapısında temel malzemelerinin bizzat Faris'ten toplandığı hemen ve tam olarak tahmin edilebilmektedir. Mesela; Mısır'dan getirdikleri ve orada kullandıkları şeyler, taş gibi temel malzemeler değil, süsleme malzemeleridir. İslam'da Âdem ve cennetten bahsedildiği zaman bunun İslam kültürüne İsrail kültüründen girdiği hemen anlaşılabilir. Veya ruhtan bahsedildiğinde İslam'a Yunan'dan girdiği fark edilebilir. Yahut İslamî kitaplarda mistik bir metin gördüğümüz zaman İmam Sadık'ın söylediği yazılmış olsa da bu söz ve dilin İslam'ın değil, Hint ve Çin'e ait olduğu anlaşılabilir. Bundan dolayı hangi tanıma, bir kültürde sözlerin, inançların ve duyguların isim ağacını keşfedebilmekten ve bulmaktan daha iyi ve daha dakiktir?[394]

[394] Bir kelimeye dilbilimci bir şekilde, sosyolog bir şekilde ve başka bir kimse de daha başka bir şekilde anlam verir. Fakat bunlar arasından hangi tanıma bize daha iyi gösterir? Şüphesiz bize kelimenin kökünü gösterir.

Bu kültürel coğrafyadan başka bir konu daha çıkarılabilir: İslam Mekke'de başladı ve sonra Medine'ye, ondan sonra baştan aşağı bütün Arabistan yarımadasına yol aldı. Tüm yarımadanın İslam

Sosyolog kelimeye nasıl anlam verir?

Sosyologun kelimeye anlam verme metodu: Dilbilimde ve kelimelerin türemesinde sosyolojinin sonsuz yeni keşifleri yapılabilir, kelimeden bakış açısı anlaşılabilir. Yani her kelimenin sözlük kökünü bulmak gerekir. Çünkü daha sonra bir kavram hâline gelen her kelimenin cevheri ve manası, onun köküdür. Kavim, şa'b, kabile, nation, ümmet ve camia (ictima) kelimelerini örnek olarak anlamlandırıyorum. Hepsi de bir şey ile, millet ile adlandırılan kelimelerdir.

Kavim: Kame, yekumü'den durmak, kıyam etmek, ayağa kalkmak manasındadır. Öyleyse millete kavim diyenlerin hangi görüşü vardır? Onlar bir mekânda ikamet etmeyi bakış modu olarak alırlar ve milliyet kriterini insanlardan bir topluluğun bir mekânı vatan edinmesi olarak kabul ederler.

Şa'b: Bu kökten Farsçada şube, inşiab, munşaib vs. kelimeleri vardır. Şa'bın kökü ve görünür sıfatı insanlıktan ayrılmaktır. Bir milletin adlandırılma şekli burada onun genel insanlık cereyanından ayrılışıdır. İnsanlık bir ırmaktır ve bu ondan bir şubedir.

Kabile: Bu kökten Farsçada kıble, istikbal, müstakbel, ikbal vs. kelimeleri kullanılır. Bu kelimenin ana cevherini zihne getiren kıbledir. Yani bir kıbleleri vardır, bir hedefleri vardır. Yani bir hedefi, amacı ve varış yeri olan fertler bir kabileyi oluştururlar. Öyleyse onların düşüncesi açısından milletin kökeni aynı ortak hedefe ve amaca sahip olmaktır.

Nation: Doğmak anlamında naitre kelimesindendir. O zaman sosyalistler açısından milletin ortak yönü milliyet, yani kan ve ırk ortaklığıdır (doğmak, yani bir kandan meydana gelmek). Aynı kan kökeni olan bütün fertler bir milleti (nation) oluştururlar.

Camia/toplum (ictima): Milliyetin kaynağını toplanma, yani aynı hayattan olam ve birlikte yaşama oluşturur. Öyleyse birlikte yaşayan kimseler bir milleti oluştururlar.

Ümmet: Anlamı halk değil, millettir. Çünkü halkın özel bir şekli yoktur. İnsanlar halktır. Ümmet millet manasındadır. Çünkü millet, insanların özel bir şeklidir. Millete farklı mana verilmiştir. Çünkü toplumdan değişik telakki edilmiştir. Onu anlamak için tarifleri okumak gerekir. Ümmet kelimesinin kökü "ümmü" değil, "emme" veya "emmeme"dir. Üm hem bir liderlik altında yer almak hem de liderlik etmek manasına gelir. Yol anlamına da gelir. Öyleyse ümmette üç kavram vardı: Yol, yönetmek, yönetilmek. Bundan dolayı ümmet, içinde yönetmek ve yönetilmek olan ve aynı yolda yer alan kimselerin oluşturduğu insanî bir birimden ibarettir.

eliyle fethi, yaklaşık çeyrek asır sürer. Bu zamana kadar İslam ve İslam kültürü özel görünümüyle özel bir ruh ve imandır. Tıpkı bir çeşmeden kaynayan su gibidir. Orada bir miktar onun havuzundadır. Oraya kadar saftır, kendisine has rengi ve kokusu vardır. Ama değişik nehirlere girmesinden ve kükürtlü ve kireçli olması muhtemel değişik topraklardan geçmesinden itibaren rengi, kokusu ve hatta cinsi değişir. Kaynağa bir kilometrelik mesafede görülen su, kaynaktan çıkan aynı su değildir. Bundan dolayı İslam, iki belirgin ve birbirinden ayrı döneme ayrılabilir:

1- Bir medeniyetle karşılaşmadan önce ilk evinde, beşiğinde ve havuzunda olan İslam.

2- Evinden çıktıktan sonraki, yani yabancılarla tanıştığı ve başka koku aldığı zamanki İslam.

İkinci dönem bizzat farklı türlere ayrılır. Yani İslam etrafa aktığı zaman değişik özelliklere sahip olur. Yani İran kültürüyle karşılaşır, bir şekil alır; Roma kültürüyle karşılaşır, başka bir şekil alır. Bu dönem, yani evinin ve kaynağının dışındaki İslam da iki kısma ayrılabilir:

1- İrfanî İslam (Doğu'da).

2- Felsefî, mantıkî ve fikrî İslam (Batı'da).

İslam medeniyeti de İslamî Doğu kültür ve medeniyeti (irfanî İslam kültür ve medeniyeti) ve İslamî Batı kültür ve medeniyeti (felsefî İslam kültür ve medeniyeti) şeklinde bölümlenir. Âlimler de arifler ve filozoflar şeklinde iki kısma ayrılabilir. İlk kültürde arif Müslüman veya filozof Müslüman diyeceğimiz bir mana yoktu; [bilakis] sadece Müslüman vardı. Bundan karışık kültürde söz edebiliriz.

Karışık İslam'da yukarıdaki iki akımdan (felsefe ve irfan) başka üçüncü bir akım daha vardı. O, bir grup Müslüman düşünürün asil İslam ruhunu korumayı ve İslam'ın karıştırılmasıyla mücadele etmeyi amaçlayan gayreti idi. Bunlar fakihler ve kelamcı-

lardır (daha çok fakihler). O zaman karışık İslam'da üç akım görünür:

1- Temsilcileri İbn Sina, Hacı Molla Hadi Sebzivarî, Farabî ve Molla Sadra gibi filozoflar ve bilgeler olan felsefî İslam; yani Yunan felsefesi ile karışmış olan İslam.

2- Temsilcileri, Hallaç, Cüneyd ve Kadı Ebu Yusuf Hemedanî gibi arifler olan irfanî İslam; yani Doğu irfanî kültürü ile karışmış olan İslam.

3- Temsilcileri, Ebu Hanife, Şafii ve İmam Cafer gibi fakih ve kelamcılar olan asıl ve hâlis İslam; yani hiçbir kültürün karışmadığı, fakih ve kelamcıların tasavvuf ve felsefe ile daima mücadele ettiği asıl İslam.

Üçüncülerin çabası sonuca ulaşamadı ve İslam kendi berrak hâlinde kalamadı. Çünkü kültürlerin karışması kaçınılmazdır. Çünkü bir kültürün bir toprağa ayak basıp da oranın kültürüyle karışmaması imkânsızdır. Fakihler, arifleri ve filozofları necis kabul etmelerine rağmen kendileri yönelmeden onların etkisi altında kaldılar. Psikolojide şunu söyleyen bir kanun vardır: Ruh bir şey ile mücadele ederken aynı zamanda bilinçsiz bir şekilde onun etkisi altına girer.

İlk İslam'ı tanımak için önceki yıllarda ilk el belgelere yönelmek suretiyle çalışmıştım. İslambilim kitabında basılmıştır. İran'ın Muhammed'inin ve İslam'ının vs. değil, Muhammed ve İslam'ın, Mekke ve Medine'nin tanınması için gayret gösterilmiştir. Bundan dolayı ilk İslam'ı tanımayı bırakıyor ve başka bir çalışmaya başlıyorum.

Kur'an'a Bir Bakış

Kur'an'da burada hepsinden söz etmemiz mümkün olmayan pek çok meseleler vardır. Hassas olan meseleler şunlardan ibarettir:

Kur'an'ın beyan üslubu.

Kur'an'da betimleme.

Kur'an'ın meseleleri ispat için kendine özgü istidlal yöntemi.

Aristocu, mantıkçı, felsefeci ve Bacon'cu görüşe karşı Kur'an'ın görüşü düşünce yöntemi ve bakış açısı.

Çok dikkat çekici olan Kur'an'daki yeminler.

Surelerin adlandırılması.

Kur'an'da tabii ilimler.

Umarım sınıfta bütün bu meseleleri ortaya koyabilirim.

KURAN'IN USLUBU: Kur'an'ın üslubu hakkında söylenmesi gereken husus onda çeşitli edebi üslupların var olduğudur: Birisi felsefî ve bilimsel metinlerde kullanılan mantık ve istidlal üslubudur. Birisi de daha çok edebi ve tarihi metinlerde kullanılan tavsifî (betimleyici) üsluptur. Tarih-i Beyhaki'nin üslubu tavsifî-mantıkî üslubun bir karışımıdır. Yani hem mantıkî analiz vardır hem de bazı yerlerinde tavsifî konular bulunmaktadır. Şahname'nin de tavsifî-mantıkî bir üslubu vardır ama Siyasetname yüzde yüz mantıkî bir üsluba sahiptir. Yüzde yüz edebî olan metinlerde yüzde yüz tavsifî uslup kullanılır. Sebk-i Horasanî ve Sebk-i Irakî tavsifî bir üsluptur. Sebk-i Horasanî'de veya Irakî'de bazen mantık ve istidlale rastlıyor olmamızın mantıkî değil sadece tavsifî bir yönü vardır.

"Eğer tabiat kan rengine aşık ve meftun olmasaydı.

Her sabah her akşam ufkun eteği kızıl olmazdı."

Giriş kısmı olan 1. mısradan sonra şair tabiatın barış peşinde olmadığı kan peşinde olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu bir

istidlaldir. Ancak tavsifi bir istidlal mantıki ve akli değil.

Bir başka üslup "Hitabet" üslubudur ki daha çok konuşma ve hitabede kullanılır. Bunda ilmî analiz ve istidlal yoktur veya pek azdır; daha çok insanı harekete geçiren duyarlılıklara istinat eder ve manevî ve ruhi bakımdan heyecan ve hareket meydana getirir.

Örnek:

Padişahlardan haraç alan biziz....

Nasır-ı Hüsrev'in şiirlerinde hitabet ve istidlal üslubu birbirine karışmıştır. Hitabet üslubunun Fransa'daki seçkin örneği Bossue'dir. Bir başka üslup da Romans üslubudur ki tavsiften değil teşrihten oluşur. Çünkü teşrih ile tavsif arasında fark vardır. Tavsif bir şey, bir insan veya bir tabiat manzarası hakkındaki bir sıfatı nakletmek veya var etmek ya da o sıfat o olguda var olmasa bile onu kendi içimizde olduğu şekliyle inşa etmektir. Yazar herkesin beğendiği ama gerçekliği olmayan bir tavsif yapabilir veya gerçekliği olsa bile onu benzetmeyle değiştirebilir.

Fakat teşrih olup biteni ayrıntılı olarak ifade etmek demektir. Yani gerçek dünyada meydana gelen bir şeyi veya ardı ardına oluşan olayları veya yazarın öyküsünü dikkatlice tespit ettiği bir hikâyeyi anlatmaktır. Yeni bir şey yaratmak değil. Makamat-i Hamidi Farsçada Makamat-i Hariri'nin bir taklidi olan üslubun en güzel örneğidir. Bu uslup, Farsçada çok az görülmüştür. Ancak teşrihi üslup, Avrupalıları taklit yoluyla şimdilerde çoğalmıştır. Teşrihi üslubun edebiyattaki en iyi örneği romanlar ve öykülerdir. Eskiden de amiyane hikâyelerimiz ve romanlarımız varmış. Hüseyni Kürt, Emir Hamza, Darabname ve Rüstemname gibi. Ama bunlarda şerhten daha çok yaratıcılık vardır. Tolstoy'un Savaş ve Barış'ı teşrihin en iyi örneğidir. O kendisi bir süre gidip doğal savaş sahnelerini izlemiştir. Bir başka uslup sembolik üsluptur. Sembolik üslubun iki özelliği

vardır. Birinci özelliği direniş, bekleyiş, çile, başarı, kötümserlik, sabır, şikâyet vs. gibi anlamları ve ideleri bizim bu anlamları adlandırdığımız kelimelerle ifade etmemesi bunun yerine bu soyut anlamları iade etmek için o anlama delalet eden maddî bir olguyu veya şeyi sembol olarak seçmesidir. Biz bu üslupta sembolleri ortaya çıkarttığımızda yeni bir sözün akla gelmemesi mümkündür. Ancak okuyucu kendisi bu sembolleri incelemiş ve anlamlarını algılamış olduğunda bu durumu kendi hayatında tecrübe etmiş bir insanın sahip olduğu bir hale gelir, ona nasihat edilmemiş olsa bile. Bazen nasihat şeklinde bir sözün hiçbir etkisi ve değeri yoktur ancak aynı söz sembolik olarak söylenirse daha etkileyici olur. Çünkü burada okuyucu bizzat aktiftir ve kendisi tecrübe etmektedir.

Öyle yüksek, ince ve yeni anlamlar vardır ki onları ifade etmek için söz bulamayız. Mevcut kelimeler herkesin zihinlerinde bulunan özel anlamları ifade ederler. Oysa sadece bir zihin tarafından oluşturulmuş ve başka zihinlerde anlamı bulunmayan yeni kavramlar ve anlamlar için elimizde kelime yoktur. O anlamı sembolik olarak anlatmak zorunda olduğumuz için onu ifade edecek bir sembol seçeriz.

Bazen de dinleyici ile okuyucu tek tip olmayıp farklı tiplerden oluşmuştur. Duyarlılıklar, zaaflar, anlayış derecesi vs bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Bundan dolayı anlamı sembolle ifade etmek gerekir ki herkes kendi anlayış derecesine ve özelliğine göre onda özel anlamlar arasın. Özellikle de bir topluluğu yeni bir yola veya yeni bir ekole yönlendirmek istediğimizde...

Çünkü bunlar tek tip olmayıp çeşitli hassasiyetlere ve çeşitli anlayış derecelerine sahip olduklarından düşüncemizi sade, açık ve tek boyutlu bir dille söyleyecek olursak hepsi için aynı ölçüde istifade edilebilir olmayacaktır. Yani bir kısmı için değerli bir kısmı için değersiz görünecektir. Bunun da ötesinde muhatapların aynı dönemde veya aynı mekanda bulunmamaları da mümkündür.

Örneği; "Namaz kılın ki izzet bulasınız" deyişimiz sembolik bir ifadedir. Çünkü namaz kılmakla izzet bulmak arasında bir tenasüp yoktur. Herkes kendi anlayışına göre bu izzeti anlamlandırabilir. Kimisi bu izzeti sağlıkta bir başkası zenginlikte bir başkası da ahrette kurtuluşa ermekte bulabilir. Bu şekilde insanın akletme gücü yükseldiği ölçüde izzete de özel bir şekilde anlam verecektir.

Bazen de öyle olur ki ayrıntılı ve doğru bir ilmî mesele şu anda söylenecek olsa dinleyici tarafından inkâr edilir. Çünkü dinleyici o anda var olan kanunlara göre görüş bildirmektedir. Öyleyse ilmî bir meseleyi ortaya koymak istediğimizde, gerçek hâliyle söylersek zamanın kanunlarına ve inançlarına aykırı olması ve zamanın insanları tarafından kabul edilmemesi mümkündür. Eğer yaygın inanca uygun olarak ifade edersek bu seferde hakikat olmayacaktır. Öyleyse ister istemez hem zamanın halkının inkâr etmeyeceği hem de meselenin ilmî bakımdan yanlış ifade edilmeyeceği bir şekilde sembolik olarak söylenmesi gerekir. Mesela: "İnsanı alaktan yarattı." Cümlesinde "alak"ın iki manası vardır. Birisi pıhtılaşmış kan birisi de kan emici küçük sülüktür. Müfessir 8-11. yüzyıllarda alakı pıhtılaşmış kan olarak adlandırır. İlmin "insan spermdendir"dediği döneme ulaştığında ise Arap dilinde spermi karşılayan tek kelimesinin bu alak kelimesi olduğunu görür. Semavi olduğunu iddia eden Kur'an'ın ilmî bakımdan yanlış olan ve kendi zamanının inancına uygun düşmeyen bir söz söylemeye hakkı yoktur. O hâlde ister istemez sembolik olarak söylemesi gerekir. Şurası tabiidir ki zaman hakikate yaklaştıkça ayetlerin daha açık anlamlar vermesi gerekmektedir.

Bir başka farklılıkta insanların bakış açısındadır. İslam tarihinde çok önemli bir söz vardır. Bu söz Peygamberin şu sözüdür. "Eğer Ebuzer Selman'ın kalbinde olanı bilseydi kâfir olurdu (onu öldürürdü)." Bu iki insanın bir olay hakkındaki görüş farklılığıdır. Üstelik her ikisi de İslam'ın yetiştirdiği ve dinlerini

doğrudan Peygamberden almış olan iki hâlis kişi olan Ebuzer'le Selman arasında. Her ikisi de birbirine benzemediği gibi birbirine karşıt olan iki kabın yansıması gibidir. Böyle bir ortamda bizzat Peygamberin dilinden iki kişinin görüş farklılığı ve anlayışlarındaki karşıtlığa dair bir söz işittiğimizde ister istemez bu hakikatlerin tek boyutlu ihbari bir dille ifade edilemeyeceğini kabul etmemiz gerekir. Elbette Kur'an'ın bütün sözleri böyle değildir, bazen "güçlü olun" ifadesindeki gibi tek boyutlu ve açıktır. Kur'an'da ve onun sembolik dilinde bir ayetin kelimeleri arasındaki gramatik bağdan başka ifadenin ve kelimelerin altında saklanmış olan soyut ve gizli sembolik bir bağ daha vardır ki bu sembolik bağlar içinde bulunan Kur'an'ın zarafetinin ortaya çıkması için o bağında ortaya çıkması gerekir.

Fars edebiyatında bu bakımdan örnek olan tek sanatçı Hafız'dır. Onun dilinde kelimelerin gramatik bağları dışında kendine özgü gizli ve sembolik bağı da vardır. Bu yüzden Hafız'ın sözü değerli ve kalıcı olmuştur.

"Dün gece halkamızda senin saçından söz ediyorduk

Gece yarısına kadar saçlarının zincirinden söz ediyorduk."

Bu şiirde dün gece zaman zarfıdır ve Farsçada gramatik olarak cümlenin fiili adına başka hiçbir rolü yoktur. Dün gece yerine bir başka zaman zarfı seçip mesela "dün" de diyebilirdi. Ama seçtiği bu özel zaman zarfıyla söylemek istediği söz arasında bir benzetme uygunluğu gözetmiştir. (Dün gece ile saçın siyahlığı) Gece yarısı ile saçın siyahlığı arasında gramatik bağın ötesinde sembolik bir bağ vardır. Ayrıca gönül, zincir, halka arasında da bir bağ vardır. Halka ile silsile arasında sadece "silsile"nin kullanımıyla çağrışım yapan ve konuşma ortamının tamamına aynı duyguyu yayan bir durum söz konusudur. O zamanlar bir zindan hücresine atılan mahpuslar halka şeklinde zincire vuruluyorlardı.

Hafızın sembolik şiirindeki "mey, rind, tuti, cam-ı cem" gibi

sembollerin bir arif, bir filozof, bir sosyoloğun, gözünde aynı anlama sahip olması mümkün değildir.

Bu durum (kelimeler arasındaki sembolik bağ) Kur'an'da her kitaptan daha fazladır ve bu nedenle Kur'an okuyucusu ona orta not vermez.

Sembolik özelliklerden bir diğeri de ses ile kavramlar ve anlamlar arasındaki uyumdur. Yani bir cümlede bir kavramın ifade edilmesi için kullanılan seslerin o sesler tarafından ifade edilen anlamlarla uyumlu ve uygun olması gerekir. Örneğin; "sükût" kelimesi sesin yokluğunu ifade eder ama bu kavramı anlatmak için anlatılan en kötü kelimedir, çünkü "s"harfi ile başlamaktadır ki Farsçadaki en gürültülü ve ses çıkaran sessiz harftir. Oysa "saht" kelimesi sembolik bir kelimedir. Çünkü harflerdeki ses kelimenin anlamı ve kavramına uygundur. Yani hem "s" hem de "h" yoğun sesli harflerdendir. Mülayim sembolik bir kelimedir. Çünkü "m" ve "l" harfleri yumuşak harfler olup mülayim kelimesinin anlamına ve kavramına uygundur."Nerm" kelimesi semboliktir ama "hamuşi" sembolik bir kelime değildir. Çünkü içinde hem "h" hem "ş" vardır ki her ikisi de haşim, sert ve gürültülü harflerdir. Hâlbuki "hamuşi" hiçbir zaman "na" ve "bi" yi kullanmaz. Mesela sembolik bir kelime olan ve anlamına uygun sese ve şiddete sahip olan "saht" kelimesi "na" ile olumsuz yapıldığında "nasaht" yani "nerm" (yumuşak) şeklinde olması doğrudur ama "s, h, t" harflerinin sertliği kelimede durmakta olup anlama uygun değildir. Yani "nâsaht" lügat ve kavram bakımından "saht"ın olumsuzluğuna işaret ettiği hâlde ses bakımından "saht" kelimesindeki sertlik "nasaht"ta da var olduğundan onun anlamına uygun değildir.

Bir başka üslup da kesik ve sıralı anlatım üslubudur. Kesik üslup yazarın ifade ve beyan şeklini parça parça değiştirdiği üsluptur. Mesela "makamat" kesik üslup örneklerinden birisidir. Bir anda şiirden nesre, felsefeden irfana geçer. Farsçadaki en meşhur makamelerden birisi Gülistan'dır.

Sıralı üslup ise baştan sona dek tekdüze olan, yumuşak ve benzer bir uzanıma sahip olan üsluptur. "Bustan" şiirde sıralı üsluba bir örnektir. Çünkü baştan sona hem üslupta hem ifadede hem de düşüncede tekdüze ve hemahenk bir yazıya sahiptir. Tarih-i Beyhaki 'ninde sıralı bir üslubu vardır. Çünkü hangi sayfasını açarsak açalım bu nesrin Beyhaki'ye ait olduğunu anlarız.

Peki Kur'an'ın üslubu nasıldır? Blochet der ki: "Kur'an'ın üslubunu ifade etmek için tek bir kelime bulmak mümkün değildir. Çünkü zikredilen kalıpların hiçbirisine uymaz. Hatta bu söylenenlerin hiçbirisine yakın değildir. Kur'an'ı açıp Yusuf suresine baktığınızda çoğunun kıssa olduğunu görür ve Kur'an'da tasviri yönü olan bir surenin varolabileceğini düşünmezsiniz. Bir başka yerde edebi bir tasvir vardır: "Nefes aldığı zaman sabaha and olsun." Bu yüzden Bedevî Araplar Kur'an'a mücadeleye kalkıştıklarında Kur'an için edebi bakımdan en iyi tarifi beyan ettiler. Ünlü müşriklerden ve söz ustalarından olan Velid Bin Mugire'yi Kur'an'ı dinlemek ve tanımak üzere gönderdiler. Geri döndüğünde şöyle dedi: Bu benim büyücülerin zikirlerinde gördüğüm bir büyü (sihr)değildir, şiir de değildir. Çünkü şiirde vezin ve kafiye olur. Kıssada değildir. Çünkü kıssaları biz biliriz. İlmî ve edebi kitaplardan da değildir...

Önemli olan Arapların kelamdan anlamada usta oldukları o dönemde Kur'an için "bu bir büyüdür" demeleriydi. Bu durum onun hangi üslup ve hangi şekil üzere olduğu söylenemez demektir. Bu Kur'an'ın üslubunun meçhul oluşunun en açık delilidir; çünkü o zamanlarda Araplar bütün üslupları çok iyi bilirlerdi.

Kur'an şaşırtıcı bir sembolik üslupla hem çeşitli anlamları hem rengarenk üslupları birbirine katıştırmıştır. Bu durum ilk bakışta uyumsuz ve anormal bir şekilde görünebilir. Ancak kelimelerin birbiriyle son derece ince ve sembolik gizli bir bağı vardır.

Art arda gelen bütün surelerin ve ayetlerin hepsinde zahiri bağ-

lantıdan daha güçlü ve gizli bir bağ bulunmaktadır. Surelerin ve ayetlerin hangi kıstasa göre art arda dizildikleri belli değildir. Ancak biz şu anda görünüşte birbirleriyle bağlantısı olmayan tevhidin neden tabiat hakkında verilen bir misalden sonra getirildiğine dair uyumu kavrayabiliyoruz.

Bu gizli bağlantı ve uyum bize tevhit ile tabiatın aynı platformda değerlendirilmesi gerektiğini söylemek ister. Bazen iki zıt olgu bilerek yan yana konur ve bu çelişkinin zahiri olduğu batında ise aynı oldukları gösterilmek istenir. Bu yüzden geceye, yıldıza, güneşe, aya yemin etmekte ve hemen akabinde Kur'an'ın hakkaniyetinden veya hidayetten söz etmektedir. Bu insandaki hidayetin tabii olgulardaki hidayetle tıpatıp aynı olduğunu bize anlatır. Ama bu ayetleri birbirinden ayıracak olursak hangi bağlantılar ve ölçütlere göre onları birbirine yeniden montaj edebileceğimiz bir kıstasın var olup olmadığını bilemeyiz. Demek ki Kur'an'ın çelişik, farklı ve değişik anlamları birbirleriyle görünüşte uyumsuz ve uygunsuz oldukları hâlde içten içe mantıklı, derin ve sembolik bağlara sahip olacak şekilde telif edilmişlerdir. Bu telifin kıstası ise hâlâ metodolojik olarak açık değildir.

Kur'an'da Tabii İlimler

Kur'an'da tabii ilimlerden maksadım şudur; Kur'an'ın tabiata yoğun ilgisi dolayısıyla son asırlarda ilmin yöneldiği ve keşfettiği bazı meselelerden söz ettiğini görürüz. Kur'an'ın söyledikleri günümüzün ilmî yargılarına uygun olup aynıdır. Elbette bazı kimseler ne şekilde olursa olsun hatta bazen zorla bile olsa, Kur'an'da zikredilenleri modern ilimlere uydurmak istemişlerdir. Benim onlarla bir işim yok, benim asıl maksadım günümüz ilminin söylediklerinden başka bir anlam aramanın mümkün olmadığı Kur'an'daki bazı meselelerden bahsetmektedir.

"Gönül gözünü aç ki canı göresin, görülmez olanı göresin
Her zerrenin ortasını yarsan onda bir güneş görürsün."

Atom bir Güneş sistemidir ve bu sözü ona intibak ettirmek mümkündür. Ancak bu şiir başka şekilde de açıklanabilir. Gerçekten de öyledir çünkü şiiri söyleyen atomun ne olduğunu bilmemektedir. Mesela şudur ki; gördüğümüz her zerrenin ortasında bir azamet, bir parlaklık mevcuttur. Onda bizim farkında olmadığımız onu sadece gönül gözüyle görebileceğimiz bir nurun hikmeti ve gözü vardır. Mevlana'nın şiirlerinde bu tür ifadelerden bolca bulunmaktadır. Mesela boşluğun varolmadığına ve dünyanın dolu olduğuna inanan Dalton Teorisi'ne Mevlana'nın şu şiirini eklemişlerdir. "Eğer bir zerreyi yerinden kaldıracak olsan bütün âlem baştan sona çöker."

Bu evrenin dolu olduğunu boş olmadığını göstermektedir. Eğer bütün evren madde ile dolu olsa ve faraza bir zerreyi yok edebilecek olsak ister istemez bütün zerreler (atomlar) yer değiştirir ve daimî bir fırtına ve sarsıntı meydana gelir. Çünkü başka zerreler o boşluğun yerine gitmek ister onlar hareket edince de yine bir başka boşluk meydana gelir. Mevlana'nın şiirinde böyle bir şey akla gelmekle birlikte onun kastettiği bu değildir. Onun söylemek istediği söz bu değildir. O bütün evrenin bir düzen üzerine yaratılmış olduğu, bütün zerrelerin bir hikmet üzere kendi yerlerinde bulunduğu konusunu felsefî olarak ortaya koymaktadır. Öyle ki bu düzen bir zerreyi yerinden kaldıracak olsak mevcut bütün düzenin bozulacağı şekilde bir incelikle kurulmuştur. Ben bu şekilde ilmî olarak açıklanması mümkün olan Kur'an ayetlerinden söz etmiyorum. Çünkü onlar hakkında her türlü sözü ve tabiri kullanmak mümkündür. Ancak bazı Kur'an ayetleri vardır ki onlara günümüz ilminin ortaya koyduğu açıklamalardan başka bir anlam yüklemek mümkün değildir. Ben bu ayetlere önem atfediyorum ve tabii ilimlerden maksadım bu tür ayetlerdir.

Soru: Günümüzde parmak izinin ve parmaklardaki çizgilerin önemi keşfedilmiş ve bir Kur'an ayetinin açıkça bu duruma işaret ettiği anlaşılmıştır. Öyleyse neden eskiden Kur'an ayetleri üzerinden bu tür keşiflere ulaşılmamıştır.

Cevap: Evet böyle olabilirdi ama olmadı. Çünkü İslam âlimleri iki tipe ayrılmışlalardır ki bugün de böyledir. Bu tiplerden birisi bütün dikkatlerini ve bilgilerini Kur'an'ın ve hadisin bizzat kendisine yöneltmiş olup, tabii ilimleri bilmiyorlardı. Bir insan *"İnsanı alaktan yarattı"* ayetini okuduğunda onu kim ilmî olarak anlayabilir? Elbette bir miktar tabii ilimlerden anlayan birisi. Yoksa ayetin kendisi okuyucuya onun anlamı konusunda yardım etmemektedir. İnsan bu ayetin ne zaman ve nerede nazil olduğunu çeşitli kıratlarının neler olduğunu, kafiyesini düşündüğünde daha çok Kur'an'ın beyanındaki anlamlara dikkat eder. Bu yüzden şimdiye dek Kur'an'ın beyanındaki ince anlamların hepsi keşfedilmiştir. Bir başka gurup ise âlim olup tabii ilimleri bilen Yunan düşünce tarzına sahip Kur'an'ı derinlemesine anlamayan veya onun aslını ilim olarak sayan filozoflardı. Yani onlar aslını bildikleri bir ilmin benzerini veya ona yakın olan bir şeyi bulmak üzere Kur'an'ı araştırıyorlardı. Ne var ki tabii ilimleri iyi bilen tabiat âliminin Kur'an'da aynı dikkatle tanıdığı ve böyle bir keşfin peşinden gittiği bir akım meydana gelmedi. Elbette bazı kimseler ortaya çıkmıştır; çok iyi bir Kur'an bilimcisi ve Mısır Fen Fakültesi Dekanı olan Tantavi gibi. Otuz ciltlik Tefsir'ül Cevahir adında bir tefsir yazmıştır. Yine İslam ve Modern Tıp adlı kitabı çevrilmiş olan Dr. Aziz Paşa ve Kur'an'ı söz ve söz güzelliği bakımından incelemiş olan büyük edip ve yazar Seyyid Kutub da bunlardandır.

İngiliz müzikoloğu Gibb Kur'an'ın musikisi üzerine çok ilginç, şaşırtıcı bir çalışma yapmıştır. O Kur'an'ın bütün ayetlerini notaya almıştır. Sonra bu notalardan (ayetlerden) bir kısmının belli bir musiki perdesinde olduğunun ve bu perdelerinde kendi aralarında özel bir senfoni oluşturacak şekilde birbirleriyle bir araya geldiğinin farkına varmıştır. Yani örneğin yüz ayeti dikkate alacak olursak bunlar öyle bir senfoni oluştururlar ki bu ayetlerden kırk tanesi öteki 60 ayetle birlikte ayrı bir senfoni daha meydana getirirler. Özetle Kur'an son derece şaşırtıcı

bir şekilde iç içe geçmiş özel müzikal senfonilerden terkip edilmiştir; Tıpkı iç içe geçmiş olan kendi üslubu gibi. Birisi Fatiha Suresi'nde ki daha sonra onun yedi kıraatten birisi olarak farklı bir kıraatle okunduğunun farkına vardığı "Maliki Yevmiddin" ibaresi diğeri de bir başka yerde tenvinsiz okunması gereken bir kelimedir. Kıraatleri böylece düzelttikten sonra perdeler arasındaki uyum yeniden sağlanmıştır.(Bu kitap galiba tercüme edilmektedir.)

Bir başka kişinin ortaya çıkıp Kur'an üzerinde muhteşem bir iş yapması lazım. Aynı zamanda edip de olan bir müzisyenin ortaya çıkıp Kur'an'da zikredilen meselelerin konu ve kavramı bakımından ilgilerini onun musikisi ile birlikte keşfetmeli, konu ile musikisi arsındaki bağı ilmî bir şekle sokmalı ve bu işi Kur'an'ın tamamı için yapmalıdır. Kulak çok dikkatli olmadığından notaların bu bağları daha dikkatli bir şekilde göstermesi mümkündür.

Bazı ayetler uzun ve yumuşaktır bunlarda rahmetten ve müjdeden söz etmektedir. Kıyametten ve korkudan söz edilen yerlerde ise musiki keskin ve serttir ve olabildiğince sert sesler kullanılmaktadır. Olabildiğince "r, k, hemze" kullanılır, olabildiğince şedde getirir, uzun değil kısa sesler ve hecelerden yararlanır. "Ikterebessaati veenşakkal kamer" bu ayeti yumuşak bir şekilde yani yumuşak bir gazel gibi okumak mümkün müdür? Öyle bir saat ki bütün gökler parçalanır, dağlar düzleşir, gökyüzü dağılır, ay pamuk gibi çırpılır ve uzayda bir köpük parçasına dönüşür ve kıyamet başlar. Böyle korkunç bir manzarayı sert ve keskin bir ifadeyle söylemelidir ki sözün musikisinden onun anlamını bilmeksizin konunun şiddetli, korkunç ve olağanüstü bir durumdan ibaret olduğunu anlayabilelim. İçinde kelimenin bir parçası olmayan "lam" harfinden başka hiçbir yumuşak harf yoktur. "Hemze" ile başlar ve Araplar onu telaffuz etmek istediklerinde daha işin başında zorlanırlar. Ayetle çokça kulağa çalan sesler hemze ve kaf'tır (kafın durumunun anlaşılması için,

içinde kaf olan kelimelere bir bakınız. İçinde "kaf" olup da ince bir anlam olan çok az kelime vardır). "Re"sesi esasen sıkıntılı bir sestir. İnsan dilinin tek sıkıntılı sesi. Hiçbir başka ses bu kadar sıkıntılı değildir. Yani kırık mı kırıktır.

Soru: Sert bir konudan söz eden ancak içinde yumuşak harflerin kullanılmadığı "Yevmu nedvessema" ayeti hakkındaki istidlaliniz ne peki?

Cevap: Bazen bir harf yumuşaktır ancak terkip hâlindeyken şiddeti ve zahmeti anlatacak şekilde kullanılır. "Netva" bunlardan birisidir. "Tı" mesela "tahire" kelimesinde yumuşaktır. Veya "nun" bir miktar yumuşaklığa sahip olabilir ama bu şekilde tertip edildiğinde "netva" bir "zahmet" sesini ifade eder. Konunun sert olduğu her yerde seslerin de gürültülü ve sert olması gerektiği düşünülmemelidir. Bazen öyle olur ki yumuşak sesler sıkıntılı bir durumu ifade ederler. Bu ayette "İkterabetissae ve inşakkalkamer" de hissettiğimiz şiddet vevsertlik görülmez. Ancak onda sürekli bir iç acısını ve sıkıntıyı ve zahmeti hissederiz. Sesleri bu şekilde bölmemek lazım. Yani sert ve gürültülü sesler sert anlamlara yumuşak seslerse duygusal ve müjdeleyici meselelere mahsus değildir. Çünkü bu iki sesten başka bu ikisi arasında bir duygu da mevcuttur. Bedi (kötülük) gibi. Acaba kötülüğü sert veya yumuşak seslerle ifade etmek mümkün müdür? Veya hiçbirisiyle. Çünkü kötülük, çirkinlik ve nefret gibi hallerin kendine özgü sesi olmalıdır. Ani bir korku veya şaşkınlıktaki ses farklı olmalıdır. Yumuşak olanlarda bazen müjde bazen lezzet, şefkat, muhabbet vardır. Bunların tamamı seslerin aynı olacağı tek bir durumdan ibaret değildirler. Bu yüzden konu ile ses arasındaki bağ o kadar incedir ki bazı durumlarda sadece nota onu insana gönderebilir diyoruz. Lazart derslerinden birisinde şöyle diyordu; Farsçada "kaf"ve "gayın"sesleri vardır. Hepimiz dedik ki bunlar sadece Kirman lehçesinde bulunur ve öteki lehçelerde birbirinden ayırt edilmezler (Kali ve Gulam gibi). Acaba "kaf" ve "gayın" dediğinizi

ve bu ikisinin sesinin birbirinden farklı olduğunu hissediyor musunuz? Sonra Lazart içinde "gayın" ve "kaf" olan birkaç kelime kaydederek bu iki sesin titreşimlerini bir kâğıda aktardı. Gördük ki lehçelerimizde "kaf" sesi ile "gayın" sesi arsında fark vardır. Ancak bu farklılık o kadar inceydi ki onu sadece cihaz gösterebiliyordu. Bakınız Kur'an Ebuleheb'e hakaret etmek istediğinde cümle nasıl bitiyor ve başlıyor:

"Tebbet yeda ebilehebivve teb
Vemraatuhhammaletel hatab"

Bunun anlamını kesinlikle bilmiyor olabilirsiniz ama acaba burada bir sevgiden veya Allah'ın müjdesinden söz edildiğini hissetmeniz mümkün müdür? Bunun içinde bir kin bir nefret bir sövgü ve sert bir hitap bulunduğunu hissetmiyor musunuz?

Sözün sonu ne kadar yuvarlak ve birdenbire kısa olarak bitiveriyor tıpkı bir darbe gibi sona eriyor. "Bismillahirrahmanirrahim" gibi bitmiyor. Çünkü "Er Rahim" de ne zaman biteceği belli olmayan bir tını var. Oysa "teb"de kapalı bir ses olan "be"nin tınısı yoktur ve telaffuz biter bitmez kesilmektedir. Oysa "ye, mim, ha" açık seslerdir. Yani hangi anda birdenbire bitecekler belli değildir.

Sartre'nın dediği gibi: Florence'deki "e" sesi ne zaman biter? Kendisi "bu tınının sonsuza dek süreceğini hissediyorum" der. Şimdi yavaş yavaş alçalan sonra sessizleşen, sakinleşen ve ardından ne kadar süreceği belli olmayan bir ses acaba ne zamana kadar yayılabilir? Acaba bu ses mi daha çok küfre, şiddete ve baskıya uygundur yoksa birdenbire alçalan, kısılan çbucak tamamlanıp kapanan bir ses mi? Kesinlikle ikincisi.

Surelerin Adlandırılması

Surelerin adlandırılmasında dikkate alınan ilk husus adlandırmanın edebi olmasıdır. Yani en öncelikle edebi bir bakışla bakmanız, fikri ve felsefî bakışın ikinci sırada gelmesidir. Mesela En-Neml, El-Ankebut ve En-Nahl surelerinde edebi bir güzellik

vardır. Ve onun modern bir adlandırmasıdır. Klasik bir kâtibin böyle bir adlandırma yapması mümkün değildir. Zerdüşt'ün Vedaları'nda bölüm isimleri o kadar azametlidir ki bazen anlaması bile zordur. "Gudeht" yani bilinçli hayat gibi. Hatta son zamanlara dek sıradan kitapların bile uzun ve tuhaf isimleri vardı. Adlandırmasının gösterişli olması eski kitapların özelliklerinden birisidir. Hatta Yunanistan'da Eflatun der ki; Trajedide rol alan bir köle olsa bile.

Kendisini vahy olan tanımlayan böyle bir kitabın bu tür adlandırılmasının nedeni yeni bir bakış açısıdır. Bir başka önemli mesele de Allah Kur'an'ın tamamında sadece üç surede vahiyden söz etmektedir. Vahiy ne demektir? Vahiy, Allah'ın eşya, bitkiler, hayvanlar ve insanlara ister onların fıtratında bir kanun şeklinde ister onlar ilka edilen bir söz şeklinde doğrudan doğruya buyurmasıdır. Benim kendiliğinden ev yapmaya yönelişim bir vahiydir. İçinde vahiyden söz edilen o üç sure, bu üç suredir. Vahiyden söz edildiğinde surenin adının vahyin içinde daha fazla tecelli ettiği ve kavramlaştığı bir isimle adlandırılması daha iyi değil midir? Yani en açık, en fasih ve en somut örneğin getirilmiş olması? Üç çeşit böceğin adıyla adlandırılmış olan bu üç sure, aslında en şaşırtıcı hayvanlardan olan ve bütün hareketlerinden gizemli bir kılavuzluk ve hidayet ile yönlendirildikleri anlaşılan üç böceğin adıyla adlandırılmıştır.

Vahiyden söz eden surelerde bir başka husus daha vardır. Bu surelerin başı mukataa harfleriyle başlar. Yani alfabenin anlam ifade etmeyen üç harfi ile. Bu surelerin tamamı nübüvvet ve risalet konusu ile başlar. Böyle bir başlangıçla konu arasında nasıl bir bağ olduğu hakkında Allah ile Peygamber arasında bir rumuzdur demişlerdir ki bu söz kabul edilebilir bir söz değildir. Çünkü kitap bizim içindir ve işimize yaramalıdır. Bazıları da demişlerdir ki; Bu anlamsız harfler size demek istiyorlar ki bu bir vahiy kitabıdır ve Peygamber hiç kimsenin onun bir benzerini getiremeyeceğini söylemektedir. Sizin alfabenizle terkib

edilmiştir, peki mademki ana maddesi elinizdedir öyleyse bir benzerini getirin.

Üçüncü olarak elimizde yirmi sekiz tane harf vardır. Mukataa harflerinin hepsi ondört tane olup toplam harflerin yarısı kadardır. Bu harflerin yarısını ben söyledim kalan yarısını da siz bulun. Daha da önemli olan Kur'an'da on dört harfin bir kısmı dudak harfleri, bir kısmı damak harfleri, bir kısmı boğaz harfleridir. Mukataa harfleri olarak gelen bu on dört harf alfabedeki son ve ilk harflerin her tipi ile söylenmiştir. Son dudak harfi "mim", son boğaz harfi "ayn", ilk damak harfi "kef" ve son son boğaz harfi "güzel he" dir. Bunlar öyle şaşırtıcı hesaplardır ki hesaplandıklarında matematik gibi doğru ve tam olarak çıkmaktadırlar.

***

Her yazarın fikri eğilimini eseri için seçtiği isme bakarak anlamak mümkündür. Bundan dolayı konuların adlandırılmasının incelenmesi kitabın yazarının psikolojisini tam olarak yansıtır. Burada Kur'an üzerine bir araştırma yapıyoruz. Sadece surelerin adlarını ve konularını dikkate almak suretiyle Kur'an'da hangi meselelere daha çok ve hangi meselelere daha az ilgi gösterildiğini görebiliriz.

Araştırmamız önem sırasına göre Kur'an'ın aşağıdaki meseleleri dikkate aldığını göstermektedir.

İtikadi, felsefî, fikri, 27 sure

Tabii İlimler, 24 sure

İnsani Meseleler, 22 sure

Siyasi Meseleler, 21 sure

Sosyal Meseleler, 19 sure

Ahlâki Meseleler, 13 sure

Tarihi Meseleler, 9 sure

Sembolik Meseleler, 4 sure

İbadetler ve Hükümler, 4 sure

Ekonomi, 2 sure

Soru: Bazıları Kur'an'ın ve Rum Suresi'nin önemini onun bir öngörüde bulunmuş ve bu öngörünün de doğru çıkmış olmasında görürler. Elbette bu şaşırtıcı bir şeydir. Ama bizim fiili hayatımız üzerinde nasıl bir etkisi olabilir? Kur'an fiili hayatımız üzerinde pratik değeri olması gereken bir kitaptır. Bu gaipten haber verme neye yarar?

Bu surede önemli bir mesele ortaya konmaktadır. Öncelikle surenin sonunda ayetlerin bir fihristi vardır. "Ayet" Kur'an'da hangi anlamlara gelmiştir? Bana göre Kur'an'da iki anlamda gelmiştir birisi tabii olgular anlamına (fenomen) birisi de gerçek (fait) anlamınadır. Farsça'da "olay" olarak tercüme edilen fait olayın anlamına karşı bir anlam verdiğinden onu "gerçek" diye anlamlandırmak gerekir. Bir toplumun veya topluluğun hedeflerine ulaştığında hareketsiz kalması sosyal bir gerçektir. Bir topluluk hedeflerine henüz ulaşmadığında faal, devrimci ve hızlıdır, hedefine ulaştığında ise düzgün ve muhafazakâr bir hale gelir. Bu bir gerçektir, gerçekliktir, bir olay değil.

Tarihi ve sosyal bir olay bir düşüş, bir darbe, feodalizmin burjuvaziye dönüşü gibidir. Bunlar toplumda sonradan ortaya çıkarlar ve "hadise"dirler. Oysa fait toplumun kesin ve sürekli bir ana yapısıdır. Kur'an'da "ayet" de hem olgu(fenomen) hem de gerçeklik (fait) manasına gelmiştir. "Veerselna erriyahe levakıh"(Allah'ın ayetlerinden birisi likah (aşılama) için rüzgârları göndermektir) dediğinde bu bir fenomendir. Yani rüzgârlar bitkilerin varolmasına sebep olurlar. Sonra "Ve likülli ümmetin ecelin musemma"(Her toplumun belli bir hayat suresi vardır) der. Bu ayet "Medeniyetler tarih içinde doğan, gelişen ve ölen canlı varlıklardır"diyen Spingler ve Toynbee'nin sözünün aynısıdır. Demek ki bu ayet toplumsal bir gerçekliktir.

Soru: Bu söze göre bütün medeniyetler ölümlü müdür?

Cevap: Evet. Medeniyet anlamına gelen toplum yok olur. Bizim kurduğumuz İslam medeniyeti gelişir ve ölür ama ideoloji ölmez yani İslam ideolojisi temelinde bir başak İslam medeniyeti kurmak mümkündür. Spingler "Bir medeniyet öldüğünde onun kısır ve halefsiz kalması mümkündür." der. Hint Medeniyeti gibi; veya onun içinden bir başka medeniyet doğması mümkündür. Nitekim Mezopotamya Medeniyeti'nden, Minu Medeniyet'inden, Kert Medeniyeti'nden Yunan Medeniyeti, Yunan Medeniyeti'nden de Roma Medeniyeti doğmuştur. Kur'an'da faiti incelemek için en iyi yer Rum Suresi'nin sonudur. Yani Rum Suresi'nde ayetin çeşitli kullanımlarının tümü art arda gelmiştir ve sürekli olarak; Ve min ayatihi... filan ve min ayatihi filan... demektedir.

Bugün bilmediğimiz, tanımadığımız bir şeye tapma zamanı değildir. Özellikle okumuş yazmış olanların, kendi mukaddeslerini tanıma konusundaki görevleri daha da ağırdır. Bu sadece İslamî bir görev değil, aynı zamanda bilimsel ve insanî bir görevdir de. Herkesin şahsiyeti kendi inançlarını tanıdığı ölçüde değer taşır. Çünkü inanç, tek başına bir erdem değildir. Tam olarak bilmediğimiz bir şeye inanıyor olmamızın fazla bir değeri yoktur. Aksine erdem, inandığımız bir şeyi iyice bilmektir. Madem ki biz İslam'a inanıyoruz, o halde onu doğru tanımak ve doğru tanımak için de doğru bir yöntem seçmek zorundayız.

Şimdi şu soruyu sormalıyız: Hangi yöntem, İslam'ı doğru tanıma yöntemidir? İslam'ın hakikatlerini tanımak için Avrupaî yöntemlerden birini, mesela doğal, psikolojik veya sosyolojik bir yöntemi taklit etmek ve yararlanmak zorunda değiliz; aksine kendimiz yöntem seçimi konusunda bir yenilik yapmak için çaba harcamalıyız. Elbette Avrupa'nın bilimsel yöntemlerini tanımak gerekir, ama onları "cebren" taklit etmeye gerek yoktur. Bundan dolayı bizim vazifemiz, İslam hakkında bir araştırma yapmazdan önce, İslam'ı araştırmanın en iyi yöntemini seçmektir.

ISBN 978-605-5482-43-5

www.fcr.com.tr